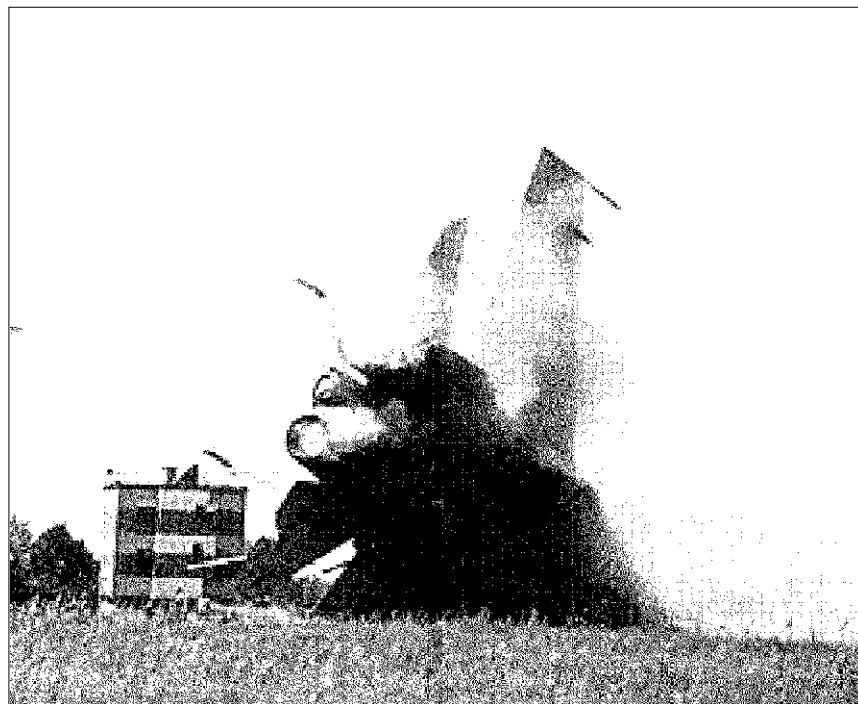

незалежний культурологічний часопис

Л Ь В І В 2 7 . 0 7 . 2 0 0 2

26
2002

незалежний культурологічний часопис

н е з а л е ж н и й   к у л ь т у р о л о г і ч н и й   ч а с о п и с

**Число вийшло
за участю
Фонду Гайнріха Бьолля
(Берлін)**

РЕДАКЦІЯ ЧИСЛА
Тарас Возняк
(головний редактор)
Володимир Єшкілев
(куратор номера)
Антон Борковський
Вальтер Моссманн
Софія Онуфрив
Андрій Павлишин
Алла Татаренко

Адреса редакції:
e-mail: ji@litech.lviv.ua
e-mail: ji@is.lviv.ua
www.ji-magazine.lviv.ua

© Редакція журналу «І», 2002

КУРАТОГЛАСІЄ

1

Для деконструкції вітчизняного Топосу Поразки можна передбачити кілька рівноцінних шляхів. Пам'ятаючи, що за межами дисциплінарно-епістемного ідіотизму «нормальні герої завжди ідуть в обхід», ми спробуємо стати найнормальнішими з нормальних і підемо до шуканого через непереконливу низку вельми сумнівних припущень:

1) припустимо, що Іосиф Віссаріонич (ашрамне псевдо «Гуталін») був підпільним дзен-буд-

дистом (на штиб пелєвінського Чапая), а його концтабори для народів Союзу були концептуально тотожні бамбуковій палиці патріарха Фаня, якою старенький вибивав непокору, мару та майю з упертих шаолінських ченців;

2) припустимо, що, незважаючи на титанічні зусилля Вчителя Гуталіна, успіхи піонерів-мічуринців і наочні приклади дзенівських коанів, маніфестованих історією між 41-им і 45-им роками, народи Союзу, з українським включно, не змогли все ж таки вичавити з себе ниці буржуазні звички й опанувати Порожнечу поза *мовчанням і словом*;

[h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a](http://www.ji-magazine.lviv.ua)

KURATORHLASIE

1

Dľa dekonstrukciji vitčyznánoho Toposu Porazky možna peredbačyty kiľka rивnocinnyx šľaxiv. Pamjatajučy, ščo za mežamy dyscyplinarno-epistemnoho idiotyzmu «normal'nyje geroi vsегда idut v obchod», my sprobujemo staty najnormal'nišymy z normal'nyx i pidemo do šukanoho čerez neperekonlyvu nyzku vel'my sumnivnyx prypuščeň:

1) pryputimo, ščo Iosif Visarionič (ašramne psevdо «Hutalin») був pidpil'nym dzen-buddys-

tom (na štyb pjeľevinskoho Čapaja), a jeho konctabory dlř narodiv Sojuzu byly konceptual'no totožni bambukovij palyci patriarxa Faňa, jakoju stareňkyj vybyvav nepokoru, maru ta majju z upertyx šaolinšykh čenciv;

2) pryputimo, ščo, nezvažajučy na tytanični zusyľľa Včyteľa Hutalina, uspixy pioneriv-mičurynciv i naočni pryklady dzenivšykyx koaniv, manifestovanyx istorijeju miž 41-ym i 45-ym rokamy, narody Sojuzu, z ukrajinskym vključno, ne zmohly vse ž taky vyčavyty z sebe nyci buržuazni zvyčky j opanuvaty Porožneču poza *movčanňam i slovom*;

3) pryputimo takož, ščo pisľa nahloji (i tež dzen-povčal'noji)

3) припустімо також, що після наглої (і теж дзен-повчальної) смерті Гуталіна Лисий, Броватий і розплоджені ними шістдесятники, далекі від медитацій над парадоксами Бодхидхарми, не осягнули суспільної педагогіки Гуталіна; натомість вони задемонстрували світові, що тяжіння до простоти іноді є найближчим наслідком переляку;

4) припустімо, що в ту доленосну «мить ГКЧП», коли Борис Ніколаїч із башти Т-72 проголосив усім братським народам незалежність, українська нація являла собою щось на штиб *колективного буддійського ченця, котрий не здобув ініціації*, а тому й не зміг уторопати, нащо ж його так довго і боляче лупцювали;

5) припустімо, що саме недоініційованість нації привела її врешті-решт до фатального самоусвідомлення себе як «народу-страждальця», що було не менш фатально посилено ненавистю більшості наших співвітчизників до *успіху* в усіх його аватарах;

6) припустімо, отже, що саме так виник національний дискурс із суїцидальною домінантою, який ми називаємо Топосом Поразки (*Locus desperabilis*), хоча могли би назвати його Топосом Параски і навіть – згадуючи незабутнього мешканця Шенбрунна – Топосом Прохазки. Та яке би «погоняло» ми йому не ліпили, треба визнати, що виник він вчасно. Якраз тоді, коли вривав дуба дистрофічний

вітчизняний Модерн, а вісімдесятники почали ґречно і наполегливо пояснювати шістдесятникам, що при смаженні чебуреків не обов'язково враховувати космічне протистояння добра та зла. Тим крутило в носі, і продовжувало зніматися поетичне кіно. На цьому тлі всі способи, форми, ландшафти, фактури, контексти, передчуття, сенси, концепти, глухі кути, глибокі торби, гапличні сурми та буттєві бганки поразок якое непомітно легалізували свою присмерковість і почали вважатися дискурсивно-конвенційною органікою. З-за високих гір Карпатських причвалав Постмодерн і злочинно забув привітатися з новим топосом мешкання.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

smerty Hutalina Lysyj, Brovatyj i rozplodzeni nymy šistdešatnyky, daleki vid medytacij nad paradoksamu Bodxydharmy, ne ošahnuly suspil'nojji pedahohiky Hutalina; natomist' vony zademonstruvaly svitovi, ščo ŗažynna do prostoty inodi je najblyžčym naslidkom pereľaku;

4) prypustimo, ščo v tu doleosnu «myť GKČP», koly Boris Nikolajič iz bašty T-72 proholosyv usim bratským narodam nezavisi- mašť, ukrajinska nacija javľala soboju ščoś na štyb *kolektivnoho buddijskoho čenca, kotryj ne zdobuv iniciaciji*, a tomu j ne zmih utoropaty, naščo ž joho tak dovho i bofače lupčuvaly;

5) prypustimo, ščo same nedo-

inicijovanist' naciji pryvela jiji vrešti-rešt do fatal'noho samousvidomlenňa sebe jak «narodu-straždaľca», ščo bulo ne menš fatal'no posyleno nenavyst'u bilšosty našyx spivvitčyznykiv do *uspixu* v usix joho avatarax;

6) prypustimo, otže, ščo same tak vynyk nacional'nyj dyskurs iz sujicydaľnoju dominantuju, jakyj my nazyvajemo Toposom Porazky (*Locus Desperabilis*), хоца mohly by nazvaty joho Toposom Parasky i navit' – zhadujučy nezabutnoho meškanca Šenbrunna – Toposom Proxazky. Ta jake by «pohoňalo» my jomu ne lipyly, treba vyznaty, ščo vynyk vin včasno. Jakraz todi, koly vrizav duba dystrofičnyj vitčyzňanyj Modern,

a visimdešatnyky počaly grečno i napolehlyvo pojasňuvaty šistdešatnykam, ščo pry smaženni čeburekiv ne obov'язkovo vraxovuvaty kosmične protystojanňa dobra ta зла. Tym krutylo v nosi, i prodovžovalo znimatyša poetyčne kino. Na čomu tli vsi sposoby, formy, landšafy, faktury, konteksty, peredčutt'a, sensy, koncepty, hluxi kuty, hlyboki torby, haplyčni surmy ta butťevi bhanky porazok jakoś nepomitno lehalizували svoju prysmerkovišť i počaly vvažatyša dyskursyvno-konvencijnoju orhanikoju. Z-za vysokyx hir Karpatškyx pryčvalav Postmodern i zločynno zabuv pryvitatyša z novym toposom meškanňa.

2

...У шкільних методичках зі суспільствознавства брежньєвських часів учителям рекомендували «при розгляді питань провідної ролі пролетаріату у будівництві комуністичного суспільства загострити увагу учнів на прикладі Монгольської Народної Республіки, котра у 20-60 роках, не маючи власного робітничого класу, спромоглася побудувати соціалізм, спираючись на братську підтримку пролетаріату СРСР». Ця рекомендація виринає з пам'яті кожного разу, коли на шпальтах газет, у конференційних залах або в тісному колі нестерпно легких вітчизняних культурологів раз-у-раз виникає риторичне питан-

ня: а чи зможе премодерна наша Україна перестрибнути Модерн і ввійти до Постмодерного світу, спираючись на дружні руки (мацаки, маніпулятори) країн *золотого мільярду*?

«Зможе!» – впевнено та бадьоро відповідаємо ми, згадуючи хрестоматійних монгольських чабанів і той факт, що Топосові Поразки все одно, через що стрибати і на що спиратися. Питання: чи схоче? Ще одне питання: чи буде рефері співчувати бажанням і спроможностям стрибуну? Не варто забувати, що майбутнє все чіткіше вимальовується як жорстко детермінований змагальний процес, у якому цивілізаціям-інтровертам і запізніним культурам буде запропоновано або негай-

но здати евроіспити й відторбити власну традиційність до евромузею, або ж пройти до кімнати з написом EXPENDITURES.

Джерелом для такого майбуття є зовсім не зла воля залаштункових магістрів. Позаяк територіальних (ширше – топічних) резервів у планетарного суспільства немає, дедалі актуальнішими та невідворотнішими стають схеми перерозподілу географічного метатопосу згідно з об'єктивними критеріями успішності тієї чи іншої культурно-економічної моделі.

«До чого ж тут постмодернізм?» – може запитати реципієнт. А до того, пояснюємо, що ПМ-дискурс є тільки дискурсом *особистого культурного по-*

2

...У шкільних методичках зі суспільствознавства брежньєвських часів учителям рекомендували «при розгляді питань провідної ролі пролетаріату у будівництві комуністичного суспільства загострити увагу учнів на прикладі Монгольської Народної Республіки, котра у 20-60-х роках, не маючи власного робітничого класу, спромоглася побудувати соціалізм, спираючись на братську підтримку пролетаріату СРСР». Ця рекомендація виринає з пам'яті кожного разу, коли на шпальтах газет, у конференційних залах або в тісному колі нестерпно легких вітчизняних культурологів раз-у-раз виникає риторичне питан-

ня: а чи зможе премодерна наша Україна перестрибнути Модерн і ввійти до Постмодерного світу, спираючись на дружні руки (мацаки, маніпулятори) країн *золотого мільярду*?

«Зможе!» – впевнено та бадьоро відповідаємо ми, згадуючи хрестоматійних монгольських чабанів і той факт, що Топосові Поразки все одно, через що стрибати і на що спиратися. Питання: чи схоче? Ще одне питання: чи буде рефері співчувати бажанням і спроможностям стрибуну? Не варто забувати, що майбутнє все чіткіше вимальовується як жорстко детермінований змагальний процес, у якому цивілізаціям-інтро-

вертам і запізніним культурам буде запропоновано або нехайно здати евроіспити й відторбити власну традиційність до евромузею, або ж пройти до кімнати з написом EXPENDITURES.

Джерелом для такого майбуття є зовсім не зла воля залаштункових магістрів. Позаяк територіальних (ширше – топічних) резервів у планетарного суспільства немає, дедалі актуальнішими та невідворотнішими стають схеми перерозподілу географічного метатопосу згідно з об'єктивними критеріями успішності тієї чи іншої культурно-економічної моделі.

«До чого ж тут постмодернізм?» – може запитати реципієнт. А до того, пояснюємо, що ПМ-

рятунку, і в його межах не передбачено жодної педагогічної відповідальності за пожежу в культурницькому гуртожитку. Як, до речі, й жодного покарання тим, хто навмисно бавився сірниками... Не виключено, що потім на згарище прискаче Хтось Регулярний і втішиться: «І цього разу вони не вполювали в нас нічого!..». Зрештою, нікому ж не заборонено культивувати бідність як засіб проти торборізів...

Перші ж овочі ґлобалізації мають синтетичний присмак сурогатів і профанічних пропозицій маскульту. Це зовсім не так остаточно, як здається на перший погляд, адже для третіх і шостих її овочів уже будуть розроблені якісніші смакові додат-

ки. Носії спогадів про епоху Великого Стилю до того часу вже забудуть смак натурального культурпродукту, і синтезована з цитат «відвертість» чергового трансформеру не наštovхнеться на фахового дегустатора. Наш Топос Поразки поволі перетече в Остаточний Топос Поразки.

І ось тоді нарешті закотиться за обрій *сонце несплячих*.

І настане ніч (три тлусті крапки)

Володимир Єшкілєв

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

dyskurs je til'ky dyskursom osobystoho kul'turnoho poratunku, i v joho mežax ne peredbačeno žodnoji pedahohičnoji vidpovidal'nosti za požežu v kul'turnykomu hurtožytku. Jak, do reči, j žodnoho pokaran'ňa tym, kto navmysno bavuvša sirnykamy... Ne vyključeno, ščo potim na zharyšče pryskače Xtoś Rehul'rnnyj i vtišyťša: «J čoho razu vony ne vpoľuvaly v nas ničoho!..». Zreštoju, nikomu ž ne zaboroneno kul'tyvuvaty bidnišť jak zasib proty torboriziv...

Perši ž ovoči globalizaciji majuť syntetyčnyj prysmak surohativ i profaničnyx propozycij maskul'tu. Ce zovsim ne tak ostatočno, jak zdajeťša na peršyj pohľad, adže

dľa tretix i šostyx jiji ovočiv uže buduť rozrobleni jakisniši smakovi dodatky. Nosiji spohadiv pro epoxu Velykoho Styl'u do toho času vže zabuduť smak natural'noho kul'turproduktu, i syntezovana z cytat «vidvertist'» čerhovoho transformeru ne naštovxneťša na faxovoho dehustatora. Naš Topos Porazky povoli pereteče v Ostatočnyj Topos Porazky.

І оś тоді нареїти закотыťša за обрій *sonce nespľ'ačyx*.

І настане ніч (try tлusti krapky)

Volodymyr Ješkil'ev

26 ЗМІСТ

8	Назар Федорак	КОРОТКИЙ КУРС
10	Лешек Колаковскі	НЕСПОКІЙ НАШОГО ВІКУ
22	Жан-Ноель Вуарне	ФІЛОСОФ-МИТЕЦЬ
44	Бертран Сен-Сернен	ЗЛО У XX СТОЛІТТІ
66	Ярослав Грицак	СТРАСТИ ПО ЛЬВОВУ
88	Микола Рябчук	ЗОНА ВІДЧУЖЕННЯ
92	Олег Гуцуляк	UCRANIA: LOCUS AMOENUS EST
124	Світлана Прожогіна	MAL DE SOI, АБО КРИЗА САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ У ПРОСТОРИ СХОДУ ТА ЗАХОДУ
158	Владімір Бібіхін	КІРКЕГОР І ГОГОЛЬ
168	Дмитро Сепетий	КОЛИ ПОВЕРНЕТЬСЯ ДОКТОР ФАВСТ?
184	Левко Гавласа	«ПОХОРОН» ФАВСТА: ПОГЛЯД З ВІДСТАНИ 80 РОКІВ «ЩОДЕННИЙ ЖЕЗЛ»: ПОСТМОДЕРНІЗМ ЯК НЕВМА

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

8	Сергій Грабовський	ПОСТМОДЕРНИЙ ДИСКУРС І КРИЗОВЕ БУТТЯ ЛЮДИНИ
32	Мирослав Маринович	УНИКАННЯ АПОКАЛІПСИСУ: ШАНСИ ТА ІЛЮЗІЇ
40	Володимир Єшкілев	ЛІТЕРАТУРА ЯК СМЕРТЬ
50	Діана Коштин	ЖАБА НА РЕЙКАХ
56	Семінар за участю Андрія Шкраб'юка	ЕТНОНАЦІОНАЛІЗМ І ХРИСТІЯНСЬКА СВІДОМІСТЬ
86	Володимир Яворський	ПРО УКРАЇНУ БЕЗ ЗВИНУВАЧЕНЬ
97	Абдулла Алі Алі-заде	ЕСХАТОЛОГІЯ ІСЛАМУ
112	Жан Бодріяр	ПОЛІТИЧНА ЕКОНОМІЯ І СМЕРТЬ
118	Збігнев Герберт	КОРОЛЬ МУРАШОК

26 ЗМІСТ

201	Алексей Цветков	ПАРАДОКС ФЕРМИ
210	Войцех Балус	MUNDUS MELANCHOLICUS. МЕЛАНХОЛІЙНИЙ СВІТ У ДЗЕРКАЛІ МИСТЕЦТВА
226	Тарас Возняк	СМЕРТЬ У ЛЬВОВІ
231	Тарас Возняк	ВСЬКОМУ ГОРОДУ НРАВ І ПРАВА
235	Тарас Возняк	СКЛАДНИЙ «ЗОЛОТИЙ ВЕРЕСЕНЬ» ТРИДЦЯТЬ ДЕВ'ЯТОГО
240	Антон Борковський	КРАХ «РУСЬКОГО ПРОЕКТУ» УКРАЇНИ
256	Ihor Cornovoi	KŃAŹ ALEKSANDR I BATTENBERG I L'VIVJANY U 1886 R.
261	Володимир Єшкілев	ІМПЕРАТОР ПОВЕНІ
272	Маркус Ярошка	ПОДОРОЖ УЗДОВЖ МЕЖІ
286	Тарасій Антипович	СТАНІСЛАВ: ЗНАКИ ВЕЛИКОЇ БАТЬКІВЩИНИ (ФРАГМЕНТ МОЇХ «МИМУАРІВ»)
291	Алла Татаренко	ПОРАЗКА, ВІРНА СЕСТРА ПЕРЕМОГИ

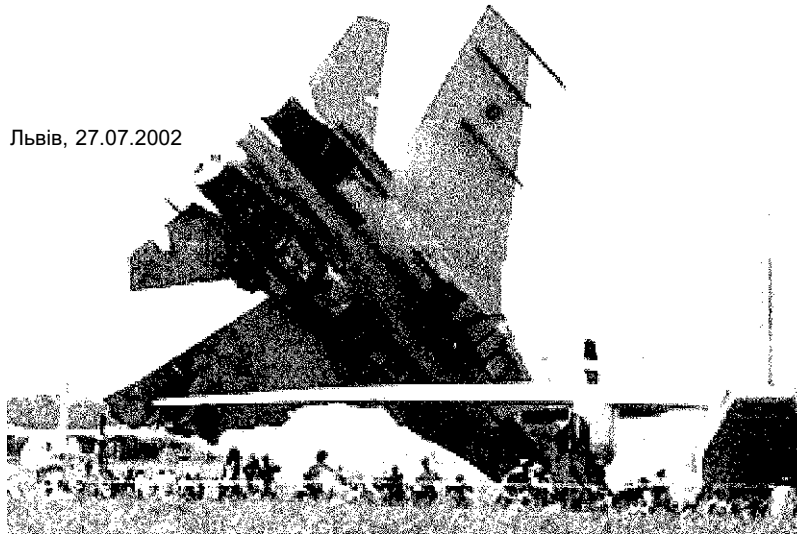
<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

128	Збігнев Герберт	АНТЕЙ
134	Влодзімеж Пазьневські	ТИХООКЕАНСЬКА ЦИВІЛІЗАЦІЯ
141	Сергій Борис	ІРОНІЯ І САМОТВОРЕННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ В РОМАНАХ ЮРІЯ АНДРУХОВИЧА
155	Здзіслав Краснодембські	МОВЧАНКА ПОЛЯКІВ. НІМЦІ – ПОВЕРНЕННЯ ІСТОРІЇ
163	Гойко Берич	ЧИ СОРОМНО БУТИ СЕРБОМ?
169	Григорій Комський	О ГРАФІКЕ БРУНО ШУЛЬЦА
173	Галина Пагутяк	ЖОРСТОКІСТЬ ІСНУВАННЯ
286	Ян Лерман	ЖЕЛЕЗО И ВАТА
290	Андрій Павлишин	МУР

н а з а р ф е д о р а н

© Н. Федорак, 2002

Львів, 27.07.2002

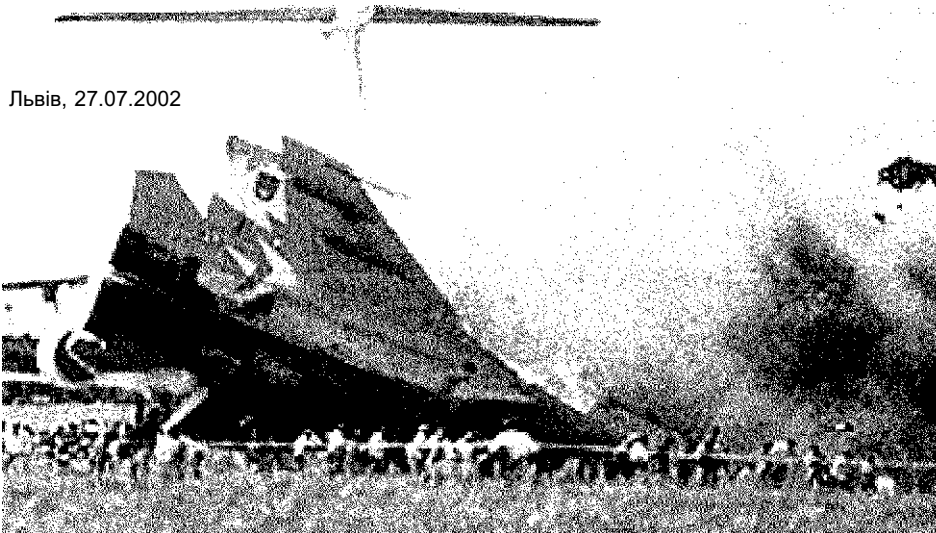

короткий курс

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

с е р г і и г р а б о в с ь к и й

© С. Грабовський, 2002

Львів, 27.07.2002

постмодерний дискурс і кризове буття людини

Т.Ф.

Описувати важко ці діла.
Трава гіперборейців ковила
Круг себе, мов круг пальця, обвела
І чумаченька, і його вола.

Така передісторія. Затим
Потроху степ розвіявся як дим,
І за кільцем, позірно Золотим,
По членах валки застрочив «Максим».

Негадана зупинка. Звідтіля
Зарізко закрутилася земля,
І, як було помітно з корабля,
На захід перехнябилися поля.

Така пригода. Горбики, горби,
На схилі слід розбитої губи,
Відрижка самопальної журби
І щирі сльози вічної борби.

Львів, 29.05.2001 р.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ЛІКИ ВІД ДОГМАТИЗМУ ЧИ СИМПТОМ КРИЗИ?

Сучасне постмодерне філософування має кілька найдостеменніших рис. Серед них, по-перше, прагнення розглядати весь світ як текст. «Мислителі Постмодерну розглядають мову як універсально-загальний репрезентант всього суцього, як **метаметафору**, яка означає приблизно те, чим для давніх греків була Природа, а саме – матеріальне середовище, в якому ніби «розлита буттєва думка. Відштовхуючись від такої метаметафори, постмодерніст, на відміну від давніх греків, дослухається не до трепету Природи, а до гомону мови»¹. По-друге, намагання вважати все чинне грою. Навіть у разі, коли ця теза не декларується відверто, заперечення претензій Розуму на конструювання гуманістично-практичного людського буття (бодай у певній історичній формі), на **серйозність** місії людини (навіть на вживання останнього поняття) імпліцитно містить ігровий аспект у всіх теоретичних побудовах Постмодерну. Так, Ж.-Ф. Ліотар на позначення будь-якої дискурсивної практики впровадив термін «онтологічна мовна гра». По-третє, бажання урівнозначити абсолютно всі культурно-сміслові си-

стеми. На поверхні це одержує вигляд «відмови від Гранднаративу» та «багатоголосої розмови людства, де права її учасників є рівними». І нарешті, устремління до деконструкції всього, що є стабільним, звично-звичаєво-звичайним. «Деконструкція – це все і ніщо» (Дерріда). Основне вістря деконструкції спрямоване проти класичного європейського філософування, котре спирається на певний – внутрішній і зовнішній – Логос. Відтак деконструкція набуває форм дезавування метафізики як такої і розвінчання «владного дискурсу», яким є все, що має внутрішній («іманентний» у термінах філософської класики) вольовий первень.

Спробуємо по черзі, бодай побіжно, розглянути ці риси, зосередивши увагу не на їхньому потрактуванні в інших текстах (безвідносно, йдеться про тексти з претензією на метатекст чи на дотично-паралельно-лабиринтні текстуальні вправи), а на зв'язки текстів із контекстами. Тобто на справу не надто популярну і не надто на сьогодні вдячну. Зауваживши, втім, одразу, що поняття «сучасного філософування» є певним ідеалізованим конструктом, ідеальним типом, абстракцією, уявленим змістовним полем – читач може продовжити низку означень, чинних у різних системах і

Львів, 27.07.2002

НЕСПОКІЙ НАШОГО ВІКУ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

поза ними. «Сучасне» автор цієї статті зовсім не вживає як синонім до слова «модерне»², а бере його в іншому, позафілософськодискурсивному повсякденному сенсі, пам'ятаючи, що окрім повсякденности, нічого не існує. Навіть небуденности, хоча лише у співвіднесеності з нею «повсякденність» і має сенс.

Сучасна філософія — вже у цих словах міститься певна пастка. Адже чи може бути «постмодерна» філософія разом із тим «сучасною»? Тим більше — чи може мати статус «філософії» «постфілософія», котра провіщає закономірний кінець («посткінець»?) своєї попередниці, і чи не себе самої? Чи це просто «інтел-провокація»? Чи, можливо, просте повторення перейденого? (Згадуємо: Фрідріх Енгельс, брошура «Людвіг Фюрбах і кінець німецької класичної філософії», де вже 120 років тому провіщено кінець остаточний філософування, тільки хто ж зараз, замість «пролетаріату», є спадкоємцем і продовжувачем справи заглиблених у буття філософів?)

Проте, за будь-яких обставин, при зверненні до них філософські тексти виявляються вміщеними у ширший контекст, контекст доби. Хоч би як будь-хто не хотів утекти від цього, зануривши себе у словесну гру з Платоном та Гегелем, навіть той чинник, яким

робом творений текст (писаний рукою, надиктований друкарці чи набитий власноруч на комп'ютері) — і це вже має певний вплив на форму і зміст цієї словесної гри. Підсвідомість підказує, наприклад, частині людей добирати слова в комп'ютерному тексті так, аби наповненість рядків була приблизно однаковою; інші, прибічники енгармонійности й асиметрії діють прямо протилежним чином. Чи варто нагадувати про такий важливий фактор, як прагнення своїми філософськими публічними роздумами домогтися професорського звання чи опублікувати не гарантовано загрантовану книжку — який у Швеції та у Сполучених Штатах дещо по-різному діє на автора (про Україну взагалі не варто говорити, досить згадати вимоги ВАКу, щоб зрозуміти: філософія як така й українська дисертаційна «філософія» — речі, здебільшого проблематично сумісні; ось такий собі гіперконтекст, ніколи, на щастя, не відомий Заходові і його філософам).

Отож, так чи інакше, сучасні і навіть постсучасні філософські тексти, тим більше — тексти полемічні, себто безпосередньо спрямовані «pro» чи «contra» чогось, хоч-не-хоч, а сприймаються через низку «призм» реальної свідомости учасників філософсь-

Спостереження свідчать, що більшість дітей хотіла би бути дорослою, а більшість дорослих хотіла би повернутись у дитинство. Обидві ці спокуси зрозумілі і згідні з людською природою. Діти можуть собі уявляти, що дорослим усе можна, що ніхто їх безперервно не контролює і не командує ними. Натомість, дорослі не раз сумують за безтурботністю дитячого життя, коли – принаймні в межах європейської цивілізації – все дається до рук без зусиль, ми чуємося безпечно й захищено, не мусимо турбуватися про гроші, роботу, податки, загрозу війни, ані, зрештою, про дітей. І одні, і другі переоцінюють жадані блага; дорослі непорівнянно менш вільні, ніж можуть собі уявляти діти, а діти більше страждають і більше бояться небезпек, аніж можуть пізніше пригадати. Однак, якщо можна сказати, що обидва прагнення зрозумілі, то лише тому, що тут йдеться про

блага, які ми цінуємо понад усе – свободу й безпеку, а вони нерідко перебувають у конфлікті між собою чи обмежуються навзаєм, отож не можна їх водночас осягнути цілком; через це ми западаємо у фрустрацію, оскільки нам не вдається залишатися дітьми й дорослими водночас.

ТОТАЛІТАРНІ ОБІЦЯНКИ

Однак у цьому випадку йдеться не про психічний дискомфорт, але про іншу проблему, а саме – про суспільну й політичну метафізику, якщо так можна сказати. Втіленням мрій про досконалу безпеку є тоталітарна система, і ці мрії можуть пояснити тоталітарну спокусу, спокусу повернення до дитинства, до цілковитого позбавлення свободи й відповідальності. Яким чином тоталітарна система насправді забезпечує свободу особи, годі й казати, ми знаємо про це з власного досвіду. Але обіцянка безпеки коштом свободи не була цілком нереальною за умови, що особа не захоче скористатися своєю здатністю вибору, що вона залишатиметься слухняною та спокійною у своєму інфантильному становищі.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ких розмислів, такої собі «гуманітарної толоки». Тому навряд чи існуватимуть як дві схожих оцінки того самого тексту, так і тотожність авторського задуму та витлумачення тесту аудиторією. Сказане є досить банальним, але доводиться зайвий раз нагадувати трюїзми, аби не бути звинуваченим у постмодерному запереченні постмодерну або належності до архаїчно-амбіційного табору Модерну, а то й страшніших інтелектуальних гріхах. Утім, так само зрозумілим є те, що текст (хоча й не будь-який) усе ж таки щось містить нерелятивне, постійне, присутнє і у свідомості автора, і у свідомості аудиторії. Що саме – це, зокрема, є проблемою для всіх філософів, починаючи з Античності і до Постмодерну.

Але слово (або Слово, якщо писати цей термін в іншій традиції) має пролунати вчасно, аби мати претензію на те, щоб бути вічним (звичайно, у суто європоцентрично-культурному сенсі). А от вітчизняний Постмодерн став фактом за два десятиліття після усталення західного оригіналу. Ба більше: більшість перекладів «найновітніших» західних філософських текстів, якими годується заангажований у метафізичні розмисли інтелектуальний загаль – не має значення, зроблені ці переклади у Києві, Харкові, Петербурзі чи

Москві – утім, у контексті поточних подій виглядають як славнозвісна «осетрина *второй свежести*», адже оригінали, використані для цих перекладів, вийшли друком здебільшого у період від 1970-го до 1990-го, а тексти, відповідно, написані ще раніше. Отож, якщо зважити, що за час, який минув після написання текстів і публікації книжок, упали Берлінський мур і «залізна завіса», був проголошений і скасований «кінець історії», в очах більшості західних інтелектуалів сконали чи не одночасно чесноти ідеології марксизму й ідеології нічим не обмеженого ринку, то лишається послівчувати тим з-поміж нас, хто не читає вільно англійською і не має постійного вільного доступу до західних джерел. Інші мають радіти з цих перекладів, але все ж таки – не випадає сприймати «осетрину *второй свежести*» як останнє («постостаннє») слово західної думки, призначене для його копіювання (щодо цього копіювання детальніше – трохи далі).

Звичайно, все одно цікаво читати: а як провідні західні філософи (тобто **фундатори** постмодерного розмислу) бачили соціокультурну місію і роль філософії (чи то «післяфілософії») у західному ж світі, якого вже немає, який був «воєнним» – у сенсі «холодної війни» – і який, власне, у деяких вимірах не ближ-

Тоталітарний лад може бути теократичним, комуністичним чи націоналістичним, але урухомлює його одна й та сама сила – ворожа людині, однак закорінена в людській *rag excellence* потребі, потребі безпеки, яка включає також духовну безпеку, тобто ідеологічний примус; державою поставчає обов'язковий ідеологічний харч – релігійний чи антирелігійний. Тим-то, коли тоталітарний лад наближається до досконалости, він заперечує свою обітницю, заперечує сам себе: особа, позбавлена права вибору, мусить без угаву засвідчувати свою абсолютну готовність підтримувати й зміцнювати умови свого поневолення, вона безперервно віддана на ласку влади, безсила перед її примхами. Отож, вона не може скористати з безпеки. Тоталітарна обіцянка безпеки, коли вона втілена у політичну машину, неминуче заперечує сама себе.

Але й протилежне прагнення, прагнення до свободи, також сповнене пасток. Свобода в сенсі політичної інституції, негативна свобода, тобто простір справ, у якому політична організація чи держава нічого нам не нав'язує, де наше життя полишене нашому виборові, доброму чи поганому, ця свобода

да здається нам найбільшим скарбом, без якого життя стає нестерпним. Свобода в такому значенні є, звичайно, відносною, її буває більше чи менше, причому, цілком нормальна річ, що ми хочемо мати її радше більше, аніж менше. Зростаючи необмежено, свобода також, зрештою, заперечує сама себе, позаяк абсолютна свобода або те, що називають цим поняттям, – відсутність будь-яких заборон і обмежень, себто досконала анархія, – негайно породжує своє заперечення; коли все дозволено, то дозволено також об'єднуватися задля встановлення рабства чи тиранії, і анархія неминуче породить рабство чи тиранію, бо в суспільстві завше знайдуться сили, які цього прагнуть, а анархізоване суспільство безборонне щодо них. Свобода може існувати лише в постаті обмеженої свободи.

Ці дві фундаментальні людські духовні потреби – свобода та безпека – можуть утвердитися, як і решта життєвих цілей, шляхом незручних компромісів, жодна з них не може втілитися досконало зосібна, а ще меншою мірою – обидві разом.

Однак мало ймовірно, щоби людство будь-коли перестало міркувати про те, як облаштувати колек-

чий до наявного стану справ, ніж західний же світ початку минулого століття, коли Ніцше був однаково популярним і серед майбутніх більшовиків, і серед вже наявних декадентів. Відтак треба звертатися до першоджерел для розуміння ества постмодерних дискурсів (хоча у межах постмодерну розмови про ество чого б не було є забороненою ерессю, «оскільки кожна така спроба упривілейовує одне з багатьох значень тексту і водночас репресує усі інші»³, все ж іншого виходу немає; послідовні постмодерністи, утім, можуть прочитати слова «розуміння ества» як «інтерпретація наративів», відтак заспокоїтися). Хоча часом видання таких першоджерел і справляють враження своєрідної «археології філософського знання», все ж звернення до них (саме в українському перекладі, а не англомовній чи франкомовній первинних версіях) дає можливість «врозумливого потрактування» інваріантів тексту у змінюваних контекстах (знов-таки, «інваріантів» з погляду послідовного постмодерніста не існує, але ж тоді не існує і самого тексту; доводиться вдячно згадувати маловідому в Україні «Оду людській непослідовності» Л. Колаковського). Чому саме український переклад? Тому, що тоді виникає «мовний місток» між оригіналом і вітчизняними по-

слідовниками Постмодерну, що він надає додаткові можливості для осмислення та ословлення і текстів, і контекстів.

ЗВЕРНЕННЯ ДО ДЖЕРЕЛ

Надзвичайно показовим у згаданому плані є видрукуваний 2001 року «переклад з американської мови» книги зразка 1986 року «Після філософії: кінець чи трансформація?», здійснений групою фахівців Інституту філософії НАНУ. Книга дає розгорнену панораму того, що може зватися правдивим постмодерном-допадіння-комунізмом (падіння, що включає як політичний крах, так і анігіляцію його значущости у свідомості більшости західних інтелектуалів, котрі ще двадцять років тому були безнадійно лівими, а то й ліво-радикальними). Отже, це пам'ятник вже позаминулої світової соціально-культурної доби (минула закінчилася 11 вересня 2001 року), хоча інтелектуальна Україна, схоже, живе дещо іншими ритмами і проблемами.

Тексти, звичайно ж, суперечливі. Більша частина їх авторів веде мову про мову, як єдину царину, єдиний предмет (єдину предметність), і єдине річище філософської діяльності та філософського розмислу.

тивне досконале співжиття, що, власне, і передбачає, між іншим, що ці дві потреби будуть нарешті задоволені. Нам не хочеться вірити, що такі одвічні прагнення могли б суперечити одне одному. Можна сподіватися, що громадське життя безперервно по-рджуватиме мрії про досконале суспільство, що цих мрій не вдасться викоринити. Однак вони настільки ж неможливі для втілення, наскільки і небезпечні. Щоби їх реалізувати, ми мусили б знищити все, що перешкоджає досконалості, все, що їй вороже. Через це неминуче постають різні ідеології, які ідентифікують ворогів досконалості, сіячів корупції та зла. Але після всіх спроб побудувати досконалі оселі для людства залишалися румовища й нещастя.

ЕНТУЗІАЗМ І ПЕРЕЛЯК

Де сьогодні наші сні про досконалість? Ми, звичайно, мріємо про наукову й технологічну могутність у рамках ліберального ладу, і наші мрії досі мають непогані підстави, принаймні так видається. У голові починає паморочитися, коли ми споглядаємо технологічні досягнення не лише останніх 100, але навіть

останніх 20 років. Homo sapiens існував, як кажуть антропологи, вже принаймні сто тисяч років тому, але тільки зараз помирають останні з-поміж тих, хто народився, коли на світі ще не було автомобілів. Люди мого покоління пам'ятають людей, які народилися у середині XIX століття, а ті відтак пам'ятали народжених наприкінці XVIII століття. Лише два стрибки, або перехід через одне знайомство, – і ми опиняємось у світі, в якому люди переміщувалися з тією самою швидкістю, що і їхні неолітичні предки.

Але згадані дві потреби, які часто конфліктують між собою, чи, іншими словами, дві душі, які ми в собі носимо, провокують суперечність наших постав і почуттів перед лицем нечуваного темпу технологічних змін – ентузіазм і переляк. Останнім часом це насамперед стосується біотехнології, яка невдовзі, як кажуть ті, хто на цьому розуміється, керуватиме самим перебігом еволюції людини. Та між нами небагато тих, хто насправді знає, про що йдеться у техніках генних маніпуляцій і про можливості їх застосування; у переважній більшості ми залишаємось ігнорантами, які так чи інак емоційно реагують на підставі фантазій та статей у газетах, які також

13

ЛЕШЕК
КОЛАКОВСКИ
НЕСПОКІЙ
НАШОГО ВІКУ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Ба більше, йдеться про мовні ігри, в яких купається філософія. У кращому разі, предметом і метою є «пост-філософська культура» (Р.Рорті), яка ліквідує традиційні претензії філософії на судження про особливе відношення тієї чи іншої складової культури до Буття, людини до Людини і до Світу. «Така культура, – пише Рорті, – без сумніву, містила б у собі спеціалістів, котрі розуміють, як предмети взаємозалежні між собою. Але це були б люди, в яких не існувало б ані особливих привілейованих «проблем», ані особливого «методу»; вони не дотримувалися б твердо якихось особливих непорушних дисциплінарних стандартів, не мали б колективного само-іміджу «професіонала»... Вони могли б бути універсальними інтелектуалами, готовими запропонувати свою точку зору на багато чого з того, що існує, в надії зрозуміти це поряд із чим-небудь ще»⁴. Філософія ж у цій системі координат є не більше, ніж дослідженням порівняльних вад і переваг типів розмови в європейській культурі; вона стає тим, що іноді звуть словом «культурний критицизм».

Отже, знову – мова. Власне кажучи, у цьому плані постмодерні філософи (Фуко: «моя праця займає місце між нескінченною межею і лінією крапок») дуже традиційні. Власне, вони достатньою мірою премодерні.

Ойкумена знову чітко окреслена, правила гри здаються довічними, період проривів грубої реальності і вітрів змін у філософії скінчився. З тією відмінністю, що для Премодерну слово і мова були розчакнутими у безмір Божественного Слова і Божественної Мови, а для постмодерну висхідним є безмір можливостей словесних практик осатанілої відсутності справжньої справи інтелектуально піднесеної людини «суспільства споживання».

Слід сказати, що Рорті є, з одного боку, менш радикальним, ніж скажімо, Девідсон, котрий замикається виключно у мовленнєвій сфері, з іншого боку – Гілрі Патнем, що відверто полемізує з Рорті, зосереджуючи увагу на проблемі цінностей, від яких безпосередньо залежить характер наших суджень і раціональних схем. Цьому авторові неприйнятним видається отождошення розуму (відтак і згаданої вже «післяфілософської культури») як із біжучими й локальними культурними стандартами, так і з «суперстандартами», накладеними на інші культури – не випадково у наведеному у книзі фрагменті Патнем розглядає поняття «культурного імперіалізму»⁵. Але без його чи не найкрасномовнішого прикладу – російсько-совєцького; взагалі, часом скидається, що вихід у «грубу реа-

запозичують інформацію з других рук. Потреба безпеки породжує страх перед новинками, потреба свободи скерована на все, що нове. Ті самі дві душі – обидві потрібні нам, аби ми не загрузли у безнадійній стагнації, якби нами керувала тільки потреба безпеки, ні не гинули в легковажних авантюрах, не думаючи про те, що може трапитись, а лише хтиво кидаючись на все, що нове, якби нас цілковито опанувала потреба свободи.

З одного боку, ми довідуємося про надзвичайні перспективи, які молекулярна генетика і так звана нанотехнологія відкривають перед медициною, і то не в якомусь неокресленому майбутньому, а впродовж кількох чи кільканадцяти років – а хто б міг засумніватись у цінності поступу медицини? З іншого боку, ми снуємо зловісні фантазії, не знаючи, наскільки ймовірне їх здійснення: скажімо, коли біотехнологія вдосконалиється, якісь диктатури з імперіалістичними намірами, як от Китай, масово вироблятимуть людей, споряджених низкою рис, необхідних для воєн, але без жодних моральних гальм, і такі диктатури виявляться непереможними і завоюють світ. Можливо, фантазуємо ми далі, ми зможемо продукувати геніїв,

але не знаємо насправді, як виглядатиме світ, населений безліччю Моцартів і Айнштайнів, і чи буде він кращий, а чи гірший за наш (а якщо ми це зуміємо зробити, то чи не опинимося у ситуації, як у славетному анекдоті, коли Дж.Б. Шо почув від однієї пані, що вона хотіла б мати від нього дитину, яка б успадкувала від неї вроду, а від нього – розум; на що Шо відповів: – А що, коли все трапиться навпаки?). Дехто пророкує, що ми зможемо продовжити тривалість життя до 150 років і більше, та коли задуматися над тим, якою тоді стане щільність населення з усіма її наслідками, і як стосовно незначна популяція працюючих мала б утримувати мільярди пенсіонерів, наш ентузіазм слабшає.

ПІДПРАВЛЯЙМО БОГА

Ігнорантська ворожість до біотехніки буває часом дивовижною. Усі ми чуємо галасливу пропаганду проти «генетично модифікованих» продуктів і вимоги «органічних» харчів, хоча, відколи існує землеробство, люди намагалися селекціонувати певні рослини, які заповідали кращі плоди, а відтак вдава-

льність» контексту лякав університетську західну філософію – сучасницю доби «розвиненого соціалізму» – не менше, ніж тодішній офіційний марксизм-ленінізм.

Етична тематика присутня, хоча і латентно, але цілковито необхідно, у текстах Апеля і Габермаса, наведених у книзі. Для Апеля дослідження етичних норм (власне, і дотримання їх) є сутнісною умовою «прозорої комунікації» і власне філософського розмислу; чи не єдиний, він відверто обстоює наявність трансцендентальних чинників спілкування. Мовна гра, за Апелем, передбачає наявність певних правил, нею-покладених, отож, ні досліджувати ці правила, ні критикувати їх немає сенсу, не визнавши їхнього існування. Відтак філософія одержує обґрунтування в бутті людської спільноти, і стає (уже за словами Габермаса) «берегинею й інтерпретатором». Вона вже не може претендувати на роль найвищого судді культурних конфліктів, голови трибуналу чистого розуму, вказуючи кожному його місце серед інших. Але філософія і не сходиться на пси, натомість вступивши до «фази кооперації з гуманітарними науками», перебравши на себе «роль інтерпретатора від імені життєвого світу». Власне це тлумачення філософії видається зовсім не виключно-постмодерним, а таким, яке спрямоване на

«терапію» сучасного світу, на «розкорковування» ізольованих чи то пак навіть атомізованих сфер побутування, наповнення «збіднелих традицій життєвого світу». У цьому плані Габермас, як видається, цілком свідомо прагне відтворити/оновити філософію у первинному значенні – як любов до мудрости, тобто не до знання, а до вміння жити в обширах «багатого» життєвого світу.

Ще «соціальнішим» і «заангажованішим світом», видається, є Аласдейр Макінтайр, котрий в одному з двох наведених у книзі текстів досліджує проблему, безпосереднім чином актуальну для сьогоденної української реальності (і не лише у плані філософсько-мовленнєвих ігор). Власне, таку, яка, образно кажучи, ходить вулицями. Йдеться про вибір людиною певної лінгвістичної спільноти для реалізації своїх життєвих претензій у ситуації (якщо називати речі своїми іменами) лінгвополітичної зовнішньої агресії щодо первинної територіально-культурної лінгвоетнічної спільноти. І відтак – про можливий вихід із кола «двомовности», в якому, за Макінтайром, виникають не тільки безліч конфліктів вірувань й потрактувань, але й серйозні проблеми з самою можливістю філософського розмислу.

лися до різних щепів, тобто генетично модифікованих рослин, з яких поставали нові різновиди продуктів; вони також займалися селекцією та схрещуванням рас тварин. Нам кажуть: «Не можна підправляти Господа Бога!». Але все, що люди чинили, вийшовши поза межі збирацько-мисливської цивілізації, було підправлінням Господа Бога, і не лише вирощування рослин, але й уся медицина та уся техніка. Деякі Отці Церкви й сучасні теологи, зрештою, пояснювали нам, що таке підправління Господа Бога згідне з Його задумом, позаяк Він прагне заохотити нас до творчих зусиль, а не годувати у стагнаційному неробстві, коли б усе подавали нам на тарілочки. Коли б уже давно не відбулася т.зв. зелена революція, мільйони людей в Індії та інших країнах помирали б з голоду. Протести проти генетично модифікованих продуктів є ірраціональними. Подібно виглядають і протести проти атомних електростанцій: експерти доводять, що атомні реактори як джерело електричної енергії – незважаючи на катастрофу в Чорнобилі – значно безпечніші з екологічного погляду, ніж традиційні електростанції, засновані на спалюванні вугілля чи нафти. Аргю-

менти добрі, та демонстрації проти атомних електростанцій не припиняються. Протестуючі ігноранти кажуть приблизно так: «Ви, владоможці, мусите дати нам стільки електричної енергії, скільки ми захочемо, але без атомних реакторів, без шкоди для довкілля і без псування милого краєвиду. Мусите щось вигадати, а що – це ваш клопіт». Подібні демонстрації такі самі мудрі, як і демонстрації гомосексуалістів у Сан-Франциско на ранніх хвилях паніки від поширення СНІДу; демонстранти обурювалися, що американський уряд іще не знайшов ліків від цієї хвороби.

Усі ці реакції, якими вони не були б ірраціональними, немудрими, нечутливими до аргументів, засновани, однак, на нездоланих схильностях людського розуму. Справді, новинка часто вражає: перші залізничні не раз породжували паніку. Іноді опір новинкам легко пояснити: легендарні луддисти мали своєрідну рацію – машини, які прийшли на зміну ручній праці, справді призводили до втрати роботи, і якби якийсь тогочасний Гаек спробував їм пояснити, що у стратегічній перспективі ці зміни принесуть їм благо – або їхнім нащадкам – важко було б дивуватися,

15

ЛЕШЕК
КОЛАКОВСКИ
НЕСПОКІЙ
НАШОГО ВІКУ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

І, нарешті, ще про один текст книги – про статтю Ганса Блуменберга «Антропологічний підхід до сучасного значення риторики». Цікавим є вже те, що Блуменберг виходить не із радикального завершення (і подолання) проекту Просвітництва (котре, насправді, ніякого проекту не створювало, а просто виходило зі своєрідної етичної настанови: люди стоять на колінах? Досить їх просвітити, і вони підведуться! Навіть, якщо підводити їх і втовкмачувати щось у вперті голови доведеться за спонуки гільйотини...) – а з «парадигми» (якщо згадати термінологію іншого напрямку філософування) вельми стриманого переосмислення попередників, виконаного із відповідальністю перед сучасниками. Але, втім, Блуменберг чи не мимоволі звертається до такого предметного поля, яке дає більше аргументів на користь «кінця філософії», ніж будь-яке інше. Адже свого часу такі соціокультурні форми існування всезагально-транцендентального, як згадана цим автором антична риторика, чи, скажімо, середньовічна алхімія були рівнопорядковими до тієї ж філософії (як наука за інших часів чи мистецтво тоді ж). Вони претендували на роль універсальних посередників у людському спілкуванні з Універсумом – поряд із тогочасною філософією, ба

більше – філософські розмисли нерідко набували форми «конкурентів» філософії як такої. Але катастрофи у людському поступі на сталось; і, відтак, ймовірно, колись хтось так само «реабілітуватиме» те, що ми зовемо філософією, як Блуменберг реабілітує риторіку. А, ймовірно, цього не станеться, адже, попри всі чи не щорічні заяви про «кінець» і «катастрофу» мистецтва, що вони з'являються чи не з часів Давнього Єгипту, саме мистецтво своїми витівками дає ґрунт як для цих заяв, так і для прямо протилежних висновків. Але Блуменберг у своїх розмислах, власне, виходить за межі «проекту Постмодерну», коли слушно зауважує: «Теорія риторики завжди демонструвала наміри людей скористатися цими «людськими слабкостями» (описаними ще Кантом – *С.Т.*) і водночас те, що вона слугує їм»⁶. Йдеться, властиво, про різновид філософсько-антропологічного підходу, який враховує здобутки Постмодерну, але не копіює панівні («модні») течії, і ставиться до того, що відбувається у філософії, з певною інтелектуальною іронією.

Назагал, прагнули цього всі автори текстів, зібраних у книзі, чи ні, але вони змушені були перейматися (навіть заперечивши їх) проблемами метафізики, тобто співвідношення вічного і буденного, якими у тій

коли б вони не прислухалися до цих пояснень. Страх перед таким незвичайним витвором людської винахідливості, як атомна зброя, залишатиметься справді ірраціональним, навіть якщо нас переконають спершу, що в руках американської демократії вона служить зняряддям миру, а відтак через взаємний параліч і страх власне цей винахід призведе до того, що нова світова війна стане неможливою (пригадую собі кільканадцятирічної давности малюнок у «New Yorker»: юнак у печерну добу заходить до сусідської печери і, тріумфально демонструючи свій новий винахід – лук, – вигукує: «Після цього винаходу війни назавжди зникнуть з життя людства»). Ми залишаємось у своїй переважній більшості ігнорантами, в чому не було б лиха, якби ми мали авторитетів, на яких спокійно можна було б покладатися; тим часом навіть найкомпетентніші не погоджуються, скажімо, щодо того, чи справді люди є головними винуватцями загрозливих змін клімату, і що можна тут вдіяти; хоча немає певности, не дивно, що так багато людей схильні вірити у зловісні пророцтва.

МАЛЕ - ГАРНЕ, ВЕЛИКЕ - ЕФЕКТИВНЕ

Останнім часом також ширяться демонстрації проти т.зв. глобалізації, переважно поєднані з нападками на капіталізм; ніхто не знає, чого прагнуть ці демонстранти, і вони самі не можуть цього сказати. Ліквідація глобальної мережі комунікації та інформації, а також усіх її наслідків неможлива, для цього би знадобилася хіба що якась апокаліптична катастрофа. Демонстранти гадають, що боронять убогі частини світу від заможніших, але аж ніяк не очевидно, що глобалізація призводить до більшої відсталості і злиднів убогих територій; навпаки – кажуть її захисники – знищення бар'єрів і протекціоністських мит відповідає інтересам убогих країн, бо полегшує їм експорт. Я не такий компетентний, аби мати в цих справах недвозначну думку, однак мені не доводилося чути, щоби вороги глобалізації запропонували інші аргументи, окрім банальностей і розбитих вікон. Погодьмося, глобалізація нищить культурне розмаїття світу, яке ми високо цінуємо, несе стандартизацію всього, містить вимогу зробити все стандартним; ми можемо і далі повторювати при-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

чи іншій формі переймалася філософія не тільки у Новий час; як і проблемами могутності розуму і меж цієї могутності (йдеться про людський і Божественний розум, індивідуальний і загальносуспільний, підсвідоме і свідоме, прийнятні і можливі правила гри тощо). Інша річ, що часом авторами постулюється справжня програма втечі від Буття. Гайдегґерівська теза про людину як пастиря Буття, відкладається і відкидається (разом із самим Буттям). Аякже, світ усталений назавжди.

Власне, деякі несамовиті адепти Постмодерну (представлені радше не у цій книзі та інших перекладних працях, що їх наразі навіть не треба особливо шукати – все є, все представлене, – а в особі своїх «учнів» на постсовєцьких теренах, котрі продукують «осетрину третьей свежести») постулюють сферою дії філософії чи то За-буття, чи то Не-буття. Порівняно з такою філософією навіть автентичний марксизм (з його праксисом, з його спонуками з-до-буття виглядає вельми цікавим проектом). У цьому плані видається чи не більш сучасною та постсучасною – для XXI і XXII століть – написана у революційно-революційно-революційному хронотопі (з якого ніяк не може видертись наш шматок земної кулі, на відміну

від Заходу, який перебуває тепер у справді по-холодній-війні і перед-війною-з-незаходом часі, з новими, ще навіть не оформленими у текстах проблемами) перша опублікована (і програмна на все життя) стаття Михайла Бахтіна «Мистецтво і відповідальність». Може, Бахтін тому не вписувався і не вписався ні в совєцьку, ні в постсовєцьку, ні в модерну, ні в постмодерну реальність, бо він говорив про Відповідальність – за о-словлене Буття, за Імена, надані сущому, за Свободу діалогічної за своїм єством Людини? Чи слід забути про все це на користь мовної гри у просторі англоросійськоукраїнського суржикую?

ОРИГІНАЛЬНІСТЬ ЧИ ВТОРИННІСТЬ?

А тепер, як і було обіцяно, про оригінальний філософський постмодерн в Україні (або, принаймні, з претензією на оригінальність). Тут також вистачає видрукуваних текстів, хіба що солідних монографій менше, унаслідок відомих усім фінансових причин, але, якщо вчитатися у різноманітні збірки від Луганська до Ужгорода, то матеріалу для висновків вистачить. Йдеться навіть не про здебільшого справедливий, як на мене, зауваження до властиво постмодерного розмислу, висловлені ще у середині 90-х Віктором Мала-

СЕРГІЙ
ГРАБОВСЬКИЙ
ПОСТМОДЕРНИЙ
ДИСКУРС
І КРИЗОВЕ БУТТЯ
ЛЮДИНИ

повідку: «те, що мале – гарне»; правильно та, на жаль, усе, що велике – ефективне. Не відомо, також, задля чого ми мали б засудити капіталізм і чим його замінити. Капіталізм – це ринок, а щоб ліквідувати ринок, необхідна тоталітарна диктатура з усіма її наслідками. Гасло ворогів капіталізму, можливо, мало б звучати так: «Ми прагнемо визволення, тобто утисків і злиднів!». Звичайно, ринок не керується співчуттям, екологічними аргументами, розквітом культури, але й не претендує на це; з усією певністю ринок сам по собі не лише не вирішує усіх найважливіших проблем людства, але й має руйнівні аспекти; отож, він вимагає нагляду, та його ліквідація була б набагато більшим лихом, аніж усі його негативні аспекти загалом, і призвела б до погіршення стану справ з усіма згаданими позаринковими чинниками.

Та ми не повинні, напевно, так легко полишати цю проблему. Це правда, що гігантські світові конгломерати, фінансові, торгові та промислові центри витворили новий різновид суверенітету і руйнують суверенність національних держав. На це немає ліків, хоча ми й почуваємося безсилими супроти

гігантів та їхніх маніпуляцій. Капіталізм та економічний лібералізм упродовж півтора століття зазнавав нападів з боку низки соціалістичних рухів та робітничих спілок. Ці рухи не ліквідували капіталізму, але призвели до значного пом'якшення його соціальних наслідків. Злидні та усі нещастя Африки й Латинської Америки, напевно, не будуть вилікувані банальним галасом проти капіталізму й глобалізації, однак їхні клопоти залишаться великими й драматичними проблемами нашого світу, і немає підстав вважати, що сама лиш експансія вільної торгівлі poradить собі з ними.

КІНЦЯ КРАЮ НЕ ВИДНО

Але не ці проблеми є моєю темою, а питання неминучого конфлікту між страхом перед новинками і потребою нового. У світі споживання, яке дедалі сильніше роздувається, кожного безперестанку бомбардують захопливими новинками на ринку. Йдеться про те, щоби я собі сказав: «І як це можливо, що я прожив стільки років, не маючи нічного годинника, який показує час на стелі, аби, коли я роз-

17

ЛЕШЕК
КОЛАКОВСЬКИЙ
НЕСПОКІЙ
НАШОГО ВІКУ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ховим у резонансній статті «Чому я не постмодерніст?» Мова про інше: про оригінальність і вторинність у тому відгалуженні філософування, що прямо чи непрямо декларує себе як постмодерне й оригінальне. З однією важливою рисою, привнесеною у постсовецький світ чи то інтелектуальним резонансом Постмодерну, чи то самою атмосферою (контекстом) раптом відчуття інтелектуальної свободи, не можна не погодитися. Йдеться про те, що справді оригінальним буде таке філософування, коли неможливо (а чи й треба?) віднести його за тими чи іншими ознаками до якогось певного напрямку, чітко пов'язати із школами і традиціями, зі стандартними ознаками постмодерну тощо. Коли у тексті цілком мирно цитатно сусідять Арістотель і Дерріда, Андрухович і Медвідь, то це, мабуть, не еkleктика, а норма. Адже ніхто зараз не дає урочистих клятв на вірність такій-от ідеології і не бере на себе зобов'язання творчо розвивати її у вірності із засадничими настановами. Хоча, з іншого боку, подумки, можливо, і таке мовиться, принаймні, часом підстави для такого висновку є.

Та справа не у «клятві вірності на все життя». Справа в тому, що неоригінальний, але підкреслено постмодерний філософський текст (а якщо це будуть

гендерні студії, то тим більше) має істотно кращий шанс бути оприлюдненим. Себто – знайти підтримку від котрогось із фондів, здебільшого, західних. Але й вітчизняні спонсори прагнуть показати, перепрошую за образ із брутальної повсякденности (але ж чи не її вивисше демонстративно постмодерн?), що сякаються не лівою ногою. Тому, як парадоксально, найкращу можливість для публікації одержують або підігнані під стандарт (він же шаблон, у кращому разі – канон) тексти, або ж напівдилетантські писання публіки, яка має грубі гроші. І в першому, і в другому випадках про якісь виняткові інтелектуальні чесноти не йдеться; добре, коли хоч тексти вичитані літредактором і не містять мимохиті абсурдних мовленнєвих зворотів.

Але наразі у світі, поставленому дибки 11 вересня 2001 року (так, як колись сараєвським пострілом чи «залпом <Аврори>») випадає мислити якимось інакше. Адже заторкнуті самі підвалини буття (брати це поняття у гегелівському, марксовому чи гайдеггерівському сенсі, – все одно). Захиталося саме розуміння людини, вироблене впродовж останнього століття, втратили сенс витончені метатексти. Західні інтелектуали поділилися на тих, хто милується спробами руй-

плющу очі, то міг би побачити, котра година, не завдаючи собі клопоту із вмиканням лампи». «Чи можна повірити, що ми жили так убого, що не мали магнітофона, який можна собі повісити на шию і слухати музику, стоячи під душем?» Сама по собі новинка мусить бути привабливою та викликати захоплення, і часто такою нам здається. З іншого боку, в нас криється інстинктивний страх перед новинками. Ми нічого не знаємо про майбутнє; досить повторити розумний аргумент Карла Поппера: наше життя значною мірою залежить від плодів науки; отож, якби ми знали всі прийдешні досягнення науки, вони б уже стали минулим, ми б мусили мати їх готовими. Отож, ми не можемо майже нічого раціонально про рокувати, коли йдеться про справи людські, а найменше – про «кінець історії». Ми можемо собі уявити сценарії випадкових, але можливих подій, які призведуть до світової війни, і жодні історичні закономірності такої війни не виключають. Ми також маємо сценарії процесів, які можуть призвести до самознищення людства, і їх також не варто виключати. Страх перед новим міцно вкорінений в еволюції живих творів, а ми лише незначне відгалуження еволюцій-

ного процесу. Адаптивні здатності нашого ґатунку надзвичайні, та аж ніяк не безмежні.

З таких міркувань, варто визнати, не з'являється нічого окресленого, крім самої лише потреб2и духу недовіри, який мусить супроводжувати нас, коли ми приглядаємося до стількох незрозумілих для нас, більшости, змін у світі науки, техніки та їхніх соціальних наслідків. Деякі людські спільноти, як і давні протестантські громади, мали за мету заощадження і працьовитість, але зараз ми перебуваємо у фазі непогамованої зажерливості; може, нам вистачить мудрости усвідомити, що це хвороба, ліків від якої ми не знаємо; якщо цієї мудрости не вистачить, хвороба може стати смертельною.

Зворотним боком нашої зажерливості є нігілізм, причому не цілком зрозуміло, що є причиною, а що наслідком, хоч усі погоджуються, що вони навзаєм зміцнюють одне одного. Нігілізм є природним продуктом сциєнтичного раціоналізму, себто такої ідеології, згідно з якою природничі науки монополюно посідають усі стандарти, безапеляційно визначають, що слушне, а що – ні, що правильне, а що – ні. Коли увесь простір наших духовних чинностей затисну-

нації євроатлантичної цивілізації, тих, хто до цього байдужий, тих, хто прагне подолати зло, і тих, хто оспівує бомби, аби вони летіли на когось принципово «іншого». Кожен напрям уже напрацював, схоже, навіть власну мову чи її подобу, глуху до аргументів мови іншої. Бар'єри ледь не більші, аніж в Україні між «принципово україномовними» і «зроду російськомовними» групами інтелектуалів. Можна і далі, звісно, грати у витончені інтелектуальні ігри, й аматори такої поважної справи завжди знайдуться, але чи не видадуться нацистські й більшовицькі концтабори такими собі «зонами творчості» у порівнянні з тим, що запропонують Європі новітні ревнителі тотального півмісяця?

У контексті **справді сучасної** доби, актуальними залишаються слова, мовлені Юргеном Габермасом ще у середині 80-х, коли знаний філософ орієнтувався не на чергову споксу **примирення з дійсністю**, а відчув «вітри змін», які були наявними у контексті того часу: «В утопіях порядку старих «романів про державу» розумові форми життя вступали в оманливий симбіоз із технологічною владою над природою та безжалісною мобілізацією суспільної робочої сили. Така рівнопокладеність щастя та емансипації із вла-

дою та продуктивністю знов збуджує першовитоки саморозуміння Модерну – та разом із тим викликає на порядок денний і двохсотрічну критику Модерну. Але ті самі утопічні (в найгіршому сенсі) владні жести живуть в карикатурному вигляді і сьогодні, продовжуючи рухати маси... Ясний шлях до нової ідентичности Стара Європа могла б знайти тільки тоді, якби протиставила цій афективній реакції на економічне зростання, гонку озброєнь та «традиційні цінності» провидіння нового початку із приречених на самосуд системних примусів, якби поклала край тій плутанині, що нормативний зміст Модерну, який зберігається в раціоналізованому життєвому світі, можна вивільнити виключно за допомогою постійного зростання комплексности систем. Та ідея, що конкурентоспроможність у міжнародному змаганні – незалежно, чи то ринку, чи космосу – є вкрай необхідною виключно для виживання, є однією з тих буденних упевностей, в якій конденсуються суто системні примуси. Кожний виправдовує експансію та інтенсифікацію власних сил експансією та інтенсифікацією сил **інших**, причому так, нібито зовсім не це було соціалдарвіністським правилом гри... Хто ще, окрім Європи, може винести із **власних традицій** ті убачання, енер-

тий у такі лещата, то ми помічаємо, що саме поняття істини в традиційному сенсі, тобто істини як відповідності дійсності, є даремним і оманливим, вистачить лише правил, за якими щось надається або не надається до тимчасового сприйняття. Ба більше, непотрібною стає сама ідея дійсності, якої ми начебто сягаємо завдяки пізнавальним зусиллям, завдяки науці. Немає уже довіри до слова. А fortiori [тим більше – лат.] розпадається ідея сенсу, що її колись давали нам релігія й метафізика: сенсу існування, сенсу світу, сенсу страждання – все це викидають до смітника забобонів, бо воно ніяк не піддається посутній реконструкції у категоріях хемії чи фізики. І чи не було б влучно сказати, що згаданий науковий раціоналізм є доктриною, зарезервованою для вчених чи академічної спільноти, але в популярній версії, різними каналами перетікає до мільйонів, котрі нічого ні про науку, ні про метафізику не знають.

ТУГА ЗА ВАРВАРСТВОМ

У всьому цьому немає нічого нового, ясна річ, це банальні справи. Багато десятиліть тому загрозили

мутації нашої культури спостерігали різні мислячі люди, в тому числі Мартін Гайдеггер і Карл Ясперс, кожен крізь призму властивих йому ідіом; Гайдеггер говорив про «забуття буття», *Seinsvergessenheit*. Можна навіть сказати, що такий сенс має аналіз розваги, *divertissement*, у Паскаля. Різні його спостереження залишаються актуальними; про науку ми всі знаємо, що вона робить наше життя легшим і ефективнішим; від проблем, які турбували людство впродовж століть і далі турбують декого з нас, легко відвернути увагу, а розваги, всюдисущі та доступні кожному, переповнюють і надалі велетенські простори життя. Але часто дається взнаки прихований під шкірою розпач, який треба заглушити. Для цього додаються наркотики, масове вживання кількохгодинних пігулок щастя, власне, і служить цьому; це спроба втечі від життя, в якому ми не знаходимо сенсу.

Цей розпач посилює прихований незрозумілий статус, непевна реальність того, що зветься особовістю, або «я». Ми маємо, щоправда, хартію прав людини, де, здавалося б, кодифіковано і віддано під захист закону одвічну вартість людської особи. Однак не зовсім зрозуміло, чому я чи будь-хто інший

19

ЛЕШЕК
КОЛАКОВСКИ
НЕСПОКІЙ
НАШОГО ВІКУ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

гію, відвагу до пророцтва – усе те, що має ставати необхідним для того, щоб у подальшому не тільки метафізичні, а й метабіологічні передумови сліпого примусу до збереження та розширення системи не забирали наші ментальнотворчі сили?»⁷

Видається, ця велика цитата наочно доводить перевагу оригінального європейського філософського розмислу як над віддаленими у часі копіями, так і над синхронними йому текстуальними іграми, які можна назвати – певною мірою метафорично – «радикальним Постмодерном».

ЗАСАДИ «РАДИКАЛЬНОГО ПОСТМОДЕРНУ»

Як бачимо, тексти, що лежали в основі філософського Постмодерну, і їхні зв'язки з контекстами надзвичайно різні. Тому надалі звернемося до «справжнього», послідовного, навіть «радикального» Постмодерну і його засадничих принципів, про які йшлося на початку. Почнемо зі світу як тексту. Крім констатації цього, постсучасне філософування наполягає на тому, що не лише можна, але й обов'язково треба розглядати будь-що в якості тексту. Принаймні, до цього має спрямовувати свої устремління людина з теоретично озброєним оком постмодерного дослід-

ника. Чи правильно це? – поставимо запитання у риторичному стилі товариша Сталіна. І в цьому ж стилі відповімо: так, правильно. Якщо, звичайно, водночас брати до уваги, що існує різниця між текстами як такими і текстами, прочитаними в цій якості, тобто визначально не-текстами. І різниця досить принципова. Адже чомусь жоден із адептів властиво «текстуального» бачення світу не оприявнює результати своїх досліджень ані у вигляді ліверного фаршу на вітрині магазину (чим не текст?), ані як пустельну алею кактусів, ані через опосередкування танцювальними па чи еротичними рухами (як це робилося у деяких впливових напрямках традиційної індійської філософії). Чомусь що більш постмодернішим є філософ, тим потужнішим у нього є прагнення до витворення монографій та статей, які до того ж бажано надрукувати якомога більшим накладом.

Постмодерні інтелектуали-текстотворці презирливо ставляться до «народників», «просвітителів» та «будителів» (синдром повсюдний, як на Заході, так і на вітчизняних обширах). Нормою тексту вважається відсутність загальників, світоглядних проблем і розв'язань, прагнень змінити світ. І навпаки. Гра, лабіринт

мав би вірити у цю хартію індивідуальних прав як в істину. Адже це лиш арбітральна конвенція різних держав, від якої можна відмовитись, вона тимчасова, як усі державні конвенції, і немає підстав гадати, що вона говорить нам про щось, що існує насправді, незалежно від цих конвенцій, що людська істота і справді є носієм цих прав, і вони не є тільки наслідком довільного рішення політиків.

Ці сумніви зміцнює популяризація науки. Журналісти щодня повторюють нам славетну назву славетної книги Річарда Докінза «Самозакоханий ген». Звідси мало б означати, що кожна з нас, людських істот, є лише тимчасовим упакуванням для кількадесятьох тисяч генів, інтерес яких полягає лише у тому, аби їхні поєднання дедалі множилися. З цього погляду абсурдно видається віра, наче кожна людська істота є якимсь унікальним витвором, цінністю сама в собі чи взагалі безмежною цінністю. І генетика, і нейрофізіологія схиляють нас, ігнорантів до підозри, що все наше духовне життя без решти окреслене чимось, що не є нами; гени, носієм яких я є, не є мною, мною не є також мозкова тканина, яку я ношу в мойй голові. Те, що мало би бути мною, роз-

пливається у гаданих хемічних детермінізмах, і хоча загальний детермінізм неможливо довести в позитивному сенсі, популяризація науки стверджує його істинність так рішуче, що важко їй заперечити.

Усі ці культурні зміни, отож, не є аж такими виразно новими у щойно започаткованому тисячолітті, вони є продовженням і посиленням дуже старих людських турбот. Попри надзвичайні технічні зміни, свідками яких ми стали, ми й досі не маємо підстав стверджувати, що трапалося щось, що змінило б природу людини. Сам факт, що ми можемо з розумінням, емпатією, захопленням читати античних мислителів, скарби ведичної мудрости, Старий Заповіт і Новий Заповіт, середньовічних теологів, сам лиш цей факт свідчить про те, що автори перелічених творів є такими самими, як і ми, вони нам сучасні, або ми сучасні їм. Натомість можна сказати, що наш неспокій, наша непевність, наше почуття позбавленості спадку значно болючіші. Надзвичайно побільшився також розрив між нечисленною спільнотою, насправді компетентною в математично-фізичних і хемічних науках, і нами, рештою ігнорантської маси. Ця компетенція поширюється дедалі більше, і дедалі

та приховування сенсів, відмова від звернення до ширшого кола, ніж обрана публіка, є «правильним», «єдиновірним» для розмислу, який начебто відповідає (він і тільки) сучасній і постсучасній добі. Як зауважив Е. Левінас, у разі, якщо ви почнете публічно говорити стосовно просвітницької місії філософії, вас просто обсмійють. В обличчя. Наче останнього бовдура. (Добре, хоч не поб'ють, але вийти з аудиторії можуть попросити.)

Нічого дивного, реакція закономірна – на претензії «єдиноправильних учень» ХХ століття змінити світ на свій копил, вишталтувати його у сталевий моноліт. Крок уліво, крок управо – постріл без попередження. Проте, навіщо ж переймати у неявній формі («антиформі») цю гвалтівну ідеологію, бодай у її деяких, і надто суттєвих, прийомах? Коли М. Горбачов говорив, що «стосовно плюралізму двох думок бути не може», це було просто смішно. Коли практично те саме щодо новітніх філософських і – ширше – соціокультурних дискурсів (але таких, що не відповідають нормам «сучасного філософування») говорять вишукані інтелектуали, час бодай почухати потилицю.

І ось чому. Відмова від «просвітницького», «моралізаторського», «освітнього», «гуманістичного», «лю-

диноформуючого» та інших жажливо-тоталітарних місій тексту (як і від усякої його місії взагалі) має наслідком у масовій культурі, котра постійно живиться ідеологічними та технологічними здобутками елітарно-фахових пошуків, таку річ, як ледь не тотально заперечення всього людського, «високогого», зрештою, сентиментального. Якщо колись класичний детектив демонстрував перемогу добра над злом (як і належало в межах «проекту Модерну»), аби виховувати читача, то тепер в основній масі кримінального читача йдеться про перемоги зла над злом і про цинічну правду «крутих» хлопців. Аякже, масова культура чудово сприйняла розмисли високочоліх інтелектуалів, що, мовляв, не можна гвалтувати людину «позитивами» – і зняла будь-які внутрішні заборони в естетизації зла. Йдеться не лише про детективи, а й про будь-які виміри, жанри й стилі масової культури, яка тепер спирається на потужний філософський ґрунт, аби не виховувати, не підносити, не олюднювати аудиторію. Власне, настанови Постмодерну дають можливість і масовій культурі, й елітарному мистецтву жити легше, не докладаючи жодних зусиль для трансформації світу, зосередившись навіть не на висловленні-відображенні-творенні багатовимірного **Я** автора, а на

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

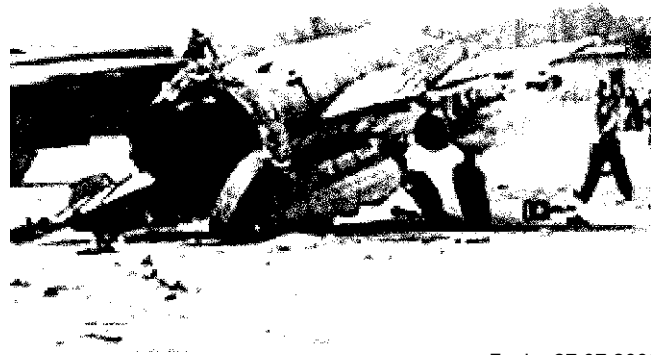
СЕРГІЙ
ГРАБОВСЬКИЙ
ПОСТМОДЕРНИЙ
ДИСКУРС
І КРИЗОВЕ БУТТЯ
ЛЮДИНИ

20

меншає поле, на якому можна здобути справжню компетенцію, не лише в математиці чи фізиці, але навіть у філософії, де є чимало навзаєм невітлумачуваних мов. Отож, хоча нам і мило користуватися благами сучасної цивілізації, підсвідомо ми сумуємо за зрозумілою простотою давнього життя, тобто за варварством. Виглядає мало ймовірним, що варварство зможе повернутися, та цілковито виключити таку річ неможливо.

Переклав Андрюс Вишняускас

<http://wyborcza.gazeta.pl/info/artykul.jsp?xx=679909&dzial=010109>

Львів, 27.07.2002

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

його маскуванні за новоприйнятими канонами, часом формально складнішими за канони бароко, але призначеними не для оздоблення світу, а для вибудови незалежних від світу деконструювальних конструкцій.

Водночас реалізується слушно підмічений В. Малаховим парадокс: «Іронічно-віджучене ставлення до світу культури, фокусуючись у царині первинних життєвих смислів самої особистості, формує навіть дещо таке, що можна було б уважати своєрідним естетизованим різновидом смирення. Але ж — ось парадокс! — чим більш релятивізується значущість світу, в якому людина конститує свою суб'єктивність, і самого статусу останньої, — тим більша вага припадає на цілком стихійні чинники, котрим «пощастило» перебувати взагалі поза сферою розумного людського осмислення — від випадковостей політичного життя до спалахів різноманітних «енергій», «бажань» тощо. Постмодерний світ у цьому відношенні являє собою колоритну суміш витонченого іронічного скептицизму — та, інколи, не менш витонченого марновірства, що межує із національним мазохізмом, страхом перед диктатурою або черговим небесним з'явиськом... Нас починають оточувати «хитрі», замасковані прояви такої сили —

скажімо, той же авторитаризм без жодного авторитету, що ми його маємо нагоду спостерігати в Україні: теж постмодерністська ситуація...»⁸.

Назагал, якщо взяти до уваги постулат про світ-буття-гру, хоча він (постулат) також є грою, то згадані вище настанови не видаватимуться випадковими. Зрештою, чим, як не «текстом» і не «грою», можна відгородитися від розуміння скінченності людської цивілізації, яка має реальні шанси дати дуба не колись в ефемерному майбутті, а упродовж життя нинішніх поколінь? Чи то внаслідок вичерпаності основних ресурсів, чи то в результаті енергетичного «перегріву» атмосфери, чи то завдяки випадковій ядерній катастрофі (група терористів-самогубців, як то кажуть, «починає і виграє»). Нормальна захисна реакція людської психіки. Як кажуть діти: «Не кади, не кади!». Але ж не казати про щось, мовчати, не ословлювати буттєвість, навмисно лишати її непрозорою, перепомповувати проблему у сферу за-буття — може, й природно для трирічної дитини, але ж не для дорослого чоловіка.

Власне, проблема видається нерозв'язуваною, принаймні, у межах чинних настанов і схем розмислу. Яким робом розвиненим країнам здійснити пе-

Львів, 27.07.2002

розділи з книги

філософ-митець

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

рехід до постіндустріально-інформаційної цивілізації, при цьому оминати екологічну катастрофу, «підтягнути» за собою країни Другого, Третього і Четвертого (зовсім уже дегуманізованого) світу, а на додачу ще й осягнути принципів зміни у людському бутті, уникнути новітньої «антропологічної катастрофи» (М.Мамардашвілі) й витворити те, що ще А.Швайцер позначив як «новий гуманізм».

Справді, так званий «золотий мільярд», одна п'ята людства, таки вступає у постіндустріальну, відтак культурно — постмодерну — добу. Але складається враження, що будуватись своєрідна «обложена фортеця» Постмодерну. І події 11 вересня 2001 року та наступні довели справедливість такої тези. Причому, з одного боку, сучасними мислителями декларується загальне право на інакшість, з іншого — всі повинні бути такими, як «золотий мільярд». Прикладом може бути вкрай негативне ставлення до будь-якого націоналізму, національної держави і національної ідеї у постмодерному середовищі Заходу. При цьому зазвичай наголошується, що, мовляв, західноєвропейські «націоналізми XIX століття» були «правильними», зіграли позитивну роль, а нині націоналізм однозначний є агресивним і втілює найгірші риси «проектую

дерну». Видається, такий «поділ» націоналізмів є банальним віддзеркаленням суто **модерного** гегелівського поділу народів на «історичні» та «неісторичні» та енгельсівського на «революційні» та «контрреволюційні». Прикметно, що географічно ця новітня лінія поділу абсолютно збігається із тією, що була проведена 200 років тому з позицій німецького великодержавного шовінізму, який став поживним ґрунтом для німецького ж націонал-соціалізму (де, як не у Гегеля та Енгельса, це презирство до слов'ян, котрі ніяк не збагнуть своєї вигоди і не германізуються — а зараз почали будувати національні держави?).

Та справа не у слов'янах і не у Східній Європі, яка все ж таки, бодай боком, але заповзла до Модерну. Зараз реально весь ісламський світ уступив саме у добу релігійної реформації, себто безпосередньо добу премодерну. Що робити з цим мільярдом — «зеленим», на відміну від «золотого»? На початках доби Модерну перебуває Китай, який ітиме далі через «революцію індивідуалізму» (зараз влада проводить політику «одна дитина у сім'ї»; коли у цих дітей з'являться свої діти, тоді стара китайська традиція патріархальної світобудови з гуркотом завалиться). У Китаї спроби поодиноких гуртів інтелектуалів прочитати істо-

СЕРГІЙ
ГРАБОВСЬКИЙ
ПОСТМОДЕРНИЙ
ДИСКУРС
І КРИЗОВЕ БУТТЯ
ЛЮДИНИ

ЛІБЕРТИНИ І СВОБОДА

Твори кількох маловідомих лібертинів, скажімо, Луве де Куврея [Louvét de Couvray], Кребійона молодшого [Crébillon], Дюкло [Duclos], Дора [Dorat], Фужере де Монтбронна [Fougeret de Montbron] чи Нерсії [Nerціat], втворюли (фальшивий або майже фальшивий) образ лібертинського світу як чарівного світу вищих сфер, позбавленого насильства світу афектації та невинних шаленств. Чимало салонних лібертинів XVIII століття — це персонажі з образів Фрагонара [Fragonard] чи Вівана Денона [Vivant Denon]. Однак насправді до видатних лібертинів-мислителів у самому лібертинському середовищі ставилися як до ізгоїв: де Сад чи Руссо їх лякали, Мірабо чи Лякло сказали занадто багато. Затишному стилеві Регентства і Людовіка XV ці мислителі протиставили надмір. Згадаймо насильство Сада, скероване проти будь-яких суспільних правил і керованих ними тіл, насильство несміливого Руссо, скероване проти «змови вельмож» і поплічників несправедливості», напади Мірабо на сексуальну моральність, рекомендовану єзуїтами і засновану на моногамії¹, іронію Лякло, який ого-

лював чарівне декадентство своїх опонентів. Авжеж, усі, про кого ми тут згадали, і самі є лише скомпрометованими зривачами масок, котрі з різних причин брали участь у житті побороюваного ними світу. Їхніх ексцесів не варто трактувати як таких, що містяться на боці «трансгресії».

Скажімо для Лякло трансгресивний дискурс найочевиднішим чином є лише першою стадією «виховання» слабких. Саме тому Вальмон [Valmont] уживає його проти Воланж [Volanges]: не для неї, а проти неї, у стратегічній антиматеринській тираді (Лист СХ), яка має на меті викликати певні наслідки, які б перетворили її на «доступну жінку» (або, що по суті неправдоподібно, лібертинку). У свою чергу де Сад приваблює нашу увагу до селективної та формотворчої сили профанаційного дискурсу: хто не здужає з нею ототожнитися, перетворюється у жертву, хто її засвоює, осягає свободу. Свобода не окреслюється ставленням до Ні, вона визначається ставленням до Так. Свобода розквітає поза трансгресією, поза насолодою, яка переживається як негативний компроміс із законним ладом.

23

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

рію і культуру країни з використанням постмодерних засобів закінчилися ув'язненням чи еміграцією цих інтелектуалів, отождержава щосили стверджує саме Модерн, і тут немає ради. Індія, яка традиційно поза вимірами, все ж таки розвиває свій Модерн, і «постмодерними» у ній є хіба що певні групи інтелектуалів, котрі мавпують Європу. Відтак ці три спільноти кількісно становлять більшість людства, яка реально погано «стикується» із постмодерним євроатлантичним світом.

Та й сам цей світ внутрішньо не такий уже й гомогенний. У середині наступного століття кількість невеликого населення США зрівняється з кількістю білого, кількість нехристиян — із християнами. Що буде? Ніхто не хоче знати. Інтелектуали воліють гратися у мовленнєві ігри. Чи заробляти гроші на вигідних для кар'єри темах. А між тим хвилі від можливого падіння останньої супердержави можуть бути ще вищими, ніж від падіння Римської імперії (з якою не так давно американці любили себе порівнювати, поки не відчували певного трагічного присмаку у цьому порівнянні).

А тим часом значна кількість держав — великих і маленьких — Третього світу перебуває у стані Премодерну, у кращому разі — біля засновків Модерну. Вималюється цікава картина: нестійкий Постмодерн, який

може з гуркотом завалитися, потужний (і «несучасний») Модерн та не менш потужний, принаймні потенційно, Премодерн, озброєний надзвучковими літаками, комп'ютерами і (вірогідно) ядерною зброєю. Змія, що хапає сама себе за хвіст і скручується у велепенське кільце (оскільки найбільше конфліктують — не словесно, а реально — Премодерн і Постмодерн). Перший агресивний відверто, другий — бере на себе місію порятунку цивілізації від релігійно-фундаменталістського месіанізму, і тому змушений бути «добром із ракетно-танковими кулаками».

НОКТЮРН ДЛЯ ПОСТСОВКА

Парадокс ситуації полягає в тому, що постсовецький світ (теоретично — Другий світ у процесі переходу від Модерну до Постмодерну) насправді значною мірою є премодерним. А якщо позначити цю ситуацію більш науково, то йдеться про відсутність суцільних міжлюдських комунікацій, інфраструктури і громадських «розпросторених», некланових спільнот. Не кажучи вже про так звані «екстенсивний» спосіб ведення сільського господарства, коли його зростання навіть за умов величезних капіталовкладень совєцької доби забезпечувалося рухом «ушир» (найбі-

Прагнути трансгресії — це прагнути закону, збереження його сенсу чи чистої форми. Якщо Вальмон [Valmont], ла Мертой [la Merteuil] чи Бланжі [Blangis] бавляться з законом, то Лякло і де Сад прагнуть лише його безумовної ліквідації. Звідси притаманна обидвом приналежність до конкретних революційних рухів, звідси також вихід, зокрема у де Сада, поза межі трансгресії як виклик чи як гра.

У де Сада замкнений світ замків начебто доволі добре узгоджується з існуючим суспільним ладом. Замки чи монастирі мають виходи і контактують із світом, а також між собою: лібертини, мандрівні хижаци, не живуть під ковпаком, не творять замкнутої спільноти, але виїжджають і переїжджають з місця на місце, трактуючи увесь світ як театр. Зовнішній світ, який вони вважають резервуаром жертв, проникає всередину замків через отвори, заграбовані вікна, шлюзи, чи внаслідок витівок: подібну роль відіграє, скажімо, конфесіонал отця Рафаеля в *Жустині*. Лібертин замикає не себе, а свою здобич; але якщо коли й справді замикається, то ненадовго — разом із нею. Лібертин вільно переноситься із світу Права до світу, де

правом є його хіть. Він не знає обмежень, позаяк вони існують для нього завше тільки у постаті порушення. Трансгресія у де Сада є цілком очевидно справою жертв — Жустина постійно відчуває себе винуватою, і безумовно є нею, зовсім інакше виглядає справа з Джульєттою.

Визволений від закону лібертин розважається аранжуванням ситуацій, коли жертви, які ще вірять у закон, всупереч власній волі перетинають межу (*transgressent*) того, що їх утискає. Гнобителем виявляється не лібертин, а Закон. Навіть на вершині жаху, про яку міркує Батай [Bataille] — з великим страхом і скромною домішкою гумору — лібертин залишається байдужим або веселим, афірмативним. Він не знає ані меж, ані докорів сумління. Він також не впадає у радісну екстазцію з нагоди вчиненого зла.

Отож, чи треба спалити де Сада, як запитує Сімона де Бовуар? Чи прагнув де Сад цькування хіти законом замінити на утиски слабких сильними, жінок чоловіками, селян вельможами? Схоже, що де Сад радше констатував, що такий утиск постає і зміцнюється внаслідок виховання слабкості, яко-

льший відсоток розораних ґрунтів у Європі), а не «угору» й «углиб». А це ж не просто «длубання у ґрунті», а, як має бути добре зрозумілим після Гайдегґера, ще й онтологічна передумова всіх ментальних побудов. Схожим чином і промислове зростання (знов-таки, і практично, і у людських головах) забезпечувалося побудовою нових виробничих потужностей та залученням нової робочої сили, а не потоком технологічних новацій та інтенсифікацією виробництва. Власне, совецька економіка (і слідом за нею українська) радше б мала бути схарактеризована як «промисловий феодалізм», ніж «індустріалізм» — бодай у розумінні А. Сен-Сімона. Премодерним є і ставлення до часу і його переживання. «Наш час заміряється — **подіями**, як у середньовічному соціумі (що й не диво, скоро сама історія є дискретно-подієва: сума порізаних моментів чину на тлі тяглої статистики чужої волі)... і не дарма хронологічна прив'язка зазвичай дається у нас, навіть у розмові, не «такого-то дня такого-то місяця такого-то року», чим звичайно відкривається європейський роман 19-го століття (19-го — не 20-го!), а, як у древніх ірландських сагах — «се сталося, коли Конхобар, разом зі своїми найшляхетнішими воями, сидів в Елайн-Маху» («Народини Кухуліна»): «за Гетьман-

щини», «за царя», «за Австрії», «за Польщі», «за німців»⁹... Відтак, у силу сказаного, і стрибок-ривок (чи еволюційний перехід) до нової культури, нового суспільства, нової людини (детальніше про неї трохи згодом) для постсовєцької частини Другого світу видається вкрай проблематичним. Принаймні, допоки не будуть вповні вирішені ті проблеми, які є типологічними для «реального», «системного» (за умовности цих термінів) Модерну.

Видається, що проблема входження, умовно кажучи, України до Європи та до сучасної цивілізації за безлічі декларацій щодо необхідности цього серйозно не розглядається. Тим часом, як тільки звертаєшся до цієї проблеми, вона взагалі видається нерозв'язуваною. Принаймні, з погляду чинних методологій розмислу. Адже Україна у ХХ столітті пережила дві індустріалізації (техніко-технологічні, комунікативні, соціально-психологічні тощо). Обидві — незакінчені. Перша почалася ще у ХІХ столітті і формувала Україну як колоніальний додаток Російської імперії, як її військово-поліцейсько-сировинний форпост. Внаслідок цього склалася «викривлена країна», історична потвора чи, м'якше, химера. Друга ж — совецька індустріалізація — була взагалі супердеформаційна. Її метою і резуль-

го зазнають позбавлені власності істоти: злидарі, жінки... Шанс захисту слабких де Сад вбачав не у покликанні на закон чи інституції, а у вихованні слабких достатньо сильними, аби сприйняти свободу. Суспільне виховання, будучи вихованням слабких, потребує анти-виховання, яке б визволило здатність рішуче відкритися суспільним змінам. Оце «республіканське» анти-виховання потенційно доступне усім. Сформулюємо це у формі *силогізму*:

— *Кожен жадаючий суб'єкт можна виховати.*

— *Кожен натуральний суб'єкт жадає.*

— *Отож, кожен натуральний суб'єкт можна виховати.*

Таким чином, у Французи, ще одне зусилля... де Сад, покинувши будуар і замок, може мріяти про новий світ, з якого цілковито зник би злочин. Задум де Сада полягає не в досягненні угоди з суспільством, яке постачає йому жертви, а у снуванні, як каже Клоссовскі [Klossowski], змови проти власного класу².

Змова ця не є змовою аристократів чи «артист-

тократів», вона є революційним проєктом, першим етапом якого для де Сада і Лякло, як і для більшості філософів-митців, є етап виховання... Звідсіля принципове значення *Філософії в будуарі* та розвідки *De l'education des femmes*.

Однією з фаз фемінізму Лякло є самовиховання жінок. Чи здужають вони, відірвані від природного стану внаслідок принизливого статусу і поневолюючого виховання, тимчасово ізольовані і підступні, повернути собі силу, притаманну їхній первісній натурі? Лякло промовляє до жінок: «Якщо ви палаєте шляхетним прагненням повернутися до повні власного існування, не дозволяйте себе більше дурити фальшивими обіцянками, не чекайте допомоги від чоловіків, винуватців ваших нещастя; вони не мають ані волі, ані сили, щоб їх стримати, то як же вони могли б собі зичити виховання жінок, перед якими мали б червоніти? Знайте, що з неволі виходять тільки завдяки великій Революції. Чи можлива така Революція? Тільки ви можете про це вирішити, позаяк вона залежить лише від вашої відваги»³.

І справді, чи у лоні будь-якого суспільства мож-

25

ЖАН-НОЕЛЬ
ВУАРНЕ
ФІЛОСОФ-
МИТЕЦЬ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

татом було створення гіпертрофованого всенародного ВПК, коли вузи ССРСР готували офіцерів запасу та військовий медперсонал, а косметичне виробництво створювалося таким чином, аби за 24 години перейти на випуск вибухівки. Яким був екзистенційний досвід українців внаслідок проведення цих індустріалізацій, і яким є він сьогодні — майже нікого не цікавить, навіть самих українців. Тим часом ситуація «внутрішньої колонії» доби індустріалізації всередині «обложеної фортеці православ'я», з тим — «обложеної фортеці комунізму», крім України, була притаманна лише Білорусі, що робить досвід, набутий та раціоналізований упродовж і після цієї ситуації, властиво унікальним у загальноцивілізаційному масштабі.

Україна може на початку XXI століття опинитися на дуже своєрідному постіндустріальному етапі — не внаслідок переходу до вищого, ніж індустріальний, стану, а в результаті руйнації здобутків індустріалізації — від предметно-матеріальних до інтелектуальних. Так, на грані руйнації опинилася Україна урбаністична. Ресурс експлуатації п'ятиповерхових «хрущовок» вже вичерпаний. Дев'ятиповерхові будинки зразка 1960—70-х років потребують капітального ремонту, надзвичайно зношеними є міські комунікації, включно із ко-

муніальним транспортом. З'ясувалося, що інфраструктура міст практично несумісна з ринковим господарством. Особливо це стосується більшості середніх та дрібних міст, у яких найвищий рівень безробіття і найгірший стан комунікацій. Додамо до цього зношені основні фонди промисловости. На неї катастрофи кожної зими опиняється електромережа України; якщо частота струму істотно відхилиться від 50 Гц, відбудеться розпад цієї системи, припинення постачання міст енергією й теплом. Отож, у будь-який момент може розвинути ланцюгова реакція розпаду урбаністичного середовища, деіндустріалізація й повернення від незбалансованого Модерну до Премодерну, як у колись популярних «фільмах катастроф» — з усіма ментальними наслідками, вислідом чого буде тотальна руйнація всіх зародків інформаційно-постіндустріальної цивілізації, наявних зараз, включно із необхідністю у існуванні фахової філософії, між іншим.

Власне, досі відомий тільки один випадок руйнації урбаністичного середовища і повернення зі стану недоконаного Модерну до Премодерну — це Кампучія часів Пол Пота. Але то був різновид комуністичного експерименту, реалізація утопічної побудови «перемогли Села над Містом». Україна ж може дати при-

на виховувати? Коротше кажучи: чи виховання саме по собі може бути вихованням свободи?

«Мені легко буде довести, — продовжує Лякло, — що не існує жодного засобу удосконалення виховання жінок. Повсюди, де панує неволя, немає місця вихованню».

Ми бачимо, що Лякло дуже далекий від лицемірства колоніалізму чи кооперації, які й досі все ще характеризують чоловіче мислення у цій галузі: «Цю панівну точку зору можна подолати тільки відкинувши свободу як вершину моральності і моральність як вершину виховання».

Зауважмо, зрештою, що за аналогічними принципами Руссо міркує про виховання дитини: чинячи тиск на Емілія, ми можемо його тільки зіпсувати; моральність можлива тільки у свободі.

Свобода ця означає не лише визволення дитинства, але й старости. Відчужена жінка, позбавлена своєї природної сили та інтелігенції суспільством, яке звело її до ролі інсценізаторки спокусливих маневрів, не може старіти. Виховати її — значить визволити від тягаря неволі, яка зводить літню жінку до ранги предмета. На думку Лякло,

жінки після сорокаліття неминуче стають нікчемними чи западаються в «оглуплюючу апатію»; отож вони мусять знову повернути собі характер і розум, яких позбавила їх панівна ідеологія. Деякі із жінок тієї доби виглядають предтечами Нової Жінки, новою у тому сенсі, що вони не ставляться до своєї старости як до ганьби: пані Розамонда одна з них.

Звичайно, не тільки Лякло хотів у XVIII столітті виховувати і визволяти жінок. Видатними лібертинськими постатями найчастіше були фігури визволених від забобонів жінок. Напевне тому, що природна і лібертинська жінка, яка раніше зазнавала сильнішої, аніж у випадку чоловіка, суспільної ізоляції, більше, ніж він, була налаштована, аби уособлювати натуралістичну революцію.

Також і де Сад вказує на ізоляцію жінок, як на показовий аспект пригноблення слабких сильними: «Я бачу, як в одній частині світу їх принижують і проституують, а в іншій вони служать за розмінну монету... повсюди, коротше кажучи, я бачу жінку принижену, пригноблену, жертвою на вівтарі священників, варварства чоловіків чи капризів лібертинів».

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

клад «западання-самої-в-себе», тобто саморуїнації недовершеного індустріального суспільства.

Відтак, у час, коли світ входить у постіндустріальне суспільство, в Україні на черзі стоїть модернізація, основою якої є індустріалізація та урбанізація, відповідний світогляд і форма організації суспільства — національна держава та демократія. Втім, як це робити — ніхто не знає. Ні старі, XIX століття, ні японські XX століття, ні навіть сучасні польські рецепти модернізації до України непридатні. Найпростіше (звісно, в абстрактному вимірі) було б змонтувати великий бульдозер, знести ним усе, крім вартісних історичних пам'яток та заповідних лісів, а потім на вільному місці побудувати нову країну.

Про всі ці «позафілософські» речі кризової доби (доводиться вживати саме таке означення, хоча воно і засвідчує премодерність ситуації) доводиться вести мову, оскільки вони є «непрозорими» для більшості конкретних соціогуманітарних дослідників, котрі не володіють ні мовою для ословлення українського буття, ні вмінням чи бажанням раціонального вимовляння вголос глибин своєї (під)свідомости, де причаїлись усі ці жахіття, проте вони постійно витісняються захисними механізмами психіки на периферію **Я**. Відтак

«текст українського буття» виявляється нерозкодованим.

З іншого боку, якщо виходити з презумпції рівнозначності життєвих світів, буттєвих станів, історичних конкретностей чи ціннісних парадигм, жодної трагедії у цивілізаційній катастрофі немає. Кожна ситуація не гірша і не краща одна за одну — вона просто інша; і вона, власне, цікава, тому що являє собою новий полігон текстів, ігор, деконструкцій тощо.

Але все це стосується далеко не лише України. Якщо будь-яка точка зору на історію рівнозначна, якщо ми принципово не можемо навіть вести мову про істинність історичного знання, то твердження: «Освенцима ніколи не існувало», — рівнозначне твердження: «В Освенцимі загинули десятки тисяч людей»; судження: «Сталін був одним із найбільших деспотів XX століття», — має не менше підстав перебувати в обігу, ніж судження: «Сталін — найбільший друг дітей і батько трудящих усього світу». Власне, це означає практичну відсутність моральних, ціннісних координат людського життя. Цікаво, утім, що Освенцим часто вживається філософами Заходу як слово-символ для означення занепаду «проєкту Модерну», як відповідь на проблему наповнення абстрактних по-

Зробити жінку філософом — це завдання водночас інтелектуальне й еротичне, «мистецька» революційна гра, якій присвяtiloся усе XVIII століття. Не можна переоцінити ролі, яку для де Сада відіграла ідея свободи у вихованні. Мала Ежені не стала філософом через садистське насильство, якого зазнала у будуарі. Де Сад лише показує, що вона зможе стати філософом тільки тоді, коли зазнає примусу свого першого виховання.

Де Сад, звичайно ж, не бачить конкретної можливості колективного визволення. Тому об'єкти, які отримали виховання, показані у нього лише як спрагли визволення одиничні випадки. Садичне виховання є насамперед індивідуальним вихованням, яке відбувається регресивно, шляхом поступового усунення усіх моральних і релігійних принципів, аж до усунення пра-принципу, тобто Матері.

Покликаючись на ідею доброї природи, Руссо і Лякло відштовхуються від *tabula rasa*, на якій, однак, записано первісний принцип, принцип Матері. Сам Вальмон висловлює це так: «Та, котра не шанує матері, не шануватиме і сама себе»⁴. Натомість, де Сад хоче справжнісінької чистої дошки, на якій буде,

зокрема, записана зневага до материнства. Де Сад однозначно розуміє виховання як навчання сиріт. Авжеж, можна собі уявити добру матір за де Садом, а саме таку, котра, ознайомившись із *Філософією в будуарі* «порадить її почитати своїй дочці». Врешті-решт така матір повинна була б виховати у дочки ненависть до материнства, а водночас прагнення «безкарно трахатися». Саме тому, що вона цього не зрозуміла, мати малої Ежені була викинута дочкою за допомогою «порядного копняка під зад». Ось, на думку де Сада, філософська межа вдалого виховання.

Чи ця «мерзотна» філософія є водночас «філософією мерзотности»? У кожному разі йдеться про філософію, цілковито відповідну системі виховання, що її вона постулює. Садичне виховання є вихованням у прагненні до насолоди та свободи і веде через тіло. У вихованні платонічного характеру статева поведінка складала лише матеріальний етап вступної діалектики, яка вела до єдиної істини. Позаяк християнське виховання не надає загаданим практикам виховного значення, здавалося б, що де Сад повертається до Платона. Од-

27

ЖАН-НОЕЛЬ
ВУАРНЕ
ФІЛОСОФ-
МИТЕЦЬ

нять глибоким емоційним змістом. «Постмодерністський філософ (у розумінні Ж. Дельоза) — це особлива істота, яка пройшла крізь жах Освенциму. Вона народжується з цього жаху смерті і рухається до другої смерті. Відчуваючи себе померлою разом із жертвами Освенцима, вона вірить, що хоч вона і померла, вона живе далі з нами, проте, не по-обивательському, а тремтливим чином»¹⁰. Цікаво, утім, що цей «тремтливий чин» чудово поєднується з дезавуванням цінностей. І з огидною (з погляду людини, яка бодай дотично, під час занепаду «реального соціалізму» справді **відчула на собі**, що таке репресії, тоталітаризм, несвобода, утиски, каральні органи тощо) **балаканиною** з уживанням цих термінів стосовно ситуації сучасного демократичного суспільства. Тим самим де-факто демократія і тоталітаризм урівнюються, і видається санкція на продукування нових Освенцимів (цікаво, що **Колима** у постмодерністських філософів ніколи не була словом-символом жаху XX століття, значно, на жаль, масштабнішого і тривалішого за епізод у чотири роки зі знищенням європейських євреїв; чи не тому, що їхній «Освенцим» є лише елементом словесної гри, даниною загальноприйнятим **гранд-нарративам**?).

Цікаво, що високоінтелектуальний постмодерний розмисел породжує і таке своєрідне явище, як плебейський Постмодерн. Якщо всі світоглядні й соціокультурні позиції рівноправні та рівнозначні, якщо говорити про «історичну реальність» чи «істину в історії» не випадає, то Йорг Гайдер і його «свободівці» в Австрії мають рацію, милуючись деякими аспектами діяльності Гітлера. Тим більше, мають право на власну позицію (рівношановану з іншими) львівські «ідеалісти», говорячи, що ніякого Освенциму не було, його вигадали жидівські ідеологи. А публіцисти «Вечірнього Києва», наголошуючи: жиди винні у голодоморі, — мають рівноцінне право на свої твердження з публіцистами «Комуніста», що заперечують сам факт голодомору, і з публіцистами «Народної газети», яка веде мову, що винуватці голодомору — більшовики, незалежно від національної належності, й усі докупі мають не менш виправдану позицію, ніж ті, хто помер, спухлий від голоду, і ті, хто довів їх до цього голоду. Рівноправність, толерантність. А, може, гра? У Чечні, у Косово, у тропічній Африці, де кожен десятий чоловік інфікований СНІДом?

Власне, потенціал плебейського Постмодерну лише починає розгортатися, і які наслідки це явище матиме

нак у бенкетах де Сада дух входить у хлопців і дівчат через тіло, до того ж у точно окресленому місці: воно не тьмяне й тимчасове, але є місцем самого осмислення.

Де Сад високо цінує содомію, цей «філософський прогріх», з причин, цілковито інших, аніж ті, на які вказували Алквіад чи Сократ:

— оскільки содомія є найвищою насолодою («погоджуюся, що немає вищої за неї насолоди», кажуть одностайно Дольмансе і Джульєтта);

— оскільки вона заперечує природні закони, які стосуються розмноження, а отже родини й держави («Таке зневаження законів розмноження і протиставлення себе тому, що дурні називають законами природи, — це й справді диявольськи спокусливо», — додає Дольмансе);

— оскільки заперечує суспільні та релігійні заборони (в Італії Джульєтта сперечається на цю тему з папою, а пізніше, в божевільні, грає у спектаклі, де содомії зазнають Отець, Син і Пресвята Діва);

— оскільки ліквідує ідею природної різниці між статями й сексуальними функціями.

Ота ліквідація різниці статей є чимось фунда-

ментальним, а содомія виступає його знаком. Так само, як для того, щоб заново вигадати філософію, треба її повернути на другий бік — і на практиці, і у творчій уяві, — тож, аби заново вигадати тіло, треба дістатися його інакше, вдаючись до содомічної практики. Ця практика у вихованні стосується рівною мірою і хлопців, і дівчат, з метою похитнути вмовленими ідеалами, які стосуються ідеологічної оцінки активного чинника: той факт, що хтось зазнав содомії, аж ніяк не є для де Сада знаком підлеглості, навпаки означає перший ступінь суверенності. Великі лібертини є водночас активними і пасивними, коли ж йдеться про лібертинок, то факт, що вони не можуть природним чином активно займатися содомією, найменшим чином їх не принижує. Акцептування содомії є для лібертинів вирішальним критерієм — вона однаковою мірою підносить чоловіків і жінок. Де Сад описує лібертина як ані чоловіка, ані жінку — ми б назвали його «транссексуалом». Саме ота транссексуальність уможлиблює механістичні Садичні позиції. Якщо машини ладу вимагають і розмежування статі, і подружжя (відокремлення або стада),

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

для світу — ще невідомо. Ми можемо лише нагадувати собі, які висліди плебейського гегельянства та фіхтенства оприявнили себе у німецькому націонал-соціалізмі чи виміри плебейської інтерпретації легізму — в маоїзмі.

Проте на цьому місці варто зупинитися, оскільки ми входимо у сферу практичної політики; затим поставити ще кілька проблем, додати якоїсь оптимістичної ноти (наприклад, що Європа народила Постмодерн, Європа його й творчо здолає, засвоївши весь, як пише В.Малахов, потенціал його «веселошців»). Автор не наполягає на остаточності своїх висновків, оскільки надто вже неусталеними є само(не)очевидності сучасного світу, та й традиція філософсько-антропологічного розмислу має своїм підґрунтям твердження щодо **неостаточності** будь-якого моменту людського життя і фрагменту життєвого світу, окрім зникнення цього життя і цього світу.

Отож подивімося, яке інтелектуальне меню пропонує самому собі (відмовившись від претензій на співпрацю з людством) радикальне (себто послідовне) постсучасне філософування.

Ніхто не наважується взяти на себе «генеральні» проєкти людського розвитку — сама можливість існу-

вання таких проєктів оголошена якщо не «відрижкою тоталітаризму», то «охвістям Модерну».

Нікому створити універсальні філософські системи, з екскурсами в різні галузі знання та практики (можливо, просто кебети та знань не вистачає?) — заперечується потреба у таких системах.

Принаймні половина людства не сягнула і не має реальних шансів сягнути здобутків Модерну — самі ці здобутки ставляться під сумнів і фактично заперечуються.

Інформаційна доба вимагає (як і будь-яка принципово нова епоха в розвитку людства) переосмислення людини, культури, практики й напруження нових настанов на дію, — у відповідь засновується твердження, що нічого нового у цій добі немає, тому й не потрібні роздуми над новою людиною, новою культурою, новою практикою (бо ж це сфера гнаних метанаративів).

Цивілізація чітко ділиться на три сумісні (і водночас несумісні) частини-світи — Постмодерну, Модерну і Премодерну, причому буття у першій гарантоване лише так званому «золотому мільярдві», і перехід окремих суспільств із світу у світ практично неможливий — замість того, щоб звернути увагу саме на ці

то з урахуванням содомії можливі найрозмаїтіші композиції. На відміну від дзеркальної подружньої насолоди, Садична содомія учить неіндивідуалістичній насолоді, не пов'язаній ані з укладенням подружжя, ані з повторюваністю подружнього спілкування. Сodomія, яка не є вибором, ані преференцією, врешті-решт є тим, без чого годі й міркувати про Садичні машини анти-ладу. Вона незамінна для революційного анти-виховання.

У тісному зв'язку з етапом виховання у революційному проекті залишається етап деструкції власності.

Задум такої деструкції, зрештою, натяками, чи не криючись, висловлюють більшість видатних мислителів XVIII століття. У своєму славетному тексті Руссо уміщує власність у фундамент соціальної нерівності («... у людське життя вдерлася власність [...] рабство і злидні почали незабаром пускати паростки і процвітати разом із плодами земними»). Так само і Лякло, хоча й не настільки відверто, ставить проблему власності на землю: у *Небезпечних зв'язках* Мертой постійно заклопотана процесом, який сподівається виграти не тому, що

має слухність, а завдяки своєму впливовому соціальному становищу. Але ми повинні тут зосередитися на де Садові: додаткове зусилля, якого він вимагає від французів після падіння Людовіка XVI, передбачає радикальний протест проти власності. Спершу протест проти власності як перешкоди для насолоди (йдеться про власне тіло). Подібно до іншого революціонера, Мірабо, де Сад висловлюється проти подружжя і моногамії: треба користуватися тілами, а не марнувати власність, насолоджуватися ними, а не володіти: «повторюю, йдеться лише про уживання, а не про власність; я не маю найменшого права на джерело, на яке натраплю при дорозі, але маю повне право уживати його [...] так само я не маю жодного права власності на ту, чи іншу жінку, але це не повинно мені перешкоджати уживати її». Продовження його думки звучить дуже дивно: «Я маю також право змусити її до послуху, якщо з якоїсь причини вона не захоче визнати за мною цього права». Звідси висновується утопія права всезагальної проституції, яка зобов'язує кожне тіло належати усім іншим тілам. Цієї Садичної мрії про хоровод тіл, у який

29

ЖАН-НОЕЛЬ
ВУАРНЕ
ФІЛОСОФ-
МИТЕЦЬ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

переходи, проголошується, що, крім Постмодерну, у світі немає нічого, вартого уваги.

Чільні філософи країн, які пройшли й етап Модерну, і «національну весну», і становлення національних держав, і період протекціонізму (від економічного до культурного), отримавши від всього цього певний «історичний зиск» — заперечують ледь не з піною в роті право інших йти цим шляхом, вимагаючи їхнього механічного слідування канонам Постмодерну (хоча саме порушення питання про якісь «канони» є геть антиПостмодерним).

Мислителі країн, які не мають досвіду тоталітаризму, наввипередки вживають терміни «тоталітарний», «репресивний», «каральний» тощо щодо сьогоденних реалій власних держав, у той же час вперто ігноруючи різницю між «репресивністю» Сорбонни і репресивністю ГУЛАГу, чим фактично виправдовують ГУЛАГ.

«Тоталітарними» називають усіх мислителів, котрі свідомо і цілеспрямовано опонували тоталітаризмові, розгортаючи принципово інші схеми буття — наприклад, Мераба Мамардашвілі, котрий, виявляється, надто великого значення надавав існуванню «м'язів самостійності» людини та її вольовому первеневі.

Деконструюючи геть усі вартості на світі та обстоюючи рівноправність життєвих світів зло-дія та добро-дія, що є досить цікавим для розваг інтелектуального збіговиська, — пропонують це «великому світові», який і без того потерпає від примату «правди сили» над «силою правди».

І наостанок. Досі всі кардинальні проекти змін у суспільстві включали проект нової людини. Відмова від такого проекту з боку сучасного філософування, найшвидше, засвідчує те, що воно не є новою сторінкою світової філософії, а радше затекстованим моментом гортання цих сторінок, **пост**- і **пре**- в одному феномені.

А тепер — як і належить у «тоталітарному філософуванні», — посилання на авторитет. Бодай це і буде запеклий заперечувальник самозрозумілих авторитетів та усталених схем індивідуального мислення і національної соціокультурної практики, котрий багато в яких розмислах випередив західноєвропейських постмодерністів принаймні на два десятиліття, і говоритиме він зовсім не про філософію, а про мистецтво, і написані ці слова не зараз, коли численні постмодерні тексти стали чи не загальнообов'язковими, а у середині 60-х років, і не Гайдеггером чи Дерріда, а

П'єр Клоссовскі (*La Monnaie vivante*) зауважив до певної міри пророцтво нашої капіталістичної дійсності, бракує для того, аби визнати де Сада революціонером. Інші Садичні мрії значно виразніші. На зорі буржуазної революції де Сад розпочинає стрімку атаку на нові закони, які гарантують приватну власність: «Боронь Боже, аби я у цьому місці, чи в якому іншому, хотів підважити присягу про пошану до власності, яку оце наша нація тільки-но прийняла; але чи не можна було б мені поділитися кількома думками про несправедливість такої присяги? [...] А тепер запитаю вас, чи такий уже справедливий закон, який наказує тому, хто нічим не володіє, шанувати того, котрий володіє усім? [...] Немає, по суті справи, нічого нікчемнішого: присяга ж бо повинна бути обов'язковою для всіх осіб, які її складають, усі повинні бути в ній однаково зацікавлені; вона не може зобов'язувати того, хто не зацікавлений у дотриманні слова, бо тоді б вона не була суспільною угодою вільної нації!»

Для де Сада, автора тексту *Французи, ще одне зусилля...*, суспільна угода повинна була бути пактом, який враховує інтереси усіх. Несправедливість,

покладена в основу угоди, може породити лише несправедливий закон, себто увічнити гніт. Ось чому де Сад вважає, що неможливо і несправедливо карати за крадіжку: сама власність є крадіжкою.

Тоді, коли Лякло, якобінець і майбутній революційний генерал, захищає кордони новонародженої революції, де Сад загрожує їй зсередини, закликаючи, аби вона стала ще радикальнішою. Кожен революційний уряд мусить уникнути скам'яніння у лад. Звідси потреба постійного заворушення; звідси також повернута потреба тривалого аморалізму, потрактованого як фермент непослуху: «Обурення [...] не є моральним станом; однак воно повинно стати перманентним у республіці; було б рідко так само абсурдною, як і небезпечною вимагати, аби ті, котрі покликані забезпечувати безперервний аморальний рух державної машини, самі були істотами з високою моральністю, позаяк моральний стан людини є станом спокою і певности, у той час як аморальний стан є станом вічного руху, який наближає громадянина до того стану психічної напруги, в якій республіканець повинен утримувати суспільство, до якого належить».

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

Вітольд Гомбровичем, польським емігрантом: «Як зробити, щоб мистецтво перестало виражати нашу пересічність і знову почало виражати нашу велич, красу, поезію? Ось моя програма: PRIMO, хай болюче, але усвідомити, що ми опускаємося все нижче. SECUNDO, відкинути всі естетичні теорії, що їх було вироблено протягом останніх п'ятдесяти років, які крадькома ослаблюють особистість; увесь цей період отруєний прагненням знівелювати людей і цінності, геть із ним! TERTIO, відкинувши теорії, повернутися до осіб, до великих особистостей минулого і, порозумівшись з ними, знайти в наших власних особах одвічні джерела для польоту, натхнення, розмаху й чару»¹. Можна не прийняти цих висновків, за яких постмодерн у своїх принаймні радикальних проявах виглядає кризовою свідомістю, але варто взяти до уваги, принаймні, аргументи тих, хто заперечує «ізм», в тому числі і постмодернізм як одну із ідеологій із неабиякою претензією на універсальність методу.

СЕРГІЙ
ГРАБОВСЬКИЙ
ПОСТМОДЕРНИЙ
ДИСКУРС
І КРИЗОВЕ БУТТЯ
ЛЮДИНИ

¹ Лук'янець В. Філософський дискурс на зламі тисячоліть // Філософські студії-2000. — С. 48.

² Цікаво, що польський автор Здзіслав Краснодембський, наприклад, нагадує, що поняття «постсучасности» має дуже цікавий зміст. «Для Арнольда Тойнбі, який був одним із перших, хто вжив цей термін, він означає епоху занепаду й стагнації. У 80-х роках термін «постсучасність» швидше виражав відмову, схиляв до примирення з реальністю, наявною суспільною й економічною системою» (Краснодембський З. На постмодерністських роздоріжжях культури. К., 2000. — С. 102). Саме у цю добу, про яку пише польський автор, і сформувався західний, оригінальний постмодерн, похідною від якого стали (із великим запізненням) вітчизняні постмодерні пошуки-копії перейденого.

³ Лук'янець В.С., Соболь О. М. Філософський постмодерн. К., 1998. — С. 280.

⁴ Рорті Р. Прагматизм і філософія // Після філософії: кінець чи трансформація? К., 2000. — С. 55.

⁵ Прикладом культурного імперіалізму у нетоталітарній культурі для цього автора є домінуюче донедавна культурно нормативне ставлення до жінок, як й інші подібні, так би мовити, «автоматизовані спонуки дії». «Наше завдання полягає не в тому, щоб механічно застосовувати

Тут виявляється найвищий сенс Садичного насильства та імморалізму. Насильства та імморалізму, які не вказують жодного розв'язку: навіть якщо зámки точаться у новому суспільстві до самоліквідації, саме суспільство не є метою. Перманентна революція. «Аморальний» лібертин не має однозначно окресленої мети: він ані не пророк, ані не вчитель, ані не вказує нового ладу, а лише керується логікою постійного перевороту.

Знищити зámки замало. Не вистачить навіть ліквідувати Закон. Йдеться про логіку, яка розсаджує будь-які рамки. Логіку, здатну примусити впасти усі можливі форми панування, логіку, яка витворює міражі і призводить до безперервних порушень. Логіки виходу поза рамки, терміни якої не могли б залишатися сталими, оскільки вони не є ані інтенціями, ані тотожностями, але свободами, інтенсивностями — блідими вогнями, які можуть світитися лише тривожно і тремко.

¹ Mirabeau G.H. *Erotika Biblion*. – Paris, 1783.

² Klossowski P. *Sade, mon prochain*. – Paris, 1967.

³ Choderlos de Laclos P. *De l'éducation des femmes*. – Paris, 1903.

⁴ Ibid. – P. 252 (*Lettre CX*).

СПОКУСНИК І НАРЕЧЕНА

Стендаль, котрий у певних аспектах був спадкоємцем лібертинізму, автор, який використовував псевдонім, романіст, що міркував про спокушення, може вважатися одним із перших у ХІХ столітті втілень осиротілого Дон-Жуана. Фабріціо, шукаючи кохання, лібертин волею долі, зрештою реалізує себе на самоті, одягнувши чернечий каптур: *Пармський монастир*, доповнення до *Небезпечних зв'язків*, анонсує суть романтичного патосу, принциповим уособленням якого є Кіркегор як філософ-митець. І справді, починаючи від *Студій над безпосередньою еротикою*¹, коментарем до Дона Джованні, і закінчуючи *Щоденником спокусника*², Кіркегор постійно представляє себе актором неможливого театру: фантазматичного спокусника, акти якого, чи «стадії», є водночас етапа-

31

ЖАН-НОЕЛЬ
ВУАРНЕ
ФІЛОСОФ-
МИТЕЦЬ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

норми культури, нібито ми комп'ютери, а вони — комп'ютерні програми. Завдання полягає в тому, щоб критикувати їх, витлумачувати їх, призводити їх і їхні ідеали, котрі їх ініціювали, у стан рефлексивної рівноваги» (Патнем Г. Чому розум не може бути натуралізований? // Там само. — С. 204).

⁶ Блуменберг Г. Антропологічний підхід до риторики // Там само. — С. 399.

⁷ Габермас Ю. Філософський дискурс Модерну. К., 2000. — С. 357-358.

⁸ Малахов В. Чому я не постмодерніст? // Дух і літера. — 1997. — №1-2. — С. 381.

⁹ Забужко О. Хроніки від Фортінбраса. К., 1999. — С. 224.

¹⁰ Лук'янець В.С., Соболь О. М. Філософський постмодерн. К., 1998. — С. 300.

¹¹ Гомбрович В. Щоденник. К., 1998. — Т. 3. — С. 318.

Львів, готель «Україна», 2001

ми на життєвому шляху «непересічного адепта еротизму». Дон-Жуанові притаманна спонтанність завойовника, натомість романтичний спокусник (Йоганнес) є «рефлектуючим спокусником». Меланхолійний і визбутий жаги, цей спокусник починає не від здобуття, а від втрати (Регіна втрачена назавжди), презентується радше як обернена копія лібертина... Йоганнес, парадоксальний спокусник, міркує про повторювані ним учинки: отож у *Повторенні* Кіркегор визнає себе вивернутим на лівий бік театром або ремінісценцією, тобто демонстративною вигадкою або теоретичною фікцією. У цьому самовиставлянні чи самодемонстрації ми вбачаємо сутність дендизму — зв'язок між дендизмом і фантазуванням.

Видатні лібертини були романістами і мислителями, Кіркегор є радше філософом, аніж романістом, але філософом-письменником і мислителем прийняття, окремий випадок якого стає зразком, аж ніяк не втрачаючи свого виняткового характеру і своєї сутності. Впроваджуючи випадковість (елемент роману) до філософії, Кіркегор, котрий чинить з однієї-єдиної жінки (Регіни) підставу для

своєї анти-системи, повторює водночас християнство і лібертинів. Дон-Жуан рахував своїх жінок (*mille e tre*), натомість Кіркегор чи Константін Константінус живуть еротизмом як спокушенням однієї «юнки»: вона Єдина [*Unica*], Наречена. Вигадливість у *Щоденнику спокусника* дуже мало дистанційована від життя і призводить до того, що важко зрозуміти подвійну сталість автора, не співставляючи його стилю письма (філософська фікція) із стилем його життя (релігійний дендизм); взаємопроникнення цих стилів витворює також ефект у постаті парадоксального значення «нечистого» цілого. Не цілком філософ, і не цілком романіст, спокусник, по суті справи є речником двозначності. Граючи на двох і більше площинах, він театралізує можливість мистецтва і думки, помножуючи ролі, маски і псевдоніми — не без фабулярної елегантності когось, хто знає, що його читають і знають (і прагне таким бути).

Однак, на відміну від більшості романтиків, Кіркегор не був лише індивідуалістом («те, ким і яким чином я є, не має значення»). Екзистенціалізм Кіркегора апелює до свободи, прагнучи затерти

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

м и р о с л а в м а р и н о в и ч

© М.Маринович, 1999

Львів, 27.07.2002

уникання апокаліпсису: шанси та ілюзії

власну відмінність. Від театральної багатоманітності до розчинення у багатоманітності, від «естетичної стадії» до «стадії релігійної» як реляції, що єднає його із певним різновидом мороку — Йоганнес де Сіленіо прагне «бур і повторення»: діалектичного подолання усіякої дискурсивності в тиші медитації.

Отож, до цієї тиші можна сягнути лише так, як сягали до неї усі неоплатоніки — за допомогою квазі-лопотіння теоретичної фікції. Якщо Псевдо-Діонісій розважає як філософ і поет про «імена Господні», то Йоганнес, вважаючи наречену парадигмою невисловлюваного і незмінного, є спокусником, спокушеним подвійним прагненням: прагненням Корделії і прагненням Безконечності. Це Спокусник, а водночас Ошуканець: «Усвідомити собі суть цього непорозуміння було неможливо; тоді він заслав би дівчину до країни вічного ошуканства. Але пояснити помилку, кажучи, наче кохана була тільки зовнішньою формою, за якою його думка й душа шукали чогось іншого, означало б либоко її зневажити»³.

Для такого «лібертина» жінка уже не є тілом,

але «юнкою», чуттєвим знаком, або, як це сказано у Пруста, — знаком, що неминуче втрачає значення: «...юнка повинна бути настільки обережною, щоб ніколи не прагнути того, що збуджує, позаяк тоді завжди програє — з погляду ідеї. Адже те, що збуджує, неповторне. Отож, перемоги здатна лише юнка, байдужа до збудливих *речей*»⁴. Корделія⁵, позаяк вона не хоче викликати збудження, є і анти-Джув'єттою, і анти-Ельвірою: якщо Джульєтта і Ельвіра є жадаючими суб'єктами, то Корделія і Регіна є лише об'єктами хіті, повторення якої заперечує їх як жінок і перетворює на звичайні знаки для думки. Платонічний і платонівський спокусник, таким чином, не є ані чоловіком, ані жінкою, ані також бісексуалом, він — асексуальний, бо не прагне кохання, а лише знаку, що маніфестується також і в формі похмурої елегантності, атрибутом якої став чорний убір, ліберія денді.

Мюссе добре описав любовну самотність романтиків як западання хіті у смуток. Кіркегор, прізвище якого означає «цвинтар», шукає «приголоску для меланхолії» і промовляє тільки лиш *Над могилою*, тоді як Мюссе міркує про жалобу, яка

33

ЖАН-НОЕЛЬ
ВУАРНЕ
ФІЛОСОФ-
МИТЕЦЬ

1. НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРАГМАТИЗМ СУПРОТИ ХРИСТІЯНСЬКОЇ НАДІЇ

Інтрига протиставлення, винесеного в підзаголовок, доволі проста. З одного боку, українська душа сформувалась у силовому полі християнської есхатології. Вірування про друге пришествя Христа, кінець світу, Армагеддон та апокаліпсис задали визначальні параметри масової свідомості, вигаптували канву народної культури, сформували уявлення про вісь людської історії, окреслили опорні точки есхатологічної надії. Вилучити апокаліптичні візії з народної душі неможливо без руйнації визначальних прикмет її культурної ідентичності. Про глибину закоріненості апокаліптичних уявлень свідчать хоча б протести православних «низів» проти запровадження податкового ідентифікаційного номера.

З іншого боку, поряд із «остиганням любови» (пор. Мт. 24, 12) у людському серці відбувалося «розжарювання» світоглядного скепсису та прагматичного сорому за безконечне відтермінування кінця світу. Наприкінці ХХ століття звичайні, тобто в цьому контексті — доволі секуляризовані люди, за винятком сектантів-фанатиків, уже не спродують майно в переддень но-

вопризначеної дати Армагеддону; не вираховують, услід за П'єром Безуховим, історичну постать, закодовану під «число Звіра»; сахаються від архаїчних релігійних уявлень, які в їхньому розумінні є ознакою світоглядної темряви та забобонності віруючих.

Пік майже нігілістичного скепсису припав на 1960-ті роки. Натомість магія 2000-го року значною мірою відновила вплив апокаліптики на свідомість людини кінця другого тисячоліття (хоча, звичайно, не тільки магія самого числа). Для української душі першим серйозним струсом став радіоактивний спалах чорнобильської зорі Полин, який освітив Об'явлення Івана Богослова незвичним для багатьох світлом містичної довіри. Донедавна ще цілком «тверезомислячі» люди раптом виявили в собі величезний містичний голод, що заприязнив їх із Нострадамусом і розенкрайцерами, масонами й ворожбитами, гороскопами та пророцтвами. Українське суспільство живе наче подвійним життям: зовні воно може навіть ще скептичніше та заземленіше, ніж колись, проте в потаємних схронах душі пульсують тривога апокаліптичного очікування та містичний страх катастрофи.

Сьогоднішні масові передчуття кінця історії, як правило, мають мало спільного з по-богословськи вивіреними християнською есхатологією, в якій кінець світу

поділяє наречену і сиріт: «...це справді так, що несподівано — нечувана річ! — [...] чоловіки зосредилися на одному боці, а жінки — на іншому; а відтак одні одягнуті у біле, наче молода наречена, другі — в чорне, наче сироти, почали навзаєм міряться очима.

Не маймо ілюзій: той чорний убір, який носять чоловіки нашої доби, є страшним символом; аби дійшло до нього, мусили лати упасти шматок за шматком, а вишивки квітка за квіткою. Це розум людський подолав усі ілюзії, але сам носить жалобу за ними, аби його втішали»⁶.

Жалоба і меланхолія: у Кіркегора, котрий так само обтяжує розум гріхами, утрачена наречена (завше уже після смерті) буде об'єктом неможливого жадання, знаком самотньої пригоди філософа-митця, якого варто було б окреслили радше як митця-метафізика. Романтичний митець-метафізик, людина заперечення та негативний теолог вважає себе страждаючим індивідом — супроти Гегеля («цього чудового майстра, котрий розуміє усе, за винятком себе самого»), а водночас проти чистої філософії та нечистого дискурсу діонісійсь-

кого характеру. Тому його ставлення до юнки «не є еротичним [...] юнка не була дійсністю, а лише солодкою принадою, почепленою на гачок»⁷. Наречена, принади [*appâts*] якої другорядні, служить у якості принади [*appât*]: без неї існувала би тільки зосередженість хіті, яка її долає і тим самим убиває. Звідси важливість — у Кіркегора, як і у Кафки — висловлювання у формі листів. По-іншому, аніж у поліфонії *Небезпечних зв'язків*, ці листи не служать для витворення еротичної дистанції між охопленими жагою кореспондентами. У своєму листуванні Кіркегор звертається до самого себе або до «публіки». Як інструмент дистанціювання від самого себе, як своєрідне автоеротичне подвоєння, юнка є лише приводом для випрацювання однозначної стратегії, метою якої є парадоксальне пов'язання: пов'язання із тим, знаком чого є Корделія.

Двічі винний, спокусник неминуче зраджує або знак, або юнку: *Або, або*. Отож з альтернативи, цієї дратівливої диз'юнкції, можна видістатися лише за допомогою стрибка, яким була б смерть (справжня чи символічна) Корделії. Смерть витворює мож-

є актом надії, а не катастрофи; надходженням Царства Божого, а не мороку небуття. Еклектична мішанина релігій і мітів, стилів і символів різних епох, властива світоглядіві нинішнього українця, ясна річ, тривозить Церкву (принагідно зазначу, що плутанина містичних уявлень людей часом спонукає духовенство засуджувати сам потяг до містики, що, на мою думку, надмірно «раціоналізує» саме християнство). Однак людські передчуття катастрофи тривожать і прихильників національного прагматизму, котрі не можуть не бачити великої шкоди для українського суспільства від втрати державницького «тонусу», розмивання національної перспективи, посилення занепадницьких настроїв. Ключова формула — «уникаючи апокаліпсису» — теж свідчить про напругу невдоволення нинішнім національно-релігійним декадансом і спроби оптимістичного прочитання нашого майбутнього.

Як на мене, мають рацію і ті, хто очікує апокаліпсису, й ті, що прагнуть його уникнути. З одного боку, для мене як для людини з християнською перспективою майбутнього прийдешнє «виповнення часу» завершення нинішньої форми людського буття (кінець світу) є явищем неунікненним. Можна сперечатися про вияви такої трансформації життя з однієї форми в іншу (всі уявлення про кінець світу, за винятком об-

явлених, є людськими, тобто неточними, компілятивними, а то й помилковими), та людина віри не може поставити під сумнів сам факт прийдешньої трансформації.

З іншого боку, неунікненність «апокаліпсису» аж ніяк не означає фаталістичної приреченості. Людська активність детермінована ходом історії такою ж мірою, як і кінець цієї історії. Ми знаємо, що перебування плода в лоні матері є тимчасовим, і дитя неодмінно вийде з нього. Проте генетична програма народження детермінує не тільки цей вихід, а й власні зусилля дитяти. Воно ще не знає, який світ на неї чекає; дитя взагалі не усвідомлює, що має покинути звичне для нього буття. Воно просто бунтує проти того, що досі щедрі джерела його харчування раптом почали пересихати. Але якими «волонтаристськими» не були б зусилля дитятка, вони є нормою, що детермінована самим життям. І навпаки, порушенням норми була б саме *відсутність* таких зусиль.

2. МАЙЖЕ ДАНТОВІ КОЛА ЗАНЕПАДУ

Апокаліптичні настрої українців визначаються тим, що їм сьогодні доводиться долати наслідки цілої низки криз: а) *національної*, що визначається нашими етнічними особливостями та детермінантами історії;

ливість повернення або повторення: «Коли б юнка померла на день пізніше, це зовсім йому б не зашкодило, він не відчув би жодної втрати; прецінь душа його була спокійна. Розпач, яка у ній поставила, уже влягся, і завдяки цьому він міг повернутися до дівчини»⁸. Юнка існує як знак Отця, і в ім'я Отця постійно приречена на смерть. Ця сумна деградація не має нічого спільного з Ніцшеанською невинністю сироти. Романтична сирота постійно прагне Отця, тому вона увесь час спрагла і може заспокоїти свою спрагу лише з двох джерел: моральності і релігії. Інтенсивності сиріт садичного чи ніцшеанського типу мають, ясна річ, цілком іншу природу.

Щоправда, у *Філософських крихтах* і в *Постскрипті до «Крихт»* Кіркегор виступає кимось іншим, аніж сповненим почуття вини сином. Бог, можливе, не є Отцем. Кіркегор постулює подолання дендизму і романтизму, що мало б уможливити «стрибок». Гумор стає у нього фундаментальною категорією мислення, покликаною спокутувати страждання і подолати його літературність. Пожання зіпсованости, яке «залишається поза межа-

ми парадоксу», долає «комедію роману і брехні» і вказує різницю⁹. Вона може виразитися не лише у літературній вигадці, але також, а може й насамперед, в чомусь «позависловлюваному», до якого скеровано увесь твір. Оце недостатне для розуму поза, утворене з повторень і діалектичних редуплікацій, може міститися поза діалектичними оцінками¹⁰. У цьому сенсі Кіркегор не є моралістом. Естетична і етична стадії є лише тимчасовими моментами. Пожадані на релігійній стадії, ці моменти співіснують у дисонансі, в якому ідеально поєднуються між собою істота й існування, мистецтво і думка. Нечистий дискурс Кіркегора розвивається в ім'я найвищої чистоти, або ж очищення, яке призводить до того, що Кіркегор, філософ і митець, долає мистецтво і філософію у медитації містичного характеру¹¹.

Медитації, в якій Син був би нареченим Отця, не можна прагнути без жаху: страх і дрож!.. Здобути «усе подвійно», як Іов, означає «могти бути нареченим»: а отже здобути водночас юнку і отця. На думку спадає Дон-Жуан, котрий хотів би здобути і Командора, і Анну. Мотив двійника, пов'язаний із

35

ЖАН-НОЕЛЬ
ВУАРНЕ
ФІЛОСОФ-
МИТЕЦЬ

б) *посткомуністичної*, проблеми якої є спільними для всіх країн колишнього соціалістичного табору; в) *цивілізаційної*, яку переживає весь світ. Елітарні країни Заходу мають поки що змогу відкладати свій апокаліпсис за рахунок активної реорганізації світового порядку на свою користь. Щонайменше три країни – Польща, Чехія та Угорщина – відтермінували свій апокаліпсис, успішно вичавлюючи з себе соціалізм. У трьох колишніх прибалтійських республіках уже майже не впізнати слідів їхнього совєцького ув'язнення. І тільки три східнослов'янські народи – українці, білоруси та росіяни – несуть на собі повний спектр кризових явищ, так і не бачачи світла в кінці свого апокаліптичного тунелю.

а) національний рівень

Новонароджена держава Україна – оте творіння Боже, яке з'явилося саме тоді, коли всі надії здобути незалежність, здавалося би, розвіялись остаточно, – майже блискавично просякла гріхом. Вона була інфікована ще в совєцькій утробі, а після появи на світ стала тільки живильним середовищем для всього зляканистого та розбещеного. Людині біблійних асоціацій це навіює порівняння із занепадом того «першого» людства, знищеного Богом за «велике розбе-

щення людини на землі, і весь нахил думки серця її – тільки зло повсякденно» (Бт. 6, 5). Передчуття, що держава, сповнена такої розбещености, не вистоїть, проявляється чи не в кожній людині, незалежно від того, віруюча вона чи ні. Тут виявляє себе та генетична моральна програма, яка закодована в нашій свідомості, а що важливіше – й у підсвідомості.

Впливовими є й інші чинники. За якимсь незбагненим присудом історії, ми, українці, опинилися у протифазі з ходом модерної історії. Так, по-перше, ми здобули державу і прагнемо розбудувати її в той час, коли у світі потенційні можливості інституту суверенної держави щораз більше вважаються вичерпаними, а саме поняття національної держави ставиться під сумнів. Сьогодні головним суперником української незалежності стає вже не стільки якась конкретна держава зі своїми загарбницькими інтересами (хоч і цього «добра» не бракує!), скільки явище глобалізації, в якому ми відіграємо роль пасивного об'єкта чужих впливів, а не активного підмета власної дії. По-друге, ми здобули можливість розвивати свою національну Церкву саме в той час, коли у світі поняття національної Церкви щораз більше стає анахронізмом, а акцентація на національних особливостях сприймається як головний бар'єр на шляху екуменіза-

нареченством і Єдиним, підшитий мрією про духовне — трикутне чи тривимірне — весілля, відсилає, як у святої Терези чи у святого Хуана від Хреста, до мрії про містичне кохання. Оце кохання, літературно висловлене за допомогою літературності вигадки, котра, як і фантазія у всіх християнських містиків, ризикує бути щоразу дубльованою, заміненою Чимось Іншим. Кіркегор у цьому сенсі дуже схожий на Анжелі ді Фоліньо і не є письменником — неокреслений «черевомовець», який сам себе підозрює у спокусному кокетуванні, у справжньому містичному дендизмі.

Тут не йдеться про вивчення Кіркегора як такого, але про те, щоб показати, що врешті-решт відрізняє його від філософа-митця. Залицяльник унікальному Кіркегор (як і Платон) є негативним двійником такого філософа. Подолання «еротизму», так само, як і подолання літературної фікції чи поезії, є для нього лише етапами: у свою чергу Ніцше творить з них елементи діонісійського життя, усвідомлюваного як пошуки патосу, життя, яке не посилається на якусь апріорну і повторювану істину.

Кіркегорівське повторювання, водночас етичне

і метафізичне, звичайно не служить виправданню репетиторів, але залишається у безпосередньому зв'язку із іншим світом: без цього «життя втрачає сенс в порожніх і беззмистовних сутінках»¹².

Натомість вічне повернення, яке не є «ремінесценцією», не повторює сенсу, але вигадуює його і творить. Отож саме з повтореним поверненням матиме справу Ніцше в особах своїх блазнів і в постатях своїх двійників. Ніцше переходить через нігілізм, або подолати його і подолати хворобу епохи. На противагу до спекулятивного християнства, яке відносить повторення до попереднього джерела і попереднього сенсу, нігілізм сам собі є порожнім центром, звідкіля еманують повторення — порожнім експресивним центром...

БЕСЫ

А ось новий портрет спокусника: Ставрогін, нігіліст перед Ніцше. Як і Йоганнес, він цінує байдужість. Але, якщо він є «царем байдужості», то на противагу до Йоганнеса не хоче повторювати, а прагне бути тим, кого повторюють. У *Бесах* Достоевського (1871) усі персонажі, чоловіки й жінки, є

ми й універсалізації християнства. Отож, сьогодні ми домагаємося того, чим інші здебільшого вже наситились і ладні поступитись у пошуках чогось перспективнішого.

У такій несприятливій атмосфері в Україні не спрацюють ті державотворчі, політичні та економічні моделі, які дають добрі результати в інших країнах. До чого б не торкнулася наша «державна рука», все тут же прогниває, руйнується, перетворюється на протилежне. Чи не це спонукало В.Яворівського сформулювати знамениту фразу: «То що ж ми за народ такий?». Українська ідея з її інерційним повторенням європейського плюсквамперфекту викликає радше співчуття і жаль, аніж гордість і захоплення.

Така ситуація призводить до появи в народі песимістичних реакцій, а саме:

а) почуття національної кривди, що українцям відмовляють у тому, чим інші мали право насолоджуватися;

б) переконаності у власній національній неспроможності збудувати й розвинути українську державність;

в) враження глухого кута, з якого неможливо знайти еволюційний вихід.

б) посткомуністичний рівень

Рівень апокаліптичного очікування в колишніх посткомуністичних країнах Європи чітко корелює з їхньою спроможністю впоратися із соціальною кризою та долучитися до клубу благополучних країн Заходу. Проте навіть у найудатніших посткомуністичних країнах на зразок Польщі нинішня ейфорія «втечі від Сходу», на мою думку, триватиме порівняно недовго. По-перше, ціна такого повернення в Європу буде доволі високою, що ці народи невдовзі таки відчують. По-друге, чорно-біла картина «дикий Схід — цивілізований Захід» досить швидко розмиється до сірих тонів. Адже Захід теж негативно впливає на традиційні цінності цих держав. По-третє, нинішній занепад Сходу не означає, що його впливи зникають назавжди. В цьому сенсі теперішня криза Сходу — це підготовка до його майбутньої трансформації.

в) цивілізаційний рівень

Хворою є не тільки наша держава — хворим є весь світ. Кожен, хто слухає новини або переглядає телефільми, підтвердить, що «зіпсулась земля перед Божим лицем, і наповнилась земля насильством» (6, 11). Мало хто з людей хоче того, щоби «прийшов кінець кожному тілу перед лицем Моїм» (6, 13). Проте значно більше людей переконується, що морально роз-

двійниками Ставрогіна. Книга ця, театр можливих ідеологій після Комуни, після Нечаєва, після смерті Бога, множить, наче дзеркальні відображення портрети денді Ставрогіна¹³. Повторення, втративши свій сенс, стає безконечним дублюванням. Ставрогін, на відміну від Йоганнеса, не є Дон-Жуаном пізнання, але втілює чисту (порожню) форму спокуси. Подібний радше на Бога, аніж на Йоганнеса, творець монад, які виражають і себе, і його, спокусник не є тим, хто шукає, а тим, кого шукають. Ніхто його не знайде, навіть Єлізавета, однак він є кресалом усіх прагнень: іскрою пожежі, отвором, ниціткою...

Ставрогін, уособлення приголомшливої пустки, не дозволяє ані собі, ані спокусеним, закоханим у нього, які кружляють навколо, відкрити власну істину. Немає істини, є лише інтерпретаційна неокресленість: кульгава Марія Тимофєєвна, кумедна наречена, нічого не значить у порівнянні з тим, чого прагне Ставрогін. Якщо Йоганнес радіє самотності, яка рятує його від інтерпретації, то Ставрогін, який оточує себе поглядами й віддзеркаленнями, міг би сказати як Учитель з *Крихт*: я той, хто розчаро-

вує... У провокаційній поведінці, потрактованій як *actes gratuits*, Ставрогін виявляється принадою і чистою випадковістю: *Я не є одним із вас*. Відкидаючи і батьківство, і синівство, Ставрогін вважає себе унікальним: він насміхається над Степаном, Генералом, ба навіть Єлізаветою, зневажає Петра і Федьку. Близні не існують, двійників немає: Ставрогін вважає себе байдужим, але залишається денді, ув'язненим у порожній формі спокушення; вдаючи самотника, він насправді прагне любови та наслідувачів. По суті *справи* Ставрогін засновує власне існування на тому, що його погано наслідують: надто порожній, аби бути чистою різницею, він самоутверджується лише через протиположний даремним наслідувачам, тобто почерез негативне визнання естета. Як каже князь Гаррі, Ставрогін є князем лише тому, що він не наслідувач, тільки тому, що він не Федька. Цей злий деміург потребує людей: навіть якщо пересічність наслідувачів забезпечує йому перевагу, врешті-решт він намагається спокусити особу, рівну собі – Тіхона. Тимчасом Тіхон, уособлення позитивної сили, нищить Ставрогіна однією фразою, визнавши його

37

ЖАН-НОЕЛЬ
ВУАРНЕ
ФІЛОСОФ-
МИТЕЦЬ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

бещений світ таки заслуговує на покарання. Саме почуття заслуженості кінця світу і робить страх перед ним таким переконливим.

Травмованість духу, перед якою люди поки що безсилі, є визначальною, хоч не єдиною ознакою кінця парадигми. Завершення другого тисячоліття принесло нам нову поживу для роздумів. Так, по-перше, складається враження, що США все-таки не зуміли опертися спокусі збудувати *однополярний* світ. Якими широкими не були би програми залучення слабших народів до цього «клубу обраних», це однаково схоже на консолідацію передусім західного геополітичного полюсу. Однак стабільне існування виключно одного полюсу для земної форми буття неприродне. З подальшим послабленням (розпадом?) Росії ситуація може розвиватись у двох напрямках:

а) законне місце противаги Заходу займе вже не слов'янський Схід, а просто Схід; в контексті нинішньої геополітики це майже безсумнівно означає – Китай;

б) функції такої противаги візьме на себе Господь, адже будівництво однополюсного світу надто нагадує спорудження Вавилонської вежі.

По-друге, технічний прогрес у військовій сфері радикально порушив звичний баланс осначеності

зброєю та людського героїзму. Ще під час Другої світової війни Совецький Союз міг компенсувати відсталість своєї військової техніки кількістю «гарматного м'яса» та його героїзмом. Війни на Фолклендах і в Югославії продемонстрували, що сьогодні такі поняття, як народний героїзм чи почуття справедливості масового опору, фактично, втратили будь-яке військово-значення. Суперсучасна військова техніка, якою оснащене НАТО, є тим «джокером», який здатний покрити будь-яку карту суперника. Ця ситуація змушує державних прагматиків рахуватися з реальністю і шукати партнерства з НАТО. Зрештою, допоки в руках пораненої, а тому вдвічі небезпечнішої Росії все ще перебуває атомна зброя, НАТО продовжує виконувати позитивну стримувальну роль. Однак кожен, хто відкриє Біблію і проникнеться її логікою, збагне, що ситуація абсолютного домінування зброї, яка спроможна заглушити аргументи духовного плану, є, вочевидь, апокаліптичною і теж передбачає втручання Неба.

3. ШЛЯХИ «УНИКАННЯ АПОКАЛІПСИСУ»

Якою ж могла би бути (відповідна до названих рівнів кризи) програма «уникання апокаліпсису»? Для християн відповідь майже однозначна: стати правед-

«сповідь» не злочинною чи гідною кари, а неестетичною, погано написаною. Подібно до Казанови, який спохмурнів, зазнавши першої поразки від жінки, так і Ставрогін, денді, фантазія котрого було висміяно, може уже тільки вдатися до самогубства¹⁴. Не зумівши, чи не забавивши знайти виразу для дендизму, Ставрогін повертається після своєї «сповіді» до мовчанки. Оте мовчання не є, звичайно, мовчанням Кіркегора, який намагається себе затушувати, ні, — це мовчання поразки.

Ця поразка, яку Достоєвський безпосередньо пов'язує з літературною поразкою Ставрогіна, означає поразку чистого вимислу, поразку нігіліста як людини позірної, денді. Самотній чи шизофренічний, дубльований своїми наслідувачами й двійниками, Ставрогін існує як пророк віруючих, яких немає: Пьотр, Кіріллов, Шатов, Федька приписують йому незбагненні наміри і чинять з нього особу, якій присвячують свої вчинки і думки, наповнюючи таким чином порожнечу свого ідола розмаїтими прагненнями й ідеями. Пророк мимоволі, на якому паразитують його наслідувачі, Ставрогін *volens volens* призводить до ускладнення усіх цих поста-

тей, які виражаються за його посередництвом. Цілком певно, що він їх не потверджує, ані не виступає їхнім гарантом, це вони самі ним користуються, коли він переконаний, що він їх використовує. Не виходячи поза межі «естетичної стадії», ані того, що Ніцше назве «нігілізмом»¹⁵, порожній спокусник може, однак, бути названий особою: особою фіктивною і негативною, яка позитивно виявляється на власних периферіях завдяки розмаїттю нігілістичних афірмацій. Ніяка і багатоманітна, ця особа містить у собі усі іпостасі нігілізму — від лагідного нігілізму Степана до активного нігілізму Фьодора. Тихон не належить Ставрогіну — звідсіля (тимчасова) перемога Віри над порожнім нігілізмом денді: Достоєвський, «лицар віри», як і Кіркегор, не передбачив нігілізму і його ніцшеанських та марксистських видозмін.

На відміну від усіх лібертинів Кіркегор і Достоєвський мислили мало не виключно через заперечення. Показовим підтвердженням цього є їхнє ставлення до жінки. Як функціонально непотрібні двійники жінки є лише дублікатами чоловіків. Осільки уже самі чоловіки є двійниками, як це часто

ним, як Ной; стати «досконалим, як Отець ваш небесний» (Мт. 5, 48). Однак засада праведности, що пронизує всі «катастрофічні» біблійні тексти як передумова порятунку, сприймається сучасною людиною досить важко. По-перше, не бачачи прикладів праведности у своєму житті, ми не можемо бачити онтологічних наслідків її дії. Тривалий період схоластичного, «професійного» (якщо не сказати — лукавого) моралізування з боку християн вихолостив вселенську функцію моралі, ізолював її до приватної сфери. Сучасна людина переконана, що її «маленький» гріх не матиме глобальних наслідків.

По-друге, з різних історичних причин поняття моралі, зокрема християнської, зредуковане в нашому уявленні до цілої низки табу виключно в сексуальній сфері. Однак мене завжди вражало, яким терпимим був Христос до «плотських» гріхів слабких людей і яким натхненно осудливим до лукавства фарисеїв і книжників щодо тієї Істини, яку вони покликані були нести. Ясна річ, чим я не хочу сказати, що Ісус забував про школу від перелюбів і розпусти (пор. Мт. 15, 19). І взаємозв'язок гріхів плоті і гріхів проти духа давно встановлений. Однак емоційні вислови Ісуса «о роде лукавий», «гадючий роде», вочевидь, стосуються лише тих випадків, коли люди «говорять слова

добрі, будучи злими» (Мт. 12, 34). Брак доброти і любови, схильність до гніву, зла й ворожнечі — ось на яких прикметах людського життя фокусує свою увагу Ісус.

Звідси головний шлях до «уникання апокаліпсису» можна було б окреслити як уникання того, що Папа Іван Павло II називає «структурами гріха». Людина повинна зробити все можливе, щоби не потрапити в численні канали циркуляції зла, ненависти й суперництва. Це не означає — втекти від світу. Це означає — залишитися чистим навіть у клоаці.

І тут варто нарешті поставити запитання, орієнтоване на основного читача цього збірника: чи є українські засоби масової інформації згаданими каналами циркуляції зла? Вочевидь, так. Якщо говорити про споживача, то знайомство з продукцією ЗМІ ще не означає включеності в таку циркуляцію, інакше треба було б упасти в сектантський максималізм, обмежуючи свою лектуру тільки Біблією. Натомість важливо не бути інфікованим цими каналами, виробити в собі внутрішній духовний імунітет супроти лукавства та насильства.

Якщо ж говорити про журналіста, то йому варто позбутися заспокійливої переконаності в тому, що його «маленький» гріх не має глобальних наслідків.

трапляється у Достоєвського, то й жінки стають чистими домашніми тіннями («лагідні» та «берегині»). Якщо певні жінки, як-от Єлізавета чи героїня *Гравця*, навіть не є тіннями, то вони одразу ж примушують згадати Ставрогіна... Лібертини потребували справжніх жінок, таких як Джульєтта чи Мертой; для реставрації християнства, про яку свідчать романи Кіркегора і філософія Достоєвського, притаманне нове затирання жінки. Представники дендизму, водночас спадкоємці лібертинів і християнської думки — парадоксальні спокусники, ба навіть спокусники, які обходяться без жінок — опиняються у становищі, коли спокушати доводиться Бога або чоловіків: жага занепадає до рівня якогось християнського нарцисизму.

Для філософії уже немає місця в будуарі, але його немає також і назовні: йдеться про філософію віддзеркалення, а водночас повторення, про філософію репетиторів і філософію казки. Дендизм як висловлена у формі літератури думка, *implicite* демонструє цезуру, про яку говорив Мюссе, розподіл на чоловіків і жінок, «сиріт» і «наречених».

Регіна, покинута похмурим спокусником, споку-

шена Ставрогіним дівчинка... Спокушені й покинуті героїні неохристиянських романів є наче знаками Неможливого, жертвами, на які покликається філософія розпачу — філософія, з якою не погодилися б ані де Сад, ані Лякло, речником якої також не став би, попри своє жінконенависництво, Ніцше. Якщо прагнення «безконечної насолоди» з'являється у Кіркегора і Достоєвського лише у поєднанні з негативністю, то діонісійськість визволяє жагу в ім'я нової насолоди, яка б стала святом, котре повторюється до певної міри як безвідповідальне і радісне поганське свято, про яке мріяли лібертини, а в XIX столітті деякі з утопістів. Виведена Кіркегором і Достоєвським постать спокусника-митця не заповідає Заратустри як спокусника-визволителя, радше потенційні карикатури на кшталт «Старого Віли» чи «Митця, обтяженого буттям»: двох «божевільних» XX століття та їхніх пророків.

ПОВТОРЮВАЧ І ПОВТОРЕННЯ

Діалектика повторення, яку сповідує Кіркегор (у *Повторенні*), не омовлює до решти логічного

39

ЖАН-НОЕЛЬ
ВУАРНЕ
ФІЛОСОФ-
МИТЕЦЬ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Колись, у совєцькі часи, існувало пропагандистське кліше: «*Твой труд вливается в труд всей республики*». Думка стає ще правильнішою, коли слово «труд» замінити на «облудність», «цинізм», «продажність» тощо. Відтак, апокаліпсису не можна уникнути, сховавшись за колектив. У кожному з нас у певний час сходяться на свій вирішальний Армагеддон сили добра і зла. Здаючись без бою, неможливо сподіватися, що битву обов'язково виграє хтось інший, до чийого рятівного ковчега я потім пристану. Звичайно, будь-якій людині — навіть найсильнішій! — у певний час потрібна опора. І саме тому в часи великих духовних криз Провидіння посилає людям ті великі постаті, що стають для всіх рятівним прикладом. Однак така Постать не з'явиться, якщо люди не вестимуть у своїх душах визначальні апокаліптичні битви. Саме в цьому полягає сенс знаменитих слів пророка Ісаї: «Готуйте дорогу для Господа, рівняйте стежки Йому», вселенське значення яких підтвердив Іван Хреститель (Мт. 3, 3). Поява спасенної Постаті — це не початок порятунку, а завершальний *плід*, що увінчує попередні, здебільшого невидимі зусилля.

Якщо ж говорити не про окрему особу, а про український народ загалом, то лише повна зневіра в себе не дає йому можливості відчувати, що епоха, в якій

він не мав геополітичного шансу, добігає свого логічного кінця. Час зміни парадигми не обіцяє ситого спокійного життя (науковці кажуть, що періоди переполосування земного магнетизму були періодами надзвичайних потрясінь для біосфери). Проте, коли певний період людської історії досягає своєї логічної «Ω», а на обрії проглядається нова оптимістична «α», людина біблійної перспективи відчуває: настає час Того, Хто є «альфа і омега, початок і кінець» (Об. 22, 13). І тоді кожен народ, який часом навіть всупереч так званому тверезому глузду шукає опертя не в передовій зброї чи політичних союзах, а в твердинях людського духу, закладає тим самим найнадійніший фундамент свого майбутнього.

Друкується за збірником: Унікаючи Апокаліпсису. Львів, 1999. — С. 5-14.

та історичного розвитку цього неоднозначного квазі-поняття: до Кіркегора і після нього з'являлися інші повторювачі та інші повторення, завдяки яким демонструвалися різні іпостасі філософа-артиста і карикатури на нього.

Повторення є повторенням ідей, вчинків, дискурсів або ідей як учинків, вчинків як дискурсів тощо. Отож, абсолютно необхідно постійно розрізняти у повторенні принаймні два елементи: здатного до повторення і повторюваного фактично. Ці елементи можуть творити навзаєм два різновиди стосунків:

— *Вертикальний стосунок* (повторення як повернення до ідеї: Кіркегор чи Платон). Таке повторення є по суті релігійним і неісторичним, тобто чолобитним. Повторення велебних.

— *Горизонтальний стосунок* (повторення як поновлення: натуралісти, матеріалісти й практики). Таке повторення є часовим і історичним, тобто креативним чи фабулярним.

Окрім того, повторення може бути потрактоване як тотожнісне (*identique*) або розмежувальне (*différentielle*). Очевидно, що воно може тоді відбу-

ватися як девальвація або як інтенсифікація повторюваного.

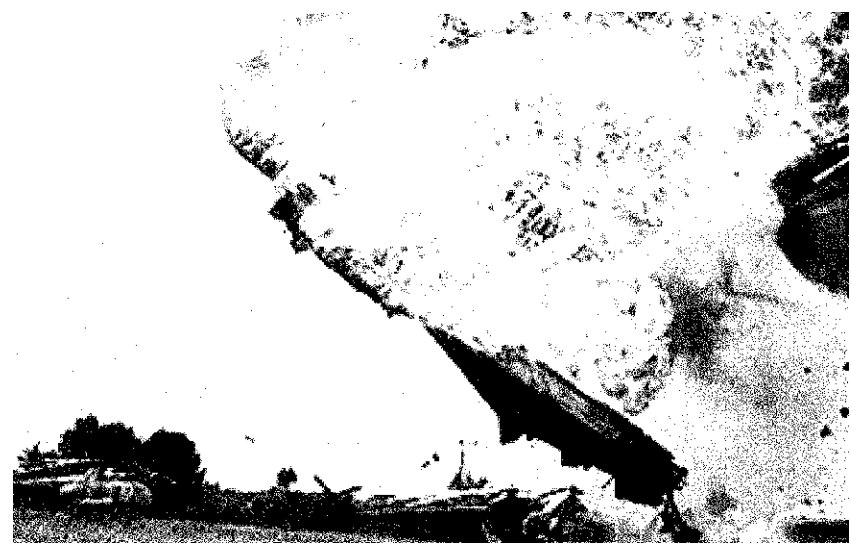
Тотожнісне повторення може знижувати вартість того, що повторює («перетворювати у стару платівку») — тут ми маємо випадок слабо вираженого надміру інформації як тотожнісного повторення інтенсивності, яка слабшає у міру повторення: візьмемо для прикладу квочку як метафору подружнього зв'язку: вона виринає на поверхню знов і знов, поки зрештою означає уже не факт виринання, але самої повторюваності виринання. Іншим прикладом могла б послужити надмірна емісія банкнотів, якою супроводжується девальвація грошової одиниці. Але тотожнісне повторення може бути й чинником інтенсифікації — наприклад у ритуальних церемоніях: літаніях, молитвах тощо.

Кіркегорові йшлося насамперед про розмежувальне повторення: повернутися до Кьонігстадтер Театру означає навчитися уникати реалістичного повторення. Повторення — казка чи оповідь — навчає того, що не може бути об'єктом навчання: різниці. Фікція висловлює те, чого не могла б висловити чиста теорія: відмінності між тим, що здатне

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

в о л о д и м и р є ш н і л е в

© В.Єшкілев, 2002

література як смерть

повторюватися і повторюється: не два, а три терміни — здатне повторюватися, різниця, те, що повторюється. Якщо існує багато різновидів розмежувальних повторень (Кіркеґор репрезентує лише один із них), то ця розмаїтість залежить від багатоманіття способів трактування різниці. Треба виокремити принаймні чотири наступні різновиди¹⁶:

— *Релігійне повторення.* Місцем розмежування тут є Бог, усвідомлюваний як Інший або Чиста Різниця. Коли те, що здатне повторюватися, є контингентним, повторюване прагне до Вічного і вічно здатного повторюватися.

— *Творче повторення.* Тут йдеться про повторення, в якому відмінність постійно підтримувана, а водночас переміщувана. Відмінність не ліквідується в ім'я якоїсь певної негативності чи позитивності: вона щоразу інша. Її не належить інтерпретувати як негативності, хоча б і тимчасової, ані як «різниця», а як постійну делокалізацію чи територіальну зміну. Як творче — те, що здатне повторюватися, не містить ліквідації негативної різниці, радше перенесення позитивної різниці: між здатним повторюватися та різницею зроджується «неантагоні-

стична суперечність». Розв'язком для цієї суперечності є не синтез, а вигадання нових відмінностей. Повторення і революція тісно між собою пов'язані: перманентне повторення і перманентна революція. Між тим, що здатне повторюватися, і повторюваним щільно знову й знову відроджуваної різниці передбачає необмеженість повторень та ініціатив. Наприклад, у де Сада можна вказати на підсичування напруги і аморальні способи досягнення мети, а у Ніцше — на Поворот, як на центральний патос не-систематичної та ексцентричної думки.

— *Блазенське повторювання.* Це повторення радикально відрізняється від двох попередніх, воно полягає у зусиллях, спрямованих на поступове затирання місця різниці. Наступні інтерпретації того, що можна повторити, не є ексцентричними афірмаціями, а пов'язані із пошуком стабільності, котра була б ідентично повторюваною. Скажімо, двійники Ніцше та його блазні, зокрема нацистські блазні, відмовилися від Вічного Повернення і поступово досягнули системної інтерпретації ідентично здатного до повторення. Блазенське повторення є джерелом усіх догматизацій — тетичних редукцій

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Львів, 27.07.2002

«Как урод я только приветствую ваше мнение, а помочь не могу, — сказал Жачёв. — Вам ведь так и так всё равно погибать — у вас же в сердце не лежит ничего, лучше любите что-нибудь маленькое живое и отравляйте себя трудом».

А. Платонов. «Котлован»

1. LAESIO MAJESTASIS

«За лінією вічних снігів немає ні буйних пасовиськ, ні золота», — стверджував один із дідусів екзистенціалізму. Один із батьків того ж таки екзистенціалізму додавав: «Смерть є споконвічним і межовим об'єктом кожного витіснення».

Так пересічне мовлене розсідається на ухильність і свідка. Ухильність уже свідчить про присутність знаків смерті, свідок намагається від смерті ухилитися. Загалом, маємо, напевно, найпоширенішу та найбезперспективнішу гру людської волі. У ній людина прагне — зрозуміло, що марно, марно, марно — вивищитися над влас-

різниці, які уможливають в числі іншого такий урок: ми маємо політичну догматизацію як повторення революції в ім'я держави, схоластичну догматизацію як поновлення релігійного повторення в інтересах Церкви... Блазенське повторення як найбільша загроза для думки – повернення раз у раз бюрократичної загрози адміністративного нагледу за повтореннями.

– *Адміністративне повторення.* Адміністрування хіттю в родині, повторенням хіті у подружжі та революцією в державі; адміністрування повторенням у індустріальному відтворенні товарів – у всіх цих випадках повторення засноване на фіктивній різниці: незначних відмінностей між різними моделями авто, формами відпочинку чи хіті; відмінності, які уможливають тривалість жаги, репродукування як безперервну фальшиву креацію свободи, за якою наглядають крізь призму змінних зразків, які, однак, ніколи не дозволяють себе трансформувати. Немає сумніву, що Капіталізм є Зразком *par excellence*, майстром адміністрування незначних відмінностей.

Якщо філософи-митці на зразок де Сада, Кірке-

гора, Ніцше, підтримують різницю як місце безладу, то їхні певні наслідувачі повертаються до неї в ім'я ладу, поєднуючи у такому разі блазенське повторення із адміністративним. На прикладі Ніцше ми бачимо як філософ-митець, людина творчого повторення, може сама знати повторення і зради. Ніколи не використовуваний сам собою, філософ-митець, омріяна здобич інтерпретаторів, хотів би – і мусив – уникнути інтерпретації. Чи може він це зробити? Ким є філософ-митець? І чи можемо ми тут, не потрапляючи у смішну ситуацію, стати його виразниками?

Принципово неповторний, філософ-митець – чи уміє він сміятися, чи ні – є у першу чергу, а може й насамперед, гумористом. Обдарований уявою, він, однак не є денді; як творець він не є (від)творювачем. Якщо він не може змусити своїх пересмішників замовкнути, то принаймні здуває з них посміятися.

Існують же ж такі філософи? Чи зовсім не обов'язково мусять існувати?

Переклав Андрюс Вишняускас

ною долею. Такий формат нахабства їй фатально не вдається. Принагідно до гри залучається все навколишнє: у такій ситуації герой екшн-сінема-deathmatch, припертий ворогами до стіни, хапається за кавалок дроту, цеглину, дошку, уламок арматури, шматок церати, хвіст недбало за-таєного чудовиська, енциклопедію, цирк на дроті, New Wave, Ska and Rock in Opposition у надії отримати зброю для порятунку...

На тому Пів-острові Гри, що зветься Літературою, зброю для порятунку готують заздалегідь. Наприклад, втрачаючи неймовірну кількість розумових ресурсів жрецтва, вирощують зі селянських говірок книжну мову, себто постійну та наскрізну *laesio majestatis* – образу величності. Так народжується (а потім воскресає кожної наступної епохи) ілюзія: буцімто втекти від смерти насправді можна, невтомно ображаючи, ганьблячи й упосліджуючи все їй підвладне власними коментарями, напучуваннями та анекдотами. Овочі цієї фейлетонної справи жартуни вісімнадцятого століття стали називати літературними творами.

Найнеспокутніших, а водночас найілюстратив-

ніших успіхів у справі витіснення смерти шляхом образи досяг – як це стало зрозуміло тільки наприкінці ХХ століття – маркіз де Сад. «На його проклятих сторінках здригається Вічність», – говорить про маркіза Свінберн, а нам при цьому не заборонено згадати, що поняття «вічність» можна розкодувати ще і, припустімо, як найдовший із атрибутів нежиття, себто смерти. Адже за лінією вічних снігів немає пасовиськ...

Через вісімдесят три роки маркіз воскресає у департаменті Пюї-де-Дом, стає учнем Шестова й архіваріусом. Тепер його ім'я – Жорж Батай. Намагаючись образити невідворотно, з яким не вийде (ніколи не вийде!) укласти кочової конвенції, він змушує себе до поетики розриву: «Тема смерти починається з розриву, без якого жодна людина не спроможеться огорнути себе екстазом». Коли маленька лесбіянка Марсель із «Історії ока» помирає, її коханка Симона відганяє смерть від ще теплого (ще прекрасного та жаданого) трупа, рясно оббризкуючи його сечою. Архіваріус Жорж, зрозуміло, не відходить далеко від цієї збудливої сцени, він семантично поряд, він безуважно теоретизує (у кращих тра-

¹ Кіркегор С. *Або, або.* – Т. I.

² Ibidem.

³ Кіркегор С. *Повторення.*

⁴ Ibidem.

⁵ Кіркегор С. *Щоденник спокушника.*

⁶ Мюссе А. де. *Сповідь дитини віку.*

⁷ Кіркегор С. *Повторення.*

⁸ Ibidem.

⁹ Кіркегор С. *Філософські крихти.*

¹⁰ Кіркегор з цієї точки зору відрізняється від іншого денді, Бодлера. Як митець-метафізик Бодлер постійно утверджує дуалізм. Незважаючи на те, що певні мотиви *Смертельної Хвороби* з'являються також і у *Квітах зла* (тривога, гріх, сплін і кара), Бодлер із більшою впертістю, ніж Кіркегор розмежує Піднесене і Занепаде, «ангелів» і «грішниць». Таким чином, жінка у нього одного разу є «Ангелом Хоронителем, Музою і Мадонною», а іншого – «нечистою жоною».

¹¹ Ми не повинні плутати філософа-митця не лише із метафізиком-митцем чи митцем-метафізиком, але й зі спекулятивним неоплатонівським містиком. Єдність (хоча б і «попередня») не є об'єктом ані для де Сада, ані для Ніцше, у котрих намір двоїстий, а мета – багатоманітна. Платон, Псевдо-Діонісій, Прокл, Іоан Дамаський, Екгарт, Бьоме та інші негативні теологи уживають мистецтво (театр, по-

езію чи вигадку) лише для висловлення невимовної єдності «непроглядної темряви». У свою чергу, мистецтво філософів-митців (у Ніцшеанському сенсі цього виразу) не означає ані чистої істоти, ані темряви, а лише нечистість мислення після смерти Бога: думка багатогранна, практична думка – втілена, активна і незначною мірою контемпліаційна.

¹² Кіркегор С. *Повторення.*

¹³ На тему ідеологічної поліфонії та ідеологічного плюралізму у Достоевського писав М.Бахтін у книзі *Проблеми поетики Достоевського.*

¹⁴ Поміркуймо про літературне самогубство Казанови, економічне самогубство Да Понте, справжнє самогубство Потюцького, самогубство як обов'язкову межу лібертинського дендизму, невдовзі зведеного до романтичного дендизму та нігілістичного неодендизму.

¹⁵ Про Ніцше, Кіркегора і Достоевського див. у Л.Шестова *Достоевський і Ніцше. Філософія трагедії.* Порівняйте також з: Nietzsche F. *Carnets des démons* і *Kritischen Studienausgabe.* – Muenchen-Berlin, 1980.

¹⁶ Про проблему повторення див.: Deleuze G. *Différence et répétition.* – Paris, 1969.

диціях маркіза): «Світ здається порядним тільки тим, кому кастровано очі».

Яку частину відтято від кастрованих очей? Зародки фалосоподібних рецепторів цвинтарної нечистоти? Настовбурчені детектори привидів?

Батай відповідає на всі питання сам: «Підводячись, я розсунув Симоні стегна: вона лежала боком і перед моїм обличчям опинилося те, чого – уявляю – я очікував уже давно, як гільйотина очікує голову. Мої очі стали немов еректовані від жаху; я побачив у волохатій вульві Симони блідо-блакитне око Марсель, що дивилося на мене крізь сльози урини».

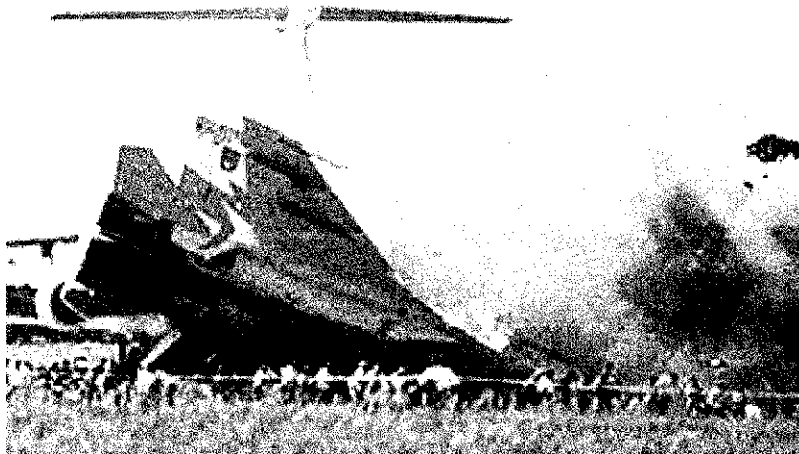
Усе минуше життя з еректованими очима наповнене кислотними страхіттями невмотивованого гуртожитства. Воно впирається в літературну архітектуру, марно намагається скруглити конструктивність у гепу барокового путті, надривається й, урешті-решт, перестає бути життям...

Здається, що кожна культура має окрему архітектуру панування смерті. Стосовно її стилю вибудовується й відбувається все навколишнє: побут будівничих пірамід, анастасична потуга

неспалимих рукописів, зніюковіння національних рушень, жовті виповнення чорних пророцтв, фатальні танці напівбогів, формати художнього висловлювання, опупізви всіх гуманітарних дискурсів, подібних здалеку на мух.

Позаяк танатичні ордери строкатіші за будівельні, культурне роблення смерті досягає іноді перверзійної межі у простий спосіб – завдяки контрабанді цвинтарної атрибутики.

Пригадую, як у роки *перебудови* та прискореного духовного відродження я, безвідповідальний учитель історії, мимоволі став свідком дивного педагогічного перформенсу, присвяченого 175-ій річниці від дня народження (прошу запам'ятати цю життєстверджуючу підставу) Тараса Григоровича Шевченка. На сцені актового залу загальноосвітньої (тоді – «середньої») школи ч. 118 міста N учні під керівництвом завуча з виховної роботи (жінки середнього віку, з колонадою золотих протезів у роті й політичною зачіскою «прикарпатський коровай») спорудили з крамничного чорнозему могильний пагорб, обклали його дереном і встановили березовий хрест. На нього повісили пластикові віночки і

розділ з книги «розум у XX столітті»

зло у ХХ столітті

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

притулили портрет Кобзаря. Кульмінацією дійства стала поява хлопчика, босого, у вишиванці (певно, за задумом свідомої завучки, такого собі «малого Тарасика»), котрий прочитав над тим хрестом «Заповіт». Розчулені вчительки та методистки плакали. З їхніх кастрованих очей струменіли катарсичні промені духовності.

Напевно, організатори цієї ювілейної акції дуже би здивувалися, якби хтось спробував пояснити їм, що святкуючи день народження класика, вони несвідомо створили щось вельми складне в метафізичному вимірі, щось на штиб містичного уроборуса – Змія Вічності, що кусає себе за хвіст. При цьому тавтологія знаків смерті, переплетених із буденщиною шкільного уроку, утворила таку тлусту метафізичну бганку, що password до неї можна відшукати либонь у Дельоза: «Якщо бганка Фуко – це вибір між смертю й пам'яттю, то гіпербганкована поверхня – це смерть і пам'ять водночас...».

Тоді мене здивувала очевидність, сприйнята на рівні апріорному, чуттєвому, майже візіонерському: саме від літературної – а не театральної – складової цього трагікумедного дійства віяло

остаточною, межово означеною смертю конкретніше й відчутніше, ніж від пірамідального горбочка з портретом насупленого Тараса Григоровича. Ювенільний (відповідно – найбезгрішніший у цьому балагані) виголошувач «Заповіту» так голосно прокричав того вечора над «могилою» своє (і класикове): «Поховайте!» (у нього, що-правда, виходило «пахавайте» з відчайдушними трьома наголосами на кожному «а»), що навіть надійно проспиртований воєнрук невперто струсонув посивілою головою, благально обмацав поглядом прийшло начальство і сказав: «Ну, вааабще!».

...Якби мене спитали, в який спосіб найперфектніше описати питому український топос і стиль панування смерті, я б обрав стрижневим брендом такого опису назву збірки тернопільського поета Ярослава Павуляка – «Могили на конях». Старожитне сирітство і схлип степового попелястого середовища мешкає в цій назві. Так і бачу на спітнілих кінських спинах той чорноземний горбок із березовим хрестом і шматки дернини, що неквапно та ліниво обвалюються при кожному злеті кінського копита, падають у хвилі

Полюс замерзання людини (замість полум'я печі крематорію).

Андрей Сінявський

Львів, 27.07.2002

ВСТУП

Споглядаючи іпостасі, яких прибирало зло у нашому столітті, у подвійному аспекті організованої жорстокості і нещастя, люди можуть вирішувати, якими бути цілям, принципам і моральностям світу діянь. Чи повинні вони метою цих діянь визначити пошуки щастя, ба навіть прихід світу, «кращого, ніж колись»? Чи скромніше, — мали б намагатися обмежити нещастя? І лише розмисел над злом може підказати нам вибір.

Безумовно, людина завше зазнавала гніту, поневолення, її убивали інші люди. Але ХХ століття витворило нові політичні іпостасі зла, системи нового типу, звані тоталітаризмами. Вони були диктаторськими, але відрізнялися від класичних диктатур; завдяки деяким

сріблястої степової ковили й убивають там дрібних гризунів з пророчо-тремтливими хвостиками. «Wow!» – пищить невдатливе звірисько й віддає свою небуденну монаду буденному змертвінню. [...]

3. ГІРЧИЧНО-РОЖЕВІ СЛІДИ СМЕРТИ

Це, все ж таки, певно, аберация самсунгівської трубки мого телевізора: сімдесят відсотків кліпів MTV останнього сезону виконані в гірчично-рожевому зафарбуванні. Інше можливе пояснення цього явища: збільшується кількість відеодизайнерів афро-американського походження. Чи відчувають ці темношкірі хлопці мучнистий присмак злорякості в томи, поліграфічний запах бинтів у цьому повільному перетіканні рожевих сутінків життя в гірчичний ранок загноєння?

Недобитки обраних, котрі звикли супроти ночі перечитувати Пруста (особливо той епізод, де Сван дивиться Вермеєра і таке інше...), в гірчично-рожевих спалахуваннях можуть відчути підповзання танатичних потвор, замаскованих емті-вішною строкатістю кітчевого свята. Святковий камуфляж смерти теж є одним із можливих і

напрочуд вдячних світів для культурного мешканця.

...Про що ми говорили з тією товстою студенткою вересневого ранку 2001 року? Вже не пам'ятаю... У Чернівцях ішов малоформатний дощик, і ще жоден із літаків не почав свого танцю навколо кристалів. Пам'ять убого вповзає до книги, яку студентка тримала в сарделькуватих пальцях із рожевими плямками навколо нігтів. Книга мала обкладинку гірчичного кольору та довгу правозначну назву. Щось там про судоустрій в Українській державі... А ще: пальці студентки були вкриті незвично дрібним, атомістично-безсистемним, із блідими, нечіткими закраїнами коричневих крапок, бароково-надмірним, а отже, особливо *відразливим* ластовинням. І це теж був знак панування смерти, нанесений на судомну рожевість побіля судової гірчичності. І вся вона була огорнена тими знаками і блідою невпевненістю жирових пасочків на шиї, темними колами навколо очей, згущеннями непереконливої засмаги на вилицях, мертвотним зафарбуванням загострених хрящуватих вух, хворобливими кути-

своїм рисам вони на позір виглядали народними, ба навіть різновидами демократії. Та насамперед вони демонстрували певну особливість, яка утруднює їх дослідження: їхні найфундаментальніші риси водночас найкраще приховані. Аби вижити, вони, зокрема, мусять встановити концентраційну систему, яка не є якоюсь додатковою обставиною, а становить елемент їх природи.

Дослідження розуму у ХХ столітті вимагають мандрівки колами пекла і постановки питання про їх причини, позаяк політичні форми діяльності більшою мірою окреслені злом, яке хочеться усунути чи редукувати, а не добром, що його ми безпосередньо шукаємо.

Якщо ми докладно придивимося до століття, то не залишиться майже жодних надій: Камю говорив про «зиму світу». Європа у ХХ столітті спізнала дві головні іпостасі тоталітарних систем – совєцьку і націонал-соціалістичну. Обидві вони являють собою загадкове явище, свого роду злочин народу проти самого себе. Чи структури зла – і в Німеччині, і в Совєцькому Союзі – діяли фатальним чином? Чи люди, які їх створили або захоплювались ними, зберегли, навіть у ті часи, коли підпали під їх владу, крихту свободи, чи навіть повну відповідальність? Чи розум,

який співпрацював із організованим злом, був компонентом цього приниження, цього винищення людини людиною? Крах СРСР і зміни, які відбулися у Східній Європі після 1989 року, поновили давню суперечку: чи й справді ці дві системи були радикально відмінними?

ЧИ МОЖНА «ЗВАЖИТИ» РАДИКАЛЬНЕ ЗЛО?

Той факт, що у ХХ столітті в Європі існували дві іпостасі радикального зла, різні за природою, але однаково вражаючі, означає, що найдуже зло не є чимось єдиним, воно багатоліке. Отож, і християнська теологія, і філософія Сартра схиляють нас до припущення про неповторність радикального зла і визнання, що воно вкорінене у всьому людстві. У *Critique de la raison dialectique* Сартр пише: «По суті справи, ніщо – ані великі тварини, ані мікроби – не може бути жажливішим для людини, аніж мислячий, м'ясоїдний, жорстокий гатунок, який здужав би зрозуміти і обезвладнити людський інтелект, метою якого було б саме знищення людини. Ясна річ, йдеться про наш гатунок!». Пекло не постає як наслідок внутрішньої зіпсованості людей, а з умов, які їм накидає «винятковість» [rareté]. Отож, уся штука в тому, аби уникати таких

ками ротового отвору і чорними (траурними?) кросівками з сатанинським вищиром білих хвилястих ліній на засмальцьованих носачах. На безнадійно засмальцьованих носачах.

Мені чомусь уявляється, що екзистенціалізм (а разом із ним постмодернізм зі зграйкою конвойних «ізмів») виник у головах феноменологів під час спілкування з такими істотами. Що тримали вони тоді в заластовинених, паратанатичних пальцях? Бюлетені дадаїстів? Часописи Бретона? У якому ритмі хлюпотів, сувався, пульсував посеред термінаторної плаценти міждисциплінарний ембріон Нового Вчення?

...ТУТ-БУТТЯ

Концептуальна бганка поміж філософією та оповідальністю, де література-як-смерть облядала собі майже невразливу фортецю, звідки вона атакує семантичну тканину навколишнього вже добрих півстоліття. Ось один зі звичайних пострілів од того укріплення:

«І все, що в ім'я літератури, – пише Вікторія Нарбікова, – як література та заради літератури – безжально викреслити – і залишиться літера-

тура. Позаяк усе, що є тільки літературою – це не література. Зате все інше, що не тільки література, а ще щось, – це і є література».

Спробуймо бути вільними. Замість «літератури» вмонтуймо в цю претензійну маніфестальність слово «смерть» – і побачимо вельми досконалий девіз усього постмодернізму. Після всіх пережесних скорочень залишається лише мурмотіння, себто з'єднувальна тканина для синтезу літератури з MTV.

Чим стає література після остаточного змертвіння? Зокрема, розділом антропології. Адже тільки антропологія залишається живою (себто означеною своїм справжнім значенням) на святі повної перемоги гумануса та – що особливо важливо для тріумфу прав знахабнілого індивідуума – гуманістичного виміру всіх речей суцього. Цій майбутній – ні, не просто антропології, – метаантропології, цьому майбутньому аналітично-нарцисичному апотеозові законслухняного платника податків потрібна ж буде, як не крути, література. Багато літератури. Товсті й не дуже томи туристично-побутових есеїв, жіночих романів, психологічних трилерів із гепієндами та

ВОЛОДИМИР
ЕШКІЛЕВ
ЛІТЕРАТУРА
ЯК СМЕРТЬ

ситуацій, коли ці «умови» стимулювали би процес заглиблення в пекло. Не схоже, що Совецький Союз уникнув цієї небезпеки.

Якщо у XX столітті існували два онтологічно різні пекла – те, в якому убивали, нехтуючи душею, оскільки злочинці сумнівалися, що жертва, обдерта від людських рис, мала їх; а також те, яке вабило жертву можливістю порятунку, прагнучи намовити її зректися усього, у що вона вірила, – то на яких терезах це зважити? Залишається нерозв'язаною реальна проблема: чи справді так, що совецька система і ті системи, які були побудовані за її зразком у Китаї, Камбоджі чи деінде, не прагнули до і не чинили колективного винищення населення? Пригадую, наче це було вчора, певне пополудня взимку 1955-1956 року, коли Раймон Арон на лекції, оперуючи офіційними цифрами совецьких демографів, дав нам першу оцінку дефіциту життя, який витворився незалежно від війни. Моєю першою реакцією стала недовіра. Я не сумнівався у правильності методики оцінки (йшлося про застосування до совецької популяції закону Фергюлста², добре відомого демографам), але те, що там чинилися масові убивства, виходило поза межі здорового глузду³.

ПРИРОДА КОМУНІЗМУ І НАЦІОНАЛ-СОЦІАЛІЗМУ

Те, що існує різниця у природі комунізму і націонал-соціалізму як ідеологій, здається очевидним, натомість зарахування їх до єдиного виду, тоталітарного, виглядає помилкою. Перший, як і християнство, проголошує власну універсальність; інший пов'язує порятунок людини із фактом обраності народу. Під цим кутом зору обидві системи постають наче дефектні щодо істотних істин – того факту, що *de iure* люди складають єдину спільноту, факту, що шановані ними вартості й обов'язки сьогодні набувають у суспільній формі, якою є народ і нація. Ненависть нацистів до євреїв не була тільки проблемою расизму: вони зневажали євреїв як націю, обрану Богом, тих, кому Він несе звістку про Месію. У тексті *Elie Wiesel: un grand théologien de notre siècle* кардинал Люстігер пише: «Ізраїль, вибраний Богом, був нестерпним свідком того, що саме Бог є Богом, і що Він створив усіх людей за власним образом і подобою. Отож нацистське ідолопоклонство, аби відібрати єврейському народові факт буття обраним, його месіанську місію, не знайшло нічого кращого, аніж відібрати йому гідність, позбавивши його людськості».

Не думаю, що саме «раса» була критерієм прина-

47

БЕРТРАН
СЕН-СЕРЖЕН
ЗЛО У XX
СТОЛІТТІ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

сотні тисяч просто милих-милих книжечок, де горизонтальні автори горизонтальною мовою говоритимуть про горизонтальні проблеми горизонтальних людей. Література-як-смерть буде упакована до найвеселішого в історії людства цвинтаря духу, де на рожево-гірчичному тлі стануть зовсім непомітними гірчично-рожеві сліди Танатоса. В окремих *резерваціях стилю* буде в небагатьох примірниках небагатьма диваками створюватися те вертикальне, з чого робитиметься свіже мікшоване добриво для попсових надгробків. Зрештою, як стверджував Гораций: *impravidum ferient ruinae*.

Глобальна декомпозиція культури, її літепність (як і мережева тканина всіх нових феноменів суспільного буття) не потребує стрижня, як не потребує його ідеальний Трансформер, у назві якого «транс» перекопливіший, регулярніший, відповідальніший за «форму». Всі страйдери і сталкери віртуально вбиті. Генерація нового культурландшафту не потребує нічого, крім стандартних елементів поміркованого рельєфу. Старший Брат простежить за виконанням цієї умови...

4. СПАЗМИ ГУМАНІЗМУ

У не обов'язковому некролозі до передчасної смерти (що я пишу – смерті? Tomorrow never die!) Янки Дягілевої ще більш не обов'язковий Гур'єв писав: «Янці переміщуватися не довелось: вона відразу з'явилася як абсолютна точка, де мистецтва вже немає, де воно смішне та не потрібне. Де залишається тільки чисте життя, відлите у слова, сконцентроване до заціпеніння. Межа, на якій не встояти: або повертатися «на продаж» (через 11 років цей *варіант* реалізує проста – надто проста? – башкирська дівчина Земфіра. – В.Є.), або ж – уперед, але там уже не простір-час, але вічність».

Гур'єв тоді був не обов'язково правий, правий тим сердитим згущенням правдивості, яке інколи твердіше за конвенцію. Та не в Гур'єві річ. Усе впирається у видимий парадокс: драйв квартирного гепенінгу на мить упосліджує культурний канон. Лише на мить. Але ця миттєва бганка (крапка?) є посланням із майбутнього, амбасадором Абсолютної Крапки, що невмолимо чекає нас попереду. Цей амбасадор свавільно (але *справедливо* – написав, і самому

лежності до єврейства; не втримаюся, аби не висловити сумніву, що винищення, *Vernichtung*, про яке так пронизливо оповідає Мішель Деґюй⁴ мало за мету «етнічність» чи навіть «расу» (зрештою, вигадану, кажуть одноставно і Марк Блок, і Клод Леві-Стросс). Я вважаю, що метою було знищення народу, неспівмірного з жодним іншим у тому сенсі, що упродовж багатьох століть під тиском випробувань він зберіг духовну єдність. Звичайно ж, язичники, якими були нацистські лідери, найімовірніше цього не усвідомлювали; можливо навіть, що вони глибоко вірили у чистоту німецької «раси».

Уже лунала думка (зокрема її висловлювала Ганнаг Арендт), що нацистська система у своєму осерді схожа на злочинну організацію, що вона функціонувала як таємне товариство. Фактично, група, точніше ієрархізоване братство груп, опанувало увесь народ, який безумовно не був ані кращим, ані гіршим, ніж інші, навіть якщо (і це трагедія) приналежні до нього особи масово ставали винуватцями чи принаймні спільниками різноманітних злочинів.

Нацисти, діючи як таємне товариство і як злочинна організація, призвели до економічного успіху і ліквідації безробіття, як це було у 1934-1935 роках,

вони зберегли увесь давній фасад, і навіть видимість демократії, що справді діяло на початку, зрештою, вони запровадили широкомасштабну систему стукацтва і доносів, зробивши її, однак, достатньо негласною, аби не викликати обурення, а водночас достатньо ефективною, аби сіяти страх; однак вони потребували персонажів, щодо яких могли би відверто продемонструвати діяльну і всеохопну ненависть.

Залишається фактом, що німецький народ дозволив нацизмові існувати у власному лоні, саме він привів його до влади шляхом регулярних виборів (виграних за допомогою німецького комуністичного апарату, котрий діяв за наказом з Москви), а відтак став спільником катів. Але чи маємо ми ставитися до нього також і як до нації жертв? Аби зрозуміти нацизм, зауважив якось Камю, необхідно врахувати, що нацистські лідери прагнули потягнути за собою на той світ увесь німецький народ, який вони вважали негідним життя, оскільки він дав себе перемогти. Якщо прийняти таку точку зору – а її можна і відкинути – то в німцях як у певній структурній одиниці можна побачити подвійну якість спільників і жертв.

Якщо ми погодимося із принципом аналізу ідеалів, а не вчинків, то засади комунізму є найближчи-

смішно!) видає паспорти Внутрішньої Монголії тим, кому набридло грати в «тут-буття-як-там-буття» і повторювати вживані істини: «мова є формою людської праці», «людина є мірою всіх речей суцього», «суцце є формою буття після смерти Суцього». Тим, хто хоче навчитися ділити на нуль усю фестивальність свого цвинтарного існування. Тим, хто знає, що за муляжем простої смерти простих карнавальних людей чекає щось неймовірно страшніше – *смерть абсолютна*, перед обличчям якої образливо намагатися зберігати гідність, бути героєм, блазнем або коментатором. Перед остаточною Темрявою, що не потребує відсутності світла і присутності сатани, можна лише завмерти у пласкій жажливості винуватців повторних форм. А потім – припинити нарешті спокутування всіх можливих провин...

Сівши в літаки, світове село без оголошення війни атакувало світове місто. Чергове втілення Вавилонської вежі було відкликане з чергування й розсілось у надрах сірої хмари. Післямодерна епоха закінчилася не процедурою, не шляхетними сутінками метаманьєризму (як хотілося би

диспутантам літсемінарів), але фронтальним зіткненням глобалістичного культурного субстрату з традиціоналізмом. Війна проспівала заупокійну примирливо-конвергентальним побажанням інтелектуалів.

Усі ігри виблякли і стали минулим.

Очікуваної нагороди у вигляді безболісної постмодерної смерти культура не отримала.

Певно, не заслужила. Може, ще заслужить (партикулярний випадок Найпола-2001)?

Адже відмовилася таки від паспорта з підписом Романа Федоровича Унґерна фон Штернберґа.

Упс...

Стихія вередливих дистанцій історії, стихія нерегулярної пам'яті знову актуалізувалася для літературних операторів від'ємності. Хоча метапоезія (особливо та, котра з портретом Че на футболці) не спроможна заступити місце впорядкованості, але може її зруйнувати. Разом із топосом. Позаяк, ретельно і тотально підводячи під сумнів *розуміння*, постструктуралісти ще три десятки років тому підвели під сумнів усю ієрар-

ми для мислителів, сформованих християнством, тією мірою, якою вони проголошують: для встановлення справедливості і любови не очікуйте вигаданого «царства божого», порятунок роду людського перебуває у наших власних руках, тобто у ваших голосах на виборах. Порятунок не зарезервований для одного-єдиного народу, він стосується усіх людей, без огляду на расу, мову чи культуру. Хто б не підписався під таким символом віри? Хто б не прагнув, аби добре слово було скероване до усіх людей, і щоби наче на земні Зелені Свята ті, на кого зійшов Дух Святий, порозумілися навзаєм? Ця безконечність значно привабливіша, аніж випадковий, індивідуальний, заснований на національній приналежності порятунок.

Велич цієї віри я усвідомив завдяки Мішелеві Александру, котрий залишається для мене втіленням універсального, пацифістського соціалізму, який служить виключно приготуванню царства Людського. Це *credo* має певну вартість, більшу, ніж віра, – якщо вона позбавлена духовного і жертвовного сенсу, – у обраний народ (позаяк у Біблії ота обраність єврейського народу, зобов'язаного нести свідчення свого покликання і залишатися вірним Богові, є джерелом найважчих випробувань).

Однак треба поставити наступне запитання: чи й справді такий соціалізм був коли справжньою засадою комуністичної системи, тієї системи, що була історично здійснена, яку встановив Ленін і його товариші? Відповідь звучатиме: ні, якщо вжити окреслення «комуністичний» для совєцької системи, котра виникла внаслідок жовтневої революції, точніше державного перевороту, у 1917 році, і для систем, які виникли під впливом цієї події в Європі, Азії та решті світу. Чи ці системи і справді мали за мету своїх вчинків здійснення «ідеалів рівності, справедливості, братерства»? Якщо взяти до уваги переконання їхніх лідерів та бойовиків, можна було б так припустити. Але чи варто настоювати на цьому, знаючи про наслідки, факти, коли порівнювати їх із демократіями, в яких ми живемо, і які настільки недосконалі?

Це загадка, яку, схоже, ми ніколи не вирішимо і над якою так глибоко замислювався Сартр у *Critique de la raison dialectique*, полягає ось у чому: чи ті, хто чинив злочини у комуністичній системі, були бездоганними, а чи ураженими іншим різновидом дефектів, аніж нацисти. Словом, чи існує різниця у природі двох терорів, сталінського і нацистського?

49

БЕРТРАН
СЕН-СЕРЖЕН
ЗЛО У XX
СТОЛІТТІ

хію місць, і ми тепер не впевнені (на відміну від Ніцше), що Хаос має вмонтовані запобіжники. Тепер гіперсемантичний карнавал із вулиць і виставок атакowanego всесвітнього Міста може розпросторюватися куди завгодно – від пожежного управління до госпісу. А література тепер може стати сусідкою карнавалу. Адже література завше хворіла «синдромом випереджаючого настрою»: сто років тому вона була тоталітарною, потім прустувалася-кафкувалася, копірчалась у зрадах і фобіях, потім помітила, що існують вельми симпатичні альтернативи невтомній праці, визнала Бєроуза своїм чуваком і нарешті проголосила суцільні стомленість і алармізм.

Якщо ж тепер вона погодиться (а куди, питаємо, їй подітися) на роль Сусідки Карнавалу, то неминуче знайде в *топосі поразки* когось, хто вже перебуває на такій позиції. Чи визнає вона, що цей «хтось» називається смертю, чи вперто буде шукати в ньому ознаки життя – вже не так суттєво. «Конґруентність як екзистенціальний фрагмент виходу в суще, – писав Гайдеґґер, – як цілісне, вже може почуватися лише тому, що, перебуваючи в тяглоті існування суб'єкт, не здо-

гадуючись про конґруентність, уже сам по собі має допуск у сферу-орбіту конґруентности, яка висвітлює суще як одноцілісну модель».

Вмирати, здригаючись у спазмах гуманізму, на узбіччі карнавалу (одночасно: узбочуватися від карнавальної смерти) – що є цікавішого для тих, хто вперто шукає справжності, щастя для всіх та іншої нісенітниці? Принаймні, пройшовши школу ситуації постмодернізму, ми вже твердо усвідомили: центри всіх чуттєво-предметних феноменів знаходяться там – таки – на узбіччі буттєвого карнавалу.

ГУЛАГ І ЛЯГЕР

Щоб відповісти на це запитання, необхідно порівняти совєцький ГУЛАГ і нацистський *Lager*. Вважається, що у випадку нацизму винищення людей було зумисним, натомість у Совєцькому Союзі «залежним від обставин»⁵. Підкреслюємо, що це твердження аж ніяк не виправдовує провин совєцької системи. Однак ті, хто ще вірить у комунізм, вважають, що воно заслугоує на вивчення.

Як взагалі можна твердити, що місця, де пересічні люди (тією мірою, якою класовий ворог не є «антилюдиною», висловлюючись у дусі Сартра) зазнають аналогічних страждань, є «абсолютно різними утвореннями»? Різними для кого? Для катів, які мали «абсолютно різну» роботу? Для жертв, страждання яких були «абсолютно різними»? Чи для інтелектуалів у жалобі, котрі дарували одному з цих інферно запізніле розгрішення? Чи обгрунтоване переконання, що в совєцьких таборах мільйони людей не вмирали внаслідок зумисних систематичних діянь? Невже, коли хто вганяє кулю у череп в'язня або залишає його помирати на морозі, не чинить зумисного злочину? Чи не є «запрограмованим геноцидом» убивство або приречення на голодну смерть мільйонів українців? Чи

не є масове знищення храмів, ув'язнення або убивство священиків і християн запрограмованим винищенням? Чи депортація німців Поволжі, татарів та інших спільнот здійснювалася без волі і плану?

Напевне, зовсім не одне й те саме — ув'язнювати класових ворогів і ставитися до індивідів іншої раси як до ворогів, оскільки расу не обирають, тимчасом можна свідомо обрати класову приналежність. Під час великих московських процесів підсудні доходили до того, що визнавали свою вину.

Однак жодна революція не обмежує коло своїх жертв класовими ворогами. У Росії були мільйони невинних жертв, мільйони людей, які загинули без жодного приводу. Ця форма знищення була запрограмованою.

Нацисти потворно й відверто вказали на ворога, якого прагнули знищити. Совети ворога не окреслили; ворогів вони обирали з-поміж себе. У цьому, власне, і полягає різниця між цими двома системами — яким чином виконавці жовтневого державного перевороту у пошуках надії, пов'язаної із соціалізмом, підмінили соціалістичний ідеал братерства і справедливості взаємними підозрами, ув'язненням у таборах, зрештою, системою гулагів? З цієї точки зору за-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Д І А Н А К О Ш Т И Ч

Львів, 27.07.2002

© Д.Коштич, 2002

жаба на рейках

Сучасна українська література у своїх стосунках з тим новим, що насувається на пишущий/читаючий світ, усе більше нагадує жабу з відомого анекдоту. Земноводне стрибає залізничними рейками. Іззаду насувається потяг, тричі свистить. Перед неминучою експлозією жаба каже через плече (теж тричі): «Порядні дівчата на свист не обертаються!»...

Літературний усесвіт швидко та непередбачувано змінюється. Колись пізній Толстой скаржився пізньому Лєскову, що повість як художня форма стає анахронізмом. Тепер, коли новелістика остаточно вмерла-запопсовіла і навіть модна ще на початку 90-х есеїстика все частіше потрапляє під визначення «галантерейно-музейного способу художнього відтворення дійсності» (Енріке Касседа), чуємо сентенції, буцім «гіпертекст пропонує найглибшу реформу семантично-комунікативної традиції з часів виникнення писемності» (Умберто Еко). На тлі цих пророцтв усе україномовне починає виглядати ще провінційнішим, ба прирече-

гадка, якою є совєцька система, ще непроникніша, аніж загадка нацистської системи.

Осягнувши певного рівня, жорстокість нівелює різницю, і можна говорити про пекло у однині. Та може все таки варто говорити про два різновиди пекла? Не можна уявити більшої жорстокости, аніж згромадити у приміщенні живі істоти і напустити туди отруйного газу. Жертви, визначені за расовим критерієм, не мають жодного шансу на втечу. Важкі совєцькі в'язниці (ми мало про них знаємо, позаяк на відміну від нацистських таборів їх ніхто не визволив, а жертви не були зняті на кіноплівку) «убивали пануючими у них важкими умовами». Суть проблеми полягає у слові «умови». Цими умовами могли бути мороз, епідемії, голод, важка праця, дисциплінарний режим, моральні тортури, страти тощо. Одним словом, суміш природних чинників (мороз, хвороби) та зумисних дій (непосильна праця, табірна система і так далі). Саме внаслідок взаємонакладання розмаїтих умов смерть не стосується систематично усіх затриманих; наче волею випадку вона обирає з-поміж них певний відсоток. В крайньому разі керівництво табору не потребує послуг ката: винищення стає наслідком природних чинників чи адміністративних сто-

сунків. Хосен подвійний: винуватці можуть залишатися переконаними, що не поведуться наче убивці, а жертви мають шанс вижити. Зрештою, причиною смерті можна вважати погані стан здоров'я або невиконання правил поведінки.

Насамперед безумовна різниця між двома концентраційними системами полягає у тому, що в ГУЛАГу не ставилося завдання «знищити» в'язнів, а лише «перевиховати» їх: добрі учні начебто не вмирили, а навпаки отримували нагороду. Існувала певна моральність. Але що таке бути «добрим учнем» у таборі, в штучній імперії, створеній з чогось, що Сартр називає *ВИНЯТКОВІСТЮ*.

Відтак різниця у природі нацистського *Lager* і совєцького ГУЛАГу таки існує. У першому процес смерті механічний; у другому – статистичний; у першому кат ідентифікований; у другому він ховається за природними чи інституційними чинниками; у першому жертва не має найменшої змоги захиститися чи вижити; у другому залишається шанс урятувати життя (безумовно, внаслідок зради); у першому вільна воля скасована: у другому теоретично існує, позаяк можна стати кращим, приставши на перевиховання.

51

БЕРТРАН
СЕН-СЕРЖЕН
ЗЛО У XX
СТОЛІТТІ

ним. Що бо знають в Україні про *номадійнусингулярність*, яка, на думку Картената, є фундаментом нового способу висловлювання в літературі? Напевно, нічого, бо ж московські франкофони ще не встигли того перекласти російською...

Викривлена цивілізація ССРСР наштампувала незліченні та строкаті легіони митців-покручів. Усі ці соцреалісти і дисиденти, автори самвидавської публіцистики та режисери підпільних театрів, художники-нонконформісти і мандровані хвілософи, поети й екстрасенси, альтернативні краєзнавці та жерці язичницьких бовванів, майстри поетичного кіно та перекладачі з давньоєтрусської – що ж вони породили, виповзши з-під пресу державної уваги до себе у байдужий до істериків та екзальтантів світ вільної самореалізації?

Купу сміття.

Вони тільки й могли, що обслуговувати протистояння (наївно вбачаючи в цьому превеликий мейнстрім). Так кримінальники, вийшовши «на понтах» з тюрми, виявляються безпорадними аутсайдерами вільного суспільства. Міт вичерпано. Відредагована олігархами Вітчизна має для цього всього

«культурного зняковіння» лише куценький перелік петитом у посиланні. І не заважайте нормальним жлобам дивитися «Селесту». Позаяк ви – програли. Ви не могли не програти. Вся ваша правда (нехай сто разів *правда*) про репресії та кейджібі, психушки та залізні завіси цікавить лише вузьке коло професійних і стомлених вашою передбачуваністю контактерів, котрим Захід колись доручив оплатити (в межах розумного) ваші «страждання за демократію». І, оплативши, забути вас.

Світ мислить майбутнім.

Історія сумнівів і поразок втрачає актуальність для переможців. Парадиз набуває досконалости, лише відтявши собі ретро. Зрештою, минуле теж піддається редагуванню в бік спрощення. Здається, найвищі редактори вже домовились. І, задля чистого сумління, посвистіли вам, збідованим страстотерпцям. А ви ж не обертаєтесь. Ви ж усе ще втуплені у власне минуле, порпаєтесь у ньому із завзяттям фахових мазохістів і заповнюєте ваші часописи муттю на кшталт цієї:

«...Українська національна культура не була вторинною і не пленталася в хвості європейського

ЧИ НАЦИЗМ Є ЧИМОСЬ НАКИНУТИМ ЗОВНІ У НАШІЙ ІСТОРІЇ?

Засудити нацизм було б простіше, коли б ми могли потрактувати його як щось чуже для нашої історії, стверджуючи, що йдеться про *ВИНЯТОК*. На лихо у 1931-1933 роках німців охопили маячня та шаленство, коли тимчасом німецька комуністична партія, перша в Європі, налічувала понад п'ять мільйонів членів, впливовою також була соціал-демократія. Ми не можемо вдавати, що катастрофа стосується нас лише як жертв; чи не тому, що внаслідок нікчемності і прагнення сподобатися чимало європейських країн доклали до цього руку?

Повчально було б перечитати через шістдесят років три статті, які Сімона Вайль опублікувала у проміжку між 4 грудня 1932 року і 23 липня 1933 року в «L'École émancipée». Насамперед вона аналізує трагічну помилку німецьких комуністів, котрі під час великого страйку транспортників у жовтні 1932 року утворили разом із гітлерівцями «своєрідний спільний фронт». «Найсерйозніше те, — продовжує вона, — що спільний фронт гітлерівців і комуністів був, як іноді видавалося, скерований проти соціал-демократів, і подекуди саме так і було».

Найдивовижнішим і найзгубнішим прикладом цьо-

го порозуміння був «плебісцит, організований гітлерівцями проти соціал-демократичного Ляндтагу Пруссії» у 1931 році. Замість підтримати соціал-демократію, яка все ще була шансом проти гітлеризму, «німецька комуністична партія встала саме на бік гітлерівської партії, до того ж за формальним наказом Комінтерну».

Наслідки цієї зради, як пояснює Сімона Вайль, були наприкінці 1931 року і у перші місяці 1932 року катастрофічними: «У цей період карколомного зростання націонал-соціалізму по вертикалі усі зусилля німецької комуністичної партії були скеровані проти соціал-демократії»⁶.

Висновуючи урок з цієї трагедії, авторка додає: «Ось де перебувають оті сім десятків німецького населення, які прагнуть до соціалізму»⁷. Вайль повертається до цієї ж проблеми 7 травня 1933 року і — вказуючи на ймовірний вплив цієї події на долю світу — констатує: «Заплющувати очі на це недоречно і непристойно. Принаймні вдруجه упродовж двадцяти років найзгуртованіший, найпотужніший, найпрогресивніший у світі пролетаріат Німеччини капітулював без опору. Ніхто нікого не знищував: винищення передбачає попередню боротьбу. Це був крах. Значимість цього краху виходить далеко поза кордони

культурного процесу. Наше лихо в тому, що ми не мали національної держави, яка б вважала своїм пріоритетним обов'язком виробляти власні механізми трансляції культурних надбань у світовий цивілізаційний простір, що український митець не мав гідної постави репрезентувати культуру державного народу, а тому змушений був тягнути важкого й обридлого воза національного обов'язку, тоді як у душі палав святий вогонь творчості».

Кумедно, що академік і офіційний державний «транслятор» укркультури Микола Жулинський написав це за кілька місяців перед тим, як сподобився в питоми чиновницький спосіб спотворити дебют вітчизняних митців на Венеційському бієнале-2001. І невже екс-віце-прем'єр з гуманітарних питань на правду вважає, що якби український чиновник *ex officio* щось там трансклював, то Калинець або Шевчук писали би краще, звільнені від «обридлого воза» нацборотьбизму? Зрештою, маємо до порівняння «колоніальний» і «постколоніальний» періоди у творчості Гуцала, Іваничука, Федоріва, Павличка, Мовчана *et cetera*. Коментарів, здається, не потрібно.

Жодна література не має досвіду власної смерті. Позаяк навіть епітафія на її надгробку — все ще вона. Жодна література не блукає мовно-естетичними дорогами з картою, де позначено ті Оденові рейки-дамби, за межі яких сина пускати не рекомендовано. Але першою ознакою важкого її передсмертя є відсутність дилетантів, котрі йдуть до неї на прощу. Якщо сьогодні літературу роблять лише дипломовані філологи, то завтра читати її будуть лише дипломовані історики. І жодний штучно заведений під яскраві палітурки «масліт» не врятує ситуації. Адаже кільком багатим ентузіастам завжди вільно погратись у продукування легких жанрів сучукрліту. Тільки от фішка «бестселеру» народжується не пропозицією, а попитом. Чи виникне попит на легкостравні тексти, зварені у важкій воді зселюченої мови? Чи допоможе тут мовна реформа, що йде всупереч мовотворчій стихії українського міста? І якщо Кожелянка видати найвишуканішою латиною, скільки споживачів «масліту» втішиться «Konotopus'ом»?

Найменше потрафило дев'яностикам. Чи такою вже неоковирною є доля всіх «перехідних по-

Німеччини. Драма, яка розігралася в Німеччині, була драмою світового масштабу. А удар, якого зазнав робітничий рух у березні 1933 року, значно важчий, аніж той, якого він зазнав 4 квітня 1914 року»⁸.

Сімона Вайль не могла втямити не становище страйкарів, а становище апарату комуністичної партії: «Німецька комуністична партія, як і всі секції Комінтерну, була органічно підпорядкована апаратові совєцької держави»⁹. Таким чином, продовжує вона, «хоча державний апарат російської нації виводиться із революції, але як усталена структура він має інтереси, які не співпадають з інтересами світового пролетаріату». Подібний стан речей, зрештою, витворився ще за часів Леніна: починаючи від 1922 року тривали переговори між совєцькою владою і великонімецькою державою, предметом яких було узгодження проєкту виробництва у Совєцькому Союзі військового обладнання нового типу, можливо саме того, яким бомбардували спершу іспанських республіканців, а пізніше інших ворогів Третього Райху. «Уже патрон Райхсверу, генерал фон Зект, дав себе втягнути у контакти, завдяки яким була досягнута принципова згода на складання у Росії військових літаків Юнкерс, заборонених Версальським трактатом»¹⁰.

ЧИ ІСНУЮТЬ НОРМАЛЬНИЙ КОМУНІЗМ І ПАТОЛОГІЧНИЙ КОМУНІЗМ?

Тоді, як нацизм здається нам чужим, то в комуністичних ідеалах соціальної справедливості, культурної рівності, братерства кожен з нас може знайти щось близького собі. Однак якщо ми спиратимемося на історичні факти, то постане запитання: чи реальний комунізм був патологією стосовно здорового комунізму? Чи маємо ми право вживати у політиці поняття «нормальність» і «патологія»? Сімона Вайль відповідає, що ні. Перелічивши риси комуністичної демократії, про які лише могли мріяти ті бойовики, які роздмухали революцію в Росії, вона зауважила: «Назвати 'робітничою державою' державу, де зрештою усім відомо, що економічно й політично кожен робітник у ній цілковито залежить від ласки касти бюрократів, — це схоже на кепський жарт. А що стосується «деформації», то це поняття особливо недоречно у застосуванні до держави, яка характеризується рисами, абсолютно протилежними тим, якими б теоретично мала відзначатися робітничая держава, оскільки воно, наскільки можна судити, закладає припущення, буцім сталінський режим був своєрідною аномалією чи хворобою Російської Революції. Але роз-

53

БЕРТРАН
СЕН-СЕРЖЕН
ЗЛО У XX
СТОЛІТТІ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

колінь»? Літдебютанти кінця вісімдесятих — початку дев'яностих були уважними слухачами перших мітингів під синьо-жовтими знаменами (правду кажучи, на тих багатолюдних зібраннях вони стояли не в перших лавах, а на маргінесі, за деревом, аби не зафіксували всюдисущі факультетські сексоти). Початкуючі писачі уважно дослухались до філіппік ораторів, усмоктували мозолясту, підпільну, народну, трударську, традиційну й остаточну правду колишніх табірних шнірів і майбутніх депутатів якої-небудь «Громади», довірених осіб якого-небудь Марчука. Потім вони читали модного в гуртожитських п'яних спілкуваннях кінця 80-их Ніцше й ліпили до ранку «нетленки» у визвольно-патріотичному каноні, упосліджуючи сивушно-Духа Важкости, сподіваючись на майбутню свободу та прихильність кількох знаних і недешево куплених імперією літдідуганів.

Свобода не забарилася разом із атрибутами, й дідугани були вельми прихильні. Вони, щоправда, нервово сувались і презирались, слухаючи на презентаціях вульгарно-парадоксальні вірші нового покоління. Та, зрештою, вибачали експериментато-

рам: «Перебісяться, подорослішають, почнуть писати правильно, без гегів. Наші ж бо хлопці, українські...».

Але минав час, з'являлись Інтернет та інші, не передбачені колгоспними пророками речі, львівські студентки читали Шульца, Бродського й Алана Гінзберга (іноді навіть в оригіналі!), тягнулися до найавтентичнішої Європи та Гамерики (себто до Андруховича та Забужки), а мозолясте, трударське і традиційне вперто не ставало мейнстрімом. Дідугани тим часом неспинно маразміли.

Їхні меткіші однолітки чкурнули до Нью-Йорка та Москви і звідти писали про них таке: «Це ви — інтелігенція? Може годі самопроголошуватись «елітою нації», бо ніколи ви не були нею, цілком поділяючи партійне ставлення до народу, як до бидла. Яке треба вести за ручку до «сяючих вершин»». І ще: «Від початку, від дня заснування придержавної спілки письменників, більшість у ній єдналася заздрістю і страхом... Ви були трубадурами ненависти, створеної на нашій землі». Це про НСПУ, яка і досі об'єднує 90% усіх письменників і «письменників» України і до якої й далі тулиться твор-

межування патології та норми не має теоретичної вартості. Декарт сказав, що зіпсований годинник не є винятком у межах закону годинника, але іншим механізмом, який керується власними законами; так само треба ставитися і до сталінського режиму — не як до зіпсованої робітничої держави, а як до особливого суспільного механізму, визначеного коліщатками, з яких він складається, і який функціонує згідно з природою цих коліщаток»¹¹.

Епіграфом до цього тексту, написаного у 1934 році, в якому через п'ятнадцять років після вибуху революції лунає запитання: «Чи рухаємося ми до пролетарської революції?», служать вражаючі слова Софокла: «До приреченого, який роздмухує у собі марні сподівання, я маю лише зневагу». Чи ми, такі, якими є, не заслужили — тієї чи іншої миті — на цю зневагу?

У Musée Social знайдуться чимало свідчень, які пролунали на адресу совєцької системи у 20-х — на початку 30-х років на сторінках невеликих синдикалістських видань лівих і вкрай правих. З цього випливає, що «зима душ» настала раніше від календарної і розпочалася увечері 25 жовтня 1917 року.

ЖОВТНЕВА РЕВОЛЮЦІЯ І КОМУНІСТИЧНІ СПОДІВАННЯ

Чи варто покладати на совєцьку систему надію комуністичного зростка? Немає жодних сумнівів у тому, що комунізм справді розбудив великі сподівання і надихнув на гігантську симпатію до себе. Ідеали справедливості і братства, які начебто сповідували системи, котрі назвалися «комуністичними», зловжили почуттями людей, здатних на здивування, діяльність, самозречення. Біль і скорбота цих людей сьогодні також гідна поваги.

Але залишається відкритим запитання, чи з історичної точки зору виправдано пов'язувати із совєцьким, ленінським, а відтак сталінським режимом релігійну надію, розбурхану комуністичним ідеалом. Чи при сучасному рівні обізнаності ми не стаємо співучасниками того, що було брутальним згвалтуванням — за допомогою військового державного перевороту — соціалістичної надії? Чи варто і далі мовчати, схилившись на сакральними сторінками людського болю, породженого тоталітарною індустріалізацією, крадіякою надії? Ми маємо інтелектуальний обов'язок критично переосмислити ці свідчення з урахуванням власної історії. Бо у Франції ми, напевне, не так часто

ча молодь, дезорієнтована кумівськими рейтингами та молодіжними тусовками під «смолоскипівськими» прапорами.

Про що ж говорять місту і світові наші літературні авторитети?

Ось цитата 1: «... Та ж у Японії кожен випускник середньої школи має знати 100 японських народних пісень, а в нас дітей дресирують сексуальні збоченці й убивці». Цитата 2: «Псевдомодерна критика зі смаком перетворює «носіїв вічного вогню» на пацієнтів Фрейда, оперуючи тим самим не так авангардистську, як цілком анахронічну акцію». А поки достойники НСПУ підстрибують, стурбовані наведеними бздурками, справді творча молодь тисячами тікає на Захід і Схід. Тікає від держави, яка без проблем може претендувати на статус колективного і територіального пацієнта доктора Зигмунда. І це — черговий сигнал для цнотливої жабки.

Нам говорять: не все так погано, в літературі з'являються нові явища. З'являються. Наприклад, книгознавчий бюлетень, на шпальтах якого стрьомно рекламують Куркова і — як ідеологічний дова-

жок «україномовности» — принагідну макулатуру. Та не про це, врешті-решт, мовимо. А про тих молодих і небездарних, хто так і не з'явився в новітній українській літературі і щез у невідомих нетрях строкатого та багатомовного світу. Колись ми прочитаємо їхні тексти російською або ж англійською.

Мандельштам був переконаний, що «в жилах кожного століття тече чужа, не його кров. І чим сильніше, історично інтенсивніше століття, тим важча вага цієї чужої крові... В жилах нашого століття тече важка кров надзвичайно далеких монументальних культур, може й єгипетської та ассирійської...»

Здамося питанням: кров якої епохи потече судинами XXI століття? Постмодерністський акцент останнього десятиліття минулого міленіуму наштовхує на відповідь — маньєристична кров вісімнадцятого століття. Якщо так станеться, то переважаюча національно-історична традиція української літератури приречена на довге забуття (що за теперішнього інтелектуального клімату означає жорстоку й мітофобську деконструкцію).

перечитували Панайоса Істраті, Суваріна, Сімону Вайль чи Камю, коли порівнювати із Барбюсом, Горькім, Роменом Ролланом і Сартром.

Варто прочитати хроніки Крічевського в *L'Humanité* у той період, який ще був періодом Жореса, переглянути свідчення, зібрані Крістіаном Желяном у *L'Aveuglement*, переосмислити оповіді таких соціалістичних чи марксистських свідків, як журналіст Шарль Дюма, фахівець SFIO у справах Росії; повірити рапортам генерального консула Франції в Москві М.Гренара, що те, що називається «Жовтневою революцією», було казенно здійсненим і, зрештою, не надто кривавим (шість убитих, напевне випадково) державним переворотом. Сам Ленін казав, що це було «легко, наче пір'їну здмухнути».

У кого цілив цей державний переворот? Не в буржуазію чи аристократію (до неї, зрештою, належали і Ленін, і Дзержинський, польський шляхтич, засновник ЧК), але в соціалістичну систему, породжену лютневою революцією, а також у обраних народом депутатів до Установчих Зборів. Якими «класовими ворогами» заповнилися в'язниці? Переважно соціалістами. «Згідно зі списком, укладеним 27 лютого 1921 року, у камерах спеціальної в'язниці ЧК у Москві лише 4 з-

поміж 105 затриманих не були соціалістами. У заклику соціально-революційної партії, скерованому 6 травня 1921 року на адресу західних соціалістичних партій, ми читаємо: „Тисячі соціалістів і анархістів арештовані та перебувають у в'язницях і концтраційних таборах через те, що вони є соціалістами і анархістами, що вони не хочуть слухняно крокувати за колісницею комуністичної партії, що злочинній політиці, шкідливій для революції, вони протиставляють власну політику, власні методи зміцнення і поглиблення революції”»¹²

У цьому світі, такому, яким він є, ідеали соціалізму – справедливість, рівність, братерство, мир (варто зауважити, що системи, які називали себе «соціалістичними», не були ані виключними оберегами, ані найкращими захисниками цих вартостей) – залишаються потрібними. І навпаки, треба рішуче заперечити історичне фальшування, змонтоване у 1918 році і чинне донині, яке із совєцької системи чинило щоправда недосконалу, але правомірну ілюстрацію до соціалістичного ідеалу. Чи по суті справи чесно вірити у те, наче совєцька система і системи, які внаслідок військової окупації ССРСР накинув країнам Східної Європи, стали втіленням того ідеалу, який був коктейлем із соціалізму й тоталітаризму?

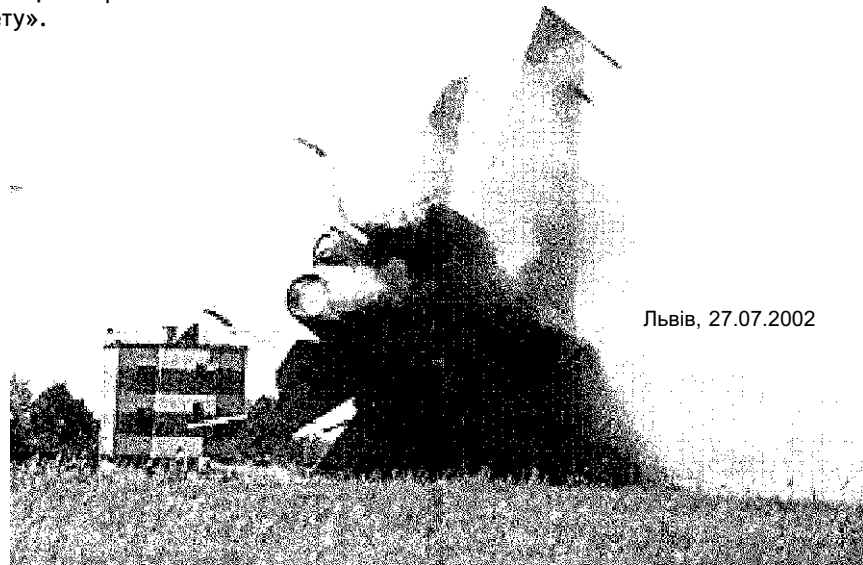
55

БЕРТРАН
СЕН-СЕРНЕН
ЗЛО У XX
СТОЛІТТІ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Чи витримає будівля просідання фундаменту і заштрикове бетонування? Питання риторичне. Як казав волохатий прибулець Альф: «Цей серіал потребує негайної пересадки сюжету».

Львів, 27.07.2002

Справді важко погодитися, що система, яка народилася 25 жовтня 1917 року, риси якої завдяки генієві її творців усталилися упродовж кількох місяців, була «робітничою державою», а вже тим більше «соціалістичною державою», яка може служити зразком для усіх пригноблених світу. Треба оплакувати не кінець комунізму, а насамперед те, що система, яка виводиться із жовтневого «державного перевороту» (висловлюючись як у *L'Humanite*) конфіскувала, а ще точніше, знищила у зародку ідеал соціалізму, який виявляв таку вітальність у Європі перед 1914 роком. Цей соціалізм багато разів намагалися убити: у квітні 1914 року, у жовтні 1917 року, зрештою у 30-х роках.

СОФІЗМАТ

Уживаючи за тло для порівнянь нацистський тоталітаризм, злочини якого ніхто не ставить під сумнів, і влучно демонструючи, що нацистська і совєцька системи докорінно відмінні, деякі захисники ССРСР виснували, що нацизм є абсолютним злом, а совєцька система від нього відрізняється, бо не може бути абсолютною поганою, що стосується також і найжахливіших інституцій — концентраційних таборів.

Цей доказ і справді мав би сенс, коли б совєцька система була вільна від створених нацистами місць, куди в'язнів «не вели, щоб відміряти покарання: їх вели туди на страту». Чи не були відомі такі практики колективного винищення людей у Совєцькому Союзі? Хотілося б у вірити; але це неможливо. Історія реального комунізму від перших його днів супроводжується широкомасштабною дезінформацією (це слово створене росіянами) і запереченнями.

Переконання, буцім совєцька система не була внутрішньо поганою, що усі жахіття у ній мали випадковий характер, проіснувало у нашій культурі донині. Десятиліттями лунали аргументи такого роду: усі злочини не були вчинені надаремно; після цих жахливих часів настануть кращі часи, совєцька держава залишається носієм надії визволення для усього світу.

Але «бути носієм» — поняття багатозначне: можна носити блузу, яку Ви купили або украли. Можна припустити, що совєцька держава «носила» ідеал, який законним чином придбала; а можна також уважати, як це сказала Ліга Прав Людини у 1919 році, що совєцька держава «носить» ідеал, який украла у соціалістів завдяки державному переворотові у жовтні 1917 року. Як можна, скажімо, уважати «носієм» ідеалу

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

с е м і н а р з а у ч а с т ю
а н д р і я ш к р а б ' ю н а

Львів, 27.07.2002

етнонаціоналізм і християнська свідомість

Шановне товариство, я жодним чином не претендую на повне зглиблення цієї теми, радше, своїм завданням сьогодні бачу змогти окреслити проблематику цих двох явищ і їхнього зіткнення і поставити питання взаємовідношення між етнонаціоналізмом та християнською свідомістю так, як я собі його обмислюю, скажімо, у моїй християнській свідомості.

На початку я зроблю кілька методологічних зауваг. Перша із них буде хоча і методологічна, але так само й екзистенціальна, а саме, пов'язана із тим, що я себе віддавна почуваю людиною Церкви і живу досвідом Церкви. Що означає «бути людиною Церкви», і що означає «мати досвід Церкви». У нашому традиційному уявленні існують, радше, поняття «належати до якоїсь конфесії» і на простішому, побутовому рівні — «ходити до Церкви». Бути людиною Церкви у світському розумінні асоціюється із буттям клерикалом, тобто приналежністю до верстви церковного верху, до церковної влади, до тих людей, які, властиво, і асоціюються у мирянина із

державу, яка створила нову суспільну категорію: «обмежені [у правах] від народження» [на жаргоні сталінської доби «пораженные от рождения». – *Прим. перекл.*? Жермен Тійон повідомляє: «З безлічі вражених [у правах] (позбавлених майна, громадянських прав, загублених у Азії) створюються пари, вони народжують дітей, «народжені враженими [у правах]» – «вражені [у правах] від народження», це щось неймовірне, вони й досі ще десь блукають»¹³.

Безумовно, люди потребують надії. Сімона Вайль підкреслила це, написавши про те, як від початку XVIII століття мінявся «характер надії»: «У попередні століття люди, котрі потребували певности, шукали опори в Богіві. Філософи XVIII століття піднесли дива техніки і, напевно, людину так високо, що цей звичай був утрачений. Однак, коли врешті цілковитий брак того, що людське, знову дався знаки, з'явилася потреба знайти точку опори. Бог вийшов з моди. На його місце була поставлена матерія. Людина уже ані на мить не може змиритися з тим, що лише вона одна прагне добра. Їй потрібен всемогутній спільник. І якщо уже немає віри у далеку, мовчазну, таємничу всемогутність духа, то зостається лише очевидне всесилля матерії. У цьому полягає неуникна абсурдність

будь-якого матеріалізму»¹⁴. У такий спосіб матерія стала останнім словом Бога.

ІНШИЙ НЕГАЦІОНІЗМ

Нацистська ідеологія породила ревізіонізм. Так само і совєцька ідеологія мала тих, хто заперечував її злочини. Якщо світ був шокований жахіттям газових камер, а водночас сімдесят літ не бракувало вкрай поважних осіб, які мінімалізували злочини реального комунізму, то як тоді назвати цих «ревізіоністів» іншого типу, тих, хто заперечує, цих адептів «іншого неґаціонізму»¹⁵.

Нащо зумисність зводити до випадковости, стверджуючи, наче убивство морозом, голодом, поганим утриманням не є «екстермінацією»? Камю в *Гадінні* ставить знак рівности між фактом, коли ми залишаємо помирати істоту, яка розпачливо волає про допомогу, і фактом, коли хто убиває власними руками. З цієї точки зору краще вже той кат, який себе так і називає, аніж особа, яка використовує для убивства клімат. Зводячи зумисність до випадковости, ми впроваджуємо сегрегацію покійників. А отже, той шок, який викликає у нас винищення євреїв, не може не стримати нас від рішучої переконаности в однаковій гідности жертв і однаковій нищості катів.

57

БЕРТРАН
СЕН-СЕРЖЕН
ЗЛО У XX
СТОЛІТТІ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Церквою. Себто, із Церквою асоціюється її кістяк, її ядро – священство, «люди в чорному».

Але що означає «бути людиною Церкви»? Бути людиною Церкви – це черпати своє духовне буття, черпати навіть основи своєї екзистенції із того досвіду молитви, літургії, спілкування із іншими людьми, який протягом віків назбирала Церква. Бути людиною Церкви так само для мене особисто не означає належати до конкретно якоїсь церковної спільноти і окреслювати свою тотожність саме у цій конкретній церковній спільноті.

У нас дуже часто відбувається підміна понять, коли замість реального поняття християнства підставляються у людській свідомості якісь інші поняття. Замість того, щоби уявляти себе християнином, люди думають про себе, що «я є греко-католик», або «я є православний», або «я є баптист». Зрештою, баптисти, як це не парадоксально, є найближчими до того, щоби уявляти себе насамперед християнами, а вже потім якось виокремлювати ще якусь свою церковну тотожність.

На моє глибоке і багатолітнє переконання, цей досвід Церкви, про який я говорю, і цей досвід Цер-

кви, з якого я черпаю своє буття, і який є доступний дуже багатьом людям, тільки не одразу, складається із досвіду дуже багатьох Церков. Себто, не можна сказати, що лише в якійсь одній Церкві ми можемо знайти повноту того досвіду. На жаль, фундаменталісти прагнуть закритися в якісь окресленій церковній спільноті і потім вже більше не бачити нічого позитивного. Як на мене, церковний досвід просто неможливо обмежити рамками хоча б Греко-католицької Церкви, чи Православної Церкви, чи будь-якої іншої. Ці Церкви одна одної потребують. Ба більше, здавалось би, зовсім різні гілки християнства так само потребують одна одної. Протестанти тужать за традиціоналізмом традиційних Церков, традиційні Церкви дуже часто тужать за харизматичністю різних протестантських напрямків. Цей досвід повинен бути цілий. Зараз я усвідомлюю, що, можливо, для декого з присутніх це є ясні і відомі речі. Тим не менш, я щораз більше переконуюсь, наскільки необхідно їх артикулювати і ще раз виступати із такими простими поясненнями перед широким загалом, позаяк, дуже часто відбувається змішання цих понять або підміна цих понять.

МИТЦІ І ПРАКТИКИ ЗЛА

В Європі ХХ століття радикальне зло прибирило історично відмінних іпостасей. Не можна посутньо вважати, що вчинене совєцькою системою зло, мільйони убитих, не було радикальним злом; що буцім йшлося насправді про добро, яке не знати як, під впливом обставин переродилося у зло. Дійсно, одна справа – систематично убивати усіх індивідів, які належать до певної раси, яку вирішено винищити, інша – систематичне винищення осіб, яких уважали за класових ворогів. У першому випадку, коли жертва названа на ім'я, жорстокість безпосередніша, відвертіша, автоматичніша; у другому випадку жорстокість ховається за законними процедурами – вона набуває видимости покарання.

Радикальне зло має два аспекти – з одного боку поневолення або винищення інших людей, з іншого – зодягання цих злочинів у шати цнотливости. Платон описав цей механізм і запропонував окреслення для тих, хто до нього вдається, і котрим він пропонував чинити «як діяльним фахівцям». Констатувавши, що «вершиною несправедливости є вважатися справедливим, не будучи ним», Платон так змальовує майстра олжі: «дозвольмо йому чинити найважчі

кривди, здобуваючи при цьому найвищу славу як зразок справедливости, а коли б йому була десь нога підвернулася, нехай би він був здатний це урівноважити; нехай уміє він промовляти полум'яно, коли якийсь із його злочинів виїде на поверхню, і чинити насильство, якщо десь його потрібно, нехай він має задля своєї мети відвагу і силу, і приятелів доволі, і маєток»¹⁶.

Цей Платонів аналіз демонструє, що радше такі «великі митці», а не володарі тоталітарних систем, аби діяти досконало ефективно, мусять діяти під ослоною цнотливих бойовиків і героїв, відданих справі, яку самі вони зрадили. Отож вони можуть водночас убити соціалізм і дозволити діяти тим, хто його боронить. У такий спосіб вони матимуть користь водночас від цноти людей, яких контролюють, і від переваги в ініціативах, з якими самі й виступають. Усе це відбувається на тлі величезної зневаги до людей, чи радше до тих, про кого Троцький казав: «злі безхвості мавпи, яких називають людьми»¹⁷.

Революційний зрив легко породжує самопожертву, бо як влучно каже Троцький: «найістотнішими рисами революції є рухливість, смілива атака і швидкий маневр»¹⁸. Врешті-решт, процес, запущений у дію

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

Я черпав свій досвід, хоч як це дивно, із кафебістської Православної Церкви, де я почав його здобувати. Але мене не так обходила її кафебістськість, як те, що я, бодай у такий спосіб, міг мати доступ до церковної давнини, до церковних книг, до текстів. Бог мені дав то розуміння, що, насамперед десь там треба шукати свідчення церковного досвіду, і почалося воно із того. Потім дуже довгий час я присвятив, якщо це можна так назвати, буттю у лоні Греко-католицької Церкви, і тепер, ніяк не пориваючи з Греко-католицькою Церквою, але відчуваючи свого роду покликання і реалізацію своїх умінь, я співпрацюю з Вірменською апостольською Церквою, що приносить мені величезну радість і просто неймовірні можливості міжетнічного і міжцерковного спілкування у рамках широко осмисленої християнської спільноти.

Ще раз прошу мене правильно зрозуміти, я позначив три ланки: кафебістську Православну Церкву совєцьких часів, Греко-католицьку Церкву і потім Вірменську, то прошу собі не уявляти це так, що я на початку був войовничим православним, потім войовничим греко-католиком, а тепер я став войовничим

вірменином. Я не вважаю, що я відколовся від котроїсь із тих Церков. На моє особисте переконання, взагалі поділ на конфесії є фактичним і таким, що багато що визначає в церковному житті, але в духовному житті аж ніяк не є визначальним.

Наступне, що треба було б визначити у рамках методологічних зауважень, – християнська свідомість. Я зараз не буду зупинятися на понятті «етнонаціоналізм» ширше, тому що це поняття ясне нам і асоціюється з більшою кількістю речей, ніж християнська свідомість. Християнська свідомість може бути для дуже багатьох людей чимось вельми розпливчастим, чимось таким, що пов'язується з якоюсь одухотвореністю, з якоюсь такою безгрішністю (боронь Боже, щоб хтось думав, що я безгрішний, зрештою, багато хто в цій залі може підтвердити, що я зовсім не безгрішний), асоціюється з чимось таким, що не має ні початку, ні кінця, ні краю, а має дуже багато у собі кадила. Для мене християнський досвід – це щось зовсім інше.

Насамперед, християнський досвід, хочу наголосити в першу чергу, це свідомість людини, яка належить до Христа і яка є його власністю. Для справж-

саме таким шляхом, призводить до того, що найрішучіші, а отже найкорисніші для майстрів несправедливості, але водночас найнебезпечніші, самі йдуть назустріч своїй смерті: «Революція пожирає людей і характери. Вона нищить наймужніших, сіючи спустошення серед слабших»¹⁹ – зауважив той сам Троцький.

Гітлерові спершу вдавалися маскувальні заходи: піднімаючи економіку, зберігаючи багато інститутів Веймарської республіки, вдаючи, що шанує Церкви, стимулюючи відданість і патріотизм пораненого народу, Гітлер зумів урухомити тоталітарного Молоха.

Коли кажуть, що совєцька система зберегла сліди соціалістичного ідеалу, то мають рацію, демонструючи чистоту помислів багатьох бойовиків за нього і громадян; але неправі ті, хто забуває, що вони служили прикриттям для тих, хто з перших кроків нищив соціалістичну мрію. Оцінюючи якусь політичну систему, не можна вибирати згідно із сердечними схильностями між тією дійсністю, яку пам'ятаєш, і тією дійсністю, яку забуваєш. Результатом цих лакун пам'яті є те, що Сімона Вайль назвала «великою людською трагедією»: «Індивідуальна чи й колективна утрата минулого є великою людською трагедією, а ми

покинули наше минуле наче дитина, котра нищить троянди»²⁰.

БАНАЛЬНІСТЬ ЧИ РАДИКАЛЬНІСТЬ ЗЛА?

Існують різні міркування щодо механізму знищення одних людей іншими: одні, як це чинить Сартр у *Critique de la raison dialectique*, схильність ставитися до іншого як до анти-людини приписують не внутрішньому дефектові індивідів, а умовам, зокрема *ВИНЯТКОВОСТІ*; інші, як-от Сімона Вайль, припускають, що люди, коли їм забезпечити виправдання, ладні убивати ближніх. Отож, утворення таборів у Совєцькому Союзі, чи деінде, – це систематична організація *ВИНЯТКОВОСТІ*, урухомлення механізму, який, за словами Сартра, перетворює людину в «її механічного двійника». Відтоді, ця організація, незалежно від змісту ідеологічного виправдання, поміщає людей у пеклі. Отож, навіть коли правильна гіпотеза про те, що людьми не керує якась первісна дефектність, табори є породженням їхньої демонічності.

Сократовому афоризмові: «Ніхто не буває злим добровільно», закидали «банальність зла». Я б радше намагався поміркувати над тезою банальності зла як ідеї, наче в кожній людині дремає потенційний убив-

59

БЕРТРАН
СЕН-СЕРЖЕН
ЗЛО У XX
СТОЛІТТІ

нього християнина (я зараз не кажу про номінальне християнство, про анонімне християнство, про якесь не окреслене християнство, чи традиційне напів-язичницьке християнство, яке процвітає у нас в Галічині), для людини, яка має реальний християнський досвід, пунктом номер один є її належність до її Спасителя і Відкупителя, належність у прямому, а би сказав навіть, в чисто матеріальному розумінні, належність так, як це могло бути у античні часи, коли рабовласник викупував свого колишнього раба, робив його вільним, а згодом той раб ставав його клієнтом. Справжній християнин є таким клієнтом в античному розумінні Ісуса Христа. Це є пункт перший.

Пункт другий, який пов'язаний із першим, випливає із християнської свідомості. Дуже часто таку поглиблену християнську свідомість, свідомість, яка чує себе у житті Церкви, чує себе заглибленою у церковний досвід, особливо у відношенні до різних протестантських Церков чи церковних спільнот, сприймають як своєрідний космополітизм. Якщо ми візьмемо такого переконаного християнина, то може скластися враження, що земна батьківщина йому не

є важлива, що радше він цілком заглиблений у небесні справи, а все земне його ніяк не обходить.

Я вивів для себе трохи інше поняття. Християнин в жодному разі не є космополітом, «космополіт» у перекладі з грецької мови означає «громадянин світу». Я придумав інше слово, яке точно окреслює християнина і так само складається з двох грецьких частин. Християнин – це уранополіт, тобто це людина, яка є громадянином неба. Це дерево, яке має корені, підвішені до неба, яке росте трошки в зворотному напрямку. З цього випливає і наступний пункт – поглиблена християнська свідомість не є світською. Себто, глибока і справжня християнська свідомість часто має інші критерії у відношенні до різних справ світу, у відношенні до різних моментів суспільного чи політичного, чи будь-якого іншого життя. Християнин має свою точку відліку, і, з точки зору світської людини, часто обернену навпаки. Як я уже сказав – підвішену корінням до неба, і саме так він чується. Я, таким чином, коротко окреслив християнську свідомість і хочу через це якимось показати, що це також мені притаманне, є тим, чим я живу у своєму духовному житті.

ця, щось подібного до того, що Сімона Вайль писала Бернаносу стосовно *Grands cimetières sous la lune*: «Зі свого боку я маю відчуття, що коли земні та духовні авторитети помістили якусь категорію людських істот поза межами кола тих, чие життя чогось варте, немає нічого природнішого для людини, аніж убивати. Коли відомо, що можна убити, не ризикуючи зазнати покарання чи почути докори, тоді убивають; принаймні убивцям додає відваги посмішка на їх адресу»²¹. На початку Першої Світової війни Лу Андреас-Саломе сказала Рільке щось подібне за стилем: «Я відкрила ще щось особливо різуче: я маю дуже сильне відчуття, що військові злочини можливі тільки тому, що ми перманентно виступаємо у ролі убивць самих себе й інших. Це, безумовно, фаталізм, але це не зменшує монструальності спільної вини»²². Рефлексія Лу на тему зла, пов'язаного із «плином речей», а тому банального, несподівано чинить дивовижний поворот, коли вона говорить одночасно, що зло невідворотне, і що всі ми за нього відповідальні.

У цьому полягає справжня трудність: як усвідомити зло водночас банальним і розмаїтим? Як, скажімо, усвідомити, що нацистський *Lager* і совєцький Гулаг мають різну природу, а водночас однаково радикальні

у злі? Якщо, як це чинить Сартр, їм приписувати зло *винятковости*, то неважко узгодити радикальність і розмаїття зла, оскільки межове зло позначене печаттю особливих історичних обставин, які його витворили. І навпаки, якщо вбачати коріння зла у схильності людей до того, аби за певних обставин стати убивцями своїх ближніх, то зло, сягаючи самої істоти людини є водночас радикальним і банальним. Але потрактування кожного індивіда як потенційного убивці підводить нас до заперечення винятковости певних злочинів і певних прізвищ. Я повністю погоджуюся із тим, що Дегуй написав про забуття власних імен, зокрема назви Освенціма, про безвольність щодо «замкнених». І тим більшою мірою, що його помисл виразно демонструє, як сильно ми баналізуємо зло, забуваючи про його радикальність. Отож існує обов'язок пам'ятати.

ЧИ ІСНУЄ «ЧИСТИЙ» УЖИТОК СПОГАДІВ ПРО ПОКІЙНИХ?

Яким є «чистий» чи дозволений ужиток спогадів про покійних? У якій диспозиції ми повинні перебувати, аби мислити про них *a fortiori* розважати? Чи страждання жертв дало їхнім спадкоємцям або родичам неписані права, і чи накинута страждання є

В такому разі, як може християнин крім своєї належності до неба, крім того, що він є уранополітом, мати свою земну батьківщину, дбати про неї, мати до неї якесь ставлення, якусь любов і якесь заангажоване сердечне почуття? Чи це взагалі можливо? Є ще четвертий пункт християнської свідомости, який зараз так само треба висвітлити для того, щоби сказати, що це є можливим, і справжній християнин при повному своєму закоріненні у небі може одночасно бути занепокоєним справами і своєї земної батьківщини.

Йдеться про те, що християнська свідомість антиномічна, себто, зі світської точки зору, ця свідомість є ніби обернена, ніби якась неправильна. Але «антиномічна» означає, що при першому погляді, при першому зіткненні із християнською свідомістю може видаватися, що ви маєте справу з якоюсь суперечністю, з якимось нерозв'язаним інтелектуально-духовним, чи інтелектуально-екзистенціальним конфліктом, який, насправді, має своє розв'язання.

Кардинально і остаточно кожен християнин належить до Христа і належить до нього, як до свого Господа і Відкупителя. Це для християнина є оче-

видна річ. І, все ж таки, християнин надзвичайно (якщо він справжній християнин) занепокоєний долею своєї земної вітчизни, сином якої він є. Як це відбувається? Це відбувається власне тому, що християнин – це християнин. І саме тому, що його Господом є Ісус Христос. Зараз я спробую пояснити, як відбувається взаємостосунок між якимось можливим етнонаціоналізмом і християнською свідомістю у душі християнина. Буду, звісно, говорити з прикладу своєї душі.

Християнство має однією з своїх основ догму про воплочення Бога як людини у цьому світі і про життя його між нами. Слово «догма», знову ж таки, обросло дуже багатьма якимись такими непотрібними нашаруваннями і асоціюється з чимось непопущим, з чимось таким, що тверде, консервативне, яке ніяк не можна обійти, і такий інший ряд асоціацій. Насправді слово «догма» виникло в епоху різних суперечок, які потрясли Церкву, в бурхливе IV століття нашої ери. Догма виникла у зіткненні з якимись неправильними думками, коли християнство намагалося бути перехопленим якимись іншими, дуже потужними, інтелектуальними течіями.

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

непогамовним джерелом успадкованої вини? Чи повинні люди водночас шанувати своїх покійників і залишати їх у спокої, не втягуючи їх у власні суперечки чи проблеми?

Існують два різні способи ужитку цього *memento*: біль і служіння. Перший, чи то завдяки повазі до пам'яті, чи то завдяки надії на воскресіння, єднає людей міцним, але чистим вузлом, із тими людьми, котрих злочин з нього виключив чи екстермінував; другий приватизує покійних тією мірою, якою вони беруть участь у діяннях живих. Народи — а зокрема держави — мають два аспекти культу покійних: вони шанують їх за жертви, які ті склали добровільно або з власної згоди, а також користуються пам'яттю про них, аби виправдати власні діяння.

Величезні жертви, яких зазнали народи Совецького Союзу під час II Світової війни, були використані для затирання минулих злочинів, краще, аніж розп'яття, вони розгрішили систему від первородного гріха. Так само Рух Опору і ветерани «France Libre» своїми вчинками і жертвністю розгрішили Францію від її боягузтва чи пасивності.

Залишається питання, на яке я не можу відповісти. Хто у національній спільноті законним чином виконує

особливий обов'язок пам'яті, ба навіть нагадування? Чи, скажімо, в сучасній Франції є якісь особливі, а навіть виключні доглядачі єврейської пам'яті? Чи всі, євреї і неєвреї, ми солідарно відповідальні за цю повинність пам'яті перед потворним і загадковим ликом нашої історії? Ці дві постави не суперечать одна одній: цілком певно, що існує особливий обов'язок поваги, гіркоти і пам'яті стосовно французів єврейського походження; але відколи цей особливий обов'язок вибудував на світ Божий наші слабкості, він вимагає відповідальності усіх.

Можливо ми ще не знайшли формул «чистої» пам'яті, тієї, котра ніяк не використовувала би спогади про покійних в інтересах живих. По суті справи, ми чудово знаємо, що на війні покликання на смерть інших тими, хто вижив, є нагодою продемонструвати, як вони ризикували і якими були відважними. Важко не вчинити цієї провини стосовно покійних. Практичне застосування пам'яті, тієї пам'яті, яка спогади про покійних перетворює в енергію сприйняту і перетворену живими, може бути розмаїтим: воно може служити людській спільноті для формування вищого почуття вартості й призначення, а може так само стимулювати ненависть і сіяти незгоду.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Наприклад, юдаїзм набагато менше схильний до якихось догм, до догматизації своєї релігії. Юдаїзм почав догматизувати свої уявлення лише під впливом християнства. Натомість, християнство порівняно з юдаїзмом дуже часто нам бачиться як релігія, строго обмежена якимись уявленнями, і для не «людини Церкви», або для людини, яка є слабкою у сенсі своєї церковної приналежності, ця обмеженість різними інтелектуальними загорожами видається навіть чимось таким відштовхуючим, чимось неприємним. Так, ніби треба поставити свій розум в своєрідні рамки.

Чому так все виникло? Чому наша колиска (а я твердо переконаний, що юдаїзм є колискою християнства, і для глибшого розуміння самого християнства і Євангелія нам треба постійно звертатися до юдаїзму і мати з ним контакт), чому юдаїзм не виробив обмежень цієї огорожі, а християнство їх виробило і так сильно, що це аж відштовхує дуже багатьох людей, і здається їм певною інтелектуальною обмеженістю? Це сталося тому, що при зіткненні з дуже могутніми філософськими чи етичними течіями пізньої античності християнство відчуло небезпеку розчинитися у них.

Християнство було дуже легко засвоювальне, наприклад, із стоїцизмом чи неоплатонізмом. Християнство було дуже легко прикласти до тих усіх течій, і воно могло дійсно в них пропасти. Якби воно пропало в пізньоантичному спіритуалізмі, тоді б пропало саме його осердя, бо для пізньоантичної людини було цілком ясно, що матерія є чимось настільки негідним, що ніякий Бог тут не може воплотитися, і ніякий Бог не може цей матеріальний світ урятувати.

Таку загрозу розчинитися у античному спіритуалізмі ми бачимо, власне, у дуже могутній і дуже небезпечній для Церкви ересі Арія, яка ставила собі за мету знову фактично збудувати безодню між Богом і світом, між матеріальним світом і Богом. Христос — це лише посередня ланка, згідно з ученням аріан, це, все-таки, не може бути до кінця воплощений логос.

Щоби боротися з цими різними течіями, філософськими чи етичними, треба було вивчити їхню термінологію і висловити свою віру цією термінологією. Все IV — початок V століття — це епоха, коли Церква поступово цю термінологію кристалізує і виробляє. Отже, догма виникає не як щось таке, що

БАЛАНС

Зло у XX столітті становить специфічну проблему, радше метафізичну, аніж історичну. Чи треба погодитися із тим, що люди несуть цілковиту відповідальність за те, що трапилося? Чи радше ми повинні визнати, що пекло на землі запустив випадковий і фатальний механізм, який діє лише за певних обставин? Жодна з цих двох концепцій зла, підкреслюємо, не звільнює людину від відповідальності, вона лише дозволяє порізно його оцінювати.

У випадку з нацистами, як відомо, існувала воля до знищення, у Ванзее було сформульовано мету, були віддані накази, створені табори смерті, де замордували мільйони людей. Отож, не можна говорити про залежність зла від обставин, того зла, яке набуло жахливих розмірів незумисним чином.

У совєцькому випадку відоме місце розташування таборів. Відомо, які в них панували умови, відомо, що там також відбувалися масові страти, однак невідомо, чи існує аналог ванзейського документу. Отож, ми можемо тільки припускати, що існував недвозначний наказ винищити певну категорію ув'язнених, а чи подіяли лише «умови», які призвели до смерті, уже не від хемічних засобів, не в газових камерах, а

внаслідок морозу, голоду, непосильної праці чи розпачу. Чи можна, поглиблюючи цю думку, погодитися із тим, що «умови» або «структури» мали в собі ту іскру, яка внаслідок асонансу, пов'язань і наслідування поволі поширилася на усі «нормальні» чи «легальні» інститути, баналізуючи і розбещуючи зло, якого ніхто систематично не замислював і не готував? Коли б та друга гіпотеза підтвердилася, тоді ми могли б уважати, що інституції, які спершу засновувалося з метою спокутування вини працею, виродилися у пекло через своєрідний зловісний *clinamen*.

Дехто вважає злочини нацистської системи потворними і зумисними, а злочини совєцької системи потворними і випадковими. Вони додають, як ми уже переконалися, що нацизм є певного роду *haphaz*. Якщо погодитися, що зло має багато історичних іпостасей, і що табори в обох системах були онтологічно різними, з формальної точки зору ця аргументація бездоганна. Але йдеться про те, чи цей дуалізм, який стосується радикального зла, історично і метафізично можна підтримувати й надалі.

Справді, коли замислитися над радикальним злом і над механізмами, які дозволяють йому з'явитися в історії, ми змушені будемо поставити наступне запи-

хтось собі надумав, бо, якби б не було загрози від агностицизму для Церкви, то, може, ця догма і не виникла б. Існувала б віра, існував би досвід віри, наприклад, у те, що Син Божий є одноістотний, єдиносущний із Отцем, але це не треба було би висловлювати, не треба було би відшукувати це слово «єдиносущний», а просто можна було би залишитися на рівні цієї віри і переживання цього у таємниці.

Так, власне, є в юдаїзмі, який дуже багато речей не догматизує. Отже, із догми про воплощення Божого Сина впливає одна дуже цікава річ, яку свого часу висловив Отець Церкви із межі VII-VIII сторіч Максим Ісповідник. Він оце воплощення, входження в матеріальний світ, стання матеріальним Сина Божого окреслив дивовижною фразою. «Матерія, – писав він, – яка була сотворена Богом, зберегла в собі здатність упізнати Бога. Матерія зберегла здатність упізнати того, хто її сотворив». Максим Ісповідник це дуже яскраво описував як «пам'ять Божих рук», що збереглася у матерії. Коли матерія прийняла у себе Бога, коли Господь прийшов в цей світ, став матеріальним і тим самим його позбавив через свої страждання, смерть і воскресіння, тим са-

мим зв'язалася якась, до того часу незв'язана, річ між небом і землею. Відтоді земля є, мовби, уся проникнена присутністю Бога не на язичницький спосіб, не так, як це собі могли уявляти різні течії, які бачили, що ніби Бог у всьому розчиняється.

Властиво, сьогодні ми присутні на цій зустрічі у день Вознесіння Господнього. Що означає це Вознесіння? Вознесіння означає не у фізичному розумінні якесь таке винесіння Бога на небеса, це описано біблійною мовою, і, мабуть, іншої мови тут годі придумати, іншою мовою це якое не висловиш. Був собі такий німецький священик-єзуїт Карл Раннер, який півжиття, якщо не все своє свідоме життя, присвятив тому, щоб висловити різні біблійні істини сучасною філософською мовою. А оскільки він був філософ і був німець, то мало кому до ладу зрозуміло те, що він писав. Мені це є зрозумілим, але для цього розуміння треба докладати більших зусиль, ніж при читанні простого біблійного тексту.

Отже, під час свого Вознесіння Господь неначе проникає у всі сфери світобудови. Усе це тепер ним наповнене, наповнені ним всі ті сфери, які раніше вважалися, що ніяк вони не можуть бути напов-

тання: чи у випадку нацизму можна відмовитися від твердження про потворну випадковість, але погодитися на таке трактування, коли йдеться про совєцьку систему? З формальної точки зору такої позиції можна дотримуватися. Однак, чи можна її сповідувати з антропологічної та історичної перспективи? Чи можна твердити, що росіяни і німці були виліплені з тієї ж глини, що й ми всі? Якщо відкинути маніхейську тезу про дві природи, ужиту до двох народів, а хочеться зберегти тезу про онтологічну різницю між двома гатунками жажіть, то треба погодитися із тим, що «обставини» були різними для росіян і для німців. Однак, чи в обидвох випадках ми не ризикуємо повернутися до ідеї радикального зла, яке було б водночас випадковим злом, породженим обставинами, а відтак, зрештою, банальним злом? Така позиція дозволяє уникнути ризику забути назви «Освенцім» і «Колима». Я схиляюся до думки, що не можна проголошувати тезу про зумисний і систематичний злочин²³ в одному випадку і відмовлятися від неї в другому: треба зробити вибір.

Парадокс діяння полягає у тому, що воно повинно бути абсолютним у своїх вимогах, знаючи, що залишиться стосовним у своїх починаннях і результа-

тах. Перед лицем бюрократичних, диких і організованих іпостасей зла сумління може лише присягнути: «Ніколи більше». Однак воно усвідомлює, що навіть перед загрозою нестерпного йому придадуться зусилля, жертвність, відвага, аби не відвернутися і не вдавати, що воно забуло.

Отож ми повинні дослідити, якою є природа діяння; чого люди можуть очікувати від нього, себто від самих себе. Періодично, під впливом месіаністичних надій — або ілюзій — вони вірять, що можуть радикально змінити свою кондицію. Однак, чи не є те, що спочиває в їхніх руках, водночас абсолютним і обмеженим?

Переклав Андріус Вишняускас

63

БЕРТРАН
СЕН-СЕРЖЕН
ЗЛО У ХХ
СТОЛІТТІ

нені Богом, Бог туди ніяк не може прийти. На цьому догматі про воплочення Божого Сина ґрунтується також і ставлення людини із християнською свідомістю до своєї земної батьківщини. Якщо Господь прийшов у матерію і освятив її своєю присутністю, якщо таким чином могло статися це таїнственне поєднання, яке неможливо зглибити словами, то це означає, що віднині дуже багато сфер у житті можуть бути проникнені Богом.

Це означає, що віднині може бути проникнене Богом і національне життя, і якась національна особливість. Згодом це можна побачити, коли постають християнські держави, коли виникають перші християнські спільноти у різних далеких країнах, які не уникно набирають національного колориту і національного забарвлення. Але у цьому християнстві усякий національний колорит, усяка національна ідентичність зазнає немовби преображення, немовби перетворення.

Відбувається християнізація, навернення кожної, зокрема взятої, національної культури до Христа. Христос входить у те, в що може увійти і бере на себе те, що може взяти. В основному цей процес

широко починається від IV століття, коли багато держав, починаючи, зрештою, з Вірменії, приймають християнство як свою державну релігію і тим вводять своє національне життя у християнське русло, що означає — знайти у національній своєрідності не тільки щось таке, що нас чарує, а що може бути одночасно і містком до неба через цю своєрідність. Це відбувається дуже таємничим чином, і пояснити це можна, на мою думку, ліпше мовою поезії чи якоюсь мітологічною мовою, аніж філософоподібними описами.

З приходом нових держав у цю християнську спільноту відбувається так само і протилежний процес — принесення дуже значної кількості різних язичницьких уявлень у саме християнство. Християнство покійно приймає у себе дуже багато різних язичницьких звичаїв, уявлень, традицій різних народів. Приймає все те, що хоч якось можна перетравити. Щоб, наприклад, День непереможного сонця, свято Римської Імперії, якось християнізувати, щоб якось ввести у християнську свідомість, спеціально створюється свято Різдва Христового, яке припадає на 25 грудня. Хоча у первісному християнстві існу-

- ¹ Sartre J.-P. *Critique de la raison dialectique*. – Paris, 1960. – S. 208.
- ² П'єр-Франсуа Фергулст (1804-1849) – бельгійський демограф і математик. Він сформулював закон моделювання еволюції популяції у тривалі періоди.
- ³ Однак, Давід Руссе, Кравченко та інші інформували про це громадську думку.
- ⁴ Deguy M. *Shoah* // In: Deguy M. *Aux heures d'affluence*. – Paris, 1993. – P. 136 etc.
- ⁵ Sallenave D. *Fin du communisme: l'hiver des âmes* // *Les Temps modernes*. – Nr 548. – 1992. – P. 4.
- ⁶ Weil S. *La situation en Allemagne* // *L'École émancipée*. – Nr. 19. – 12.II.1933; передруковано у: Weil S. *Œuvres complètes II. Ecrits historiques et politiques*. – T. I. – Paris, 1988. – P. 172.
- ⁷ *L'École émancipée*. – Nr. 23. – 5.III.1933; *Ecrits historiques*... – P. 188.
- ⁸ *L'École émancipée*. – Nr. 31. – 7.V.1933; *Ecrits historiques*... – P. 212.
- ⁹ *L'École émancipée*. – Nr. 23. – 5.III.1933; *Ecrits historiques*... – P. 185.
- ¹⁰ Rovan J. // *Le Monde*. – 19-20.IV.1992

- ¹¹ Weil S. *Oppression et Liberté*. – Paris, 1955. – P. 15.
- ¹² Jelen Ch. *L'Aveuglement. Les socialistes et la naissance du mythe soviétique*. – Paris, 1984. – P. 238-239.
- ¹³ Tillion G. // *Le Monde*. – 6.VI.1992.
- ¹⁴ Weil S. *Oppression et Liberté*. – Paris, 1955. – P. 227.
- ¹⁵ Автор цього виразу П'єр Осте (Pierre Oster) уточнив: «Цей негационізм мовчазний...»
- ¹⁶ Платон. *Держава*. – Т. I.
- ¹⁷ Троцкий Л. *Моя жизнь. Попытка автобиографии*.
- ¹⁸ Там само.
- ¹⁹ Там само.
- ²⁰ Weil S. *Вкоріненість*.
- ²¹ Weil S. *Lettre à Georges Bernanos* / In: Weil S. *Écrits historiques et politiques*. – Paris, 1960. – P. 223.
- ²² Rilke R. M., Andréas-Salomé L. 12.IX.1914 // *Correspondance*. – Paris, 1980. – P. 330-331.
- ²³ Постає запитання: «Чи не прогрес технології уможливив геноцид?» Організація відіграла ролю детермінанти тією мірою, якою ужиті технології винищення були найчастіше елементарними (якщо можна так про це висловитися): транспортні підприємства брали участь у перевезенні депортованих, а убивали нещасних окисом водню, який виробляли двигуни ван-

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

вало єдине свято Різдва і Богоявлення, свято по-грецьки називалось теофанія, і воно поєднувало у собі два тих елементи – і Різдво, і явлення Христа на Йордані. Найдавніші християнські Церкви, та ж сама вірменська, зберегли оцей первісний вид святкування цих свят.

Що сталося із тим прийняттям багатьох язичницьких уявлень у християнстві? На жаль, у християнство, у саму його основу ці язичницькі уявлення не завжди принесли щось добре. Наприклад, відбувається дуже сильне від'єднання кліру від загального церковного люду, яке ми і дотепер відчуваємо. Саме від IV століття ми бачимо процес гострого розмежування між тими людьми, які неначе несуть на собі ті священні обов'язки, і людьми, які просто мають своїм завданням приходити до Церкви. У першому християнстві кожна людина чулася свого роду священником. Тепер, коли хрестять дітей, то кожна дитина отримує через хрещення дар від Святого Духа бути царем, священником і пророком, говорячи біблійною мовою. Царем, бо вона є повним владарем над доступною для неї матеріальною сферою буття; священником, бо вона може чинити священичу дію

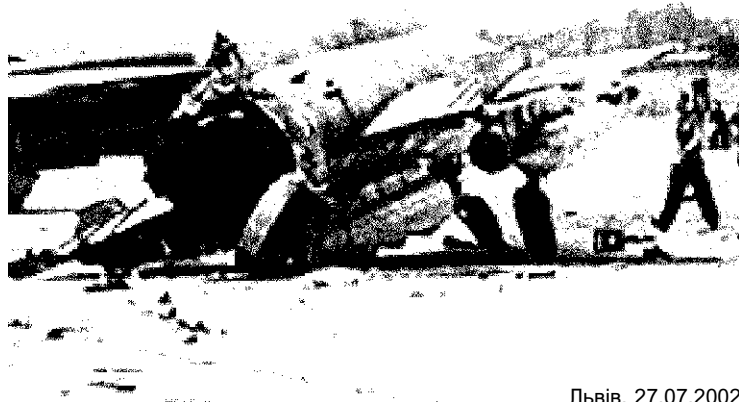
над своїм життям, а саме приносити його в жертву; пророком, щоб могла дивитися на речі, ніби Божими очима, тобто могли споглядати ці речі під Божим кутом зору.

Серед них теж були люди слабкі, але рівень цієї першої духовності був дуже великий. Священики, які служили літургії, євхаристію, належали ще до одного виду службового священства. Натомість, від IV століття ми дуже часто бачимо, що священник перетворюється у свого роду жерця, який виконує напів'язичницькі функції. Люди часто ніби ідуть виконувати у Церкву якийсь християнський обряд, але, насправді, вони чинять щось цілком язичницьке. Наприклад, дуже часто люди у нас хрестять дітей не тому, що вони усвідомлюють, що ця дитина спасеться у Христі, а роблять це із свідомістю, що, якщо не похрестити, то дитина помре, щось з нею станеться. Боронь Боже, я не виступаю проти хрещення дітей, я просто наводжу як факт те, що постійно бачу у Церкві.

Подібне ставлення у людей до їхніх національних цінностей: коли вони їх приносять у Церкву, то дуже часто їм хочеться, щоб Церква ніби заклала ці національні цінності, щоби вона доступною Церкві

тажівок і танків, і пестицидом на базі ціаніду, позбавленим запаху (циклон Б), або вживаною у війську зброєю. Те саме можна сказати і про совєцькі табори, де, окрім іншого, використовували мороз.

Львів, 27.07.2002

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

драбинкою перевела їх на вищий поверх. Дуже часто люди у Церкві зі своїми національними чи націоналістичними уявленнями абсолютно далекі від свідомости належання до Христа. Радше Церква є для них лише такою освящальною функцією, або ліпше було б сказати, трансцендентною діркою у їхньому житті, чимось таким, що нам конче необхідне: ось тут у нас фортепіан, там – наші родинні обов'язки, а тут у нас – Церква як така сфера, куди ми віднесемо все те, що ми хочемо у нашому житті освятити.

Це ми бачимо і у нашій Церкві, у Греко-католицькій. Я, як людина, яка дуже багато років в цій Церкві, і далі стикаюся з людьми з цієї Церкви, і сам до неї належу, є свідком такого явища. Ясно, що дуже багато і правильно говориться про святість цієї Церкви і про мучеництво, якого вона зазнала, тим не менше, на мою думку, тут я більше відчуваю важливість сказати про ті недоліки, які у неї є.

Наша Церква цілком заражена націоналізмом. Заражена надзвичайно сильно і заражена до самих своїх верхів, через те її християнська свідомість дуже часто кульгає. Дуже часто наша Церква про-

сто ніби розминається із тим рівнем, на якому є, ніби не розуміє, які скарби вона у собі має, і що вона могла б людям донести. Це має, звісно, свої причини, і головна із цих причин, які впливають на усе це, те, що у нашій Церкві є колосальний страх за власну ідентичність. Це або страх бути поглиненою західною Римо-католицькою Церквою зі своїм обрядом, або, з другого боку, бути поглинутою московським Православ'ям. Цей острах постійно гальмує у ній глибше відродження оцих першохристиянських вартостей, які у нашу епоху і в наших умовах є надзвичайно необхідні, бо я є дуже переконаний на своєму житті і на прикладах, які я бачу, що люди часто не розуміють цих основних християнських завдань Церкви і не відчувають її істинного покликання.

Ще можна було б багато говорити про біди, які притаманні нашій свідомості. Я буду далі це розвивати у дискусії, чи в тій розмові, яка у нас зараз виникне. На закінчення я хочу ще раз підкреслити цей кут зору, під яким це усе мені видається найкраще видимим – християнин є, насамперед, громадянином неба, і лише так він оцінює своє земне буття і своє ставлення до своєї земної батьківщини. Дякую.

Львів, площа Міцкевича, січень 1998

страсти по львову

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

В.Вітковський: Андрію, Ви сказали про зараженість націоналізмом УГКЦ. Між тим Ви маєте досвід спілкування з Вірменською Церквою, яка, наскільки я знаю, має найбільш виражені національні начала серед усіх християнських Церков. Ви могли б порівняти ситуацію в УГКЦ і Вірменській Апостольській Церкві?

А.Шкраб'юк: Мені не є доступний досвід усієї Вірменської Церкви, бо я в самій Вірменії не був. Я спілкувався із усіма священиками, які служать на Україні, особливо часто – із нашим вірменським архієпископом Григорисом, а також із отцем Тадео-сом Геворкяном, настоятелем львівського вірменського катедрального собору. Явно є глибина відчуття своєї національної ідентичності і своєї приналежності до дуже давньої нації, до народу, який може цілком позмагатися із євреями щодо давнини і глибини свого історичного досвіду.

Але що мене надзвичайно вражає (священики є різні, і є різні люди в цієї Церкви): я бачу набагато виразнішим християнство у тих людях, яке вражає мене тим, що не є пришитим ззовні. Дуже часто у наших священиків, діячів Церкви християнство, мені

відчувається, є щось дуже зовнішнє, як щось, що вони дуже люблять, дуже представляють і начебто дуже проповідують, але я не бачу якогось органічного життя. Дуже рідко можна зіткнутися із людиною, яка живе тим життям органічно.

Натомість, мушу тут зробити уклін у бік цієї давньої Церкви, тому що я відчуваю тут набагато більше органічного, глибокого християнства, яке не робить тих людей суперсвятими, але яке неначе є чимось дуже глибоко закоріненим. Я не знаю, може ми просто на кілька тисяч років молодші.

І.Сулятицький: Пане Андрію, чи дано кожному людському індивіду, кожній людській особистості, яка навіть цього щиро прагне, дорости до того рівня, щоби свою міру християнськості повернути, все-таки, корінням до неба, через призму Вашого розуміння?

А.Шкраб'юк: До цього покликані всі люди, які хочуть себе вважати християнами. Це насправді є у всіх Церквах – чи то традиційних, чи нетрадиційних. Для оцього закорінення у небі потрібні два пункти. Перший – це навернення, те, чого дуже часто бракує, істинне навернення, себто переоцінка всього життя, всіх цінностей, всього дотеперішнього буття

МІТ АВСТРІЙСЬКОГО ЛЬВОВА

Історики легко найдуть в історії Львова ситуацію, схожу на сьогоднішню. Вони розкажуть Вам про те, яке важливе місце займав Львів у національній свідомості освічених поляків у часи, коли Польща була поділена між трьома імперіями (1772-1918 рр.). І про те, яку виняткову роль битва за Львів під час українсько-польської війни 1918-1919 р. відіграла у відбудові Польської держави.

Однак стосунки між міжвоєнним Львовом і міжвоєнною Польщею були, м'яко кажучи, не найкращими. Під новими урядами, котрі знаходилися у «російській» Варшаві, колишній австрійський Львів швидко провінціалізувався. Для протидії таким загрозливим тенденціям у місті постала Комісія захисту майбутнього Львова. Вона виробила цілий перелік заходів, серед яких поруч із цілком реалістичними фігурував майже божевільний план перетворити Львів на великий річковий порт. Що з тих планів мало що вийшло, годі й розказувати. Підводячи підсумки розвитку міжвоєнного Львова, молодий польський істо-

рик Анджей Бонусяк пише, що «насправді місто нічого не виграло від виникнення незалежної польської держави, а, здається, навіть навпаки, втрати однозначно переважали над здобутками». Історичні паралелі можуть бути оманливими.

Сучасна львівська влада, мріючи відродити минулу велич міста, покликується не на образ совецького (1944-1991 рр.) Львова – хто хотів би бачити сучасний Львів забудованим хрущовками і багатопверховими будинками у стилі совецького «репресанту»?! Її ідеалом є ті часи, коли Львів був великим містом із сецесійними будинками і кав'ярнями, де можна було читати свіжу віденську пресу, і театрами, де гастролювали європейські знаменитості. Тобто, вона апелює до того ж міту – міту «австрійського Львова» – який був вихідним пунктом і для міжвоєнного польського міського уряду.

Але, коли говорять про міт австрійського Львова, то забувають, що він виник і функціонував за певних умов, котрих – на добре, чи на зле – уже ніколи не вдасться повторити. Кажучи коротко і просто, чарівність Львова полягала у відсталості

67

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

людини. Без цього, м'яко кажучи, нема чого робити у Церкві. Пункт другий – це буття у Церкві. У Церкві треба просто бути. Це надзвичайно важливо. У Церкву не можна прийти раз до року чи два рази до року, з цим досвідом треба постійно стикатися, тобто, Церква – це насамперед спілкування. Це дуже дивно, але подивіться на наші церкви, – чи Ви там бачите багато спілкування навіть між самими людьми? Спілкування мало б відбуватися і в молитві, і в спілкуванні між наверненими людьми, плюс спілкування у тому багатосотлітньому досвіді, який існує у Церкві. Отже, коротко спрецизую: навернення як переоцінка всього – раз, і багаторічне буття у Церкві.

Б.Ясун: Чи, на Вашу думку, можлива гармонізація тих двох свідомостей – націоналізму і християнської свідомості? Чи це, власне, якись антагоністичні поняття? Свого часу в Галичині, серед духовенства Греко-католицької Церкви в міжвоєнний період певне місце займала концепція християнського націоналізму. Були кола греко-католиків, які вважали це певним способом гармонізації, зокрема, їхнього католицизму, чи греко-католицизму, і того, що вони вважали себе українськими націоналістами.

А.Шкраб'юк: Я можу усіляко увійти в усі ці рухи, я можу навіть намагатися духовно співпереживати з тими людьми, які витворювали ці концепції. Багато що мені дуже близьке в їхніх поглядах. Український патріотизм я так само з ними цілком поділяю, але, тим не менше, мій особистий досвід (я вважаю, що я не є якимось винятком) мені говорить, що християнська свідомість і націоналізм непоєднувані. Християнська свідомість має своїм мірилом у справах націоналізму притчу про доброго самарянина. Ми там бачимо протиставлення двох абсолютно ворожих національних угруповань – юдеїв і самарян, і бачимо, що Христос нам вкладає як приклад. Дуже часто не треба дивитися на слова, а треба дивитися на якусь реальність, яку люди хочуть висловити своїми діями чи своїми концепціями. Я, знаючи деяких підпільних священників УГКЦ, священників, які зростали ще у досовецькій духовній атмосфері, дуже часто вражався, бо бачив у них таку виразну національну заангажованість і, в той же час, так само бачив органічне, дуже живе, дуже глибоке і справжнє християнство. Я не знав, наскільки це можливо, але бачив, що це є можливо. Якщо так подумати, то я стикався із

і провінційності Галичини. Для перших австрійських службовців, котрі прибували сюди, Галичина була напів-Азією, австрійським Сибіром. Виїхавши за сотні миль від Відня чи Праги, австрійські бюрократи прагнули компенсувати своє «заслання» дрібними radoщами життя, скажімо, закладаючи широкі бульвари, якими вони могли б гуляти неділями зі своїми родинами¹. Театр, кав'ярні і віденська мода належать до того ж роду експорту, який робив місто «Віднем Сходу».

З усіх міст колишньої Речі Посполитої Львів був наймодернішим, а можливо й єдиним справді модерним містом – якщо за критерій модерності прийняти ту суму цивілізаційних благ, котрим міг скористатися пересічний міщанин. Цей приклад є ілюстрацією до «модернізації через бюрократизацію», коли основним агентом цивілізаційних змін виступав не капіталіст і банкір, а бюрократ². Львів був столицею Галичини, найбільшого краю Габсбурзької монархії – а отже, за означенням, найбільшим місцем зосередження чиновництва.

Зрозуміло, що австрійський лад не був досконалим. Але він був набагато ліпшим за те, чого

на своєму досвіді зазнали місцеві жителі до і після нього. Як незалежна Польща у 1919 р., так і незалежна Україна у 1991 р. скористалися з частки того австрійського спадку. Зрозуміло, у 1991 р. його у Львові було вже набагато менше, аніж у 1919 р. (досить вказати як на приклад успадкований від совєцької доби хронічний брак води у місті – хоча до 1939 р. вода була в достатку). Але театри і кав'ярні, як і звичка прогулюватися неділями центральним бульваром, залишилися. Однак бракувало і бракує найсуттєвішого – столичного статусу Львова.

В австрійському спадку українців, поляків і євреїв столичний статус Львова відбився ще й по-іншому – як столиці «П'ємонту» (в єврейському випадку: як «матері Ізраїлю»): їхньої малої батьківщини, з якої мало початися відродження великої і незалежної національної батьківщини. У творенні міту Львова як колиски польського, українського і єврейського націоналізмів австрійські бюрократи, як не дивно, зіграли свою роль. Для тих із них, хто першими прийшли до Львова, не лише руські чи єврейські міщани, але й польська шляхта були нічим більшим, аніж ма-

випробуваними людьми, з людьми, які перейшли підпілля, які перейшли тюрми, які не здалися у свій час, не пішли на компроміс із совєцькими властями. Можливо, це викристалізувало їх так сильно. Вони є для мене зразками. Я можу назвати покійних отця Йосифа Оладишного чи отця Годунька, які були мірлами оцього ставлення для мене.

І на продовження моєї теми – для мене є останньою великою радістю відкриття українського протестантизму. Я не знав, що він існує, але я його відкрив, і це мене надзвичайно втішило. Я бачив раніше дуже багато протестантських Церков чи церковних спільнот, які існують в Україні, і які мало мають чогось українського, які часто нагадують свого роду соцреалізм, за влучним висловом мого друга Юрка Кирика, який тут присутній. Натомість, для мене було великим відкриттям, коли я зустрівся із Церквою п'ятдесятників єпископа Василя Боєчка. Вони знаходяться на вулиці Пекарській, близько медуніверситету є дуже гарна церковця. Коли я побував у тій церкві і поспілкувався із тими людьми, я пересвідчився в тому, що ми маємо український протестантизм. Не можна сказати, що протестанти мають якийсь об-

ряд, тому що на те вони і протестанти, щоб обряди не мати, але вся церковна атмосфера там відчувається дійсно українською. Ця українськість дуже гарно врівноважується із християнськістю цієї Церкви. Я думав, що це не є можливим, тобто, що український протестантизм це справа якихось американських чи західноєвропейських місіонерів, а тут я побачив, що вони, усе-таки, якусь традицію мають. Причому, ці люди теж пройшли підпілля (зокрема той самий Василь Боєчко), теж стояли в опозиції до совєцького режиму у свій час.

Р.Кісь. Власне самі такі лагідні, сумирні інтонації дійсно налаштовують на бажання спілкування без полеміки... Я хотів тільки тут додати про український протестантизм і толерантність, яка була між ним і УПЦ в останнє десятиліття XVI – на початку XVIII століття, я маю на увазі в осередку Острозької Академії під опікою Костянтина Острозького. В цій академії викладали і православні богослови, і протестанти. Андрій, мабуть, добре знає, що кальвініст Мартін Бруневський є автором славнозвісної пам'ятки української релігійної думки – «Апокрисису», тобто, протестантський рух, який толерував православ'я, в

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

локультурними варварами. Вони ставили перед собою велику цивілізаційну місію «перевиховати цих сарматських бестій [шляхтичів. – Я.Г.] у людей».

Засобом долучення до «цивілізації» мала бути німецька мова і німецька культура. Для німецького мандрівника, котрий у 1830-х рр. заблукав до Львова, місто виглядало цілком як німецьке, на кшталт Магдебурга, Нюрнберга чи Франкфурта-на-Майні. Його німецькість випливала не лише з середньовічного планування міста, але й з почуття безпеки, бездоганного порядку і, не в останню чергу, кав'ярень.

Поступова германізація міста викликала спротив польського міщанства. На середину XIX ст. львівські освічені кола ще були поділені на «партію Шіллера» і «партію Міцкевича», але в останню третину цього століття, після запровадження галицької автономії, «партія Міцкевича» таки перемогла, і вже останній мер Львова, назначений ще з Відня, заповів поховати себе у польському кунтуші – тобто у тому сарматському одязі, з якого так сміялися перші австрійські бюрократи.

Причини успіху польського націоналізму, серед іншого, полягали в його романтично-привабливому дусі і демократичній програмі. Навіть місцеві українці та євреї підпадали під його чари. Польський націоналізм відігравав для Східної Європи приблизно ту ж роль, що французький – для Західної: він націоналізував інші народи, даючи їм для наслідування готові ідеологічні формули і політичні форми. Не випадково й український, і єврейський національні гімни починаються із схожого рядка «Ще не вмерла Україна» / «Ще не вмерла наша надія» – що є нічим іншим, як перелицюванням польського «Jeszcze Polska nie zginęła».

У першій половині XX ст. Львів мав усі шанси стати східноєвропейським Сараєвом. Путівник по Львову початку XX століття не лише старанно вираховує усі львівські кав'ярні, але кожен раз додає, у котрій з них п'є каву окремо польська, українська і єврейська публіка.

Єжи Грицюк у своїй недавній книжці «Поляки у Львові 1939-1944. Щоденне життя» подає багато прикладів взаємної етнічної ворожості, котра виводилася своїм корінням ще з передвоєн-

69

ЯРОСЛАВ ГРИЦАК
СТРАСТИ
ПО ЛЬВОВУ

той час був розповсюджений на всій Правобережній Україні, не тільки в Західній. В середині XVI століття було понад 400 православних церков. Правда серед них були ті, які ми можемо окреслити як єретичні...

Але, я хотів би повернутися до самої сутності, до того, що мені близько так само: про те, що християнин – це той, хто особисто належить нашому Спасителю, тобто, віра – це особистісний акт єднання, злуки з Богом. Мені здається, в цьому відношенні те, що Мартін окреслює як відношення двох сутностей: я – ти, коли ми навіть в молитві до Господа нашого звертаємося на Ти. В цьому є ключ до розуміння того, що в дійсності можна поєднати не націоналізм, а, скажімо, етноцентризм, якого ми збулися не можемо, бо етноцентризм притаманний будь-якій культурі, будь-якому етносу вже в силу того, що ми занурені у певну мережу смислів змалку. Ми вросли в певну культуру і тому дивимося на інших очима того світу, до якого ми належимо. Чи можливо поєднати етноцентризм і теоцентризм? Християнство є теоцентричне. Чи можна так протиставляти християнство і етноцентризм як небесне і земне?

Мені здається, що ця бінарна опозиція може бути знята, і ми можемо поєднати одне з другим. Цю формулу для розуміння правдивої любові до свого народу і правдивого народолюбства дає нам саме Святе Письмо. Я переконаний, що святий апостол Павло, який дуже мало був серед євреїв, бо був апостолом поган, постійно молився за народ ізраїльський. Послання апостола Павла до римлян, розділ десятий, самий початок, здається, перший вірш: «Молитва моя за Ізраїлеве спасіння». Будучи на величезних відстанях від Єрусалиму, він постійно молиться за рідний народ, отже, молитва за свій народ, за спасіння, в ім'я правди, любові, в ім'я того, щоби правда Божа, не людська, не земна правда, а правда Божа і любов Божа з'єднала, зцементувала цей народ – ось де точка злуки, точка поєднання небесного і земного. Теоцентризм, чи христоцентризм і етноцентризм можуть бути поєднані в дусі, або в пневмоцентризмі, бо, якщо дивитися з духовної точки зору на етнос, чи на націю, чи на народ як на спільноту, то ядром народу є задум Божий, дух і воля, тобто, який задум Божий по відношенню до того чи іншого народу.

ного життя. Під час першої совєцької окупації (1939-1941 рр.) українці і поляки взаємно підозрювали й оскаржували один одного у співпраці з більшовиками з метою винищення свого «національного ворога». Вони, однак, годилися, що найбільше у совєцькій колаборації винні євреї. Настрої ж євреїв передає «єврейська молитва» з перших місяців 1941 р.: «1) щоби ті [совети] собі пішли, 2) щоби він [Гітлер] не прийшов, 3) щоби ми тут залишилися; 4) щоби ті [поляки] не повернулися!!!» Справа доходила до того, що у перші дні німецької окупації (липень 1941 р.) під крамницями формувалася не одна, а одразу декілька черг, відповідно до віровизнання і національності – що змусило міську владу спеціальним розпорядженням заборонити подібну практику.

МІТ ВТРАЧЕНОГО ЦЕНТРАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКОГО ЛЬВОВА

Відверту і неприкрашену картину міжетнічних стосунків у галицькому П'ємонті подають опубліковані нещодавно нотатки професора класичної філології Львівського університету Ришарда

Гансінця та спогади молодої членкині Організації Українських Націоналістів Натаї Ленко (Натаїї Леонтович-Башук). Ці книги були опубліковані нещодавно, лише після смерті їх авторів, і становлять наче симетричні тексти. Гансинець пише про щоденне життя у повоєнному Львові, Ната Ленко – на Закарпатті, українсько-польському пограниччі. Обидва тексти постали у 1944-1946 рр., тобто у той час, коли польський Львів мав стати частиною комуністичної України, а українське Закарпаття – частиною комуністичної Польщі. Тому вони схожі між собою передчуттям неминучої втрати своєї «малої батьківщини».

Ришард Гансинець був, безумовно, людиною інтелегентною, і – як пише його син Радосць у передмові до батькових нотаток – зною з своєї доброзичливості до студентів українців і євреїв. Тим цікавіше читати ті численні місця, котрі явно виказують «націоналістичні окуляри», крізь які він споглядає на світ. Ось декілька ілюстрацій. Ришарда Гансінця арештовують і відправляють у совєцьке ув'язнення. Серед товаришів по нещастю – поляк єврейського походження. Він хо-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

В Старому Завіті сказано, що народ ізраїльський і інші народи є чин рук Божих, і сам Бог визначив межі його проживання. Це не просто механічна сума людей, як працівники одного заводу, одного цеху, – в очах Божих це певна спільнота, цілість. Мені здається, що таку формулу поєднання теоцентризму (христоцентризму) з етноцентризмом як поєднання небесного і земного дав Володимир Соловйов, а саме, що християнське народолюбство, християнський патріотизм (чи етноцентризм) полягає в тому, щоб нести саме Христову любов, Христову істину, Христову правду, насамперед, своєму народові. В цьому сенсі етноцентричним і патріотичним був Ісус Христос, який казав: «Ідіть насамперед до овець загублених дому Ізраїлева». Іншим великим жидівським патріотом був святий апостол Павло, який в тому самому Посланні до римлян в розділі 8, в 9 вірші пише: «Я волів би бути відлученим від Господа мого Ісуса Христа заради братів моїх рідних по крові, вони ж ізраїльтяни». Коли я кілька разів прочитав цю думку, спочатку вжахнувся: що значить, бути відлученим? Це значить готовність втратити спасіння, готовність втратити ту особистісну злуку, зв'язок з

Христом і потрапити в ад в ім'я спасіння ізраїльтян, але в ім'я їх спасіння в любові і правді Христовій.

Отже, теоцентризм і етноцентризм, небесне і земне можуть бути поєднані в пневмоцентризмі. Ви знаєте, що по-грецьки «пневмо» – це дух, а «пневматикос» – це духовний християнин. Духовний християнин так любить свій народ, що ядром свого народу він в першу чергу бачить задум Божий щодо цього народу, і що цей народ є чин Божий, і що цей народ може згуртуватися, з'єднатися, оздоровитися, стати міцним, потужним, мати волю, бути собою тільки тоді, коли його згуртує, зцементує вища любов Бога. Ось де теоцентричне (христоцентричне) єднається із етноцентричним, – у пневмоцентризмі, у тих, хто є пневматикос.

Таким пневматикос, духовною людиною, був Скворода, який любив матір свою Малоросію. Ісус перед в'їздом в Єрусалим плакав, і рясні сльози котились по його обличчі, бо він вже бачив, що в 70-му році війська імператора обляжуть Єрусалим, і Храм буде знищений, каменя на камені не залишиться. Він плакав над долею свого рідного народу та звертався до Єрусалиму: «Єрусалиме, Єрусали-

дить по камері і промовляє про себе: «О мій Ісусе коханий». Гансінець пропонує, щоб замість цього він говорив коротко і просто: «Ай-вай». Камера регоче. В арештованих українцях він бачить тільки «українське село, з цілим його брудом, хамством, вошами і злодійством». Злодія, котрий у камері спробував вкрасти тютюн, професор «пізнав по запаху: був то українець». Потім виявилось, що за всією справою професорського тютюну стояв поляк – але про його запахи у щоденнику нема ні слова: видно, свої не пахнуть.

Найбільше ж дістається «москалям». Вони ще менш цивілізовані, аніж місцеві українці. Вони не витрачають грошей ані на квартиру, ані на меблі, ані на білизну й одяг, а тільки на їжу і передусім на питво. Неділя без пиятики у них не вважається за неділю. Вони тримають у квартирах свиней, кіз, корів і качок, і їх не обходить сморід і гній, зогнила підлога і знищені стелі. Особливо Гансінець не любить росіянок. Для професора вони є вершком несмаку. Всі «москальки» носять червоні беретки. Чому червоні? «А щоб воші теж мали свій червоний куток». Полячок можна впізнати на вулиці за усім: за спокоєм, за ходюю,

навіть коли вони вдягнуті бідно. «Москальки» ж, пише професор, не ходять, а марширують, і рухають задком то вправо, то вліво.

Щоденник Гансінца подає лише поодинокі приклади, коли почуття симпатії і солідарності прориваються через етнічні кордони. На католицьке Різдво, 25 грудня 1946 р., котре, за совецьким звичаєм, було оголошене робочим днем, українські студенти виголосили в аудиторії святкові привітання професорові латинською мовою, а потім заспівали три колядки: латинською, польською й українською. Щоденник цитує «правило лєнінградських професорів»: «Не думай, а якщо думаєш, то не говори і не пиши, а якщо написав, то відмовляйся». Це дозволяє припускати, що між польським і лєнінградськими професорами, котрих на хвилі совецької антисемітської кампанії вислали на заслання до Львова, теж встановився певний ступінь довіри – інакше звідки би взявся би такий запис?

На підставі лише одного щоденника неможливо зробити будь-які узагальнення. З новішої наукової літератури ми знаємо, що були спроби нав'язати контакти між українським і польським

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ме, той, що кидав камінням в пророків ... Скільки раз я хотів зібрати вас, як птаха пташенят під крила свої, і ви не захотіли». Не прийняли, відкинули як Спасителя, відкинули як вищу Божу Любов. Ісус також плаче над долею свого народу, Він любить рідний народ. Християнська любов не може бути абстрактною, це любов до кожної окремої людини. Це метонімія. Так само і зараз: в чому може полягати український патріотизм християнина, українське народолюбство? Існує формула: чим ближче кожен з нас особисто до Ісуса Христа як до особи, до його живої правди, до його любови, тим ближче ми один до одного. Соборність, про яку так багато говорять, – це не взятися за руки від Львова до Києва, а соборність по вертикалі, спільна любов до спільних понадвартостей, до правди Божої і до любови Божої, яка об'єднує нас по вертикалі. Лиш тоді ми станемо собою, будемо мати волю, коли збереться критична маса тих, які люблять людей Божих і нестиме ту любов іншим. Подібно як ти, Андрію, сьогодні несеш цю любов тут тихим, лагідним, сумирним християнським голосом.

Може, я примітивізую, але це таки доказ від зво-

ротного, що орієнтуватися треба не на правила, приписи і навіть не на догми, а тільки на любов до Ісуса Христа. Цей особистий зв'язок був у святого апостола Павла, і про це пише Альберт Швейцер у своїй книзі «Містика святого апостола Павла». В чому ж полягало його особисте єднання з Христом? Він каже: «Вже не я живу, але живе в мені Христос». Отже, коли в серцях десятків, сотень тисяч українців, можливо навіть кількох мільйонів, заживе Христос, тобто його любов, то, звичайно, що мир, порядок і спокій, і єднання, і гармонія будуть і поміж українцями. В цьому сенсі етноцентризм не суперечить теоцентризму, і земне не суперечить небесному, бо в очах Божих є певний задум щодо кожного народу. Все-таки, можливе єднання не націоналізму як доктрини, як ідеології, а народолюбства, тобто жертвовної любови до свого ближнього, і християнства.

Л.Леонтєва: Ми живемо в час дуже стрімких змін. Як Ви гадаєте, чи можливі якісь тенденції до змін християнської свідомости в цьому бурхливому світі, а чи вона може залишитися тим чинником, який дасть нам зберегти нашу сутність?

антикомуністичним підпіллям. У самому Львові про це кружляли лише погоски, і їх старанно нотує Ришард Гансінец. Але вони звучать для нього так само фантастично, як оповістка про чорта, котрий у лютому 1946 р. об'явився у місті на вул. Зеленої й оповідав, що за два тижні буде нова війна.

Спогади Нати Ленко теж подають образ вкрай «знаціоналізованого краю», де вижити можна лише, коли знаєш «національні» правила. Найзагальніше з них: якщо хочеш вижити, то «у поляків треба проситися, з москалем сваритися, а з німцем нічого не допоможе». Діти під час домашніх обшуків мусять мовчати: вони не вміють по-польськи, а, отже, можуть видати українськість сім'ї.

Але у спогадах Нати Ленко є й інші фрагменти, коли людські почуття усе ж пробиваються через етнічні та політичні кордони. Польський солдат хоче забрати в українській родині останню курку, однак відпускає свою здобич, коли дізнається, що голова родини був в'язнем Освенціма. Поляки з сусідніх сіл постачають місцевих українців документами і метриками, видають їх

за членів своєї сім'ї, щоб врятувати від виселення на Схід. На Різдво в одній хаті випадково зіткнулися віч-на-віч українські солдати з двох ворожих армій – УПА і Червоної армії. Совецького офіцера запрошують до різдвяного столу. Зворушений неочікуваною гостинністю – різдвяні страви замість зашморга в лісі – він хоче хоч як-небудь віддячитися і вирішує подарувати повстанцям свою зброю. Ті ж не приймають подарунку: не годиться воякові віддавати зброю...

Львів виникає у цьому моторошному світі тільки раз: коли мати заспокоює свою маленьку дочку казкою про гарний світ. Про світ, де їздять трамваї, є шоколадки, і де нема страшних поляків. Де можна купатися в лазничці, зустрічати знайомих і не ховатися, не боятися облав і пострілів. А ввечері йти в кіно. За контурами цієї казки добре проглядають контури австрійського Львова, цивілізованого міста на нецивілізованих землях. Милістю Божою ані Наті Ленко, ані її дочці не вдалося повернутися до цього місто. Воно перестало існувати вже у 1944 р., поглинуте мороком совецької цивілізації.

Ришард Гансінец зі зболеним серцем дивить-

А.Шкроб'юк: Власне, ця християнська свідомість змушує мене вітати дуже багато змін. За що я люблю наш світ – це за кризу традиційних суспільств. Як на мене, немає більшої біди у нашому світі, як напівтрадиційне суспільство, як наше. На півдорозі – ні туди, ні сюди – в тому сенсі, що насправді традиційне суспільство (я не дуже ясно пояснив це під час моєї доповіді) існує за давнім циклічним, властиво, язичницьким способом життя. Ті зміни, які відбуваються у світі, раптовим чином відкривають дуже багато християнства.

Сьогодні ми ближчі до Євангелія, бо уже не несемо так багато навантажень, які несли на собі люди, що жили у традиційному суспільстві. В нас вже менше різних пут, які їх зв'язували. З іншого боку, ми маємо змогу частіше бачити Євангеліє, тому що славний постмодернізм і цинізм, які панують у світі (хоча, на мою думку, це негативні явища), тим не менш, відіграють одну дуже позитивну роль. Ці явища очищають свідомість, вони змушують нас не робити собі часто божищ з якихось філософських напрямків. Цим я хочу сказати, що сучасна мисляча людина не так легко піддається якійсь філософській течії, не так легко

захоче собі скомпонувати власне християнство, в зороване на її якихось дохристиянських, донаверненевих увявленнях.

А.Борковський: Хотів би Вас запитати, в чому полягає так звана суперечність між ідеологією християнства (християнське вчення, коли воно не є екзистенційним, постає як певна ідеологія; якщо воно втілюється в Церкві і підтримується доктринально, то воно ідеологічне), ідеологією церковною, і ідеологією націоналістичною, українською? Я не бачив жодних підстав говорити про наявність цієї розбіжності або суперечності. Чи закликали представники войовничого або інтегрального націоналізму до різанини, водночас апелюючи до Ісуса Христа? Ні, абсолютно. Все відбувалося в двох окремих площинах. Чому би не розглядати цю проблематику взагалі поза протистоянням церковної ідеології та ідеології націоналістичної. Давайте вийдемо на якісь буттєві, екзистенційні підстави людини і будемо говорити, як в неопротестантизмі прекрасно розписано, що спілкування людина – Бог не потребує Церкви як такої взагалі. Ми маємо Святе Письмо, певні аксіоматичні догмати віри і маємо вроджений людсь-

ся на красу цього шляхетного міста, «на той символ Польщі і польськості, котрий поволі тоне у варварстві степу». Нотатки уриваються на тому моменті, коли професор сідає до вагону, щоб виїхати до Польщі і назавжди залишити Львів за собою. 11 років по тому, прямуючи на археологічні розкопки в Криму, до Львова приїхала його дружина, теж класичний філолог. Велике ж було її розчарування: вона пам'ятала Львів як прекрасне місто, а побачила місто провінційне, знищене і занедбане.

ЛЬВІВ СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ, НЕМІТОЛОГІЗОВАНИЙ

Новітню історію Львова можна найкоротше характеризувати короткою формулою: крах мультикультуральності. Уже за часів засновника Львова Данила (Романовича) Галицького і його сина Лева, імені котрого місто завдячує назву, воно було домом для русинів (українців), німців, поляків, угорців, вірменів, татарів, євреїв, таємничих «сарацинів» тощо. Після того, як вигасла династія Романовича і Львів підпав під польську корону, жодне місто у Речі Посполитій,

а, можливо, й у всій Європі, не відзначалося такою етнічною і релігійною різноманітністю: тут жили водночас аж 5 етнічних груп – німці, поляки, українці, євреї і вірмени, – кожна з яких становила більш ніж 5% серед місцевого населення, і декілька конфесій: католики, православні, греко-католики, монофізити, юдеї.

На початку австрійського періоду з культурного ландшафту міста майже зникли вірмени, асимілювавшись у польську культуру. Польська асиміляція продовжувала залишатися стійкою тенденцією аж до початку Другої Світової війни. Але домінування польської культури, підкріплене політичним домінуванням, не могло знищити у принципі стійкого тричленного поділу львівського населення на поляків (50-55%), євреїв (30-35%) й українців (15-20%).

Після того, як Гітлер винищив євреїв, а Сталін виселив поляків, Львів став містом східнослов'янським, українсько-російським. У перше післявоєнне десятиліття різниця між часткою перших і других становила лише 10%. Лише масовий наплив до міста мешканців навколишніх українських сіл у 1960-1970-х, які до того ж вперто не

73

ЯРОСЛАВ ГРИЦАК
СТРАСТИ
ПО ЛЬВОВУ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

кий розум задля того, щоби спрямовувати людину у сприйнятті подій Христа і дій Бога в світі. Чи Ви бачите в тому вихід?

А.Шкраб'юк: Християнство як ідеологію сприймає у нас багато хто, але я маю на те лише одну відповідь. Християнство як ідеологію можна сприймати і можна з нього зробити ідеологію, якщо ви не зустріли Христа на своєму шляху.

Щодо неопротестантизму і непотрібності Церкви, і Вашої фрази: «Нащо нам Церква, якщо ми можемо напряду спілкуватися з Богом». У Церкві ніхто Вам не боронить напряду спілкуватися із Богом. Ви висловлюєте традиційну в таких випадках фразу: «Ми маємо Святе Письмо, що нам ще треба?» А чим є Святе Письмо? Святе Письмо є плодом церковного досвіду, плодом Церкви Старого Завіту, писалося багатьма людьми, усталювалося багатьма людьми, перекладалося багатьма людьми. Для того, щоби ми мали Святе Письмо у такому вигляді, в якому ми його маємо, потрібен був, насамперед, власне, церковний досвід. Насамперед була потрібна Церква. Саме тому і виникає у протестантів (хоча я їх люблю) так багато неправильних

тлумачень і так багато різних розбіжностей, бо вони намагаються своїми силами створити цю Церкву, але, фактично, вони розбивають ту первісну церковну єдність, яка існувала, і плодом якої є Святе Письмо.

О.Фешовець: Мене здивувала така метафора: «Дерево, яке росте з неба». Я звик бачити, що дерева ростуть з землі. Я хотів би, щоби Андрій пояснив цю метафору, а також, що таке небо, з його точки зору.

А.Шкраб'юк: Це, Олеже, свобода. Свобода, яку навіть важко описати. Свобода, яку мені б було легше описати від заперечення, ніж через якесь ствердження. Свобода в тому сенсі, що я, будучи закоріненим у небі, не те, що не чую себе ні до чого прив'язаним на землі, і не те, що не чую відповідальності за те, що діється на землі чи моєму житті. Я істота страшенно безвідповідальна, але це, власне, я усвідомлюю як гріх, а не як мою християнську свідомість. Натомість, свобода – це свобода від того, щоби будь-що собі тут, на цій землі, зробити ідолом. Це свобода від того, щоби будь-що, будь-яку систему уявлень, що завгодно, зробити для себе ідолом. Цей досвід

хотіли переймати російсько-совецьку культуру, докорінно переломив баланс на користь українців (79,1% у 1989 р.). Росіяни продовжували залишатися чисельною меншиною – 16,1% у 1989 р., тоді як присутність поляків і євреїв була доволі символічною – всього якихось 1,2-1,6%. Львів із колишнього центральноєвропейського міста став містом типowo східноєвропейським – з тією хіба різницею, що ніде більше українська присутність у великих містах не вимальовувалась так сильно, як тут³.

Образ цього східноєвропейського Львова є центральним для книжки «*Інцидент с класси́ком*» колишнього львівського, а тепер московського письменника Ігоря Клеха: «у вкритій мохом ямі під горою (...) скам'янілістю лежало сіро-зелене, як річкова мідія, центральноєвропейське місто (...) – хоча воно уже давно, років десь із сорок, перестало бути центральноєвропейським, тому що географію у цій країні анулюють насамперед».

Тут не місце переповідати сюжети його оповідань. Як на мій дуже суб'єктивний смак, вони є варіаціями на одну тему: «страждання молодого Вертера», котрий народився не там і не тоді.

Тому, правдоподібно, він ніколи у своєму житті не поїде до Стокгольма забирати свою Нобелівську премію. А що Вертер народився у ХХ столітті, то він схожий на Кафку. Тому і сні у нього про сома з жіночими наманіюрними пальчиками, роздушений тарган кричить: «Будьте ви всі прокляті!», а робітник моргу читає Бодлера, ість павуків і кидає ножами у вертикально поставлені трупи.

Для моєї ж оповіді важливо те, що цей «львівський Кафка», попри свою універсальну біль і ліберальний *message*, звучить націоналістично – так само як Гансінець, польський професор класичної філології. Клех не байдужий до українців, особливо до українських інтелігентів. Вони – це вони, його антиподи, які прагнуть слави у провінційному Івано-Франківську, твори котрих включають у шкільну програму, бо так захотіли «їхні дружини» (прозорий натяк на відому львівську пару). Це у них Григорій Чубай, невизнаний і рано померлий львівський поет, вийняв з рук «Лесю Українку й Івана Франка і вклав Еліота і Езру Паунда». Що, звичайно, – з точки зору Клеха – мало допомогло.

свободи поєднується із досвідом любови. Пояснити це все, насправді, дуже важко, тому що це досвід екзистенціальний. Отже, бути закоріненим у небі – це просто бути вільним.

З.Мазурик: У сьогоднішній темі мені видається ключовим слово «свідомість». Етнонаціоналізм – це теж усвідомлення своєї національної приналежності, як усвідомлення людиною своєї природи, природи Божественної, на яку нам вказав Христос, що народився серед людей та вказав нам на ту природу, якою ми вже володіли, тільки ми про це не знали. Можливо, ми намагаємося тут пояснювати речі, які є поза часом і простором, поза нашими буттєвими речами. Ми всі наші гріховні речі намагаємося ідеологізувати. Можливо, я неввірно зрозумів, що утворення християнських держав ніби стало якось прогресом від IV століття. Чи ці християнські держави не використовували християнство як ідеологію? І ще не було цієї свідомості – релігійної, глибокої, християнської. І чи не ці християнські держави між собою намагалися пояснити свої війни, своє бажання захоплювати інші території, володіти іншими людьми цією християнською ідеологією? Мені

здається, що ми хочемо наші уявлення якось узгодити із речами, які потребують іншого заглибленішого пояснення, а всі наші прив'язаності і бажання ми намагаємося пояснити речами із Святого Письма тоді, коли це треба просто узгоджувати. Цим ми і багаті, що наша природна сутність узгоджується з нашою різноманітністю, в якій ми відбуваємося.

А.Шкраб'юк: Я є фундаменталістом у тому сенсі, що вважаю, що нічого вищого від християнства і того, що приніс Христос, нема. Насамперед, християнство я не вважаю релігією. З формальної точки зору і зі статистичного підходу його можна зарахувати до релігії. Релігія – це намагання відновити втрачений зв'язок з Богом. Себто, всі релігії намагаються щораз вище піднятися до небес, щораз вище піднятися до Божественного. Натомість, християнство є уже відновленням цього зв'язку. Воно не є релігією, бо зв'язок уже відбувся, Бог уже вийшов назустріч. В цьому сенсі християнство може увібрати у себе найрізноманітніший досвід – і той самий буддійський, і, може, трошки індуїстський. Тим не менше, християнство має таке ядро, яке не дає йому до кінця бути просто «одним із». Так, зі статистичної точки зору,

Характерним є його опис однієї події, свідком якої він став під час візиту до Львова у 1994 році⁴: «До Львова приїхали ізраїльтяни нагородити якимись відзнаками («героїв всесвіту», чи щось подібного) і надати матеріальну допомогу українцям, котрі перехували євреїв у роки війни. Церемонія відбувалася у будинку колишнього обкому. Сек'юриті обмацувала і продзвонювала всіх запрошених, боячись можливого теракту. Так ось, із майже сотні нагороджених, котрі пройшли повз мої очі, я не запам'ятав жодної хоча би стосовно інтелегентної фізіономії. Всі ці люди, котрі підводили під розстріл власні сім'ї, були або від землі, або мешканцями бідних фабричних околиць, із руками і фігурами, деформованими фізичною працею».

Клехові не те що не щастить з інтелегентними українцями – він їх просто не бачить. Кого він бачить у сучасному Львові – це так званий «освічений клас» (на його думку, освічений дуже поверхнево), профашистськи налаштовані кола, малокваліфіковану новоукраїнську бюрократію. І масу взагалі неосвічених українців, вихідців із села, котрі роблять пост-совецький Львів «найбільшим західноукраїнським селом».

Книжка І.Клеха є ще одним артефактом малої (міжетнічної) «холодної війни», котра проступила наверх після закінчення великої «холодної війни». Обидві війни – між комуністами і некомуністами, між українцями й неукраїнцями – ніколи не згасали у повоєнному Львові. На культурній карті совецького міста завжди можна було знайти острівці з написами «стороннім вхід заборонено». Схоже, що Ігор Клех так ніколи і не побував в одному з них, у світі старої української інтелігенції. Її дрібношляхетсько-священницькі родоводи тягнуться ще від австрійських часів, а інтелектуальні – від Гегеля, якого Клех вчив напам'ять цілими сторінками, до Франка і Бруно Шульца, котрих він так не любить. Це вони, колишні випускники польських гімназій, творили «непроривніну Європу»⁵, за якою він так тужить і якої впритул не бачить, мандруючи вулицями уже неіснуючого совецького Львова.

Багатшу відтінками картину совецького Львова подає Александра Матюхіна у книжці про щоденний побут Львова у 1944-1990 рр. Як і Клех, Матюхіна не належить до корінних львів'ян. Вона народилася у Ленінграді у 1955 р., але у Львові

75

ЯРОСЛАВ ГРИЦАК
СТРАСТИ
ПО ЛЬВОВУ

можливо, християнство є просто одна із релігій, але у сенсі свого ядра, у сенсі Христа, який прийшов у світ, воно ніяк не може у свідомості християнській заховуватися до «однієї із» релігій. Тому, на мою думку, християнська свідомість, так як я її розумію, і так, як я недолуго пробував сьогодні її викласти під своїм кутом зору, не є релігійною свідомістю. Коли я говорив про становлення християнства як державної релігії у багатьох державах, я говорив про те, що це мало і позитивні аспекти, бо ніби ввело Христа у саме осердя державного життя, державне будівництво, у культурне будівництво. Негативний момент – це суто тоталітарне бажання, величезна спокуса для Церкви, якій Церква піддалася, вважати християнами всіх. Всі охрещені – це християни. У поведінці владарів тих християнських держав, які воювали один з одним і забирали території, звісно, що було дуже мало християнського на початках. Тобто, від того, вже згаданого, IV століття було дуже багато язичницького. Наприклад, у самій Візантії дуже болісно відбувся процес якоїсь коєкзистенції Церкви і держави. Але загалом, цей процес був надзвичайно болісний і характеризувався постійною бо-

ротьбою із залишками язичництва. На самому початку цієї візантійської епохи основний конфлікт був у тому, що імператор Константин, який начебто наворачтається до Христа, наворачтається до нього знову ж таки поза Церквою, тобто наворачтається внаслідок видіння. Пізніші середньовічні перекази кажуть, що йому явився знак Христа на небі. Він був навернений поза Церквою, і ця його ніби окремішня позиція кидала тінь на поведінку всіх наступних імператорів, які намагалися накинути Церкві свою позицію.

Р.Мацюк: Я дуже радий, що ми звертаємося до теми «Етнонаціоналізм і християнська свідомість», бо, властиво, мало про це сьогодні говорилося. Відкриття для мене було те, що проблеми починаються, коли в людини в душі змалку виростає нічим не заповнена пустака. А пустака ця – це бажання людини комусь служити. Якщо ви кажете, що ви є «рабом Божим», чи служите Ісусові Христові, то це, власне, означає, що ви настільки служите, настільки переконані в певній ідеології і певних цінностях, що для вас неможливо зрадити тим цінностям, бо «ви боїтеся гніву Божого», як писав Донцов. «Я не можу посту-

живе з раннього дитинства. Книжка постала на основі її інтерв'ю з представниками різних середовищ: корінними львів'янами, прибульцями з Росії і Східної України, а також вихідцями з навколишніх українських сіл і містечок. Але робота багата особистими ремінісценціями і спостереженнями, котрі виводяться з найближчого авторці російськомовного світу (тому, скажу зразу, хибує «недобачанням» старих українського, єврейського і польського середовищ).

Матюхіна подає багато прикладів «культурних воєн», особливо запеклих між прийшлим російськомовним й україномовним середовищами. У російськомовних сім'ях дітей виховували у переконанні, що совєцька, ширше кажучи російська, культура перевищує досягнення інших народів; тому батьки старалися звільнити дітей від обов'язку навчання мови місцевого населення. Російські школи були елементом ізоляції своїх учнів від корінних українських мешканців і вартостей їхньої культури. Вихідців із села («рогів» або «рогулів») висміювали за їхні манери, мову і невміння вдягатися. «У середовищі [російської] інтелігенції, – пише Матюхіна, – виразові («рог» /

«рогуль») відповідав жест піднесення обидвох долонь над головою і кількарязового згинання вказівних пальців. Цим жестом обмінювалися, коли хтось лобно хлєбав за столом або безцеремонно виставляв ноги на середину кімнати, сидячи недбало у кріслі. Жест цей наче означав питання: «А хто ж то стелю рогами подряпав?»

Українці ж культивували народні і релігійні традиції, яких майже поспіль були позбавлені прибульці. Ці традиції давали їм почуття переваги, котре інколи доходило аж до агресії. Понад усе плекався культ української мови, котра стала своєрідним *sacrum* в українському середовищі.

Назагал же, міське населення було поділене на клани і родинні групи, які функціонували за принципом «ти мені – я тобі». Тим не менше, Матюхіна показує, що між різними групами спостерігалися взаємні впливи. Росіяни перейняли деякі місцеві страви і традиції святкувати заборонені релігійні свята (як-от дарувати дітям подарунки на святого Миколая), українці – звичай справляти день народження замість іменин, провадити «сабантуї» з шашликами і горілкою тощо.

пити неправильно, нечесно або кривдно, бо я боюся, боюся залишитися свого ідеалу, або зрадити тому панові, якому я служу. І служу не за гроші, а служу настільки, що я пов'язаний своєю душею». Цю пустку можна заповнити стараннями вихователів іншим ідеалом, наприклад, сумлінням, ідеалом справедливості або ідеалом відвоювання справедливості, або повернення справедливості для покритих. Якщо покритим є ваш етнос, то це називається націоналізмом. Мені дуже прикро часом чути такі речі, що Церква є занадто націоналістичною. Вона втрачає націоналізм. Є націоналізм духовний, глибокий, націоналізм ідеалістичний, націоналізм як сумління і як захист правди. Є націоналізм політичний; політичний націоналізм Церква втрачає, почавши відвішання багатомовних, в основному польських, англійських табличок на українських церквах і закінчуючи такими фразами молодих священників, що митрополит Шептицький не був якимось вузьким націоналістом. У Вас була прекрасна фраза, що «Бог воплотився в матерію і в якомусь іншому вимірі втілюється і в етнос». Там треба його шукати, там є зрощення справедливості Божої і справедливості

національної. Цю тезу було би варто якось розвинути.

А.Шкраб'юк: Насамперед, я свідомий того, що тему я не розкрив, а лише її торкнувся, але виправданням моїм нехай служить те, що я про це попередив на самому початку. Тим не менше, я за це все-таки взявся, бо мій досвід видається мені дуже важливим не тому, що мій головний ідеолог Христос повелів мені йти і проповідувати у всіх середовищах, а тому, що мій досвід мені видається настільки золотим, як гарний вірш, який ви прочитали, і він вам сподобався, і ви його несете дружині: «Подивися, що я прочитав, я хочу тобі його теж почитати». Саме це мене спонукало до того, щоби висловити певні думки.

Щодо ідеології, я не маю Христа як ідеал, я маю Христа як Спасителя. Христос для мене далеко не ідеал не тому, що Він не був ідеальним, а тому що Він є для мене багато в чому незрозумілий, і якщо мені говорити про Нього по правді, то дуже часто мене лякає багато що в Його словах. Це дуже важко пояснити, я мусив би розкриватися, достоєвщиною займатися. Але вся справа у тому, що одна

Десь у той час, твердить Матюхіна, твориться спільна для усіх груп специфічно львівська «міщанська культура», з прогулянками центральними вулицями і відвідуванням кав'ярень (вона, здається, не бачить, що тут йдеться не стільки про народження нових, скільки про відродження старих традицій). Головними чинниками формування нової міщанської культури стали зразки, пропоновані кіно і телебаченням, взаємні культурні впливи серед сусідів, зв'язки місцевих українців із родичами у США та Канаді, і «міт Польщі» – найближчої сусідки за комуністичним баракком, котра внаслідок своєї відкритості на Захід і досягальності у Львові варшавських радіо- і телехвиль стала для львів'ян вікном в Європу.

Матюхіна висновує, що Львів після усіх політичних катаклізмів знову повертається до статусу центру специфічної й оригінальної культури. Якщо перед 1939 роком культура Львова була оригінальною синтезою передусім польської традиції, з домішками української, єврейської чи вірменської, то сучасна культура стала одноріднішою, українською культурою, котра репре-

зентує в Україні найбільш європеїзований варіант.

ЛЬВІВ ПОСТСОВЄСЬКИЙ.
МІЖ ПАЛЕРМО І ПАРИЖЕМ, ВРОЦЛАВОМ
І ДОНЕЦЬКОМ

Такий висновок, здавалося би, давав підставу для оптимізму. Відомий британський публіцист Тімоті Гартон Еш в одній із своїх недавніх статей писав, що «[у] 1990-их роках встановилося щось схоже на правило, що чим етнічно мішаніша пост-комуністична країна, тим ймовірніше вона обирає націоналістично-авторитарний, а не ліберально-демократичний шлях. Країни, які добилися найкращих результатів, є найодноріднішими в етнічному сенсі країнами: Польща, Чеська Республіка і Словенія [...]». Відродження центральноєвропейської ідеї у 1980-х рр. включало у себе сакралізацію передвоєнної етнічно-культурної мішанини у цьому регіоні: змішаних міст, скажімо Праги, Чернівців або Братислави, де люди звично розмовляли 3-4 мовами; чисельних меншин, особливо німецької та єврейської; мультикультурности *avant la lettre*. Але, як здаєть-

77

ЯРОСЛАВ ГРИЦАК
СТРАСТИ
ПО ЛЬВОВУ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

моя частинка, і більша частинка, є переконана у тому, що Він є любов'ю, і те, що Він каже, те, що він велить людині робити (хоча дуже часто їй від того страшно), добре впливає на життя тієї людини. Ще одна є у мене віра, що перебуваючи у Церкві, я буду розуміти щораз більше, спілкуючись із досвідом Отців Церкви і тим, що Церква набула.

Греки, коли читають Євангеліє, говорять, що зараз буде анагма. Ми чуємо у церкві такий виголос у священника: «Святе Євангеліє від Матея, читання». Греки кажуть, що це буде властиво анагма, що означає пізнання. Поступове входження у цю істину, входження у те, що так зразу не відкриється і так зразу не пізнається.

Тепер про покривдженість. Я абсолютно свідомий того, що український етнос є покривджений, але тут переді мною зразу постають кілька питань. Мабуть, мало є непокривджених етносів на земній кулі, – то перша думка. І друга, яка мені видається дуже важливою, що, будучи покривдженим, чи маю я поводитися в певний спосіб, чи маю я чути покривдженим, чи оте буття покривдженим не тягне за собою певного хворобливого стану? Коли ми диви-

мося на жебраків, ми можемо їх пожаліти, але всяке жебрацтво тягне за собою певні психологічні недобрі зрушення. Ставлячи собі за мету глибше входити у покривдженість мого українського етносу, я ризикую заразитись певними хворобами, зв'язаними із цією покривдженістю. Тут мені власне, так сильно дорого християнська свідомість, бо вона мені не дає до кінця увійти у цю покривдженість.

Коли я говорю про націоналізм у нашій Церкві, я все це розумію дуже і дуже просто, без науковостей і філософій. Росіянин в Греко-католицькій Церкві поки ще собі не знайде місця, а я дуже би хотів, щоби знайшов. Я дуже би хотів, щоби УГКЦ була Церквою і для росіян, і для всіх народів, які тут живуть. Росіянин, який зайде до нашої церкви, почує дифірамби на честь наших національних провідників, на честь древности святих звичаїв, любови, милосердності і особливої покривдженості українського народу, але він не почує того слова спасіння, яке він міг би почути, і яке могло би якось вплинути на його життя. З мого власного маленького статистичного чи соціологічного досвіду такі люди (це дуже цікаве явище, я у Львові то направду трошки вивчав),

ся, одним із критеріїв політичної приналежності до Центральної Європи є власне не бути центральноевропейським у попередньому [мультикультурному] сенсі».

Це правило, на перший погляд, спрацьовує у випадку Львова: у політичному сенсі місто власне тому так і схоже на центральноевропейське, бо воно перестало бути центральноевропейським у сенсі етнічно-культурному. Другий, третій і кожний наступний погляди породжують сумніви щодо такого оптимізму. Львів може виглядати центральноевропейським із перспективи Києва чи Донецька. З перспективи Відня, Будапешту чи Кракова Львів виглядає по-східноевропейському.

Щодо рівня громадської активності (за статистикою кількості громадських організацій на 10 000 населення) Львову нема рівних в усій Україні⁶. У порівнянні з усіма іншими українськими містами і регіонами він – наче літак, запущений високо у небо, тоді коли решту мешканців України ледве вчаться ходити по землі. Але легко бути зіркою, коли місяць не світить. У порівнянні з сусідньою Польщею Львів ледве вибивається на середній рівень.

Серед усіх польських міст напрошується його аналогія з Вроцлавом: обидва міста після війни змінили свого «власника», і більшість місцевого населення є переселенцями, а не корінними мешканцями. Дальші порівняння виходять не на користь Львова. Нещодавнє дослідження поставило перед лідерами громадських організацій у Львові і Вроцлаві одне й те саме питання: що ви робите, коли у вас виникають проблеми? У Вроцлаві опитувані відповідали, що вони усіма доступними методами мобілізують саму громаду. Львівські лідери ж шукають розв'язки у «коридорах влади».

Згадане дослідження проводилося у рамках шведсько-українсько-польського проекту, що ставив собі за мету перевірити теорію про залежність успіху чи невдачі пост-комуністичних реформ від історичного минулого. Ця теорія нещодавно знайшла своє вираження у книзі американського політолога Роберта Патнама «Творення демократії. Громадські традиції у сучасній Італії». 20 років поспіль Патнам вивчав хід і вплив італійських реформ регіонального самоуправління. Його найбільше цікавило питання, чому в

люди із невизначеною ідентичністю, чи люди із змішаною ідентичністю, чи люди, наполовину російські / совецькі, наполовину ніби вже і українські, тобто, люди із невизначеною ідентичністю власне тому і тягнуться до нетрадиційних Церков, до різних протестантських угруповань. Але ті люди мають змогу чути на протестантських зібраннях євангельське слово, не забарвлене націоналістичними нотками. Тому я абсолютно впевнений, що націоналізму в УГКЦ явно забагато. Для мене ця проблема зрушиться з місця тоді, коли я, наприклад, побачу у Львові російську греко-католицьку церкву для росіян.

А.Отко: Я – римо-католик, поляк. Сьогодні в нашому костьолі святого Антонія було величезне свято, зібралася величезна кількість людей, близько п'яти тисяч. Молитви під час літургії, як це прийнято на такі великі свята, читали польською, українською, російською мовами. При нашому костьолі діє, між іншим, група римо-католиків із російськомовною месою. В нас ніколи не відчувається ніяких національних наголосів проведення літургії. Так що така ненаціоналістична Церква можлива не тільки у протестантів.

Попередній виступаючий сказав слово «пустка». Є такий вислів, що найважливішою причиною того, що пустка в душі, є гріх. Ми всі, у всякому разі більшість, маємо відчуття того, що крім буденного життя існує ще щось, тобто, маємо відчуття божественності. Під тиском споживацького суспільства, під тиском глобалізації пустка заповнюється всіляким сміттям, або просто бажанням добре жити. В Україні на Сході так казали: «Та будь-що, радянська, не радянська влада, аби гроші та харчі хороші». В мене складається враження, що та пустка захоплює дедалі більшу і більшу в процентному відношенні частину людства. Виявляється, що дійсно є люди, для яких взагалі чужеродним здається поняття «вічне життя», «інший світ». Як Ви думаєте, що буде з цим світом взагалі?

А.Шкроб'юк: Я не беруся ані пророкувати, щоб мало би бути з цим світом, ані давати якісь рецепти, як уберегтись від пустки чи звиродніння молоді. На мою особисту думку, наш світ є в певному сенсі чесніший. Краще мати справу із людьми, які відверто визнають цю пустку і не мають взагалі ніяких уявлень, аніж із лицемірами, які начебто є христия-

одній і в тій же ж країні, за формально однакових умов реформи в одних місцевостях увінчувалися успіхом, тоді як в інших вони зазнавали фіаско? Чому у Північній Італії місцеві регіональні уряди і за зовнішнім виглядом, і за поведінкою службовців нагадують модерні високотехнологічні фірми? І чому у Південній Італії проблемою є навіть знайти потрібний офіс, а якщо знайдеш, то радше за все застанеш там порожній стіл, позаяк у місцевих чиновників є звичай не сидіти більше 1-2 годин на роботі.

Патнам знаходить відповідь у різницях між соціальними капіталами – специфічними формами спілкування і взаємовідносин, котрі для політичної стабільності, ефективності правління, економічних реформ можливо навіть важливіші, аніж фізичний або людський капітал. В основі «доброякісного» соціального капіталу лежить анонімна довіра та бажання добровільної співпраці заради спільних інтересів. «Недоброякісний» соціальний капітал базується на стосунках у вузьких і закритих групах – родині і кланах – де довіра ґрунтується на особистому знайомстві і вигоді.

Патнамова аргументація завершується простим висновком: тип соціального капіталу панує у кожному суспільстві, залежить від норм поведінки, котрі склалися у минулому. Між минулим і майбутнім існує чіткий взаємозв'язок: за словами Патнама, «те, куди ти потрапиш, залежить від того, звідки ти вийшов». Цей висновок може прозвучати песимістично для вчорашніх комуністичних країн Євразії, особливо для їхніх прозахідно налаштованих демократичних еліт. Російська імперія та Совецький Союз були особливо відомими з живучості кланової системи, хабарів і «блату». Кожна з постсовецьких держав – за винятком хіба що балтійських – у цьому сенсі нагадує зменшену копію Совецького Союзу. Це ставить питання про їхнє майбутнє. Там само, як Азербайджан не може за помахом чарівної палички перенестися у Балтію і стати «європейською державою», так і Палермо – а не Париж чи Відень – є прообразом майбутнього для Москви.

Львів теж має свої обмеження. Якщо міряти соціальний капітал не за кількісними, а за якісними параметрами, то він виявляється значно

79

ЯРОСЛАВ ГРИЦАК
СТРАСТИ
ПО ЛЬВОВУ

нами, начебто ходять до церкви, начебто утворюють собою християнське суспільство. Краще мати твердий, як камінь, споживацький світ. Звісно, мене цікавить доля світу, і я читаю все цікаве, що на цю тему з'являється, про різні теорії, різні уявлення. Я твердо переконаний, що християнинові є даний його відрізок життя, який він повинен якимось собі влаштувати. В мене і так це не надто добре виходить, і якщо я ще буду думати про долю світу замість того, щоб думати про те, як краще влаштувати своє життя під різними оглядами, то це не дасть нічого доброго.

А.Отко: Чи ми, часом, не опинимося в такому внутрішньому житті, як пустинники? Чи ми, бува, не відокремлюємося від світу заради власного ідеологічного чи ідейного комфорту?

А.Шкраб'юк: Пустельники відокремлювалися від світу саме в той момент, коли весь світ начебто став християнським. Коли Церква тріумфувала в Римській Імперії, з'явилися такі люди, які відчули в тому небезпеку для Церкви, яка могла просто розчинитися у світських цінностях, у язичницькому набуткові античності.

Натомість тепер настав той час, коли ці пустельники вертаються у світ, бо світ уже не вдає із себе

християнського, принаймні щораз менше вдає. За багато віків історії християнство настільки увійшло у свідомість принаймні західної цивілізації, що ці люди можуть бути вже дуже споживацькими. Західні суспільства можуть нас шокувати своєю бездуховністю чи відсутністю почуття сакрального, чи чогось божественного у житті, але бодай у своїх вчинках ті люди дуже пройняті християнським спадком. У кожному разі, я дуже далекий від того, щоби ділити світ на духовний Схід і бездуховний Захід. Ця антитеза мені видається просто смішною і недоречною. Я дуже багато реальної духовності і справжнього християнства бачу, власне, на Заході і дуже багато псевдодушовності з багатьма словами, але із малим наповненням бачив тут у нас на Сході.

О.Фешовець: Коли йдеться про свідомість, я, як людина фахово секулярна, бачу деякі певні структури свідомості. Якщо підходити до теми релігії, наприклад, я можу описати мітологічну свідомість. Власне, для мітичної свідомості характерно те, що якраз заганяє УГКЦ в надмірний націоналізм. Переважно для мітичної свідомості характерно те, що, наприклад, зробили греки в храмі, тобто поставили камінь,

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ближчим до Донецька, ніж до Вроцлава. І у Львові, й у Донецьку більше половини населення не цікавляться політикою, й абсолютна більшість має дуже слабку довіру до засобів масової інформації, політиків, державних чиновників тощо. Демократизація і формування у Львові прозахідної громадянської культури набрало швидких темпів в часи Горбачова і у переддень української незалежності, у 1988-1991 рр. Але у незалежній Україні ці процеси загальмувалися. Політичні мітинги більше не збирають багато людей, львів'яни не мають великої охоти брати участь у громадських організаціях і т.д.⁷. Інакше кажучи, недоброякісний соціальний капітал – небажання співпрацювати і брак довіри – наче недоброякісна пухлина шириться по усьому суспільному тілі й похирає здорові клітини.

У постсовєцькому Львові спостерігається формування нових кланів, схожих на старі совєцькі. У свою чергу, вони зрощуються з кланами, котрі й не приховують свого совєцького походження. Історія львівської мерії може служити тому добрим прикладом. Її довголітній голова Василь Куйбіда був обраний за своє на-

півдисидентське минуле. У перші роки правління він втішався славою і симпатією – аж до тієї міри, що колишній львів'янин, а тепер московський режисер Роман Віктюк назвав його найкращим мером на всіх просторах СНД. Це за нього – і, значною мірою, завдяки його старанням, – ЮНЕСКО у 1998 р. надала історичному центру Львова статус світової культурної спадщини. Та від певного часу він занадився до Києва, і львів'яни уже могли побачити його під час футбольної трансляції на трибуні разом із президентом. А влітку минулого року його прізвище потрапило у список ста найвпливовіших і найбагатших осіб України – чого сам він, власник скромної двокімнатної квартири, не міг до ладу пояснити.

Львів'яни могли б йому це пробачити, як і звичку хизуватися на рекламних щитах з незмінним написом: «Наше місто – найкраще». Якби... – якби Львів був дійсно найкращим містом, а багатство мера, уявне чи справжнє, відповідало багатству його мешканців. Енергозабезпеченням у місті й області завідують ті ж люди, котрі володіють київським «Динамо» – тому місто освічують вечорами так само погано, як

пуп світу, і вважали, що центр є тут, в грецькій цивілізації, а всіх решту називали варварами, які не можуть близько досягнути глибини грецької духовності. Для мітичної свідомості характерно те, що вона насправді сакралізує весь той світ, в якому вона існує. А інший світ, який існує за межею того радіусу, який формується довкола найбільш святого, якраз стає десакаралізованим, а це дає санкцію для будь-якої мітичної свідомості його нищити та навіть не ставити під питання право його на існування чи якесь відношення до божественних святинь і висот. Коли ідеться про свідомість, яка формується релігією, то я дійсно міг би сказати, що християнство привело до цієї найвищої форми свідомості, коли вже немає поділу на вибраних і невибраних, тобто, коли всі рівні. Мені дуже сподобалась відповідь Андрія на запитання, що таке небо, і чому християнська душа приростає коріннями до неба, – це небо, яке дає людині абсолютну свободу. Мені здається, що тут якраз виграшна позиція християнства полягає в тому, що коли воно ставить певні догмати, то воно дуже близько, наприклад, до мудрости великого геометра Архімеда, який сказав: «Дайте мені точку опори, і я

зрушу весь світ». В такій позиції головне не ця точка, а відчуття, що довкола існує хаос, який обґрунтовує і ставить необхідність моєї свободи, який взагалі є вищою санкцією моєї свободи. Але для того, щоби я міг здійснитися як людина, а не розчинитися в хаосі, не пропасти, я мушу поставити кілька точок, які принаймні на певний час будуть непорушні. Християнство якраз дає ці кілька точок, чим радикально відрізняється від мітичної свідомості, яка практично сакралізує все. В цьому відношенні, з одного боку, я абсолютно солідаризуюся з Андрієм, але хотів би зробити певне зауваження. Я би сказав, що в УГКЦ замало націоналізму, радше вона дуже часто перебуває ще в якихось архаїчних родових структурах свідомості і насправді дивиться на світ не як націю.

Мені завжди допомагають гарні лекції про мітологію Шеллінґа, який говорить про те, що, в принципі, всі історичні моменти істини є хибними в абсолютному, але в кожному момент становлення вони несуть істину. Ну, дамо людям, які ще не доросли до націоналізму, нарешті стати націоналістами, захиститися і здійснитися, потім вони це переростуть, бо світ свободи – це світ становлення.

погано грають столичні футболісти. Брак води у квартирах і маса жебраків у центрі міста складають враження південноафриканського міста, а корупція, про яку говорять усі, сягає південноамериканських висот. Місцева влада нахваляється, що у Львові зберігається половина історико-культурних пам'яток України. І це лякає – бо означає, що половина української культурної спадщини постійно перебуває під загрозою завалів і зникнення. Наш президент полюбляє говорити, що Львів – європейське лице України. Якщо це так, то на підставі вигляду сучасного Львова можна собі лише уявити, у якому стані перебувають інші, менш європейські частини українського тіла.

Постсовецький Львів насправді є Львовом дуже совецьким. Нехай не вводять Вас в оману його європейська архітектура і віденські кав'ярні, європейські звички й одяг його мешканців та їхня проєвропейська орієнтація – це тільки у нашому слов'янському світі слово прирівнюється до діла, а зовнішність до сутності. Важливо, що діється у голові львів'ян.

У справі вбивства Білозора усіх обурило, що він був убитий росіянами. Мало хто обурився з

приводу того, що покривання його вбивців було зорганізоване за совецькою схемою: міліцейський патруль відпустив одного з молодиків, коли виявив, що той був сином одного з місцевих міліцейських начальників.

Більшості львів'ян не подобається, що у кав'ярнях і магазинах звучить російська музика. Нікому не спаде на думку кинути гасло: «Бойкотуймо ці кав'ярні! Якщо ми платимо їм гроші, то ми маємо право замовляти у них свою музику». «Свій до свого по своє» – старе чеське гасло, котре увійшло у кров і плоть міжвоєнних галичан як частина австрійського спадку – неможливе для реалізації у сучасному Львові. Бо в його повітрі бракує чогось того, що робить можливим довготривалу й сплановану акцію колективної солідарності. Вийти на похорон, побити шибки, пройтися з прапором містом, проголосувати за кандидата-демократа, зустріти папу – це зАпросто! І запрОсто. Набагато складніше добитися водопостачання чи припинити руйнування міста. Бо тут потрібна постійна організована дія – ті краплі води, котрі точать камінь не силою, а частотою падіння.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Церква також може бути поки що надто мітологічною, згодом вона стане націоналістичною, а коли вона виконає всю свою роботу, тоді ми будемо спокійними друзями всіх наших друзів.

Т.Возняк: Твій виступ, Олег, був достатньо провокативний, але я хотів, щоби тексти відчитувались адекватно. Не адекватно була відчитана стаття Куреня українцями, бо, насправді, була спрямована до поляків. Я хотів би посперечатися з Тобою в окресленні націоналізму. Нація є уявною спільнотою, але ми маємо спільне відчуття приналежності до одного народу, котрий Ти окреслюєш як націю, закорінюючи основи тієї нації чи в довжині носа, чи в кольорі шкіри, чи в етнічному походженні, чи в чомусь іншому. Націю ж формує почуття спільности. Що нам дає християнство? Воно дає почуття спільности. Індонезійці як нація ще 50 років тому не існували взагалі. Це була низка народів, котрі розмовляли різними мовами, і які в певний момент відчули, що вони відчувають свою спільноту і витворили спільну мову завдяки внутрішній згоді на спільність. Я би закликав до розмежування цих речей і прецизування, бо в результаті в нашій дискусії ми дуже час-

то будемо заходити в глухі кути націоналізму 30-х років.

А.Борковський: То все ж таки є, чи немає розбіжності між етнонаціоналізмом і християнською концепцією, тобто тим, що пропонує християнство в якості рецепту вирішення світових питань? Насправді немає поганого націоналізму, є погані націоналісти, себто люди, які можуть неадекватно через вади свого мислення тлумачити сенс, або буття народу, або буття зв'язку людини з Богом. Насправді ідеальний християнин і ідеальний представник якоїсь націоналістичної течії не будуть сперечатися. Націоналізм – це традиція, яка дозволяє адекватно тлумачити розвиток певної нації. Згадайте християнську свідомість в 1453 році, середнього пересічного християнина з мечем, який би вам голову відтяв за свої ідеали, за своє бачення і тлумачення християнства.

Але все це зрештою трансформується, все це залежить від конкретного індивідуального тлумачення християнської свідомості, християнства і націоналізму. Я думаю, що навіть і не конче психологічні підстави людської свідомості, біологічні, функціональні, обов'язково витлумачувати або через етнічні, або

В ОЧІКУВАННЯ НОВОГО МІТУ

Найбільше не можуть змиритися з сучасним станом Львова місцеві молоді інтелектуали. Їхні невдоволені голоси найчастіше можна прочитати на сторінках місцевої газети «Поступ» – газети дуже доброї, з напівдисидентським родоводом і всеукраїнською репутацією. Це невдоволення набирає конструктивної форми завдяки створеному нещодавно Інституті розвитку міста. У минулому році Інститут представив альтернативну концепцію міського розвитку Львова. В її основу покладена ідея відродження метропольного статусу Львова. Найсильнішими сторонами цієї концепції є добре розуміння того, що саме становить ознаку модерності міста (місто як місце найповнішої реалізації особистості та задоволення її потреб) та чітко визначення ролі т.зв. постіндустріальних цінностей (плекання освіти як основи сучасної економіки) у розвитку міста. Гірша справа, однак, з аргументацією цих тез. Тут раціональні аргументи поступають старим і новим мітам. Йдеться про метрополійність Львова впродовж усієї історії – хоча місто було метрополією лише час від часу, внас-

лідок переплетіння сприятливих обставин. Пишеться про «толерантне співіснування» різних етнічних груп – хоча насправді, Львів є велемовним прикладом краху ідеї мультикультуральності у цій частині Європи. А далі концепція подає декілька сторінок заходів, виконання яких мало б ошчасливити місто і його жителів. Ці плани не є такими фантастичними, як пропозиції міжвійнової влади збудувати у Львові річковий порт. Але від них відгонить духом старих совєцьких п'ятирічних планів, коли за великою кількістю запланованих заходів стояла мовчазна згода влади і суспільства, що ніхто серйозно їх не те що виконувати, але навіть трактувати не буде.

Ще більше у цих пропозиціях вгадується передвиборча програма. І за Інститутом розвитку міста, і за газетою «Поступ» стоїть особа молодого й амбітного місцевого олігарха Андрія Садового, котрий на початку 2002 року заявив про свій намір кандидувати на посаду львівського мера. Кілька років він вів «холодну війну» з Василем Куйбідою, вміло і грамотно використовуючи невдоволення «сердитих» львівських інтелектуалів для нагромодження свого передвибор-

через християнські призми. Цілком достатньо золотого правила моралі або десять заповідей.

Т.Возняк: Чудовий зразок плутанини. Мова іде про етнонаціоналізм і про націю. Нація не є етнічним утворенням, нація є політичною єдністю. Нація – це те, що ми творимо зараз у нашій Україні з понтійськими греками разом. Ми творимо свою політичну націю, і всі наші культурні традиції тут не дуже придадуться. Нація як політична нація дійсно ближча до християнської єдності, ніж до етнічної кровної єдності. Ти ж пробуєш змішати ці речі. Мова іде про етнонаціоналізм, тобто націоналізм, побудований на етнічних основах, і християнську свідомість. А політична нація – це щось ближче до християнської свідомості.

NN: Мені здається, що це також християнська тема. Чим, наприклад, в цьому руслі мені імпонує Новий Завіт – відсутністю страху Божого. Страх – це те, що найбільше затуманює нам розум. Боячись натовпу, який може вийти на вулицю, і шукаючи аргументів для цього натовпу, ми не розуміємо однієї простої речі, – цей натовп, який вже не здатний сприймати будь-яку аргументацію, є плодом нашої еман-

сипації. Тепер він буде ставати дедалі більше й більше некерованим або керуватиметься просто голодом і необхідністю продатися, бо потрібно буде вижити. Ми своїм постмодернізмом зробили його настільки вільним, далі вже нема куди.

Р.Кісь: Церква – це не організація, а організм, це тіло Христове, духовний містичний організм, це сукупність спасених в Христі, які відчувають свою співпричетність до Христа. Саме так тлумачать цю спільноту Православна, Греко-католицька, Григоріанська вірменська і Протестантська Церкви. Церква незрима, невидима, це духовний організм, про який апостол Петро пише в другому посланні: «Приступайте до нього (тобто до Христа), каменя живого, що люди відкинули, але Бог обрав, драгоцінного, і самі як живе каміння збудуйтеся в Храм Духовний, у священство святе, у Храм нерукотворний, Храм вічний». Храм нерукотворний, Храм вічний, Храм, збудований, як із камінчиків з душ спасених – це, власне, Вселенська Церква, до якої належать всі ті, хто любить Христа незалежно від конфесії. Я прошу вибачення, бо мимоволі зацентрував на горизонтальному, на конфесійності. А по вертикалі Церква

чого капіталу. Лишається, однак, питання, чи, примірявши тогу і китчасту шапку львівського мера, він не піде шляхом свого попередника. Бо у цій державі платою за успіх є безумовна лояльність до київської влади. А не нам розказувати, що ця лояльність означає на ділі... [Стаття написана до виборів 31 березня, на яких переміг третій претендент на посаду міського голови Львова, Любомир Буняк. – *Прим. ред.*]

Є, правда, спосіб уникнути київської залежності. Це – проголошення галицької автономії. Про цю ідею у приватних розмовах було чути уже давно. Але говорили про неї хіба що пошепки, як про заборонений плід, що і солодкий, і небезпечний. Щоправда, ще перед українською незалежністю, її пробував озвучити В'ячеслав Чорновіл, коли став головою Львівської обласної ради. Та цю ідею швидко зацитували, бо що станеться з Україною, коли за прикладом Галичини, захоче автономії Донбас? Тепер же галичани мають досить і Донбасу, і Дніпропетровська, і Києва з їхньою совєцько-російсько-євразійською культурою. Та й із самого Києва їм кажуть україномовні патріоти: «Від'єднується, поки ще все не пропало».

Ідея автономної Галичини або навіть усієї Західної України як останнього притулку справжньої україномовної і європейськи орієнтованої України стає тим нагальношою, чим сильнішою, із закриттям західних кордонів, є загроза опинитися сам-на-сам з євроазійським простором, куди їздити без візи українцям можна буде аж до Воркути і Владивостока. А в окремо взятій галицькій Україні Львів стане справжньою метрополією за визначенням, бо ні одне інше західно-українське місто не годиться на цю роль. Що, як кажуть математики, і треба було довести.

Тому і ведуться у сучасному Львові суперечки, чи не варто повернути латинку в українську мову? Або як вшановувати засновника міста Данила Галицького – як українського, чи як галицького короля? У тому ж самому «Поступі» можна бачити карикатури, котрі сміються з бажання старших галицьких патріотів бачити Україну соборною – мовляв: що, дочекалися? Або дотепні малюнки львівського художника Володимира Костирка про примітивних українців-«рогулів» зі Сходу і рафінованих українців-панів і панянок зі Заходу. На одному з його образів

83

ЯРОСЛАВ ГРИЦАК
СТРАСТИ
ПО ЛЬВОВУ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

як духовний невидимий організм, як містичне тіло Христове – це не ті, що об'єднані, а те, що єднає їх, тобто сам Христос. Дух Його дає шанс єднатися, незалежно від вузьких поділів.

С.Онуфрив: На мою думку, останнім часом представники Римо-католицької і Греко-католицької Церков, які загалом мають достатньо сильні позиції, у нас тут не відіграли тієї ролі, котру мали б відіграти у різноманітних конфліктах останнього часу. Я хотіла би висловити певний жаль з цього приводу, оскільки люди прагнули почути їхній голос, однак, вони його не почули. Ми знаємо з історії такі випадки, коли певні символічні дії чи спільні заяви єпископів різних народів призводили до початку процесу примирення, знищення взаємних стереотипів, образ. На жаль в нашому випадку це ще не сталося, але, можливо, все ж відбудеться.

Чи ти вбачаєш якісь перспективи для екуменізму в нашому регіоні? Наскільки це реальний проект? Чи має він якісь шанси, а чи це абсолютно безнадійна справа, яка тут ніколи не зможе реалізуватися з різних причин?

А.Шкраб'юк: Я надзвичайно вдячний усім, хто брав

участь у цьому семінарі за те, що Ви мені допомогли своїми питаннями або своїми репліками, навіть якщо я з ними був незгоден, глибше цю тему розкрити. Особливо я вдячний тим, хто брав участь в цьому обговоренні, та дійсно підказав мені надзвичайно важливі ідеї. Зокрема Тарас Возняк подав ідею націоналізму державницького, а не націоналізму етнічного, що мені просто не спало на гадку, коли я висвітлював цю тему. Християнська свідомість не є ідеологією, це свідомість належності до свого Спасителя, просто екзистенціальна. Якщо є цей первісний досвід належності, то ніяка ідеологія його у собі не розчинить, хіба що людина заслабо відчула той первісний імпульс навернення. При наверненні, при тому першому імпульсі переосмислюються всі вартості і дуже багато вартостей щезає. І потім, перейшовши через цей вогонь навернення (а перша зустріч з Христом це і є, властиво, вогонь), знову повертає свою вартість, але уже під зовсім іншим світлом.

Кілька зауважень, які в мене виникли під час нашого обговорення. Я побачив, що священними і сакральними для дуже багатьох людей, зокрема тих, хто

Галичина у постаті одягнутої в лицарські лаштунки дівчини кидає своїм невидимим ворогам виклик: «На коліна, хами!»; на іншому закуті в лати воїни «СС Галичини» сидять як лицарі круглого столу, а на столі перед ними лежать гранати – не ті, що їдять, а ті, котрі вибухають.

Це все – на рівні нового мітотворення. На рівні ж політичних програм Андрій Садовий запропонував провести референдум у місті на право надання Львову статусу метрополії. Трохи раніше Орест Друль, співробітник Інституту розвитку міста й автор хіба найцікавіших публікацій, котрі виходять з цього середовища, помістив у львівському журналі «І» статтю з економічними, політичними і культурними аргументами про можливість й доконечність галицької автономії.

Ці погляди можна сприймати або не сприймати. Але з ними даремно було б сперечатися. Бо роль мітів та ідеологій не в тому, щоб давати справжню чи викривлену картину світу. Їх треба оцінювати не за правдивістю, а за ефективністю, тобто наскільки вдало вони легітимізують інтереси та дії окремих суспільних груп. Варто нагадати, як у цьому ж Львові у 1895 р. з середови-

ща таких самих молодих і сердитих українських інтелектуалів вийшла книжка «Україна ірредента» Юліана Бачинського – книжка, котра вперше в історії української політичної думки аргументувала можливість й доконечність української політичної самостійності. Дарма, що аргументація були хибною і натягнутою, бо спиралася на марксистські аргументи. Дуже скоро вона стала «керівництвом до дії», поки не стала реальною на політичній карті світу.

Не знати, чи і за стільки років галицьким автономістам вдасться побачити реалізацію своєї ідеї. Одне лише можна сказати певно: якби вона зреалізувалася у найближчому майбутньому, то навряд чи вони були б з того дуже раді. Бо радше за все вони опинилися би не в «європейській» Галичині, а в зменшеній моделі пост-совецької України, чи, перепрощую, Совецького Союзу. З тією різницею, що на вулицях Львова розмовляли б українською. Але цими ж вулицями бігали б відряджені з Коломиї чи Самбора чиновники, щоб через знайомих і родичів потрапити в «коридори влади» і залагодити там свої справи. Так само як тепер бігають львів'яни Києвом, а де-

присутній у нас, є слова «націоналізм» і «націоналіст», і є надзвичайно великі намагання якось ці слова облагородити, надати їм позитивного змісту під різними кутами зору. Я слова «націоналіст» не люблю, і не люблю цієї позиції взагалі, етнонаціоналізм я відкидаю, він мені глибоко чужий – під різними виглядами, чи то донцовським, чи ліберальним, яким завгодно. Мені близький той націоналізм, про який говорив Т.Возняк. Етнонаціоналізм пов'язується із мітом крові, мітом обожнювання свого племінно-родового походження. У християнстві це просто різко заперечується, тому що християнство – це те, що не від крові, а від духа і об'єднує на зовсім інших засадах.

Перспектива екуменізму у нас є, але у перспективі екуменізму нам важливо виходити за межі християнства із нашим Христом. Через нашу греко-католицьку обмеженість у нас часто виникає смішний греко-католицько – римо-католицький екуменізм. Часто та сама Вірменська Церква чи якісь інші християнські спільноти сприймаються дуже стереотипно. Люди не знають всіх глибин богослов'я, традицій різних Церков, їхньої історії і судять загальними штампами. Коли в черговий раз приходиться ви-

пещенець греко-католицької Семінарії Святого Духа і починає доводити вірменському священникові, що він монофізит, отець згоджується, киває головою і каже: «Так, у нас навіть таргани монофізити». Якщо ми хочемо говорити про екуменізм, ми повинні бути із Христом, але без християнської ідеології, без намагання накинути комусь свій обряд, своє найкраще християнство.

Я пережив у 90-92 роках велику власну кризу свого націоналістичного світогляду, який до того носив, наче українську сорочку. Тепер я не є носієм християнського світогляду, а Христос є носієм мене, наскільки я даю себе нести Йому. А тоді я пережив величезну порожнечу. Я брав участь у такій маргінальній партії, як Християнсько-демократичний фронт Василя Січка, і у певний момент мені це здалося якоюсь диявольською порожнечею, настільки безглуздим і настільки безпредметним, що я довго не знав, як на те самому собі відповісти. Я це питання у собі відклав, щоб воно отримало свою відповідь тоді, коли вона буде мені дана у дуже своєрідний спосіб. Якось я собі просто ішов до нашого Шевченківського гаю, до Кайзервальду, і, подивившись на

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

сятки років тому – Московію. І, напевно, у якісь провінційній молодіжній «популярній» газеті появилася б карикатура на галицьких автономістів – мовляв: що, дочекались?

ЕПІЛОГ

Страсти по Львову є страстями по мітах, які ніколи не збуваються. Один з найтривкіших серед них – міт націоналізму. Обговорення національного питання тут відбувалося і відбувається з інтенсивністю, котру рідко можна де надібати в Україні, а може навіть у всій Східній Європі. Кожен, хто живе у Львові чи приїжджає до нього, рано чи пізно починає дивитися на місто і світ через «національні» окуляри. Тому і відіграє це місто таке велике значення у національних, а краще сказати, націоналізованих, історіях українців, поляків, євреїв, а віднедавна ще й росіян. Ці історії завжди формувалися під впливом страху, що «нам» весь час хтось загрожує. Тому головною функцією такого міту є забезпечити захист «нашої» загроженої ідентичності та ображеної національної гордості. І рецепт пропонується дуже простий: треба усунути «чужих» і зробити місто «нашим».

Історію Львова можна перепоповісти як перемогу кожного з цих націоналізмів, котрий поставив зробити місто «своїм». Останнім у цій черзі виявився український націоналізм. Але і його перемога не до кінця переконлива. Тут і далі говорять про те, що українська культура у Львові загрожена, її треба негайно рятувати, і т.д., і т.п. Щоб не перетворити цю перемогу у ще одну, чергову поразку, треба таки зняти «національні окуляри». І побачити, що у світі, якому ми живемо, поділ на «чужих» і «своїх» є надто спрощеним, а навіть згубним. Особливо, коли засобами такого поділу виступає мова, колір береток, інтелегентна фізіономія тощо. Бо, насправді, у кожному з «наших» сидить хоча б крапля «чужого», і «чужі» переймають звички «своїх».

Скажи мені, хто Твій ворог, і я скажу Тобі, хто Ти такий. Ці слова добре підходять до пояснення, що власне діється у Львові і зі Львовом. Міжвоєнний і воєнний український націоналізм був добрим учнем свого головного ворога – націоналізму польського, звідси стільки спільних рис у кожного з них. Повоєнне українське суспільство було вихованком совєцької системи. Воно

85

ЯРОСЛАВ ГРИЦАК
СТРАСТИ
ПО ЛЬВОВУ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ті дерев'яні церкви, я раптом ту відповідь отримав. Я побачив такий національний вияв, який не претендує на якусь владу наді мною. Наші ідеологічні націоналісти часто мені нагадують тих фарисеїв, про яких каже Ісус Христос: «Ви накладаєте на інших такі тягарі, які самі не можете носити». Невже цим людям не важко? Я побачив у красі цієї спадщини народної архітектури (може, це смішно, дивно звучить) такий вияв українства, який нічому не шкодить, який може співіснувати із усім іншим. Крім того, я побачив навіть певну символічність у тендітності тих церков – їх дуже легко спалити, бо вони дерев'яні, в чому якраз і є вся вартість національної спадщини. Це щось дуже гарне, щось таке, що не претендує на те, щоби мною цілком оволодіти, щось, що існує саме по собі. Я, очевидно, є сином цього, і, якщо воно загрожене, я на свій спосіб буду його обороняти. Отримавши цю відповідь і знову ставши українцем, я зміг якось перепливати у інші релігійні національні досвіди. Я чуюся християнином по-перше, по-друге, по-третє і по-останнє у вірменській церкві, хоча співаємо ми прадавню вірменську музику в манері V-XII століття. Найліпший мені комплімент (я не можу не

похвалитися, бо я грішна істота) зробив вірменський архієпископ, який сказав, що я співаю не просто добре, а співаю так, як співали у Вірменії 500 років тому.

Я чуюся насамперед християнином, але також і українцем, і вірменином. Я не сказав би, що в мене якась розмита ідентичність у той момент. Я, в принципі, про свою ідентичність не думаю. Я думаю про те, щоби підготуватися до гідного прийняття причастя Господа нашого Ісуса Христа.

Львів, 27.07.2002

не дало себе асимілювати в російськомовну совєцьку культуру, але його соціальний капітал неминуче складався під впливом совєцьких традицій. Тому привид Палермо загрожує не лише Москві. Він завис і над нашим містом. Львів був і залишається найбільш українізованим і європеїзованим містом – але на карті великого «совєцького» континенту, котрий тягнеться від Брайтон-Біч до Владивостока.

Побачити це можна лише тоді, коли час від часу покидаєш цей континент, а потім повертаєшся до нього. Кількість осіб з України, котрі постійно курсують між тим і тим світом, обраховується уже на мільйони. Є надія, що їм таки не вдасться «советизувати» Америку й Європу – а, навпаки, що вони привезуть разом із тяжко заробленими грошима ще й інший, соціальний капітал, так потрібний для позитивних змін вдома. І може тоді, нарешті, здійсниться міт про гарний світ, де справно їздять трамваї, і де постійно є вода в лазничці, а у ввечері можна йти спокійно у кіно. Міт про цивілізоване місто на цивілізованих землях.

¹ Подібна тенденція у містобудівництві спостерігається в усій Центральній Європі. Але у Львові вона почалася дуже рано, у 1772-1805 – раніше, аніж у Відні (після 1857 р.) чи Празі (після 1870 р.). Ця різниця у часі видає поспішність, з якою нова бюрократія хотіла компенсувати конечність свого перебування у Львові (див. статті Миколи Бєвзи, Кшиштофа Павловського й Ольгерда Цернера у збірнику «Архітектура Галичини ХІХ – ХХ ст.» (Львів, 1996)).

² Про цей тип модернізації див. праці австрійського історика Вальтрауд Гайндль.

³ Детальну статистику повоєнних змін див. у роботах Віктора Сусака.

⁴ Цей опис є фрагментом есеї «^t карта Галичини (Листи з Ясенева)», котра не увійшла до згаданої збірки, і котру я прочитав у Інтернеті на мережевій сторінці журналу <www.russ.ru>.

⁵ Про цю «Європу непровінційну» свідчать спогади львів'ян Лариси Крушельницької та покійного Романа Липки в однойменній книжці (польською мовою) про цивілізаційні зміни східних земель колишньої Речі Посполитої у 1772-1999 р.

⁶ Див. статистику за березень 2000 року: *Counterpart data on Ukrainian NGOs (2000)*: <http://www/viaduk.net/cp/cpk.e.nsf/>.

⁷ Див. статтю Мартіна Обєрґа, котра стала однією з першою публікацій у рамках спільного шведсько-українсько-польського проекту.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

в о л о д и м и р я в о р с ь к и й

Львів, готель «Україна», 2001

© В.Яворський, 2002

про україну без звинувачень

Україна... Вже, здається, у самому цьому понятті дивним чином учувається присмак непевності. Наче в самій природі українського є щось від нереалізованості, від несправдженості сподівань, від початого і незакінченого... Чи не з цієї причини Україна багато кому здається якоюсь ефемерною. Наче вона є, і водночас наче її нема. Адже й зараз у нас можна зустріти людей, котрі цілком поважно твердять, що ніякого особливого українського духовно-культурного феномену не існує. Та й ті, хто нібито відчуває цей феномен, не можуть до пуття пояснити, що це таке. Отож, гадаю, не таким уже і перебільшенням буде сказати, що Україна в певному сенсі – воістину дивовижне явище.

То що це таке Україна? Реальність чи виплід хворобливої уяви? І якщо реальність, то в межах яких параметрів шукати її і за якими критеріями оцінювати, щоби виразно побачити її обриси у світовому просторі?

Я вже не один рік намагаюся з'ясувати, що криється за словами «Україна», «українське суспільство»,

Львів, готель «Україна», 2001

«українці». Однак усі оцінки та визначення, які досі довелось чути, здаються мені якимись фальшивими, далекими від істини.

Якою ж є Україна? В чому полягає призначення українського народу, яка, врешті, його місія? Ці питання залишаються для мене без відповідей.

Єдине, що не викликає в мене заперечень, – це самобутність України, її неповторність. І не стільки у зовнішніх, скільки у глибинних внутрішніх властивостях. Твердження, що українці мають своє особливе лице з унікальними багатьма в чому рисами, по-моєму, безсумнівне.

Що насамперед упадає вчі, коли розглядаємо українське суспільство й порівнюємо його з іншими? По-перше, його затіненість, невиразність, а по-друге, неуспішність, себто певне відставання у багатьох важливих ділянках життя... Ми відстаємо в політиці. Українська держава не відіграє належної ролі в міжнародних відносинах. Відстаємо в економіці. Україна не може похвалитися значними досягненнями ні у важкій, ні в легкій промисловості, ні в сільському господарстві. Врешті, відстаємо в науці та культурі. У нас майже немає ні великих наукових розробок, ні великих учених, до думки яких прислухалися б у світі. Мало хто

за кордоном знає нашу літературу, театр, кіно, музику. Україна для світу – це по суті країна-мариво. Нас наче не існує. Як це не дивно, та діяльність п'ятдесятимільйонної маси українців практично не помітна на Землі. Певно, не знайти більше у світі жодного народу, який з такою поважною людською масою мав би такий мізерний резонанс. І це, безсумнівнo, одна з наших унікальних властивостей.

Багато хто з іноземців, котрі трохи пожили в Україні, твердить, що в нас усе відбувається вкрай повільно, життя не вирує, а протікає мляво, наче в напівсонні, дуже традиційно, без новизни, люди пасивні, з низькою самооцінкою, перейняті здебільшого настроями зневіри та суму. І з цим важко не погодитись. Українці справді в переважній більшості пасивні. Їхня взаємодія з дійсністю базується не на безпосередньому сприйнятті цієї дійсності, а на сприйнятті її через окуляри певних усталених уявлень. Отже, виходить, що українське суспільство (за Арнольдом Тойнбі) належить до категорії традиційних, себто нетворчих.

Можливо, нетворчий характер українського суспільства і є ключем до розуміння України. Принаймні цим, гадаю, можна хоч якось пояснити багато дивних явищ українського життя.

Львів, готель «Україна», 2001

зона відчуження

Пригадується, покійний професор Данило Струк із Торонто полюбляв жартувати, що Київ нагадує йому місто під окупацією: влада говорить тут однією мовою, пише нею вівіски й оголошення і навіть викладає нею у школах, а населення тим часом розмовляє іншою. Насправді, звичайно, в Києві не все так однозначно — і з владою, і з населенням. І взагалі, мова навряд чи є вирішальним чинником справді наявного й очевидного відчуження населення від влади. Відчуження це з року в рік підтверджують соціологи на підставі опитувань громадської думки: лише кілька відсотків населення виявляють цілковиту довіру до тих або тих державних інституцій (до уряду, Президента, парламенту, війська, міліції, Служби безпеки, суду) і ще кільканадцять відсотків довіряють деяким інституціям частково.

Умовно кажучи, це суспільне відчуження має кілька вимірів — етнокультурний, політичний і, звісно, економічний. Мовно-культурне відчуження, яке дотепно підмітив професор Струк, полягає, вочевидь, у тому, що українська влада видається однаково «несвоєю», себто чужою, і запеклим советофілам на півдні та сході

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Якщо застановитися над тим, що рухає людьми, що змушує їх діяти в той чи інший спосіб, то виявиться, що в основі людської поведінки лежать два чинники: невмотивований рух душі та вимоги світоглядних схем. Ці чинники є антагоністами, вони постійно конфліктують між собою, і від їх взаємопоборювання залежить, як вчинить людина в кожному конкретному випадку. Людей навіть можна умовно поділити на дві групи: тих, у чиїх діях домінує душа, і тих, кого переважає світоглядна схема.

Спробую коротко пояснити, що мається на увазі під поняттями «душа» та «світоглядна схема».

Людина є органічною частиною дійсності. Вона взаємодіє з дійсністю, як взаємодіють із нею всі інші її частини. Ця взаємодія побудована на безперервному ланцюгу акцій та реакцій. Себто людина мусить постійно реагувати на акції, які надходять із зовнішнього світу. Сторону людського єства, яка точно (адекватно) відповідає на подразники ззовні, я і називаю душею. Душа — це жива, завжди молода і свіжа сутність людини, така сама, як жива, вічно молода і свіжа дійсність. Дійсність не може бути мертвою, вона завжди є тепер і ніколи не може бути в минулому, тому, певно, і душа існує виключно в «тепер». Отже,

якщо хочемо ретельного розглянути душу, то мусимо шукати її лише в «тепер». Ні в минулому, ні в майбутньому її не знайти.

Світоглядна схема — це, грубо кажучи, набір стереотипних реакцій чи правил поведінки, які виникли на основі особистого і суспільного досвіду. Реакції чи дії людини, які базуються на світоглядній схемі, є неадекватними. Вони є неадекватними тому, що світоглядна схема складається з минулих вражень, а дійсність завжди інакша, нова. І коли на акції нової дійсності відповідати старими реакціями, неминуче матимемо дисонанс. Минуле і теперішнє ніколи не можуть збігатися.

Звичайно, що тільки є людей, у яких домінуючою є душа (назвімо їх творчим типом), діяльність може бути успішною. Адже успіх будь-якої справи залежить від правильного розуміння дійсності і правильних реакцій на цю дійсність. У людей же, які перебувають під диктатом світоглядних схем (назвімо їх нетворчим типом), діяльність не тільки малоуспішна, а часто ще й руйнівна. І це закономірно, бо вони викривлено сприймають дійсність і неадекватно реагують на неї.

Яка ж причина, що одні люди є творчими, а інші нетворчими? Гадаю, що все залежить від духовної

країни, і переконаним українофілам на заході. Для одних вона «чужа», бо намагається розмовляти мовою і спиратись на символи, які більшість русофілів глибоко зневажає або й ненавидить, вважаючи їх «націоналістическими». Але і для інших вона теж «не своя», бо надто вже бутафорською є її опереткова українськість і надто вже очевидною — її глибинна «совковість» (себто советськість, від слова «совок» — «советській человек»).

На політичному рівні ця «совковість» має особливо трагічні наслідки. За десять років українська влада так і не змогла себе по-справжньому легітимізувати в очах громадян, себто переконати їх, що вона, власне, і є тією армією державних службовців, яких ми, громадяни, наймаємо за свої гроші для задоволення наших спільних, громадських потреб, і яких можемо, ба мусимо кожні чотири-п'ять років або й раніше проганяти геть за погану працю. Я часто спілкуюся з так званими «простими людьми», котрі звично нарікають на владу і на важке життя, а проте коли я намагаюся їх підвести до думки, що вони самі в цьому винні, бо самі собі таку владу вибирають, більшість відказує: «Та хто їх там вибирає! Вони самі себе вибирають!..»

Це, власне, і є характерний вияв відчуження людей від влади: вони й досі сприймають її у звичний советський спосіб — не як вибрану, делеговану самими громадянами, а як узурповану групою гангстерів — партією більшовиків, наприклад, чи, по-сучасному, номенклатурою, чи, ще більш по-сучасному, олігархами. Можна, звісно, докоряти населенню, що воно саме винне, бо не використовує ефективно тих куцих засобів формальної демократії, зокрема нібито вільних виборів, що їх регулярно влаштовує в Україні правляча група на догоду т. зв. «міжнародному демократичному співтовариству». Але правда і те, що демократизм виборів визначається не лише процедурою голосування, а й компетентністю виборця, його поінформованістю. І саме на цьому, інформаційному, полі авторитарний режим здобуває головну перемогу над своїми політичними супротивниками і над негромадянським суспільством. Досить поглянути, кого з ранку до вечора рекламують на всіх телевізійних каналах, а кого до них не підпускають і близько, щоб збагнути, хто є улюбленцями режиму, а хто є для нього реальною загрозою — не комуністи, між іншим, маніпульовані владою, і не кишенькові рухівці, а соціалісти Мороз та «Батьківщина» Юлії Тимошенко. Населення,

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

потиуги, якою наділений той чи інший індивід. В одного сила душі більша, і вона проривається крізь усі світоглядні схеми, а в іншого — менша, і вона засмоктується тванню застиглих правил, уявлень, оцінок.

Сказане вище, на мою думку, дає можливість зрозуміти причину неуспішності української нації, її постійного витіснення на узбіччя світових суспільно-політичних і культурних процесів. Беру на себе сміливість стверджувати, що в українському суспільстві фатально не вистачає динамічних, себто творчих людей, і що загальною характеристикою української нації є інертність, себто нетворчість. Абсолютне переважання одиниць нетворчого типу робить усі порухи України млявими та малоефективними. Маса одиниць творчого типу в українському суспільстві надто мала, щоб у ньому могли відбутися суттєві зміни. Зусилля цих одиниць здебільшого витрачаються марно і хирять у багновиті загального нерозуміння.

Коли знаємо, на чому базується поведінка людини нетворчого типу, стають зрозумілими і багато явищ, які є в суспільстві, позначеному інертністю, а отже, в нашому випадку — в українському суспільстві.

Візьмімо політичний аспект. Взаємини як між державами, так і всередині держав — це постійні зміни,

безперервне виникнення нових ситуацій, які вимагають негайних реакцій. Неправильні або запізнілі реакції приносять шкоду. Україна має з цим проблеми. Їй надзвичайно важко визначитись і швидко зайняти потрібну позицію. Тривалі вагання часто призводять до ухвалення перших-ліпших випадкових рішень, які нерідко не вирішують проблему, а лише її ускладнюють. Наприклад, питання економічної моделі. Було згаяно дуже багато часу на суперечки, чи запроваджувати ринкову економіку. Відтак ми посіяли у багатьох країнах недовіру до себе, створивши собі імідж хистокої непевної держави з несприятливим для інвестицій кліматом. Наслідки цього відчутні й зараз. Те саме і з геополітичною орієнтацією. Україна ніяк не може чітко визначитись. Дивлячись на Європу, вона постійно озирається на Росію. Зрешту, тупцює на місці й не має належної підтримки ні від Європи, ні від Росії.

Чим же викликана така поведінка України? Недолугістю наших державних зверхників? Гадаю, що так вважати було би явним спрощенням. Далеко не все залежить від зверхників. Керівники суспільства тісно пов'язані зі самим суспільством. І якщо суспільство не готове виконати якусь роботу, то ніяке, навіть наймудріше керівництво цьому не зарадить. Як може,

безумовно, відчуває, що його якимось дурять, а проте, як у грі в наперсток, ніяк не може збагнути — яким чином.

І нарешті, економічне відчуження, про яке знає кожен, хто намагався займатися власним бізнесом, або й просто на власному досвіді чи досвіді близьких пересвідчувався, що в Україні економічне становище людини визначають не її фахові якості, не наполеглива праця, не впровадження нових ідей і технологій, а — передусім — зв'язки з владою, «кінці», «криша». Саме тому українська економіка є навіть не ранньо-капіталістичною, а феодальною: правдивий добробут тут здобувається не працею в полі чи на заводі, чи в проектному інституті, а — інтригами при «дворі». Бо саме там і тільки там можна швидко розбагатіти, пропхавши відповідний закон, отримавши пільгову позику, урвавши імпортно-експортну ліцензію чи прокрутивши ще якусь юридично сумнівну й не зовсім моральну, проте надзвичайно прибуткову аферу. Невипадково, між іншим, практично ніхто з українських олігархів не поспішає ділитися з простим людом повчальним досвідом своєї кар'єри ні прозаїчним походженням своїх грошей. Це, вочевидь, довго буде ще «комерційною таємницею».

І все ж я не став би називати сьогоднішню українську владу «окупаційною», оскільки така емоційна метафора радше затемнює, ніж прояснює суть проблеми. За більшістю своїх ознак постсовєтський режим в Україні є типовою (нео)колоніальною владою, яка паразитує на контрольованій нею раптово унезалежненій території. Родова ознака всіх цих режимів — що в Африці, що в Азії, що в Латинській Америці — компрадорство. Усі вони наживаються на експорті сировини та напівфабрикатів і всі намагаються залишити гроші в закордонних банках замість інвестувати їх у себе в країні. Вони не облаштовують курортів у Криму чи Карпатах, бо їздять відпочивати на Мальорку та в Канни. Вони не інвестують у школи й університети, бо їхні діти вже давно живуть і навчаються за кордоном. Вони не дбають про медицину, бо лікуються у Швейцарії або в «цековській» лікарні при Адміністрації Президента. Вони не прагнуть виробляти якісні й дешеві авто, бо купують собі за кордоном найдорожчі. Вони навіть добрих доріг в Україні не потребують, бо подорожують за межі Києва, як правило, літаком, а тому й облаштовують лише Київ та дорогу до Борисполя.

Це їхня держава, і вони розпоряджаються нею, як

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

наприклад, Президент запровадити у країні ринкову економіку, коли переважна більшість народу або байдужа, або відверто не хоче цього. Президентові рішення просто саботуватимуться на всіх можливих рівнях. Так само, як може Президент чітко заявити про європейську орієнтацію, а тим паче здійснювати її на практиці, коли величезні маси українців сповнені недовіри до Європи, а багато хто розглядає Росію як щось рідне і ностальгує за втраченим «російсько-комуністичним раєм»? Якщо суспільство у своїй масі не визначилось і вагається, то як можна вимагати від його проводирів чітких цілеспрямованих дій? Адаже єдиним інструментом будь-яких змін є активність суспільства. Без цього жодні зміни просто неможливі.

Отже, вина за запізнілі рішення щодо економічного устрою і невизначеність геополітичної орієнтації лежить перш за все на українському суспільстві, а вже потім, звичайно, на його керівниках, котрі є невід'ємною частиною цього суспільства. Та чи доцільне тут слово «вина»? Хіба можна звинувачувати воду, що вона тече, чи зайця, що він не літає? Ні, не можна, бо це їхня природа. Так само нерозумно звинувачувати й українське суспільство. Воно діє відповідно до свого характеру й інакше просто не може.

Чому українці так хворобливо й неохоче розлучаються із проросійською налаштованістю, так повільно й нерішуче приймають вільноринкові реформи, чому більшість із них залишається пасивними спостерігачами, а не активними утілювачами цих реформ? Чого вони чекають, а не діють? Бо це є щось нове, незвичне для них. А їхньою природою є наслідування звичного. Нове лякає їх, паралізує волю, і вони розгублюються. Їм важко дивитися на дійсність широко розплющеними очима, важко бачити її такою, якою вона є, важко діяти відповідно до реалій, а не відповідно до звичних схем. Їм узагалі важко змінюватися. Вони погоджуються на зміни лише тоді, коли надто вже їхня поведінка дисонує із дійсністю. Але це, ясна річ, згодом стається запізно.

А що з нашою економікою? Чому вона функціонує так неефективно? Чому, врешті, ми, маючи значні людські й природні ресурси, живемо так бідно? Тому що у нас «погана» влада? Нам перманентно не щастить із керівниками? Але звинувачувати у своїх бідах усіх, тільки не себе, — чи не є це ознакою певного інфантілізму? Пригляньмося уважніше до міркувань пересічного українця. «Я людина маленька. Від мене нічого не залежить. Це все вони, державні керівники.

хочуть і як уміють. Зрештою, кожна держава — це лише певний адміністративний і репресивний апарат. Він може належати всій нації, а може — лише групі людей. В Україні нації поки що нема, бо нема громадян. А є лише держава, яка закономірно належить «їм», а не «нам».

Мене не дивує, що населення не любить «їхньої» держави, не довіряє їй і називає зневажливо «ця країна» або «эта страна». Ця держава того заслуговує. А от чи заслуговує наше населення саме *такої* держави — побачимо на наступних виборах. Богу дякувати, вони ще проводяться.

Львів, площа Міцкевича, січень 1998

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

У них сила і влада. Від них усе залежить. Тому мені не треба докладати ніяких зусиль, аби в Україні відбулося якесь покращення». Ось як думає пересічний українець, і як, врешті, налаштоване ціле наше суспільство. Воно у своїй масі спрямоване не на активну дію, а на пасивне споглядання. То яких економічних успіхів можемо сподіватися? Добробут здобувається інтенсивною працею, а не претензіями, що хтось збоку (наприклад, влада чи мудрий правитель) його не приносить. Влада може лише запропонувати той чи інший план дій. Але якщо суспільство його не виконуватиме, то ніякого результату не буде

Отже, низький матеріальний рівень нашого життя спричинений не «злочинними діями антинародної влади», а звичайнісінькою пасивністю нашого суспільства, яке не хоче докладати зусиль, аби покращити своє життя, не хоче змінюватись, а чекає, що зміни принесе хтось ззовні. Що ж до влади, то, як уже зазначалося, вона є органічним елементом суспільства, його породженням.

Чим же пояснити цю пасивність? Гадаю, що невірою у власні сили, таким собі колективним комплексом меншовартості, яким наділена більшість українців. Ця невіра в себе є, між іншим, рисою, яка знову ж

тако підкреслює особливість української вдачі. Переконаний у власній неспроможності щось змінити, українець залишається глухим до будь-яких закликів діяти. Лише втручання зовнішньої сили може зрушити його. Також зрідка активізувати його може яскравий приклад чийогось успіху. Та завжди це буде результат впливу ззовні. Така залежність від зовнішнього чинника викликана специфікою взаємодії українця з дійсністю, яка базується не на прямому сприйнятті реалій, а на сприйнятті їх через окуляри усталених уявлень.

У науці та культурі відбувається приблизно те саме. Відсутність успіхів тут прямо пов'язана з нетворчим характером основної маси українців. Уже саме те, що українське суспільство нетворче, означає, що в ньому потенційно дуже незначна кількість творчих особистостей. Окрім цього, навіть для тої жменьки творчих одиниць українське суспільство є вкрай несприятливим ґрунтом для самореалізації. Не дивно, що так багато обдарованих людей покинули Україну, знаходячи визнання у світі, але не в себе вдома.

Чому це так? Чому творчі одиниці почуваються чужими в Україні? Це пов'язане із прямо протилежними способами сприйняття дійсності. Українці багатьох життів через традиції і реагують так, як вимага-

Львів, 27.07.2002

(метафізика топосу відчуження)

ucrania: locus amoenus est

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ють традиції. Вони бачать життя певним чином викривлено і діють неадекватно. Ті ж, хто дивиться на світ безпосередньо, бачить його таким, яким він є. Відтак і дії їхні є адекватні. Таким чином, між першими та другими неминує виникає конфлікт оцінок, прагнень і дій. Нетворче суспільство не розуміє і не може зрозуміти поведінку творчих людей, бо ця поведінка не вкладається в рамки суспільних уявлень, вона невідомо, а тому або не викликає інтересу, або породжує негативне ставлення. Оскільки ж нетворчі люди в Україні абсолютно домінують, то, ясна річ, творчі одиниці опиняються у своєрідному вакуумі, себто почувають себе обділеними увагою і взагалі непотрібними.

Але чи таке вже важливе адекватне сприйняття дійсності для досягнення успіхів у науці та культурі? Так, важливе. Наш світ, як вже говорилося, мінливий, він постає щоразу іншим, щоразу новим. Те, що було, ніколи не повторюється. І щоб побачити світ таким, яким він є, треба дивитися на нього безпосередньо. Всілякі посередники у вигляді попередньо сформованих оцінок та суджень викривлюють реальність. А щоби зробити якесь велике наукове відкриття, треба бачити речі в істинному, а не викривленому світлі.

Будь-яке потьмарення громади зводить наукові пошуки нанівець. Це саме правило діє у всіх без винятку видах мистецтва: літературі, музиці, малярстві, театрі тощо. В основі кожного з них лежить творення нового. Художній твір, виконаний як наслідування певних, хай і найдосконаліших зразків, не може бути повноцінним. Великі твори мистецтва до снаги тільки людям, які здатні відчувати новизну миті і спроможні продертися крізь хащі вже знаного.

Отже, українське суспільство як нетворче, інертне, спрямоване на наслідування звичного, вже за самою своєю природою приречене на неуспіх. Неможливо мати успіх, застосовуючи до вічно нового світу вічно старі засоби. Не дивно, що в нашому суспільстві політики, які здатні адекватно сприймати дійсність і могли би привести це суспільство до успіху, не знаходять підтримки. Вони залишаються незнаними. Суспільство не сприймає їх. Воно не сприймає їх тому, що ці політики говорять щось нове, невідоме, а тому незрозуміле й чуже загалом. Таким чином, українське суспільство само себе прирікає на маргінальне існування. Тих проводирів, які можуть указати шлях, воно відкидає, а тих, які не можуть, воно підносить. І виходить, що сліпі ведуть сліпих!

К.Ясперс запропонував концепцію «осьового часу», К.Гаусгофер — «осьового простору». А.Дугін використав розуміння (Verstand) для їх поєднання в уявленні (Vorstellungen) про «Абсолютну Вітчизну». Але в дійсності слід виходити з розуму (Vernunft), і тоді відкривається, що континуум реальності — це відносність буття, роздвоєного на суб'єкт та об'єкт, і тому слід шукати «момент» буття, що з'єднує їх на-впрямки (coincidentia oppositorum) без опосередкування пізнанням.

Владний істеблшмент («Система») у сучасній кризово-перехідній ситуації України намагається знайти офірного «цапа-відбувайла» в самій політичній системі (формі). Дехто знаходить інших «хлопчиків для биття»: москалів, євреїв, масонів, МВФ, Сороса, нашу власну ментальність, геополітичне розташування («ні вашим, ні нашим») тощо. Нас намагаються втішити концепцією авторства З.

Бжезінські, де Україні відводиться не остання роль у колективній безпеці Європи та навіть Евразії [1]. Також Генеральний секретар НАТО лорд Дж. Робертсон сказав, перебуваючи в Києві, що територія та «вирішальна роль» роблять Україну ключовою для гарантування тривалої стабільності в Європі [2]. Без сумніву, такий тренд вигідний для таласократичної Великої Британії, яку представляє згаданий лорд, бо Велика Британська імперія після Другої Світової війни змінила форму імперської морської влади (таласократії) венеціанської фінансово-мондіалістської олігархії та надала їй вигляду англо-американської «нової Римської імперії» [3].

Україна є підсонням Міжмор'я (Мезоталасії), і, без сумніву, слід було б «для більшого щастя» розрадитися саме таким баченням своєї місії.

Ну і що з того! Автор «Міту ХХ століття» пропонував фюрерові створити на неозорих просторах від Карпат до Волги союзу Тисячолітньому Райхові могутню та незалежну Україну. Реальна політика нацизму не передбачала нічого подібного. Обманюватися знову — після «совіцької» та «німецької» споку — чи доцільно?

А тепер, спираючись на тезу про нетворчий характер українського суспільства, розгляньмо ще деякі явища нашого життя.

Про мову. Чому за десять років незалежності відбулося так мало поступу в справі утвердження української мови? Адже якщо в минулому українську мову цілеспрямовано душила російська влада (і це незаперечний факт), то що заважає її відродженню сьогодні, коли зовнішній чинник усунено і маємо найсприятливіші умови для її розвитку? Звичайно, що тепер причини належить шукати в Україні, а не за її межами. Отож, хто чи що нам заважає зробити мову засобом загальнонародного спілкування? І тут не треба особливої проникливості. Переважна більшість українців не відчуває ані найменшого бажання щось змінювати в мовній ситуації, яка склалась. А деяка частина навіть вороже налаштована до ідеї витіснення російської мови українською. Утвердження української мови хоче меншість. Звичайно, що бажання не підтримуване більшістю народу, не може бути реалізоване. І нема чого звинувачувати владу, що вона буцімто винна в ситуації з українською мовою. Влада завжди є владою більшості, а не меншості. Тому той, хто засуджує владу, засуджує народ (принаймні його більшість).

Цікаво, а чому більшість українців не горить бажанням утверджувати в Україні рідну мову? Тому, що вони звиклися з російською мовою. Відновлення ж української є для них чимось новим. А все нове й незвичне лякає їх, викликає негативні почуття. Адже їхні очі спрямовані в минуле, у знане. Така природа людей нетворчого складу.

Втім, це зовсім не означає, що абсолютно вся меншість, яка за відродження української мови, автоматично є творчою. Прихильники української мови у своїй масі спонукувані, на жаль, не прагненням нового, незнамого, а бажанням зміцнити знане, старе... Іхні очі спрямовані теж у минуле, а бажання відродити українську мову покликане не саморухом душі, а конфліктом із чужою традицією. Вони, отже, мають таку саму нетворчу природу, як і більшість.

Про засилля чужої культури. Часто чуємо нарікання, що в Україні домінує російська культура, а українська перебуває на узбіччі. При цьому звинувачують Росію в експансії, а українське державне керівництво — в небажанні або невмінні покласти цьому край. Щодо російської експансії, то вона, звичайно, є, але от щодо вини винятково тільки української влади, то тут не все гаразд.

Та чи слід також погоджуватися з категоричним твердженням представника ідеології геополітичного тоталітаризму:

«...Україна як держава не має жодного геополітичного сенсу. У неї немає ні особливої культурної звітності універсального значення, ні географічної унікальності, ні етнічної винятковості. Історичний сенс України відбитий у самій її назві — «україна», тобто «околиця», «прикордонна територія». В епоху Київської Русі території нинішньої України були центром державності східних слов'ян, для яких у той час Владимир (пізніше Москва) був східною околицею («україною»), а Новгород — північною. Але в міру перетворення Русі зі слов'янської держави на євразійську імперію геополітичні функції найбільших центрів радикально змінили своє значення. Столицею імперії стала Москва, а Київ перетворився на другорядний центр, де перетиналися євразійський і середньоевропейський впливи. Про жодний синтез культур не могло бути й мови. Вірогідно, архаїчніші, суто російські православні пласти були піддані дійовому впливу з боку динамічної та «модерністичнішої» Західної Євро-

пи... Безумовно, українська мова та культура своєрідні й унікальні, але якогось універсального значення вони позбавлені... Усе це прирікає Україну на маріонеткове існування та геополітичну службу таласократичній («морській», тобто англосаксонській. — *О.Г.*) стратегії в Європі» [4].

Отже, з наведеної цитати виходить, що в Україні відсутні «особлива культурна вісь універсального значення», «етнічна винятковість», її самоназва (а отже, і самоусвідомлення) означає «окраїнність», «периферійність», «марґінеси»... Не те, що Росія, яка і «мега-», і «гіпер-», і «супер-». Принаймні Росія виконує місію «врівноваження» полюсу романого-германського Заходу полюсом слов'яно-тюркської Євразії (*and the rest*), а Україна — це лише такий собі «доважок», *epitheton omans*.

Нехай і так. Не будемо, як це у нас полюбляють, розраджуватися цитатою з Ф. Пігера («В Європі існує народ, забутий істориками... Цей народ існує, має власну історію, відмінну від історії Польщі й ще більше відмінну від історії Московщини. Він має свої традиції, свою мову, окрему від московської й польської, має виразу індивідуальність, за

Засилля російської культури виявляється у багатьох сферах. У книговидаванні (масова література, наукова, спеціальна, художня, мистецькі альбоми тощо), в засобах масової інформації (газети, журнали, телебачення, радіо, інтернет-продукція), в усіх видах естради, в кіно- та відеофільмах — у всіх цих ділянках українська культура займає майже непомітне місце.

У чім же річ? Невже російська культурна експансія нездоланна? А може, ми просто демонізуємо її? Уявімо собі, що Бог раптом знищив Росію, і вся її культурна продукція зникає в Україні. Що тоді буде? Весь наш культурний простір практично спорожніє. Наявна українська культурна продукція не зможе задовольнити мінімальних суспільних потреб навіть за кількістю, не кажучи вже про якість. Як же ми можемо протистояти російській експансії, коли не здатні створити навіть належної кількості культурної продукції? І це при тому, що в конкурентній боротьбі визначальну роль грає все-таки якість, а не кількість. А якості (за невеликим винятком) нашої продукції дуже і дуже бракує.

Чому ж п'ятдесятимільйонний український народ неспроможний витворювати в належній кількості та з належною якістю культурну продукцію? Чому наша

культурна продукція неконкурентоздатна? Посилання на зловорожі зовнішні впливи чи особливо несприятливі історичні обставини задовольнити не можуть. Інші народи теж живуть у далеко не тепличних умовах. Та й масою більшість із них набагато менша за українців. Отож, причина всередині, а не ззовні, себто у специфіці української вдачі.

І справді, позаяк українці спрямовані на наслідування звичного, а не на сприйняття дійсного, вони виявляються щоразу неспроможними, щоразу зазнають невдачі, коли звичне змінюється. Пам'ять же про власну неспроможність усталює в них почуття невіри у власні сили. Внаслідок цього їхня діяльність стає млявою, позбавленою належного динамізму, що і позначається на кількості витворюваної ними продукції. І знову ж таки, тому що вони дивляться на життя через знане, їхня творча діяльність неминуче набуває вторинного характеру. Позбавлена відкриттів і внутрішньої сили, вона у кращому разі може мати деяку досконалість форми, але ніколи глибину змісту, а тому якість її не може бути високою. Ось де причина того, що українці не спроможні продукувати культурну продукцію ні в потрібній кількості, ні з належною якістю. Ось звідки в Україні російськокультурне засилля.

яку бореться. Історія не повинна забувати, що до Петра I той народ... звався руським... В кінці минулого століття всі у Франції і в Європі вміли відрізнити Русь від Московії» [5]). Знаємо, що «Камінь, який відкинули будівничі, став главою кута» (Пс. 117: 22; пор.: Пс. 18:3; 1-ше Послання Петра, 2:5). Те, що було, те було. Воно відбулося, не переграти інакше. Та цього не можна сказати про *можливості еволюції* (розвитку), про те, що *могло* статися. Доки процес не завершився, зазначає британський творець «філософії процесу» А.Н. Вайтгед, доки його результат не отримано, наявні різні можливості розвитку цього процесу, існують альтернативи, історія закономірна, але не фатальна, вона не є наперед визначена у способах своєї реалізації, завдяки чому на основі *здійсненого історичного вибору* та його результатів і наслідків відбувається переоцінка вартостей. Прогрес, нагадаємо А. Дугіну слова слов'янофіла Н. Данілевського, полягає не в тому, щоб постійно йти в одному лінійному напрямку, а в тому, щоб «обійти» все «поле» в усіх його напрямках [6]. У цьому аспекті нагальною є потреба визначення вектора

орієнтації зусиль українського етносу. Радше за все ним є «стрижень цінностей (Істина, Віра, Краса, Благо, Добро, Справедливість)», на який накручуються спіралі історії, перетворюючи сучасність на всечасність метаісторії [7], а саме, як пише російський мислитель М.О. Лосський, верхня частина спіралі містить процеси, паралельні та подібні до процесів, що відбуваються в нижній її частині, але – внаслідок впливу попереднього розквіту – більш досконалі [8]. Але ситуація прогресу (вибору того чи іншого «вектора»), спонтанної самоорганізації та розвитку можлива тільки за наявності особливого стану нелінійної системи – «нестійкості» (стан системи поблизу точки біфуркації, за І. Пригожиним), коли навіть випадковий незначний вплив (наприклад, «деміургічна нарація», що так вдатно описана у проекті «Тльон-Укбар» Х.Л. Борхесом) може привести до нового принципово іншого стану, обумовити те, що зі спектру можливих відносно стійких структур виникає в даний момент [9]. Свого часу А.Н. Вайтгед означив, що нація може вичерпати потенції певної форми цивілізації, та не вичерпати своїх творчих сил. У цьому разі можли-

95

ОЛЕГ ГУЦУЛЯК
UCRANIA:
LOCUS AMOENUS
EST
(МЕТАФІЗИКА
ТОПОСУ
ВІДЧУЖЕННЯ)

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Який із цього всього можна зробити висновок? А той, що причина нашої неуспішності закладає в нашому характері. І якщо ми хочемо зробитися успішними, то мусимо думати як змінити свій характер. Чи це можливо? Чи можливо змінити характер цілої нації? Переконаний, що так. Усе в цьому світі можна змінити. Незмінним є лише Бог. Усе залежить від наших зусиль, від сили нашого бажання домогтися зміни. А також, ясна річ, від Бога, який завжди допомагає тому, хто вірить у Його прихильність. Тільки, гадаю, починати треба не з інших, а із себе, себто змінювати треба не інших, а себе. Бо якщо і можна щось змінити, то тільки себе.

Визначаючи український народ як неуспішний, я аж ніяк не стверджую, що він гірший за інші народи. Я просто кажу, що він інакший. Я не можу називати українців гіршими, бо почуваю в такій оцінці велику фальш.

Аби переконатись в правдивості моїх слів, спробуймо поглянути на Україну (український народ) неупередженим поглядом, спробуймо побачити її такою, якою вона є. Не через наше бажання (якою вона, на нашу думку, має бути), а подивитися на неї як на частину дійсності. Адже Україна – не мариво, а ре-

альність, прекрасна та безмежна, як і весь цей створений Богом світ. Як ми можемо свої плитці судження накидати такому великому явищу, як Україна?! Відірвімося ж на мить від хитромудрого плетива власних думок і роззірнімося довкола. Нічого з того, що нам уявлялося, навіть близько не постане перед нашими очима. І наші претензії (саме так, претензії!) до України й українців хутко щезнуть.

З цієї причини свої думки про українське суспільство я не подаю як істину. Може, більше за інших я почуваю їхню хисткість. Бо як можу радити, якими мають бути або якими не мають бути українці. І де критерії, на які можна було би спертися? І хто наважиться сказати, що йому відкрилися Божі замисли щодо українського народу? А раз так, то хто має право судити його. Ось і я вже не один рік удивляюся в Україну й іноді кажу собі: вона така, але тут же відчуваю фальш, тоді кажу: ні, вона така, і знову відчуваю фальш. Я не знаю, яка вона. Але і це неправда. Бо як можна не знати того, що бачиш, із чим живеш, що любиш і що ненавидиш з дня на день?

Отож, не спішімо засуджувати Україну, що вона не така, як нам би хотілося, що вона інакша, ніж інші країни. Її неуспішність – це дуже відносне поняття.

вий певний «перехідний період», іноді супроводжуваний стражданнями та горем: «такі... переходи до нових типів цивілізації можливі тільки тоді, коли думка випереджує реалізацію. Енергія націй спрямовується вперед до нових пригод уяви... Виникає світ мрії, щоб у відповідний момент дати поштовх до дії... Перш ніж рушити до Америки, Колумб міркував про далекий Схід, про кулястість землі, про безмежний океан. Пригоди рідко досягають задуманої мети. Колумб не доплив до Китаю. Але він відкрив Америку» [10]. Без сумніву, такою «мрією Колумба» для російських правих є «некласичне неоевразійство» (термін В. Костєва). Вона «...будується на загальнометодологічному принципі мультилінійності соціально-історичного процесу, паралельному співіснуванні розвитку різних культурно-історичних систем цивілізаційного типу, кожна з яких має свою логіку розвитку, свою культурну доміную, власні цінності, цілі й пріоритети... Незважаючи на варіативність євразійських ідей у різні періоди, загальним для них залишається: 1) мультилінійний підхід до оцінки історичного процесу, заперечення можливості існування

єдиної для всього світу лінії соціально-історичного розвитку; 2) сприйняття Євразії як особливої географічної, соціально-історичної й соціокультурної суперструктури; 3) визнання життєздатною для Євразії самостійної еволюції як *самоорганізованого цивіліогенезу* (підкресленість наше. — О.Г.), що спирається на багатоманітність національно-культурних традицій, норм, цінностей і досвід тисячоліть толерантного («компліментарного», за Л. Гумільовим. — О.Г.) співіснування народів» [11]. По суті, неоевразійська «колумбова мрія» залишається «каботажним плаванням» (уздовж «берега Євразії», тобто традиційного і нестрашного), тоді як сам Колумб «пустився берега», кинувся у вир океану — і став адміралом Океану та віце-королем Нової Іспанії.

В цьому сенсі українцям пропонується як «відгук» на «євразійський виклик» сформувати власний «концепт-проект» (*disign force*), виходячи з *потенційних можливостей*.

Вектор пошуку запропонував німецький філософ («Німець каже...») Й.Г. Гердер (1744-1803) у «Деннику моєї подорожі в 1769 році»: «...Україна

Неуспішність у чому? В яких умовах? А може, Бог замислив її успішність у чомусь зовсім іншому, в тому, в чому інші виявляються безпорадними? Хіба можна, скажімо, вимірювати успішність птаха й успішність риби абсолютною швидкістю руху? Ану, хай-но спробує птах позмагатися з рибою у воді! Повітря — не єдине середовище існування живих істот. То як можемо казати, що птах успішніший за рибу? А якщо сокіл літає швидше за дятла, то хіба це означає, що перший успішніший за другого? Тож не оцінюймо українців, порівнюючи їх із іншими народами. Бо, можливо, Бог наділив українців іншими властивостями, дав їм інші потреби й іншу поклав на них місію в цьому світі. Краще сконцентруймо увагу на Україні, щоби зрозуміти її сокровенну суть. Вона є часткою Бога і варта наших зусиль.

24.02.2002 р.

ВОЛОДИМИР
ЯВОРСЬКИЙ
ПРО УКРАЇНУ БЕЗ
ЗВИНУВАЧЕНЬ

96

Львів, 27.07.2002

стане колись новою Грецією; прекрасне підсоння цього краю, весела вдача народу, його музичний хист, родюча земля колись прокинуться; тільки з малих племен, якими також були греки, постане велика, культурна нація, і її межі простягнуться до Чорного моря, а звідтіля ген у далекий світ» [12].

Але що зробило Грецію, що зробило греків нацією? Той сам Гердер чітко дає відповідь: «... обопільна родова та національна ненависть» [13]. Тобто образ ворога (*hostis*), того, з ким (чим) «нам» «некомпліментарно». Північноамериканські піонери такий стан відчували поряд з індіанами, іспанці часів Колумба та німці минулого століття — з євреями, росіяни — з «особами кавказької національності» («чорними»; яка іронія, адже терміном «кавказець» Ку-Клус-Клан визначає приналежність до білої раси). Греки буквально проголосили: «ми» (елліни) і «вони» (варвари).

Невже лише цей вибір («ми» як «наша країна» й «усі решта») неминучий для України як Нової Еллади? Саме таким шляхом пішли євреї Ізраїлю: «...нація — це група людей спільного історичного минулого, об'єднана наявністю спільного ворога»,

— писав Теодор Герцль [14]. Не дивно, що ситуація перманентного протистояння палестинцям зумовлює перебування ізраїльтян у ситуації «гарячої нації» — життєтворчої та імперської. Зрештою, танками в Чечні Росія повернулася на той сам тракт історії.

Нам скажуть, що ні, Гердер не те мав на увазі, а красу мови та ландшафту, вдатності і здібності етносу. Але що зробило греками греків? Спів Гомера чи прославлене Гомером ахейське піратство?

Хіба не зробили з українців націю «корсари Степу і Чорного моря» — козаки та гайдамаки, прославлені Шевченком?.. Це добре розумів В. Белінський.

Тому приречена на невдачу орієнтація наших просвітян (тестаментарних рустикалів) виключно на мову. Але й на козацьке «шароварництво» чекає те саме. Як і різні «скоки та пляси» довкола неоязичницьких ідолів...

Слід щонайперше, наголошує Д. Донцов, «...відважити (усунути. — О.Г.) чужу волю, на її місце поставити свою. Цього не було ні в Драгоманова, ні в Винниченка, ні в Тичини, але це було в більшо-

97

ОЛЕГ ГУЦУЛЯК
UCRANIA:
LOCUS AMOENUS
EST
(МЕТАФІЗИКА
ТОПОСУ
ВІДЧУЖЕННЯ)

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

абдуллааліалі-заде

© А.А. Алі-заде, 2000

есхатологія ісламу

ПЕРЕДМОВА

Есхатологія (вчення про виповнення та вичерпання долі світу і людства) є невід'ємною частиною кожної релігійної системи. Есхатологічні переконання вирішально впливають на світоглядні принципи вивчення, виступаючи його логічним завершенням. Плин історії світу і людських доль займає центральне місце у віроокресленні практично всіх світових релігій, у тому числі й Ісламської.

Пропоноване дослідження є спробою висвітлити суть Ісламського вчення про межові долі світу. Актуальність цього дослідження зумовлена відсутністю докладної інформації про мусульманську есхатологію в україномовній ісламознавчій літературі. При написанні цієї роботи була використана класична Ісламська література, перелік якої наводиться нижче.

Цитати з Корану та хадисів пророка Мугаммада наводяться в сенсовому, а не буквальному перекладі.

виків, у Росії» [15] Слід розбудувати не державу, а волю, чи пак СВОБОДУ ВОЛІ. Стати ПАНАМИ ДОЛІ¹ своєї власної та всієї нації загалом. Розбудувати на фундаменті власних культурних принципів і цінностей (у соціології така програма визначається як «постмодернізація», на відміну від «модернізації», «доганяючої модернізації» як програм виключно «вестернізаційних»). У кожній культурі закладені величезні можливості, що залишилися нерозкритими, не усвідомленими та не використаними упродовж усього історичного життя цієї культури (і цивілізації). Ці «нереалізовані можливості» хоч і забути, але досі, як визначав німецький філософ М. Гайдеггер, «живуть» у мові, яка є «домом Буття» («лінгварним лабіринтом», термін В. Ешкільева). Аналогічно стверджував засновник

¹ Тут явно вчувається кельтський спадок (пор. з ірландським «фіанна файл» — «солдати долі»). Цілком можливо, що в початковому часі державотворення у слов'ян певні стани мали кастово-етнічне походження: «пани» — «фіанна» («солдати», тобто ті, хто вступали у князівську дружину зі своїм озброєнням), «бояри» — boaire («власники стада великої рогатої худоби»).

антропософії Р. Штайнер: «...Манас (культуротворчий дух — *О.Г.*) уміщений у вас у мові; та росіяни не вміють узяти все, що в них у мові; мова приховано несе в собі слова» [16]. виправити ситуацію взявся Велімір Хлебніков, і по суті більшовики реалізували «нереалізованих» Степана Разіна та Ємельяна Пугачова...

Отже, що слід відкрити українцям, яку «Америку»? Й.Г. Фіхте так відповів німецькій молоді: «... те вічне, якому шляхетна людина довіряє свою власну вічність і вічність своєї діяльності, вічний лад речей,... бо тільки він визволяє в ній силу, завдяки якій її коротке життя в цьому світі продовжується і стає тривалим» [17]. «Те вічне» є сутністю, тобто основним, головним, що характеризується тим, що набуто і збережено. Саме німці, зазначав Г. Фіхте, володіють такою постійністю, такою сутністю, незважаючи на численні різновиди і стадії, що переходять одна в одну, свого довгого розвитку. Саме завдяки цій сутності всі вони мають щось спільне, єдність думки та почуттів і внутрішній зв'язок.

Іншими словами — СВОЕРІДНІСТЬ (по-латині «нація», *natio*), «дещо неповторне, властиве тільки

Однією з характерних особливостей мусульманської есхатології є той факт, що вона не вичерпується одним пророчим видінням. Вірші, що описують перебіг історичного процесу, зустрічаються в різних місцях Корану. Їхній сенс не зовсім зрозумілий без спеціального коментаря зі Сунни пророка Мугаммада. Та навіть при наявності коментарів багато подій не піддається раціональному аналізу. Ісламські першоджерела стверджують, що людям не дано знати всіх подробиць останніх днів і їхню хронологію. Знання про це належать Аллагові.

1. Пришестя Масіха Іси ібн Мар'ям (Коран 43:61) [12, с. 7163].
2. Нашестя народів Яджудж і Маджудж (Коран 21:96) [1, с. 273].
3. Поява істоти «Даббат уль-Арз» (Коран 27:82) [11, с. 6177].
4. Туман (Духан), (Коран 44: 9-14) [1, с. 318].
5. Схід Сонця з місця заходу (Коран 75: 7-9) [1, с. 406].

Згідно з хадисами пророка Мугаммада, події, що передують воскресінню, будуть такі: «Десять об'яв передуватимуть воскресінню і страшному судові: це

1. Схід сонця із Заходу;

2. Зішестя Туману (Духан);
3. Поява істоти Даббат уль-Арз;
4. Нашестя Яджуджа та Маджуджа;
5. Пришестя Іси;
6. Поява Даджала, затемнення Сонця у трьох місяцях:

7. На заході,
8. На сході,
9. І в Аравії;
10. Вихід вогню в Адені, що пожене людей до місця зборів (маш'ар)». Цей хадис наводиться в «Тафсири Корана за Хадисами» Ібн Касира, з посиланням на свідчення Хузайфи бін Узайда аль-Гіфарі [11, с. 6177].

Кожне з цих знамень має тяглість у часі. З них поява Даджала, пришестя Іси та нашестя Яджуджа і Маджуджа ідуть безпосередньо одне за одним. Послідовність інших подій не цілком чітка. Можна сказати, до певної міри точно, що схід Сонця з місця заходу та поява звіра відбудуться після поразки Яджуджа і Маджуджа, а останнім зі знамень буде вогонь, що пожене людей до місця зборів: «До останнього дня (кіяма) з Хадрамаута — чи Хадрамаутського моря вийде вогонь, який збере всіх людей» (Тірмізі, Фітен, 42, /2218/), [4, с. 317].

даній нації», «те, в чому самі люди вбачають свою особливість, свою відмінність від інших націй» [18]. Саме ця своєрідність становить будь-яку національну ідею. Щоправда, також слід мати на увазі слова Д. Чижевського щодо «своєрідности»: «Кожна нація є тільки обмеженим і однобічним розкриттям людського ідеалу. Але лише в цих обмежених і однобічних здійсненнях загальнолюдський ідеал є живий. Тому кожна нація якраз у своєму своєрідному, оригінальному, у своїй «однобічності» і обмеженості має вічне і загальне значення. Як живі, різноманітні людські індивідууми в суспільстві, так конкретні, різноманітні нації з'єднані в людстві. Тільки через них і в них людство є можливе» [19]. Аналогічне стверджував Е. Ренан у праці «Qu'est-ce qu'une nation?» (1882): «Тепер існування націй добре, навіть потрібне. Існування їх — гарантія свободи, яка зникла б, коли світ мав тільки один закон, тільки одного пана. Своїми різними, часто протилежними здібностями нації служать спільній справі цивілізації; всі вони вносять свій голос до великого концерту людства, що є загалом найвищою ідеальною дійсністю, яку ми досягнули» [20].

За логікою речей, нація, що виконала свою певну основну своєрідну функцію або гине, або трансформується в іншу націю, втрачаючи лідируючі позиції у виконанні своєї функції, але в одночас вступаючи у боротьбу з іншими націями за «право» виконувати якусь нову своєрідну функцію, і в цій боротьбі гине слабший.

Вважається, що основною ознакою нації є її ментальність (сукупність налаштованостей, настанов і нахилів діяти, мислити та сприймати певним чином; своєрідна соціокультурна програма, що напівсвідомлена, а тому значною мірою автентична поведінка індивідів, груп, етносів [21]), а для української ментальності характерне, на думку Д. Чижевського, «... к р е й с у в а н н я» м і ж р і з н и м и б е р е г а м и д у х у» [22], між окцидентальним *ordo* (порядок життя і думки) й орієнтальним «орда» (сваволя — тиранія життя і думки).

Але якщо апологет російської ментальності П. Чаадаєв проголошує: «... ми не належимо ні до Заходу, ні до Сходу, і у нас нема традицій ні того, ні другого (розрядка наша. — О.Г.) [23], то

99

ОЛЕГ ГУЦУЛЯК
UCRANIA:
LOCUS AMOENUS
EST
(МЕТАФІЗИКА
ТОПОСУ
ВІДЧУЖЕННЯ)

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Особливе місце в ісламській традиції посідає одна з головних подій, що сповіщають про кінець світу — це пришествя Даджала та наступні події. Пророк Мугаммад сказав про цього лжепророка так: «Не було пророка, котрий би не попередив про його появу» (Бухарі, Фітен 27; Муслім, Фітен 100-103, /169/-/2933/) [4, с. 298]. Цей хадис переданий із посиланням на Ібн Омара.

Пришествя Даджала відбудеться під час виснажливої війни, яку вестимуть праведники зі своїми ворогами. Це стосується насамперед війни мусульман із ромеями. Остання війна буде однією з найдраматичніших в історії людства. Про це багато хадисів у Мусліма та Бухарі. Наприклад, у хадисі, переданому Абу Хурайрою, розповідається, що внаслідок цієї війни мусульмани здобудуть перемогу і займуть Місто (можливо, Константинополь). Заволодівши Містом, мусульмани почують хиби чутки, пущені шайтаном, що нібито їхніми сім'ями заволодів Даджал. Унаслідок цього вони повернуться назад. Але, діставшись Шама (Дамаска), вони почують що ромей знову готуються до війни (Муслім, Фітен 34, /2897/) [4, с. 309-310].

І в цей сам час на політичній арені з'явиться Даджал. Його місія полягатиме у знищенні Ісламу після

перемоги мусульман над ромеями. Перед його появою на землі впродовж трьох років будуть біди та голод. У хадисах зустрічаються описи зовнішнього вигляду лжемесії. Зокрема, говориться про те, що він буде бачити лише одним оком, і в нього між очима буде написано «невірний» (арабські літери «ка», «фа», «ра»): «Він є широкотілим, червонотілим, однооким і кучерявоволосим» (Бухарі, Фітен 27; Муслім, Фітен 100-103, /169/-/2933/) [4, с. 298].

Прикметною особливістю Даджала будуть його претензії на божественність. При цьому він буде здатний творити чудеса. Але це будуть несправжні чудеса: «У нього будуть вода та вогонь. Але його вогонь — це (смачна) вода. А його вода насправді є вогнем, що спадає донизу. Хто з вас застане ці події, нехай прийме те, що він подає як вогонь. Адже насправді це — смачна і прохолодна вода» (Бухарі, Фітен 26, Анбійя 50; Муслім, Фітен 105, /2933/) [4, с. 296]. Він зможе навіть оживляти мертвих. Пророк говорив, що він пересуватиметься з дуже великою швидкістю [4, с. 292]. Йому вдасться бути у будь-якій точці землі, та в Мекку і Медину йому не ввійти [4, с. 292]. Йому служитимуть дияволи, і створюватимуть ілюзію цих лжечудес.

значна частина українських дослідників (починаючи з О. фон Кульчицького) стверджує, що в Україні є традиції «і того, і другого», тобто вона така собі «північна Атропатена» – носій принципу терпимости, духовної широти (санскр. *ṛṣi-prithivi*). Щоправда, російські «евразійці» спробували проголосити «і те, і друге», але по суті їхня позиція звелася до декларування Росії як Європи Азіатської («... У наступних долях наших, можливо, Азія – це і є наш головний вихід», – писав Ф. Достоєвський після солдатської муштри в Семіпалатинську [24]). Те саме визначав М. Горький у статті «Дві душі»: «...У нас, росіян, дві душі: одна від кочовика – монгола, мрійника, містика, лінюха. А поряд із цією безсилою душею (але ж носій цієї «безсилої душі» заледве не омив свої мечі в Останньому морі!!! – *О.Г.*) живе душа слов'янина, вона ... мало здатна до захисту від отрут, прищеплених їй, отруюючих її сили... У ньому (російському народі. – *О.Г.*) повинні були укріпитися начала Сходу, обезличуючі душу. Ці начала викликали розвиток жорстокости, бузувірства, містико-анархічних сект – скопецтва, хлиствіства, бігунства, странніцтва, і взагалі праг-

нення до «втечі від життя», а також розвиток пияцтва в жахаючих розмірах» [25]. Також творець російського Срібного віку В. Соловйов без заперечень визнавав домінуючим «східний» чинник у російській ментальності, проте відверто пропонував їй вибрати між «Сходом Ксеркса» та «Сходом Христа».

Серед українських мислителів переважає наполягання на тому, що Україна – виключно представник Окциденту, а тому з'являються навіть такі завивання: «...Справжнім прокляттям України стала орієнтація на Візантію. В цьому дійсно є якийсь історичний фатум: спочатку київські князі Олег, Ігор, Святослав з параноїдальною наполегливістю намагалися поприбивати свої щити на бресті Константинополя; потім князь Володимир визнає безперечний авторитет Константинополя, переймаючи візантійську модифікацію християнства; а далі все на гурт – цезарепалізм, нещирість, розбратаність, зверхність Московщини, відібрана історія, традиції, мова, вивезені релігійні святині, викрадена назва первісної української держави Русі, поразка під Полтавою, неспроможність відстояти державу, го-

У хадисі, переданому зі слів Фатими, наведено такий опис Даджала: «Я – (лжемесія) Даджал. Близький той день, коли мені дозволено буде з'явитися. Коли ж я з'явлюся, то обійду всю землю. Через 40 днів не залишиться такого місця на землі, яке би я не відвідав, за винятком Мекки та Медини. Ці міста будуть заборонені для мене. Коли би я не спробував увійти в ці міста, кожного разу мене зустрічатиме янгол із мечем у руці й перешкоджатиме мені» (Муслім, Фітен 119, /2942/; Абу Дауд, Мелахім 15, /4325, 4326/; Тірмізі, Фітен 66, /2254/) [4, с. 292].

Його чари будуть небезпечні. Кожен, хто з ним зустрінеється, ризикує легко підпасти під його вплив. Тому рекомендується уникати з ним зустрічі, а водночас чинити йому опір.

У наведеному хадисі від Фатими далі зазначено, що «він (Даджал) прийде зі Сходу» [4, с. 292].

Можливо, що його вірними та фанатичними послідовниками будуть юдеї. На користь цього говорить хадис пророка (переданий Ібн Омаром) про битву, що відбудеться між мусульманами та юдеями і завершиться перемогою перших. Цей хадис наведено в кількох авторитетних збірках (Бухарі, Джихад 94, Менакіб 25; Муслім, Фітен 79, /2921/; Тірмізі, Фітен

56, /2237/) [4, с. 312]. На користь того, що події, описані в цьому хадисі, матимуть місце після пришествя Даджала й Іси, говорить другий хадис, переданий Самірою ібн Джундабомі наведений у «Муснад аль-Імама Ахмад», т. 5, стр. 16 [3, с. 112]. Згадка про це є в Ібн Касира [10, с. 5383].

Згідно з хадисом пророка, Даджал «буде на землі впродовж 40 днів, із яких один день дорівнює одному року, другий – одному місяцю, третій – одному тижню (в оригіналі – слово «Джума»), а решта дорівнює звичайним дням, якими ви рахуєте» (Муслім «Сахіх», Абу Дауд «Сунан») [10, с. 5381]. Про сорок днів сказано й у хадисі, переданому Фатимою бінт Кайс [4, с. 292], який було наведено раніше.

Упродовж цього часу відбудеться пришествя месії Іси, сина Мар'ям. Згідно з Кораном і хадисами пророка, юдеї не вбили його. Бог лише представив їм це. Цьому повірили тільки християни. Аллаг підніс його живим (у матеріальному тілі) до Себе, й у визначений час Іса волею Господа повинен прийти на землю, щоби виконати Його волю.

Вірою, яку буде сповідувати Іса, буде Іслам. Імам Нававі писав, що «Іса не прийме жодної іншої релігії, крім Ісламу» [4, с. 271-272]. Згідно з Ібн Хаджером,

лодомори, вислання до Казахстану, в Сибір, на Далекий Схід, знуцання, гвалт, розстріли... Таке враження, ніби тисячу років тому комета українства попала в фатальне бісівське гравітаційне поле і, вичерпуючи останній енергетичний потенціал, нині догорає на чужинській орбіті» [26]. А отже, слід редукувати, деактуалізувати «чужий», «візантійський менталітет» [27].

Так, «безперечно, Україна була окраїною Європи, межею проти іншого, неєвропейського світу. Як Іспанія на Заході, так Україна на Сході Європи боронила останні bastioni європейського духу... Але, борючись, вона жила європейським життям, ... завжди європейським розвитком. В українці було європейське наставлення, а це рішає... Україна — частина духовна Європи, ... і тут нема чого європейізувати: треба тільки підтримувати її вічний європейський дух. Органічний шлях українського розвитку європейський» [28]. Те ж саме твердження присутнє у працях Ю. Липи [29], В. Янева [30]. Дослідник М. Сосновський генетичні витоки позиції «окцидентофільії» в українських мислителів вбачає саме у Мих. Драгоманова [31].

Головний акцент у визначенні сутності української ментальності ставиться на геополітичній «межовості» («мезо-») самої України, її «ПРОМІЖНОСТІ» (латин. *perineum*, грец. *perinaeion*), але з причин «остійського» становища щодо *Rex Romania et Germania* домінантою розглядається «Схід» — «Дике Поле», *Ukraina, óv-kpáivó* (старо-грецьке) «не-оброблена (земля)», «цілинні землі» (*agri deserti*), степ: «... Тут можна ... звернутися до американської аналогії... Людина пограниччя — піонер і ковбой — стала в багатьох відношеннях репрезентативним американцем. Звичаї й установи, що виникли в умовах пограниччя, забарвили собою весь американський побут, не виключаючи землі ... східного побережжя... Українською людиною пограниччя був козак, що в 16-17 сторіччях став репрезентативним типом свого народу... Військова організація пограниччя поширилася на розлогі простори» [32]. На «границі двох світів» (за В. Яневим) породжуються межові ситуації (*Grenzsituation*) — життя перебуває під постійною загрозою, є непевним, проблематичним: «...Постійна загроза смерті, випадковість, терпіння в житті

101

ОЛЕГ ГУЦУЛЯК
UCRANIA:
LOCUS AMOENUS
EST
(МЕТАФІЗИКА
ТОПОСУ
ВІДЧУЖЕННЯ)

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

після пришествя Іси він побачить громаду Мугаммада і вознесе молитву до Аллага, щоби Він зробив його одним з них, і Аллаг прийме його молитву [4, с. 273].

Іса вб'є Даджала [4, с. 273], і завдяки молитві Іси до Бога людство буде врятоване від нашестя Яджуджа і Маджуджа [10, с/ 5381]. Крім того, він стане найсправедливішим правителем, і під час його володарювання не буде злиднів і бідности, й він скасує джизіє (податок із «людей книги») [4, с. 270]. Скасування джизіє відбудеться тому, що «людей книги» (юдеїв і християн) уже не буде. Це станеться тому, що після його пришествя ні в кого не залишиться жодних сумнівів щодо його історії та особистости.

Ба більше, ортодоксальне Ісламське віровчення наполягає на тому, що протягом усієї історії християни та юдеї визнають урешті-решт пророчу місію Ісуса, про що свідчить хадис пророка, переданий зі слів Абу Хурайри: «Серед «людей книги» (юдеїв і християн) немає нікого, хто перед смертю не увірував би в те, що Іса є істинним пророком. У день воскресіння саме Іса буде свідчити проти них» (Бухарі, Бююу 102, Мезалім 31, Анбійя 49; Муслім, Іман 242, /155/; Абу Дауд, Мелакім 14, /4324/; Тірмізі, Фітен 54, /2234/) [4, с. 270]. Стосовно цього хадису Ібн Аббас сказав: «Жо-

ден юдей чи назрані (християнин) не помре, не увірувавши (в пророчу місію) Іси. Проте немає користі від віри (що приходить) безпосередньо перед смертю» [4, с. 273].

Друге пришествя Іси відбудеться напередодні битви мусульман із Даджалом після повернення воїнів Ісламу з Константинополя до Дамаска. Іса прийде на світанку під час ранкового намазу в день рушення мусульман до походу. «Вони (воїни Ісламу) готуватимуться до битви і встануть під намаз. У момент читання Ікамі прийде Іса» (Муслім, Фітен 34, /2897/) [4, с. 309-310]. «На ньому будуть два вбрання кольору землі» [4, с. 274]. В Ібн Касира наведено другий хадис із посиланням на імама Ахмада, де говориться про те, що «Аллаг оживить Месію, сина Маріам, і він спуститься з небес, спираючись на крила двох янголів, на сході Дамаска, біля білого Мінарету» [10, с. 5381].

У хадисі, переданому зі слів Джабіра, говориться про те, що до нього наблизиться лідер мусульман і запропонує йому встати на місце імама і провести моління, проте Іса відмовиться (Муслім, Іман 247) [4, с. 274] і «встане під намаз за ним» [4, с. 277]. Можливо, цим лідером буде нащадок пророка Мугаммада,

українця вели до вироблення двох типів реакцій: авантюрно-козацького та потаємного існування. В ідеальному продовженні авантюрно-козацький тип вів до виникнення ентузіастичного компонента, а притаманне існування супроводжувалося «відступом у себе», «звуженням контактів зі світом...» [33]. Відбувається «представлення» буття з нижчої форми «біотичного», тваринно-природного існування на його вищу, «екзистенціальну форму», де віссю ставлення до життя стає «трансценденція» — ідея чи ідеал [34]. «...Тоді, — пише В. Янев, — різниця між простим «буттям» і справжнім «існуванням» обрисовується гостро, людина хоче знайти у своїм бутті глибше відношення до трансценденції... При цій формі віссю відношення життя стає не воно саме, не турбота про життя, але щось вище за нього, якась «трансценденція», якась ідея чи ідеал, що переступає її перевищує границі життя» [35]. Або: «... шукали ми істини у потойбічній, у трансценденції, находячи її відблиск у Божій всюдиприсутності, наявним віддзеркаленням якої була розкішна українська природа» [36].

Український філософ Д. Чижевський, проте, розглядав «крейсування між різними берегами духу» не тільки в географічному аспекті (степ — ліс), але й у культурно-історичному: від християнства з його «еллінізмом» до Відродження та бароко. Як на нас, то дискусійною видається позиція, за якою саме цей факт став причиною породження на українському ґрунті розквіту пластичного мистецтва, «декоративности», яка «...цінить більше широкий жест, ніж глибокий зміст, більше розмах і кількість, ніж внутрішню якість, більше вираз, форми вияву змісту, ніж зміст самий, одним словом — цінить більше «здаватися», ніж «бути»...» [37]. Думається, що цей «орнаментально-декоративний синдром» має глибші (та давніші) причини. Адже ментальність будь-якого етносу сягає своїм корінням доісторичности, а тому вона (ментальність) — «... не щось «невловиме», — це те, що виникло ще за часів, коли і сам розум із своїм бажанням ієрархічно пояснити навколишній світ ще «дрімав». Ментальність як глибинний рівень психіки раз у раз підсвідомо «виявляється» у кожному з нас» [38].

якого називають Магді. Його ім'я буде Мугаммад ібн Абдулла, відповідно до хадису, в якому згадується людина, котру будуть звати так само, як і пророка Мугаммада. Ця людина сповнить світ справедливостю. (Цей хадис наведено в Абу Дауда, Махді 1, / 4282/; Тірмізі, Фітен 52, /2231, 2232/) [4, с. 275].

Магді й Іса, очоливши загін, підуть на Даджала й уб'ють його [4, с. 277]. У хадисі пророка це описується так: «Як тільки ворог Аллага побачить Ісу, то відразу почне танути, немов сіль у воді. І якби його не чіпали, то він так і розтанув би до смерті. Проте Аллаг умертвив його могутньою рукою» (Муслім, Фітен 34, / 2897/) [4, с. 310]. Згідно з іншим хадисом, Іса «вб'є Даджала біля воріт Лад аш-Шарк (здогадно — в Єрусалимі)» [10, с. 5381-5382].

Після цієї перемоги на землі запанують спокій і благоденство. «Син Мар'ям буде справедливим правителем. Він винищить свиней, встановить джизію. Мусульмани не будуть переживати потрясіння. Зла, ненависти і задрощів не буде» [4, с. 270-271].

Після пришестя Месії (Іси) буде прекрасне життя. «Усі релігії, крім Ісламу, будуть повністю усунені. Мешканці землі житимуть у безпеці. Леви будуть пасти верблюдів, а діти — гратися зі зміями» [4, с. 274].

Про тривалість життя Іси існує такий хадис: «Він житиме на землі 40 років, а потім помре. Мусульмани виконають над його тілом намаз джаназу» (Абу Дауд). Проте, водночас необхідно зазначити, що серед мусульманських учених немає однакості щодо тривалості життя Іси після його пришестя. Одні вважають, що він перебуватиме на землі 7 років, другі — 19 років, треті — 40 років [4, с. 274]. Проте варто зазначити, що, радше за все, всі ці дані є умовними.

Щодо таких особистостей, як «Месія», «Магді», «Лжепророк», «Даджал», у хадисах знаходимо інформацію, яка дозволяє розглядати ці поняття ширше. Наприклад, у хадисі, переданому зі слів Абу Хурайри, говориться: «Страшного Суду не буде до тих часів, доки не з'являться тридцять Даджалів (лжепророків). Кожен з них вважатиме себе посланцем Аллага» (Тірмізі, Фітен, 43, /2219/; Абу Дауд, Мелахім 16, / 4333, 4334, 4335/) [4, с. 322].

Відповідно в певних випадках слід розуміти поняття «Магді». Наприклад, в одному з хадисів сказано: «Наприкінці кожного століття Аллаг надішле для цієї умми людину, котра поновить віру» [4, с. 266]. Таких людей в ісламському богослов'ї називають «Муджадидами». Поняття «Муджадид» часто отожд-

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

Сучасник Д. Чижевського Д. Донцов навпаки «межовість» українців занурював у глибинну ситуацію всього людства: «...Війна між націями вічна. Війна є вічна. Історія це підтверджує... Війна — це боротьба націй за їх посідання» [39]. Тобто цілком за Гераклітом: «...Війна (Полемос) — батько всіх, цар всіх: одних вона оголошує богами, інших — людьми, одних творить рабами, інших — вільними» (29-й фрагмент антології Дільса-Кранца). Згідно з Д. Донцовим, саме носіями «ментальности воїна» є представники нордійської (північної) раси, що виступає чи то цементуючим ядром, чи то головним ферментом для українців — представників інших рас, як-от медитеранської (середньоземноморської), ядранської (динарської), ляпоноїдної (східної; в «суміші» з нордійською, начебто дала східноєвропейський расовий тип), арменоїдної: «...Україна ... складається з трьох головних нашарувань: людности трипільської культури з головним арменоїдним складником, сакійської — з нордійсько-середземноморським і слов'янської — з нордійсько-арменоїдним складником» [40].

РАСОВІ ТИПИ

Ядранський і східноєвропейський ясний і темний

Ядранський з домішкою арменоїдного

Ядранський, середземноморський, темний східноєвропейський

Нордійський із домішкою ядранського

ТЕРИТОРІЇ ЇХНЬОГО ПОШИРЕННЯ

Харківщина, півд.-зах. та півн.-сх. Галичина, Лемківщина, півн. Бойківщина

Гуцульщина, півн. Поділля, зах. Бойківщина, Херсонщина й Одещина

Чернігівщина, півд. Поділля, півн.-сх. Полтавщина, півд. Вороніжчина, сер. Галичина, сер. Бойківщина, центральна і південна Київщина, Дніпропетровщина.

Півн. Київщина, Волинь, Кубань

103

ОЛЕГ ГУЦУЛЯК
UCRANIA:
LOCUS AMOENUS
EST
(МЕТАФІЗИКА
ТОПОСУ
ВІДЧУЖЕННЯ)

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

нують з поняттям «Магді». Загалом, тут із великою часткою певности можна сказати, що ортодоксальне Ісламське богослов'я визнає діяльність реформаторів. Проте реформою в богослов'ї є не привнесення якогось нових елементів у віровчення, а проповідь справжнього Ісламу часів пророка, вільного від нововведень (бід'а) [4, с. 267]. Саме чистий Іслам, позбавлений пізніх нововведень, заснований виключно на Корані та Сунні, і є єдиним істинним шляхом для індивідуального спасіння людини та стимулятором суспільного прогресу.

Проте ширше розуміння понять «Даджала» і «Магді» зовсім не означає те, що ці імена не пов'язані з конкретними історичними особистостями. Можна виснувати, що, незважаючи на те, що значення цих понять у мусульманській есхатології загалом має ширший сенс, однак ці імена пов'язані також із конкретними людьми.

Сучасні мусульманські вчені вважають послідовників кадjanізму, багаїзму й інших учень, які відкололися від Ісламу, послідовниками лжепророків і не визнають їх мусульманами.

Під час життя на Землі Месія Іса відверне ще одне лихо — нашестя Яджуджа та Маджуджа. «Це — войов-

ничі народи, що походять від сина Нуха Яфета. Тюрки — це лише їх найнезначніша частина» [10, с. 5379]. У коментарі до російського перекладу Корану В. Порохова дала цим народам визначення: «Мова йде про два варварські народи, що чинили руйнівні навали на сусідні народи» [2, с. 736].

Ці народи переховуються за стіною, що її звів праведник Зулькарнайн, якого іноді помилково ототожнюють із Александром Македонським. «Можливо, він був одним із царів Ємену, котрий жив за часів пророка Ібрагіма (Авраама)» [5, с. 83]. Немає точних відомостей про те, де знаходиться ця стіна і про які народи йдеться під загальною назвою «Яджудж» і «Маджудж».

Історія ув'язнення Яджуджа та Маджуджа Зулькарнаїном відома з Корану (18: 94-97) [2, с. 322-323]. У хадисі пророка, переданому Абу Хурайрою, йдеться про те, що ці народи постійно підточують цю стіну і, урешті-решт, прорвуть її і почнуть спустошливе нашестя на інші народи (Тірмізі, Тафсир Каф /3151/; Ібн Мадже, Фітен 33, /4080/) [5, с. 81-82]. Згідно з хадисами, це нашестя буде одним із найбільших нещастів в історії людства. Численні орди заповонять землю. Просуваючись, вони руйнуватимуть усе, що трапиться на їхньому шляху.

Ще М. Костомаров говорив, що витoki історичних колізій (в тому числі і війн) народів (культур, цивілізацій) беруть початок у етнічній ментальності — «...одвічній психіці людей, в духовному складі, його прийомів або складі розуму, напрямку волі, погляди на життя духовне і громадське, всьому, що створює вдачу і характер народу — цих потаємних причинах його особливості» [41]. А та чи інша «домінанта» психічного складу, начебто, на думку Д. Пісарєва, залежить від того, яке харчування цього етносу: «... різноманітність їжі, що веде за собою різноманітність складових крові, служить основою різнобічності розуму та гармонійної рівноваги між різнорідними силами та прагненнями характеру» [42]. Це дало навіть підстави українським етнологам В. Щербаківському та Ю. Кочержинському сформулювати концепцію про етногенез українців від первісних «плодоїдів», на відміну від решти «твариноїдів», апотеозом котрих вони виставляють росіян...

Існує версія, що не останню роль у творенні української ментальності відіграло радіаційне (геогенне та космогенне) опромінення: «... Зростання

енергетичної потуги українців сприяли й інтенсивні висліди геомагнетної та іншої геофізичної енергії, що спостерігається на наших теренах, надто в місцях геологічних розломів Карпатських і Кримських гір, Українського кристалічного щита, що перерізує Україну, Київських гір тощо. На острові Хортиці є глибокий тектонічний розлом земної кори. Із нього йде такий ураганний смерч земної енергії, що рівний йому на Земній кулі є лише в одному місці — десь в Центральній Америці» [43]. Більш детально цю концепцію розробляють вчені геофізики Фурдуй і Швайдак.

«... Український терен, — пишуть автори «Історії філософії» А. Бичко, І. Бичко, В. Табачковський, — унікальне місце на європейському континенті. Ще за доби неоліту ... в результаті з'єднання Чорного моря (до цього воно було озером) з Середземним і пов'язаного з цим зниження загального рівня вод тут надзвичайно інтенсифікувалися процеси формування гумусу. Внаслідок цього ... сформувалися ґрунти, що були «результатом щасливого і дуже складного комплексу цілого ряду фізичних передумов». Заслугує на увагу, що ніде на пла-

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

З хадису від імама Ахмада зрозуміло, що нашестя Яджуджа і Маджуджа відбудеться після приходу Іси. Після перемоги над Даджалом Іса піде на війну проти цих народів. Проте Іса та його сподвижники будуть не в змозі побороти їх і, побачивши безвихідність свого становища, молитимуть Аллага про допомогу. Відповівши на їхні моління, Аллаг нашле на Яджудж і Маджудж хробаків (можливо, якусь епідемію), що винищать ці племена. Цей хадис, із описом усіх подій, наведено в Ібн Касіра [10, с. 5382].

Після торжества добра та справедливості Іслам поступово буде забутий. Невір'я та розпуста стануть нормою життя (Муслім). Відродяться неучтво й ідолопоклонство. Навіть Каабу буде зруйновано: «Каабу зруйнує коротконогий ефіоп» [3, с. 117]. У ці похмурі часи Аллаг умертвить усіх небагатьох уцілілих праведників, аби покарати вцілілих нечестивців: «Аллаг пошле з Ємену вітер, що умертвить тих, у кого буде віри хоч на крихту» [3, с. 116].

Як було зазначено раніше, всі описані події відбудуться послідовно. Послідовність інших подій, що є провісниками Судного дня, невідома.

Однією з таких об'яв стане схід сонця з місця заходу. Пророк сказав: «Не настане день Воскресіння доти,

доки сонце не зійде з місця заходу. Коли люди побачать схід Сонця зі Заходу, всі вони увірують. Проте ті, хто не вірував раніше, не матимуть із цієї віри жодної користі» (Бухарі, Рікак 39, Істіска 27, Закят 9; Муслім, Іман 248, /157/; Абу Дауд, Мелакім 12, /4312/) [4, с. 324]. Ібн Хаджер вважав, що ця подія відбудеться після виходу Даджала, пришестя Іси, нашестя Яджуджа та Маджуджа [4, с. 325].

Другим знаменням є Туман (Духан), який укрисе землю. Про це йдеться в Корані: «Зачекай же дня, коли небо застелить явний дим, він огорне людей; це болісне покарання» (Коран, 44: 10-12) [4, с. 406]. Цей туман огорне всю землю. Люди будуть приголомшені цим, і їх спіткає жах. Від цього туману невірні набрякнуть до смерті, а праведники лише перенесуть від нього хворобу, схожу на нежить. (Детальніше про це див. «Тафсір Корану за хадисами» Ібн Касіра [12, с. 7180-7187]).

Ще однією такою подією стане вихід істоти, що називається «Даббат уль-Арз», із-під землі. Про це є інформація в Корані (27: 82) [1, с. 318] і хадисах [4, с. 342]. Ібн Касір писав, що ця жива істота вийде тоді, коли невір'я, перекручення та забуття релігії Аллага буде регулярним явищем. Можливо, вона вийде в

неті навіть за мільйон років не виникло чогось подібного. Землі Наддністрянщини та Наддніпрянщини – єдине у світі місце, де чорноземна смуга сягає 500 км завширшки» [44]. Руська рівнина колись становила собою дно Тіфії (Tetic) – третинного моря, а протягом четвертинного періоду її вкрили осади радіоактивного льосу (вид глинистого ґрунту), що їх приносили вітри зі східної Азії (аналогічно було забезпечене багатство ґрунтів Північно-Східного Китаю): «... З літаючими пісками та пилом, – пише німецько-американський евразіолог К.Г. Менгес, – частинки кремнію долали відносно недовгий шлях і відкладалися піском на розлогіх рівнинах Внутрішньої Монголії, Східного Туркестану (Такла-Маканської пустелі), та легші речовини розносилися всією Евразійською рівниною, потрапляючи навіть углиб Європи, де, осідаючи, вони утворювали не тільки льосові райони Месопотамії, Анатолії та Угорської пусті (рівнини), та також Західної Німеччини й Іль-де-Франса. Льос жовтого кольору, та в місцях, де гниття багатой рослинності тривало довгий час, льос темнів, ставав чорним. Це чорнозем – чорні ґрунти

західної та північно-західної частини Чорноморсько-Каспійських степів, теперішньої України, та північної частини степів Західного Сибіру та Північного Казахстану. Це найбільш родючі з відомих ґрунтів. Присутність чорнозему вказує, що там, де тепер тільки трав'янисті степи, колись були розлогі ліси. Чорнозем забезпечує при обробці орні землі найвищою природною родючістю... Західну частину Евразійської рівнини зазвичай розглядають як прабатьківщину індоєвропейських народів. Осілі землеробські племена ... займали крайній південний захід рівнини – приблизно територію сучасної Західної України, включаючи Київ, і Карпати, і навіть землі на захід від Карпат ... на Середньодунайській низині; ті ж, хто віддавав перевагу кочівництву, кочували на сході рівнини, тобто Чорноморсько-Каспійським степом, можливо, що й Туранською рівниною. Слід думати, що ці ... протоіндоєвропейці ... являли собою щось схоже на ядрові групи, які говорили різними, але близькопорідненими діалектами. З плином часу ці індоєвропейські групи приходили й відходили... Слова, що були спільні для всіх ядрових груп, являють

105

ОЛЕГ ГУЦУЛЯК
UCRANIA:
LOCUS AMOENUS
EST
(МЕТАФІЗИКА
ТОПОСУ
ВІДЧУЖЕННЯ)

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Мецці, а може, й ні. Вона говоритиме до людей. Далі Ібн Касір навів хадис, переданий Алі ібн Абу Талібом, про те, що разом з Даббат уль-Арз з'являться посох Муси (Мойсея) та перстень Сулеймана (Соломона). Посохом Муси ця істота буде ставити печатку на обличчя тих небагатьох праведників, котрі залишаться. Ця печатка спочатку буде у вигляді білої мітки, яка потім розповзеться по всьому обличчю, і обличчя праведників, таким чином, будуть білими. Перснем Сулеймана ж Даббат уль-Арз вдарятиме по лицях невірних, і на їхніх обличчях з'явиться спочатку чорна мітка, яка розповзеться по їхніх обличчях, і вони стануть чорними. Потім він провіщатиме людям про те, хто з них буде в раю, а хто – в пеклі. Детальніше про це див. у «Тафсірі за хадисами» Ібн Касіра [11, с. 6176-6181]. За іншими даними, ця істота вийде тричі [4, с. 343].

Нарешті, ще одним знаменням перед приходом дня всезагального воскресіння буде вихід вогню з-під землі в Хадрамауті (Ємен), «що збере людей». Місцем зборів буде Шам (Дамаск), оскільки пророк сказав: «Ви повинні зібратись у Шамі» (Тірмізі, Фітен 42, /2218/) [4, с. 317].

Окрім усіх описаних основних історичних віх му-

сульманської есхатології, в хадисах пророка є також опис занепаду моралі людства у процесі історії. Це і почастішання вбивств, і поширення вина, і багато іншого.

Після цього пролунають два трубні гласи (Сур) з боку Божого Янгола (Ісрафіла) [4, с. 347]. Після першого трубного гласу весь увесвіт і все живе загине. Аллаг знищить небеса (Коран, 21: 104) [9, с. 5390], зірки (Коран, 77: 8) [12, с. 8228] і моря (Коран, 82: 3) [1, с. 491]. Проте деякі мусульманські вчені вважали, що трубних гласів (сур) буде три й більше [4, с. 348-349]. Після цього Аллаг створить нову землю, яка буде пласка (Коран, 18: 47; 14: 48) [8, с. 4353]. Після другого трубного гласу (сур) усе людство воскресне (Коран, 22: 7; 36: 51-52; 39: 68). Окрім цього [1, с. 274, 362-363, 382], після другого гласу все людство буде зібране до одного (маш'ар) (Коран, 18: 99; 3: 9) [1, с. 250]. Один зі сподвижників пророка Абу Хурайра говорив, що чув од пророка, наче часовий проміжок між двома трубними гласами дорівнюватиме сорока. Проте, за словами Абу Хурайри, пророк не сказав, чи буде цей проміжок сорок днів, чи місяців, чи якимось інакше [4, с. 349].

Ханбалітський Шейх уль-Іслам Ібн Теймія (відомості про його приналежність до ханбалітського мас-

собою ... деякі землеробські назви, назви домашніх тварин, терміни спорідненості, позначення народження і смерті, дня та ночі, небес, сонця, зір і місяця, числівники до сотні, всі особові й інші займенники, позначення процесів їжі, пиття, несення, знання, бачення тощо, тобто це певні важливі й основні терміни... Балтослов'яни залишились у східній частині первісної батьківщини осілих індоєвропейців і, напевно, дещо поширилися, коли район після відходу багатьох інших індоєвропейців став вільнішим... У той час ... балтослов'яни залишились переважно на тій території, де жили завжди..., маючи безпосередніми сусідами уральські та самські народи... далеко від середземноморської цивілізації... Можна, напевно, говорити про *більшу «чистоту» індоєвропейської природи у балтослов'ян* (курсив наш. — О.Г.)» [45].

Так, корені української ментальності сягають часів «загальнослов'янщини», коли праслов'яни мешкали в особливому регіоні (*locus internus*) — Венедії — на стику Птоломеевих Германії та Сарматії, де схрещувалися культурні впливи Заходу і Сходу, тобто, за В. Королюком, на теренах лісосте-

пової та лісової зони Європи від Балтики до Карпат і Дніпра, Дону та навіть Азовського моря [46]. Відомий педагог К. Ушинський писав: «... Слов'янин у його первісній формі ... був корінним мешканцем малоросійської рівнини... А тут... він жив, не змінюючи дідівського звичаю... Світлий малоросійський ландшафт, з нескінченним, ніколи не затьмарюваним краєвидом, із цілим морем пишного колосся, з прозорою, тихою річкою, і все це зігріте жарким, але ніколи не пекучим, промінням сонця, перейняте якимось світлим супокоем, — ось тип малоросійської рівнини. Цей ландшафт, дещо одноманітний і нудний, відбиває в собі, як у дзеркалі, всю душу первісного слов'янина... На кожній точці рівнини його обіймає один і той сам горизонт, на кожній точці душа його буде виповнена одними й тими самим почуттями. Він любить жити широко, як широкий його небокрай... Прагнення до розширення, обумовлюване, таким чином, самою місцевістю, змушувало слов'ян розселитися в усі сторони; і скрізь вони намагалися, якщо це тільки можливо, перенести з собою і свою улюблену вітчизну» [47]. Без сумніву, погоджуємося з О. фон

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

хабу взято з десяти томної праці професора Вехе Зюхайлі «Енциклопедія Ісламського фікху» [14, с. 51]) писав про ці прийдешні події так: «Коли Великий Аллаг вирішить знищити всесвіт, Він накаже янголові Ісрафілу подути в Сур (трубу). Після цього все, що є на небесах і на землі, буде знищене, крім тих, кого Аллаг забажає залишити живими. Уся земля перетвориться на пласку рівнину. Після цього Аллаг накаже Ісрафілові вдруге подути в Сур. Після цього всі люди повстануть із могил живими» [6, с. 147].

Після воскресіння почнеться Божий суд (Коран, 36: 53, 54) [7, с. 6757]. Суддею на ньому буде Аллаг (Коран, 1:4; 6:73) [1, с. 27]. Для цього янголи зберуть (хашр) усіх людей на одне місце (мевкіф). У хадисі, переданому Ібн Аббасом, йдеться про те, що люди стоять голими, невзутими та необрізаними (тобто в чоловіків не буде обрізана крайня плоть, що небажано в цьому світі) [4, с. 358]. Першим одягнеться того дня Ібрагім (Авраам). Про це йдеться в хадисі, переданому Ібн Масудом (Бухарі, Рікак 45, Анбійя 8, 44, Тафсір, Маїда 14, 15, Тафсір, Анбійя 2) [4, с. 359]. «Люди стоять під пекучим сонцем, і з них струменітиме піт, який поступово затопить їх. Хтось стоїтиме в поту по ступні, хтось по коліно, хтось по гру-

ди, хтось по горло, всі — відповідно до ступеня своїх гріхів. Усі люди будуть зібрані до своїх пророків (відповідно до аяту Корану, 16: 89 [1, с. 228]). І, бачачи безвихідність свого становища, будуть просити своїх пророків заступитися за них перед Аллагом. Проте кожен пророк відсилатиме їх до пророка, котрий ішов за ним у земному житті, й нарешті всі вони зберуться навколо останнього пророка Мугаммада, котрий скаже: «Заступництво — це моя справа» [6, с. 148]. Окрім цього, пророк Мугаммад буде замовляти за праведників іще два рази. Удруге він проситиме Аллага відчинити двері раю для праведників (Бухарі, Фатхуль Барі II, 94) [6, с. 155], а утретє він буде заступником для тих мусульман, котрим Аллаг визначив місце в пеклі. Завдяки молінням пророка Аллаг змилює серце над цими людьми й відчинить їм дорогу в рай. Хадис про це передав Імран ібн Гусайн (Бухарі, Фатхуль Барі, XI, 418) [6, с. 156].

Щодо заступництва Мугаммада існує ще один хадис: «Кожному пророкові Аллаг надав право на одне моління, яке він виконає. Усі пророки використали це моління. Проте я його не використав і зберіг до дня воскресіння, щоби заступитися цим молінням за свою умму. Ця молитва врятує тих з моєї умми,

Культурологом, що «така» земля, як український ландшафт, не може не впливати на підсвідомі структури психіки тих, хто на ній живе і працює [48].

Українська культуролог С. Андрусів констатує: «...Дитинство українського етносу, мабуть, було «раєм» у цьому райському куточку землі. Може, тому, непристосовані до суворих, жорстоких взаємин «дорослих» народів (війни, насильство, агресія, підступність тощо), ми й мали таку невдячну історію. Звідси постійна українська ... *емотивність* *вдачі...*, а також *ліризм, поетичність* *вітосприймання і вислову, а разом з тим квітизм, те від дійсності* *соціальна пасивність, байдужість»* [49].

Також є твердження про те, що «... рай Шелленської доби (Шелльської доби раннього палеоліту, 3 млн. – 150 тис. рр. тому. – *О.Г.*) міг бути не в Єгипті чи в багністій Мезопотамії, а на землях України, де був рівний та урожайний степ, чисті рібні води рік, маси диких звірів і чудове підсоння (стоянки первісних людей в Україні – Королеве і Рокосове на Закарпатті, Лука-Врублевецька в Подністров'ї, Лабушине на Одещині, Амвросіївка на Донбасі, 15 пам'яток у Криму. – *О.Г.*). *Це була, з вели-*

кою правдоподібністю, колыска людства й культури» [50]. Проте І. Каганець (Миро Продум) іде ще далі вглиб: «... значний масив українських земель (приблизно Вінниччина і Житомирщина) з часу появи на земній кулі перших наземних рослин та перших тварин (Силурійський період) ні разу не був затоплюваний водами морів чи океанів. Це означає, що упродовж сотень мільйонів років тут зберігався і нагромаджувався родючий ґрунт та послідовно розвивався найбагатший у світі генетичний фонд. Це означає, що упродовж усієї історії нашої планети ця земля відігравала роль недоторканої генетичної скарбниці, ... велетенського природного «Ноева ковчега», де формувалась і звідки розселялась по новоутвореній суші флора і фауна, а разом з ними і людність. Це означає, що *саме терен України є ... містичним місцем планети* (курсив наш. – *О.Г.*)» [51]. Цікаво, що, по-перше, назва Поділля зберегла відгук про давню арійську Пталу (від *partala* – «покрова», «дах») – райське царство богів-асурів зі столицею Бхогаваті (тобто на ріці Буг), у якому – палац царя Васуки (не плутати з буддійською Поталою), а по-друге, ана-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

хто не додавав Аллагові товаришів (Бухарі, Даават 1, Тавхід 31; Муслім, Іман 334, (198); Муватта, Куран 26, (1, 212); Тірмізі, Даават 141, /3597/) [4, с. 402-403].

Люди при Хашрі (зборах) будуть розділені на 3 групи. Перша – це піші, другі будуть верхи, а треті повзтимуть обличчями донизу. Про це говориться й у хадисі, переданому Абу Хурайрою (Тірмізі, Тафсір, Бану Ісраїл (Ісра), /3141/) [4, с. 362]. Піші – це ті, котрі зазнають покарання, але порівняно легкого. Ті, що прибудуть верхи – це праведники, котрі матимуть успіх. І нарешті, ті, що повзтимуть обличчями донизу – це невірні та грішники, котрих кинуть у вогонь пекла [4, с. 362].

Усіх людей охопить страх (Коран, 24:87). Невірні та грішники зажагнуть розкаятись, але Аллаг не прийме їхнього каяття (Коран, 6: 158) [59, с. 2873]. Кара буде суворою.

Усі діяння кожної людини покладуть на Терези (Мізан) (Коран, 42: 17) [1, с. 396]. Згідно з тим самим Ібн Теймією, Аллаг матеріалізує всі діяння людини так, що вони матимуть реальну вагу, і ці діяння буде покладені на Терези, що матимуть дві чаші. На одну чашу покладуть добрі діяння, а на другу – злі [6, с. 148].

Кожній людині дадуть Книгу її днян (Коран, 69:

19-20) [1, с. 470]. Ібн Теймія писав: «Того, кому подадуть Книгу з правого боку, спитають про його діяння в легкій формі, й він повернеться у великій радості. А той, кому подадуть цю Книгу з лівого боку, захоче померти, і потім його вкинуть до пекла» [6, с. 148].

Тут необхідно зазначити, що Ібн Теймія писав, що за всі добрі діяння, скоєні людьми, котрі не були мусульманами, Аллаг відплатить добром у цьому світі. Але там, у Судний день і наступне Вічне життя, всі вони побачать, що сторінка, на якій повинні бути записані їхні добрі справи, виявилася порожньою [6, с. 149].

Далі Ібн Теймія писав, що, згідно з хадисами, у кожного пророка буде своя водойма (Хавз), до якої їхні благочестні послідовники прийдуть пити воду під час усіх цих подій (на підтвердження цього він навів хадиси зі збірки Бухарі, Рікак, Хавз / Фатхуль Барі, IX, 463; Бухарі I, 44 і т. п. [6, с. 150]. Про це йдеться в хадисі, переданому Семірою ібн Джундабом: «Кожен пророк має свою водойму (Хавз). Праведники з умми (громади) кожного пророка будуть приходити туди, набрати води. Кожен пророк хвалитиметься, що біля його водойми зібралося найбільше праведників» (Тірмізі, Кіямат 15, /2445/) [4, с. 394].

логічно беззмінним у геологічному сенсі з часів Юрського періоду є ландшафт Австралійського континенту.

У поета Б. Кравціва є сонет «Вирій»:

Іран, чи Індія, чи Україна ?
Зринають назви, як блудні вогні.
Але ж була колись така країна,
Звідкіль ми вийшли. В сизій давнині

Цвіла вона далека, тепла й пишна
За обрієм казкових семи гір —
І боєм рвалася в той світлий мир
Племен довкільних молодість навтишна.

І досі іриця, столітня діва,
Пісень співає про далінь незриму.
Про Райгород багатий, вирій, рай,

Що в темі віків нам сниться повен дива...
Туди злітають ластівки над зиму
І серце, тугою налите вкрай.

Як би іронічно не ставитися до цих поглядів, не слід забувати того факту, що Україна була передльодовиковою зоною: мешкаючи біля льодовиків, наші пращури не могли не звернути увагу на бурхливий розквіт життя біля крайки танучого льоду, буйну рослинність альпійських лук, надзвичайну медоносність північних трав, цілющі властивості води гірських ручаїв, бо структура талої води значно «якісніша» від звичайної. Зрештою, як писав етнолог Л. Гумільов: «... з танучого льодовика стікали струмки чистої води, які зрошували степи, що підступали до льодовика, наповнювали западини, перетворюючи їх на озера, і створювали той благодатний клімат, у якому квітнула культура ... палеоліту» [52]. «...Тут справді були ідеальні умови для фізичного й духовного розвитку аборигенів. Тут не було пекельної, що розманіжує тіло й мозок, спеки тропіків. Тут не було й крижаної задубілості Півночі... Тож бо й утунчився такий потужний чорнозем, що його тут, на крихітному клаптику планети, зібралось 20% від усіх світових запасів за площею і 30% — за масою. Тут був погідний, лагідний клімат, казкові природні багатства» [53].

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

Після суду віруючих введе Аллаг у рай, де вони вічно насолоджуватимуться всіма благами, головним із яких буде споглядання Господа (Коран, 75: 22-23) [1, с. 481], а грішники підуть у вогонь пекла, в якому вічно палатимуть.

За відомим мусульманським богословом Тахаві, «рай і пекло вже створені. Вони вічні й не будуть знищені. Без сумніву, Аллаг створив їх до створення творинь» (Шерхуль-Акідедіт-Тахавійє, с. 420-432; Меджмуль-Фетава, XVIII, 307) [6, с. 211].

У хадисах Пророка йдеться про те, що все, що отримають праведники в раю, неможливо уявити з допомогою людського поняттєвого апарату. Жодними словами неможливо описати всі ці райські задоволення. У хадисі, переданому Абу Хурайрою, Аллаг каже: «Для праведних Рабів моїх Я приготував такі блага, яких ніколи не бачили їхні очі, не чули їхні вуха і яких вони не мали в думках і у мріях» (Бухарі, Бедуль-Хальк 8, Тафсір, Саджда 1, Товхід 35; Муслім, Джаннат 2, /2824/; Тірмізі Тафсір /3195/) [4, с. 419]. Відповідно до цього хадису, ісламські вчені дійшли висновку, що всі уявлення про рай (а також про пекло), описані в Корані й ісламській традиції, віддзеркалюють лише приблизні уявлення про ці блага (чи жахи

в пеклі) на рівні людських понять, істинна сутність яких незбагненна і буде прояснена лише після Дня Страшного Суду. Тому всі уявлення про це беруться до відома з тим застереженням, що істинна сутність усього цього відома лише Аллагові й буде прояснена пізніше.

Рай — місце неосяжне. Він «...простягається на весь простір неба та землі...» (Коран, 57: 21) [1, с. 447]. У хадисі, переданому Ібн Садам, пророк говорив, що «рай створеним зі срібної цегли та золоті цегли, на якій буде ароматний мускус. Там буде галька з перлин і яхонту» (Тірмізі, Джаннат 2, /2528/) [4, с. 421].

У тому ж хадисі, переданому Ібн Садам, пророк дав визначення стану, в якому там перебуватимуть праведники: «Той, хто ввійде туди (тобто в рай), досягне благ, у нього не буде жодних проблем і труднощів, і він перебуватиме там вічно, і його не спіткає смерть» [4, с. 421]. Аят Корану (44: 56) підтверджує цей хадис.

Мусульманська традиція говорить, що рай — багатоступеневий. Згідно з хадисом, переданим Абу Хурайрою, пророк казав, що «рай має сто ступенів, між якими відстань сто років» (Тірмізі, Джаннат 4 /2531/) [4, с. 426].

Саме тут ми: «... першими на планеті сконсолідувалися в народ, створили першу в світі цивілізацію, першу державу і багато чого ще першого. Водночас ми продемонстрували надзвичайну етнічну живучість, рекордну тяглість свого історичного буття» [54].

Предки уявляли землю у формі кола (*orbis terrarum, heimskringla*), а в його центрі вони розташовували себе, свій рід (плем'я), свою територію, країну, огорожену з усіх боків водами, лісами та горами. Саме коло було символом, ідеограмою самообмеження себе у своїй обмеженості й поодинокості. Воно було світлим і приємним, протиставлялося чужому та сумнівному оточенню. Етнологія цей феномен визначає як «коло трайбаліста» (від англ. *tribe* «плем'я», «клан», «компанія»; пор. з церковнослов. «требище» — «приятельство»). Коло обмежує внутрішній конечний простір, але коловий рух, який утворює цей простір, потенційно безкінечний. Повніше втілення ідея кола знаходить у часовому плані (хронотопі) — циклічній концепції часу. Добовий та річний колообіг сонця поєднав циклічність часу з циклічністю простору,

що, на думку В. Топорова та М. Мейлаха, знайшло відображення у структурі мегалітичних споруд, пов'язаних із астрономічними розрахунками часу і т.зв. «колових» календарів, в ієрогліфічних або інших символічних способах відліку — позначення часу через фігуру кола, тобто в уявленні регулярного повторення подій, що відображаються у ритуальній практиці «початкових часів» першотворення та «райського» існування першолюдства [55].

У багатьох традиціях «космос» уявляється кулею (графічно — коло; дв.-єгипет *nww*) чи її опредмеченими варіантами (яйце, диск, черепаха, кит), оточеними неорганізованим хаосом (дв.-євр. *tēhōm*). Видимий світ (земля) уявляється коловим сегментом і схематично — у формі кургану. Над ним — небо, а під ним — потойбіччя. Можливо, саме з появою цього уявлення і виникла назва «Україна» від санскритського *ukhraiia* «пагорб», «курган» [56] (той самий індоєвропейський корінь — у старогрецькому слові *akros* «верхній, крайній», від якого походить назва Акрополь), тобто «земля священних пагорбів — могил» (право на них не могло бути порушене навіть відчуженням землі; т.зв. «ода-

109

ОЛЕГ ГУЦУЛЯК
UCRANIA:
LOCUS AMOENUS
EST
(МЕТАФІЗИКА
ТОПОСУ
ВІДЧУЖЕННЯ)

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Є в хадисах (напр., у передачі Анаса) згадки про наявність у раю дерева Туба (Тірмізі, Тафсфр, Вакія, /3289/, Джаннат 1, /2525/). А в іншому хадисі (в передачі Абу Хурайрою) говориться, що, крім цього дерева, там багато дерев, стовбури яких — із золота (Тірмізі, Джаннат 1, /2527/).

У раю існуватиме подружнє життя (Коран, 56: 35-37) [1, с. 442-443]. Проте водночас у хадисі, переданому Абу Разіном аль-Укайлі, говориться, що, попри шлюбні стосунки, «у мешканців раю не народжуватимуться діти (тобто нащадків там не буде)» (Тірмізі, Джаннат 23 /2566/) [4, с. 451]. Цей хадис ще раз підтверджує наведені вище аргументи на користь того, що все, що буде відбуватись у раю (та в пеклі), не можна розглядати у звичному для людини земному розумінні. На користь цього свідчить також згадка про наявність у раю їжі та питва (Коран, 51: 19) [1, с. 427]. Говориться також, що мешканці раю питимуть райське вино, яке не буде п'янити (Коран, 56: 19) [15, с. 7676]. Проте водночас у хадисі, переданому від Джабіра, говориться про те, що, не зважаючи на це, там не буде природних випорожнень (Муслім, Джаннат 18 /3835/; Абу Дауд, Суннат 23, /4741/) [4, с. 450]. Там усе буде виходити з людей із допомогою особливого

поту, подібного до мускусу, з поверхні шкіри (Муслім, Джаннат 18, /3835/; Абу Дауд, Суннат, 23, /4741/) [4, с. 450].

У раю люди житимуть зі своїми чоловіками та дружинами в особливих шатрах велетенських розмірів, зроблених із яхонту, перлин та інших каменів (Тірмізі, Джаннат 23, /2565/) [4, с. 454]. Тут пророк ще раз підкреслював, що в цих райських шатрах житимуть виключно ті, хто вірить в Аллага та визнає всіх пророків (Бухарі, Бед уль-Хакк 8; Муслім, Джаннат 11, /2831/).

Праведники будуть одягнені в одяг із шовку, атласу та парчі, й на них будуть прикраси із золота (Коран, 18: 31) [1, с. 244].

Але вершиною насолоди для мешканців раю буде можливість споглядати Аллага (Руйятуллаг): «Обличчя в того дня сяючи, Господа свого споглядають» (Коран, 75: 22-23) [1, с. 481]. Усі ортодоксальні суннітські улеми погоджуються, що праведники в раю побачать Аллага. Крім вказаного коранічного аяту, доказом цьому служать кілька хадисів пророка, в яких недвозначно йдеться про можливість споглядання Аллага в раю. Наприклад, у хадисі, переданому Джабіром ібн Абдуллахом, говориться: «Ви будете бачи-

літет»), бо риси осіб переносилися на землю, і вона теж вважалася благородною, вільною: поховані в ній воїни, чиї заслуги були головними в ієрархічній шкалі заслуг, «впливали», «допомагали» живим (надсилали родючість, примножували сили захисту).

Деякі дослідники вважають «яйце-райце» символом цього «втраченого раю» слов'янства, «Саду-Царства», «сконденсованого простору та сконденсованого багатства» [57], що дійшло саме з часів раннього палеоліту [58]. Українське «писане яйце» (писанка) тим самим є «іконою», «вікном» у цей «втрачений рай», «ВІДЧУЖЕНИЙ ТОПОС» [59], протилежний цього світньому (цисцендентному) «ТОПОСОВІ ВІДЧУЖЕННЯ»,

«...призабута Україна:
Минувшини далекий рай
Чи предків золота перлина»
(Олесь Ольсич-Гордон).

У писанці («яйці-райці») образотворчо, аналогічно до того, як пояснено щодо замовлянь, «... вирікається сакральний прообраз світу та прапоезія, яка зберігає в мисленні силу істини буття. Прообраз світу існує тут в первісній єдності надлюдсь-

кого й людського, живого і неживого... З огляду на цю цілісність можна стверджувати, що принцип всеєдності (єдності людини з усіма живими і неживими предметами світу), який становить внутрішнє ядро замовлянь..., міг існувати тільки в контексті ширшого світогляду всеперевтілення, переходу однієї істоти після своєї смерті в іншу як у свою нову іпостась... Таємниця всеєдності і всеперевтілення ... може бути розкрита тільки через ... слово ...Слово надавало сакральності реальним речам, діям і явищам» [60]. Слово, мова — це не абстракції, а чуттєво-образний спосіб вираження, поряд із образотворчим мистецтвом і символізмом. У цьому сенсі вважаємо, на протигагу позиції М. Розумного [61], що українська ідея зародилася спершу у сфері конкретно-чуттєвих уявлень, а вже потім постала як «атомарне абстрактне уявлення», тобто українська ідея виросла не з атому до універсуму, а навпаки — універсум стискався до сингулярної точки — «атома серця» (метафора Олександра Олеся), і ця конкретно-чуттєва українська ідея, за Д. Донцовим, складається «... з ясно сформульованої мети, з образу ідеалу, до якого

ти вашого Господа так, як ви бачите місяць, і жодних перешкод вам у цьому не буде. І не буде ніяких мурів між Ним і вами» (Бухарі, Мевакітус-Салат 6, 26, Тафсір, Каф 1, Товхід 24; Муслім Месаджид 211, /633/; Абу Дауд, Суннат 20, /4729/; Тірмізі Джаннат 16, /2554/) [4, с. 473].

Про те, що саме Руйятуллаг (можливість бачити Аллага) буде вершиною райських благ, говорить хадис, переданий Шуайбом: «Для них (праведників) немає улюбленішого заняття, ніж можливість дивитися на їхнього Господа» (Муслім, Імам 297, /181/; Тірмізі, Джаннат 16, /2555/) [4, с. 474].

У раю є гаї та річки (Коран, 2: 25; 3: 15) [1, с. 29]. Згадуються чотири сади [13, с. 331]: Адн (Коран 9: 72) [1, с. 168], Фірдевс (Коран, 18: 107) [1, с. 250], Мева (Коран, 32: 19) [1, с. 342] та Найм (Коран, 37: 40-44) [1, с.366]. З них на найвищому рівні перебуває Фірдевс, після якого вже починається Арш (Престол Аллага) [4, с. 428]. З цього гаю витікають чотири ріки. В одній з них тече вода, у другій — молоко, у третій — райське вино, в четвертій — мед [4, с. 428]. Можливо, що це — ті самі річки, про які згадується в Корані [13, с. 332]. Вони називаються: Сальсабіль (Коран, 76: 18) [1, с. 483], Тасмім (Коран, 83: 27) [1, с. 493], Маїн (Ко-

ран, 56: 18) [1, с. 442] та Каусар (Коран, 108: 1) [1, с. 509].

Опис особливостей пекла та пекельних страждань також займає особливе місце в Корані (2: 126; 2: 167; 3: 131) [1, с. 40, 44, 73-74]. Вони теж не піддаються раціональному аналізу. У хадисах розповідається про велику кількість жахів і мук, яких зазнаватимуть невірні та грішники. Передусім сказано про те, що пекло призначене для невірних і грішників, котрі вічно перебуватимуть у ньому і горітимуть у вогні.

У хадисі, переданому Абу Хурайрою, говорить про те, що сила пекельного вогню перевищуватиме силу земного вогню в сімдесят разів (Бухарі, Бедуль-Хак 10; Муслім, Джаннат 29, /2843/; Муватта, Джаханнам 1, /2, 994/; Тірмізі, Джаханнам 7, /2592/) [4, с. 435]. Згідно з хадисом, переданим Абу Саїдом аль-Гудрі, Пророк говорив, що «пекло має чотири стіни. Товщина кожної з цих стін дорівнює відстані, яку долає піша людина впродовж сорока років» (Тірмізі, Джаханнам 14, /2587/) [4, с. 437].

Мешканці пекла будуть розділені на групи, відповідно до міри їхніх діянь у земному світі. Кара для них буде різною, залежно від ступеня тяжкості гріхів (Муслім, Джаннат 33 /2607/) [4, с. 459].

стремить національна воля, з самої волі і з чуттєвої сторони, з національного «керосу», «емотивности»...» [62]. Ідея, говорить французький психолог Г. Ле Бон (Лебон), захоплює розум деяких людей, перетворюється на цілісний організм і стає матеріальною силою, стає таким собі чи то Тезеєм, чи то Мінотавром «лінгварного лабіринту»: «...Ідеї — головний фактор еволюції будь-якої цивілізації» [63].

Поряд із писаним «яйцем-райцем» існує ще й інша «ікона» «втраченого раю», яку український письменник В. Цибулько назвав «золоті яйця великих етносів» [64], тобто цією «іконою духовного суспільства» (за Дж. Грабовичем) [65] є, як визначає український культуролог В. Єшкілев, «початкові священні Знаки національного буття» [66], священні символи-інсигнії: «... Символ — це зовнішній знак для уявлень, емоцій і ідей, що не дадуться виразити інакше у слові. Символ є, отже, якістю, вищою від слова. Символ висказує все те, що міститься в цілій системі ідей, а рівночасно щось більше, щось, що в даній системі ідей не дається висказати ні словом, ні в жоден інший спосіб.

Думаючи про символ, чи викликаючи його в нашій свідомості, чи теж у магічній дії, ми немов «одним словом» заторкуємо увесь комплекс з усією його ідейно-моральною висотою і глибиною. Через цю свою властивість символ стається святістю для його визнавців... Тому старинні віщуни знайшли символ. Вартість вищу за саме слово. Слово слів. Слово — ідею, що дає початок цілим системам людської думки...» [67]. Наприклад, «... тризуб є символ первісної релігії, радше сказати, перевтіленої символічної найпростішої ікони (! — *О.Г.*), найглибше обміркованої, по-філософськи узагальненої релігії наших предків з найдавніших часів зародження людської цивілізації. Якраз тому Україна вшановує тризуб ... як самобутній знак національної приналежності..., як один-єдиний оригінальний і найсуттєвіший графічний знак — *національний герб*» [68]. Деякі «знаки національного буття» виступають у формі «Книги з великої літери», «Абсолютної Книги», породжуючи той чи інший тип культури («Тора», «Коран», «Ши Цзін» і «Да Сюе», «Вульгата» св. Ієроніма, Біблія у перекладі Лютера або короля Якова, а також т.зв. «квазі-

111

ОЛЕГ ГУЦУЛЯК
UCRANIA:
LOCUS AMOENUS
EST
(МЕТАФІЗИКА
ТОПОСУ
ВІДЧУЖЕННЯ)

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Стан, у якому перебуватимуть там люди, також не має аналогів у земному існуванні. Коран говорить, що вони перебуватимуть між життям і смертю. Але остаточної смерті там не буде, а будуть вічні страждання (Коран, 20: 74) [1, с. 261].

Харчуватися мешканці пекла будуть плодами пекельного дерева Заккум. Вони гіркі та їдкі. Потрапивши до шлунку людей, вони викликатимуть враження вогняної розплавленої міді. Запивати цю їжу вони будуть смердючим окропом (Коран, 37: 62-68; 56: 42-44) [1, с. 367].

Водночас їхня шкіра горітиме (Коран, 74: 29) [1, с. 479]. Про це в хадисі, переданому Самірою ібн Джундабом, говориться: «У декого з мешканців пекла будуть горіти ступні, в декого — ноги по коліно, декого вогонь торкнеться по пояс, а декого — по ключицю» (Муслім, Джаннат 33, /2845/) [4, с. 459].

1. Коран (переклад та коментарі І. Крачковського). Баку, «Язычы», 1990.
2. Коран (переклад смислів і коментар Порохової В.). М., 1997.
3. Кулиев Э. Р. «Пророчества о приближении конца света». Баку, «Озан», 1999.

4. Canan I. Kutub-I Sitte (tercume ve serhi), с. 14, Ankara, Akcak, 1995.
5. Canan I. Kutub-I Sitte (tercume ve serhi), с. 4, Ankara, Akcak, 1995.
6. Ibn-I Teymiyye. El-Akidetu'l Vasitiyye ve serhi. Istanbul, Guraba 2000.
7. Ibn Kesir. Hadislerle Kur'ani Kerim tefsiri, с. 6. Istanbul, Cagri yayinleri, 1990.
8. Ibn Kesir. Hadislerle Kur'ani Kerim tefsiri, с. 8. Istanbul, Cagri yayinleri, 1990.
9. Ibn Kesir. Hadislerle Kur'ani Kerim tefsiri, с. 9. Istanbul, Cagri yayinleri, 1990.
10. Ibn Kesir. Hadislerle Kur'ani Kerim tefsiri, с. 10. Istanbul, Cagri yayinleri, 1990.
11. Ibn Kesir. Hadislerle Kur'ani Kerim tefsiri, с. 11. Istanbul, Cagri yayinleri, 1990.
12. Ibn Kesir. Hadislerle Kur'ani Kerim tefsiri, с. 13. Istanbul, Cagri yayinleri, 1990.
13. Yuksel N. Kur'ani Kerim fihristi. Istanbul, Bayrak yayinleri, 1992.
14. Zuhayli V. Islam fikhi ansiklopedisi, с. 1. Istanbul, Feza yayincilik, 1994.
15. Ibn Kesir. Hadislerle Kur'ani Kerim tefsiri, с. 14. Istanbul, Cagri yayinleri, 1990.

Книги», як от Конституція США або «Капітал» К. Маркса. Останній, наприклад, одразу ж після виходу в світ першого тому резолюцією Першого Інтернаціоналу був проголошений «Біблією робітничого класу»).

Щодо теренів Руси (України, Білорусі та Московії) знаменним вважається, згідно з твердженням культуролога В. Єшкілева, відсутність на даний момент «Книги»: східні слов'яни освоювали територію, на якій Традиція (площина мешкання відпочаткових Знаків національного буття) ще перебувала у стані язичницької не-імперської протоплазми [69]. Як зазначив свого часу російський філософ В. Соловйов, християнство зовсім не витіснило язичництва: найдавніші вірування, виражаючи одвічні людські запити, ввійшли у плоть середньовічної культури, і цей заміс різних культурних установок забезпечив своєрідність середньовіччя Київської Руси [70] та подальші шляхи духовно-культурної еволюції етносів Руської ойкумени. В Україні принаймні були спроби реалізувати «Книгу національного буття». В XIX ст. — це «Книга буття українського народу» М. Костомарова,

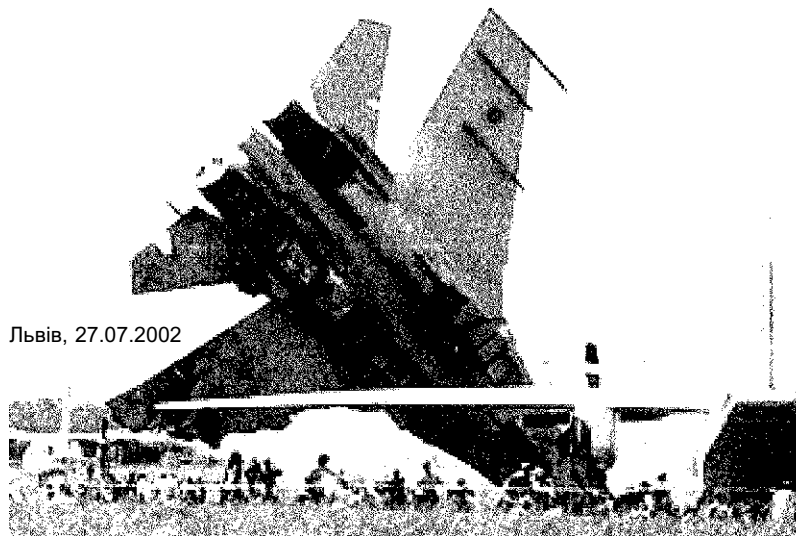
а наприкінці XX ст. «...Роман «Я, Богдан» ... задумано ... як Книгу мого народу» [71]. Також є спроба подати славнозвісну «Велесову книгу» як «книгу буття українського народу V-IX ст.» (Доповідь В. Яценка на конференції з проблем трипільської культури в Інституті філософії НАНУ, 22 грудня 1993 р.). Без сумніву, спробою подати як історіософську Книгу буття України була поема Т. Шевченка «Великий льох», а у XX ст. її роль став виконувати «Кобзар» як весь його поетичний доробок.

В Україні функцію відсутньої «Книги національного буття» виконувала «свята скрижаль» — пісня: «...річ очевидна, — констатував ще І. Франко, — що кожна національна група, в якій пробуджується свідомість, прагне не лише мати таку скрижаль, але прагне її мати в цілковитій чистоті і недоторканості... Народна пісня з святої скрижалі сама стає зброєю, якою орудують *pro i contra*» [72]. І далі: «... Народний поет, творячи якусь нову пісню, користується змістом і формою тих, які він вже застав. Що ж то за зміст і форма? Докладно сформульоване, це питання приводить нас до самих

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ж а н б о д р і я р

© Gallimard, 1976

(з книги «символічний обмін і смерть: політична економія і смерть»)
політична економія і смерть

початків усякої поезії, до тієї «праісторії» поетичного і взагалі мистецького розвитку, в якій з одного джерела випливали і первісні релігії, і обряди, і пісні» [73]. М. Шлемкевич визначав: «...З морської піни вродилася грецька Афродіта. З морського прибою почулась («таласократичний архетип!» – О.Г.) народилася українська краса – пісня. Пісенна ліричність – це приблизне окреслення такої душевності» [74]. Те саме писав Ю. Вассиян: «... з душевного підложжя з безумовною абсолютною перевагою почуття виросла буйно розкішна квітка української пісні, якою жив, відчував і думав нарід упродовж століть свого неісторичного існування» [75]. В. Ілля визначив пісню як «акциденцію субстанції (світла)», а саме: «...Співаючи, народ – орач таким світлом сповивав свою душу, що в його духовнім небі хмари ріллею слалися йому в ноги» [76]. Так М. Шлемкевич писав: «... наше мрійництво не є імажинарним мрійництвом, але є мрійництвом серця, емоційним мрійництвом. Українські Пер Гюнти топляться в настроєво-почувальному морі, в його безмежності, і знаходять себе не в сагах, але в найкращому виразі тієї емоціонально-настроє-

вої сфери – в ліричній пісні... Ось протоплязма нашої душі, її праматерія... *Найбільша духовна революція України, її християнізація* (курсив наш. – О.Г.), відбулася під впливом співу» [77]. Саме цю народну «святую скрижаль» підніс на нову висоту Т. Шевченко: «...Шевченко як поет, – писав М. Костомаров, – це був сам народ, що продовжував свою поетичну творчість. Пісня Шевченка була сама по собі народна пісня, тільки нова, – така пісня, яку міг би заспівати тепер цілий народ... З цього боку, Шевченко був обранцем народу в прямому значенні цього слова; народ начебто вибрав його співати замість себе» [78]. Образи Великого Кобзаря з другої половини XIX ст. витісняють зі стін селянських українських хат образи козака Мамаю з кобзою.

У. Самчук у трилогії «Ост» («Морозів хутір», 1948) визначив: «... Помиляєтеся ви всі трагічно і беззастережно, коли думаєте, що наша справа керована такими ось паперовими знаками. Наші люди ... гнані одним і тим самим чортом, яким свого часу були гнані люди Святослава Завойовника, Володимира Святого чи Ярослава Мудрого. Ви думаєте,

113

ОЛЕГ ГУЦУЛЯК
UCRANIA:
LOCUS AMOENUS
EST
(МЕТАФІЗИКА
ТОПОСУ
ВІДЧУЖЕННЯ)

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

«Ми вмираємо не тому, що вмирати необхідно, а тому,
що одного разу, не так і давно, привчили себе
до цієї думки».
Ванегем

«Den Gottern ist der Tod immer nur ein Vourteil. –
Для богів смерть є лише забобоном».
Ніцше

Як універсальний атрибут людської долі смерть існує лише з часу соціальної дискримінації мертвих. *Інститут* смерті, так само як і інститути потойбічного життя і безсмертя, є насправді пізніми завоюваннями політичного раціоналізму жрецьких каст і церков. На керуванні уявною сферою смерті вони і зводять свою владу. А зникнення загробного життя в його релігійному розумінні – це дещо пізніше завоювання державного політичного раціоналізму. Коли загробне післяіснування ліквідується прогресом «матеріалістичного» розуму, то це здебільшого означає, що воно перейшло в життя; і саме на керуванні *життям* як об'єктивним післяіснуванням будує свою владу держава. Держава сильніша за церкву: разом із своєю абстрактною владою вона зростає не на «уявному»

потойбічного світу, а на «уявному» земного життя. Опорою їй слугує секуляризована смерть, трансцендентність соціального, і сила її походить із утіленої нею навколосмертної абстракції. Так само як медицина завідує трупом, так і держава завідує мертвим тілом соціуму.

Церква як інститут первісно утворилася при поділі життя загробного та земного, земного світу і Царства Небесного. За їхньою розмежованістю вона ревниво стежить, адже варто зникнути дистанції між ними, як добіжить кінця її влада. Церква живе *відтермінованою вічністю* (так само як держава – відтермінованим суспільним станом, а революційні партії – відтермінованою революцією: всі вони живуть смертю), причому стверджувати цю ідею їй було нелегко. Усе каткомбне християнство, а пізніше і християнство народне, месіансько-еретичне, жило сподіваннями на друге пришествя Царства Божого. Первісні натовпи християн не сподівалися на посмертні рай чи пекло; їхні уявлення передбачали розв'язання смерті колективною волею до *негайної вічності*. Того самого принципу дотримувались і великі маніхейські ересі, які загрожували самим підвалинам церкви: адже вони інтерпретували земний світ як агоністичну подвійність

що даремно воскрес тризуб Володимира або ідея відновити в Києві великий стіл нашого державного первопочатку?.. Помиляєтеся всі, що так думаєте, бо природа, в якій суджено нам жити, диктує нам свої закони і ми є тільки її сліпими виконавцями... Заперечити нас нема змоги. Ми в пульсі і ритмі землі, в її космічному круговороті, і вигнати нас звідти нема поки що сили. Ми будемо, і тільки тоді, як ми саме будемо, почнеться нова ера культурного завершення цього моста між Європою та Азією» [79].

У Росії, зазначає В. Єшкілев, Біблія християнства не стала Книгою Росії, а саме християнство набуло у найкращих своїх проявах некнижної форми (старецтво, проповіді преп. Паїсія Величковського, Серафима Саровського, Ігнатія Брянчанінова), бо з реформою 1666 р., проведеною патріархом Никоном, т.зв. «древлеправославна» Біблія, що увійшла у ментальність московитів, була замінена на новий, формалізований переклад з грецької, з яким російська імперська духовність так і не зрослася. Отже, робить висновок герменевт, Книга Нації як ядро самосвідомості та самовизначення

Росії відсутня, а Росія визначається як «ментальний простір, зумовлений Безкнижжям» (точніше – «без-Книжжям»), а її розвиток – це «пошук своєї Істинної Книги національного буття», «Незнайдену Книгу, котрої ще не було». Що саме у цьому пошуку полягає есхатологічність російського буттєвого духу, який має надривний «комплекс очікування» на межі душевного зриву. Цей зрив відбувся у листопаді 1917 р., коли комуністи запропонували Росії свій варіант «Істинної Книги»... Але, як резюмує В. Єшкілев, однаково безрезультатними є як самозадоволене замилювання винятковістю Без-Книжжя Росії, так і усвідомлення неповноцінності, бо ці дві позиції створюють ілюзію межі, вичерпаності там, де логіка життя вимагає пошуку та розвитку.

Причину «без-Книжжя» Росії ми вбачаємо в тому, що успадкована від «загальнослов'янщини» архетипна форма «Раю-Саду-Царства» породила політичний московський архетип «Странствуючого Царства»: «...Русь же котиться: її царство – далеч і шир, горизонталь» [80], яка, до речі, як «дорога-горизонталь» є системою посе-

– уже на цьому світі – доброго та злого начал; вони зводили пекло на землю, що було так само безбожно, як і зводити на неї рай. За те, що вони знімали з раю та пекла глазур неземного буття, їх жорстоко пригнічували, як пригнічували згодом і еретиків-спіритуалістів у душі Франциска Ассизського та Йоахіма Флорського, чия любов до ближнього, доведена до радикальних висновків, була рівнозначною встановленню загального братства вже на землі, минаючи інстанцію Страшного Суду. Так і катари надто вже прагнули реалізованої досконалості, нерозрізненості духу та тіла, іманентного спасіння через колективну віру – а це означало глузування над навколосмертною владою церков. Упродовж усієї своєї історії церкві доводилося ламати первісну релігійну громаду, тому що вона мала тенденцію рятуватися власними силами, черпаючи енергію спасіння зі взаємно-наснажливих відносин, якими вона просякнута. Всупереч абстрактній універсальності Бога ти церкви ці секти і громади практикували «самоуправління» спасінням, що полягало в символічному звеличенні групи і часом призводило до запаморочливого потягу до смерті. Церква можлива тільки за умови безперервної ліквідації такого символічного імперативу; і за цієї

самої умови можлива й держава. Саме тут і виходить на сцену політична економія.

У боротьбі зі засліпленням общинно-земного порятунку церква насаджує політичну економію індивідуального спасіння. Спочатку – через віру (вона, проте, стає особистим відношенням душі до Бога, а не збуджено-громадським переживанням), а потім – через накопичення діянь і заслуг, тобто через «економію» в буквальному сенсі слова, включно з підсумковою підрахунком та еквівалентними рівняннями. Саме тоді – як завжди, при виникненні процесу накопичення¹ – на горизонті життя по-справжньому з'являється смерть. Саме тоді Царство стає по-справжньому по-смертним, і перед лицем смерті кожен виявляється самотнім. Християнство несе в собі силу страждання, самотності і смерті, що заворожує саме завдяки своїй універсальності, яка передбачає руйнацію архаїчних громад. При завершеній формі як релігійної, так і економічної універсальності (капітал) кожен фатально виявляється самотнім.

Такий сучасний образ смерті отримав узагальнене вираження в XVI столітті – завдяки Контрреформації, обсеивним цвинтарним ігрищам бароко, а особливо завдяки протестантизму, який своєю інди-

редництва, зокрема між живими та мертвими, котру реалізує жрець — «господар дороги душ», що поєднує схід із заходом [81]. Про це саме писав М. Бердяєв: «...У долі Росії величезне значення мали фактори географічні, ... її неозорі простори... російський народ примушений був до утворення величезної держави... Сходо-Захід..., але нелегко давались організація цих просторів (з одного центру. — О.Г.)..., підтримання й охорона порядку в ній... Російська душа прибита розлогістю, вона не бачить меж, і ця безмежність не звільняє, а уярмлює... Російські лінощі, безтурботність, брак ініціативи, слабо розвинуте почуття відповідальності з цим пов'язані» [82]. На кожному новому етапі політичної історії Росія «зрікається старого світу» і «спустошує національні пантеони» [83], «преображається» (за С. Франком, В. Ерном, Е. Трубецьким, Б. Вишеславцевим, А. Лосєвим). Російська дослідниця І. Яковенко пише: «...Архаїчний субстрат російської ментальності наділяв релігійну культуру патосом неприйняття держави та цивілізації. Світозреченська традиція — тільки форма осмислення та обґрунтування цього неприйняття» [84].

Одним із матеріальних виразників цієї традиції стала «слободизація» Росії: «слобідське» неодмінно означає тимчасове, в будь-який момент готове до вигнання, знесення і переміщення, те, що облаштовується будь-як, аби день прожити, принципово чуже і навіть вороже будь-якому відтинку стабільності, спадковості, укоріненості [85]. Тобто, як на нас, Росія досі перебуває в полоні т.зв. «*схеми мітологічного універсуму*» (термін О. Шоркіна), який не стільки створений, але «... перманентно твориться: його буття визначає постійно діюча у порубіжній ситуації генетичного контакту хаосу та ойкумени позиція руйнування-творення..., а пріоритети... шокуєче співпадають з наведеними Е. Фроммом ознаками некрофільної орієнтації» [86]. Власне, як наслідок «*пост-мітологічної схеми універсуму*» з його елементом «архе» в українців навпаки основним архетипом стає «*особливе місце*» (*locus amoenus*), «*НАШ периметр простору*» (*Україна*), в якому відчувається у своїй приватності єдність цілого (наприклад, міжетнічне «ми — козаки»), а загалом — своя приватність (неповторні «я» — спершу як русич, литвин, басараб,

115

ОЛЕГ ГУЦУЛЯК
UCRANIA:
LOCUS AMOENUS
EST
(МЕТАФІЗИКА
ТОПОСУ
ВІДЧУЖЕННЯ)

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

відуалізацією людської свідомості перед лицем Бога, психічною дезінвестицією колективних церемоніалів дав нове напруження індивідуальному поштовху смерті. З нього ж виросла і грандіозна спроба сучасної епохи приборкати смерть — етика накопичення та матеріального виробництва, себто те освячення через інвестицію, працю і прибуток, яке зазвичай називають «духом капіталізму» (Макс Вебер, «Протестантська етика»); з цього ж механізму спасіння поволі вивітрилася секулярна аскеза, поступившись місцем суспільному виробничому накопиченню, але мета залишилася та сама — захист від смерті.

У середньовіччі, до поворотного XVI століття, всіляке бачення та зображення смерті залишалося фольклорно-веселим. Смерть *колективно інсценувалася*, вона ще не була захищена в індивідуальній свідомості (а згодом і в несвідомому). Навіть і в XVI столітті смерть ще живила собою грандіозне месіансько-егалітарне свято — Танок Смерти: королі, єпископи, князі, бюргери, вілани — всі ставали рівними перед лицем смерті, кидаючи виклик нерівності роду, багатства і влади. То була остання поява Смерти як наступального міту, як колективного висловлювання. Надалі, як відомо, ідея смерті зробилася «правною», індивіду-

ально-трагічною ідеєю², «реакційною» щодо соціально-бунтарських і революційних заворушень.

Смерть у нашому розумінні по-справжньому народилася на світ у XVI столітті. Вона розлучилася з косою та годинником, із вершинами Апокаліпсису та з гротескно-цвинтарними іграми середньовіччя. Усе це ще було пов'язане з фольклором і святом. Таким чином, смерть ще входила в обмін — звичайно, не з такою «символічною ефективністю», як у первісних людей, але бодай як *колективний* фантазм на фронті соборів чи в іграх, до яких залучали сили пекла. Можна навіть сказати, що поки існує пекло, існує насолода. Його зникнення з уявного — просто знак його психологічної інтеріоризації, коли смерть зі скелету з косою перетворюється на страх смерті. На ґрунті такого психологічного пекла зростають тепер нові покоління священиків і чаклунів, розвиненіші та «науковіші».

З розпадом традиційних християнських і феодалних громад під впливом буржуазного Розуму та системи політичної економії, що тільки-но народжувалася, смерть перестає з будь-ким поділитися. З нею відбувається те саме, що і з матеріальними благами, які циркулюють усе менше, як при попередній системі

черкес, абазин, татарин та ін., потім — як наділений певною характерною ознакою, що відображає «сміхованське» прізвисько). Знаменним уже видається те, що в рік зруйнування Запорозької Січі (1775) на іншому кінці європейського цивілізаційного простору народжується держава — США — на цій самій ідеї співіснування («братолюбія», «філадельфії») егоцентричних «я» в рамках досконалого Закону (Конституції), що поважає егоїзм і обмежує свободу тільки в крайніх випадках його загрози егоїзму рівноправних «я» та корпоративно-державному.

Україна «виокремлена» («україна») від решти: «... «Кадош» означає (на івриті. — *О.Г.*) «святе» й «відняте», «відокремлене». «Кадеш, кадеш, кадеш» — лунає в Ісайї. Свят, свят, свят наш Господь. Він святий у просторі — отже, відокремлений від простору, святий у часі — отже, відокремлений від часу. Святий — означає відокремлювати, і навпаки, все відокремлене — святе» [87]. Україна — це своєрідний медіум між людиною та універсумом, що дозволяє «встановити стосунки» з космосом та Всевишнім. Ось як це описує Ф. Достоевський (по-

даємо мовою оригіналу): «...Белые башни и золотые главы собора сверкали в яхонтовом небе... Тишина земная как бы сливалась с небесною, тайна земная соприкасалась со звездною... Какая-то как бы идея воцарялась в уме его — и уже на всю жизнь и на веки веков. Пал он на землю слабым юношей, а встал твердым на всю жизнь бойцом и сознал и почувствовал это вдруг, в ту же минуту своего восторга. И никогда, никогда не мог забыть Алеша во всю жизнь свою потом этой минуты. «Кто-то посетил мою душу в тот час», — говорил он потом с твердой верой в слова свои...» («Брати Карамазови»).

Україна — це простір, де, як висловився М. Еліаде, релігійна людина реалізує своє бажання «жити усвященному» — тобто бути «...в об'єктивній реальності, не дати паралізувати себе безкінечною відносністю суб'єктивних досвідів, жити в реальності, в дійсному, а не ілюзорному світі» [88]. Людина в Україні реалізує себе не просто як «Людина Просторова», тобто сформована та зумовлена специфічною якістю простору — рельєфом, ландшафтом, як це бачиться А. Дугіну [89], а

обміну, між нероздільно пов'язаними партнерами (учасники обміну — це завжди так чи інакше громада чи клан) і все більше — під знаком всезагального еквіваленту. При капіталістичному способі обміну кожен самотній перед лицем всезагального еквіваленту. Так само кожен виявляється самотнім і перед лицем смерті — і це не випадковий збіг. Адже *загальна еквівалентність — це і є смерть*.

З цього моменту основним раціональним рушієм політичної економії стає нав'язливий страх смерті і прагнення скасувати її шляхом накопичення. Шляхом накопичення цінностей, і передусім часу як цінності, коли смерть фантазматично належить до кінця нескінченного лінійного розгортання цієї цінності. Навіть ті, хто не вірить в особисте безсмертя, все ж вірять у нескінченність часу, що ніби утворює загальнородовий капітал людства з надскладними процентами. У нескінченності часу перетворюється нескінченність капіталу, вічність продуктивної системи, для якої немає вже зворотності обміну / дару, а є лише незворотність кількісного росту. Накопичення часу задає поняття про прогрес, так само як накопичення наукових знань — поняття про істину: в обох випадках те, що накопичується, вилучається з символічного обміну

і стає *об'єктивним* параметром. Гранично повна об'єктивність часу, притаманна йому накопичувальність визначають повну неможливість символічного обміну — тобто смерть. У цьому полягає безпросвітний глухий кут політичної економії: вона намагається скасувати смерть шляхом накопичення — та, власне, час накопичення якраз і є часом смерті. Унаслідок цього процесу не очікується жодної діалектичної революції. Це — спіральний розгін.

Уже писалося про те, що економічна раціоналізація обмінів (ринок) — це соціальна форма, яка *продукує* дефіцит (Маршалл Салінз, «Stone Age Economics», «Первісне суспільство достатку»). Подібно нескінченне накопичення часу як цінності під знаком політичної економії спричиняє *абсолютний дефіцит часу, тобто смерть*.

Що це — одна зі суперечностей капіталізму? Ні, комунізм тут заодно з політичною економією, оскільки він також прагне скасування смерті, виходячи з того самого фантазму прогресу та звільнення, з тієї ж фантастичної схеми вічного накопичення продуктивних сил. Дотепер саме лише повне ігнорування смерті (вона визнавалася тільки як ворожа обмеженість нашого життя, яку варто перемагти з допомогою науки і

як людина «сакрального простору», «священно-го кола», «центру світу», Акрополю, де зустрічаються Небо і Земля, де в людині здійснюється ця зустріч, через неї проходить доторк усіх світів і всіх зв'язків — минулого, сучасного та майбутнього.

1. Бжезинський З. Вирішальна роль України на пост-радянському просторі / З англ. // Політика і час. — 1997. — № 9. — С. 24-28; див. також: Пайфер С., Паскуаль К. Заявка України на вирішальне місце в історії / З англ. // Універсум. — 2002. — № 1-2. — С. 4-12; Тедстром Д. Порятунком Європі / З англ. // Самостійна Україна. — 2001. — № 10, 9-26 березня. — С. 4
2. Новини НАТО. — 2001. — Осінь. — С. 6.
3. Ларуш Л.Х. Стратегія Вернадського // Завтра. — Москва, 2002. — № 1 (424). — С. 6.
4. Дугин А.Г. Основи геополітики: Геополітичне майбутнє Росії. — М.: Арктогея, 1997. — С. 377, 379; Див. також: Кір'янов П.О., Лускалова К.Є., Литвиненко В.І. Україна в російських геополітичних концепціях // Стратегічна панорама. — 1998. — № 3-4. — С. 51-59.
5. Цит. за: Кононенко П.П. Українознавство. — К.: Заповіт, 1994. — С. 57.

6. Данилевський Н.Я. Росія і Європа / Сост., посл.-сл., комент. С.А. Вайгачева. — М.: Книга, 1991. — С. 335.
7. Кримський С.Б. Архетип української культури / Вісник НАНУ. — 1998. — № 7-8. — С. 75; заг. — С. 74-87.
8. Лосский Н.О. История русской философии. — М.: Высш. шк., 1991. — С. 519.
9. Жидкова О.О. Особливості синергетичного світо-розуміння у ставленні сучасної концепції розвитку / Вісник Київ. нац. Ун-ту. — 2001. — Вип. 35. Філософія. Політологія. — С. 23.
10. Уайтхед А.Н. — С. 684.
11. Костев В.М. Некласичне неоевразійство на порозі нового тисячоліття // Вісник Київ. нац. ун-ту. Філософія. Політологія. — К.: ВПЦ «Київ. ун-т», 2001. — Вип. 36. — С. 63-64; див. також: Від «третього шляху» до «євразійських пріоритетів» (Від редакції) // Політична думка. — 1995. — № 2-3. — С. 71-73; Скуратівський В.Л. Євразійський синдром // Політична думка. — 1995. — № 2-3. — С. 81-83.
12. Herders Werke: In 5 Bd. — Berlin; Weimar, 1969. — Bd. 1. — S. 135.
13. Гердер Й.Г. Мова і національна індивідуальність

117

ОЛЕГ ГУЦУЛЯК
UCRANIA;
LOCUS AMOENUS
EST
(МЕТАФІЗИКА
ТОПОСУ
ВІДЧУЖЕННЯ)

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

техніки) оберігало його від гірших суперечности. І справді, немає сенсу скасовувати закон цінности, водночас намагаючись деактуалізувати і смерть, себто охороняти життя як абсолютну цінність. Саме життя повинно вийти з-під влади закону цінности і вступити у взаємообмін зі смертю. Все це байдуже матеріалістам із їхнім ідеалізмом життя, очищеного від смерті, «звільненої» нарешті від будь-якої амбівалентности³.

Уся наша культура — це одне суцільне зусилля від'єднати життя від смерті, приборкати амбівалентність смерті, замінивши її одним лише відтворенням життя як цінности і часу як всезагального еквіваленту. Скасування смерті — наш фантазм, що розвивається в усі сторони: в релігіях це є фантазмом загробного життя й вічності, в науці — фантазмом істини, в економіці — фантазмом продуктивности і накопичення.

Жодна інша культура не знає такої розрізняльної опозиції життя і смерті, де життя виступало би як позитивний фрагмент: життя як накопичення, смерть як розплата.

Жодна інша культура не знає такого глухого кута: варто зникнути амбівалентності життя і смерті, варто зникнути символічній зворотності смерті, і ми всту-

паємо у процес накопичення життя як цінности — але водночас і у сферу виробництва, еквівалентного смерті. Смерть повсякчас стає предметом протиприродного бажання. Та й самий поділ життя і смерті інвестується бажанням.

Тоді лише й можна говорити про потяг до смерті. Тоді лише й можна говорити про несвідоме, адже не-свідоме є нічим іншим, як накопиченням еквівалентної смерті — смерті, що вже не обмінюється, а лише розмінюється у фантазмах. Навпаки, символічне — це мрія про кінець накопичення та про можливість зворотної смерті у процесі обміну. Символічна смерть, що не підпадає під ту уявну диз'юнкцію життя і смерті, яка лежить біля витоків реальности смерті, — така смерть обмінюється в соціальному ритуалі свята. А наша, реальна / уявна смерть може лише спокутуватись індивідуальною роботою скорботи, яку суб'єкт здійснює над смертю інших людей і над своєю власною смертю ще за життя. Цією роботою скорботи живиться вся західноєвропейська метафізика смерті, починаючи від християнства і закінчуючи метафізичним поняттям потягу до смерті.

Переклав Володимир Єшкілев

// Націоналізм: Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. — К.: Смолоскип, 2000. — С. 39.

14. Цит. за: Бродский Р.М., Красивский О.Я. Истинное лицо сионизма. — Львов: Каменяр, 1983. — С.6.

15. Донцов Д. Націоналізм. — Лондон — Торонто: Укр. Видавнич. Спілка; Ліга визволення України, 1966. — С. 306.

16. Цит. за: Спивак М.Л. «Ужин со Штейнером...» (Письмо Андрея Белого Михаилу Сизову) // Известия Рос. АН. Серия литературы и языка. — 2000. — Т. 59, № 1. — С. 53.

17. Фіхте Й.Г. Що таке народ у вищому розумінні цього слова і що таке любов до батьківщини // Націоналізм: Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. — К.: Смолоскип, 2000. — С. 49.

18. Лісовий В. Що таке національна (українська) ідея? // Націоналізм: Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. — К.: Смолоскип, 2000. — С. 593, 594.

19. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. — Прага, 1931. — С. 96; Цит. за: Москалець В.П. Психологічні засади виховання національної самосвідомості // Ідея національного виховання в українській психолого-педагогічній науці XIX-XX ст.: Збірник статей і доповідей Всеукраїнської науково-

практичної конференції / Відп.ред. З.І. Нагачевська. — Коломия: Вік, 1997. — С.283.

20. Ренан Е. Що таке нація ? / З франц. // Націоналізм: Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. — К.: Смолоскип, 2000. — С. 119.

21. Феномен нації. — С. 60.

22. Цит. за: Кримський С.Б. Дмитро Чижевський про національне визначення історико-філософського процесу в Україні // Філософська думка. — 1998. — № 3. — С. 104.

23. Цит. за: Лосский Н.О. История русской философии. — М.: Высш. шк., 1991. — С. 69,

24. Достоевский Ф.М. Полн. собр. соч.: В 30-тт — Л., 1984. — Т. 27. — С. 32-40.

25. Горький А.М. Две души // Летопись. — 1915. — № 1. — С. 123-135.

26. Михальченко М., Самчук З. Україна доби межичасся: Блиск та убозтво куртизанів. — К., 1998. — С. 227.

27. Донченко О., Романенко Ю. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення). — К.: Либідь, 2001. — 334 с.

28. Крупницький Б. Основні проблеми історії України. — Мюнхен: Вид-во УВУ, 1955. — С. 167.

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

¹ Накопичувальний характер науки також зумовлений її зв'язком зі смертю: наука нагромаджує мертве на мертве.

² Зрештою, раніше існувала ще одна, індивідуально-песимістична ідея смерті — аристократична і дохристиянська думка стоїків, що була також пов'язана із увялленням про особисту самотність у смерті й постала в культурі, колективні міти якої зазнавали краху. Ті самі акценти виникають знов у Монтеня та Паскаля — в гуманістичній резигнації провінційного поміщика та безнадійній християнській вірі янсеніста (великої буржуазії, зведеної у дворянське звання). Та в них уже починається сучасна інтеріоризація страху смерті.

³ Тут немає ніякої різниці між атеїстичним матеріалізмом і християнським ідеалізмом, оскільки вони хоч і розходяться в питанні про загробне життя (адже не важливо, чи є що-небудь після смерті, — that is not the question [не в тому питання (англ. — Прим. перекл.]), зате погоджуються переважно на принципі: «життя є життя, смерть завжди є смерть», — тобто на прагненні ретельно тримати їх на відстані одне від одного.

ЖАН БОДРІАР
ПОЛІТИЧНА
ЕКОНОМІЯ
І СМЕРТЬ

118

з б і г н е в г е р б е р т

© К.Herbertowa, 2001

Львів, 27.07.2002

король мурашок

29. Липа Ю. Призначення України / Перед. В.Моро-за. — Львів: Просвіта, 1992. — 270 с.
30. Янів В. Протиставлення Сходу й Заходу з психологічного погляду // Визвольний шлях. — Лондон, 1953. — № 6-7; Янів В. Проблема психологічного окциденталізму України // Визвольний шлях. — Лондон, 1965. — № 10.
31. Сосновський М. Ідеологія «чинного націоналізму» Д. Донцова // Націоналізм: Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. — К.: Смолоскип, 2000. — С. 441; заг. — С. 386-446.
32. Лисяк-Рудницький І. Україна між Сходом і Заходом // Народна творчість та етнографія. — 1996. — № 1. — С. 36.
33. Бійчук Г. Особливості української ментальності: Погляд етнопсихологів // Історія в школі. — 1997. — № 10-11. — С. 3.
34. Кульчицький О. Риси характерології українського народу // Енциклопедія українознавства: У 2-х тт. — Мюнхен-Нью-Йорк: Молоде життя, 1949. — Т. 2. — С. 713; Гринів О. Співвідношення християнського і національного ідеалів української людини в дослідженнях Володимира Янева // Народна творчість та етнографія. — 2000. — № 4. — С. 119.

35. Цит. за: Москалець В.П. Психологічне обґрунтування української національної школи. — Львів: Світ, 1994. — С. 71.
36. Цит. за: Дахній А.Й. Культурне відродження України в контексті європейської духовної традиції (Екзистенціальні мотиви в українській культурі) // Проблеми державності та національно-культурне відродження України / Відп. ред. В.П. Лисий. — Львів: Світ, 1993. — С. 10.
37. Чижевський Д. Нариси історії філософії на Україні. — Нью-Йорк, 1991. — С. 18.
38. Лімборський І. Сентиментальність та сентименталізм в українській культурі // Вісник АНУ. — 1994. — № 2. — С. 39-44.
39. Донцов Д. Націоналізм. — Лондон — Торонто: Укр. Видавнича Спілка; Ліга Визволення України, 1966. — С. 243.
40. Цит. за: Кононенко П.П. Українознавство. — К.: Заповіт, 1994. — С. 97.
41. Москалець В.П. Психологічне обґрунтування української національної школи. — Львів: Світ, 1994. — С. 6; заг. — 120 с.
42. Цит. за: Лосский Н.О. История русской философии. — М.: Высш. шк., 1991. — С. 89; заг. — 559 с.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Еак був сином Зевса і доньки річкового бога Асопа — Еґіни. Народився на безлюдному острові й виростав з невиразним переконанням, що він володар цього пустого шматка землі посеред безміру вод — володар і одночасно вигнанець. Як і більшість нешлюбних, він не мав навіть гадки, хто був його батьком. Зберіг, натомість, туманну згадку про матір і її ім'ям охрестив острів.

Отож, на початку було ім'я, безплідна земля і цар.

Єдиним заняттям Еака була урочиста безчинність. Це ж у володарів привілей, а й навіть обов'язок — демонстрація застиглого існування, присутності, що чатує милосердно чи грізно, але для цього потрібні ще чийсь очі, дзеркало — в пустці кожна ієратична зморшка, кожен жест, кожен владний погляд перетворюється в ніщо. Оскільки не мав він здібностей Робінзона Крузо, який із таким запалом і вартою шани енергією опрацював весь практичний підручник цивілізації, Еак собі винайшов заняття уявне, називаючи його подумки — царська інспекція володінь.

Отож цілими днями він тинявся островом серед спалених трав, ріденьких кущів і дерев, джерел, що ледь дзюркотіли, води яких всякали у камінь, пропадали в піску, наче й на думку їм не спадало, що мо-

жуть стати початком хоч якогось струмочка. Рослинність була вбога, тварин майже ніяких, окрім кількох переляканих родин зайців, зате сила-силенна комах, цілі рої цикад, хрущів і мурашок, а їх хітинові шурхіт, рипіння, шелест, відголоси видряпування становили надто вбогу підстилку того, що зevamo: симфонія творення.

У світлі ночі Еак вибирався зазвичай над маленьку затоку і аж до світанку вдивлявся у вражаючих Нереїд, які танцювали у злегка декадентському світлі місяця, в стада дельфінів, в тюленів, що виповзали на берег, розколихуючись, наче несли ще на спині слизьку кулю океану. Він заздрич їм, заздрич навіть табуман риб, бо туга його за спільнотою була невтолима.

На світанку вертався він ще самотніший до свого палацу — фіалкової тіні під дубом — і молився батькові богів, щоб послав він йому людей, обіцяючи палко, що буде для них поблажливим і добрим.

І Зевс пожалів свого покинутого сина. Еак уві сні побачив, як із листя й гілок дуба, під яким він спав, спадають, наче руда роса, мурашки і, торкнувшись землі, набирають людського вигляду. Коли пробудився, на острові було гамірно. Голоси лунали в повітрі, метушня, вигуки, чудесний розгардіяш.

43. Губко О. Прадавність української психології // Учитель. — 1998. — № 11-12. — С. 50.
44. Бичко А.К., Бичко І.В., Табачковський В.Г. Історія філософії. — К.: Либідь, 2001. — С. 306; заг. — 408 с.
45. Менгес К.Г. Восточные элементы в «Слове о полку Игореве» / Перев. с англ. Предисл. Р. Якобсона. Отв. ред. А.Н. Кононов. — Ленинград: Наука, Ленинград. Отд., 1979. — С. 23-24, 28-29.
46. Королюк В. У истоков славянской общности // Изучение культур славянских народов / Ред.-сост. В. Злыднев, Ю. Ритчук. — М.: Ред. «ОниС», 1987. — С. 15-16.
47. Ушинский К.Д. Сочинения: В 11 тт. — М.: Изд-во АПН РСФСР, 1948. — Т. 1. — С. 107-108.
48. Хрущ О. Український характер: Історико-культурні та геополітичні умови його формування // Збірник наукових праць: Філософія, соціологія, психологія. — Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпат. Ун-ту, 1996. — Ч. 1. — С. 129; заг. — С. 123-140.
49. Андрусів С. Характерологія українців: Національний Космо-Психо-Логос // Науковий збірник Українського Вільного Університету. Матеріали конференції «Нарід, нація, держава: Українське питання у

- європейському вимірі», Львів, травень 1993 року / Гол. ред. і упоряд. А. Карась. — Мюнхен-Львів: Вид-во УВУ, 1995. — С. 134.
50. Паїк В. Корінь безсмертної України і українського народу. — Львів: Червона Калина, 1995. — С. 12-13.
51. Продум М. Нація золотих комірців: Психоінформаційна концепція України. — Тернопіль: Мандрівець, 1994. — С. 141-142.
52. Гумилев Л.Н. Тысячелетия вокруг Каспия. — М.: ТОО «Мишель и К⁰», 1993. — С. 13.
53. Губко О. Прадавність української психології // Учитель. — 1998. — № 11-12. — С. 48.
54. Там само. — С. 47.
55. Топоров В.Н., Мейлах М.В. Круг // Мифы народов мира. — М.: Сов. энциклопедия, 1988. — Т. 2. — С. 10-19.
56. Стрижак О.С. Про що розповідають географічні назви. — К.: Наук. думка, 1967. — С. 112.
57. Даниленко В. Стереотип, монотип, архетип у культурних моделях // Слово і Час. — 1994. — № 1. — С. 55-59; Дяченко М.В., Частник О.С. Простір і час у фольклорних світах: Пам'ять генерацій // Філософська думка. — 1999. — № 1-2. — С. 78; заг. — С. 64-79.

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

Отак, замість якоїсь там парочки, вишпорпаної з Ноевого ковчега, Еак отримав у дарунок чималенький шмат людства, а також важких для визначення істот обох статей, схожих на водорості, пригнічених періодом статевого дозрівання і безглуздістю життя як такого, а ще юнаків довговолосих, які, замість займатися чимось корисним, тупо вдивляються в простір, і це має означати, що вони опановують філософію Далекого Сходу, а ще дорослих чоловіків і жінок із лицами лагідними, без виразу, з носами не дуже класичними і товстими руками й ногами, і нарешті бабусь, зігнутих ревматизмом, котрим усе випадає з рук, і дідусів, балакучих або похмурих, для яких єдиною передсмертною втіхою є те, що світ остаточно здурів — словом, Еак мав таке людство, яким воно і має бути, зразково невиправне і чудесно пересічне.

Побожний цар назвав нових жителів острова мірмідонцями, тобто народом мурашок. Він хотів таким чином уславити доброту бога і його чудесне втручання. Звідки було йому знати, що в цій назві укрите призначення?

Головний обов'язок добрих володарів полягає в пізнанні характеру підданих — вад, чеснот, особливостей їхнього способу мислення та їхніх прагнень. Тому Еак уважно вивчав звичаї мірмідонців, намагався про-

никнути в закамарки колективної їх свідомості з усією симпатією, поблажливістю, але часом також зі старанно прихованим, подиву гідним неспокоєм.

Мірмідонці мали інстинктивну здатність до самоорганізації, ще й до такої міри, яка рідко трапляється в інших народів. Починали вони свою діяльність спонтанно, добровільно, як діти, котрі починають гру. Поділ праці не викликав жодних труднощів, і при цьому не потрібні були наглядачі, підганяйли, інспектори, будь-яка ієрархія, і не було ні найменших слідів адміністрації. Просто працювали у злагоді від ранку до вечора, з певною протестантською надмірністю, натхнено, не чекаючи ні похвали, ні захоплення.

Історики цивілізації, етнологи, структуралісти старанно оминають тему мірмідонців, оскільки вона не вміщається в їхні прості тричленні схеми. У випадку особливого цього народу, вигнаного з наукових підручників, докторських дисертацій, міжнародних симпозіумів, не завжди було відомо, що є *sacrum*, а що *profanum*, верхом і низом, добром і злом, і яким чином теза, яка завжди запекло бореться з антитезою, може бути врешті увінчана рятівним синтезом.

Справді, мірмідонці не відзначалися ані допитливістю, ані надміром уяви. Релігія — о диво: монотейстична — зводилась до старопеласгійського культу

58. Паїк В. Корінь безсмертної України і українського народу. — Львів: Червона Калина, 1995. — С. 24.
59. Гуцуляк О.Б. Про таємничу символіку писанки / Писанка. — 1994. — № 3 (10). — С. 12.
60. Ятченко В. Замовляння та їх значення для вивчення ментальності українців // Народна творчість та етнографія. — 1996. — № 1. — С. 15, 20; заг. — С. 15-21.
61. Розумний М. Національна ідея: Етапи розвитку // Наука і суспільство. — 1996. — № 1-2. — С. 72.
62. Цит. за: Москалець В.П. Психологічне обґрунтування української національної школи. — Львів: Світ, 1994. — С. 11.
63. Цит. за: Хамаза Э. Проблемы избранности и национально-религиозной нетерпимости в социальной психологии и психологии религии // Вестник Моск. Ун-та. Сер. 7. Философия. — 2001. — № 3. — С. 96.
64. Цибулько В. Ангели і тексти. — Київ-Львів: Нова література, 1990. — С. 28.
65. Грабович Дж. Україністика в її інтелектуальному контексті // Українська культура. — 1994. — № 1. — С. 7.
66. Ешкилев В. Герменевтика России (Необусловленные размышления о сущностях знаков) // Четверг(г).

- 1993. — № 5. — С. 110-114; Ешкилев В.Л. Герменевтика російської ойкумени // Точка зору. — 1997. — № 1. — С. 5 — 6; Ешкилев В. Книга и Бескнижие / Пер. с укр. // Новая юность (Москва). — 1998. — Ч. 6 (33). — С. 148-152.
67. Шаян В. Віра предків наших: Том 1. — Гамільтон (Канада): Об'єднання Українців Рідної Віри, 1987. — С. 745-746.
68. Кобилюх В. Звідки ж походять назви «Русь-Україна» і «Тризуб»? // Рідна школа. — 1995. — № 6. — С. 6-7; заг. — С. 6-8.
69. Ешкилев В.Л. Герменевтика російської ойкумени // Точка зору. — 1997. — № 1. — С. 6.
70. Соловьев В.С. Сочинения: В 2-х тт. / 2-е изд. Общ. ред. и сост. А.В. Гулыги, А.Ф. Лосева. — М., 1994. — Т. 2. — С. 158.
71. Загребельний П.А. Великий, славний! Чи не дуже? // Загребельний П.А. Я, Богдан: Роман у 2-х тт. — К.: УЦДК, 1994. — Т.2. — С.333.
72. Франко І.Я. Зібрання творів: У 50-ти тт. — К., 1980. — Т.27. — С.59.
73. Там само. — С.63.
74. Шлемкевич М. Душа і пісня // Українська душа. — К., 1992. — С.104.

121

ОЛЕГ ГУЦУЛЯК
UCRANIA:
LOCUS AMOENUS
EST
(МЕТАФІЗИКА
ТОПОСУ
ВІДЧУЖЕННЯ)

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Матері-Кози. У сфері моралі затримались наче в самій середині, між буйством чеснот і грузьким багницьком пороку. Чужим для них був традиційно освячений спосіб залагоджувати спірки із ближнім – братом нашим шляхом методичних ударів каменем по голові, а також крадіжки, фальшиві свідоцтва, обмови. Перелюбство траплялося тільки з людьми, що мали періоди тимчасової втрати пам'яті.

Мірмідонці рішуче відкинули всі архітектурні стилі. Будували свої поселення під землею, і складались вони із заплутаної системи коридорів, темних площ і жилих комор. Це мало свої переваги: непотрібні були пожежні команди, середовище зберігалось в природному стані. Але вони над усе вихваляли привиби підземного клімату, милий холод, незалежність від примх погоди і здоровий сон під владою коренів, сон без зоряних пророцтв і кошмарів, сон, заповнений мулом, глиною і піском. Психічно врівноважені: упродовж тривалої їх історії важко знайти хоч би одну особу, заражену, наприклад, легкою релігійною манією.

Про мірмідонські методи праці наука мовчить, а вони ж варті уваги, бо відходять від знаних зразків, наскрізь саморідні. Отож, мірмідонці повністю покладались на рукоділля, у буквальному смислі, бо відки-

нули радість знарядь, добродійництво колеса, блока, простої підойми.

Обзброєні тільки загостреними дрючками і патиками, обробляли вбогі ділянки і овочеві грядки, а немилосердне сонце палило плоди тяжкої праці. Працювали на будівництві доріг і каналів, які весь час засипав пісок, витрачали довгі місяці праці на вічний ремонт своїх підземних поселень, що валилися їм на голови. Перекидання кладки (для середньо освіченого бобра все одно, що з'їсти сніданок) для мірмідонців було титанічною справою, про яку йшли перекази з покоління у покоління. Ніколи, однак, вони не втрачали запалу, енергії і доброго настрою. Прогрес – ця зрадлива сила, що штовхає людство до ризиковних екстраваганцій – втрачав на тому, що зайнятість, яка дає почуття безпеки, була повною.

Працювали вони завжди разом, і завжди їх було немовби надто багато. Змагались з негідною матерією, і хоч наслідки не справляли великого враження, не можна було відірвати очей від тих напружених м'язів, схилених спин, живих рук, що боролись з бездушною масою. Акустичні ефекти, які супроводили ці змагання, гідні були найбільшого подиву. Голосні, юнацькі погукування, взаємні, наспівні понукування, ритмічні звуки, що добуваються зі самих гру-

75. Вассиян Ю. Бо вже чекає четверта домовина / / Слово і час. — 1994. — №2. — С.57.
76. Ілля В. В річищі Великого Стилю чи поза ним (Філософія поезії) // Основа (Київ).— 1993. — Ч. 25 (3). — С.98.
77. Шлемкевич М. Душа і пісня // Українська душа / Відп. ред. В. Храмова. — К.: Фенікс, 1992. — С.104-106.
78. Цит. за: Попов П.М. М.Костомаров як фольклорист і етнограф. — К.: Наукова думка, 1968. — С.87; заг. — 113 с.
79. Цит. за: Костюк Г. Образотворець «времени лютого» // Українське слово: Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст. / Упоряд. В.Яременко, Є.Федоренко. Підгот. текст. В.Яременка. Наук. ред. А.Погрібний. — К.: Рось, 1994. — Кн. 2. — С. 506.
80. Гачев Г.Д. Европейские образы Пространства и Времени // Культура, человек, картина мира / Отв. ред. А.И. Арнольдов, Б.А. Кругликов. — М.: Наука, 1987. — С. 226; заг. — С. 198-227.
81. Парахонский Б.А. Язык культуры и генезис знания / Отв. ред. П.Ф. Йолон. — К.: Наукова думка, 1988. — С. 132.

82. Бердяев Н. Судьба России: Опыт по психологии войны и национальности. — М.: Мысль, 1990. — С. 59.
83. Василенко Н.А. «Очарованный странник» против «экономического человека» // Русский узел: Идеи и прогнозы журнала «Москва» / Сост. С.Селиванова. — М.: Москва, 1999. — С. 77.
84. Яковенко И. Цивилизация и варварство в истории России // Общественные науки и современность (Москва). — 1995. — №6. — С. 81.
85. Глазычев В. Слободизация страны Гардарики / / Иное: Хрестоматия нового российского самосознания (Москва). — 1995. — №1. — С.87; Ахиезер А.С. Диалектика урбанизации и миграции в России // Общественные науки и современность (Москва). — 2000. — №1. — С. 86; заг. — С. 78-89.
86. Шоркін О.Д. Схеми універсумів: Методологічний проект зв'язності культур: Автореф. дис. ... докт. філос. наук. — К.: Вид-во КДУ, 1999. — С.17; заг. — 32 с.
87. Эпштейн М.Н. Учение Якова Абрамова в изложении его учеников // Логос (СПб). — 1991. — №1. — С. 214.
88. Элиаде М. Священное и мирское / Перев. с фр.,

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

дей, вигуки триумфу й поразки — склалися у кантату краси небувалої. Біля працюючих завжди громадились беззубі діди, посилюючи і так вже значний сумбур, коментуючи жваво дії робочих бригад, голосно вдаючись до порад і суворих наган.

Такими були мірмідонці.

Долі Еака можна було позаздрити. Його кохали боги і підвладні. Могло здатися, що ідилії, які наснилися фантазеру Платону і фантазеру Владіміру Іллічу, — здійснилися в досконалому вигляді, при цьому ґрунтуючись не на теорії чи переконаннях, які, як не як, змінні, а на тривкій основі генетики.

У царя в голові проростали нові ідеї, майже революційні. Він прагнув обдарувати свій народ автономією, а потім помалу передавати йому різні сфери влади, аби врешті обмежити свої функції репрезентацією, виголошенням промов з відповідного приводу і заклинанням дощу. І тут Еак наштовхнувся на опір мірмідонців — пасивний, але рішучий, — вони боронилися тим, що мають доста власних, домашніх завдань. Також титули — річ некоштовна, а така всіма бажана, — які він прагнув надати деяким громадянам, що могло привести до появи родової аристократії і, своєю чергою, корисної суспільної напруги — не збудили ентузіазму. Цар продовжував жити під дубом, тому ти-

тул «камергер двору» означав те саме, що «камергер тіні».

Еак з причини виконуваних функцій, а також характеру був консерватором, але просвіченим консерватором, і усвідомлював, що повна гармонія між володарем і підвладними суперечить законам природи, тому слід вийти назустріч неминучим змінам, ба й навіть виманити їх із темних закутків долі, аби потім легше було здолати.

Узявся він тоді до обережних реформ, починаючи з того, що не є ні базисом, ні надбудовою (згідно з геніальним визначенням ученого Йотвееса*), тобто з нововведень у мові.

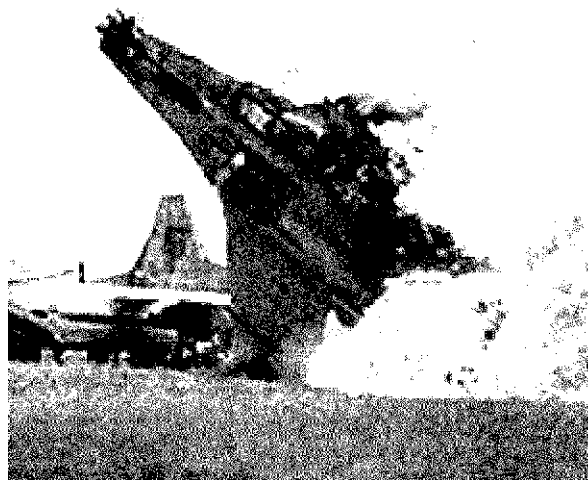
У спокотний липневий день відбулось урочисте віче усіх жителів, на якому цар проголосив, що тепер Егіна на вічні часи називатиметься — на честь доблесних громадян — Мірмідонією. У цей спосіб він хотів пробудити приспане почуття національної виключности, гордості, визволити оту незрозумілу схильність людини підноситися над іншими з причин, властиво, пустих: місця народження, пігментації шкіри, форми носа. Постановив також, що головна дорога, а точніше кажучи, стежка, яка біжить посередині острова, носитиме тепер назву Проспекта Перемоги.

Мірмідонці спокійно сприйняли розпорядження,

предисл. и коммент. Н.К. Гарбовского. — М.: Изд-во МГУ, 1994. — С.26.

89. Дугин А.Г. Основы геополитики: Геополитическое будущее России. — М.: Арктогея, 1997. — С.13; заг. — 408 с.

Львів, 27.07.2002

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

кивали головами. А залишилось усе, як було, по-старому. Слухняні жителі, не здаючи собі з того справи, в суперечці про універсалії зайняли би позицію тих, які твердили, що загальні поняття є в речах, а не бувають грізною хмарою понад речами. Таким було їхнє невігластво.

Суспільна педагогіка, як і кожна педагогіка, припускає градації, перехід від легших до важчих ступенів, і Еак після першої поразки взявся до нового етапу народного виховання. Щоби приготувати своїх впертих провінціалів до зустрічі з іншими народами, він оголосив, що незабаром на острові відбудеться Міжнародний Ярмарок.

І дійсно, з'їхалося в Егіну багато купців, переважно з Криту. Мірмідонці виставили усе, що мали найкращого: дрючки для обробки землі, личаки з кори, плащі з мішкловини, глиняні горщики без оздоб, конопляні шнурочки з вузликами, які тут вважались біжутерією. Гості зате осліпили приголомшливою пишністю експонатів, були тут ославлені намиста, і ситець, нові, автоматичні моделі сохи, предмети для вбивання тварин і людей, кулони, сережки, діадеми з пір'я, а також товари, що про їхнє призначення жителі Егіни навіть і не здогадувались.

Мірмідонці оглядали усе це без надмірного заці-

кавлення, споживацький інстинкт не здригнувся, а особливо скандальним був повний брак розуміння щодо товарів, які повсюди мали страшений попит, а саме глеків, амфор і кратерів, на яких найкращі художники тієї епохи зображали богів, тварин і людей в інтимних ситуаціях, відтворених при цьому з найдетальнішим реалізмом.

Незабаром після візиту купців, який зазнав фіаско, випадково відкрили на острові великі поклади срібла. Еак зрозумів одразу, що це дарунок богів, який дасть змогу підняти Егіну з відсталості, уможливить стрибок від примітивного натурального обміну до обміну грошового, пробудить жагу володіння – і поділить нарешті монотонно однакових жителів на опасистих і худих, багатих і вбогих. Але невиправні мірмідонці товкли цінний метал на каменях, перетворювали його в порошок, яким посипали коридори своїх підземних садиб.

Царя не знеохочували перешкоди. Якщо хтось твердо вирішив ошчасливити людство, на жаль, важко його від цього відволікти. Еак знав, що ошчасливлення передбачає рух, прагнення, спинання вгору. Не знав, однак, що прогрес, якщо вжити це зловороже слово, є лиш образом, не гіршим, не кращим від інших марищ уяви. Мірмідонці натомість, позбавлені уяви,

Львів, площа Міцкевича, січень 1998

(художні свідчення франкомовних маґрибців)

mal de soi, або криза самоідентифікації у просторі сходу та заходу

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

не висловлюючи ніколи своїх думок (тим міцнішими були їхні власні переконання), знали напевно, що життя – це коло, яке замикає смерть. А отже, замкнене, а не відкрите, одиничне, а не загальне, воно докладно міститься у межах кожного тіла – людей, комах, дерев. Тому природнішими є босі ноги, які ходять по колу, аніж марш за жажливим велетнем, що крокує триумфально вперед, до мети, схованої за горизонтом, по прямій лінії, що виводиться з пустки і прямує до кращої, променистої пустки.

Після невдалих експериментів у сфері базису й мови Еак вирішив атакувати проблему ганебної апатії своїх підвладних з боку надбудови. Розумовий рівень пересічного мірмідонця дійсно залишав бажати кращого. Ані наука, ані хоча б теологія нікого не притягали. Світ мірмідонці сприймали таким, яким він є (наївний реалізм), а ставити перед ним запитання вважали втратою часу.

Еак став запрошувати на острів найвидатніших філософів із континенту, які мали говорити про все, що їм на думку спаде, зовсім так, як сьогодні діється в університетах західної півкулі. Імпреза була запланована у найширших масштабах, тривати мала роками, а участь громадян була обов'язковою, у тому числі жінок, дітей і немовлят.

Цього разу ініціатива володаря знайшла відгук, який перевершив усі сподівання й наповнив царське серце безмежною радістю. Мірмідонці сунули на лекції юрбами навіть без особливого заохочення. Сідали великим півколом навкруг промовця, заплющували очі, деякі відкривали роти, інші спирались головою на руку, сповнені метафізичної задуми. Панувала тиша, яку час від часу переривало глибоке зітхання.

Аж одного дня стався вибух. Коли доповідач закінчив свою лекцію фундаментальним твердженням, яке виражає онтологічну засаду ідентичності: *З необхідністю треба сказати і думати, що те, що є – існує. Бо буття є, а небуття немає* – розлягся могутній, як грім, сміх.

Це зовсім не був саркастичний сміх, а вибух стихійної, непогамовної радості. Мірмідонці качалися по землі, ревли, реготали, ті, які задихалися, добували з себе пискляві стогони і скавуління, при цьому гатили себе руками по голові – а з очей їм пливли чисті сльози радості.

Після цієї пригоди філософи якось перестали навідувати Егіну. Ба більше, ім'я мірмідонців стало – як же ж несправедливо – синонімом духовної неотесаності. А то ж вони, ніхто інший, доконали епохально-го відкриття, що будь-яка інтелектуальна праця є свого

І було в дзеркальній миті
Земне та горішне рівним...
З.Гіппіус

Вираз «Mal de soi», що з'явився в художній літературі ХХ ст., належить алжирці за походженням, французенці за народженням, молодій, але вже широко відомій письменниці Ніні Бурауї¹. Перекласти українською це словосполучення можна як «біль самовідчування» (в просторі доволі ширшого, в контексті існування). Та у слові «Mal» можна прочитати не лише констатацію певного психологічного дискомфорту власного «Я» (soi), що усвідомлює сенс *самоналежності*, самототожності, але й значення своїх взаємовідносин із зовнішнім світом. А тому й побачити джерело, що породжує цей дискомфорт, – Зло, що супроводжує, мітить своїм знаком саму присутність людини, її «soi» в цьому світі. І тоді в просторі історичних, політичних, соціальних, конфесійних та інших причин побачити нові «квіти» цього Зла, відчуті певну протяжність у сучасність і бодлерівського концепту «відстороненості», і

камюзіанської «сторонності» (або «відчуженості»)², й різкої розділеності на «своє» та «чуже», викликаної (чи позначеної) конфліктом епохи колоніального завоювання Магрибу³.

Але «Mal de soi» – це ще й абсолютно нове явище в сучасному просторі середземноморської цивілізації, якщо врахувати інтенсивність сьогоденного *présence maghrébine*⁴ у Франції як свідчення еміграційних переміщень північноафриканців у Європу, що почались ще на початку ХХ ст. й особливо посилювались після Другої Світової та Алжирської (1954-1962) війн. Новий етап у давньому «діалозі» цивілізацій позначив доволі значний емігрантський прошарок (декілька мільйонів осіб лише у великих містах), що сформувався до середини 80-х рр., і мав друге і третє покоління вже народжених у Франції арабів та берберів. Він спричинив особливий тип самосвідомості магрибців, неодмінним атрибутом якого стає саме «Mal de soi» і який сумістив симптоми як соціально-психологічної «хвороби»⁵, так і «зла» історико-політичного стибу. І хоча «Схід на Заході» – проблема сама по собі не нова, однак у теперішньому характері самоідентифі-

125

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

роду збоченням, а її наслідки криють могутній заряд комізму. Оті вигадані проблеми, розумові конструкції, категорії, поняття – якщо придивитись до них уважніше – є нездоланно смішними. З усіх мудрощів, пропованих мірмідонцям, вони узяли в розмовну свою мову одне тільки слово *apeiron*. У філософів воно означає те саме, що – безмір. Мірмідонці надали йому своєрідного смислу, окресливши ним усі зайві речі, такі як сміття, обгризені кістки і смерчі.

По-різному можна оцінювати реформаторські зуслля Еака, однак вони витворили нову ситуацію. Егіна вийшла зі стану підвішеності, з'явилась нарешті у грецькій топографії. Тому, схоже, почала притягати особливих гостей.

Це були молоді люди, які, якщо говорити загалом, займалися транспортом. Морським і наземним транспортом – ідей.

Подібно до філософів, вони мали не дуже тактовну звичку повчати ближніх, як їм слід жити, але, на відміну від філософів, робили це безпосередніше, без інтелектуальних ускладнень, іноді доволі бурхливо. Отож і повчали мірмідонців, що усе справді важливе, істотне – діється в голові, тобто у вигаданому світі, і цей світ сильніший від світу видимого. Вони тлумачили ще мірмідонцям, які ті нещасні, а мірою їхнього

нещастя є факт, що вони самі взагалі цього не усвідомлюють. Головною причиною їхньої неволи є спосіб управління – нездалий, застарілий, слабкий. Тому треба скинути Еака і запровадити народовладдя.

Мірмідонці, натомість, згідно хвалили свою долю, тому навіть було їм скидати лагідного царя? Вони виявляли повний брак інтересу до народовладдя, бо з властивою їм наївною щирістю визнавали, що не дуже і знають, що то значить. Можливо, – казали вони, – світ і прямує в цьому напрямку, але чому вони, мірмідонці, мають бути схожі на світ, а не на себе.

Згідно до святих засад Теорії, перевороту здійснюються завжди «від низу». У цілком виняткових випадках допустиме майстрування їх «зверху». Це очевидне відступництво, а тому повинно старанно замовчуватись, а по завершенні слід чимшвидше допрацювати генезу, тло й хронологію, згідно з принципами науки.

Тому Транспортери ідей стали вести таємні переговори з Еаком. Вони дуже нахвалялися його потяг до реформ, але ж він – сам нехай визнає – мало чого домігся. Щоби вирвати мірмідонців з відсталості, треба вдатися до драматичних методів. Треба крові.

Це слово багатократно повторювалося в кожній розмові. Бідний Еак тремтів усім тілом, блід, навіть

кації маґрибців, котрі живуть в Європі і намагаються відповісти на запитання «хто ми?», є очевидним конфлікт «свого» і «чужого», так само як і в усвідомленні алжирцями, марокканцями й тунісцями в Маґрибі проблеми, пов'язаних із акультурацією (засвоєнням європейської культури) та сприйняттям «свого» (національного) соціуму з погляду тих, хто засвоїв інакший, нетрадиційний, а значить, «чужий» спосіб світобачення.

Спираючись на художні свідчення – багату літературу франкомовних маґрибців, можна простежити еволюцію чи історичну етіологію цього «Mal de soi»: метафорична форма, на наш погляд, часом якнайточніше – адже яскраво, густо і загострено – дозволяє відчутти всю глибину, весь біль цього конфлікту, подих часу, що обпалює чи, навпаки, холодить, у якому, по суті, відбувається не лише зіткнення світів, але й народження певного «євроафриканства». У муках постає нова *метисність* етносів, конфесій, культур, опір якій вже, очевидно, не має сенсу, хоча – що також саме собою зрозуміло сьогодні – ще й жорстокий.

Скориставшись поглядом маґрибських письменників, котрі художньо «реставрують» картину

свого історичного минулого⁶, можна помітити, що первісного конфлікту «своє – чуже» нібито й зовсім не було, а була *гармонія*, що досягла свого апогею у феномені Андалуської цивілізації (VIII – XVст.). Араби (серед них значну більшість склали маґрибці) хоч і завоювали Андалусію, та заснували на її землі таку собі ідеальну Умму – прообраз вселюдської спільноти, де в єдності прагнуть різноманітних релігій і рас Сходу та Заходу, явилася би світові можливість «творення Краси та миру»⁷.

Якщо разом із письменниками спробувати «позбавити» Маґриб і маґрибців реальних історичних конфліктів, «переступивши» через епохи нумідійського, пунічного, римського й арабського завоювань самої Північної Африки, то справді найяскравішим феноменом гармонії в середземноморській цивілізації була іспано-мавританська Андалусія.

Наприкінці 741 р. вже майже весь Піренейський півострів був під владою арабських халіфів. На території «мавританської» Іспанії поступово формуються, фактично незалежні від багдадських правителів емірати, спочатку Кордовські, потім

іноді плакав. Він брав за свідків усіх богів, присягаючи, що ніщо йому так не огидне, як насильство, і він не дозволить ніколи, аби жителям острова сталася якась кривда. На це йому відповідали: під час справді прикрих подій він буде усунутий за куліси. Цар блід, хлипав і розм'якав.

Важко оминати мовчанням питання, яке напрошується: чому ж Еак погоджувався на ті розмови, якщо вони стали причиною його душевних страждань. Він був людиною вільною і міг просто викинути непрошених візитерів за двері, тобто за межі тінистого дуба.

Просте з'ясування цієї загадки пов'язане з дивною рисою людей, які, замість знизати плечима, вважають своїм святом обов'язком відповідати на ідіотські питання, нахабні причіпки і стають таким чином легкою здобиччю найрізноманітніших безумців. Межа між випадковою ситуацією і зв'язком на усе життя є дуже плінною, про це знають усі подружжя. А можна ж уникнути багатьох пристрастей, навіть і катастроф, покликавши на допомогу здоровий глузд, але це надзвичайно рідка духовна чеснота, особливо в людей мислячих і делікатних. Натомість, кожен чи майже кожен носить у собі невизране почуття вини, і з цього почуття вини, маючи трохи спириту, ближній наш може вироїти небезпечні речі. Еак вважав себе слабким во-

лодарем, ще й до всього таким, який мало любив своїх підданих. Транспортери ідей добре про це знали, і цього знання вистачало, аби похитнути психічну структуру Еака, образно кажучи – здобути фортецю.

Сценарій, опрацьований Транспортерами і запропонований цареві на затвердження (віддамо належне цій тонкості), – був простим. У визначений час відбудеться уявний державний переворот. Еак буде легко поранений і – як домовлено – винесений за куліси. Потім кількох мірмідонців оскаржать у спробі царевбивства і на публічному процесі їм винесуть суворий вирок. Тоді жителі острова, хочеш, не хочеш, поділяться на прихильників і противників замаху, що стане початком плідного антагонізму. Далі справи поточаться згідно із законами діалектики: від форм добрих до щораз кращих, аж нарешті з сірого кокона виплутиться метелик досконалости.

Справді, мало чого бракувало. Історичну вину за вбивство метелика – зі смутком треба це ствердити – слід покласти на мірмідонців, на непростиму їхню впертість і тупість. Просто жоден з оскаржених не визнав себе винним. Це речення слід було би повторити кілька разів, бо воно звучить цілком фантастично. До нічого лагідні вмовляння Транспортерів, до нічого витончені тортури.

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

першість посіли Гранадські, у просторі яких майже за вісім століть арабо-мусульманської «присутності» і сформувалася легендарна «Андалусія». Мусульманській Андалус був особливою поліетнічною, поліконфесійною державою, де пишно розцвіли, злившись воедино, ремесла та мистецтво різних народів, де виникли досі ніким не повторені музика, архітектура, поезія, активно розвивалися науки й філософія.

Саме через Маґриб відбувалося проникнення в Іспанію елементів культури Східного Середземномор'я (сирійської, єгипетської, єврейської, греко-візантійської), яка поширювалася з Піренейського півострова у Прованс і на Сицилію.

Досить згадати про те, як у літературну арабську мову інкрустувалася романська художня традиція, внаслідок чого виникла особлива строфічна поезія – «мувашшах», як розвивалася народною арабською мовою, що «переплавила» в собі слова романських мов, поезія «заджалъ», яка дала виток провансальської лірики, поезії трубадурів і труверів, як вплинула арабська класична словесність на літературу іспанського й італійського Ренесансу. Про це змішування в анда-

луській культурі «свого» та «чужого» написано сотні досліджень, і зацікавлений читач зможе прочитати про нього в численних історіях арабської та європейської літератури, створених у різних країнах⁸. Я ж нагадаю лише імена великих «андалусців» – прозаїків і поетів, у котрих, незважаючи на мусульманські імена й арабську мову їхніх творів, важко не вгадати точну етнічну доміанту: в них текла кров різних народів, і тому їхні імена рівною мірою належать культурам різних середземноморських країн. Ал-Газал, Ібн Хазм, Ібн Туфейль, Ібн Арабі, ал-Харірі, Ібн Заффер – це лише найвизначніші вершини в історії «середземноморської» літератури X – XV ст., але серед них – засновники і сучасної філософської та любовної лірики, і сучасної новели, і наукової та художньої прози...

Зі зникненням Андалусії як окремої держави її культура не зникла безслідно: крім вражаючих уяву архітектурних ансамблів Гранаді та Севільї, крім «андалуської» музики, що тішила слух східних народів (нотного запису її не існує, але вона з покоління в покоління передається у «звуковій» традиції), писемна літературна традиція, народ-

127

СВЕТЛАНА
ПРОЖОГНА
MAL DE SOI,
АБО КРИЗА
САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ
У ПРОСТОРІ
СХОДУ
ТА ЗАХОДУ
(ХУДОЖНЯ
СВІДЧЕННЯ
ФРАНКОМОВНИХ
МАґРИБЦІВ)

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Мірімідонці із запеклою впертістю говорили, що для того, щоби підняти камінь, треба спершу х о т і т и підняти камінь (інакше кажучи, щоби вбити царя, треба цього хотіти). Усі знають, що вони любили свого володаря, а хто ж при здоровому розумі добровільно позбудеться предмета своєї любові. Їх мало переконував аргумент, що Еак мав начебто намір покласти своє життя на вівтар щасливішого майбутнього, бо ніколи про це не говорив, а так, по правді, то ніхто, навіть заець, не хоче бути убитий. (До речі, зауважмо примітивні метафори мірімідонців: камінь, заець).

Оскаржених посилено переконували, що царя вже немає, що він перейшов у кращий світ, тому їхній опір безглуздий, вони воюють за тінь. Але мірімідонці, які знали реальну вартість тіні, захищались із рішучістю, яку вселяє розпач. Розумово відсталі, вони не замислюючись відкинули аргумент, що суб'єктивно не прагнули, але об'єктивно хотіли вбивства. Цей софізм, вигаданий напівінтелігентами з політичними схильностями, є старшим, ніж нам видається. Окрім того, оскаржені аж до знемоги питали своїх катів, як це можна: спати під боком у своєї дружини (як у їхньому випадку) і одночасно змовлятися про щось у відлеглому місці. (Принцип виключеної середини, радше моральний, аніж логічний, підважений, а радше розши-

рений, полівалентною логікою, яка ще, на щастя, не була вигадана).

Гіркота, огида, зневага настільки переповнили серця Транспортерів, що ті вирішили завершити свою місію і покинути острів. Однак, аби залишити після себе бодай якийсь дрібний слід, вони повбивали усіх без винятку звинувачених. Це повинно було означати: сокира закопана, але вони ще сюди повернуться на першій же ж поклик історії.

Реставрацію монархії мірімідонці відсвяткували в атмосфері небувалого ентузіазму. Особливою славою втішався після повернення Еак. Якщо це можливо, його ще палкіше любили, ніж перед коротким вторгненням. Він сам, однак, намагався щось пояснювати, виправдовуватись – ніхто не хотів його слухати.

Чуле сумління не давало йому спокою. Він дивився на своїх підданих немовби із жалем, що ніхто нічим йому не докоряє. Їхня довіра була для нього докором, повна їхня відданість – тягарем. Тоді він попросив свого божественного батька, щоб той забрав його з цього містичного острова, де добро є природним, зло завжди назовні, і нічого, ну, зовсім нічого всередині.

І Зевс вдруге пошкодував свого сина. Він призначив його на керівну посаду у потойбічній системі правосуддя.

жена в Андалусії, лягла в основу нової арабської, а отже, і маґрибської літератури, яка нас цікавить.

Але головне, на чому мені би хотілося зосередити увагу, – це та дивовижна *толерантність* маґрибців (що виникла в Андалусії і, мабуть, «розвіяна» вітром Історії назад у Маґриб, де «розсіялися» переслідувані Реконкістою араби та бербері), і терпимість до «чужого», здатність до засвоєння всього того, що здатне викликати захоплення, до асиміляції культурних здобутків різних народів. Це характерно і сьогодні для істинної культури маґрибців, культури, не пов'язаної з привнесеною ззовні у країни Маґрибу релігійною нетерпимістю і дедалі наполегливішими вимогами «фундаменталістів» повернутися до «витоків» ісламу, його «очищення», звільнення «ісламської» культури від «західного» впливу...

На мою думку, саме *тяжіння середземноморців* до суміщення «свого» та «чужого», що розквітло в Андалусії, заклик до засвоєння того, що не заважає, а сприяє розквіту і розвитку справжнього мистецтва, заговорило в інший історичний період, через багато століть, на іншій, вже

маґрибській землі (хоч і захопленій чужинцями), й іншою мовою – частково іспанською (в Марокко), частково італійською (в Лівії), та переважно французькою – в Алжирі, Тунісі, Марокко. Французька мова в період колоніального панування Франції практично стала тут не лише офіційною мовою, але й однією з мов *національної* культури маґрибців, за допомогою цієї мови здійснювалась особлива комунікативна функція маґрибської літератури, що «напрямую» заговорила до світу. Після порівняно тривалої епохи «застою» арабської словесности (що все ще розвивалася за середньовічним взірцем) маґрибська франкомовна література несподівано різко ввійшла в ансамбль за новим і навіть найновішим типом сформованих у ХХ ст. літератур світу.

В епоху, що, здавалося би, не терпіла жодних компромісів, коли національна самосвідомість народів Маґрибу, утверджуючись, відкидали та заперечувала все, що було пов'язане з колоніалізмом, історичне минуле зіграло роль добре «спушеного» різноманітними культурними «зіткненнями» ґрунту і допомогло маґрибцям здійснити органічний синтез «свого» та «чужо-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

У запалі оповіді ми забули сказати, що Еак був двічі жонатий, і від кожного шлюбу він мав сина. Обидва хлопці, а вже радше мужчини, були надзвичайно гарні. Про їхні достоїнства важко би щось сказати. Лише пізніше виявилось, що обидва позбавлені докторів сумління, що є рисою індивідів, які намагаються компенсувати певну вроджену тупуватість – перебільшеними амбіціями.

Тут ми завершуємо розповідь, бо у святий гай міту саме надходить Клію, дебела дівка, неоковирна, здорова, як кінь, і напрочуд вульгарна – богиня узурпаторів, яка любить повторювати свої зачовгані сентенції.

Переклав Віктор Дмитрук

* Й.В.С. – Йосиф Віссаріонович Сталін (*прим. пер.*).

ЗБІГНЄВ ГЕРБЕРТ
КОРОЛЬ
МУРАШОК

З Б І Г Н Є В Г Е Р Б Е Р Т

© К.Herbertowa, 2001

Львів, 27.07.2002

го», подолати презирство до останнього, героїчно та натхненно продовжити неперервність трансмісії світових культурних цінностей, засвідчуючи про них світові мовою, пов'язаною передрисом із іменами великих французьких гуманістів і письменників.

Але перш ніж у Магрибі «спрацював» фактор «історичної пам'яті», своєрідний генетичний код, який визначив *синтезуючу здатність* магрибської культури, перш ніж здійснилася сама можливість диференціації нових національних літератур у надрах *загальноарабської* культури, мало відбутися явище *самоідентифікації магрибських літератур* у надрах тієї культурної ситуації, яку визначали реалії певного історико-політичного утворення – «колоніального суспільства» зі своєю, відмінною від «метропольної», думкою. Специфічність цього особливого пласту в європейській культурі, яким стала культура колоніальна, визначалася поступово, ще задовго до колоніального захоплення Магрибу.

Проникнення сюди європейських мандрівників, місіонерів почалося давно, земля Магрибу ще задовго до французів бачила і португальців,

й іспанців, і мальтійців. Проте саме «Алжирська воєнна експедиція» (1830 р.), що закінчилася поразкою алжирських племен, забезпечила швидкий вплив до Північної Африки не лише військових, але й цивільних європейських поселенців-колоністів, приваблених родючими землями, де вони згодом і пустили «коріння». Слідом за колоністами в Магриб із метрополії полинули вчителі, лікарі, робітники, утворивши основу нового суспільства.

Місцеве населення, яке називалось «автохтонами», жило окремо від європейського «*communauté*» і майже не стикалося з ним, відділене непроникною релігійною та політичною «перегородкою». З часом найздібнішим із них дозволили навчатись у школах, де вчилися діти колоністів, а згодом декому навіть вдалося закінчити вищі навчальні заклади в Магрибі й у Франції.

Оскільки в Алжирі довше, ніж де-небудь у Магрибі, тривала європейська «присутність» – майже півтора століття, – саме тут накопичились у значному обсязі елементи співіснування на одній землі двох різних «*communautés*» – християнської⁹ та мусульманської.

129

СВЕТЛАНА
ПРОЖОГНА
MAL DE SOI,
АБО КРИЗА
САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ
У ПРОСТОРІ
СХОДУ
ТА ЗАХОДУ
(ХУДОЖНІ
СВІДЧЕННЯ
ФРАНКОМОВНИХ
МАГРИБЦІВ)

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Антеї був сином Посейдона і Геї. Подружжя, м'яко кажучи, негармонійного. Чого ж іншого можна чекати від стихій моря й землі, які запекло воюють між собою. І цілком природно, що дитиною Антеї був – як же важко собі уявити дитинство гіганта – покинутою і занедбаною. Дикі сварки батьків справляли, мабуть, негативний вплив на формування його характеру.

Усі джерела одноставно твердять, що Антеї виріс неотесаним розбишакою нелюдської сили. Його інтелектуальні можливості були скромними, зате тіло розбуяле. І, хоча не ходив він до жодних шкіл, та зробив із тої диспропорції логічно правильний висновок, а саме – став спортсменом.

Спроба помістити Антея на карті світу наштовхнулася на певні труднощі. У старих мітах його вітчизною його була Лівія – саме там він зустрівся з Гераклом, – але потім, під впливом грецької колонізації північних берегів Африки, цю казкову постать спихали щоразу далі на захід, аж до Мавританії, тобто країни, з якої пунійські купці виперли греків. Колонізатори не творять мітів. Однак вони невтомно працюють над їх географією. Вони просто поміщають потвор на те-

ренах, окупованих конкурентами. Ця процедура гідно дотривала до наших днів.

Про самого Антея ми знаємо небагато, окрім того, що харчувався він м'ясом левів, яких убивав голіруч, зневажаючи новочасну цивілізацію – ломаку, спис, викопану в землі пастку. Його улюбленим ділом було викликати зустрічних мандрівників на поєдинок. І змагання ці неодмінно кінчалися смертю суперників, прислугованих до бою.

Такий спосіб життя не може викликати у нас схвалення і симпатії. Але ось – дивна річ – поет, славний поет Піндар поспішив Антеєві на підмогу, захищаючи від звинувачення, що той був лише звичайним убивцею чи огидним душогубом. В одній зі своїх істмійських од він намагається віднайти смисл у злочинній діяльності Антея, принаймні зробити її зрозумілою.

Місцевість, у якій мешкав Антеї, була бідна на камінь. Лиш вітер інколи зводив облудні монументи з піску, а на сухому обрії іноді з'являлися примарні міста із мармуру.

Піндар дав Антеєві людську подобу, приписав йому похвальну чесноту синівської любови. Поет оповів, наче гігант марив спорудити святино на честь свого батька. Єдиним тривким матеріалом, який він мав, були тлінні останки нещасливих суперників. Не зали-

На тих європейцях, для котрих Маґриб став «своєю» землею, не міг так чи інакше не позначитися, нехай розділений колоніалізмом, але, однак, «спільний» із арабами та берберами простір життя. Колоністи до того, ж не всі були «казково багаті й жорстокі» експлуататори; серед міського населення, наприклад, було чимало і бідних, й навіть неімущих, особливо мальтійців, греків, іспанців, європейських євреїв. Вони, хоч і жили в «європейських кварталах», легко наслідували риси побуту північноафриканців, знали та любили місцеву кухню, легко інкрустували арабську розмовну мову в свою, створюючи неймовірну суміш міського сленґу, в якому французькі, іспанські, італійські й арабські слова вживалися майже органічно. Проте, здавалося би, найдивовижнішим було те, що саме такого штибу європейські поселенці, «поріднившись» із Маґрибом, стали називати себе «алжирським народом» (скажімо, в Алжирі, де їх було найбільше, й у найрізноманітніших соціальних прошарках).

Французи з метрополії називали своїх північноафриканських співвітчизників «pieds-noirs» – «чорноногими», нібито підкреслюючи «африкан-

ство» їхнього походження. Самі ж «пье-нуар» не вважали мешканців метрополії «співвітчизниками», розглядаючи Францію лише як свою «духовну» батьківщину. Проживши в Маґрибі все життя, вони часом не мислили своє повернення до Франції, а коли довелося «піти», то йшли важко, особливо з Алжиру. Висаджуючи в повітря свої домівки та вілли, міські квартири, організовуючись у підпільні терористичні угруповання, вони мстилися за «свій Алжир» жорстоко і криваво.

Не даремно один із ідеологів й основоположників колоніальної літератури француз Луї Бертран (1866-1941) відчув у колоністах пульс «молодої енергії», здатної освіжити застійне дихання дрібнобуржуазного провінціалізму, що владаював над умами та смаками в самій Франції, як здавалося письменникові, від кінця XIX ст. «Атрибути» цього нового, «африканського» середовища лягли у певний період в основу не лише політичних вимог надання колоніальному Алжиру автономії від метрополії, але й уявлень про особливість його культури, що склалась у рамках колоніального суспільства, а також про ес-

шалося нічого іншого, як використати їх для будови. Ця ідея, сама в собі досить потворна, не така вже й далека від естетики бароко.

Отож, Антей колекціонував кістки вбитих, як добрий будівельник любовно колекціонує каміння, дерево й цеглу. Він дбав про те, щоби вони були добре сховані, здаля від сонця, всепожираючого піску і вологи.

Антей раз за разом змінював проект будівлі. Він хотів, щоби мавзолей, споруджений на честь батьків, мав ідеальні пропорції людського тіла.

Апсиди були з ребер, також ребра йшли на склепіння святині. Зі склепіння звисали намистоподібні кістки зап'ясть, витворюючи ілюзію ламп і жирандолів.

Хребетні кістки були колонами. Він зв'язував їх по декілька, аби запевнити будівлі потрібну стійкість.

Щороку в пору дощів і віхол святиня валилася, і всі труди будівничого нагадували тепер покинуте лігво гієн.

На піску безладно лежали кістки. Це було наче глумливий жарт богів, які таврують гординю.

І щороку Антей починав спочатку, з тією ж упертістю, пієтизмом і безвихідною любов'ю.

Антей, видний здалеку і освітлений зверху, був схожий на камінь, що суне повільно бездоріжжям.

Хода його нагадувала рухи манірних акторів вестернів. У випадку з велетнем це була аж ніяк не манірність, а вимушена необхідність. Усю енергію, усі свої сили він брав від землі, від прямого контакту зі скелею, глиною, навіть пилом.

Якби не те, що був він дитям богів, а цього ніхто не насмілювався брати під сумнів, можна б гадати, що природа поставилась до нього, як мачуха, і через неухважність не дала йому певного місця в системі видів. Хто знає, чи форма дерева, кедра, наприклад, не була б найвідповіднішою для його природи. Але Антей був створінням наземним, позбавленим коренів, із вродженим страхом до безодень повітря, що оточували його зусебіч. Птахи й зірки, підвішені в небі, сповнювали його огидою, кожен стрибок викликав нудоту і запаморочення голови.

Коли сонце хилилось до заходу – ночі в пустелі настають швидко: сіра блискавка сутінків, а потім одразу п'ятьма – Антей, який не мав ані дому, ані навіть місця постою, будував собі схрон, глибоку діру під землею, що вміщала лиш його тіло навлежачки. Він втискався у це похмуре вологе сховище як великий хробак і засинав глибоким і життєдайним сном.

Оті нічні звички Антея можна тлумачити символічно – як повернення у материнське лоно чи ностальгіч-

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

ЗБІГНЄВ ГЕРБЕРТ
АНТЕЙ

130

тетичну диференціацію літератури колонії від літератури метрополії.

У них Бертран побачив прикмети «нової, жорстокої та чуттєвої» раси, однаково здатної не лише на бурхливу радість, на бездіяльне споглядання, «поклоніння сонцю та морю», але й на насилля, на помсту також – такі вже були наслідки, на думку Бертрана, впливу «місцевого субстрату» – клімату, колоніального буття, способу життя загалом. При цьому «автохтонний» елемент субстрату – араби та бербери – у формуванні «нової раси», звичайно, не брав участі: для Бертрана непроникність конфесійної «перегородки» двох «*communautés*» вирішувала все. Одна річ – колоніальна політика «окультурення дикунів», інша – «Нова раса», що розглядалася Бертраном як позбавлена домішки «туземної крові», хоч і знала величезного впливу «дикунського» контексту і жила в тісному контакті з «природним оточенням», що поступово міняв і сам «генетичний код» французької цивілізації... При цьому в це природне оточення Бертран, а слідом за ним й інші колоніальні письменники, лише за контрастом вписували справжніх «дітей» цієї обожненої

всіма колоністами землі. Ось як, приміром, писав Бертран у своєму знаменитому романі «Південні дороги» про зустріч з арабом: «Я відразу ж відчув у ньому ворога, котрий нічого не забув, нічого не пробачив і ховає за пазухою зброю»¹⁰.

Принцип протистояння «свого» та «чужого» надовго визначив сенс колоніальної культури загалом, не виключивши при цьому ні принципу екзотизації «природного тла», ні навіть романтизованої інкрустації природного «субстрату» в тексті колоніальної літератури.

Як і інші колоніальні письменники свого часу, Бертран послідовно доводив, відстоюючи ідею «латинського» Алжиру, що саме *арабо-мусульманська* цивілізація виявилася причиною *занападу* та руйнування грандіозних задумів стародавніх римлян, а слідом за ними й візантійців, у Північній Африці. «Араби принесли сюди війни та злидні... Справжнім дітям цієї землі – берберам – довелося чинити жорстокий опір східним завойовникам...» Бербери також, урешті-решт, опинилися серед «ворогів». Однак, «сторонність» етнічного оточення не завалила Бертранові

131

СВЕТЛАНА
ПРОЖОГНА
MAL DE SOI,
АБО КРИЗА
САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ
У ПРОСТОРІ
СХОДУ
ТА ЗАХОДУ
(ХУДОЖНІ
СВІДЧЕННЯ
ФРАНКОМОВНИХ
МАГРИБЦІВ)

ну мандрівку до джерел. Та навіщо множити приховані сенси, якщо все можна пояснити простіше, а саме – циклами вегетації.

Кожен, хто бував у пустелі, безперечно, помітив в'язки гілок і листя, які котить вітер, зовсім – з вигляду – мертві. На перший погляд – сміття творіння, крихти зі столу матері-природи. Але як тільки пройдуть перші дощі, настає раптова метаморфоза, і те, що виглядало назавжди позбавленим життя, пускає корені, квітне, запаморочливо пахне, дає плоди, одним словом – живе марнотратно, сильно й прекрасно.

Існують причини, аби припускати, що зустріч Антея з Гераклом була випадковою, не запланованою у календарі героя, так собі, один із гастрольних виступів. Тому вона й не була записана на мідній таблиці головних подвигів богатиря. Усі джерела погоджуються щодо наслідків поєдинку, натомість його перебіг переказували по-різному.

Діодор Сицилійський описує поєдинок як змагання із боротьби, де ще йшлося про заклад, який полягав у тім, що подоланий мусить загинути (він не каже, однак, чи від власних рук, а чи має бути убитий звияжцем). Це версія вульгарно пласка, вона нагадує правила боїв гладіаторів або, що гірше, засади російської рулетки.

Інші перекази, теж мало повчальні, кажуть, ніби Геракл закрив своїм тілом вхід до підземного сховку Антея, що мовою пізніших стратегів передається терміном «узяти місто голодом».

Насправді то був поєдинок відкритий, чоловічий, *mano al mano*, і смертоносний.

Антея олюднів не тільки Піндар, але також і сам Платон, який наділив його певним запасом професійної тямовитости, зокрема винаходом деяких прийомів у боротьбі. Оце то часи, філософія і поезія працювали над тим, щоб надати бійці вигляду справжніх змагань, у яких супротивники мали статистично однакові шанси.

Геракл одразу втямив, що бій буде безпрецедентним. Як битви, так і змагання атлетів полягають у тім, що противника прагнуть позбавити випростаної позиції, зредувати його до лежачого об'єкта. Тимчасом Антей, повалений на землю, підводився щоразу міцнішим і охочішим, крикливішим і агресивнішим.

Тому герой мусив полишити звичну тактику, ба більше, здолати вкорінене глибоко в нас усіх розуміння того, що ми звемо верхом і низом, вивищенням тріумфатора і поверженням у пил поразки. Бо кожне піднесення вгору означало смерть для Антея.

Літературні перекази на тему їхньої зустрічі скупі,

відбити «зісередини» *нову реальність* Алжиру такою, якою вона *насправді* існувала в межах колоніальної свідомості, яка багато в чому визначалася свідомістю європейської діаспори в Північній Африці, а також створити чудові взірці замальовок тогочасного Алжиру.

Ця здатність, що диктувалася передусім чітко усвідомленим покликанням зберегти – нехай частково, але свою (таку, що стала своєю) реальність життя, стала поштовхом і для формування витоків нового руху в надрах вже самої «автохтонної» культури, котра спочатку переживала своєрідний і доволі тривалий «шок» внаслідок колоніального захоплення. Та французьке завойовання, що перетворилося на тривалу «присутність» («*présence française*»), робило свою справу і в галузі культури. Вже в 20-30 рр. XX ст. французи, хоч і обмежено, приймали в своє коло «автохтонну» інтелігенцію, підготовлену в школах європейського зразка, що успішно функціонували повсюди в Магрибі. Рух французьких письменників із Північної Африки – «альжеріанізм» – увійшов в історію колоніальної літератури, почавшись з «маніфесту» Робера Рандо, на-

писаного як передмова до збірки «13 поетів Алжиру» (1920 р.). У цьому «маніфесті» Рандо висловив переконання, що до складу «альжеріаністів» (це був новий спосіб самодиференціації літератури, народженої в Алжирі та «відмінної» від літератури власне французької) необхідно з часом включити (тобто по-патерналістськи інтегрувати) і самих «автохтонів», найталановитіших із них, котрі виявили літературні здібності. Для багатьох французів, як і для самого Рандо, ця можливість пов'язувалася передусім із берберським населенням, яке активно проявило здатність до культурної адаптації і навіть частково прийняло християнську віру. Через кілька років Рандо разом з іншими «альжеріаністами»-французами пишатиметься першим досвідом «автохтонної» франкомовної прози – романом Хаджа Хаму «Зохра, дружина рудокопа»¹¹, написаним в найкращих традиціях французького сентименталізму.

Так чи інак, але колоніальна «присутність» Франції в Магрибі залишила помітний слід як у побуті (міста, дороги, школи, лікарні, налагоджена сільськогосподарська та промислова еконо-

а тому важко відтворити докладно її перебіг. Мозаїки, скульптури, живопис – за самою своєю природою вони фіксують момент, а не послідовність подій.

Гадаю, що хід поєдинку, його сирий екстракт найкраще відтворив ренесансовий художник Антоніо Поллайоло. Це маленька картина, майже мініатюра, яку можна долонею накрити, але з такою конденсованою енергією, яка перевищує силою враження сажні багатьох оббалаканих фресок.

Поллайоло не піддався спокусі зобразити Антея велетнем. Правила гуманізму забороняли подібні експресіоністські вибрики – тому обидва суперники мають людські пропорції. Їм також бракує класичної вроди; це радше добірна пара схожих один на одного дикунів, кремезних і волохатих. Це дуже доречно інтуїція. Бо поєдинок, по суті, був вкрай бруталним, а фінал – натуралістичним, буденним, без сліду шляхетної простоти і тихої величі.

Руки Геракла затискаються наче залізні обручі навколо стегон суперника. Він відірвав його від землі і підняв на висоту своїх плечей, наче селянин на розкарячених ногах, який вовтузиться із мішком, намагаючись закинути його на спину.

Антеї уже не борониться. Він спер затиснуті кулаки на ліктях Геракла. Голову відкинув назад, підтяг-

нув ноги. Його безрадний захист нагадує борсання в сітях великої риби: раптовий вигин усього тіла назад – вигин вперед – аж до повної зупинки маятника.

Рота він роззявив широко, але напевне не кричить. Астматики, які ледве можуть зібрати крихти повітря, не марнують своїх сил на вигуки й прокляття. За мить настане кінець.

Геракл почекає сторожко, аж поки руки суперника опадуть уздовж тіла і ноги почнуть теліпатись безвладно, наче ноги шибеника. Тоді він уважно послухає мовчазне серце Антея. Потім з полегшенням скине тягар на землю. Ще якусь мить Геракл стоятиме над ним. Може він подумає з дрібною меланхолією, що грецька мітологія не знала слова воскресіння.

А однак, Антеї повертається, добивається до нашої пам'яті. Вже не отой дикий, елементарний, а увільнений від насильства, мало що не ностальгичний.

У Верхньому Єгипті йому посмертно надали титул бога. Одне з міст охрестили його іменем. Хто б подумав, що із хтонічного чудиська він перетвориться в апостола цивілізації і міщанства.

Поблизу мавританського міста Тінгіс знайшли пагорб, під яким спочивали – як повсюдно вважали – тлінні останки гіганта. Була це гробниця, а також місце

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

міка), так і в культурі, zarazом розширивши і горизонти існування власне французької культури. Газети й літературні журнали, що видавались у Магрибі французькою мовою, дедалі більше привертати до себе увагу самих магрибців, котрі вже достатньо засвоїли традиції європейської культури у французьких школах. Здобуте там «нове» знання (на відміну від традиційного, засвоєного в коранічних школах) вросло досить глибоко в національний ґрунт і дало паростки своєрідного національного Відродження.

Звичайно, широко розчинив двері цьому Відродженню національно-визвольний рух. Проте національна самосвідомість магрибців дозривала, як це не парадоксально, саме в надрах колоніального суспільства. Чим більше і частіше маленькі магрибці повторювали на уроках історії у школах слова з підручника «Наші пращури – ґали», – тим болісніше та гостріше усвідомлювали, що вони – північноафриканці – алжирці, марокканці, тунісці, і що Магриб – це забрана ворогом земля, яка насправді належить їм.

Доволі красномовний той факт, що в надрах французької колоніальної літератури вивчилися

такі корифеї нової магрибської словесності, як Мулуд Фераун, Мулуд Маммері, Катеб Ясін, Мохаммед Діб, Дріс Шрайбі, які поклали основу рухові власне магрибських письменників, чия творчість стала фундаментом національної словесності в кожній магрибській країні. Та не менш красномовна й інша обставина: їхніми безпосередніми вчителями іноді були такі визначні французи з Магриба, як А. Камю, Е. Роблес, Г. Одзію, Ж. Пелеґрі, М. Муссі й інші. До речі, ці представники французького Алжиру, котрі творили вже в 40-50-х рр. XX ст., називали себе «північноафриканською» школою французької літератури. Вони дискретніше, порівняно з «латиноафриканцем» Бертраном чи «альжеріаністом» Рандо, розуміли свою роль у культурі Франції загалом, вважаючи, що ні естетична автономія від метрополії, ні наполегливість самозаклинання в своєму «алжирстві» не прояснить суті їхніх прагнень. «Середземноморство» як спільність коренів, спільність витоків, спільність цивілізаційних джерел – ось те, що, на думку Альбера Камю й інших письменників із Магрибу, могло об'єднати літераторів і художників на обох узбережжях Вели-

133

СВЕТЛАНА
ПРОЖОЃІНА
MAL DE SOI,
АБО КРИЗА
САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ
У ПРОСТОРІ
СХОДУ
ТА ЗАХОДУ
(ХУДОЖНІ
СВІДЧЕННЯ
ФРАНКОМОВНИХ
МАГРИБЦІВ)

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

чарів. Достатньо усунути шар землі, аби прикликати атмосферні опади. Справді дивовижна кар'єра – від розбійника до заклинача дощу.

Можна відважитися на твердження, що сутність міту Антея є прив'язаність – отже, скоріше почуття, а не ідеологія, тому, мабуть, і не можна переказати це іншим. Справді бо, дуже важко переконати будь-кого в тім, що варто кохати вбогий клаптик землі, маленький, як тіль осла, тіль тополі, а також розвалений дім, зруйноване місто над висохлою рікою, одним словом, місце, де нас народили і яке не могло нас ані прогудувати, ані оборонити.

Для номадів цивілізації, жителів реактивних літаків, Антей назавжди залишиться символом примітивного варвара. Вони, схоже, вірять омані, що розривання зв'язків, хвороблива активність – це необхідна умова прогресу. При цьому вони забувають, що гонитва за сонцем, глобальні утопії закінчуються катастрофою. Врешті-решт усе зведеться до вибору чи приділення місця на цвинтарі.

В тіні широких ramen Антея знайдуть милостивий притулок усі оті дивні біженці, які у безжальних очах тубільців виглядають як незрозумілі виродки чи навіть потвори.

Зберегли вони лише два марні скарби – власну

мову та імена, які в чужих вухах бринять як блазенські дзвіночки. В них вкрали землю, забрали воду, у якій вони бачили лице свого бога й загарбника.

І тепер вони помирають безгучно у розрідженому повітрі чужої свободи.

Переклав Віктор Дмитрук

Львів, 27.07.2002

кого моря. У книгах самого Камю ця ідея звучить досить відверто, але у книгах його алжирських учнів і послідовників (наприклад, М. Ферауна у 50-ті рр.) вона звучується до нового «алжирства» – *локального реалізму*. Згодом та сама думка породила гостру полеміку, в якій завзято відстоювалась ідея *національної сутності*, пов'язана з ідеєю *національного завдання* в кожній середземноморській культурі. У 70-ті рр. франкомовні алжирці Набіль Фарес – у відвертій формі (у книзі «Пасажи́р із Заходу»¹²), Рашид Буджедра – в художній травестії (в романі «Сонячний удар»¹³) дають свою відповідь Камю, показуючи, що Магриб, Алжир, – це не лише «географія», влада стихій «сонця і моря». Це – ще й національна історія, національна трагедія, одним із актів якої було колоніальне захоплення, а другим – бій між «середньовіччям» і «новими часами».

Як це прекрасно показано вже у 80-ті рр. у творчості алжирки Ассії Джебар, саме в цій «кривавій» історії, схожій на «любов і ненависть» водночас, дозріла нова культура, опанувавши нову мову, нові форми, котрі дозволили їй опинитися

на одному щаблі з найрозвинутішими літературами¹⁴.

Виконавши в колоніальну епоху *компенсаторну функцію*, а наразі очевидно здійснюючи *компліментарність*, додатковість у системі вже білінгвістичної національної словесності, євромовні літератури Магрибу об'єктивно виконали роль передатної ланки в *неперервному* зв'язку культур минулого і теперішнього.

Але було би неправильно поставити тут крапку. Нині можна говорити про нову хвилю магрибської «навали» (цього разу на Францію), яка настільки значна, що сьогодні там серйозно обмірковують закони про «збереження галльських прізвищ» і можливості вибору народженою у Франції «метисною» дитиною прізвища матері (як правило, у змішаних шлюбах французенок і магрибців, що почастишали за останні десятиліття, дитина отримує арабське прізвище батька).

У культурному плані у Франції дедалі частіше постають твори, тепер уже в надрах європейського світу, в середовищі магрибських іммігрантів, котрі мешкають тут, так само як «pieds-noirs», не

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

в л о д з і м е ж п а з ь н є в с н і

© W.Pazniewski, 2001

тихоокеанська цивілізація

в першому поколінні і вважають Францію батьківщиною. Народжених тут магрибців і їхню літературу французькі критики поки що визначають як «маргінальну». «Французьких» мусульман не без зневаги називають «бьорами» – евфемізмом, у якому фонетично злилися воєдино найменування «араб» і «бербер».

Історія цього магрибського «пришестя» в Європу загалом теж драматична, як по-своєму драматичною є доля французьких «pieds-noirs». Адаже політичний, соціальний та економічний контекст, у якому живе сучасна магрибська діаспора, чужорідний і навіть ворожий, незважаючи на всю потребу Франції в «робочій силі». Так само, як був ворожим європейським поселенцям і «контекст» життя пригнобленої більшості в колоніальну епоху.

Але, як і в попередній історичний період, на території «спільної землі» виникає нова своєрідна культура, в якій поступово починає переважати «метисний» тип особистості. Непроникної перегородки між двома «громадами» (communautés), як це було в колоніальну епоху, немає, всупереч усім перешкодам, які зводить ультраправа полі-

тична опозиція, просякнута расистськими та шовіністичними настроями минулих років. Лише за останнє десятиліття в корпусі іммігрантської магрибської літератури «бьорів» з'явилися сотні книг (романів, повістей, поетичних збірок), десятки визначних імен, як-от Ф. Бельгуль, А. Кеттані, М. Шареф, А. Бегаг, Н. Бурауї, М. Мунсі та багато інших, котрих активно друкують і видають у Франції. Вони – діти мусульман, котрі народились у «змішаних» родинах – у глибині душі не відокремлюють себе від тих, хто живе поруч із ними – французів, але, почувають певну свою «етнічну» чужорідність землі, на якій народилися.

Загальний настрій культури магрибської діаспори зводиться переважно до двох мотивів: почуття втраченої національної «порубіжності», все ще усвідомленої «чужинності» свого існування (як наразі не реалізованої можливості повністю вписатись у простір – культурний, політичний, соціальний – країни, що їх адаптувала). Стан культурно-психологічної «аномії», іноді фіксований у свідомості героїв у книгах письменників-бьорів, – індикатор результату бентежних пошуків свого «я» (soi), розпочатих іще франкомовними маг-

135

СВЕТЛАНА
ПРОЖОГНА
MAL DE SOI,
АБО КРИЗА
САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ
У ПРОСТОРІ
СХОДУ
ТА ЗАХОДУ
(ХУДОЖНІ
СВІДЧЕННЯ
ФРАНКОМОВНИХ
МАГРИБЦІВ)

«І збудуєш тихоокеанську цивілізацію, і збереш у ній всякі енергії в хронологічному порядку», – так може починатися Тимчасова Книга Долі і Призначення, надіслана електронною поштою на адресу майбутнього. Коли ми зрозуміємо це речення, мабуть, уже триватиме поспішне редагування її сторінок. По готовій до відльоту атлантичній цивілізації ніхто не оголосить жалоби, оскільки коли щось кінчається, то водночас щось починається, аби міг повторюватися споконвічний цикл народження і смерті. Як свідок у цій справі виступатиме Арнольд Джозеф Тойнбі, професор всесвітньої історії Лондонського університету. У дванадцятитомному «Дослідженні історії» він помістив універсальний сценарій, за яким, немов у велетенському театрі, один за одним минають розквіти й занепади цивілізацій, тоді як головний режисер спектаклю ховається за кулісами. Некролог атлантичної цивілізації ще не з'явився, але прийдешнє століття й новий міленіум відредагують текст таким чином:

«Із щирою скорботою, але й водночас почуттям полегшення повідомляю, що після короткочасної й важкої хвороби, спричиненої нахабством, надлишком успіхів, воєн і злочинів, віддало дух дияволові двадцяте століття, котре винайшло літак, відкрило пеніцилін і послало першу людину на Місяць, але водночас збудувало Освенцім і скинуло атомну бомбу на Гіросіму. Не зуміло вчинити опору жодній підлості. Тож хай спочиває з докорами сумління, що їх, на жаль, не має. Винос обтяжливих для усіх останків відбудеться рівно опівночі з 31 грудня 2000 року на 1 січня 2001 року на найближчий смітник історії. Просимо не висловлювати співчуття». Підпис: «Тихоокеанська цивілізація».

Чи введення мною на початку поняття атлантичної цивілізації має достатні підстави? Досить укласти невелику антологію самодостатніх фактів. Майже все двадцяте століття минуло під знаком виразної переваги атлантичної цивілізації, створеної спільними зусиллями європейських країн, розташованих уздовж цього океану, і Сполучених Штатів потойбіч «великої води», з тим, що центр тяжіння атлантичної цивілізації після Другої Світо-

рибцями 50-х рр. Проте тепер, наприкінці 90-х рр., вже можна говорити про народження в надрах цього разу західного суспільства складного культурного феномену зі східною (етнічною та конфесійною) домінантою.

Таким чином, бьори – це своєрідне відлуння, що відгукнулося по той бік Середземного моря, позначене незручністю самовідчуження в просторі Чужого, що вперше так однозначно було зафіксовано ще в творчості Луї Бертрана. Якщо в сенсі «історії хвороби» – «Mal de soi» – можна вважати, що Р. Рандо та альжерианісти загалом намагалися позбутись «дискомфорту» становища європейського інтелігента серед «автохтонів» за допомогою асиміляції «берберського субстрату» й виконання тим самим «цивілізаторської місії» (а це в європейських поселенців в Африці було невід'ємним аспектом світобачення), то такі «алжирські європейці», як-от Альбер Камю, чудово усвідомлювали невиліковність цього «Mal de soi» в суспільстві, розділеному бар'єром колоніалізму на «своє» і «чуже». Звідси і спроби позбутися почуття «вигнанництва» в «царстві середземноморських стихій» (сонця та моря),

об'єднати концептом «вільного середземноморства» як «братством» і «рівністю» всіх, хто живе на різних берегах одного моря. Але звідси й однозначність вибору Франції як культурної самоідентифікації, зробленого Камю в умовах Алжирської війни. Фізична батьківщина («рідна земля») так і залишилась для Камю споконвічною землею Чужого. Цей вибір не просто здивував, але й вразив свідомість сучасників та учнів Камю – письменників-маґрибців (алжирців, зокрема), боєм озвавшись в душі М. Хаддада, М. Феруана й багатьох інших, які визнавали Камю метром, наставником і другом.

Але навіть голосні дорікання А. Камю у «зраді»¹⁵ не здатні заглушити його дозрілий «біль», його метафізичну тугу, зафіксовану в «Сторонньому» (1942 р.). Біль людини, яка чудово розуміла неможливість ані звільнення від «своєї» Франції як «духовної матері», ані абсолютного «злиття» (чи «розчинення», як у «стихіях Середземномор'я») з духовно «чужим» Алжиром, всупереч своїй «фізичній» приналежності й любові до його землі. Не випадково, що саме у «спалаху» влади «середземноморських стихій», в мо-

вої війни, поза всякими сумнівами, змістився на східне узбережжя Америки, а Нью-Йорк висунувся на роль центрального осередку цієї цивілізації. У такий спосіб прогресуюча другорядність Європи стала історичним фактом, а процес поступової деградації не був послаблений. Вона триває й далі і навіть набирає темпів. На жаль, уся атлантична цивілізація з якогось часу нагадує величезний супермаркет, котрий оголосив величезний розпродаж наприкінці сезону. Блукаємо в ньому, немов у лабіринті. Переоцінено все: т.зв. традиційні цінності, релігії, сім'я, моральні норми і звичаї, а разом із ними слова, настрої й образи, позаяк атлантична цивілізація була першою, котра сформулила громадян винятково з клієнтів. Від того часу немає людей добрих і злих, розумних і дурних, гарних і некрасивих: існують тільки споживачі. Наївний Декарт. Навіщо він випендрювався із своїм мисленням? Оплачую рахунки, отже, існую. Просто? Як двічі по два – чотири. Таки насправді все про мене знає моя кредитна картка. Якби на ній, без мого відомо і старань, раптом з'явилася шестидесятицифрова сума, я навіть міг би повірити в існування Бога.

Врешті-решт, я завжди готовий до будь-якої жертви.

Та найбільше атлантична цивілізація накрутила з пам'яттю. Так, скажімо, були анульовані минуле і майбутнє. Рахуються тільки з поточною миттю. Відтак, десять років тому ухвалили, що настане кінець історії (Фукуяма), а все інше – це дурниці. Однак, коли вже думка про майбутнє не дає тобі спокою, іди собі до ворожки, проси, щоб розклала тобі пасьянс або довір своє завтра колоді карт таро. Нумерологія – теж о'кей, як і астрологія й мистецтво медитації. Будь сучасним. Наше життя стало дієвою рекламною кампанією. Тільки у нас ти можеш придбати чисту совість щонайвищої проби, з доставкою додому. Без мук і сумнівів. Продовжений гарантійний термін застрахує кожного від почуття вини. Клієнт мусить бути задоволений. Розчарування виключене! Так склалося, що в нашому неповторному супермаркеті речі важливіші від думок і до того ж набагато дешевші. А відтак – добра порада: лови летючу мить життя. В ціну включаємо авто- й авіакатастрофи, самогубство, зльопання наркотиків або нервові зриви. Прий-

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

мент якогось «сонячного засліплення»¹⁶, «сторонній» всьому і всім герой Камю (як сказав би Пушкін: «Чужой для всех, ничем не связан») вбиває араба – алжирського автохтона, незмінно відсутнього практично у всіх його творах.

Не випадково, адже ця позиція – «розташування по той бік бар'єру» – вже давно обумовлена трагічним¹⁷ усвідомленням своєї «чужості» рідній країні. А тому і не випадковий перегук А. Камю з Ш. Бодлером – згадаємо назви, які збігаються («L'étranger»), одного з відомих «віршів у прозі», написаного великим поетом у 60-ті рр. XIX ст., і роману Камю (який не виправдано ще іменують «повістю»). Не випадкова саме ця – зафіксована і у поезії, і в прозі – глобальна туга людини, почуття абсолютної чужості всім і всьому, що позбавляє людину усвідомлення її *причетності* до земного світу і змушує її звернути погляд лише на небо¹⁸.

Але, ймовірно, серед граней «нещасної свідомості» Камю була саме та, яка дозволила письменникові «заломити» світло Абсолютної Істини, збагнути *неподоланність* бар'єру «свого» та «чужого» саме в той історичний момент, коли спа-

лахнула одна з найкривавіших воєн сучасності – Алжирська, війна двох світів, пов'язаних однією землею. Можливо, та сама трагічна загибель Камю була *визволенням* письменника від знання *остаточної* втрати цієї землі для себе і для всіх «не-своїх» її дітей, народжених на ній¹⁹?

Інтенція рішучого подолання бар'єру «чужості» як спроба визволення від «Mal de soi» – у творчості перших французьких письменників, котрі не просто вивчилися в європейських школах, але і розуміли необхідність *відкритості* національної самосвідомості для реальної інтеграції культури своїх народів у процесі творення того Нового світу, про який мріяли в епоху відвоювання національної *незалежності*.

Але в цій спробі – не лише однозначність вибору мови як «зброї». «Я видер гвинтівку з рук ворога», – писав алжирець Катєб Ясин, виправдовуючи необхідність застосування французької мови в період національно-визвольного руху як можливості реального зв'язку з реальним світом, що дозволяє довести повноцінність, самобутність, самостійність, а водночас універсальність мистецтва, хоч і пов'язаного безпосередньо з на-

137

СВЕТЛАНА
ПРОЖОГІНА
MAL DE SOI,
АБО КРИЗА
САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ
У ПРОСТОРІ
СХОДУ
ТА ЗАХОДУ
(ХУДОЖНІ
СВІДЧЕННЯ
ФРАНКОМОВНИХ
МАГРИБЦІВ)

мається оплата готівкою або власним життям. Прийди, оглянь, вибери. Хай живуть: масова культура, засоби масової інформації, масові пісні, масова уява і темна маса. Цяцьки, фетиші й іграшки цієї цивілізації росли разом із нею і, очевидно, разом із нею, коли прийде відповідна хвилина, відійдуть у вічність. На завершення помолися Пресвятому Споживанню. А ти, доле, перенеси нас прямиєнько в рай, де всі відділи працюють цілодобово й ніхто не підходить до каси. Амінь.

Одне не підлягає сумніву: цивілізації виникали на узбережжях морів та океанів, звідки по руслах рік переносилися вглиб континентів. Нічого не говорить про те, що ця закономірність може бути порушена – навпаки – сучасність наводить нові аргументи, які лише підтверджують старий принцип. На мою думку, всі ми є свідками скандально-го народження тихоокеанської цивілізації. Про те, що це і справді так, свідчить небувалий технологічний бум в азіатських країнах, зокрема в Японії, а також виразна перевага в науковому й духовному житті Сполучених Штатів, що її на атлантичному узбережжі здобуває західне узбережжя, із двома

центрами – Сан-Франциско й Лос-Анджелес. Скинення з престолу Нью-Йорка – це лише питання часу. Перший витвір тихоокеанської цивілізації – без жодних сумнівів, комп'ютер, збудований у Кремнієвій Долині в Каліфорнії, а також початки інформаційного суспільства, зародки якого виникають на цілком інших засадах і використовують цілком відмінні людські стосунки між людьми. Комп'ютер змінив технологію і звичаї. Нині він обслуговує формацію, яку можна було б назвати «електронним капіталізмом». Можливо, цей винахід пророкує прихід цивілізації самотності. Виявляється, що людині щораз меншою мірою потрібний особистий, а отже, безпосередній контакт з іншою людиною, групою чи інституцією. Посланцем стає Інтернет, спричиняючи різні психологічні й суспільні наслідки. У Сполучених Штатах останнім часом процвітають агентства, які навчають молодих людей, сформованих в умовах штучної інформаційної реальності, як, скажімо, розмовляти на побаченні з дівчиною і як поводитися в багатьох інших банальних ситуаціях. Психіка сучасної людини може заплутатися в мережі Інтернету. Соціологія

ціональним завданням – знищенням колоніалізму²⁰.

У цій спробі – демонстрація і відкритої ворожості, і навіть «помсти Заходу», «чужому», за «колоніальну ніч»²¹, що тривала понад століття, і злет національної самосвідомості як звільнення від влади Іншого. У цій історично обумовленій суперечності – мові «чужого» для вираження національної реальності – зріли симптоми нового «Mal de soi», але спочатку відчувався саме захват від отриманої можливості «взяти слово». Проте на початковому етапі йшло ніби вростання національного в універсальне, і це було своєрідним полегшенням «хвороби» самоідентифікації, як, наприклад, у корифея магрибської літератури ХХ ст. Катеба Ясина в його романі «Неджма» (1954), який сповістив не лише про народження ери «незалежної» літератури Алжиру, але і про виникнення «нового» французького роману загалом.

У середині 60-х рр., уже після здобуття незалежності, в Марокко, наприклад, поет і прозаїк А. Лаабі писав, намагаючись пом'якшити «Mal de soi» як ознаку відчуження літературної франко-

мовності масовою читацькою свідомістю: «Вже зараз ми передбачаємо дорікання, що адресуватимуться нам, – стосовно вибору мови. У тому, що дехто з нас знайшов своє поклонання у французькій, нема ніякої драми чи парадоксу. Це стало звичайним явищем у сучасному світі. Мета полягає в тому, щоби віднайти адекватне вираження внутрішнього світу поета, його особистого дискурсу. Декому це вдається, а декому – ні, навіть застосовуючи писану мову національної культури. І вони виявляються нездатними віддзеркалити ту дійсність, яку намагаються осмислити. Незважаючи на гадане лінгвістичне відчуження, поети цього журналу намагатимуться передати глибини свого «я» з допомогою чужої мови, але такої, що пройшла кризь сито їхньої історії, мітології, гніву...»²². (А прогос можна зазначити, що саме «сито» історії і дозволило народитись у надрах цього руху таким всесвітньо відомим сьогодні марокканським письменникам, як лауреат Гонкурівської премії Т. Бенджеллун і М. Хайреддин, якого, поряд із самим А. Лаабі, зараховують сьогодні у Франції до низки найвизначніших письменників франкомовного світу).

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

уже фіксує перші наслідки такого різновиду самотності, коли екран комп'ютера заміняє людині участь в громадському житті й задовольняє її психічні потреби, стаючи ерзацом самого життя, його електронною бутафорією. Можливо, в електронній тихоокеанській цивілізації смерть людини – це буде всього-на-всього вилучення інформації про неї з усіх доступних баз даних і нічого більше. Чи після такої процедури людина фізично ще існує, чи ні – це вже не матиме жодного значення. Ось такий майже досконалий варіант смерті.

Коли припустимо, що мої фантазії слушні, виникає запитання: які суспільства і країни беруть участь в побудові тихоокеанської цивілізації? Про роль західного узбережжя Сполучених Штатів я вже згадував. Те саме стосується Канади та її тихоокеанського узбережжя. Серед будівничих цієї цивілізації не бракуватиме Японії з її вигідно адаптованою до вимог сучасності культурою, а також азійських держав із групи «тигрів», передовсім Китаю. У цей же список вносимо Росію із Сибіром та Далеким Сходом, а також Австралію. Не знаю, чи хтось звернув увагу, що впродовж кільканадця-

ти років Австралія зарекомендувала себе як дієвий виробник мас-культури – фільмів, поп-музики – причому, глобального значення. Австралія як клуб і дискотека тихоокеанської цивілізації? Чому б і ні? Сама географія вказує, що Європа опиниться на периферії цієї цивілізації з усіма психологічними й політичними наслідками, що з цього випливають.

Про Росію дев'яностих років у Польщі написано й висловлено багато нерозумних речей, а ще більше обурливих дурниць. Інколи складається враження, що в нас є урядове замовлення на негативний образ сучасної Росії, який мав би покращити наше самопочуття, а то й зняти постійні страхи перед могутнім східним сусідом. Моя порада польському істеблшменту: не хвилюйтеся за російську кризу. Хай вас не вводить в оману балаган, що там панує, здобутки мафії й рівень злиденності. *Смута* в історії цієї країни – звичайне явище. Російські події, як на мене, слід розглядати в перспективі новонародженої тихоокеанської цивілізації. Лише тоді можна буде розгадати їх сенс. Все, що твориться в Росії, є не що інше, як низка

Однак навіть «гібридність», що реально відбулася (чужа мова – національна історія) в блискучих вірцях поезії (що публікувалась у «Суффль»²³), так само як і в творчості марокканських, алжирських й туніських прозаїків 50-60-х рр.²⁴, не позбавила цю нову гілку національної культури «паростків» «Mal de soi» як конфлікту мистецтва «елітарного» та «масового». Можна було б навіть сказати, «елітарного» та «еґалітарного», якщо взяти до уваги рамки концепту «арабської єдності», що склався давно і закріплює, на думку політиків, національну самосвідомість країн арабського світу згалом.

Особливо помітним кризовим явищем постає на цьому тлі *відмова* писати французькою (і відмова від творчості загалом) найталановитішого прозаїка і поета алжирця Малека Хаддада, автора перекладених багатьма мовами світу чужових романів «Я подарую тобі газель», «Останній відбиток», «Набережна квітів не відповідає» та поем зі збірки «Нещастя в небезпеці», написаних у короткий проміжок часу (1956-1961) на вигнанні. «Час гранат» і «час вишень», час любови й час гніву, сумістившись у його творчості в роки

Алжирської війни, позначені незвичайним *синтезом* європейської культури та національної самосвідомості. Це відбито в головному художньому образі мистецтва Малека Хаддада – в образі «Моста», що поєднав два світи – Францію та Алжир – який ще під час Війни підриває сама людина, котра і звела цей Міст. Вона підриває Міст в ім'я торжества Свободи, яка єдина здатна з'єднати *назавжди різні* береги однієї цивілізації. Трагедія почуття розлому, почуття неможливості (як *неповинности*) писати мовою, яку відкидала політика національного суверенітету, тиск надуманої проблеми «зради» національної культури та свого народу художником, що послугується «чужою мовою», привели до обриву творчості, а потім і до ранньої смерті письменника.

Криза самоідентифікації франкомовних маґрибців не минала, хоч акценти в протиставленні «свого» і «чужого» зміщувалися на інший рівень. Уявлення про світ Свободи, Рівності і Братства, засвоєне в європейських школах як ідеал світобудови загалом і не реалізоване як «своє», виразно відчувається тепер в просторі традицій-

139

СВЕТЛАНА
ПРОЖОЇНА
MAL DE SOI,
АБО КРИЗА
САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ
У ПРОСТОРІ
СХОДУ
ТА ЗАХОДУ
(ХУДОЖНІ
СВІДЧЕННЯ
ФРАНКОМОВНИХ
МАґРИБЦІВ)

нервовних спроб пристосувати недолугі державні структури до основної мети, якою є участь цієї країни у створенні тихоокеанської цивілізації. Поміляються ті, хто вірить у перемогу демократії в Росії. Можуть не дочекатися цього ніколи. Копії державного устрою *a la* Сполучені Штати чи Західна Європа до уваги не беруться. Не ті традиції, ментальність і суспільні очікування. Зате цілком реальне авторитарне правління, ексцеси якого успішно тримають у формі юридичне забезпечення і правові стандарти. З цього погляду серед головних будівничих тихоокеанської цивілізації Росія зовсім не буде самотньою; досить тут навести приклад Китаю.

Отож, Росія таки має майбутнє, причому багато краще окреслене, ніж розташована на периферії і приречена на поступову маргіналізацію Європа. Чому? Оскільки Сибір і російський Далекий Схід – а багато що на це вказує – стануть сировинною базою цієї цивілізації, це вже само по собі забезпечить нашому східному сусідові в грядущому столітті міцні позиції. І ще одне: не відправляйте передчасні панахиди над Росією, бо

це помилка. Дбаймо про себе, бо у грі, яка саме розігрується, ми виразно периферійна країна. Дивно, що ніхто не може помітити, хто роздає карти. На щастя, маємо серйозний козир: ми одна з небагатьох європейських країн, котрі мають кордон із Росією, або ж одним із будівничих тихоокеанської цивілізації. Та чи зуміємо ми це використати? Дуже сумніваюся. Поступово відходячи в небуття, атлантична цивілізація дуже відрізняється від новонародженої тихоокеанської цивілізації. Перша розвинулася в помірній зоні, на північній півкулі, населеній білими. Суспільства, які її збудували, проживають у середовищі однорідної християнської культури і схожих цінностей. На відміну від неї, тихоокеанська цивілізація – це спроба довести, що ціле може виникнути і з різноманітностей. Зрозуміло, відмінності можуть породжувати різкого роду напруження. У сфері впливу тихоокеанської цивілізації всі без винятку кліматичні зони: від тропіків через пустелі, помірну зону – до Арктики. Іншою її рисою є багатокультурність, багатство джерел і досвіду. В радіусі дії цієї цивілізації зустрічаємо всі головні релігії світу, причому наймен-

ного, східного суспільства і вже від початку 50-х рр. майже одночасно виникає на сторінках творчості різних магрибських письменників²⁵, котрі побачили «чуже» у вадах світу власного.

Оголоючи вади традиційного соціального устрою, засилля релігійних забобонів і владу Догми, закостеніння суспільної свідомості, що вбачала в «іншому», «не-мусульманах», лише «ворога», намагаючись довести й показати необхідність освіти, релігійної реформації (і змикаючись на цьому рівні також з мусульманськими просвітителями, котрі будили національну самосвідомість арабського світу ще в перші десятиліття ХХ ст.), магрибські франкомовні письменники зберегли вірність критичній традиції бачення «свого» як об'єктивно «далекого» суспільному прогресу в 70-90-ті рр.²⁶.

Гострота соціально-критичного реалізму (на відміну від романтичного побутописання 40-х і 50-х рр.²⁷) дозволила несподівано різко побачити у відтвореній загалом картині національного світу й ту його «тіснину», ті його суперечності, той ґрунт, на якому зростає з часом і страшна Нова Війна, цього разу не між *різними* світами, а

всередині свого світу, коли повстануть «брат на брата», як «чужі»²⁸.

Повстанство перших «бунтарів» у літературі Магрибу, палке «відкидання» ними «простого Минулого» (як такого, що повинне минути, зникнути²⁹, як ще не припинене в Теперішньому)³⁰, так само як і несамовите викриття *джерел*, які досі не дають завершитися часу Війни та втілитись ідеалам визволення³¹, і моління про всезмиваючу «Зливу» чи всеруйнуючий катаклізм як «передостанній» Судний день³², здатний зрушити несправедливі основи Нового світу, і профетичні інтонації, що намагаються змусити людей «іти Вперед», змахнути сон і не забути про Зірку, що вказувала колись шлях Героям³³, – лише сукупність ознак чи синдром нового «Mal de soi», який, судячи з подій у Магрибі, не викликає віри у швидкий результат.

Та й самі письменники (і вже не лише франкомовні, але й ті, хто пише арабською) поступово переконувались у непотрібності часу Героїв³⁴. Безвісність, «безжиттєвість» тих, хто колись відстоював ідеали справедливості, в ім'я Майбутнього бився в Горах, «ствявшись із мороком»

шу зону впливу має християнство. Крім цього, істотним фактом виявиться значна перевага людей жовтої раси. Завдяки Китаю цивілізація володіє невичерпним людським потенціалом, дисциплінованим і готовим до самопожертви. Суспільні, політичні й культурні наслідки цих відмінностей у майбутньому мають бути дуже значними, хоча сьогодні ще важко укласти їх повний каталог. Цим займеться двадцять перше століття. Хоча й для європейців ця істина звучить досить прикро, одне не підлягає сумнівам: енергія світу постійно прямує в бік Тихого океану. Головна гра вже триває деінде.

Переклав Григорій Чопик

Львів, готель «Україна», 2001

рабства³⁵, давно забуті всіма герої Револуції (саме з нею пов'язувалась Алжирська війна у свідомості повсталого народу) – болюче нагадування, що бентежить душу і роз'ятрює стару рану «Mal de soi» поверненням до питання «хто ми?».

Але, змістивши позиції «свого» та «чужого» у просторі Сходу, мимоволі ставши «провідниками» декартового типу свідомості й побачивши очима Заходу свій рідний світ, франкомовні письменники намагаються подолати «Mal de soi» (як «біль» і «зло» світу власного), відіславши своїх героїв у простір західного світу, на пошуки ідеалів, уже реалізованих там за припущенням³⁶.

І постійно Захід виявляється холодною «чужиною», тема «exil» не вичерпувалась у літературі, сумно зазвучавши в ліричній прозі Хаддада, набувши ноти обуреного протесту в романах Шрайбі, який описував нелюдські умови життя північноафриканських емігрантів і створив образ «царства брехні та механізованого абсурду», де «декристалізується чи стандартизується» людина, котра стає елементом натовпу³⁷. Захід, сповнившись символікою «сталюного капкана»,

«пасти» як окремого виду «характерної агресії» проти людини, як «ідеального місця» для її «вбивства» (в однойменному романі Буджедри), поступово набував і ознаки «гробниці» всіх сподівань (роман А. Меммі «Фараон»³⁸), і метафоричне лице «Мармуру снігів» у романах Діба 70-90-х³⁹. Але, мабуть, найбільш чужим, як відлуння «камюзіанського» «L'étranger» (хоча воно і поміняло все місцями), Захід постав у романі С. Бхірі «Надія була на завтра»⁴⁰, герой якого, араб, убиває француза-хазяїна, та не в пароксизмі безумної люті «засліпленої сонцем» людини, а в акті свідомо спланованого, умисного вбивства людини, котра дозволила собі принижувати людську гідність *іншої*.

Постріли взагалі часто лунають у романах магрибців, ніби не стихаючи після того, першого, зробленого «стороннім» Камю. Та всі вони – прицільно точні й однозначні в сенсі «чинення помсти», обґрунтування реальних причин відплати. Тому мотив *праведної* відплати звучить і в романі Буджедри «Володар кубка», де «народний месник»-алжирець убиває на переповненій чаші французького стадіону того ж алжирця –

141

СВЕТЛАНА
ПРОЖОГНА
MAL DE SOI,
АБО КРИЗА
САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ
У ПРОСТОРІ
СХОДУ
ТА ЗАХОДУ
(ХУДОЖНІ
СВІДЧЕННЯ
ФРАНКОМОВНИХ
МАГРИБЦІВ)

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

с е р г і й б о р и с

© С.Борис, 2002

іронія і самотворення ідентичности в романах юрія андруковича

Першими феномени самотворення та іронії в єдиний проблемний вузол пов'язали у своїй рефлексії єнські романтики, передусім Фрідріх Шлегель, що відштовхувався від злегка романтизованого образу Сократа і добре засвоєного і пристосованого до власних потреб Фіхте. Шлегелівська іронія постає як метод свідомого (пере)сотворення буття суб'єкта не за імперативами практичного (мораль, право) чи якогось іншого розуму, а згідно з вимогами суто естетичного характеру: власне життя митцяві належало формувати як текст, поезію, намагаючись досягти самодостатности, симетричності, довшершеної зв'язности геніального артефакту. Іронічний суб'єкт романтиків зливає життя і мистецтво в ненастанному і нескінченному русі самознищення і самотворення. Ідентичність цього суб'єкта – дуже нестійке, протеїчне утворення, не оперте на субстанціальну гегелівську твердість, схильне до зависання в порожнечі «абсолютної неґативности». Кіркєгор порівнював її з дзигією, яка, розкручена, здатна втриматися на вістрі, але зупинитись нерухомо на місці

«зрадника революції»⁴¹, і у згаданому романі Бхірі, герой якого в пароксизмі нападу «*Mal de soi*», що переживається як біль відчуження себе світом, убиває людину, котра відкрито демонструвала своє «презирство до Іншого»⁴². Таким чином, у невечерпаному і сьогодні (хто проживав у Франції в 90-ті рр., знає про ці спалахи взаємної ненависти) конфлікті «свого» та «чужого» молодий письменник, як і його юний герой, є однак сповненим надії «на завтра», що здатне, на його думку, розв'язати справді «вічну» проблему та звільнити людство від страху Чужого чи презирства до нього. Проте більш зрілі й досвідчені герої інших франкомовних письменників, як і самі автори, вже давно втратили віру в саму можливість однозначного розв'язання проблеми, віру в «одновимірність» самоналежності до Сходу чи Заходу.

І все частіше, починаючи вже з найперших кроків незалежності по магрибській землі, у книгах письменників спостерігається протест проти розлому світів, що відбувся (як, наприклад, в Алжирі) в жорсткій війні, й усе частіше постає питання, чи не можна було уникнути цього розриву «свого» та «чужого», однаково болючого як

для Заходу, так і для Сходу. Практично всі визначні алжирські письменники ставили це питання про пута дружби, що пов'язують різних дітей, котрі зростали і гралися на одній землі, про ту безперечну повагу, яку почували арабські та берберські діти до їхніх французьких учителів (а їхні батьки – до лікарів), пам'ять про які та вдячність до яких не вдалося змити навіть Війні.

Не випадково, що саме наприкінці ХХ ст., яке так і не навчилося запобігати кривавим і болісним конфліктам, у Парижі видають «Мрію про Братство», антологію французьких письменників, котрі жили в Алжирі й писали про можливість миру⁴³.

Загалом таке романтичне «двомир'я», коли і письменники, і їхні герої почували свою рівноналежність до обох світів, не призвело до особистісної трагедії, до психологічного надлому. «Маргіналізм» як положення на *зламі* культур (якщо виходити з концепції Стівенсена⁴⁴) не перетворювався на «маргіналізм» як самопочуття *нічийності*, відкинутості на «край» обох цивілізацій. Але саме такого трагічного висновку доходять герої тунісця А. Меммі, або вчинивши са-

неспроможна. Іронічний суб'єкт – культурний вагабунд *ab definitio*, ніколи не стабільний і не самотождний, його діяльність – перманентна трансгресія, зміна масок і водночас нарцисична рефлексія власних метаморфоз. За елегантною формулою Дельоза, «статус особистості як нескінченного класу, що складається попри те тільки з одного члена (Я) – це і є романтична іронія».

Романтичний іронік, ґрунтовно витіснений з магістральних естетичних практик наступною позитивістською добою, повернувся, звісно, в нових концептуальних штатах, у мистецтво, що усвідомило себе як модерне, та й у післямодерному відчувається більш ніж комфортно. Багато в чому зобов'язаний, хоча здебільшого і несвідомий цього, напівзабутим єнським романтикам, (пост)сучасний іронічний автор – від Пруста і Джойса до Кундери і Андруховича – знає достеменно, що «істину не можна нізвідкіля отримати, її можна лише створити ..., цілком, у кожній частині, і письменник сам повинен постати через створюваний текст» (8; 159). Відтак, розгортаючи дискурс самотворення (саморепрезентації *par excellence*), грайливо відштовхуючись від переживання

дійсності як чистої можливості, Андрухович «волею вигадувати свою біографію» (3; 18) і генеалогію, як і його герої. На відміну від автентичних романтиків, які часто рятувались від породженої власною «абсолютною негативністю» «пристрасної туги» і «незадоволеного абстрактного внутрішнього життя» (Гегель) у сфері релігійній, містичній, постсучасний іронік, як правило, позбавлений такої щасливої нагоди. Чи не єдиною, хоч і більш ніж сумнівною, опорою його існування залишається мова, що стає, як полюбляв свого часу услід за Еліотом повторювати Андрухович, головною турботою і обов'язком митця. Саме в ній суб'єкт іронії знаходить усю повноту і драматизм буття.

(Само)творення ідентичності суб'єкта усвідомлюється письменником як своєрідна естетична практика – винахід нової (поетичної) мови, нового словника і репертуару фігур саморепрезентації, зрештою, нової оповіді. В певному сенсі бути (ставати) собою для романіста та його персонажів означає постійно здобувати свою, граючи чужими, мову, прописувати себе нею в реальності культури як великого тексту. Прийняття чужої мови для потреб са-

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

СЕРГІЙ БОРИС
ІРОНІЯ
І САМОТВОРЕННЯ
ІДЕНТИЧНОСТІ
В РОМАНАХ
ЮРІЯ
АНДРУХОВИЧА

могучство («Скорпіон»), або сприймаючи весь довколишній світ як нескінченну однорідну пустелю, де людину приречено на вічну самотність («Пустеля») ⁴⁵. «Своє» і «чуже», виявившись рівно невід'ємним, не дало людині почуття повноти володіння світом, а навпаки, викликало почуття «двоїстости», неповноцінності, призвівши до особистісного краху.

Спроба звільнення від «Mal de soi», що виникає в процесі кризового усвідомлення суміщення «свого» і «чужого» в одному, по-своєму відбита в романі А. Джебар «Любов, Фантазія», де захоплення Францією Алжиру в 1836 р. зображене не лише як якесь «криваве весілля» двох світів, плодом якого став абсолютно інший світ, «двомовність» і «бікультурність» якого і стали його повнотою, його багатством.

Схоже рішення (яке звільняє від «маргіналізму», і східного, і західного) пропонує в 90-ті рр. марокканець А. Катібі, який свого часу палко «відкидав» Захід за принципом «відплати» за історичне Зло колонізації.

У його романі-есе «Двомовна любов» ⁴⁶ «подвійна єдність» любови стає символом універ-

сальности Життя, подоланням різности в певному «андрогінному коді», що закріплює обидва смислові знаки («своє» і «чуже») в семантичному синтезі, що стає певним третім рівнем у людському спілкуванні.

Вічний «exile» – М. Діб також намагається віднайти якесь синтетичне рішення. Письменник, роблячи спробу створення метисного образу нового світу, змалював у романі «Інфанта мавра» ⁴⁷ дитя, позначене Сходом і Заходом, яке мріє розтопити «мармур снігів» Півночі й охолодити жар безплідних пісків південної Пустелі, та головне – знайти в ній священну і для мусульман, і для християн Крилицю, Джерело води, що Життя оновлює і творить ⁴⁸.

Можна, звичайно, дорікнути за певну утопічність ідеалів Діба, Катібі та Джебар як представників старшого покоління магрибців, уже змучених від невідбутности конфлікту «свого» і «чужого». Але от і зовсім молода Джура, алжирка, котра живе у Франції (відома виконавиця берберського фольклору, яка пережила трагедію вигнання з «власного» світу, криваву помсту), також вимагає Гармонії Сходу і Заходу, ісламсь-

моозначення й самоопису було б пасткою, втрату свободи, здатності до «ненаївної», чи, як висловився б Шлегель, «необумовленої», спонтанности існування і мовлення. Таким чином, винесені в епіграф «Московіади» Чубаєві рядки – «Нехай і на сей раз вони в нас не вполюють нічого» – можна інтерпретувати і так: нехай вони не дають нам означень, не нав'язують нам свої мертві (як у інфернальному підземеллі «Московіади») символи.

Наділений численними атрибутами самого автора, герой «Перверзії» Стах Перфецький у розмові зі священником робить важливе метамовне зізнання: «Говорити про себе – одна з найбільших доступних мені втіх. Я так люблю цю справу, що навіть найтяжча сповідь не приносить мені страждання, а саме тільки задоволення» (2, 114). Стах, як і герої інших романів Юрія Андруховича, – істота дискурсивна, ніде поза мовою не присутня і майже невловна. Він асоціальний і маргінальний, хоча згідно з письменницьким задумом лови на нього влаштували якісь впливові анонімні сили. Перфецький – «повсюдний перформенсист», автор спонтанних блискучих імпровізацій і містифікацій, зміст яких ча-

сто сам забуває одразу після розповіді. Його балакучість онтологічна: заберіть у Стаха його мовлення – і ви втратите єдиний доказ його існування. Його мова – це його тіло, єдиний справжній *corpus delicti*, який безнадійно шукали венеційські водолази у водах каналів. Тому він постійно говорить там, де можна (і слід) промовчати, змушуючи мову виконувати функцію, що полягає в тому, аби упевнити нас у власному існуванні – і нічого більше (7, 208).

З погляду здорового глузду і ужиткової моралі балакучі герої Андруховичевих романів практикують (переважно усупереч контексту ситуації) елементарну брехню, причому чисто ірраціональну, оскільки така практика не має мети попри себе самої. Вони приречені на непряме висловлювання, «природність», наївність не дається їм *a priori*. Використання мови цими «брехунами» глибинно еротичне: вони плекають насолоду від вільного розкошування означника, параномазійної гри, різючих семантичних зударів, розкутого ненормативного синтаксису.

Нарцисичний еротизм зверненого на себе мовного потоку (потопу, в якому тоне усякий цілісний, «наївний» суб'єкт) містить імпліцитні культуротворчі

кого та християнського світів. Скинувши «килим мовчання», вона мріє про «сезон нарцисів», про вічну весну, що розтопить кригу людської ненависти, помсти і назавжди звільнить людство від війни світів. «Я і звідти, і звідси», – рішуче вигукує оптимістично налаштована Джура, стверджуючи свій нерозривний зв'язок і зі «своїм», східним, і з «іншим», західним світом, позбувшись почуття «чужості»⁴⁹.

Але гармонія «співзвуч» у творчості Джури – немов «музика у кризі» (висловлюючись словами Б. Пастернака), як і дівівська інфанта, немов крихка темна квітка на білому снігу, як і майже неможлива «Любов» Катібі, як і схоже на «любов-ненависть» «криваве весілля» Джебар, – це все лише рідкісні ноти надії на можливість подолання «Mal de soi» в літанії «нічійности»⁵⁰, що позначила біль існування й особливо голосно звучить тепер.

«Особливо» – тому що це біль метисности, яка вже відбулася і в житті, і в творчості тих, кому випала доля народитись на Заході. Захід, Франція – їхня батьківщина, хоча вони – діти магрибців. Самосвідомість бьорів далека й від райдужних

сподівань Джури на «сезон нарцисів», і від передчуття героїнею твору М. Діба можливості суміщення «гарячих пісків» Сходу та «мармурового снігу» Заходу. Воно трагічне, хоча, поза сумнівом, саме в цьому трагізмі й полягає біль народження Нового світу, створення якоїсь абсолютно нової якості. Наразі воно – в наполегливих пошуках самоідентифікації, загостреному самопочутті в межах своєї географічної батьківщини, часом наполегливому і навіть настирливому бажанні визнання себе європейцями, і майже тією ж мірою – в завязатій самодиференціації – своїх етнічних, історичних «коренів», пов'язаних з нехарактерними для європейців звичаями та традиціями. Усе це – свідчення нової «маргінальності» як щодо Сходу, так і щодо Заходу, що призводить до гіркоти констатації своєї «нічійности»: ні географія (Захід), ні історія (Схід) – не зовсім рідне, не цілком «своє», як і не зовсім «чуже», хоча не зовсім визнає їх, бьорів, своїми «справжніми» дітьми.

Звідси – часом таке характерне у книгах бьорів, майже невротичне ствердження «я — зі Заходу!»⁵¹, такий же часом мало не нав'язливий,

стратегії. У радісному карнавальному мовленні романів Андруховича, в якому зливаються далекі категорії і концепти, жанри і стилі, мовні ігри і практики, експресії, жаргони, діалекти, ідіолекти, традиції тощо, народжується і відбувається як естетичне явище іронічний суб'єкт, крихка, проблематична цілісність якого потребує для її підтримки постійних нарративних зусиль, текстотворчої кмітливості. Адже він сам чітко усвідомлює відносність не лише даних йому, «готових» образів реальності та її історії, «релятивізм чеснот і гріхів», а й власних фікцій, власної мови. Він усвідомлює себе як продукт власних естетичних шукань – дещо необов'язковий, один з множини можливих. «Історія могла бути іншою», – каже в «Московіаді» (З, 172) підпилий Отто фон Ф., а оскільки вона така не змогла, то можна вигадати «крашу», «іншу», поряд з якою і та єдина, радикально дана, раптом оголить свою штучність, сконструйованість.

Мовотворчість автобіографічних персонажів Юрія Андруховича (усі вони поети, тобто винахідники мови) заснована на органічному для іроніка нігілізмі – потребі переосмислити, переоцінити певні

цінності, традицію, наявний стан культури. Є чимало способів реалізувати скептичну настанову. Кундера, скажімо, творить романний світ у перспективі «запеклого неототоження», яке не в останню чергу досягається шляхом метароманної гри. Андрухович обирає карнавал і молодість. Мовна діяльність його персонажів форматується імітацією ювенільного бачення світу. Саме юність ще зберігає інфантильну здатність переживати дійсність як можливість та гру і водночас є відкритою до всіх радощів і прикросів життя. Юність, молодість – це час ініціації й народження ідентичності, а в прозі Андруховича вони означають ще й особливий стан творчої свідомості, яка зосереджується на безпосередній теперішності, ототожнюючи час дії і мовлення, максимально наближаючи останнє до перформативу.

Проблема художнього часу в досліджуваних текстах заслуговує на окрему розмову. Кожен із романів нашого автора – це, безперечно, *zeitroman*, «вигаданий досвід часу» (Поль Рікер), досвід звільнення від історії в акті письма. Цей досвід застигає у вигляді специфічної часової конфігурації дискурсу, в якій аорист, імперфект і плюсквамперфект належать

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

СЕРГІЙ БОРИС
ІРОНІЯ
І САМОТВОРЕННЯ
ІДЕНТИЧНОСТІ
В РОМАНАХ
ЮРІЯ
АНДРУХОВИЧА

орієнталістський «орнаменталізм» – стилізація під фольклор, казкова тематика⁵². Тими самими причинами пояснюються і спроби бьорів якось пов'язати західно-східні основи і самовизначитись у просторі двох світів, тут же криється джерело їхньої своєрідної «порубіжності», їхнього перебування на межі, що відділила «багатство» Заходу від «злиднів» Сходу, й характерне для цих письменників усвідомлення «окраїнності», «передмісності» (*Littérature de faubourg*). Це відбито у багатьох творах бьорів, написаних специфічною арабо-французькою мовною сумішшю, повною жаргонізмів емігрантського (магрибського) середовища, просякнутих атмосферою «темних закутків» життя, його «околиці», «зони», де панує почуття нічийної приналежності (*de nulle part*). Почуття викинутості, ізгойства, непотрібності, вродження другого покоління іммігрантів у землю чужини їхніх пращурів, яке ще не відбулося, звичайно, визначене наразі очевидною неможливістю (як політичною, так і соціально-психологічною) повної самоідентифікації бьорів або зі Заходом, або зі Сходом⁵³.

Сьогодні бьори не стільки доводять свою «ес-

тетичну повноцінність», своє природне право на західний спосіб самовиразу (французькою мовою), скільки прагнуть своєї рівноналежності і до Заходу, і до Сходу й водночас показують свою культуру, свою літературу як явище, яке «виламується» і з Заходу, і з «чистого» Сходу⁵⁴.

Проте констатація «окраїнності» і протест проти своєї «маргінальності» не можуть не зумовити появи у книгах бьорів нових граней свідомості глибоко «нешасного». Герої та героїні таких книг бьорів або глибоко страждають в тіснині життя, не бачачи світла⁵⁵, або рано гинуть, не встигнувши навіть зустріти світанок життя, зустрітися з гнітом несвободи, несправедливості, пізнати біль доволишньої нелюбови. Не дивно, що у такого ще доволі молодого явища в культурному просторі й Заходу, і Сходу, яким є література бьорів, герої художніх творів зазвичай дуже молоді; дивує велика кількість персонажів, які пішли з життя, загинули, були розчавлені, вбиті, вчинили самогубство⁵⁶.

Здавалося би, такі настрої, характерні багато в чому для чергового *fin de siècle*, його «занепадницькі» інтонації певним чином маніфестують

145

СВЕТЛАНА
ПРОХОЖІНА
MAL DE SOI,
АБО КРИЗА
САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ
У ПРОСТОРІ
СХОДУ
ТА ЗАХОДУ
(ХУДОЖНІ
СВІДЧЕННЯ
ФРАНКОМОВНИХ
МАГРИБЦІВ)

до часів «виключених», а теперішній (причому переважно тривалий теперішній, матеріально в українській мові не виражений, так званий *Present Continuous*, за англійською термінологією) і перфект (минулий в теперішньому, *Perfect Continuous*) – до «включених». Саме така часова конфігурація з базовим теперішнім часом, особливо виразна у «Московіаді» та «Перверзії», уможлиблює, навіть передбачає автореференцію, тобто мовлення, нарцисично звернене на себе, обсервацію обсервації, іронію, спрямовану на самого іроніка. Дискурс стає метадискурсом, темою творчості – сама творчість та її складні стосунки з життям.

Так реалізується діалектика самотворення і мозаперечення: зосередженість на теперішньому «звільняє» суб'єкта від минулого, перетвореного на параною, і майбутнього, перетвореного на утопію, а водночас оживлює це минуле й майбутнє в граматичному теперішньому мовленнєвому акті. «Наше «тепер», – узагальнює Юрій Андрухович, – це єдине, що ми таки на правду маємо [...]. А здатність досягнути себе у «тепер» – це, можливо, єдиний шанс на порозуміння з навколишністю» (4, 97).

Проблематизація і пересотворення ідентичності в дискурсі здійснюється за допомогою особливих риторичних операцій та експериментів із оповідними формами. Звільнення теперішнього від «безодень» минулого і майбутнього прирівнюється до звільнення від «чужого слова» про себе. Воно можливе лише для суб'єкта (і героя), чіє мовлення народжується в точці іронічної непричетності до будь-якого прямого, авторитарного слова. Блазенада і постійна словесна гра – навіть в тих сюжетних епізодах, де, здавалося б, вимагалась імітація щирості, однозначності вислову, – і є мовною практикою, в якій герої доводять своє право на непричетність, на відмову. Герой одягає маску карнавального блазня. Маска взагалі перетворюється на риторичну операцію самоусвідомлення і рефлексії іронічного суб'єкта. Основним жаданням, яке рухає цим суб'єктом, а отже, й сюжетом, у першому романі Юрія Андруховича є нігілістичне бажання «стати іншим» (3; 76).

Саме за цим пересотворенням, «воскресінням духу» у гротескний карнавальний Чортопіль прибувають сучасні українські поети – Хомський, Мартофляк, Штундера і Немирич. Композиційний кістяк

зростання подібних творів із давньою західною літературною традицією. Проте очевидно й інше: нові «квіти зла», ці зовнішні ознаки безвиході – не стільки свідчення безнадійності, примирення зі злом, скільки біль народження, змішаний з болем неприйняття «нового дня», що тільки займається, оповитий мороком «похмурого світанку»⁵⁷, явища того життя, яке позначене незручною, бентежною «метисністю», що в ній людина стає чужою і для того, і для іншого світу, водночас несучи в собі «корені» того й іншого.

Це, на мій погляд, є новою гранню в екзистенціальній концепції «чужости», метафізичного «вигнанництва» людини і новою гранню теми «сторонности» в самій маґрибській літературі: бьори по-своєму сприймають «чужину» свого існування, вона для них не холодна чужа земля, а зла *батьківщина*. На противагу тим творам маґрибців, де на світанку народження франкомовної творчості північноафриканців у 50-х рр. XX ст. Захід постає землею обітованою, у книгах бьорів Захід – холодний Дім. Ілюзії, очевидно, породжуються туманним образом «Вітчизни предків», але і там вони найчастіше розбиваються

в порох нестерпним для письменників гнітом релігійної догми та середньовічних традицій⁵⁸.

По-новому постає у бьорів і Захід, його «літературний пейзаж». Це – незвичайний для маґрибців похмурий «притулок», сумне, сіре тло нереалізованих сподівань і мрій (вони не шукали їх тут, вони народилися тут). Цей «пейзаж» не є чужорідним, він немов злитий із героями творів і є органічним елементом не лише географії їхнього існування, але і стану душі, який вони називають *intra-muros* – образом внутрішньої замкнености в колі нерівності, в «мурах» відкинutoсти, приреченістю на психологічне відчуження довколишніх середовищем, для якого вони, незважаючи ні на що, залишаються «прибульцями»⁵⁹. Не випадково ще на початку 50-х рр. марокканський письменник Дріс Шрайбі зафіксував у романі «Козли» не лише французьке найменування північноафриканських емігрантів, їх презирливе прізвисько – «boucs», але і його німецький відповідник, який часто застосовують французи – «Raus» у ньому, крім усього звучить запрошення «забиратися геть», адже з ними, «чужими», постійними збудниками певного «універ-

роману доволі простий: спочатку оповідається про кожного героя та його дорогу на свято зосібна, потім лінії персонажів зливаються в першому контрапункті з апотеозом карнавальної процесії, після чого шляхи їхні, за задумом автора, знову розходяться і кожен проживає ініціаційну ніч по-своєму, а вранці – другий контрапункт і розв'язка у вигляді грандіозного спектаклю-псевдопутчу. Концентрація часу, місця і дії в романі нагадує приписи класицистичної поетики для драми.

Драматизуючи, письменник майже відмовляється від конвенційної «об'єктивної» оповіді, минулого часу, літературної нормативної мови і цілої низки ідеологічних та естетичних кліше, що забезпечували автоматизм сприйняття тексту (анти) колоніального свідомістю читача. Юрій Андрухович грає різними видами оповіді, витворюючи доволі вишуканий ритм зміни голосів і нарративних прийомів, постійно тримаючи в напрузі читача.

Специфічна іронія, відома ще з середньовічних риторик як схвалення-через-осуд і осуд-через-схвалення, в монологах і репліках Хомського, Немирича, Штундери, Мартофляка і Марти стає ефективним

засобом самоусвідомлення й самокритики. Колективний портрет «цвіту нації» багатьом на поч. 90-их видався просто шокуючим, блюзнірським: всім персонажам-поетам тією чи іншою мірою властиві інфантильність і нарцисизм, безмежна відданість алкоголю і дивна суміш сексуальної невдоволености з неспроможністю, боягузливості і дитяча жорстокість, поверховість суджень і цинічне ставлення до авторитетів та цінностей (колоніальних і антиколоніальних). А ще слід додати таку незвичну для тогочасного українського письменства, переважно цнотливого й делікатного, повсюдну і повсякчасну в устах героїв табуйовану лексику – здебільшого добірний «руській мат». Однак, попри все герої не стають безнадійно відразливими, а навіть навпаки – завдяки неодмінній самоіронії, карнавальній розкутості, блискучому, хоч і місцями грубому, гуморові, виявляються досить симпатичними читачеві. Значною мірою їх від вульгарности й плоского цинізму рятуює оте гостре, почасти неусвідомлене ще бажання стати іншим.

Надії на звільнення від «безодень» минулого і майбутнього, на здобуття автентичности в мовній

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

СЕРГІЙ БОРИС
ІРОНІЯ
І САМОТВОРЕННЯ
ІДЕНТИЧНОСТІ
В РОМАНАХ
ЮРІЯ
АНДРУХОВИЧА

сального страху», пов'язані підозра та презирство, що ніколи не щезають. Саме як intrus, як той, що «вдерся» в чужий простір, як метафорична тканинна несумісність, постає герой багатьох творів Бьорів, самопочуття чужості якого не менш очевидне, ніж відчуж його Іншим, l'Autre. Тому по-новому звучить у творчості Бьорів інша давня тема магрибської літератури – тема «бунтарства», «повстанництва». Вона не схожа ні на камюзіанський «бунт» – одвічну приреченість людини на непримирення зі Злом, ані на повстання героя, борця проти конкретного зла – колоніалізму, фізичного чи духовного рабства. Це – «бунт» за визнання своєї рівності з Іншим, хоч і при усвідомленні своєї різності з ним⁶⁰.

Складне питання захисту свого «я» супроводжується *напруженням тиші*, де сконцентрувались і страх, і невпевненість, і безсилля, де відчувається передусім дистанція оточуючого світу. Можна, звичайно, «втопити» ці страх і безвір'я в сумній іронії чи спробувати піти у «вічні» турботи буття і створити щось схоже на екзистенціальні варіації теми життя як «щасливої смерті»⁶¹. Але переважне звучання творів Бьорів 80-90-х рр., літератури ще зов-

сім молоді, – це звучання мінорне, і світанок цієї літератури справді нагадує «непевні присмерки».

Уповні відчуті гіркий присмак стану «нізвідки» (nulle part)⁶², збентеженість душі, цей новий «Mal de soi» дає можливість молодий прозаїк Ніна Бурауї. Вираз «Mal de soi», як я зазначила вище, належить саме цій письменниці. Він – із її роману «Танець мурен», а дебютувала Бурауї (і відразу ж отримала премію «Інтеркниги» в 1991 р.) романом «Та, що підглядає без дозволу». В ньому було відтворено картину життя «без світла», процес «зникнення» людини, примусового занурення її в морок, у могильну замкненість «порожнечі», у безглуздість «закам'янілості» релігійних заборон. А тому все *означене* в романі – однозначність неприйняття, заперечення означуваного: Схід для Бурауї – місце смерті, безвихідь, глухий кут Історії. Але де ж тоді двері в інший світ? І, можливо, сонце знову сходить на Заході⁶³?

Але дивна річ: молода прозаїк, котра змалювала у своєму першому романі картину життя як картину смерті, продовживши пошуки *le vrai* – справжнього, істинного, – напише свою наступну книгу (роман «Мертвий кулак») як картину смерті,

147

СВЕТЛАНА
ПРОЖОГІНА
MAL DE SOI,
АБО КРИЗА
САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ
У ПРОСТОРІ
СХОДУ
ТА ЗАХОДУ
(ХУДОЖНІ
СВІДЧЕННЯ
ФРАНКОМОВНИХ
МАГРИБЦІВ)

діяльності автор покладає на гру словом, розмаїття і вигадливість якої в «Рекреаціях» здатні вдовольнити найвимогливішого літературного гурмана. Передусім суб'єкт іронії вдається до гри з різноманітними мовними аномаліями, виходячи, очевидно, з ототожнення мовної норми й ідеологічної. Загалом, сама інтуїція часу як зламу, розриву, порушення стає інтелігібельною завдяки авторським експериментам з лексичною, словотвірною, синтаксичною нормативністю, з сумісністю понять і когерентністю викладу. Навіть назва карнавального дійства містить ненормативний в літературній мові активний дієприкметник теперішнього часу – «свято воскресаючого духу», який акцентує на незавершеності, поточності події, її одночасності з моментом оповіді. Маргінальні, неофіційні мовні практики, в яких панує відступ, помилка, незв'язність, приваблюють іронічного суб'єкта своїм підривним, критичним потенціалом. У романі знайдемо імітацію мови божевільного, мови п'яного, коли слова поєднуються у фрази, ніби всупереч семантико-синтаксичним моделям і «максимам спілкування». Скажімо, п'яний Мартофляк, охарактеризований дружиною як «сплячий пророк», спромігся на такі глибоко-

думні повчання для молоді, більше схожі на пародіювання якихось профетичних самовпевнено авторитетних приписів: «Розумієте, друзі, кожен наш крок – це прямування шляхом. Попіл імперій здатен усе замести, але є ще одвічний вітер, повітряний рух, озонні потоки [...]. Слухайте власну кров, бо кров – це держава. Шануйте кожну травинку, адже трава – це нація, це надія. Моліться лишень тоді, коли бачите мушлю, чи птаха, чи рану. Дійшовши наприкінці літа до себе самих, зрозумійте, що шлях безконечний. Бог є Любов, Бог є Нафта, все інше теж» (3; 74). У цьому фрагменті, що імітує символічну, майже містичну енігматичність і багатозначність, насправді комбінуються – розкуто, сп'яну – вельми обтяжені минулим концепти і мітологемами. Тут є всі визначальні складові антиколоніальної риторики поч. 90-х: Бог, імперія, шлях, нація, держава, кров, слово [зброя], вітер [змін]. Не можна заперечити, що безтямний Мартофляк сподобився на кілька блискучих метафор і елегантну симетричність експромту, однак така «кестетизація» лише руйнує патетичний ореол і серйозний, авторитарно-однозначний контекст, у якому згадані концепти найчастіше виявляються релевантними.

що була життям героїні на Заході. Книга навмисне писалася як щось на життя не схоже, з життям не пов'язане, а тому відверто символізувала простір смерті. Юна героїня «Мертвого кулака», котра живе на цвинтарі, згадує про своє дитинство як про повільну смерть серед людей і мріє чимшвидше піти з життя, забути про світ зла, частиною якого стала і вона сама⁶⁴.

Нова страшна історія, яку розповіла Бурауї, читається як продовження першої, хоч і виявляється «західною» варіацією все тієї ж теми – вкраденого, «забороненого життя», «абсолютної самотності» і тотального триумфу мороку без виході. Прочитаний у контексті традиції сучасної маґрибської літератури про «чужину»⁶⁵, в контексті поетики цієї літератури та її естетики, «Мертвий кулак» як книга про Захід є *кінцем* міфу про «землю обітовану» для емігрантів та їхніх дітей. Прочитана ж у контексті літератури бьорів, повість Бурауї – свідчення народження на цій землі людини, що почуває своє «ніщо», свою «нічийність», «нізвідкість», заглибленість в «пороженечу», «закинутість у чужий світ», де людина приречена на ранню смерть.

Цей самий мотив – приреченості на ранню смерть – і в романі Бурауї «Танець мурен», де особливо гостро та болюче звучить тема неможливості для бьорів стати єдиним цілим із доволішнім простором життя. Мати героя твору, підлітка, що почуває свою «непотрібність» світу, зримо явила йому «вину» її покоління, сама будучи «rejeton» (покидьком) чужого на цій землі, несучи в собі вічну вину та біду свого народження, адже була донькою того, хто був ворогом цієї землі.

Її син, *дофін*, спадкоємець «Зла Історії» (на відміну від дібівської *інфанти* – спадкоємиці та провісниці Добра), хотів звільнитися від вічної «печаті» на собі, що не дозволяла вільно «дихати», «нормально жити», бути схожим на всіх. Знаючи про минуле, в якому була Війна, він зрозумів, що образ «клубка змії», який увиживався йому так часто, тепер ожив, матеріалізувався, й він загине від їхнього «смертельного укусу».

Самосвідомість бьорів чимось нагадує драматичні пошуки старшого покоління маґрибських літераторів (40-60-х рр.) – ті самі болісні спроби культурної самоідентифікації. Тільки те-

Нестримне іронічне цитування, гра алюзіями, пародіювання і стилізація найрізноманітніших високих і низьких, елітарних і масових жанрів перетворюють тексти письменника на *lingua sacra pileata*, барвистий лексичний ярмарок, синтаксичні сатурналиї. На відміну від традиційного «аналітичного» роману, якому притаманна тенденція до соціально-психологічної універсальності зображуваного, проза Юрія Андруховича розвиває своєрідну лінгвальну енциклопедійність, без претензій пробитися в сутність «реального» світу об'єктів і закономірностей. Мова, повторюємо, для автора-іроніка – це першостихія і першопринцип, у якій і згідно з яким народжується зв'язна картина дійсності і цілісність суб'єкта. Література, за точним прогнозом Ролана Барта, стає «критикою мови» (5; 354).

Однією з найважливіших ігрових стратегій іронічного суб'єкта, що невтомно релятивізує й досліджує лінгвальні основи власної ідентичності, є особлива мовна фігура, яку можна назвати ексцесивною, або фігурою надміру. Це своєрідна тріщина, що розриває плавну, відшліфовану до автоматичної «природности» поверхню синтагматичного потоку, мовний

сплеск, тавтологічне забалакування, розкошування означника на тлі явної «розрідженості» означуваного. Прикладом може бути розкішний перелік учасників карнавального дійства чи, скажімо, блискучий опис свята, на якому можна «купити гороскоп у кооператора або з'їсти шашлик, або постріляти з лука у величезного картонного Сталіна [...], або намалювати собі писк синьою й жовтою фарбами, або послухати ораторію [...], або купити собі «Біблію» арабською, або «Коран» українською, або порнокалендар, або відеокасету, або пістолет Макарова, або оленячі роги, або півня, або курку, або прапор, або джинси, або тіло, або Бога, або морфій, або ребра, або груди, або пиво, або воду, або люльку, або цегляки, або шкіру, або рану, або зобратися і піти до готелю, або ходити тут до ранку, або вмерти...» (3; 71).

Довжелезний список усіх карнавальних спокус добре відтворює гамірну, безладну атмосферу карнавалу, однак не можна не помітити, як поступово висловлювання наче відвертається від референта і починає опікуватися лише собою: з'являється виразний хореїчний ритм, експресивно наприкінці обірваний. Суб'єкт висловлювання в певній точці дис-

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

пер постійне запитування бьорів, дітей французьких «околиць», – «хто ми?»⁶⁶ – характеризується певною агресивністю самоствердження на західній літературній сцені, захистом свого права на певну «гібридну» мову (історія повторюється, якщо згадати, що французькі *pieds-noirs*, «чорноногі», також захищали «самобутність» мови своєї, *колоніальної* літератури), далекої від літературної, повної суміші французького аргю з арабізмами, що активно проникають у розмовну мову французьких шкіл – у тому числі й університетів, де сьогодні вчать всі разом, уся величезна багатобарвність етносів, які населяють сучасну Францію.

Але річ, звичайно, не в «гібридності» мови, не в «кентавризмі» існування. «Болять» й «історичні корені», «болить» і новий «ґрунт», що все ще тебе відкидає. Але і повернення в минуле, на батьківщину предків, не має сенсу: там вже давно всіх тих, хто «поїхав геть», а тим паче народився на Заході, вважають «чужими».

Проте й ті – старше покоління франкомовних маґрибців, – хто не може не пам'ятати про вічний поклик Вітчизни⁶⁷, не може не чути до кінця днів

своїх голоси Матері⁶⁸, з новим сумом і новим болем відтворюють картину влади «чужого» у своїй рідній країні. Воно – це «чуже» – в розгуді релігійної нетерпимості, нового неприйняття «західного», в смуті громадянської війни, відбитої не лише як «безлад речей», але і як продовження прокляття «Війни» взагалі, що довічно тяжіє над Алжиром і неперебутно тріумфує на цій землі у всі часи⁶⁹. Метафізика «Зла» нібито заперечує всі зусилля Революції, і головне – народжений чи відроджений нею міф про Свободу, Рівність і Братерство. Варіацією «краху» цього міту, розвінчанням ілюзій, пов'язаних із можливістю реалізації якихось романтичних ідеалів, є своєрідна десакралізація «близничного міту» (як міту про споконвічну *рівність* народжених з «однієї оболонки»), наповнення його земним, реальним сенсом, у якому зафіксовано в образі «повсталих» один проти одного братів-близнюків кінець ілюзії «єдності народу», початок братовбивчої громадянської війни, відтворений у романі «Безлад речей» Буджедри, та її лютий розгул у «Проклятті» Мімуні.

І тому навіть народжений на Заході її син, котрий відгукується на «заповіт Матері», виконує її

курсу втрачає означуване і зосереджується на естетичній фактурі означника, відкриває його несподівані ігрові можливості, добирає однорідні – по парадигматичній осі – форми.

Таким чином, ексцесивна фігура – це завжди нібито невмотивований, несподіваний, а тому в контексті конкретної ситуації мовлення комічний стрибок на метадикурсивний рівень. Це – порушення питання про валідність і виражальну здатність мови, еластичність її конвенцій і, закономірно, – про літературність літератури. Прикметно, що питома вага і роль фігури надміру зростає в тексті «Московіади» і особливо в «Перверзії». Від «Рекреацій» до останнього роману творчість Андруховича послідовно і неухильно еволюціонує в метапрозу, прозу про прозу, сягаючи в «Перверзії» орнаментальної нарцисичності тексту, захопленого дотепним коментуванням себе самого і самопародіюванням.

Зрозуміло, що часова конфігурація такої іронії орієнтована на безпосередню незавершену теперішність мовного акту – *ось я вимовляю, я оголошую, я пишу...* Таку одержимість теперішнім Фредерік Джеймсон називає шизофренічним (не в сенсі

діагнозу) досвідом темпоральності. Розпад часового потоку дорівнює розпаду синтаксису, фрази, суб'єкта (*subject, sujet*, в багатьох романських і германських мовах це слово означає і підмет, і тему, і сюжет, і предмет, і об'єкт, і людину). За спостереженням Джеймсона, шизофренічний досвід – це досвід дискретних матеріальних означників, які не вдається зв'язати в послідовність (6). Розпад означника унеможлиблює персональну ідентичність шизофреніка у нашому сенсі, оскільки вона залежить від переживання постійності власного «Я» у часі, яке, власне і забезпечується мовою. Іронічний суб'єкт, експериментуючи зі зв'язністю мовлення та дієгезису, постійно перевинаходить себе в теперішньому, ніколи не зупиняючись у пошуках цілісності як «повноти часів». Такий досвід зовсім не втішний, як може здатися захопленому блискучим гумором письменника читачеві. Це досвід втрати ґрунту, запаморочення, падіння між минулим і майбутнім, розгубленості між дійсністю і фікцією. У «Рекреаціях» він подається як невдача персональної ініціації героїв. Містерія ідентифікації не вдається, перетворюється на фарс. Апотеозом стає путч-гепенінг, в якому герої набули дос-

волю – «повернутися до рідної землі» – віднови-ти свій зв'язок із нею (як це відбувається з героєм роману М. Діба «Як захоче Диявол»), не в змозі прийняти цей світ, де панує новий «льодовиковий період» і купчаться трупи людей, роздертих «дикими собаками». Слід зазначити, що франкомовні письменники при всьому їхньому прагненні відтворити об'єктивну картину *причин* війни, показати різні соціальні й політичні джерела народного гніву й невдоволення, не можуть не спрямовувати вістря критики і на ознаки очевидного релігійного фанатизму, пов'язаного з настанням «ісламського фундаменталізму». Проте, з погляду художнього, картина *тріумфу Зла* являє передусім інтерес як своєрідний трагічний результат еволюції магрибців упродовж всього його розвитку: від людини, котра «чинить бунт», потім – до «повстанця», «борця», «месника за народ», після того – до людини «в сумнівах», від неї – до «маргінальної», до «зламаної»⁷⁰ і, нарешті, до «розчавленої», «роздертої» (цей образ в прямому значенні слова виникає і в Буджедри, і в Діба) в боротьбі «свого» і «чужого».

У далекі 60-ті рр., усвідомлюючи всю недосконалість миру, здобутого в боротьбі з «Чужим», який раптом виявив свої власні глибокі вади, марокканець Тахар Бенджеллун писав поетичний триптих «Люди під саваном мовчанья»⁷¹. Тепер вже можна сказати, що кінець століття, відбитий в творчості франкомовних магрибців як «кінець століття» (з усією апокаліптичною образністю), дозволяє застосувати не метафоричне, а реальне значення «савану» – килица *смерти* – яке все частіше художники «накидають» на картину життя, відтворену в їхніх книгах.

І все частіше «чужина» як «неуникненність Пустелі»⁷² стає простором життя їхніх героїв. І «*écartés d'identité*» – термін, що виникає в соціологічному дослідженні, присвяченому життю іммігрантів у Франції⁷³, – з фізичного, примусового (чи політичного) позбавлення «права на особистість» набуває в творчості письменників риси метафізичного Зла як *ломсти* за довічну війну світів, за протистояння «свого» і «чужого».

Звичайно, в книгах магрибців є «рецепти» пом'якшення «*Mal de soi*», нові спроби звільнення від нього. Тунісець М. Тлілі звертається до

віду самовтрати, остаточного запаморочення, але досить легковажно ігнорують його, не розпочинаючи серйозної саморефлексії, – карнавал триватиме за планом Мацапури. Бажання «бути іншим» ще не стало етичною програмою.

Певної конкретизації це бажання набуло в «Московіаді», де письменник, зберігаючи в основному вірність обраному в «Рекреаціях» риторичному і стилістичному репертуару, проводить ревізію тоталітарно-колоніальної, «східної» складової української ідентичності. Завдяки невтомному сарказмові автора і героя колишня метрополія постає містом апокаліптичного безглуздя, території розпаду, фрустрації і потворного. Таку «демітологізацію» від остаточного сповзання у параноїдальний кіч рятує лише не менш ущиплива й чорна самоіронія і блазенада, що надає брутальному осуду необов'язковості іронічної гри.

За деякими деталями і сюжетними поворотами (кохана зі зміями, спуск у глибини метро, дідусь-«харон» та ін.) стає впізнаваним іронічно переосмислений міт про подорож Орфея в підземне царство мертвих, що надає глибшого символічного значення

безладним алкогольним пригодам цілком автобіографічного персонажа. Мотив ловів, наскрізний у прозі Юрія Андруховича, у «Московіаді» трансформується маскультівською мітологією поч. 90-х про велетенських щурів в метрополітенах (головний герой Отто фон Ф. – щур за зодіаком). Здобути ідентичність означає передусім розправитися з мертвими, які до того ж виявляються символами, тобто мовою, котрої треба позбутися. Отто розстрілює символи, скидає маску блазня, пускає собі кулю в чоло і, відбувши таким чином архетипне «друге народження», повертається, подарувавши провіднику потяга рибину (важливий у романі символ жертви), на Україну. Ти-повістування, блазенський монолог і нескінченні мовні ігри в цій сюжетній точці законномірно змінюються на ліричну оповідь від першої особи, більше того – від колективного «ми» спільноти, нетривку, майже примарну тотожність з якою все таки здобуває герой. (Не без допомоги алкоголю, – іронічно примружується читач). Це дає йому право на певні узагальнення про народ і країну. Контекст звертання до гротескного короля Олелька бере ці міркування в неодмінні іронічні лапки, додаючи, втім,

СЕРГІЙ БОРИС
ІРОНІЯ
І САМОВТВОРЕННЯ
ІДЕНТИЧНОСТІ
В РОМАНАХ
ЮРІЯ
АНДРУХОВИЧА

«вічних цінностей», до «промислового скарбу», що зберігається в душі кожної людини, яка пам'ятає про Добро і Красу (і свого, й іншого світу), і тоді «nulle part» у її творчості стає не просто місцем «десь у ніде», як у Бьорів, а такою собі романтичною «країною», рауs, горизонти якої збігаються з обрисами людського серця⁷⁴.

Можна послатися на інший вихід, запропонований А. Меддебом, герой якого, втомившись від нескінченного чергування в просторі життя «ісі» й «ailleur» («тут» і «там»), «чужої» і «своєї» сторони, позбувся «самотності» і «злився» з якоюсь ідеальною Коханою, котра чимось нагадувала бездонну небесну Любов суфіїв⁷⁵.

Проте, якщо – звернімося знову до мови медицини – в *анамнезі* «Mal de soi» була історія, а в *катанезі* – психологія (почуття невіддільності царства світу цього), і якщо докволишній соціум такий, що ні «біль», ані «Зло» не зменшуються, то тоді, можливо, мав рацію Бодлер, герой якого, втомившись від чужості світу, де панує тільки хаос, звернув погляд на небо, в пошуках Гармонії, милуючись безтілесними, але чудовими «хмарами»? Чи не тому, що Око неба не ба-

чить різности людської, а віддзеркалює лише *рівність* і *єдність всього*, на землі сущого?

Переклав Володимир Єшкілев

1 Nina Bouraoui. Le bal des murènes. – Paris, 1996.

2 Йдеться про твір Ш. Бодлера «L'étranger» і однойменний роман А. Камю.

3 Франція завоювала Алжир у 1830 р., Туніс – у 1881 р., Марокко – в 1912 р.

4 «Перегукування» з «présence française» («французька присутність») – своєрідною евфемістичною номінацією французького колоніалізму в Африці.

5 Про це див. дослідження Т. Бенджеллуна «Найглибша самотність» (Benjelloun T. La plus haute des solitudes. – Paris, 1974).

6 Chraïbi D. La naissance à l'aube. – Paris, 1985; Boudjedra R. La price de Gibraltar. – Paris, 1987; Mimouni R. L'honneur de tribu. – Paris, 1989 та ін.

7 Про особливу роль цього періоду в історії та культурі Середземномор'я див. напр.: Ланда Р. Г. В стране Аль-андалус через тисячу лет. – М., 1993.

8 Особливо цікаві з виданих російською мовою робіт: Леви-Провансаль Е. Арабская культура в Испании / Пер. з фр. – М., 1967; Куделин А.Б. Классическая арабо-испан-

151

СВЕТЛАНА
ПРОЖОГІНА
MAL DE SOI,
АБО КРИЗА
САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ
У ПРОСТОРІ
СХОДУ
ТА ЗАХОДУ
(ХУДОЖНІ
СВІДЧЕННЯ
ФРАНКОМОВНИХ
МАГРИБЦІВ)

більше ностальгії і смутку, ніж комізму: «Це правда, Ваша Милосте, – така країна існує. Вона не вигадана для Вас Вашими радниками, астрологами й капеланами. Адже найпримхливіша, найбожевільніша (людська!) уява мусить відступити перед справжністю цієї країни. Вона до болю справжня. І нічим не захищена від Сходу, навіть горами» (3, 245). Та, незважаючи на тактичний успіх на Сході, письменник все більше звертається безпосередньо до рефлексії над західною, європейською складовою української ідентичності. Вже в кінці «Московіади» артикулюється це ще невизначене бажання, яке належить розгорнути у дієгезис.

Наступна реінкарнація Андруховичового поета – Стах Перфецький – у пошуках самого себе і задумом автора мандрує, децю, певно, наслідуючи маршрути свого творця, містами Європи. Як напівіронічно зауважує Видавець (одне з ситуативних амплуа автора-гравця), шлях героя – це «вперте, невинне і непомилне посунання на Захід з його ніжним і зосередженим присмерком [...]». Що впаде у вічі – жодного кроку на Схід!» (2; 12).

Звична простота інтриги зовсім не обмежує се-

мантичне багатство тексту, зосереджене в мовній тканині роману, пишна орнаментальність, риторична та ігрова вичерпність якої тут сягнули апогею. Фрагментарна композиція балансує на межі, за якою починається вже нероман. Проблема цілісності й автентики – суб'єкта, мови, карнавалу, речей, подій, культури, – самих умов її можливості стає визначальною у цьому підсумковому метаромані про життя як творчість, про життєтворчість.

Вдалою знахідкою Юрія Андруховича є місце дії, радше – мови. Італія для письменника – це грандіозна метафора, що схоплює гострий досвід співіснування еросу й танатосу, рослин і руїн, форми і хаосу. «Ця прекрасна захаращеність, несамовита облупленість мурів і дике проростання з них зелені [...], ці на кожному повороті явлені спазматичні обійми Життя і Смерті – аж ніяк не хаос [...]. Це був якщо і безлад, то формально довершений не менше, ніж баварський лад. А отже – то був не безлад, ні, щось цілком інше – Великий Витвір. Геніальна стилізація, максимальна організованість форми на невлонній грані перед безформністю», – міркує автор в одному з ранніх есе (1; 39).

ская поэзия. (Конец X - середина XII в.). – М., 1973; Андалусская литература. – М., 1970.

9 З часом чимало північноафриканців, особливо берберів, також прийняло католицизм.

10 Bertrand L. Les chemins du Sud // Anthologie des écrivains français du Maghreb. – Paris, 1965. – P. 97.

11 Hadj Hamou A. Zohra, la femme du mineur. – Alger, 1925.

12 Farès N. Un passager de l'Occident. – Paris, 1974.

13 Boudjedra R. Insolation. – Paris, 1972.

14 Assia Djébar. L'amour, la fantasia. – Paris, 1985.

15 Див., напр.: Вступ А. Меммі до «Антології франкомовних письменників Магрибу» (Anthologie des écrivains maghrébins d'expression française. – Paris, 1965).

16 Цікаво зазначити, що магрибські франкомовні письменники, котрі вивчилися у «школі» Камю, особливо алжирець Буджедра, не приховуючи своїх «перегукувань» із майстром, використовували цей епізод «сонячного насланя» як спосіб прямо протилежної властивості: саме Сонце, його Влада дозволяють герою Буджедри *прозріти* (а не осліпнути), а тому та повстати проти ненависного Порядку, проти чужого свідомості хлопця засилля Традиції, соціального пригноблення та політичної корупції свого суспільства («Сонячний удар», 1970 р.). І хоч акцент *чужості* переноситься нібито зі світу *зовнішнього*, в сенсі протиставлення Заходу – Сходу, на світ *власний, єхидний*,

сама трансформація екзистенціальної чужості в майже «класову» у творчості алжирця свідчить про глибину впливу французького письменника та його невід'ємної «присутності» в магрибській літературі загалом, що засвоїла урок «метафізики» як урок національної історії.

17 Дозволяючи собі саме такий відтінок у визначенні, я поділяю загалом разом із моїм Учителем С. І. Великовським бачення творчості А. Камю крізь призму граней «несчасної свідомості» (див.: Великовский С.И. Грани «несчастливого сознания». – М., 1973).

18 Згадаймо рядки Бодлера, його «L'étranger» (Baudelaire. Ch. Poèmes en prose. – Paris, 1970):

– «Qui aimes – tu le mieux, homme énigmatique, dis? Ton père, ta mère, ta soeur, ou ton frère?

– Je n'ai ni père, ni mère, ni soeur, ni frère.

– Tes amis?

– Vous vous servez là d'une parole dont le sens m'est réste jusqu'a ce jour inconnu.

– Ta patrie?

– J'ignore sous quelle latitude elle est située.

– La beauté?

– Je, l'aimerais volontiers déesse et immortelle.

– L'or?

– Je le hais comme vous haïssez Dieu.

– Eh! Qu'aimes – tu dons, extraordinaire étranger?

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

У стихії розпаду та імітацій, карнавалі нескінченних версій і фікцій головний герой відбуває низку ініціаційних пригод і випробувань. Розпадається все: предмети, мовлення, почуття, музика, тексти, дійства. Втрачає сенс індивідуальність, тобто неподільність речі чи особи, які ніби постаріли разом з Венецією, розтратили ту «ідеальну смисловою енергію» (Лосєв), що пов'язує частини в ціле. У світі «Перверзії» автентичні об'єкти неможливі, читач натикається лише на пастіш, на комбінації уламків, результати склеювання, міксування і реставрації – фрагменти опер, книг, пам'яті, на «лавину текстів» замість єдиної тяглості історії, на вищезгадану перервність і аномалії дискурсу, «прекрасну захарашеність» композиції.

Перфецьким рухає несвідоме бажання ідентифікації і прилучення до «містерії Заходу» саме тут і тепер – в ледве не містичному серці Європи, містимузеї, кладовищі культури, «Вокзалі Усіх Часів і Народів». Він жадає Іншого як дзеркального образу себе самого, як нероздробленого, цілісного «досконалого тіла» (Жак Лакан) – і не знаходить, не здобуває взагалі жодного досвіду певності, переконливої реальності в цьому примарному прекрасному світі

знаків, цитат, фігур, імітацій. Ніби в невиразно зловісному сні майже всі оточуючі «європейці» чомусь виявляються прихованими співвітчизниками чи їхніми нащадками, у вчинках персонажів і в гротескних ситуаціях відчувається нав'язлива загроза. Учасники й адміністрація семінару з незбагнених причин ніяк не можуть запам'ятати прізвище Стаха, наче тому бракує переконливої достовірності, аби отримати єдине, «надійне» ім'я. У «безлічі імен», у численних паронимазійних абераціях (Перфорацький, Перфаворський, Перфемський, Перфецій, Префекцій, Парафінський, Профанський, Преферанський, Префектський, Парфумський, Протекцій і Профундський – у таких фонетичних забавах іронія зливається з вишуканим мовним еротизмом) розчиняється одиничність і справжність героя.

Відчуття загрози, стривоженість мотивується і наскрізною у творчості Андруховича темою ловів: на Стаха полюють якісь неназвані, але могутні сили. Відтак, у кожному ініціаційному епізоді героєві накидається роль жертви. Невипадково деякі з «безлічі» його імен «рибні», та й сам він з цими істотами містично пов'язаний, а риба, як відомо, символ Христа, чиєю

– J'aime les nuages... les nuages qui passent... là-bas, les merveilleux nuages.

(«Скажи мені, загодкова людину, кого більше любиш ти, батька, чи матір, чи сестру, чи брата? – Ні матері немає в мене, ні батька, ні сестри й ні брата. – Друзів, можливо? – Не знав я раніше такого слова. – То, Батьківщину, можливо? – Не відаю, де, на широтах яких, є така країна. – Але, можливо, любиш ти Красу? – Любив би охоче, якби вічною, безсмертною, як боги, була вона. – Золото, мабуть, любиш? – Ненавиджу його, як ви ненавидите Бога. – Але все ж таки, що ж ти любиш, дивна людину, всім чужа? – Я люблю хмари... хмари, що плывуть у височині, лише чудові хмари.»)

В епоху розквіту екзистенціалізму у Франції виходить і невеликий роман Ф. Саган (1961 р.) під назвою «Чудові хмари», в якому вже як епіграф стоїть цей вірш Бодлера.

19 Згадаймо назву одного з *opéra postum* Камю, роману, написаного в епоху до створення «Стороннього» – «Щаслива смерть», де герої мало не з посмішкою прощається із життям, приречений на смерть довгою хворобою, не просто з усвідомленням свого звільнення від страждань, а саме з полегшенням від свого невідворотного «усунення» з життя. 20 «Можна чинити опір Масю (командир французьких парашутистів під час Алжирської війни. – С. П.), але не Мольєрові», – писав Малек Хаддад в есе «Нулі обертають»

ся вхолосту» (Haddad M. Les zéros tournent en rond. – Paris, 1961).

21 Марокканець А. Катібі у своїй книзі «Татуйована пам'ять» показав всю блискучу здатність магрибської літературної франкомовності до засвоєння авангардних форм світового мистецтва ХХ ст. і водночас констатував глибину ненависти колонізованих до «чужого».

22 Souffles. – №1. – Rabat-Casablanca, 1966.

23 Див.: М. Ніссабури, М. Лоакіра та ін. Докладно про марокканську поезію див. мою статтю в кн.: Литература Марокко. – М., 1993. – С. 252-314.

24 М. Діба, М. Маммері, А. Меммі, Д. Шрайбі та багато ін. Про їхню творчість див.: История национальных литератур стран Магриба. В 3-х тт. / Под об. ред. С. Прожогиной. – М., 1993.

25 Див. романи марокканця Д. Шрайбі, тунісія А. Меммі, алжирця М. Діба (Chrad'bi D. Le passé simple. – Paris, 1953; Memmi A. La statue de sel. – Paris, 1954; Dib M. La grande maison. – Paris, 1952) та ін.

26 Романи Р. Буджедри, Р. Мімуні, А. Меддеба, М. Діба та багатьох ін.

27 Творчість А. Сефрії, М. Уарі, М. Таос та ін.

28 Про це – романи Р. Буджедри «Безлад речей», Р. Мімуні «Прокляття», «Тягар життя», М. Діба «Якщо захоче Диявол» (Boudjedra R. La désordre des choses. – Paris, 1990;

153

СВЕТЛАНА
ПРОЖОГІНА
MAL DE SOI,
АБО КРИЗА
САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ
У ПРОСТОРІ
СХОДУ
ТА ЗАХОДУ
(ХУДОЖНІ
СВІДЧЕННЯ
ФРАНКОМОВНИХ
МАГРИБЦІВ)

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

префігурацією був античний Орфей, – і знову ж таки асоціації ведуть до Перфецького, що є «низьким», карнавальним варіантом мітологічного героя. Тривога народжується в самому акті висловлювання – з надміру означника, з веселої невтримної балакучості і гри, що усвідомлюється, зрештою, як неможливість надійно закріпити іменем (мовою) тожсамість названого. Ця тривога – від безсилої і водночас майже по-бароковому орнаментальної семіози: «В цьому кружінні, блиманні й миготінні, у цій розшарпаності та розваленості вже нічого неможливо було з'ясувати, означити і відокремити...» (2; 99). У світі видимостей, уламків і цитат тривога постійно переслідує іронічного суб'єкта, приреченого на постійне переозначення й пересотворення. Надії на радикальну зміну такого цілком «постмодерністського стану» письменник не дає ні в романі, ні в наступній есеїстиці: гра в самотворення триває, вигадуються нові історії, «територіальні ефемериди» і «версії», аби перев'язати «вузли сполучень», вимовити, вивістити себе в теперішності.

Однак було б хибно вбачати в зусиллях іронічного суб'єкта певну *causa finalis* – остаточну мету,

скажімо, якусь вирішальну ідентифікацію, здобуття найорганічнішого образу, адекватного самоозначення. Мовна гра іроніка насправді не має кінця, або, як висловився Перфецький, кінець може бути лише суто умовним, естетичним, він потрібен для композиційного завершення тексту і життєвої авантюри, не більше. А потім – усе спочатку: новий текст, нове вигадування себе з нічого. «Я завжди мріяв все починати спочатку, – звертається Стах із тексту роману до Юрія Андруховича, тобто автор сам до себе. – Тобі цього не зрозуміти, старий. Це несамотивний кайф: зійти з поїзда на невідомій станції і щохвилини вигадувати для себе можливості нового початку» (2; 317). Ще Кіркегор (услід за Гегелем) вказав на головний, як на нього, гандж такої іронії – владиву їй тенденцію до перетворення на вульгарну нескінченність «чистої самоїдної негативності» (9; 231), наслідком якої є своєрідна яловість такого дискурсу, нездатність у кінцевому підсумку запропонувати нову картину світу, істину, мету, словом, нічого, крім безперервної критичної рефлексії іронічним суб'єктом основ власної ідентичності. У нашому випадку – нічого, крім дещо інфантильного й ба-

Mimouni R. La malédiction. – Paris, 1993; Mimouni R. La peine à vivre. – Paris, 1992; Dib M. Si Diable veut. – Paris, 1998) та ін.
 29 Саме так називався роман Д. Шрайбі – «Le passé simple».
 30 Про це – романи Р. Буджедри, особливо «Жевріння» (Boudjedra R. La macération. – Paris, 1985), і М. Хайреддіна.
 31 Mimouni R. «La malédiction», «Le fleuve détourné», «Le printemps n'en sera que plus beau», «La pluie» та ін.
 32 Boudjedra R. La pluie. – Paris, 1986; Khair-Eddine M. Agadir. – Paris, 1967.
 33 Mammeri M. La traversée. – Paris, 1982.
 34 Див., наприклад, трагічний роман Діба «Танок смерті» (1968) чи новелу Тахара Ваттара «Герої повертаються наступного тижня» (1974).
 35 Романи Р. Буджедри «Ломка», Т. Джаута «Збирачі кісток» (Boudjedra R. Le démentellement. – Paris, 1982; Djacut T. Les chercheur d'os. – Paris, 1984).
 36 Memmi A. «La statue de sel»; Chraïbi D. «Le passé simple», «La succession ouvert» (1961); Fares N. Yahia, pas de chance. – Paris, 1970; Boudjedra R. La topographie idéale pour une agression caractérisée. – Paris, 1974; Tlili M. La rage aux tripes. – Paris, 1975; Tlili M. La bruit dort. – Paris, 1978; Tlili M. La montagne de Lion. – Paris, 1988; Dib M. Neiges des marbre. – Paris, 1990 та ін.
 37 Chraïbi D. Les boucs. – Paris, 1954; Chraïbi D. La foule. – Paris, 1960.
 38 Memmi A. Le pharaon. – Paris, 1988.

39 Dib M. «Habel» (1977), «Le sommeil d'Eve» (1989).
 40 Bhiri S. L'espoir était pour demain. – Paris, 1992.
 41 Boudjedra R. Le Vainqueur de Coupe. – Paris, 1981.
 42 «Le mépris de l'Autre» – так називалася публічна лекція, прочитана в Парижі Рашидом Буджедрою в 1994 р., яка зібрала величезну аудиторію, котра почула з уст доволі відомого і на Заході, і на Сході письменника правду про джерела і причини ненависті до всього «чужого», що знову набирала силу як по той, так і по інший бік Середземного моря, а в його рідній країні – Алжирі – набувала (в рамках ісламського фундаменталізму) характер «полювання на відьом» і загрожувала письменникові смертю.
 43 Algérie. Un reve de fraternité. – Paris, 1997. Серед імен – Ізабелла Ебергардт, Жан Пелегрі, Жюль Руа, Габріель Одізіо та багато ін.
 44 Stoneqwest. The Marginal Man // Studies on personality and culture conflict. – 1960. – No 4.
 45 Memmi A. Scorpion. – Paris, 1968; Memmi A. Le Désert. – Paris, 1970.
 46 Khatibi A. L'Amour bilingue. – Paris, 1991.
 47 Dib M. L'infante maure. – Paris, 1994.
 48 Певним чином цей роман «вирвався» за межі простору пустелі, що все тісніше оточував героїв магрибської літератури, особливо нещадно «наступаючи» в останнє десятиліття: Djaout T. L'invention du désert. – Paris, 1989; Dib M.

гатослівного Нарциса, з тривогою задивленого у власний образ, що проступає, поволі набуваючи цілісності, на поверхні його ж мовлення. І, власне, цього на разі цілком достатньо.

1. Андрухович Ю. Дезорієнтація на місцевості: Спроби. – Ів.-Франківськ: «Лілея НВ», 1999. – 124 с.
2. Андрухович Ю. Перверзія: Роман. – Ів.-Франківськ: «Лілея НВ», 1997. – 320 с.
3. Андрухович Ю. Рекреації: Романи. – К.: «Час», 1996. – 287 с.
4. Андрухович Ю., Стасюк А. Моя Європа. Два есеї про найдивнішу частину світу. – Львів: Класика, 2001. – 128 с.
5. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика. – М.: «Прогресс», «Универс», 1994. – 616 с.
6. Джеймисон Ф. Постмодернизм и общество потребления // www.phylosophy.ru/library.
7. Лакан Ж. Семинары. – Книга I: Работы Фрейда по технике психоанализа (1953/54). – М.: ИТДГК «Гнозис», «Логос», 1998. – 432 с.
8. Мамардашвили М. Литературная критика как акт чтения // Мамардашвили М. Как я понимаю философию. – М.: Прогресс, 1992. – С.155–162.
9. Eagleton T. The Ideology of the Aesthetic. Basil Blackwell Ltd, 1991. – 425p.

Le désert sans détour.—Paris, 1992; Boudjedra R. Timimoun. — Paris, 1994.

49 Djura. Le voile de silence. — Paris, 1990.

50 Вислів Л. Уарі в романі «Leila de nulle part» (1993).

51 Наприклад, у творах Фаріди Бельгуль «Жоржет» чи Малікі Вагнер «Північний вокзал» (Belgoul F. «Georgette!»). — Paris, 1986; Wagner M. Terminus nord. — Paris, 1992).

52 Наприклад, в романах Мусси Лебкірі «Зірка, що потрапила моему братові в око» чи Арріза Тамзи «Місяць та Оріан» (Lebkiri M. Une étoile dans l'oeil de mon frère. — Paris, 1991; Tamsa A. Lune et Orian. — Paris, 1987).

53 Твори Мусси Лебкірі, Мехді Шарефа («Чай у гаремі Архі Ахмеда»), Аклі Таджера («Безпаспортні пасажери «Тассилі»), Азуза Бегага («Хлоп'я із зони»), Мехді Лаллаулі («Бьори з берегів Сени»), Мунсі («Весілля бузумців, «Попіл міст») та багатьох інших — яскраві свідчення такої культурної та соціальної маргінальності, психологічної «крайності», політичної «відмежованості». (Charef M. Le Thé au harem d'Archi Ahmed. — Paris, 1983; Tadjer A. Les A. N. I. du «Tassili». — Paris, 1984; Begag A. Le gône du Chaaba. — Paris, 1986; Lallauli M. Les Beurs de la Seine. — Paris, 1986; Mounsi. La noce des fous. — Paris, 1990; Mounsi. La cendre des villes. — Paris, 1993).

54 Право бути і жити повноцінно на тій землі, в тому «багатоколірному» суспільстві, де вони народились, мабуть,

найчіткіше формулюється в повісті Мехді Лаллаулі «Бьори з берегів Сени», в романі Азуза Бегага «Бені, або Приватний рай» (Begag A. Beni ou le paradis privé. — Paris, 1989) і в повісті Тассіді Імаш «Просте дівча» (Imache T. Une fille sans histoire. — Paris, 1989).

55 Як, наприклад, у творі Еулікі Букорт «Понівечена плоть».

56 Наприклад, у повістях Ж. Л. Ясина «Отупіння», А. Калуаза «На 190-му кілометрі», «Факт чорної хроніки», «Урок відсутності», Насера Кеттана «Посмішка Браїма», Ахмеда Зітуні «Вдова і той, що повисвся» (Boukourt Z. Le corps en piecels. — Paris, 1977; Yacine J. L. La beotie. — Paris, 1977; Kalouaz A. Point Kilométrique 190. — Paris, 1986; Kalouaz A. L'encre d'un fait divers. — Paris, 1984; Kalouaz A. La leson d'absence. — Paris, 1991; Kettan N. Le sourire de Brahim. — Paris, 1985; Zitouni A. La veuve et le pendu. — Paris, 1993) та ін.

57 Так називається один з віршів Ш. Бодлера з циклу «Квіти зла» («Le crépuscule de matin»).

58 Як у творах Ф. Кессас, А. Калуаза, С. Букеденні й ін. (Kessas F. Beur's story. — Paris, 1990; Kalouaz A. De Barcelone au silence. — Paris, 1994; Boukedenna S. Nationalité: immigrée. — Paris, 1987).

59 «Той, що вдерся в чужий сад» Камеля Земурі, «Борсанья кам'яному мішку» Раїса Мустафи (Lemouri R. Le jardin de l'intrus. — Alger, 1986; Raïth M. Palpitations intramuros. — Paris, 1986) та ін.

155

СВЕТЛАНА
ПРОЖОГІНА
MAL DE SOI,
АБО КРИЗА
САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ
У ПРОСТОРІ
СХОДУ
ТА ЗАХОДУ
(ХУДОЖНІ
СВІДЧЕННЯ
ФРАНКОМОВНИХ
МАГРИБЦІВ)

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

здзіславкраснодембскі

© Rzeczpospolita, 2002

Львів, 27.07.2002

**МОВЧАНКА ПОЛЯКІВ.
НІМЦІ — ПОВЕРНЕННЯ
ІСТОРІЇ**

Наприкінці 70-х років, коли я вперше приїхав до ФРН, на запитання про земляцтва мені найчастіше відповідали, що не варто надміру на них зважати, бо їх творять такі літні люди, що за декілька років вони відійдуть у кращий світ, а їхні товариства перестануть існувати.

Відтоді минуло чверть століття, земляцтва, як видно і чути, не зникли, а тема вигнання німців стала предметом запеклих політичних суперечок між Німеччиною та Чехією.

Отож, варто спитати, чому зараз, стільки років по війні, це питання виринуло з такою силою? Ми начебто взяли будувати Європу майбутнього, а ще ніколи не було стільки дебатів про минуле. Чому лише тепер обговорюється створення Центру проти вигнання, а його поява стала не лише можливою, але й виглядає неминучою? Найпростіша відповідь — що досі цю тему замовчували, виштовхували в тінь, витискали зі свідомості. Як сказав видатний історик Арнульф Барінґ у промові на з'їзді Земляцтва судетських німців, посилаючись на слова контроверсійного американського публіциста і кандидата у президенти Пата Б'юкенена: «Увесь світ знає, скільки лиха вчи-

60 Особливо яскраво цей процес самопочуття віддзеркалено в романі марокканця, кортий видавця жив на Заході, Т. Бенджеллуна «Гіркота винограду» (чи, дослівно, «Виноград каторги») (Bendjelloun T. Les raisins de la galère. – Paris, 1996).

61 Див. романи Ісаада Рамдана «Пегас», «Дай тільки час», «Запаморочення в районі площі Аббатис» та ін. (Ramdan I. Régase. – Paris, 1991; Ramdan I. Donne-moi le temps. – Paris, 1993; Ramdan I. Le vertige des Abbesses. – Paris, 1990).

62 У Тахара Бенджеллуна таке самопочуття у просторі двох світів героїні його роману «Опустивши очі» здається присутністю в якомусь «третьому місці» (troisième lieu), не пов'язаному ні зі Сходом, ні з Заходом (Bendjelloun T. Les yeux baissés. – Paris, 1991).

63 Bouraoui N. La voyeuse interdite. – Paris, 1991.

64 Bouraoui N. Poing mort. – Paris, 1992.

65 Див.: «Авель», «Тераси Орсоля», «Мармур снігів» М. Діба; «Одинокі ув'язнення» Т. Бенджеллуна; «Заповіт» і «Козли» Д. Шрайбі; «Фараон» А. Меммі; «Набережна квітів» та ін.

66 Своєрідну еволюцію *самономінації* у франкомовних магрибців можна простежити від перших поетичних дослідів епохи опору, що урочисто стверджували: «Алжирець! Це є ім'я моє, моя візитна картка!» (Х. Бухазер), до західної «Жоржет» у романі Ф. Бельгуль і, нарешті, до просто

«chien» (собака) в алегорії Азуза Бегара («Et les chiens aussi», 1997).

67 Докладніше про це див. нашу книгу: Прожогина С.В. «Для берегов отчизны дальней...» («Изгнанничество» и литература североафриканцев на Западе). – М., 1992.

68 Цей своєрідний, споконвічно магрибський мотив, що виникає майже у всіх романах (особливо останніх) М. Діба, Р. Буджедри та ін. і особливо яскраво звучить в романі Лейли Себбар «Мовчанніа берегів» (Sebbar L. Le silence des rives. – Paris, 1993), без сумніву, є своєрідною трансформацією мотиву «Стороннього» Камю, герой якого сприймає смерть матері як певне свідчення власної байдужості, чужості світові, кривого зв'язку з яким він не чуває.

69 Boudjedra R. «Le désordre des choses», «La prise de Gibraltar»; Mimouni R. «La malédiction» та ін.

70 Цей образ виникає не лише у творчості А. Меммі 70-80-х рр., але й останнім часом у романі Т. Бенджеллуна «L'homme rompu» (1994).

71 Les hommes sous le linceul du silence. – Casablanca, 1971.

72 Так називався роман М. Діба: Dib M. Le désert sans détour. – Paris, 1992.

73 Begag A., Chaouite A. Écarts d'identité. – Paris, 1990.

74 Tlili M. La montagne de Lion. – Paris, 1988.

75 Meddeb A. Talismano. – Paris, 1987.

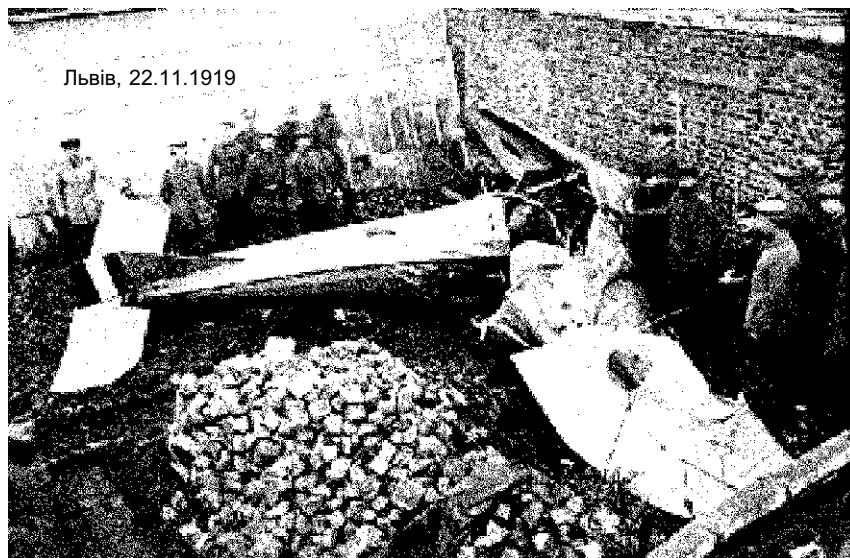
нили німці, та ніхто не знає, скільки лиха німці зазнали». Отож, настав час, аби світ про це довідався. Вигнання – це останній фрагмент «неподоланого минулого».

ПЕРША ЖЕРТВА ГІТЛЕРА

Але така відповідь надто однобічна. Прецінь про вигнання зовсім не мовчали. Хіба що в комуністичних країнах досить довго ця тема залишалася табу, але, якщо йдеться про Німеччину, то все виглядало цілком інакше. Відразу після війни почалося документування вигнання і злочинів проти цивільного німецького населення. У п'ятдесятих роках вигнання ґрунтовно задокументувала група під проводом знаного історика Теодора Шідера (він – як стало відомо лише кілька років тому – брав участь у плануванні масових переселень поляків). На цю тему опубліковані сотні книг, тисячі статей. Вигнання увічнене меморіальними дошками, про втрачені на сході провінції нагадують назви вулиць. І в інших західних країнах тема вигнання добре знана історикам і громадській думці. Вигнання німців – це аж ніяк не вбивство у Єдвабному, про яке донедавна мало хто й знав [у 1941 році польські націоналісти з містечка Єдвабне убили

ує місцеве єврейське населення, цей факт був довго замовчуваний, а його оприлюднення американськими та німецькими дослідниками у 2000 році призвело до гострої загальнопольської дискусії на тему антисемітизму і шовінізму. – Прим. пер.]

Отож, річ не в тому, що ми несподівано довідалися про щось таке, про що не знали колись, або що це знання від нас ховали. Змінився інтерпретаційний і моральний горизонт, у якому бачиться вигнання німців. Знаменна річ: зовсім нещодавно багато німецьких публіцистів та істориків радше вживало слово «втеча» (Flucht), а не «вигнання». Ця тема аж ніяк не полегшувала академічної кар'єри в німецьких університетах, зокрема тих, що вважаються прогресивними. Отож, різниця полягає в тому, що сьогодні ліберальний центр, соціал-демократи і колишня радикальна лівиця також змінили своє ставлення до минулого. Колись Йошка Фішер, який сам родом з Угорщини, разом із приятелями вийшов би на вулицю протестувати проти ідеї створення Центру проти Вигнань. Тепер він зонайбільше пропонує, щоби такий центр не обмежувався лише репрезентацією німецьких вигнанців. Тільки тепер Гюнтер Грасс опублікував книгу про затоплення «Вільгельма Густлоф-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

фа», колись він, напевно, не взявся б за цю тему, щоби не опинитись у «поганому таборі». Колись націоналістами вважали представників земляцтв, сьогодні – чехів, котрі не бажають пристати на вимоги судетців.

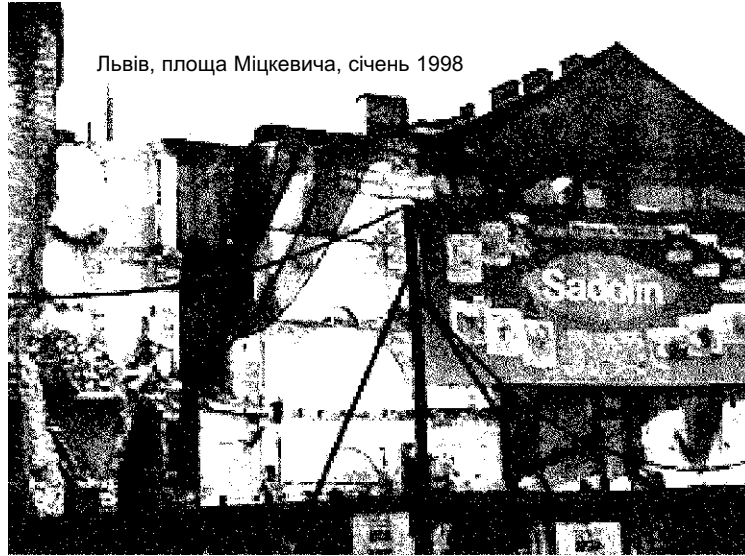
Однак уже давно було відомо, що німці були не лише винуватцями, але й жертвами війни. Думка, буцім німці були жертвами Гітлера, поширилась у свідомості як типовий засіб розгрішення сумління, хоча його обґрунтовували історики та публіцисти. Скажімо, Себастьян Гаффнер у відомій книзі «Anmerkungen zu Hitler» [«Зауваги про Гітлера»] твердив, що Гітлер найбільшою шкоди з-поміж усіх націй завдав німцям. Унаслідок війни Совецький Союз став наддержавою. Війна призвела до появи держави Ізраїль. Польща також, на думку Гаффнера, мала з війни користь, позаяк: «Внаслідок [політики] Гітлера Польща географічно оздоровилася, стала національно консолідованішою, ніж передвоєнна». Те, що поляки втратили суверенність, якось випало йому з поля зору. Сьогодні про страждання німців говорять багато. Еріка Штайнбах констатує: «Першими жертвами Гітлера стали судетські німці» («Frankfurter Allgemeine Sonntagszeitung», 2 червня 2002 р.)

ПОВЕРНЕННЯ ПРУССІЇ

Загалом, Федеративна Республіка Німеччина впродовж останніх 12 років мінялась у напрямку, протилежному до вектора змін у Польщі. Коли в Польщі національні почуття слабшали, в Німеччині вони посилювались. Коли в Польщі тривав критичний перегляд історії, то в Німеччині з'явилася виразна тенденція, щоби побачити в ній позитиви. Торік чільний німецький інтелектуал і головний редактор «Merkur» Карл-Гайнц Борер закликав у ліво-ліберальній газеті «Frankfurter Rundschau» до відбудови історичної свідомости. Одним із виявів повернення цієї пам'яті є прагнення до реконструкції пруської традиції. На сторінках консервативної «Frankfurter Allgemeine Zeitung» нещодавно писали, що варто повернути історичну назву Пруссії, а Борер («Merkur» за листопад 2001 р.) твердив, що повернення німців до власної історії невідривне від повернення пам'яті про Пруссію, бо йдеться про «пригадування пруської парадигми не як карикатури, а як культурної норми, якій була притаманна історична велич і яка кштальтувала нашу історію».

Чи ці зміни означають, що відживають давні націоналістичні тенденції? Чи загрожує нам повернен-

Львів, площа Міцкевича, січень 1998

кіркегор і гоголь

ня у тридцяті роки? Звичайно, ні. Та ренесанс національної свідомості й афірмативне ставлення до німецької історії свідчать про зміни, які не обов'язково полегшать зустріч із новими членами ЕС із Центральної Європи. Повернення назви «Пруссія» означає не лише покликання на традицію, яка гостро суперечить польській республіканській традиції (якби ми захотіли поставитися до неї серйозно), але й символізуватиме брак, неповноту, втрату, нагадування про болісну ампутацію. Чи Пруссія – це тільки Берлін і Бранденбург? І чи зміна назв із посиланням на історію не мали б послідовно піти далі? Арнульф Барінг, який так багато писав про необхідність нового партнерства Німеччини та Польщі, вважає помилкою те, що лянди, які колись входили до складу НДР, назвали Східною Німеччиною, – адже це Центральна Німеччина (на щастя, східнонімецьке телебачення носить правильну назву Mitteldeutsche Rundfunk, яка не породжує заперечень у польських дипломатів).

книжка Міхаеля Яйшманна «Auf Wiedersehen Gestern. Die deutsche Vergangenheit und die Politik von morgen», у якій автор зазначає, що сьогодні пам'ять про Голокост не є вже справою виключно німецькою, що нині Голокост «глобалізовано», в тому числі й унаслідок балканського конфлікту і ґеноциду в Руанді. «Зовсім по-іншому, аніж іще у 80-х роках, «Голокост» став частиною міжнародної риторики та політики, а «Освенцім» – гаслом нової політики втручання із міжнародним засягом». Німецьке минуле, на думку Яйшманна, символічно і політично служить підтримці цієї неоднозначної політики.

Описана зміна, а не лише ренесанс національної свідомості, надає моральної сили постулатам земляцтва. Позаяк німці вже визнали власні гріхи і порвали з минулим, будуючи демократичну державу закону, вони можуть і повинні мати право говорити про свої страждання, про які досі світ знав небагато або й зовсім не хотів чути. Тим паче, що, як нас переконують, це аж ніяк не має означати, наче вони самі мали б забути про страждання, які завдали, чи радше – як сьогодні пишуть і кажуть – інші завдали «від їхнього імені». Вигнання німців сьогодні усвідомлюється як наруга над універсальними цінностями. Вимоги його

ЗДІСЛАВ
КРАСНОДЕМСЬКІ
МОВЧАНКА
ПОЛЯКІВ.
НІМЦІ –
ПОВЕРНЕННЯ
ІСТОРІЇ

Не будучи знавцем Кіркеґора, не прочитавши й мізерної частини його майже п'ятдесяти (враховуючи листи й документи) томів, я не можу повідомити про нього нічого нового і лише привідкриваю тему, котра, по-моєму, повинна посісти своє місце у роздумах про ХІХ століття й допомогти зрозуміти обох пророків, чії імена я називаю поряд. Мова не про «типологію»; які типи там, де унікальна людська присутність не втрачає неповторності, навіть якщо має одночасно, на іншому кінці світу, двійника! Мова не про «запозичення» і «впливи», які у цьому випадку не потрібно навіть і шукати: їх просто не було й не могло бути між копенгаґенським відлюдником і поетом російської трійки. Зв'язок тут інший – таємничий зв'язок духовного світу, зауважений, між іншим, Карлом Ясперсом у його роздумах про «осьовий час». Як і тоді, так знову й знову єдина блискавка пробує пробитися крізь тіло людства. Мені не хочеться почувати себе в незатишній ситуації самотності, і я сподіваюся, що про Гоголя (благаю не робити помилки Сталіна, котрий якийсь сплутав його з Геґелем!) уже думали в зв'язку з Кіркеґором; я буду радий, якщо знайду попередників. У всякому випад-

ку, обрана мною тема явно здатна жити і всупереч мені, тому що Кіркеґор і Гоголь у стількох помітних рисах близнюки, що я навіть не перераховуватиму всього, що поєднує, аби не позбавляти інших задоволення першовідкриття. Тут і майже точнісінько однаковий і короткий відтинок часу, зайнятий обома в європейському ХІХ столітті; і підкреслено помітна безшлюбність обох, або неможливість запросити іншого розділити зі собою долю, позаяк саме життя було для них обох гострою проблемою, і майже однаковий, власне, свавільний відхід із життя. Далі – союз естетики (мистецтва) і проповіді в обох; у обох – маски, у Кіркеґора його псевдоніми, у Гоголя – його персонажі як зірвані з самого ж себе маски; обоє знають лише себе, тільки про себе самих хочуть говорити, і як Гоголь змальовує своїх героїв, вдивляючись у себе, і йому докоряють в незнанні справжньої Росії, так і Кіркеґор відкрито пояснює, що все в нього «обертається цілком і повністю в колі експериментування над самим собою, єдино і винятково наді мною самим... вся книга («Пост-Скриптур») стосується лише моєї персона».

При однаковості думки обох треба у складних місцях коментувати одного іншим. Може видатися,

безумовного осуду, визнання права на вітчизну та відшкодувань за втрачене майно не обґрунтовують націоналістичною чи національною ідеологією, скажімо, правом на життєвий простір, цивілізаційною місією німців на Сході чи їхніми історичними правами тощо, їх обґрунтовують іменем Європи, прав людини, лібералізму та демократії. Як пише Штайнбах: «Той, хто не подолає переможно наслідків вигнань середини ХХ століття, наражатиме на поразку європейське майбутнє».

Якщо вигнання завше є злочином, а людина має незаперечне право на свою малу вітчизну, якщо немає жодної іншої відповідальності, крім індивідуальної, і якщо на зло ніколи не можна відповідати злом, то кожен, хто проголошує будь-які застереження щодо позиції земляцтва, ґвалтує фундаментальні цінності. Бенеш був Мілошевичем своїх часів і повинен post mortem сісти поруч із ним на лаву підсудних. Напевно, поляки не мали б заперечень, аби на тій самій лаві опинився і Берут (осуду його вимагають у численних листах читачі німецьких газет, які висловлюються у справі декретів Бенеша), та вони інакше уявляють собі звинувачувальний акт. Німці ототожнюють власну долю з долею боснійських мусульман чи ко-

совських албанців, а не з долею сербів, вигнаних після програної війни, агресії та злочинів. Вигнання німців стає у колективній свідомості найважливішим – поруч із Голокостом – актом деструкції давньої багаторульної Європи.

Уболовіваючи за знищену розмаїтість Центральної Європи, одним духом нам кажуть: «Євреїв убили, німців вигнали». Ці дві категорії жертв виразно вибиваються на перший план, решта потопує в анонімності (іноді ще згадують ромів і гомосексуалістів). Зрештою, чехи й поляки не лише вижили, але й численно зросли. Той факт, що Центр проти Вигнань, напевно, постане неподалік від пам'ятника загиблим від геноциду євреям, зміцнить цю аналогію, про яку ніколи не кажуть прямо, бо це політично некоректно, але часто натякають на неї.

ВІЧ-НА-ВІЧ БЕЗ КОРДОНІВ

Є й інший привід «повернути вигнанців на сцену» – зміна політичного ладу в Європі, яка відбувається нині. До 1989 року на створення центру пам'яті німців-вигнанців, напевно, не погодилися б альянти, оскільки його виникнення означало б вираз осуду їхньої політики. Ба більше – ялтинський лад був заснова-

наприклад, що історико-географічні живописні полотна Гоголя (всесвітня історія повинна «скласти одну величну повну поему») – це архаїзм або вільність художника, що випадково піднявся на катедру професора історії. Ні, це не забудькувате повернення від соціально-політичної реальності XIX століття до мітології, а свідомий виклик новоевропейській науковості, той самий, що його з холодною впевненістю кидає Кіркеґор: «Політичне є пародійне у світовому розвитку: спочатку – справді мітологічне (божественна сторона), потім – «людяно-мітологічне (людська сторона)» (Рар. I A 285, запис 20.11.1836 р.). І навпаки, до місць Кіркеґора про сміх («я поєднав трагічне з комічним; я жартую, люди сміються – я плачу», 14.07.1837 р.; «я дволикий Янус: одним обличчям я сміюсь, іншим – плачу) коментарем була б гоголівська теорія сміху: «Можливо, буде визнано пізніше усіма, що в силу тих самих законів, за яким горда і сильна людина є нікчемною і слабкою у нещасті, а слабкий виростає, як велетень, серед лиха, – в силу тих самих законів, хто проливає часто душевні, глибокі сльози, той, здається, найбільше за всіх на світі сміється» («Театральний роз'їзд після вистави нової комедії»). Перелік таких подібностей легко почати; завершити його важче.

Я візьму тільки одне: спосіб, майже однаковий, відходу обох із життя. Він, ми відчуваємо (особливо в легендах про те, що Гоголь був похований насправді не мертвим), був не звичайна смерть, але й не нещасна, насильницька. Їх кінець дуже тісно переплітається з їх справою, з історією їх письменства.

Справа Гоголя і Кіркеґора як проповідників – порив очищення істини віри, правди християнства. Це було прагнення до «свого» від масок несправжності, передусім – від власних несправдіжних форм.

Псевдонімам Кіркеґора, поряд з котрими й саме його ім'я Сьорен Кіркеґор, коли він підписується ним, виявляється теж свого роду псевдонімом, відповідають, я сказав, персонажі Гоголя; від своїх обтяжливих душевних каліцтв він рятувався, віддаючи їх своїм героям («Чотири листи... з приводу «Мертвих душ», 3). Справа була не в особистій невлаштованості двох мислителів; вони тут виявлялися хіба що тільки проникливішими, ніж людська маса. Вони бачили, що людина як така розшаровується, розпадається, не тримається. Звичайна людина відкрилася їм у своїй катастрофічній несправжності; обидва збентежені, якщо не сказати – шокovanі, обпечені явною згубністю поведінки безлічі тих, що не помічали цього роз-

ний на кордонах, які ґарантували обидві наддержави під загрозою війни. Також у коротку перехідну епоху між 1989 і – сподіваюся – 2004 роками принцип непорушності кордонів консенсусом було визнано за умову миру. Засудження вигнання із земель, які сьогодні належать Польщі, завше по суті означало політичний і моральний осуд зміни кордонів після війни і досить довго було рівнозначне прагненню їх змінити.

Тепер, після розширення ЄС, кордони мають втратити своє значення. Саме це призводить до того, що вони стають політичною проблемою. Стають проблемою, зникаючи. Прецінь політичного значення починають набувати кордони між народами, накреслені символічно і культурологічно, сконструйовані в пам'яті й колективній свідомості, окреслені мовою та культурою.

Чехи та німці, німці та поляки знову опиняються віч-на-віч. Звичайно, всім нам хотілося б, аби ця зустріч була сповнена гармонії, братерства та гуманістичних почуттів, але виявилось, що неможливо виключити конфліктів, напруг і різниці інтересів. А дивлячись реалістично, треба визнати, що інакше, напевно, і бути не може.

ЗАМИКАННЯ, ВТЕЧА, ДІАЛОГ

Як ми повинні реагувати на таку зустріч? Яку позицію посісти? Перша пропозиція – замкнутись в собі, запасти в етноцентризм, який унеможливить вслухання в інших, усвідомлення німецької перспеکتиви, співчуття до страждань німців і осуд вчинених проти них злочинів. Дуже часто саме так виглядає чеська реакція. Незважаючи на те, що така позиція не чужа й полякам, було багато зроблено, щоби ми від неї визволилися.

Друга позиція видається противагою першій. Вона постулює цілковиту відкритість, її порівнюють із надмірною квапливістю в акцептуванні погляду партнера або з пошуком нейтрального ґрунту, спільного знаменника, загальників, які нейтралізують та усувають усі відмінності. Це вирішення завдання за випробуванням методом ZBoWiD, згідно з яким усі визнані ветеранами – вояки і Армії Людової, і Армії Крайової, – незалежно від того, за що вони боролись. Отож, сьогодні всі є жертвами – розбомблені і Дрезден, і Варшава (і всі є злочинцями – одні убивали в Освенцімі, інші – в Єдвабному, а ще інші – у Брно). Це втеча у неартикульовану загальність, яка затирає істотні відмінності, що, зрештою, притаманне політиці наших часів.

повнання. Сучасне людство втрачає само себе. Нездатне зібратися, воно ходить під гіпнозом невідомо чиєї влади.

Кіркеґор і Гоголь, вдивляючись, обоє бачать недобру одержимість всіх; самі вони відрізняються від усіх саме тим, що бачать пекельні, темні жести людей-ляльок, немовби їх підмінюють на ходу.

Гоголь: «Все тепер розпливлося і розшнурувалося. Поганню і шматою стала кожна людина; перетворила себе в підле підніжжя всього і в невільника пустих і дріб'язкових обставин, і нема тепер ніде свободи в істинному її змісті». Людина – манекен, смиканий ким? «Що означають усі ці незаконні закони, які, видно, у всіх на очах креслить нечиста сила, виходячи з-під землі – і світ це бачить весь, і як зачарований, не наважується поворухнутися?» («Вибрані місця з листування з друзями», XXXII, Світле Воскресіння). У Кіркеґора тільки мова інша, в якій більше філософської дисципліни і відстороненості: людина віддала своє самозвеличення силам, які за її спиною нею маніпулюють і за неї приймають рішення: «може бути, людський рід так деґенерував, що вже взагалі не народжуються індивіди, здатні винести християнство?» (Пар. XI А 369, запис з останнього року життя).

Людство крадуть просто з-під нього; людина розтягувана невідомо ким і як. У такому випадку, чи є, чи може бути інша тривога, сильніша за цю? Обоє, Кіркеґор і Гоголь, однакові тут настільки, що необхідна виноска, щоб з упевненістю знати, хто з них говорить: «Я хочу насторожити людей, щоб вони не марнували і не розтринькували своє життя... Я хочу звернути увагу багатьох з них на їх власну погибель. І якщо вони не хочуть по-хорошому, то я їх примушу по-злому». Це Кіркеґор близько 1847-1848 рр., але здається, що читаєш «Вибрані місця...» Гоголя.

«Примушу по-злому» – Кіркеґор має тут на увазі не бити і примушувати людей, а навпаки, підставляти себе, щоб його били. «Тим-то якщо вони хоч би просто битимуть мене – то вже все-таки щось помітять; а якщо заб'ють мене до смерті – то вже обов'язково помітять свій стан, і це буде моя абсолютна перемога». Кіркеґор тут знову ж таки буквально мимоволі повторює і пояснює Гоголя, котрий знав, який суспільний протест викличе його проповідь і підставив себе для биття, «поставив майже навмисне багато тих місць, котрі зарозумілістю здатні задерти за живе... Мені також потрібний публічний ляпас і навіть, можливо, більше, ніж комусь іншому». Так Кіркеґор

161

ВЛАДИМІР БІБІХІН
КІРКЕґОР
І ГОГОЛЬ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Отож, замість поміркувати над тим, чи на наш погляд Центр проти вигнання взагалі мав би постати, які сенси він мав би репрезентувати, які події та як документувати, чільні польські інтелектуали починають суперечку про місце, де він мав би постати [редактор «Газети Виборчої» А.Міхнік та експерт у німецьких справах, публіцист журналу «Політика» А.Кшемінські звернулися 13 травня 2002 року до канцлера Німеччини Г.Шрьодера і прем'єра Польщі Л.Міллера з пропозицією розташувати загальноєвропейський Центр проти вигнань у Вроцлаві, в червні цю ідею підтримали діячі вроцлавського Товариства ім. святої Едити Штайн; німецький Бундестаґ розглядає кандидатуру Берліна. – Прим. пер.], так, наче йдеться про місце, де розіграватиметься наступний чемпіонат світу з футболу, вочевидь, сподіваючись, що господар отримає певні переваги. По суті така позиція також заснована на страху й недовірі. Недовірі до німецького партнера, який, можливо, не зможе стерпіти того, що ми бачимо ці справи по-іншому. Страху породити конфлікт із сильнішим. А при цьому німців ми бачимо як національний моноліт, не помічаючи різниці у становищах.

НЕ БОЯТИСЯ ВІДМІННОСТЕЙ

Справжній діалог можливий тільки тоді, коли його учасники не відмовляються надто швидко і квапливо від власного погляду. Це означає, що ми мусимо ясно і без побоювань говорити, з чим ми можемо, а з чим не можемо погодитись у німецькій візії, не боятись омовлювати відмінності. Лише так можна збудувати спільну Європу – поліфонічну, а не унісонну. Тільки не боячись відмінностей і ризикуючи сперечатися, ми можемо досягнути нерепресивної згоди. Досягнути конкретної загальності, яка не ігнорує відмінностей.

На жаль, поляки мовчать. Мовчать навіть тоді, коли німецька громадська думка закликає їх до дискусії – скажімо, щодо пам'ятника у Берліні чи повернення історичної назви Пруссії. А коли відгукуються, то найчастіше для того, щоби підтакувати або злітати в небокрай банальної універсальності, бо кожна артикуляція власної національної перспективи здається їм антиєвропейським актом і ксенофобською провінційністю.

Варто при цьому замислитися, чому моральний абсолютизм, той спосіб мислення, який забороняє говорити про історичний контекст, про політичну та моральну відповідальність спільноти, майже завжди

публічно зажадав, аби злий копенгагенський сатиричний журнал перестав роботи для нього виняток, взяв би і його мішенню своїх насмішок. Гоголь вносить самого себе «з недолік[ами] людини...глупот[ою], недоумств[ом], самовпевненіст[ю], пуст[ою] впевненіст[ю] в собі» замість дзеркала для натовпу – нехай нарікають на нього, можна, хоча би так щось помітять (Передмова до «Вибраних місць...»).

Тим паче, що в ньому, у Гоголі – ті самі біди, тільки в більшій мірі, ніж у натовпу. Обидва проповідники ведуть себе виключно, скандально зовсім не тому, що почувають себе праведниками серед неправих. Перевертаючи обурення, умисне повертаючи гнів натовпу на себе, вони гинучому, обікраденому, загубленому загалові пропонують себе як стовпи істини, дзеркала доброчесности, навіть не як власне проповідники, а як хто? На це їм самим найважче відповісти. Хто такий Кіркеґор? «Дволикий Янус...» Він забраний у самого себе аж ніяк не менше, ніж люди натовпу, різниця, як уже мовилося, в тому, що він уже це помітив, а інші ще ні. Він відчуває «дивну тривогу, що життя, котре я веду, замість того, щоб бути моїм, штрих за штрихом тотожне життю якоїсь іншої особи, і я тут нічого не можу вдіяти (Par. II A 444). І дуже важливе: «Моя

меланхолія упродовж довгих років зробила так, що мені не вдавалося сказати самому собі «ти» в найглибшому сенсі. Між меланхолією і цим «ти» лежав цілий уявний світ... Це з нього я почасті черпав у своїх псевдонімах» (Par. VIII A 27, зі щоденника 1847 р.), тобто в творах, написаних під іншими іменами, як Константин Констанціус, образ бажаної і недосяжної постійности, та інші.

Уявні персонажі, що їх Кіркеґор видає за авторів своїх естетичних праць, стають ескізами нижчих, аніж шуканий істинний «Ти», рівнів існування, «спостережних постів», з якими Кіркеґор розмежовується, звичайно, але які потрібно спершу вивести на світло і розібрати*.

Гоголь також вичерпує в героях, яких списує тільки з себе, несправжнього себе, очищуючи справжнє слово. І що, він добирається до себе чистого? Не добирається, безодня невичерпна. «Сміючись і плачучи над людиною», Гоголь зі свого досвіду «констатував якусь світову діру, приховану камуфляжем характе-

* Starobinski Jean. Les masques du pecheur et les pseudonymes du chretien. – Les Cahiers de Philosophie, № 8-9, 1989, p. 259.

заводить в історичних і політичних дебатах на політичні та моральні манівці й завше застосовується надміру вибірково, стосовно слабшого.

Не можна забувати, що не все в політиці є розмовою, діалогом, неспотвореним комунікуванням у сенсі Юргена Габермаса. На запитання «Жечи Посполітої», чи німецько-чеська суперечка може мати якийсь вплив на Польщу, представник Фонду ім. Конрада Аденауера в Польщі Геннінг Тевес [Tewes] сказав, що «ситуація Польщі виглядає інакше. Спілка усвідомлює, що Польща – завдяки своїй відвертості та готовності до дебатів – має сильніші позиції у моральному та політичному сенсі». Чи тільки завдяки своїй відвертості та готовності до дебатів? А може залежність зворотна? Може країна, яка має сильніші політичні позиції та міцніші моральні аргументи, більш схильна до дебатів? Може саме тому Спілка Вигнанців поки що затягує початок дебатів із Польщею? Принаймні це висловлювання демонструє, що в таких диспутах враховуються також сильна політична позиція та моральний і символічний капітал. Але чи справді у випадку Польщі він такий значний? Може, польське мовчання є свідченням того, що ми насправді не знаємо, чи ми таким капіталом володіємо

звзагалі, а наша відвертість є лише виявом тієї непевности?

Львів, готель «Україна», 2001

ру, побуту, сім'ї, суспільних і індивідуальних звичок» (Абрам Терц, «У тіні Гоголя», с. 533). Не з *іншої* людини, не з *людини* взагалі, а з себе в першу чергу сміється і плаче. «Стогне, умираючи, вся моя істота, відчуває велетенське зростання і плоди, що їх насіння ми сіяли в житті, не прозріваючи і не чуючи, які страхиття від них піднімуться» (Гоголь, «Заповіт»).

Вичерпуванню порожнечі не видно кінця. В самій цій роботі розбору – порятунок. Гоголь: «Тільки... праця, яка змушує повністю всю людину звернутися до себе і замкнутися в собі, є наш рятівник» («У чому ж врешті сутність російської поезії і в чому ж її особливість»). Як Шехерезада рятує собі життя, оповідаючи історії, так Кіркеґор рятує або підтримує своє зусиллям писання. Однак праця в наявності, а себе, незважаючи на цю працю, не виявляється. Обидва письменники спляють себе не в переносному значенні, вогонь запаленого ними очищувального вогнища злизує їх життя. Про перенапруження і виснаження говорять однаково молоді Кіркеґор і Гоголь. Надзусилля було докладено цими людьми християнської культури, щоб знайти в собі безумовний зміст. Вичерпуванню несправжності не було видно кінця; гумору, іронії виявлялося підпорядковане усе в людині.

Але обоє ідуть із життя, або виводять себе з життя (за словами Кіркеґора: вчинивши максимум дій за мінімумом часу, натискують на маленьку пружинку так, що життя стає абсолютною катастрофою і їх виштовхує зі світу; це однаково стосовно до обох), зовсім не тому, що їх справа не вдалося, скажімо, Кіркеґору не вдалося – і він знав і говорив, що йому це не вдасться за життя, – повернути християнство до його істини, а Гоголеві – змалювати позитивного героя Росії таким самим живим, яким виходили виродки. Причиною відходу була не образа від краху планів. Що справа їх у будь-якому випадку тільки Богом може бути зроблена, що людині навіть нечестиво сподіватися досягнути тут усього самій, – про це обидва, звичайно, також знали і говорили.

Проблема обох пророків була в іншому. Їх катастрофічно не розуміли. Їх не розуміли подвійно. Спочатку – в їх естетиці, мистецтві, в їх гуморі, з яких люди сміялися, не бачачи іншої, трагічної сторони.

«Я шойно прийшов із товариства, душею якого я був. Дотепи сипалися з моїх вуст, усі сміялися, захоплено дивилися на мене. – А я, і тут моє тире має бути довгим, як радіус земної орбіти, – я вмирав і хотів застрелитися». Цей запис Кіркеґора (Par. I A 161) того

163

ВЛАДИМІР БІБІХІН
КІРКЕґОР
І ГОГОЛЬ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

г о й н о б е р и ч

© Agora SA, 2001

**чи соромно
бути сербом?**

Невидиме тавро, яке ідентифікує мене як серба, випалили мені після перемоги «посткомуністичної демократії» в колишній Югославії. Я власне був у Дубровнику, коли 1990 р. Франьо Туджман прийшов до влади у Хорватії. Я зустрічав іноді одного свого приятеля, який на початку шістдесятих років тримав маленький ресторанчик на чудовій ренесансовій вулиці Пріско. Коли я ще був молодим журналістом, мені часом доводилось у нього випити і перекусити в борг. А коли ми почали старіти, ресторанчик занепа. Тепер уже мій товариш ходив від кнайпи до кнайпи і пив за здоров'я батька народу.

– Ти, Гойко, серб, правда? – звернувся він якось до мене, тримаючи в руці склянку лозовачі.

– Звідки ти знаєш?

– Усі знають.

– Та добре, але чому ти не говорив мені цього раніше?

– Я й не кажу нічого поганого. Кажу лише, що ти – серб, я – хорват, а ми й далі дружимо.

Ціле наступне літо я провів, гайнуючи час у маленькій кнайпі на древній міській площі, що її меш-

ж року, коли Гоголь поставив свого дуже смішного «Ревізора» – й одразу виїхав за кордон.

Саме нерозуміння їх естетики, їх творчості викликало обох поступово на пряму проповідь, у котрій вони пояснили, оголосили, що та естетика, та творчість, той гумор не в естетичній сфері містилися, а слугували перетворенню. Такий поворот справи зустрів нерозуміння подвійне: люди не тільки не повірили, що естетика була всього лише посібником, не тільки, всупереч крику обох, Гоголя і Кіркеґора, розділили кожного на частини, художника і проповідника, але й гірше: в крикові почули безцеремонний докір, коли закладено туди було щось зовсім інше, протилежне. В якомусь сенсі всі книги Кіркеґора були одним довгим листом до Реґіни Ольсен. Прямо написати він у будь-якому випадку не міг; при одній такій спробі лист було повернено назад чоловіком Реґіни – непрочитаним. Кіркеґорівських писань так багато для того, щоб хоч якось донести до неї і до світу вістку, що він розлучився з нею не від того, що розлюбив, а навпаки. Гоголь, що звертався не до однієї людини, а до всієї Росії, запевняв до наївності наполегливо, що віддалився від неї через любов до неї і що нічого, крім любови немає у всіх його повчальних писаннях, – а в

них бачили буркотіння людини, що втратила контакт із батьківщиною, зачерствілого, а то й зрадника суспільних інтересів. Ні, ви мене не зрозуміли, і навіть ті, хто найкраще мене зрозумів, іще мене не зрозуміли! – це стверджує Гоголь. «Люди так мало мене розуміють, що не розуміють навіть моєї скарги на те, що вони мене не розуміють», – це Кіркеґор (I A 123, лютий 1836 р.).

І це перше нерозуміння сліз за сміхом, і це друге, гірше, подвійне нерозуміння проповіді йшло від одного: від нездатності публіки, що читає, хоча б відчувати те, що все ясніше бачили обоє. А бачили вони ось що: простягнуті невідомо з якої п'янки нитки (якщо хочете, смішно, але більше моторошно і страшно), що смикають людство і кожну людську істоту, і їх власну також, так, що вона розшаровується на дивовижні і чужі пласти без ядра, без надії на зібраність і опору, крім Бога – істинного, незвіданого, грізного.

Розпад смертельного складу такий, що саме тіло ледве не обсипалося з живих; і за те, що вони не хотіли закривати очі на це, забуватися відомими людству способами забування, передовсім придумуванням для себе в церкві манекена Бога, ще одного манекена, – за це смерть ще зліше йшла по їх слідах, заподіюючи страждання, від котрих ободва за життя відчува-

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

канці Дубровника називають Плаза. Війна в Словенії скінчилася, але серби почали оточувати Вуковар, хорватське місто на Дунаї. Літо було спекотне, нудне, без звичної туристської метушні тисяч незнайомих облич, котрі-то власне і становили гомінкий щоденний натовп. Раз-у-раз площу поспішно перетинали солдати у захисних уніформах, без головних уборів, з автоматами в руках. Це були мешканці найближчих кам'яниць, котрих мобілізували для оборони міста на випадок нападу югославської армії.

Я сидів біля відчиненого настіж вікна, впиваючись розмовою з моряком, що мав ось-ось відплисти на якомусь чужому кораблі, і життєрадісною літньою панною, самотньою мешканкою квартири над кнайпою. Коли ж урешті я залишився сам, то довго дивився на вібруючу Плазу, її пофарбовані в зелений колір дерев'яні лотки, що аж вгиналися від розмаїття середземноморських ласощів. Міґи, позначені барвами Народної Армії Югославії, проносилися над площею. Радіо щохвилини інформувало про ситуацію на вуковарському плацдармі, де ціле місто перебувало під обстрілом танків і гармат. Тільки-но диктор оголошував трансляцію новин, шеф кпайпи, барменка й офіціантка припиняли роботу, аби якнайшвидше припа-

сти вухом до маленького чорного транзистора, що стояв на полиці за барною стійкою.

Увечері до кнайпи зазирнули кілька рибалок. Я частував їх білим вином, а вони пропонували мені рибу.

Якось на початку вересня я зустрів на Плазі офіціантку з кнайпи. Вона була хорватка, мала чоловіка-серба, приятного тишка, який віддавна тримав невеличкий взуттєвий магазин на Страдуні.

– Знаєш що, може, краще, аби ти туди вже не ходив, – сказала вона, знаючи, що я прямую до кнайпи.

– Чому?

– Їм зараз потрібен серб, якого вони б могли ненавидіти. А ти не такий?

«Ах, так, – подумав я, – щовечора вони бачили в мені серба. Тому й питали мене, чи Дубровник будуть бомбити. Серби напали на Хорватію, може, я навіть не маю з тим нічого спільного, але я – серб і тому можу щось знати про їхні військові плани».

Я щиро переконував їх, що не знайдеться таких шаленців, котрі б зважилися на бомбардування Дубровника.

Офіціантка хутко відійшла, а я все ще стояв, тупо

ли себе в могилі. Я в стані, при котрому нехристиянин давно б заподіяв собі смерть, – ці слова Кіркеґора про себе повністю застосовані до Гоголя; вірніше, Гоголь власне те ж про себе й говорить: «Іноді буває мені так важко, що без Бога і не переніс би» («Вибрані місця...», XVIII).

Кінець Кіркеґора і Гоголя дуже схожий на самогубство, але – хоча б у світлі шойно процитованого місця з Кіркеґора – самогубством аж ніяк не був. Причин, що звели їх зі світу, було дві, і ці причини пов'язані між собою, вірніше були по суті однією і тією ж причиною. Здається лише, що ще рано говорити про це з'єднуюче третє; ми ще не готові його продумати. Нехай причин для нас зостається номінально дві.

Перша – необхідність вмерти, щоб нарешті люди серйозно поставилися до їх проповіді. Тільки смерть ставила для публіки шуканий знак достовірності на написаному ними. Тому-то вона ніби сама собою повинна була прийти зразу після того, як ними будо сказано достатньо, і достатньо ясно. Тут обидва діяли настільки ж упевнено і безпомилково, наскільки незавбачливо. І справді, після смерті Гоголя не могло залишатися сумнівів, чим його релігія, його проповідь були для нього; його смерть від нервового виснажен-

ня під час посту змусила ті «Вибрані місця з листування з друзями» дійсно «перечитати декілька разів», як даремними словами вимагає того ще живий Гоголь у Передмові. Поділ Гоголя на художника, з одного боку, і релігійного мислителя, з іншого, після такої його смерти не так легко відбувається, як хотілося б, з одного полюсу, літературознавця, і зовсім з іншого – «людям церковного способу мислення». У цій першій причині вмирання найкраще пояснення до нього, який мовчав перед смертю, – Кіркеґор. Читаємо з книги запису пацієнтів громадської лікарні Фредерікса, куди Кіркеґора, який упав від виснаження на вулиці, привезли 2.10.1855 р.: «Він розглядає свою хворобу як смертельну. Його смерть каже він, необхідна для справи, на яку він розтратив усю силу своєї душі, заради якої він самотньо працював і винятково для котрої, як вважає, був призначений, звідси важка робота думки при такій немічності тіла. Якщо він буде жити, то повинен буде продовжувати свою релігійну боротьбу, але вона видихнеться, тоді як, навпаки, боротьба за посередництвом його смерти збереже свою силу і, вірить він, принесе перемогу». Точної аналогії, вірнішого пояснення смерті Гоголя ми ніде не прочитаємо.

165

ВЛАДИМІР БІБІХІН
КІРКЕґОР
І ГОГОЛЬ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

гаплячись на купецькі лавки і думав про своїх знайомих із кнайпи. Я нічого не міг їм дорікнути, бо не вони ж це почали.

***

Я все життя провів серед боснійців і хорватів, мав серед них найбільше друзів, але, звісно, я усвідомлював, що коли йдеться про мою національність, то не можу бути ніким іншим, лише сербом. Народ – це ілюзія, пуста психологічна категорія, – пише Ганс Магнус Енцесберґер в есеї «Чи я німець?» Я виріс у багатонаціональній спільноті, за переконанням космополіт, а тепер інші нав'язують мені нову роль. Я повинен поводити себе згідно з самим собою, тобто як серб. Все гаразд, мої любі!

Рано-вранці 7 вересня 1991 р. я вирушив до Сараєво. Перед тим увечері зайшов до кнайпи. Не було нікого з гостей. Офіціантка й барменка сиділи в кутку біля стола і їли. Я випив пиво, сказав «Адьо!» і вийшов. Мимохідь зауважив, що кам'яний постамент і бронзове погруддя поета Івана Гундуліча обшиті дошками. Ніхто вже не вірив у мир.

До Сараєво я доїхав потягом, а через якихось 20 днів сербсько-чорногорські війська оточили Дубров-

ник, бомбардуючи його і з суші, і з моря. Я думав про рибальське товариство з моєї кнайпи, про морячка, котрий чекав на корабель, про літню паню... Мабуть, тепер вони зустрічаються в одному з бомбосховищ. Певно, часом згадують мене і приходять до висновку, що я їх ошукав, що я знав, що я станеться, і вчасно дременув. Врешті, вони могли мене просто ненавидіти!

Я написав статтю під іронічним заголовком «Коронація Дубровника». Прочитавши її зранку в газеті, заступник головного редактора, серб із околиць Сараєво, спакував манатки і, не прощаючись, виїхав до Белграда.

Мене стали ідентифікувати як зрадника народу. На прес-конференції в осідку Сербської Демократичної партії її лідер Радован Караджич назвав мене «найбільшим сербожером». Виявилось, що я не хто інший, як «пожирач» бідних сербів, яким загрожують усі, з ким вони тільки не стикаються, і які лише тому прагнуть жити самі, що їм не дано жити з росіянами.

***

6 квітня 1992 р. просто під моїм сараєвським вікном вибухнула війна. У ніч із 28 на 29 травня, коли ми чекали світанку в бомбосховищі, в моє помешкання

Тепер друга причина їх умирання, по суті та ж сама, але як назвати цю суть? Нехай, ми сказали, вона залишається поки що неназваною. Від проповідників не втаїлося, що загальне «розшнуровування» не спинилося, дійшовши до них, що їх самих воно також захопило цілком, аж до відмирання самого тіла, до відчуження від усієї своєї «людської істоти» (Гоголь), яка, вони бачать, стала таким зрадливим важелем для надсил, що граються людиною. Якщо «людська істота» викрита таким робом як мертвотна, то чому, властиво, залишається ще вмирати? Якщо в самій людині, строго кажучи, немає нічого, нема її самої, окрім того, що приклеїться до Бога, закріпиться в Ньому? Тоді прагнення звільнитися від того, що саме мертвотно обвалюється в людському соціальному і фізичному тілі як чуже, вкрадене якоюсь темною невідомою силою, будучи рішуче доведеним до повного розмаху, залишає від людини *чисте місце*.

Людина в своїх добрих межах – чисте місце, придатне для того, щоб впустити в себе звичайно ж не те, що вона щойно із себе зчистила, а Того, заради Кого зчищала. Кіркєгор: «Я слугую Богові, але без владних повноважень. Моє завдання: розчистити місце, щоб Бог на нього зійшов (приписка на полях до

цієї фрази в Pap. XI A 250, з паперів 1855 р.: «Моє завдання – не, командуючи, очистити місце, а страждаючи, очистити місце»). Так що легко побачити, чому я в цілком буквальному сенсі повинен бути людиною, *item – тримати себе в слабкості і крихкості*. Тому що, якби той, хто повинен очистити місце, прийшов на чолі, скажімо, пари-іншої батальйонів, – так, по-людськи кажучи, це чудово послужило б для очищення місця, найнадійнішого.

Але тоді те, що покликане очистити місце, саме зайняло б місце, зайняло б так багато місця, що Богові не було б куди увійти. Моє завдання очистити місце – і я поліцейський, якщо завгодно. Але в цьому світі справа стоїть так, що поліція приходить з силою і заарештовує інших, – вища поліція приходить страждаючи і вимагає, швидше всього, щоб її саму заарештували». У Гоголя все це сказане з такою ж філософською чіткістю. Але по-своєму сказано з тією ж повнотою.

Їх смерть не була самогубством. Вона була таким *арештом*, в якому вони зупинили, до вільної немічності, самі себе, аби хоча так, хоча на їх одному місці припинилися сумнівні владні і підвладні жести «розшнурованої» людини. *Якби* епоха могла й зрозуміла

влучили дві гарматні, вистрелені із сербських позицій. Це були прицільні постріли, позаяк жоден із будинків у радіусі ста метрів тієї ночі метою не став. Усі мешканці були в підвалі, коли старий будинок задвигтів од вибуху. Я не збивав на цьому капіталу. Все одно це нікого не хвилювало, навіть редакцію моєї газети.

Тексти, що я їх публікував під час облоги Сараєво в «Oslobodjenje», найчастіше писав зі злости. Я ненавидів Караджича і сербську фашистську зграю більше, ніж мої сусіди-босняки і хорвати могли собі уявити, більше, ніж вони самі його ненавиділи. Але це ще зовсім не означало, що я був у їхніх очах невинним. Все залежало від ситуації.

Одного листопадового дня 1993 року, коли вже почало смеркати, ми з дружиною Мелікою і двома сусідськими дітьми сиділи в кутку у великому вестибулі. Раптом на стіні перед нами блиснув спалах, а потім пролунав вибух. Було чути крики дітей, котрі ще хвилину тому гралися біля входу в будинок. Їхні батьки, наче несамовиті, збігли вниз по сходах. На щастя, жодну дитину не поранило: гарматня влучила у сусідній будинок, відокремлений високою бетонною стіною.

– Хтось повідомив четникам, що тут граються діти,

то вони й стрельнули, – знервовано сказала сусідка-боснійка.

Я роздратовано відповів:

– Таж тільки ви і я маємо вдома телефон, отже, значить, це я – зрадник!

– Це не ви доносите, але ж хтось це робить, – відповіла вона.

Закордонні журналісти, для яких Сараєво стало життєвою пригодою, часто мене запитували:

– Коли Ви пишете, Ви пам'ятаєте, що ви серб?

– Як бачите, у цій країні іде брудна війна. Цю війну розпочали серби. І тому немає жодної миті, щоб я не пам'ятав, що я серб.

Аж до кінця війни багато читачів моїх текстів так і не дізналися, хто я за національністю. Більшість гадали, що я хорват, або – що було для них менш імовірно – «порядний чорногорець».

– Ти хорват? – запитав мене Адам Міхнік, коли влітку 1988 ми зустрілися в Сараєво.

– Ні, серб.

– Серб алії? – розсміявся гість із Польщі.

– Ні, гірше. Я зрадник народу!

Міхнік потиснув мені руку.

своїх пророків, історія, звичайно, склалася б по-іншому. Але їх так і не зрозуміли. Їм нічого не залишалося, окрім як в міру сил, *безсиллям* показати іншим, – не як слід вести себе, а що краще вже таким чином вести себе, відвести себе, аніж продовжувати сумнівне ковзання в сторону несвободи (XIX століття, вік соціальних і історичних *закономірностей*). Вони віддали життя за ближніх в обох значеннях цього приємника – і *заради* них, і *замість* них.

Переклала Людмила Чопик

Львів, площа Міцкевича, січень 1998

167

ВЛАДИМІР БІБІХІН
КІРКЕГОР
І ГОГОЛЬ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

* * *

Коли Мілошевич програв уже свою четверту війну проти НАТО в Косово, поетові Матії Бечковичу, одному із вождів сербської інтелектуальної інквізиції спала на гадку ідея як очистити своє забруднене сумління: «Волю бути зі своїм народом на неслухному боці, аніж проти нього на слухному». А я – чи справді я повинен любити свій народ, з якого в ім'я великодержавних сербських інтересів рекрутували стільки мерзотників, убивць і паліїв і який десять років за власним бажанням припадав на коліна перед тираном і військовим злочинцем Слободаном Мілошевичем? Чи людина мусить любити свого п'яного батька-невдаха? Коли я бачу, які негідники і злочинці заслужили собі титул доброго серба і скільки їх, у мене виникає бажання втекти до австралійських аборигенів. Припускаю, що поміж ними сербів немає.

Упродовж усіх цих років сербські націоналісти надсилали мені образливі листи з погрозами: коли я нарешті перестану говорити про сербську вину за розпочату війну, про сербський фанатизм і сербські злочини? Отож, не перестану ніколи!

Однаке часом у мене складається враження, що моя війна теж програна.

Перед самим Новим Роком я йду на ринок на Ціглянах за покупками. Похмурий холодний грудневий день кінця 1998 року. Зупиняю перше-ліпше таксі – великий чорний «Мерседес».

Таксист упізнав мене і, відчинивши двері, мовив:

– Будь ласка, пане Берич.

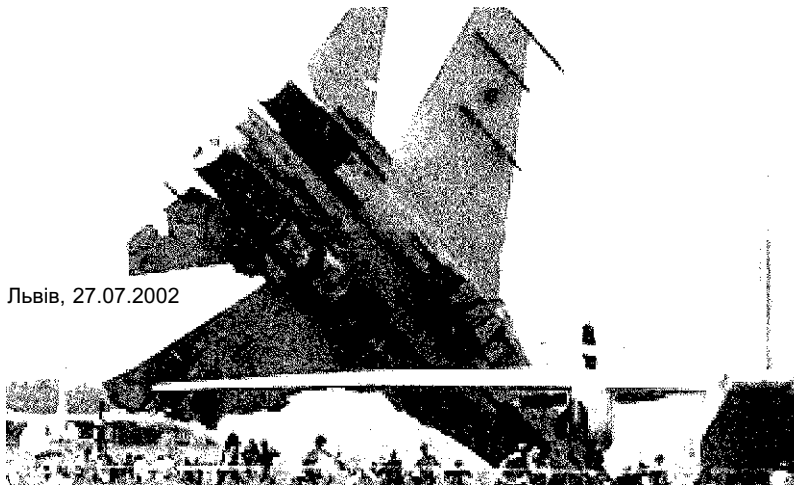
Я люблю їдучи розмовляти з таксистами, бо вони – так само, як журналісти, – знають усе, і водночас не знають нічого, але того дня мій дух-допитливець якось мирно дрімав.

Ми швидко доїхали до Цігляни. Я хочу платити, поспішаю, а таксист мене затримує: «Хотів би вас щось запитати. Я знаю, що ви серб, а мені один товариш багато розповідав про сербів. Хоча б ось таке. Запроси двох сербів додому, одного посади за щедру накритий стіл, а другого зв'яжи і заштовхай під стіл. Той, що сидить за столом і розмовляє, думає точнісінько так, як той, що зв'язаний, під столом. Чи серби і справді такі?»

– В розповідях усе можливе, – відповів я, усміхаючись.

Не хотів йому говорити, що це один із одвічних стереотипів, які витворюють етнічну ненависть, така собі небилиця, що кружляє поміж балканськими на-

Львів, 27.07.2002

коли повернеться доктор фавст? «похорон» фавста: погляд з відстані 80 років

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

родами з тою лише відмінністю, що її герої щоразу «вони», «інші», але не ми.

На ринку панувала шттовханина, і я вибрався звідти майже через годину. На стоянці стояло маленьке пошарпане таксі.

Минулої ночі вбили наймолодшого сараєвського таксиста, боснійця Деніса Імамовича. Три невідомі молодики сіли в його «Гольф», а через якийсь час його тіло знайшли за десять кілометрів від центру Сараєво на території Сербської Республіки. Зранку сараєвські таксисти на знак протесту заблокували місто.

Таксистові не хотілося розмовляти, але поки ми доїхали до мети, він розповів мені ту саму історію, яку годиною раніше я вже чув від його колеги. Сказав, що її розповів йому друг.

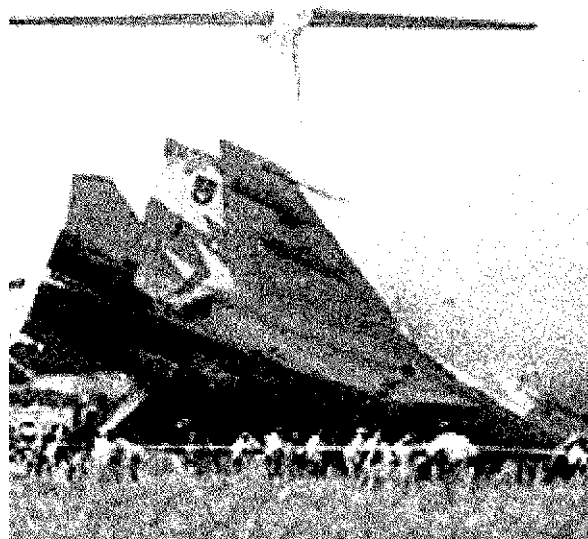
Я дав марку чайових. Йому було байдуже, а я пішов собі через парк, що навпроти будівлі часопису «Svijetlost». Надворі йшов дощ із великими мокрими лапатими сніжинками.

«Поганий день, — подумав я. — Невже назавжди попало все те, у що я вірив?»

Назавжди...

Переклав Григорій Чопик

Львів, 27.07.2002

ГОЙКО БЕРИЧ
ЧИ СОРОМНО
БУТИ СЕРБОМ?

У 1922 р. вийшов друком другий том книги Освальда Шпенглера «Занепад Європи», що стала чи не найпопулярнішим філософським твором першої половини ХХ ст. Шпенглер розробив блискучу культурологічну схему, з допомогою якої обґрунтував ту підозру, яка «вже давно тривожила всі уми у різних формах та з різних причин»¹.

У 1929 р. іспанський філософ Хосе Ортега-і-Гассет констатував: «Стільки вже говорилося про занепад Європи, що багато людей кінець-кінцем прийняли це за факт. Не тому, що вони поважно вірять у це, а радше тому, що вони звикли вважати це за істину, хоч, щиро кажучи, не пригадують собі, щоб вони в певний момент дійсно переконалися в цьому»².

Проте діагноз самого Ортеги-і-Гассета навряд чи можна назвати набагато оптимістичнішим: «Європа переживає тепер найтяжчу кризу, яка лише може охопити народи, держави чи культури... Це — бунт мас... У суспільстві існують процеси, чинності й функції найрізноманітнішого порядку, які саме своєю природою особливі і яких тому, без особливого ж хисту, не

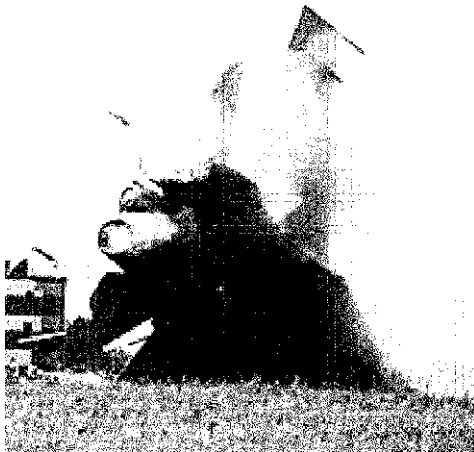
можна добре виконувати. Наприклад, певні насолоди мистецького й витонченого характеру, чи пак функції влади і політичного розсуду у громадських питаннях. Раніше ці особливі чинності були в руках кваліфікованих меншин... Маса не мала наміру втручатися; вона здавала собі справу, що, якби хотіла втручатися, то рівночасно мусила б придбати ті особливі хисти і перестати бути масою...» На початку ХХ ст. стає очевидним «новий факт: маса, не переставши бути масою, витісняє [добірні, кваліфіковані] меншини. Ніхто, я гадаю, не шкодуватиме, що тепер [прості] люди уживають насолод на більшу міру і в більшій кількості, як раніше... Лихо в тім, що це рішення мас — перебрати чинності, властиві меншинам, — не виявляється та й не може виявлятися в самій лише царині насолод...»³

Принципова відмінність оцінки Ортеги-і-Гассета від шпенглерівської — відсутність фаталізму. Шпенглер говорить про занепад як доконаний і незворотний факт, зумовлений природними законами, старінням. Ортега-і-Гассет — про кризу, яка може обернутися цивілізаційною катастрофою, а може стати критичною фазою хвороби, після якої наступить видужання: «...я в рівній мірі відкидаю всяке тлумачення нашого часу, що не відкриває позитивного сенсу, захищеного під

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Г Р И Г О Р И Й К О М С К И Й

© Г.Комский, 1986

О ГРАФИКЕ БРУНО ШУЛЬЦА

110 лет тому назад, 12 июля 1892 года, в Дрогобыче родился Бруно Шульц. В этом городе он прожил всю свою жизнь, ненадолго выезжая на учебу во Львовской политехнике. В этом городе он работал преподавателем рисунка и труда, создал произведения, вошедшие в золотой фонд мировой литературы, прославил себя как талантливый художник. В этом городе в ноябре 1942 г. он погиб от пули эсэсовца во время одной из облав.

ИМПЕРИЯ Франца-Иозефа стремительно разваливалась, и через год хлынули, — одни отступая, другие наступая, иные спасаясь, — венгерские драгуны, российские казаки, беженцы-хасиды и коммивояжеры. Война потянула за собой человеческий шлейф, на обочины свои затащивший и Бруно Шульца. Ему пришлось оставить — и уже навсегда — любые надежды получить архитектурное или какое-нибудь иное образование и скрыться в Дрогобыче, предрешив тем самым свое будущее.

В «метеорологическом трактате», объясняющем винтэссенцию провинциальной осени, Шульц сформулирует взаимосвязь климата и искусства, а по су-

сучасною владою мас, і всяке, що її приймає в блаженному спокої, не здригнувшись від жаху»⁴.

Можемо констатувати, що сьогодні проблема майбутнього Європи не стала нітрохи яснішою. Катастрофи не відбулось, але її загроза не зменшилася. На питання — чи зберегла Європа політико-економічну та культурну владу? — можна відповісти як позитивно, так і негативно, залежно від того, чи розглядати Сполучені Штати як частину європейської цивілізації, чи як окрему цивілізацію.

Але це — формальна сторона питання. Тим часом, не слід забувати, що для Шпенглера Європа — це не просто територіальне утворення, а, передусім, духовна спільнота, яку характеризує домінування певного культурного типу — «фавстівської» культури. Так, наприклад, античні Греція та Рим для Шпенглера не є раннім етапом розвитку європейської цивілізації, а цілковито іншою цивілізацією, з домінуванням «аполлонічного» типу культури. Хоча територіально дві цивілізації частково збігаються, але занепад Риму та його завойовання варварами чітко розмежують їх у часі. Але навряд чи можна знайти поважні причини стверджувати, що зміна цивілізацій у часі обов'язково повинна мати катастрофічний характер. Якщо цивілі-

зацію характеризує домінування певного культурного типу, то можливе проростання нової цивілізації зісередини старої, з поступовим реформуванням та пристосуванням старих інституцій. Тому слід поставити питання: чи належить сучасна американо-європейська цивілізація до того самого культурного типу, що і Європа, занепад якої пророкував Шпенглер?

Постановка питання не зовсім нова — протиставлення традиційної Європи та модерного Заходу міцно ввійшло в ужиток серед європейських «нових правих». Проте у них традиційна Європа асоціюється радше з перед-фавстівським періодом, а Захід — із сучасною цивілізацією утилітаризму та масової культури. Таким чином, з розгляду випадає якраз найважливіший, центральний, базовий масив європейської історії, втілений у фавстівській культурі.

Ліберальна демократія та розвиток індустріально-го капіталізму XIX ст. підготували у XX ст. «бунт мас». Відтак сьогодні, на початку XXI ст., ми маємо домінування масової культури. Але навіть у сфері «високої» культури вже понад півстоліття (після іспанців Гарсія Лорки й Ортеги-і-Гассета) не маємо жодного видатного твору виразно фавстівського духу.

Отже, якщо виходити зі шпенглерівського культу-

шеству — географії та творчествa. «Он первым открыл вторичный, производный характер этой поры года, являющейся не чем иным, как своего рода заражением климата миазмами перезрелого и вырождающегося барочного искусства, теснящегося в наших музеях. Это разлагающееся в тоске и забвении музейное добро, оставаясь нетронутым, засахаривается, как старое варенье, переслащает наш климат и становится причиной той малярийной лихорадки, того цветистого delirium, в котором агонизирует затаившаяся осень. Поэтому красота является недугом (...), своего рода побудителем таинственной инфекции, темным предшеством распада, встающим из глубины совершенства и приветствуемым вздохом глубочайшего счастья» [Б.Шульц. «Другая осень»]. Об этих вздохах, как и о многом прочем, рисунки Шульца упорно умалчивают. Мягко выражаясь, он не стал баловнем судьбы, родившись enfant perdu [потерянное дитя (франц.)] своего века.

Ирония Истории — Бруно Шульц, гражданин трех держав: Австро-Венгрии, Польши, СССР, и поднадзорный Третьего Рейха, прошел сквозь четыре государственных строя: конституционную монархию, буржуазную республику, тоталитарный социализм и фа-

шизм. В никчемных этих подпорках жизни, в сменяющих друг друга идеологических декорациях материализовалась шекспировская мысль о том, что мир — это театр. Но сцена его оказалась чрезмерно громоздкой для Бруно, он не вписался в «золотое сечение» своего времени и вынужден был приступить к постройке нового, соразмерного мира, прилепив его основание, подобно ласточкиному гнезду, под крышей дома в Дрогобыче, на необитаемом острове в центре Европы. Из предчувствия был вылеплен этот мир, воображенный им то ли как безумный парад, то ли как страстотерпный хасидский праздник, на котором ему — маленькому и большеголовому — была отведена роль подглядывателя в замочную скважину, Божьим даром и трудом одиночества увеличенному сверх размеров мира истинного. Рисунки Шульца наводят на мысль о том, что любимой игрой его незавершившегося детства были прятки, когда забившись в сырую полость под лестницей, увязнув в многолетней паутине и погрузившись в слоистые горизонты пыли, надо сдержать рвущийся изнутри вопль восторженного ужаса и устоять на ногах под нокаутующими ударами сердца. Этой игре, видимо подсознательно, он платил дань на протяжении всей своей жизни, в

дня характерно, що простий ум, знаючи, що він простий, осмілюється проголошувати своє право на простацтво і, де хоче, накидає його. У Північній Америці кажуть: бути відмінним — це бути непристойним. Маса розчавлює під собою все, що відмінне, незвичайне, індивідуальне, кваліфіковане й добірне. Хто не схожий на всіх, хто не думає як усі, ризикує, що його усунуть»⁶.

«І немає сумніву, що найрадикальніший поділ, який можна провести в людстві, — це поділ на два типи: ті, що від себе багато вимагають і беруть на себе все нові труднощі та обов'язки, і ті, що від себе нічого особливого не вимагають, а що для них жити — це бути щомиті тим, чим вони вже є, без зусилля самовдосконалитись, трісками, що їх несе течія... Поділ суспільства на маси і добірні меншини є не поділом на суспільні класи, а на класи людей... В межах кожного суспільного класу є маса і добірна меншина... Наш час характеризується перевагою маси й плебсу, навіть у групах із традицією добору... Натомість нерідко зустрічаємо сьогодні серед робітників, що раніше могли правити за найкращий приклад так званої «маси», шляхетно здисципліновані душі»⁷.

КОНСЕРВАТИВНА КРИТИКА ЛІБЕРАЛІЗМУ

...я обстоюю радикально аристократичне тлумачення історії. Воно радикальне, тому що я ніколи не твердив, що людське суспільство повинне бути аристократичне, а пішов ген-ген далі. Я твердив, і щодня сильніше переконуюсь, що людське суспільство, хоч-не-хоч, є завжди аристократичне самою своєю істотою, аж до такого ступеня, що воно є суспільством в міру свого аристократизму і перестає ним бути в міру того, як утрачає аристократизм.

Х.Ортега-і-Гассет. Бунт мас

Ортега-і-Гассет у «Бунті мас» з новими акцентами висвітлює питання, які перебували в центрі консервативної критики ліберальної демократії від початку XIX століття. Перед тим як розглядати цю критику, доцільно зупинитись на понятті «ліберальна демократія» і тому способі, яким у ньому поєднуються лібералізм і демократія.

Ортега-і-Гассет так визначає різницю між лібералізмом і демократією: «Демократія та лібералізм — то дві відповіді на два зовсім відмінні державно-правові питання. На питання «Хто має здійснювати політичну

ясь в аэронавигационные знаки, как в Наска, видимые с неба; вот талмудисты — закладки Торы, мужи Великого Собранья, жующие табак ветхозаветных истин — замедляют ход времени; вот Бруно, иллюстрирующий своего еще не написанного «Мессию»; и как на любом вокзале: побирушки, проститутки, отъезжающие и полицейские — все ожидают чего-то. О, провинция! Зачем тебе такое множество детей, если на всех не хватает мыла и воздуха для дыхания? Ты что, надеешься на то, что станут они все писателями и прославят тебя или запечатлеют твоё рыхлое расплывающееся тело на холсте и бумаге? Что же ты подсовываешь им тогда вместо яблок — кислицу, вместо воды — жижу, вместо травы — ветошь? Будь ты трижды неладна, тщеславная дура, на, получи свои карточки, которые рисовал изнемогающий от боли и тоски твой сын Бруно, и да благословит тебя Господь!

Львов. 1986 г.

ГРИГОРИЙ
КОМСКИЙ
О ГРАФИКЕ
БРУНО ШУЛЬЦА

Львів, 27.07.2002

владу?» демократія відповідає так: «Здійснення політичної влади покладається на громадянське суспільство». Тут не йдеться про межі цієї влади, а лише про вибір того, кому належить правити. Демократія пропонує правити кожному з нас. Лібералізм відповідає на зовсім інше питання — «Якими мають бути межі політичної влади?» Відповідь звучить так: «Політична влада, авторитарна чи всенародна, не повинна бути необмеженою, а будь-яке втручання держави застережене правами, що ними наділена особистість». Можна бути великим лібералом і зовсім не демократом, і навпаки — істинний демократ далєбє не завше ліберал»⁸.

Слово «демократія» перекладається як «народовладдя». Демократична теорія виходить з того, що влада має бути виразником волі народу. Але відповідь на питання про те, як виявити волю народу, далеко не така очевидна, як може видатись. У чіткому розумінні влада народу передбачає волю народу як цілого, як якогось колективного індивіду. Загальновідомий факт, що ціле не є простою сумою частин, і в будь-якому організмі (а ідея народу-індивіда — це «органічна» ідея) різні частини виконують різні функції, мають різну важливість і різну вагу у прийнятті рішень.

З цього погляду зору теоретично навряд чи можна переконливо довести, що сучасна ліберальна демократія (що зводиться передусім до принципу виборів влади більшістю зі загальним і рівним правом голосу) є демократичнішою, ніж монархія, аристократія чи тоталітарна влада.

Хоча сучасна демократія і не тотожна лібералізму, проте вона тісно пов'язана з ним, оскільки головна тема лібералізму — захист прав та свобод кожної особистості — знаходить тут вираз у принципі рівного права голосу для кожної людини.

Загальне рівне виборче право та принцип прийняття рішень більшістю були головним об'єктом консервативної критики. Натомість пропонувались дві альтернативи — общинно-демократична та аристократична.

Общинно-демократичний напрямок розвивали, зокрема, російські слов'янофіли. Він протиставляє західному принципу більшості начебто питому слов'янський⁹ принцип загальної згоди. Ось як описує застосування цього принципу в давній російській спільноті один із провідних ідеологів слов'янофільства К.Аксаков: «Коли не могли вони дійти між собою згоди, й незгода ставала фактом, вони дозволяли їй прояви-

173

■ ■ ■ ■ ■ ■ ■ ■ ■ ■
ДМИТРО СЕПЕТИЙ
КОЛИ
ПОВЕРНЕТЬСЯ
ДОКТОР ФАВСТ?
«ПОХОРОН»
ФАВСТА:
ПОГЛЯД
З ВІДСТАНИ
80 РОКІВ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Г А Л И Н А П А Г У Т Я К
© Г.Пагутяк, 2002

есеї
жорстокість існування

ХИБНІ ДУМКИ ЛЮДЕЙ

Люди вважають, що добро і зло мають спільний корінь, аби виправдати неминучість зла.

Люди вважають, що несвідома жорстокість не є, власне, жорстокістю.

Люди вважають, ніби мають пріоритет стосовно інших істот, виявляючи при цьому примітивність власного мислення.

Люди вважають, що етика має біологічне підґрунтя, через що їхня еволюція тупцює на місці.

Люди схильні допускати вбивство у деяких випадках, однак, кожен виняток — це ознака невиразності та незрілості їхньої свідомості.

Люди вважають власну безпеку вартою жорстокості, проте залишаються беззахисними.

Люди розділяють власне буття на духовне й матеріальне, аби віддати перевагу останньому.

Люди вважають, що мораль, побудована на ієрархії, є найвищим мірилом їхньої зрілості, але це лише промовисте свідчення інфантильності.

Люди поділяють інших людей на близьких і дале-

тися як фактові, у ворожнечі, битві, *силою змушені до згоди*, проте *вони ніколи не визнавали можливості існування незгоди як принципу*, не підносили незгоди до рангу принципу визнанням неоднотайної більшості й меншості і витворенням з більшості господаря над меншістю»¹⁰.

Якщо відкинути ідеологічні прикраси, то очевидно, що в наведеному Аксаковим «позитивному» прикладі, насправді йдеться про звичайне насильство над інакомислячими, про намагання фізично винищити опонентів або силою примусити їх відмовитись від своїх поглядів. Натомість ліберальний принцип більшості визнає за меншістю право зберігати її особну позицію. Логічним її продовженням є визначення сфери прав меншостей і особи, які більшість не має права порушувати.

Видатний іспанський філософ Х.Ортега-і-Гассет пише про це: «Лібералізм — це засада політичних права, згідно з якою державна влада, незважаючи на свою всемогутність, обмежує себе і намагається, навіть власним коштом, лишити місце в країні, якою вона править, щоб могли жити ті, що думають і відчують інакше, себто інакше, як найсильніші, як більшість. Лібералізм — це слід пригадати сьогодні — є найвищою

великодушністю: це право, що більшість признає меншості, отже, це найшляхетніший клич, що пролунав на цій планеті. Він проголошує рішення жити з ворогом; що більше, із слабим ворогом. Було неймовірно, що людський рід досягне чогось такого гарного, такого парадоксального, такого елегантного, такого акробатичного, такого протиприродного»¹¹.

Прихильники аристократичного напрямку цілком слушно зазначають, що некваліфікована більшість не здатна приймати розумні, корисні для держави та народу рішення. Рішення мають приймати «кращі люди», кваліфікована меншість, еліта, аристократія. Проте цю критику ліберальної демократії частково спростовують наступні аргументи. Рішення в ліберальній демократії (крім рідкісних випадків референдумів) таки приймає не більшість народу, а більшість обраних народом представників.

Отже, ліберальна демократія зовсім не скасовує принцип правління еліти, а лише змінює механізм формування еліти. Якщо в традиційних суспільствах приналежність до еліти була спадковою, то в ліберально-демократичному суспільстві еліта стає відкритою. Закритий аристократичний еліти значно більше властиве зневажання інтересів і гідності людей із не-елі-

ких, і це відчуження породжує у них жорстокість і страх.

Люди гадають, що ненависть, страх, зло притаманні цілому Всесвіту, але це лише атрибути їхньої вбогости, які затримують розкриття інших якостей людини.

Люди бояться довіряти, починаючи з довіри до себе.

Люди не знають, що світ зміниться лише тоді, коли кожен довірятиме собі й іншим, а не ритуалам, які нав'язуються без нашої згоди.

Люди переносять власні незрілі й потворні стосунки, що опираються на виживання їхнього біологічного виду, на довколишнє природне середовище, а потім відкидають усе, що не вміщується у це прокрустове ложе.

Людям невідомо, що таке свобода, бо вони забули найважливіший принцип життя у Всесвіті: живи і давай жити іншим.

Люди навчилися розпізнавати протилежності й узаконили боротьбу між ними, забувши про гармонію.

Errare humanum est — людині властиво помилятися. Але це стосується лише її розуму, а не серця.

КОЛО ПЕРШЕ: БЕЗМОВНІСТЬ РИБ

Наступного дня Гольдмундові не хотілося йти до майстерні. Як уже було не раз у таких випадках, він блукав по місту.

Дивився, як жінки і служниці йдуть на ринок, спинився зумисне коло рибного базару, спостерігаючи за риботорговцями та їхніми дебелими дружинами, що виставляли і вихвалювали власний товар, як вони витягували з діжок і пропонували прохолодних срібних риб, котрі з болісно розкритими ротами й застиглими від страху золотими очима, віддавались смерті, чи запекло й відчайдушно їй опирались. Як уже було не раз, його охоплювало співчуття до цих тварин і похмуре обурення людсьми; чому вони були такими грубими і жорстокими, чому вони нічого не помічали: ні рибалок з їхніми дружинами, ні покупців, що торгувались, чому вони не бачили цих ротів, цих передсмертних зляканих очей і дикого биття хвостів, цієї жахливої непотрібної боротьби відчаю, цього нестерпного перетворення повних таємниці, дивовижно прекрасних, рибин, які здригались останнім тихим терпінням у вимираючій шкірі, й лежали мертвими, погаслими, розпластаними — жалюгідними шматками м'яса на потребу вдоволених ненажер...

Герман Гессе, «Нарцис і Гольдмунд» (1930)

ти, тут, фактично, люди діляться на вищу расу (аристократію) та нижчу (народ), відокремлені нездоланими становими перегородами. Хоч і ліберальна демократія не цілком вирішує цю проблему, бо зберігається нерівність можливостей у зв'язку з майновим станом, проте можливість переходу здібних вихідців із не-еліти до еліти значно більша, межі між елітою та не-елітою розмиті. Звичайно, ліберальна демократія має свої вади (небезпека олігархії, популізм, передвиборче промивання мізків населенню через ЗМІ тощо), але... Як зазначив колишній прем'єр-міністр Великої Британії, консерватор В.Черчилл: «Демократія – дуже погана система правління, але кращої людство не вигадало».

Оцінка ліберальної демократії не може бути безумовно позитивною чи безумовно негативною. Ортеґа-і-Гассет пише з цього приводу: «Лібералізм мав певну рацію, і її треба признати навіки віків. Але він не мав цілої рації, і тому треба відкинути його помилки. Європа має зберегти свій істотний лібералізм. Це передумова, щоб перебороти його»¹².

Очевидно, перехід від станово-аристократичної до демократичної системи дає важелі політичного впливу в руки некваліфікованої маси, що може призвести

до негативних наслідків. Ефективність демократії залежить від освіченості та політичної культури виборців, їхньої здатності обирати до органів влади людей потрібної кваліфікації, здібностей і моральних якостей. Перехід до демократії не був у Європі одномоментним: виборча система поступово еволюціонувала від аристократичної, коли право голосу мала незначна меншість людей, яка була наділена аристократичними привілеями чи володіла значним майном (майновий ценз), до встановлення загальної рівного виборчого права. Елементи аристократичної системи досі присутні у Великій Британії (Палата лордів, монархія).

Позитивною стороною демократичної системи є відносна «відкритість» еліти, а також залучення населення до самоуправління, що має сприяти зростанню загальної культури, відповідальності, самостійності людей. Видатний норвезький драматург Г.Ібсен, який гостро критикував плебейську демократію (драма «Ворог народу»), водночас відзначав цю позитивну сторону: «В останні роки люди, окремі особистості, почали мислити якось самостійніше»¹³. У зв'язку із цим він визначає «істинну задачу народовладдя»: «Зробити всіх людей в країні шляхетними. Принаймні, яко-

175

ДМИТРО СЕПЕТИЙ
КОЛИ
ПОВЕРНЕТЬСЯ
ДОКТОР ФАВСТ?
«ПОХОРОН»
ФАВСТА:
ПОГЛЯД
З ВІДСТАНИ
80 РОКІВ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Розпочинаючи цю книгу влітку, непогожого вечора, я думаю про те лихо, від якого потерпає надворі кожна істота: дерева з розмитим, оголеним корінням, городні рослини, які гниють у воді, голодні птахи, затоплені комахи та дрібні звірятка, люди, кого вода так само позбавила житла... Дощі переповнили ставки, і тисячі риб понесла вода на поля і луки – тих риб, яким судилося загинути пізніше, від ножа, бути спожитими людськими шлунками, що працюють, наче годинники, ціле життя. Ці риби, загрузнувши у болоті, не допливуть до спасенної Великої Води: брудним потокам не досягти Ріки Вічності. Буде зауважена смерть багатьох, але не кожної зокрема. У риб немає імен, у комах – також. А це серйозна підстава не цінувати їхнього життя. Можна оплакувати лише втрачену власність, любити цю власність, бо вона здобута працею чи відібрана у когось. Цих риб ти міг би спожити сам, або продати, підтримавши власне життя та життя близьких. Але рибу забрала вода. Винні у цьому дощі, негода, стихія. Вони змінили твоє життя, вони порушили ритм усього Буття. Далі усе буде розвиватися інакше. Зникнуть ці риби, з'являться інші, виростуть трави, і до них прилетять інші комахи. Того, чого стало менше, насправді менше не стало. Дещо переїшло землі, дещо – повітрю, дещо – іншому виміру

буття. Чи варто за цим шкодувати? Усе просто перелилося крапля за краплею до різного посуду...

Діяльність людини так само може пришвидшити або сповільнити цей процес. Людина здатна зруйнувати, або зберегти власним втручанням оточуючий світ. Якщо вона робитиме це бездумно, то уподібниться стихії дощу та вітру, якщо ж свідомо, то руйнуватиме частіше, ніж зберігатиме. Бо ті, що опиняться без засобів для існування, змушені будуть брати ці засоби з її рук, і опиняться у рабстві.

Людина черпатиме чужу силу, не здогадуючись, що сила у ній самій: сила Всесвіту, частинкою якого вона є. Цей Всесвіт не може заподіяти їй шкоди, бо це також уразило б його. Отже, шкода виникає у самій людині. Якщо вона є вінцем природи, то це – терновий вінець. Людина вважає, що їй належать земля, вода, повітря, усі істоти. Належати – означає для неї володіти. Із власністю можна робити усе, що заманеться. Оскільки власність для багатьох людей варта більше, ніж життя, то вона робить їх своїми заручниками. А тим часом Всесвіт нагадує родину, де люблять усіх дітей. Це порівняння спало мені на думку тому, що від створення світу у кожній речі, у кожній істоті кружляють найменші часточки вічності, роблячи усіх належними до одного роду. Відчуження, яке

мога більшу кількість. ...спробувати збудити в них прагнення до цього. Зробити це вони повинні вже самі»¹⁴.

На жаль, ХХ ст. так і не спромоглося реалізувати це завдання. Реальна участь людей у самоврядуванні залишається дуже обмеженою. Спосіб життя пересічної західної людини формується завдяки маніпуляції через ЗМІ, рекламу, які не виховують, а розбещують масу, орієнтуючи людей не на творчість і розвиток власної особистості, а на споживання товарів і розваг, ліквідацію будь-яких обмежень і авторитетів без виховання волі та самодисципліни. Як пише Е.Фромм, сучасна західна людина «намагається перебороти неусвідомлений розпач за допомогою шаблону розваг, пасивного споживання звуків і видовищ, запропонованих розважальною індустрією, а також задоволення від купівлі нових речей і швидкої заміни їх іншими. Сучасна людина, дійсно, близька до картини Гакслі, описаної в його «Прекрасному новому світі»: «Добре нагодований, добре одягнений, сексуально задоволений, який, проте, не має власного «я», не має ніяких, окрім найповерховіших, контактів із своїми ближніми, який керується гаслами, які Гакслі сформулював коротко так: «Хто пристрасті любить, той

суспільство губить», або «Ніколи не відкладай на завтра розвагу, яку можеш отримати сьогодні», або, як коронний принцип: «Тепер кожний щасливий». Людське щастя сьогодні полягає в тому, щоб розважатися. Розважатися — це значить одержувати задоволення від вжитку та споживання товарів, видовищ, їжі, напоїв, сигарет, людей, лекцій, книг, кінофільмів — усе споживається, поглинається. Світ — це один великий предмет нашого апетиту, велике яблуко, велика пляшка, великі груди; ми — смоктунці, які вічно чогось чекають, вічно на щось сподіваються — і вічно розчаровані»¹⁵.

СССР: АЛЬТЕРНАТИВНА МОДЕЛЬ, ЯКА ЗАЗНАЛА ПОРАЗКИ

Представник маси — це людина, що її життя не має мети і пливе за течією.

Х.Ортега-і-Гассет. Бунт мас

На думку Ортеги-і-Гассета, на зворотному боці бунту мас завжди знаходиться дезертирство керівних меншин. Головною причиною дезертирства керівних меншин ХІХ ст. є віра в автоматичний прогрес: «І

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

виникає у цій родині, не виправдати доцільністю, коли вона набуває потворних форм жорстокости, недбалости чи байдужости. Вони аж ніяк не можуть бути благом. Щоразу, коли виникає нове життя, тільки людина не відчуває радості. Щоразу, коли гине якесь життя, тільки людина не помічає цього. А тим часом — смуток оповиває Природу. Вона здригається від передсмертних конвульсій зірваної квітки, розчавленої комахи, риби, викинутої на берег, підстреленого птаха, спійманої миші...

Неможливо повірити, що могло не існувати золотого віку, коли й люди бачили і відчували усе це. І що він повернеться знову. Завжди знаходяться люди з очима і серцем, які не піддаються божевільному і хворому світові, що вдає, ніби не знає, куди прямує. Насправді він добре знає, але шаленство не можна зупинити. Сховатись від нього, перепочити, заснути, йти в парі з іншими людьми, продовжуючи творити беззумство, — так, це людина вміє. Але, маючи вибір, обирає не найліпший, бо ціла людська спільнота живе за псевдобіологічними законами, а не згідно законів Усесвіту, серед яких найголовніший: живи і давай жити іншим.

Не знаю, як я напишу цю книгу, адже, коли пізнаєш зло, мусиш мати багато сил, аби не впасти під його

тягарем. Коли пізнаєш у злі, пізнаєш зло. Зараз у мене є лише віра у те, що зло не абсолютне і не всесильне. Кращого способу, ніж вивести його перед очі сонця і показати усю його слабкість, у мене поки що немає. Так жебрак виставляє напоказ болячку, щоб викликати до себе співчуття. Йому спершу треба виявити мужність, щоб це зробити, але потім він при звичаються. Іншим людям теж буває страшно, але, коли не дивитись на себе у дзеркало, в пам'яті залишається лише той образ, який вони створили для себе. Він здається їм найправдивішим, тож люди здатні на все, щоб цей образ підтримати і зберегти. Але хіба мало їх жаліють, мало прощають? Хіба мало ненавидять і мало люблять? І хіба їм не вказують шлях? Проте навіть цього мало, аби наситити дві істоти у кожній людській істоті.

У цьому світі є усе, але ми не можемо його знайти самі. Нам чомусь здається, що ми посягнемо на чужу власність. Отже, краще її або відібрати, або вкрасти, або відрубати собі праву руку, щоб не спокушала. Аби жити, треба чимось володіти, чи стати чияєю власністю. Це — вже не біологія, а підстава зла, яке творить людина і отрує ним Всесвіт, де існують інші життя з іншою свідомістю, яку людина не бажає визнавати.

прогресистський лібералізм, і Марксовий соціалізм гадають, що їх виміряне майбутнє сповниться невідступно, з неодмінністю, подібною до астрономічної. Приспавши сумління цією ідеєю, вони випустили з рук стерно історії, перестали бути на сторожі, втрачали спритність і дійовість. Отак життя вирвалося їм із рук, зробилося зовсім непокірним і сьогодні пливе навмання, без визначеного курсу. Під своєю маскою широкого футуризму прогресист не турбується майбутнім; він переконаний, що воно не має несподіванок чи таємниць, пригод чи ґрунтовних новин, — він певний, що світ піде вже простою дорогою, без закрутів чи поворотів, і тому він гамає свою тривогу за майбутнє і остаточно влаштується в сучасному. Не диво, що сьогодні світ здається позбавленим планів, сподівань та ідеалів. Ніхто не взявся підготувати їх¹⁶.

Проте, якщо прогресизм рівною мірою стосувався як лібералізму, так і марксизму, то закид у відсутності «планів, сподівань та ідеалів» буде невірним принаймні щодо революційної течії в марксизмі.

Багато дослідників вказують на двозначність марксистського прогресизму. З одного боку — теоретичний детермінізм, ідея про те, що історія розвивається за своїми законами, а не залежно від волі людей. З

іншого боку — проголошується велика історична місія пролетаріату. Хоча він і виступає лише знаряддям об'єктивного закону суспільного розвитку, це не лише не розслаблює, а надає сил послідовникам марксизму. В будь-якій релігії віра адептів у те, що вони виконують волю могутнього Бога, надає їм сили і завзяття. Замість віри в Бога в марксизмі виступає віра в закони суспільного розвитку. Для активної дії потрібна віра в перемогу. Більшість людей мало вірить в себе, їм потрібно, щоб перемогу гарантував зовнішній авторитет — всемогутній Бог чи об'єктивний Закон.

Подвійному характеру марксистського детермінізму відповідає розкол у соціал-демократії початку ХХ ст. — на помірковано-прогресистський і революційний напрями. Перший напрям виходив з того, що капіталізм ще не дійшов до тієї стадії розвитку, за якої наявні необхідні передумови для пролетарської революції, — і тому зосереджувався на боротьбі за конкретні практичні поступки пролетаріату, а згодом і зовсім відмовився від ідеї революції. Другий напрям був схильний нехтувати об'єктивною частиною марксистського вчення і брав на озброєння його революційно-месіаністичну частину.

Кульмінацією стала більшовицька революція, яка,

Лише іноді з очей спадає полуда і настає містичне злиття з красою. Воно триває мить, але є безцінним: зникає бажання заподіяти кривду.

Коріння нашої несвободи та усіх її наслідків прорастає у сутньому існуванні. Давній шумерієць і наш цивілізований сучасник — це та сама людина, для якої найважливішою потребою залишається гармонія зі світом, Всесвітом. Тільки останньому задовольнити її важче. Цивілізація, в якій духовність не розвивається, приречена на безславний кінець. У кожній людині є зерно, яке єднає усіх землян, усіх істот, але часом вона навіть не здогадується про це. Людина нещаслива через несвідомість. Людина жорстока, бо не знає куди йти, а коли й знає, то надто слабка, аби витримати довгу самотню мандрівку. Інші люди, такі ж несвідомі й розгублені, робитимуть усе, щоб не пустити її від себе. Тому мудрими стають коштом самотності.

Найважче навчитись не втручатись, не заважати праву інших істот на життя. Навіщо ми без потреби скуємо листок з куща, виламуємо прутик, зриваємо польові квіти? Хіба вони потрібні нам мертві? Людські закони дбають лише про збереження свого виду і власності цього виду. Щоб попередити ці бездушні, автоматичні дії, досить навчити маленьку дитину не заважати іншим істотам, не ранити ціле. Пізнають не

шляхом руйнування і розчленування. Це може дати знання, а не мудрість, якої так бракує аналітичному Заходу. Лише спостерігаючи, можна відчутти справжню радість від пізнання. Один зірваний листок зробить дитину надовго байдужою. Вона ніколи не зможе відповісти на найважливіше питання існування: для чого живе. Мабуть, первородний гріх — це несвідомість вчинку, і тому людина мала б заслуговувати співчуття.

Але спитаймо цю ж людину, чому вона торгує на ринку лісовими квітами, вирубає ялинки під Новий рік, глушить вибухівкою рибу, і та відповідь поважно: щоб заробити гроші і підтримати власне життя та життя дітей. Вона не усвідомлює того, що чинить погано, не бачить майбутніх наслідків. Навіть, поставши перед Богом, не визнає власної провини. Жадібність — сестра жорстокості. Зростання потреб, головним чином матеріальних, є найпотужнішим стимулом для цивілізації. Таке вже було нераз, наприклад, у Римській імперії. Циклічність історії — це не закон, а хвороба людства.

Що години на Землі зникає три види тварин, які мають право жити під сонцем так само, як і люди. Цей зловісний чорний потяг летить, набираючи швидкість, і ніхто не здатний його зупинити, бо вважає це за неможливе. Істоті, хай не дуже помітній,

всупереч Марксу, була здійснена «в одній, окремо взятій країні» і, до того ж, країні капіталістично нерозвиненій.

Більшовицька Росія перших десятиліть була якраз сповнена «планів, сподівань та ідеалів». Це визнавав і Ортега-і-Гассет: «Хоч який був би зміст большевизму, він є величезним людським експериментом. У ньому люди рішуче взялися за здійснення реформаторської програми і живуть напружено під суворою дисципліною, яка живиться цією вірою... Якщо фатум, байдужий до людського ентузіазму, не покладе край цьому експериментові... Якщо Європа в міжчасі продовжуватиме своє ганебне животіння, з нервами і м'язами, послабленими через брак дисципліни, без проекту нового життя, як зможе вона уникнути заразливої впливу такого величного підприємства... Аби тільки служити якійсь справі, що наповнить його життя змістом, аби тільки втекти від власної духовної порожнечі, європейець може затамувати свої застереження до комунізму і захопитися якщо не його змістом, то його моральним жестом»¹⁷.

Таке захоплення вже було фактом у 20-30-ті роки. Чимало видатних європейських інтелектуалів могло би підписатися під словами відомого французького

письменника А.Жида: «Чим був для нас Совецький Союз? Більш як обрана батьківщина: взірць, провідир... Здійснюваний там безпрецедентний експеримент сповнював наші серця надією, ми побачили в ньому джерело величезного прогресу, прорив, здатний захопити все людство. Щоб бути свідком цього відродження, справді варто жити, гадав я, і варто віддати життя, щоб сприяти йому. Ми неодноразово повторювали, що серцем і розумом пов'язуємо з долею СССР саме майбуття культури»¹⁸.

Російський філософ М.Бердяєв пише про панування в СССР «філософії титанізму»: «Кожна молода людина почуває себе будівничим нового світу. Кожний почуває себе учасником спільної справи, яка має світове значення. Життя захоплене не боротьбою за власне існування, а боротьбою за переоблаштування світу»¹⁹.

Наявність цього патосу і втрата Європою «планів, сподівань та ідеалів» свого часу ввели в оману М.Хвильового, який витлумачив це в такий спосіб. Фавстівська культура на Заході вичерпується, бо вичерпується його вітальна (життєва) енергія. Натомість пробуджуються від кількасотрічної сплячки народи Азії. Фавстівська культура продовжується — але вже іншими

можливо, ще й не знайшли місця у зоологічних реєстрах, а вона вже зникла назавжди. Ніхто її не оплакує, не влаштовує тризни. Та й чимало людей загине наглою смертю цієї миті, і не за кожним заплачуть! Ніхто не скаже, що смерть дрібної безіменної істоти торкнулась серця. Завжди, коли заходить мова про жалюгідне становище тварин, обов'язково нагадають про жалюгідне становище людей з певного прошарку чи у цілій країні. Але не тому, що шкода тих незнайомих людей, ні, це промовляє егоїзм, наївне прагнення вивищитися над іншими. «Для того, щоб не сміялись над моїм співчуттям до тварин, нагадаю, що релігія навчає нас певного милосердя щодо них, оскільки один і той же володар поселив нас у одному й тому ж світі, щоб служили йому, позаяк вони, як і ми, суть його творіння»¹, — писав Монтень у XVI столітті.

Навряд, чи можна вважати людину, яка добра лише до людей, справді доброю. Швидше усього, вона прикидається. Буває і навпаки, коли обмежуються лише співчуттям до тварин. Чужі страждання мали б знайти відгук, бо це природно, адже ми однієї крові, ми — частинки цілого. Нам теж мусить боліти, але не болить. Людина як мета, людина, і лише людина, цілий світ, населений людьми, які не вміють любити, — без винятків нехить до життя сягнула б уже критичної межі.

Буває, що чужі страждання можуть викликати насолоду. Це засуджується одностайно, і таких людей вважають ненормальними. Якщо вони скоять злочин на цьому ґрунті, то їх судять, а потім або страчують, або ізолюють. Усі садисти починали від безкарності за розтоптану комаху, замучену пташку, вбите кошеня. А є люди, які просто не можуть чути про знущання над тваринами, і їх теж вважають ненормальними.

Суспільство забороняє евтаназію, але спокійно дозволяє приспати тварину, яка захворіла, чи просто набридла. Виловлюють прибудних собак і котів, щоб знищити, пояснюючи це турботою про здоров'я та безпеку громадян. Тих, хто цим займається, важко назвати людьми, хоч вони піклуються про власне потомство, ходять до церкви, і, либонь, вважають себе чесними громадянами, адже виконують роботу, яку оплачує і заохочує суспільство. (Хтось же мусить бути катом?) Ветеринари, економлячи на дорогих застриках, буває, вішають домашніх улюбленців, яких добросерді господарі прагнуть позбавити зайвих страждань. Власність і тут є підґрунтям жорстокості, бо з нею можна робити усе. Мати власність — означає мати владу над життям і смертю іншої істоти, і це чомусь називають інстинктом, підкреслюючи неможливість

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

ГАЛИНА ПАГУТЯК
ЖОРСТОКІСТЬ
ІСНУВАННЯ

народами. Лідером «вітаїстичного ренесансу» народів Сходу має стати Україна, яка найкраще здатна за своїти фавстівську культуру і передати її іншим народам Сходу. Гасло «азіатського ренесансу» таким чином поєднувалось із гаслом «психологічної Європи».

Але між патосом фавстівської культури та патосом совєцького будівництва була дуже суттєва відмінність. Фавстівська культура — індивідуалістична, її патос — патос особистости, яка вільно обирає свою мету. Патос совєцького «титанізму» — це патос «колективного будівництва життя згідно з генеральною лінією комуністичної партії». Тут «особа не має свободи по відношенню до соціального колективу, вона не має особистої совісти та особистої свідомости. Для особи свобода полягає у виключній її пристосованості до колективу. Але особа, що пристосувалась і злилася з колективом, отримує величезну свободу у відношенні до усієї решти світу»²⁰.

А.Жид після подорожі в ССРСР у 1936 р. виніс таке враження: «... сьогодні в першій-ліпшій країні світу, навіть у гітлерівській Німеччині, людський дух вільніший, менш пригнічений, заляканий (тероризований), менш поневолений, ніж у ССРСР»²¹.

До речі, схожий патос був притаманний і фашист-

ським режимам. Схожість між фашизмом і комунізмом, особливо у сталінські часи, поширюється і на інші аспекти суспільно-політичного життя: «Сталінізм, тобто комунізм періоду будівництва, непомітно перероджується у своєрідний російський фашизм. Йому властиві усі особливості фашизму: тоталітарна держава, державний капіталізм, націоналізм, вождизм і, як базис, — мілітаризована молодь»²².

Революційний патос розвивався разом із приходом до влади в ССРСР керівників із післяреволюційного покоління, з відсуненням на невизначено віддалений час перспективи світової революції, з припиненням практики масових репресій. Комуністична віра виявилась неспроможною до самозбереження без масового терору проти інакомислячих. Відбулось «обуржуазнення», про небезпеку якого в 1937 р. попереджав М.Бердяєв: «...небезпека обуржуазнення дуже сильна в совєцькій Росії. На ентузіазм комуністичної молоді до соціалістичного будівництва пішла релігійна енергія російського народу. Якщо ця релігійна енергія вичерпається, то вичерпається і ентузіазм, і з'явиться шкурництво цілком можливе і при комунізмі»²³. Водночас падала, дійшовши врешті-решт до нуля, динаміка економічного розвитку. Продовження совєцько-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

викорінення самого власництва. Тоді треба відмовитись від думки, що людина взагалі наділена здоровим глуздом, бо ті жахіття, які вона творить з іншими живими істотами, аж ніяк не свідчать про психічне здоров'я. Розум? Розум ставить доцільність вище за життя окремої істоти, створивши лабораторії, де тисячами вмирають тварини (замість людей). Навіть є таке визначення — «лабораторні тварини». Додамо сюди явища, що виникли внаслідок технічного прогресу цивілізованого суспільства, метою якого є благо громадян: повністю автоматизовані пташники, центри для знищення прибудних тварин, бойні, звіроферми... Ми повинні тішитися, коли чуємо, що тваринники здали більше тон м'яса, ніж минулого року.

Автоматизовані пташині фабрики — це «рай», де проводять своє коротке життя курчата, годовані гормонами. Вони вилуплюються на конвеєрі, гинуть, потрапляючи у щілини; їх так багато, що ніхто не зважає на значні втрати (існує процент неминучих втрат). На конвеєрі їх вбивають, четвертують, а частини розфасовують у пакети. Окремо — серця, окремо — ніжки. І ціна — стільки-то за кілограм курячих сердець. Нікого не дивує така меркантильність у ставленні до живих істот. Адже це дешева їжа, яка може, правда, викликати генетичні порушення у маленьких споживачів.

Кожен злочин проти Всесвіту залишається злочином, навмисне він вчинений, чи ні. І йдеться не тільки про кривду, заподіяну іншій людині. У французького художника XVIII сторіччя Жан-Жака Буасьє є картина «Автопортрет художника з сім'єю на бойні». На передньому плані художник схилився над мольбертом, поруч нього — жінка з діточками, а збоку різник з учнем перерізають горло поваленій корові. Дивна й смілива картина, створена у часи не лише Руссо, а й маркіза де Сада. Кожен може тлумачити її по-різному, але що відчуває художник, чи він хоча б чує передсмертне хрипіння тварини?

Через наше село щодня проїжджали вантажівки, що везли худобу на м'ясокомбінат. Я ще була школяркою, відверталася... Кожна тварина — така гарна, досконала, навіть вирощена задля м'яса. Вона ще з материнської утробы призначена бути м'ясом (існує такий термін — «приріст живої ваги»). Вирощують їх удома чи на фермах. За отриманим від продажу гроші купують дітям одягу, взуття, дають хабарі, аби дитина вчилася і не працювала так тяжко, як батьки.

Жорстоке поводження з тваринами виникло не на світанку цивілізації, коли людина ще мала повагу до могутніх сил природи, а тоді, коли вона перестала вважати кожне життя священним. Усі її теперішні слова

го експерименту втратило сенс, оскільки старі «плани, сподівання й ідеали» втратили дієвість, а нових ніхто не зміг виробити.

КРИЗА ЛІБЕРАЛІЗМУ

Вільний від чого? Яка справа до цього Заратустрі! Але хай твої очі ясно показують мені: вільний для чого?

Ф.Ніцше. Так казав Заратустра

Крах соціалізму викликав у частини ліберальних мислителів ейфорію. «Френсис Фукуяма, який очолював у минулому відділ в американському зовнішньополітичному відомстві, висловив у своїй книзі про «кінець історії» ту думку, що зі смертю соціалізму в історії залишається лише одна остання формація — лібералізм. Відтепер лібералізму нібито немає вже альтернативи. І якщо люди дійсно навчені досвідом історії, то їм, мовляв, нема до чого більше змагатися, крім лібералізму. Усі альтернативи лібералізму, чи то нацистська, фашистська, чи соціалістична, зазнали краху. Єдиним переможцем вийшов із цього змагання лібералізм. Згідно з Фукуямою, людство, якщо можна так висловитися, приречене на лібералізм самою

історією. 200-літній процес епохи Нового часу показав, що єдино дієздатною системою, що зустрічає загальне схвалення і виражає оптимально права і потреби людей, є, мовляв, лібералізм»²⁴.

Проте банальна теза про те, що лібералізму немає альтернативи, бо комунізм і фашизм виявились ще гіршими, не робить життя людей осмисленим. У таких умовах будь-яка, навіть найбільш людяно-нависницька система, може видатись привабливішою за «хвору ліберальну систему, що не знає нічого іншого, крім безглузлого матеріального відтворення, здійснюваного до того ж несправедливим способом», яка «не відчуває ніякої відповідальності за те, щоб дати людям образ майбутнього, визначити перспективу» і яку «турбує тільки каса»²⁵.

Про «мислителів» типу Фукуями можна лише сказати, що історія їх нічого не навчила. Адже той самий іділічно-оптимістично-прогресивистський настрій був характерний для західної еліти кінця XIX століття. Відтак XX століття стало епохою двох найжорстокіших війн, нацизму, комунізму й ін.

Більш цікава оцінка провідного сучасного німецького філософа ліберально-консервативного напрямку Г.Рормозера. Відмінність у поглядах між Фукуямою та

про любов до людей, уся побожність є лише облудним лицемірством, якщо вона буде підтримувати вияви жорстокості, вважаючи їх необхідними.

...Ворота перед м'ясокомбінатом зачинені для неї. Вона не бачить худоби, яка по кілька днів перебуває без їжі, чекаючи смерті, вдихаючи запах крові, чуючи передсмертні крики тварин. Тут ніхто не врятується. Це — табір винищення у світі, де так само поводитись і досі поводитись з людьми, тільки преса воліє бавити читачів розповідями про красиве життя світських осіб. Жахливий сморід чути з-за стін бойні, іронією долі помальованої у червоне. Це теж уже було. Червона фарба нейтралізує кров. Що вдієш, людина не може жити без м'яса, особливо у місті. М'ясо — це символ добробуту.

Епідемія коров'ячого сказу, яка нещодавно викликала шалену паніку серед європейців, викликала дії нечуваної жорстокості. Мільйони корів і овець були розстріляні снайперами і спалені, нібито заради людського здоров'я, а насправді, щоб не постраждав бізнес. Жодного разу мені не довелося почути осуду цього жертвопринесення. Замість того, щоб лікувати хворих, навіть здорових тварин знищували. А оскільки багато хто боявся їсти яловичину, то мусив перейти на крокодиляче м'ясо. Мої діди й бабусі споживали

м'ясо два-три рази на рік і мали силу тяжко працювати на полі. Вони брали теляток до себе в хату, тримали під піччю курей, і щиро оплакували смерть кожної тварини. Сідали їсти лише тоді, коли уся худоба була нагородована. І ставились до тварин, як до дітей, що потребують дбайливої опіки.

Трагедія з коров'ячим сказом, безумовно, є попередженням. Людина лише поступово може відвикнути від м'ясної їжі, зрештою, цілі народи майже не вживають її, бо це забороняють їхні релігії. Бойні, м'ясокомбінати, птахофабрики приносять прибутки, бо є попит. Ніколи ще світ не був таким залежним від грошей, як нині. І тому ніколи ще потреби людини не були такими надмірними і безглуздими, коли півсвіту потерпає від злиднів, але ніхто цих півсвіту не чує.

Ніхто не чує і тварин. Їх знищують тотально, цілеспрямовано, як-от при епідеміях; їх знищують вибірково для забави на полюванні... Нестерпно бачити приречених на смерть. У японців був колись обряд очищення від «осквернення смертю». Смерть жахлива і для того, хто вмирає, і для того, хто свідок. Вона справді потребує очищення. Це — природне почуття людини: оплакувати смерть кожної істоти, просити в неї вибачення.

У той час, коли спалювали сотні тисяч тварин, світ

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

Рормозером загалом є типовою відмінністю між світоглядом «чистого» лібералізму та ліберального консерватизму. Чистий лібералізм «не здатний до історичного мислення, він виключає такий тип мислення... Мислити консервативно означає мислити історично. Позаісторичне мислення апіорі є неконсервативним»²⁶.

Отже, на думку Г.Рормозера, крах соціалізму означає кризу лібералізму: «Ми настільки жили в духовному, ідеологічному відношенні, а тим самим і політично за рахунок самого факту існування соціалізму, що навіть не замислювалися над тим, що станеться, якщо ми позбавимося можливості виправдовувати наше власне існування посиланнями на несказанні злидні реального соціалізму. То ж нині західне суспільство опинилося перед небувалим філософським викликом. Лібералізм має тепер подати своє обґрунтування і виправдання, виходячи зі своєї власної сутності та власної діяльності. Нема на кого більше звалювати провину за власні помилки і недогляди. Адаже посиланнями на виснажений соціалізм підмінювали дотепер відсутність власного мислення. За останні десятиліття мені доводилося часто переконуватися в тому, що люди жили, не задумуючись над

змістом і правильністю власної суспільної моделі, оскільки здавалося, що соціалізм демонструє це з усією очевидністю. Проте така ситуація відійшла в минуле»²⁷.

ДО НОВОГО ПОЦІНУВАННЯ ЦІННОСТЕЙ

Наприкінці XIX ст. Ф.Ніцше оголосив про потребу «переоцінки всіх цінностей». І сам Ніцше, і визначальний для кінця XIX та XX ст. світогляд матеріалізму, здійснювали негативну частину цієї програми. Це — теж один з необхідних етапів розвитку фавстівської культури. Але, якщо на цьому етапі вона і зупиниться — то це означатиме її кінець. Необхідно перейти до позитивного етапу — нового поцінування цінностей.

У рамках матеріалізму це завдання не може бути здійснене. Матеріалізм логічно несумісний із мораллю й альтруізмом. Це, звичайно, не означає, що не буває моральних і альтруїстичних матеріалістів. Бувають, і нерідко, та лише тому, що людина рідко йде до кінця за логікою. Але домінування в суспільстві певного світогляду завжди з часом приводить і до домінування тієї моделі поведінки, що логічно випливає з цього світогляду. А з матеріалізму логічно може випливати лише егоїзм. Бо якщо людина — лише велика купа атомів, то який сенс може бути в турботі про інших

181

ДМИТРО СЕПЕТИЙ
КОЛИ
ПОВЕРНЕТЬСЯ
ДОКТОР ФАВСТ?
«ПОХОРОН»
ФАВСТА:
ПОГЛЯД
З ВІДСТАНИ
80 РОКІВ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

розважався. Так само десь вбивали людей — світ також сміявся, бо не чув зойків жертв. Ніхто не замислювався над тим, що у тілах вбивць тече та сама кров, що й у жертв, тому кожен з нас причетний до вбивства і ніколи не зможе очиститись повністю.

У дитинстві я уявляла собі хатинку в лісі, де б жила подалі від людей. Але тепер бачу, що це могло б породити почуття зверхності. Яке теж нагадує жорстокість. Нічого не вдієш: ми усі належимо до одного виду. Нехай буде й *homo sapiens*, все-таки розум і мудрість поки що різні речі. Розум людини у сучасному світі — це, здебільшого, лінійне мислення, нав'язане їй суспільством, котре примушує грати згідно певних правил. Релігії зараз настільки кволі, що не можуть опиратися суспільству, хоча мали б перебувати щодо нього у постійній опозиції, як і справжня культура. Щоб відчутти себе людиною, а не маріонеткою, потрібно відмовитися від усього, що тобі дають, бо за ці дари данайців ти мусиш заплатити власною свободою. Не можна виправдати здоровим глуздом жорстокість, підлість, бо вони ніколи не будуть служити благу. Відмовившись від негідних вчинків, ми можемо втратити місце у суспільстві, зазнати переслідувань та знущань. Але то не є наше справжнє місце. Наше місце у Всесвіті ніхто від нас не відбере, бо та-

кий Закон. Нині людина — просто привілейована тварина. Для інших людей вона — річ, товар, а для себе — істота, яка втратила здатність захищати власну неповторність. Як риба, котру спіймали у сіть, як курча на конвеєрі. Істота, яка згубила власний голос, яка від страху втратила гідність, і нічого не знає про сумління. Вона почуває біль, але не вміє його позбутися. Правила гри, нав'язані їй з коліски, здаються вічними і, що найгірше, необхідними. Це — не закони Всесвіту, не їхнє земне втілення, Божі заповіді, а дешева плата за ненадійний захист. Це все — неправда, тяжкий сон, яким нас присипляє цивілізація. Завдати людині кривди — так само, як обірвати павутинку, на якій завис павук. Для нас — ніби дрібниця, а для павука — драматична подія. Тільки людина впадає у розпач. коли обірвати її павутинку, а павук снує нову, бо це місце, визначене йому Всесвітом.

Шануючи усіх народжених та ненароджених істот, людина прислухатиметься лише до себе. Тоді вона зможе бути такою ж справжньою, як луговий кролик, птах, чи вовк, який ніколи не вб'є переможеного суперника, бо це загрожує існуванню його виду. Ось що писав Плутарх, якого ми знаємо лише як історика: «Ми не можемо заявляти про якісь особливі права на тварин, що існують на суші, які харчуються з нами

людей чи про нащадків, про нації чи про людство? Хай вони хоч усі повиздыхають — від цього у Всесвіті не стане менше ні на один атом!

Отже, для нового поцінування цінностей потрібний новий ідеалізм. Яким він має бути і чим він має відрізнятися від старого — тема окремої великої розмови. Зазначу лише, що він має ґрунтуватися не на зовнішніх догматах чи висновках «чистого розуму», а на глибинних інтуїціях і світопочутті фавстівської культури.

Вірю, що ХХ ст. було не кінцем старечої фавстівської культури, а лише підлітковою «кризою зростання». ХХІ століття має підтвердити правдивість слів М.Хвильового: «Зовсім помиляється Шпенглер: він везе на катафалку не Фавста, ... бо доктор із Вюртемберга безсмертний, поки існують сильні, здорові люди»²⁸.

1 Х.Ортега-і-Гассет. Бунт мас.

2 Там само.

3 Там само.

4 Там само.

5 Там само.

6 Там само.

7 Там само.

8 Х.Ортега-і-Гассет. Есе про Іспанію.

9 Натомість польський дослідник слов'янофільства М.Валіцькі зазначає, що цей принцип був «тільки одним із реліктів середньовічної *«unanimitas»*, архаїчної форми колективної волі, яка в різних країнах зникла в різний час, чинячи, як правило, затятий опір принципу переважної більшості» (М.Валіцький. В полоні консервативної утопії).

10 К.Аксаков. Полн. собр. соч. — Т. 1. — С.292-293.

11 Х.Ортега-і-Гассет. Бунт мас.

12 Там само.

13 Г.Ібсен. Росмерхольм.

14 Там само.

15 Е.Фромм. Мистецтво любити.

16 Х.Ортега-і-Гассет. Бунт мас.

17 Там само.

18 А.Жид. Повернення з СССР.

однією їжею, дихають тим самим повітрям, п'ють ту ж воду, що й ми. Вбиваючи їх, ми здригаємось від їхніх жажливих криків, що змушує нас соромитися нашого вчинку»². Очевидно, перше вбивство дається нелегко, а потім перетворюється на звичку, навіть може стати професією, нічим не гіршою за інші. Різник і професор, кілер і селянин, мисливець і вчитель — відчуження творить з них різних істот. А проте щось їх об'єднує: вони є громадянами, підданцями лінійного мислення. Якби не існувало опозиції, бунтарських думок, то зникли б останні спалахи людяності, а земля стала б пустелею на зразок сучасних антиутопій.

Найбільшим ворогом жорстокості завжди було чутливе серце. Оті бабусі, що діляться останнім з бездомними тваринами, діти, які тулять до себе кожную безпомічну істоту, бо в неї «немає мами»... Якби жорстокість була притаманною природі і, зокрема, людям, то й тоді від неї слід було б відмовитись. У Всесвіті немає місця для вбивць і катів. Це те, на що слід опиратись кожній людині, щоб гідно протистояти злу й ніколи не купувати власний порятунок коштом іншої істоти, як це робили катари³, про що розповідає бувальщина з ХІІІ сторіччя. Катарів люто переслідували за неприйняття будь-якого вбивства та заперечення власності. Якось до однієї жінки прийшло двоє стом-

лених подорожніх. Господиня не мала чим їх нагодувати, і вони дали їй гроші, щоб купила якоїсь їжі. Тим часом вона спіймала курку і сказала: «Поки я ходитиму, заріжете курку». Вона здогадувалась, що це переслідувані еретики, і вирішила їх перевірити. Подорожні знали, що, зарізвавши курку, врятують собі життя, але не могли цього зробити. Коли господиня повернулася, то застала їх у тій самій позі, що залишила.

Ще Дарвін визнав головною рушійною силою еволюції боротьбу видів за існування. Ця теорія виявилась особливо зручною для людини. Нам доводиться кожен день спостерігати «мовчання ягнят». Якби у цьому світі кожен дбав лише за себе, якби зникли ті слабкі істоти, котрі захищають собі подібних, оте наївне, висміяне братство, що здатне протистояти Невідомості, то що трапилося б з усім людством? Щось втримує цей напівзатонулий корабель на плаву: і всередині, і ззовні. Якесь матерія, легка й прозора, виткана з любови. Світ став не набагато кращим відтоді, як повмирили жорстокі й могутні боги. Ним продовжує правити страх. Ніколи страх не поліпшить існування, не переможе зла, натомість любов і співчуття дають кожному крила. Ті, хто чуїно вслухаються у голос Природи, а це і люди, і їхні чотириногі, пернаті, хвостаті брати й сестри, насправді не мовчать. Їхня

- 19 М.Бердяєв. Витоки і смисл російського комунізму.
 20 Там само.
 21 А.Жид. Повернення з ССРСР.
 22 М.Бердяєв. Витоки і смисл російського комунізму.
 23 Там само.
 24 Г.Рормозер. Криза лібералізму.
 25 Там само.
 26 Там само.
 27 Там само.
 28 М.Хвильовий. Думки проти течії.

183

ДМИТРО СЕПЕТИЙ
 КОЛИ
 ПОВЕРНЕТЬСЯ
 ДОКТОР ФАВСТ?
 «ПОХОРОН»
 ФАВСТА:
 ПОГЛЯД
 З ВІДСТАНИ
 80 РОКІВ

Львів, 27.07.2002

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

мова — це вчинки, дії, танець, у якому з'єдналися окреме життя і безсмертя крові. У ній немає слів «жорстокість», «байдужість», «зрада». Ці риси властиві лише тому, хто не є цілісною людиною, а здоровим чи хворим шлунком, лівою чи правою рукою, як писав колись американський філософ Ралф Волдо Емерсон. Існує роздрібленість почуттів і вчинків і, коли вона розпадеться аж до атомів, настане хаос.

Квітка, зірвана недбалою рукою, кинута на дорозі, в'яне. Певний час зберігається її форма, у якій немає уже життя, згодом настає розпад самої форми. Єдине, що залишається від цієї рослини, — це прах, гній. У рослині, що визріла, життєва сила зберігається у корінні та насінні. Приклад з реального світу стає метафорою, яка дає змогу пізнати безліч аналогій в інших світах із грубою і тонкою матерією. Є й інша метафора, взята з людського життя: людина — це машина, яка одночасно є гвинтиком ще однієї машини. Ці дві метафори — два образи світу, одному з яких ми мусимо віддати перевагу.

Перший каже: я — життя, яке прагне жити серед інших життів. Другий говорить: я — річ, якою прагнуть володіти, доки вона не зламалася.

КОЛО ДРУГЕ: БЕЗЗАХИСНА ДИТИНА

...И вот, когда я смотрел на небо, меня вдруг схватила за локоть эта девочка. Улица уже была пуста, и никого почти не было. Вдали спал на дрожжах извозчик. Девочка была лет восьми, в платочке и в одном платьишке, вся мокрая, но я запомнил особенно ее мокрые разорванные башмаки, и теперь помню. Они мне особенно мелькнули в глаза. Она вдруг стала дергать меня за локоть и звать. Она не плакала, но как-то отрывисто выкрикивала какие-то слова, которые не могла хорошо выговорить, потому что вся дрожала мелкой дрожью в ознобе. Она была от чего-то в ужасе и кричала отчаянно: «Мамочка! мамочка!» Я обернул было к ней лицо, но не сказал ни слова и продолжал идти, но она бежала и дергала меня, и в голосе ее прозвучал тот звук, который у очень испуганных детей означает отчаяние. Я знаю этот звук. Хоть она и не договаривала слова, но я понял, что ее мать где-то умирает или что-то там с ними случилось, и она выбежала позвать кого-то, найти что-то, чтоб помочь маме. Но я не пошел за ней, и, напротив, у меня явилась вдруг мысль прогнать ее. Я сначала ей сказал, чтобы она отыскала городского. Но она вдруг сложила ручки и, всхлипывая, задыхаясь, все бежала сбоку и не покидала меня. Вот тогда-то я топнул на нее

Львів, площа Міцкевича, січень 1998

«Щоденний жезл»: постмодернізм як невма

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

и крикнул. Она прокричала лишь: «Барин, барин!..», но вдруг бросила меня и стремглав перебежала улицу: там показался тоже какой-то прохожий, и она, видно, бросилась от меня к нему...

Федір Достоєвський, «Сон смішної людини» (1877)

Коли перестаєш бути дитиною і підкоряєшся існуючому стану речей, то поволі втрачаєш надію, що все можна змінити на краще, і посипаєш собі голову попелом. Однак, навіщо ти існуєш, якщо не можеш казати собі щодень: так є, але так не повинно бути, бо ніщо не виправдовує тих страждань, яких зазнає на цьому світі кожне створіння. Цей голос — голос дитини, але мудрість, яка прийшла до тебе з досвідом прожитих літ, здатна перетворити твої думки на вчинки, що зможуть свідомо протистояти злу. Маленька дитина силою почуттів, а велика — силою освіченого серця, перебувають в опозиції до суспільства, яке хоче їх купити, щоб заволодіти ними. А ті, хто проти цього, завше переслідувані й видаються беззахисними. Часом вони не певні, що суспільне середовище — це ще не все, що на їхньому боці — набагато могутніші сили, видимі й невидимі закони, які охороняють усіх живих і ненароджених. Проте, мабуть, вони відчують ті сили серцем, і якщо це серце витримає, не вкриється вап-

няною мушлею, вони ніколи не стануть на ворожому боці, завжди будуть спокійні, веселі й щасливі.

Від перших років життя людину намагаються обікрасти, злякати, принизити, дорікаючи їй, що вона недоросла, отже, недосконала. Те ж саме роблять з тими, хто уже виріс, але продовжує думати: так є, але так не повинно бути. Немає різниці між дитиною та дорослим, якщо йдеться про гроші, власність та насильство, щоб усе це втримати. Дитина не належить нікому, доки її не привласнять, так само нікому не належать старі люди, бо їх уже звільнили. Вони — вільні, хоча й перебувають на утриманні. Зате нікому не зобов'язані й не повинні платити. Вони неминуче загинуть, якщо ними не опікуватись, проте воліють лише одного опікуна — безкорисливу любов. Інстинкт завжди вартніший у цьому випадку за розсудливість, бо безпомилково знаходить вірний шлях у Всесвіті, населеному різними істотами. У сучасному світі ставляться до інстинктів поблажливо лише тоді, коли потрібно виправдати власні аморальні вчинки. Натомість зневажають і переслідують тих, хто прислухається до себе, розширює власну свідомість, хто опирається приписам, котрі мають на меті знищити найцінніше, що є у нас: нашу неповторність, нашу дитинність, нашу досконалість.

...Ніколи не можу погодитись з тим, на мій погляд, фальшем, що існує в найновішому критичному мисленні стосовно прози Пашковського. У ситуації, коли все нове однозначно зараховується до постмодернізму, Є.Пашковський постає цілком неправомірно як один з найпомітніших письменників постмодерністського дискурсу в Україні.

Ніла Зборовська.

«Феміністичні роздуми. На карнавалі мертвих поцілунків»

Не є випадковою ситуація *локальних битв* критиків, котрі відстежують поточний літературний процес, за право прирахувати того чи іншого помітного, яскравого, відомого або просто скандального письменника до *свого* дискурсивного списку. Вихід у світ повної книжкової версії роману Євгена Пашковського «Щоденний жезл» і присудження йому Державної премії ім. Т.Шевченка за 2001 рік актуалізували суперечки претендентів на ранг гуманітарних стратегів навколо дискурсивної приналежності і самого Пашковського, і корпусу текстів прози «соціальної клі-

ніки»¹, найяскравішим представником якої вважаємо саме автора «Щоденного жезла». Наведені нижче спроби випроявити й означити мережу дискурсивних координат у цьому романі не належать, у точних значеннях термінів, ні постгайдеґеріанській герменевтиці, ні академічному літературознавству. Це радше довільна – і дещо закохана у власну термінологічну гру – деконструкція романного світу «Щоденного жезла» та художньо-естетичних пріоритетів його автора.

1

Визначення дискурсивної приналежності текстів Пашковського – з огляду на специфічність самого предмету дослідження та відсутність, поки що, якісної концептуальної рефлексії на нього – потребує точних і, зокрема, нетрадиційних дефініцій. Так, до прикладу, видається поспішливою й не зовсім переконливою спроба Ніли Зборовської запакувати автора «Щоденного жезла» до *неотрадиціоналістичної* чарунки. Київська дослідниця аргументує свою позицію таким робом: «... Насправді Пашковський належить до того нового покоління письменників неотрадиціоналістів (В.Медвідь, В.Портяк, В.Габор) тобто які є апологетами національної культурної традиції і які

Тому з дітьми поводяться ще жорстокіше, ніж з тваринами, і не менш жорстоко, ніж з дорослими, які уже не належать собі, а комусь. Жорстокість провокується заздрістю, бо дитина безтурботна, а існує багато людей, які прагнуть убити у собі дитину, що можна розглядати, як спробу самогубства. Той, хто не мав доброго дитинства, намагається знищити усе, що про нього нагадує. Жорстоке ставлення до дітей може мати підґрунтям нечутливість і байдужість, що не поширюється на власних дітей. Свою маєність треба берегти.

Дещо несподіваною видається жорстокість, викликана втомою. Важко грати одну й ту саму роль перед суспільством і перед дитиною. Ще важче вибрати, ким ти волієш бути для себе і перед собою.

Жорстокість є невід'ємною ознакою суворого традиційного виховання: дитину можна бити, карати, принижувати, інакше вона не потрапить до лона суспільства і стане ганьбою для батьків. Знищити найменші прояви особистості, перетворити дитину в зменшену копію дорослого – мета «справжнього» виховання. Жорстокість – це насолода чужим болем і завжди вона є хворобою, котру неможливо вилікувати, бо уже найдрібніший її вияв свідчить про задавненість. Найгірше те, що ця хвороба починається ще у ди-

тинстві. У декого вона потім матиме приховану форму і виявлятиметься вибірково: жорстокість щодо дітей чи тварин, до євреїв чи до негрів... З цією хворобою живуть довго і щасливо, пристосувавшись до неї, як до невеличкої вади, що не заважає виконувати сімейні і громадянські обов'язки. Жоден божевільний не вважає себе божевільним, зате кожен жорстокий уявляє себе справедливим. Хто поставить перед ними дзеркало, щоб вони себе впізнали? Впізнати себе – це трохи не те, що себе пізнати. Це – крок від дзеркала, а не до нього. Відстань, на якій ти визначаєш або власну абсурдність, або абсурдність власного світу. Не дрібні зморшки, не тіні під очима, а цілу постать, образ на тлі інтер'єру чи пейзажу. Для цього потрібне дзеркало, у розпорядження якого ти передаєш себе. У обох випадках, чи ти кат, чи жертва, повинен знайти, відчутти відстань, з якої зможеш себе впізнати. Спочатку тебе охопить розпач, а згодом з'явиться маленький сумнів, чи не викривлене це дзеркало, чи не поглинули темні барви світlich. І врешті, заженеш це неприємне відчуття у глибоке озеро сновидінь. Але завжди краще самому страждати, ніж змушувати страждати інших: так мати воліє перебрати на себе біль дитини, віддати їй усю кров і життя. Це і є любов до себе, солодка й легка, у якій розчиняються усі муки.

обертаються в колі цієї традиційності... Наша літературна традиція оберігає етично-естетичні цінності українського патріархального селянського світу. У її межах трагедійна естетика народжується з теми «погибелі однієї з останніх сирітсько-селянських цивілізацій (Є.Пашковський), якою є Україна. А тому духовність «селянської» нації творить своєрідний ідеальний простір цієї літератури. Отож, якщо подивитися на проблему традиційності з цього боку, то в різні часи творцями української традиції були і Т.Шевченко, і І.Нечуй-Левицький, і В.Стефаник, і Т.Осьмачка, і Григорій Тютюнник, і В.Медвідь, і Є.Пашковський. Етично-естетична співпричетність до української традиції письма особливо відчутна у творчих медитаціях Пашковського на творчість своїх учителів»².

Варто нагадати авторці «Феміністичних роздумів...», що поняття «неотрадиціоналізм», вільно трактоване нею як «співпричетність до традиції письма», має – у світовій культурології зокрема – зовсім інше змістове наповнення. Не кажучи вже про ті ознаки неотрадиціоналізму (тотального традиціоналізму), якими оперує Айзенштадт³, найпобіжніше ознайомлення з дискусією останніх двох десятиліть до навколо проблеми неотрадиціоналізму приводить до

висновку, що з цим дискурсом у текстів Пашковського мало спільного. Визнані сьогодні класиками неотрадиціоналізму Рене Генон та Мірча Еліаде постулювали фундаментом сьогодинського розуміння непрофанічної традиційності апріорну вартість сакрального циклічного часу й пов'язаних з ним ритуалів періодичного відродження культурницьких архетипів. «Поетичне літописання» Пашковського натомість твердо базовано на преференціях лінійного юдео-християнського часу. Ось і Зборовська констатує цю особливість його прози:

«Перша тема (**чоловіка-дитини, закинутого у прагматичний світ.** – Л.Г.) тісно пов'язана з другою наскрізною темою безповоротності часу... страху перед неможливістю повернення до світлоносно-го дитячо-природного світу, цього власне жалю-квиління за збуванням часу-життя («куди схлинуло літєло часу...»; «куди поділася острогоська осінь...»; «куди поділися ревність і жаль...»; «куди поділися тижні...»)»⁴.

Не коннотується проза та світогляд автора «Щоденного жезла» і з концепцією Третього Шляху (ще – Третьої Позичії, Terza Pozitiona), себто «консервативної революції», популярність якої зростає останнім

Дитині ще не дано такої любові: вона є вмістилищем для любові дорослих і поверне її колись власним дітям, і всім тим, які теж були і є чиїмись дітьми. Дитині не потрібне дзеркало, яке таїть у собі жахливі відкриття. Вона бавиться, наслідуючи дорослих, і вони їй цікаві, як цікаві були б прибульцям з іншої цивілізації. Бо очі самої дитини – це дзеркало, яке дає нам змогу себе впізнати.

Дитина бачить жорстокість і вчиться жорстокості, часом навіть сприймаючи у відчаї зло, як щось немінуче і вічне. Проте кожен з нас мав би усвідомити, що зло не є тотальним явищем і уникати осквернення ним, щоб коли-небудь висміяти. Диявол боїться щирого легкого сміху. Він боїться також, коли хтось каже: «Мене немає!» Тобто – немає для нього, для зла. Є така гра для дуже маленьких дітей: дитина заплющує очі, і всі її шукають. Це – мудра гра. Щоб вирватись з абсурдності буття, треба вміти заплющувати очі й казати: «Мене нема». Ні для вбивць, ні для злодіїв, ні для мисливців за душами...

Дитина не може нічого протиставити насильству над її тілом та душею, окрім надії, що це закінчиться, окрім відчуття несправедливості. Зло для неї завжди локальне і конкретне. Десь на світі є країна край, у якій здійснюються усі бажання. Коли вона виросте, то

зможе потрапити туди. Коли вона стане великою, то матиме силу захистити себе й інших. І ось дитина виростає, і бачить щораз більше зло, і їй лишається змиритися з ним, бо вона повірила і вже не може викреслити себе з цього недоброго світу. Вона починає шукати щось таке, що могло б її захистити. Розгубленість довершить чорну науку, яку їй довелося пройти, бо все гарне й світле триває недовго, і, врешті-решт, треба померти, відчуваючи великий страх перед смертю. Той, хто боїться смерті, мусить боятися життя. Воно не гідне нас, бо ми поведимося негідно.

Заплющуючи очі, ми вже не бачимо тих, від кого прагнемо захватись, натомість вслухаємося в себе. У цьому теплому затишному мороці поволі спливають якісь забуті образи, слова, запахи, іноді прикрі, часом дуже приємні, ще з тих часів, коли ми були залежними й блаженними. Але то наші спогади, які нікому не цікаві. Є спогади, котрі не спливають ніколи: вони заблоковані. Це спогади про кривду, образи, які ми комусь заподіяли. Вони не пасують до того іміджу, який ми створили, щоб обдурювати себе та інших людей. Різниця між дорослим і дитиною полягає у тому, що у дорослих є минуле, а у дітей – майбутнє, хоча насправді це лише ілюзія, яка заважає нам відчувати кожну мить нашого існування у Всесвіті, де

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

часом в Україні, перш за все завдяки ознайомленню із книгами та статтями московського неотрадиціоналіста Александра Дугіна⁵.

Також варто, на нашу думку, пригадати, що традиціоналізм (саме в його трансляційному, письмовому аспекті) спрямований на зменшення ретроспективного свавілля творця⁶, що також погано аплікується на метод художньо-герменевтичної обробки діахронічних місць Пашковським. Отже, навіть при наявності *неотрадиціоналістичних інтенцій та симпатій* у об'єкта нашого дослідження, все ж не видається коректною спроба віднести його доробок саме до дискурсу неотрадиціоналістичних практик.

Неотрадиціоналізм передбачає також певне дистанціювання від самої традиції, обумовлене семантичною, ідеологічною, естетичною та форматною обробкою традиційних (релігiovих, преметафізичних) архетипів сучасним методологічним і художнім інструментарієм. Автор «Щоденного жезлу» натомість намагається наблизитися до «джерел» на мінімальну віддаль, відчути бажану «справжність» і передати це відчуття читачеві незіпсованим.

З іншого боку, не виключено, що дослідники під «неотрадиціоналізмом» Пашковського розуміють не

науково визначену диспозицію письменника у спектрі концептографії, а лише тенденцію, базовану на якісно занепадаючій трансформації головного носія традиційності в останні століття (на місце жерця і маґа приходять спочатку Церква і пастор, після секуляризації їх змінює імперський державний чиновник і, нарешті, після лібертизації держав Заходу, у ХХ столітті, увесь тягар суспільної місії підтримання традиційності лягає на митців і вуличних агітаторів)⁷. Згідно з таким підходом, кожний літератор, котрий бере на себе місію боротьби з «новим і модерним», автоматично проголошується «неотрадиціоналістом». На жаль, і такі профанні методології побутують у нашому суспільстві, все ще ізольованому від світових інформативно-концептуальних ресурсів.

Для точного визначення того суб-дискурсивного терену, якому приналежний найрезонансніший роман Пашковського, необхідно проаналізувати, насамперед: 1) вектори його метафізичної уваги; 2) систему моделювання партикулярних елементів оповідальності – *narrating particle system*.

187

ЛЕВКО ГАВЛАСА
«ЩОДЕННИЙ
ЖЕЗЛ»:
ПОСТМОДЕРНІЗМ
ЯК НЕВМА

усе пов'язане між собою: істини, вчинки, думки, події, почуття. Ця мить може навіть убити нас. Нехай вона не настане ніколи, але пам'ятаймо про неї, як про величний акт прозоріння нашої свідомості, що ніколи не залишить нас байдужими.

Насильство над дітьми відбувається за зачиненими дверима. Ті двері можуть відчинити лише смерть, або тяжке каліцтво. Тоді нарешті втручаються правосуддя і громадська думка, які досі спали. Кожної хвилини, коли ми розважаємося, працюємо, по очі занурені у власне упорядковане життя, в решті світу, заселеному людьми, кояться страшні злочини, які теж нас стосуються.

1999 рік. Росія. Новосибірськ. У підвалі будинку по вулиці Залізничній дуже довго катували п'ятирічну Ксюшу. Жебрак Коренєв жив з її матір'ю. Він відправляв дитину жебракувати, а на випрохані гроші пив, а потім «виховував» пасербицю. Мати ставилася до цього спокійно. Коренєв дійшов до того, що підвішував дитину вниз головою і затикав рот ганчіркою, щоб не кричала. У останні свої дні дівчинка не могла ходити. Коли після побоїв вона втратила свідомість, мати викликала швидку допомогу. Тоді Коренєв затулив дитині рота і тримав доти, доки не переконався, що вона мертва⁴.

Восьмирічний Антон Чех був закатований вітчимоном, який вимагав від нього послуху. Коли хлопчик пізно ввечері встав до туалету, Александр Леонідович Удачін зупинив його і став читати «мораль». Малий пробував щось пояснити. Удачін обурився: «Пішли в гараж, зараз я тебе буду карати!» Він виламав березового прута і почав ним шмагати хлопця. Потім узяв вербового. Антон заліз під машину, рятуючись від побоїв. Удачін схопив мотузку, накинув на шию жертви, виволік з-під машини і знову почав бити. Потім, коли хлопець попросив вибачення, нарешті відпустив. Через деякий час він знайшов Антона нерухомим, мертвим. Експертиза показала, що у дитини була розірвана печінка. Удачін сказав слідчому: «Вбивати не збирався, хотів, щоб слухався, і зараз вважаю, що треба виховувати»⁵.

Семирічного Альошу забрав після смерті матері у сім'ю, де вже було двоє дітей, батько. Хлопчик ходив увесь час із синцями, але нікому не скаржився. А потім втік з дому. Весною 1995 року він зник зовсім. Через кілька місяців мачуха зізналась подрузі: «Це ми Альошку вбили. Я його душила дротом, Вітька (батько) тримав за руки, а Колька (друг сім'ї, кочегар) – за ноги. А Альошка малий, зате хитрий. Набрив повітря і, коли я вже думала, що все, відпустила дріт, –

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Метафізична увага автора «Щоденного жезла» (та його біль, яким ця увага наснажується) повністю й неподільно сконцентрована у площині відповідальності. Він відповідає за свою землю. За свої метафізичні ґрунти – telluris. Він почуває межову і страхітливую незахищеність цієї землі, символами якої є не мальовничий хутір, оборонений хоча би самодостатністю (себто самовідтворюваною і зануреною у правичність традицією селянської самобутності, nationalhood), і не місто, яке дискретно і ґештальтно може за себе відповісти, а примарні маргінеси залізниць, агропролетарські селища, цегляні бараки вздовж почорнілих від мазуту і нафти колій і населенці бараків, котрі, незрячіші за Шевченкових гречкосіїв, «німо постали з пороху й німо повертаються туди ж без жодної надії на Слово»⁸. Топосна непроявленість і культивована на рівні словопідбору псевдонаївність Пашковського полягають саме у специфіці предмету його оповідальності (одночасно у предметі його відповідальності).

Цей тип відповідальності коннотується з біблійним поняттям ревнителю («zelator», «зелот» у Септуаґінті)⁹, що накидає на свою долю специфічне обтяження межової, непохитної, безкомпромисної відпові-

дальності за випрямлення шляхів Божих. У цьому аспекті «Щоденний жезл» є, крім усього іншого, «щоденником зелота».

Цивілізація, зафіксована *топосом відповідальності* Пашковського, дуже «сирітська» і не дуже «селянська». «Село» тут виступає радше символом впізнавання «для своїх», котрим зовсім не обов'язково розрізняти такі нюанси як відмінності між шароварником і рефлексуючим мешканцем індустріального маргінесу. А, власне, місце ураження (залишковий простір чорнобильних ядерних, духовних, структурних), що швидко набуває ознак *топосу поразки*¹⁰, ніяких «етично-естетичних цінностей» іманентно мати не може, і накинення (з найкращими намірами, зрозуміло, ми не сперечаємось!) усіх інтелігентських концептів на ці згорьовані telluris завжди буде тільки метафізичною контрабандою, тобто наскрізною і вартою негайного забуття несправжністю. І Пашковський-письменник (чия інтуїція неодноразово випереджала подієву рефлексію), на відміну від Пашковського-ідеолога, це відчуває якнайкраще. Це і вивисує його над попередниками, котрих із більшим правом ми могли б запакувати до кошика з написом «неотрадиціоналізм».

видихнув». Труп хлопчика батьки спалили у топці котельні⁶.

Красноярський край. П'ятнадцятирічний хлопець, старший син у сім'ї з дев'ятьма дітьми, був єдиним захисником братів і сестричок. Батьки пиячили і катували дітей. Прив'язували голими на всю ніч у лісі, ставили босоніж на розпечену піч. Хлопець увесь час тікав із дому, але щоразу повертався. Крав і купував на ті гроші їжу дітям. Він ходив по різних установах, благаючи забрати дітей у батьків. Після чергової відмови хлопець не витримав і повісився⁷.

Мати втопила у ополонці двох дітей: трирічного сина і п'ятирічну дочку, бо коханець поставив їй умову – або він, або вони.

Ці історії нагадують казки, які погано закінчуються. Дороги, що в них починаються, нікуди не ведуть. І ніколи там не з'явиться добрий чарівник, який підтримає дитину, врятує її від злих людей. Не розпалить багаття, не висвітлить стежку, яка приведе до будиночка, де на столі – їжа, а у кутку – м'яке ліжко, і мирно цокає годинник на стіні. Уже після того, як душа і тіло знівечені, для декого може відчинитися брама притулку, за якою та сама глуха стіна. Але навіть там є комусь спасіння: сяка-така їжа, одяг і надія, що колись можуть прийти за тобою справжні мама з татом

і поведуть у чудовий щасливий світ сім'ї. Якщо ж тебе не знайдуть, то доведеться звідати жорстокости від чужих. Стіни інтернатів так само непрозорі для правосуддя і громадськості, як і стіни приватних помешкань.

«Коли я була маленька, вихователька пхала мою голову в унітаз і била по спині, боках, по руках...»

«Щоб покарати, дітей пороздягали догола перед усіма і примували інших їх бити»⁸.

У школі-інтернаті м. Єгор'євська (Росія) вихователі запрошували для екзекуції працівників міліції, які приходили і били дітей палицями, гумовими кийками, кастетами⁹.

Атмосфера в'язниці панує у цих закладах. Мешканці одного з інтернатів, як свідчить правозахисник В.Абрамкін¹⁰, жили, як у казармі, пересувались лавою, двічі на день проходили перевірку. У них не було нічого власного, навіть одягу.

Діти втікали. Їх, звичайно, ловили і садували на кілька днів до розподільника разом із дорослими, а потім скеровували до психлікарні для «лікування» і «виправлення». Раз втік, значить, ненормальний. Там до дітей застосовували сильнодіючі психотропні препарати, наприклад, аміназин, та інші, які призводять до психічного відставання у розвитку. Якщо ж на ди-

Пашковський – не хуторянин. Його пневмогенна святиня пам'яті – не скальд-перебендя, а селищна бібліотека з «жовтотъмняним, запилюженим від дорogi віком». Його світоутримуючий Ворог упроявлений не в солдатах випадково-минутих ворожих армій (на штиб хтиво-безвідповідальних «москалів» ХІХ століття), а у школі. «Школа», згідно з перепризначеннями марксистсько-кафкіанського світу, тут тотожна «соціальної клініці», а «клініка» – «школі» (на обрії коннотацій виникає страхотлива і погрозна тінь тотальної репресивної структури Мішеля Фуко). Те, що сам Пашковський презентує себе як виразника селянських інтенцій, знов-таки, не має уводити нас в оману: поміж світом класично-рілницьких сіл і рустикальністю залізничних платформ – безодня. «Клініка» – винахід і метафора новочасного міста і водночас один із символів незворотності розселення сучасного світу. Людині, котра пройшла крізь її лабіринт немає вороття до хуторянського парадизу.

Можемо визначити, за ознакою метафізичної уваги, суб-дискурсивний вектор Пашковського jako *криптотелуричний*.¹¹ Яко дискурс особистости, яка вийшла за браму «клініки» й опинилась не в полі, а лише між стінами великого засміченого лікарняного по-

двір'я. Фонтануюча ненависть до всіх *брам і парканів* – ось периметр дискурсу та межа метафізики такого продукту «соціальної клініки».

Звертаючись до проблеми *стилю*, можемо констатувати, що десь у давні часи «Вовчої зорі» Євген Пашковський вийшов назустріч своєму стилеві, та зупинився напівдорозі, відчувши, що остаточне набуття *самоцінного* стилю стане *зрадою* його криптотелуричного топосу відповідальности, що перфектна стильовість і простота митця-оборонця не зможуть безконфліктно співіснувати в одному художньому просторі. І він знайшов у собі мужність відмовитися від стильового вдосконалення і залишитися з персонально утвердженою напівстильовістю, з маловиправданими – у сенсі естетичних завдань – довгими, захимереними реченнями. Зазначу: коли ми говоримо про маловиправданість такого типу прозового письма, то повинні взяти до розгляду перш за все очевидні незбігання системи розділових знаків у романах Пашковського з фонетичними та змістововими каузами. Ось приклад:

«Ти повертався зістарчений, знаючи, що додому – до себе колишнього – нема вороття; але дім, зістарено й непохитно, освячений міццю всіх минулих

189

ЛЕВКО ГАВЛАСА
«ЩОДЕННИЙ
ЖЕЛ»:
ПОСТМОДЕРНІЗМ
ЯК НЕВМА

тину не вплинуло навіть це, і вона знову тікає, її можуть навечно поселити у психіатричній лікарні.

Діти, які пройшли це пекло, самі стають потенційними злочинцями, бо не бачать іншого шляху. Злидні, напруження постсовецького суспільства ще більше поглиблюють жорстокість щодо слабких і безпомічних. Немає нікого, хто б заступився за них, бо там, де панує влада грошей і потреба вижити будь-якою ціною, зникає навіть елементарна людяність, яка, власне, нічого не коштує. Дуже часто «державних» дітей спокійно обкрадають чиновники та персонал, що мають власних дітей. Їм не закинеш жорстокости, але коли йдеться про чужу голодну дитину, вони – злочинці. Одна директриса приховала для себе шокладки, які призначались дітям з притулку, не поділилась з підлеглими. Про це навіть писали в газеті. Іноді щось може вигулькнути з-за мурів тих мертвих домів. Чим далі від центру, тим більше у них беззаконня. Мало хто знає, що у більшості інтернатів не навчають іноземної мови, а це не дає випускникам жодних шансів отримати вищу освіту. Дітям з притулку не роблять складних операцій, а тим, хто має психічні відхилення, не дають дорогих ліків (є навіть письмове розпорядження). Одним словом, є свої і чужі діти. Покинуті діти викликають навіть певне зогидження у

повноцінної частини населення. Їм не можна допомогти, бо невідомо до чіх липких рук потрапить допомога. Їх надзвичайно важко всиновити. Вони не мають майбутнього.

Дитина повинна любити рідних та близьких, але, коли їх немає, кого вона любитиме? Державу, директора будинку, вихователів? Кругова порука в цих закладах не дає дитині навіть поскаржитись. Чомусь дітям ніхто не вірить, а їм потрібно вірити найперше.

Сотні тисяч дітей лягають спати без поцілунку на ніч, діти, які майже всі хворі, які недоїдають, які не можуть побути на самоті. І які ні в чому не винні, хоч ким би були їхні батьки: однак життя кожної людини починається з чистої білої сторінки. Немає війни, голоду, зате є фальш суспільства, яке помічає цих дітей лише тоді, коли з ними трапляється смерть чи каліцтво, та й то без зайвого розголосоу.

Жорстокість стосовно покинутих дітей виявляється не в окремих випадках, вона є частиною системи, що прагне цих дітей позбутися. Жорстокість існує, власне, задля того, щоб знищити людську істоту фізично і духовно, як це цільово робилося і робиться в концентраційних таборах. Дитячі будинки, інтернати не повинні існувати у нормальному суспільстві. Вони свідчать, що суспільство хворе і приречене на само-

терпінь, чекав на тебе, як слова покаяної молитви на грішника; дім був у тій старості, коли старіти нікуди; дім стояв міцний і незрушний, а ти порохнявив зсередини; дім променився витривалістю, мов вулик, просяклий прополісом наскрізь, а ти з тривогою бджоли осінньої літав то туди. То сюди, повертався без меду і вартові льотку тебе не пускали всередину; ти знову кружляв над полем, над берегом...»

Як бачимо, «внутрішньої» текстової потреби у заміні крапки і традиційного речення на пропоноване Пашковським не існує. Він мислить – і, відповідно, пише – у звичайному темпоритмі української прози, без жодних генеральних «пластичних» трансформацій чи специфічних стильових фігур, які б змушували продовжувати речення в конструкції. Накинення на звичайний темпоритм функційно не виправдані конструктивності можна пояснити лише штучною незавершеністю стильових пошуків.

3

Не маємо жодного сумніву, що саме ця наскрізна концептуально-стильова чернетковість провокує дослідників на: 1) виведення партикулярних елементів у текстах Пашковського на рівень цілісної художньої

стратегії і 2) переведення розмови про художньо-естетичні особливості цих текстів на терени етосу.

Так, скажімо, Зборовська близько підійшла до метатранскрипції проблеми тотальної безпритульності у творчості Пашковського, але не заглибилась (можливо, завдяки налаштованості на завдання феміністичного списку пріоритетів) у вітальні джерела цієї «мотивації». На нашу думку, Пашковський (чи не вперше в українській літературі) презентує особливий тип світоглядної периферійності – безпритульність «людини мовного ґето».

Цей тип безпритульності передбачає певні світоглядно-естетичні пріоритети. Адже ґето – особлива периферія. Воно уполіжене не віддаленістю від панівного центру чи за родовою ознакою, а виключно знаком (нормативним текстом). Тому мешканець ґето намагається подолати свою уполіженість зміною пріоритету цінності, себто інсталяцією пренормативного і водночас постнормативного гіпертексту. Для євреїв у середньовічних та нацистських ґето таким гіпертекстом була Тора (разом із талмудичними коментарями та галутним життям самих євреїв, унормованим у вигляді матеріалізованої текстовості). Вона повсякчас вивищувала мешканця ґето, як пред-

знищення. Людство поділене на раси, нації, своїх та чужих, однак кожна дитина відчуває, що так *не повинно бути*. Спочатку здається, що цілий світ належить їй з усіма багатствами. Вона тулить його до себе, радіє, не помічаючи різниці між людьми. Але дуже швидко її ставлять на те місце, яке визначило для неї суспільство, подобається їй це, чи ні.

Існує багато міжнародних угод, документів, які мали б захищати усіх дітей, але не захищають. Доки хоч одна дитина голодна і засинає у сльозах, доти усі ми несемо за це покуту. Перш, ніж виховувати власних чи чужих дітей, станьмо самі гідними людьми. Більше чи менше жорстокості, більше чи менше зла – це не виправдання, бо їх не повинно бути зовсім у людині та її діяннях.

Ні спадковість, ні середовище, ні навчання не можуть зробити людину жорстокою або милосердною. Вона сама робить себе такою, бо вільна у своєму виборі. Дитина – це та сама людина, тільки менш заклопотана життям. Вона теж має вибір. Але робить його трохи інакше, ніж дорослий з його досвідом. Дитина буде плакати, буде тікати, коли когось кривдять чи її саму, або застигне, паралізована страхом і цікавістю. Часом вона відчуває таке горе, такий безмежний відчай, що ніколи не зможе про це розпові-

сти, бо її зрадили найближчі люди. Дорослому легше знайти одностудців чи звернутись до правосуддя. Його не переслідує жах пережитого. Він може почати нове життя, постукати в інші двері, бо уявляє, як це станеться. А той хлопчик, що не зміг врятувати братів і сестер, повісився, бо не знав ще про існування іншого життя. Діти надто чесні, щоб пережити ганьбу. Їх можна обдурити, але усвідомлення жахливості власного вчинку здатне допровадити навіть до самогубства. Дитина – не завжди є жертвою. Вона може вбити тварину чи навіть іншу дитину без зайвих вагань. Їй це легко вдається, бо для неї не існує різниці між людиною та черв'яком. Вона не знає, що вбиває безсмертну душу. Так само, як дорослі вбивці не знають, що йдуть не проти однієї істоти, а проти цілого Всесвіту. Діти стають дорослими лише тоді, коли близьким до них байдуже. Аж настільки, що ті не помічають небезпечних симптомів, або намагаються виховувати дітей з допомогою лицемірства і фальші. Вчать «не кради», а самі крадуть, вчать «не убий», а самі вбивають. Але й дитина має вибір, хоча байдужість – найбільше зло, яке можна заподіяти найшляхетнішій істоті. У світі, де більше жорстокості і насильства, ніж доброти і людяності, легко сходить насіння зла. Воно проростає усюди, як бур'ян на полі. День у день нам

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

ставника обраного народу над творцями нормативних знаків усіх можливих рангів.

Пашковський такого джокера не має. Історія здала його *топосів* таку карту, з якої не вибудувати флеш. Опертись на аристократичну чи на жрецьку традицію Пашковський не може – вона відсутня. Плебейська традиція породжує тотальну зраду всіх ідеалів і принципів. Християнство (автор «Щоденного жезлу» – практикуючий християнин), принаймні упроявлене у традиційних ієрархіях етики та естетики, не простежується у пропонованому метатексті. Залишається тільки сам цей метатекст як терен зіткнення різних способів висловлювання і розуміння, себто *поле битви*. І Пашковський виходить на прю.

Він обирає способом текстової відповідальності не «словов'язь», як визначає цей метод Зборовська. Плетіння віньєток – не для воїна та й не на часі. Він обирає *невму* – сакральне голосіння, злите мовлення прадавніх народів, апліковане на помірно модернізовану і обумовлену етосом оповідальність українського літератора кінця двадцятого – початку двадцять першого століття. Його письмо – не стільки послання в нікуди, скільки бойовий заклик і прокльон войовничого жерця, молитва язичницького полковод-

ця перед мурами ворожого, сповненого гріхів цивілізації, міста.

4

І тут ми досягаємо очікуваного парадоксу: Пашковський, як виявляється, досить органічно вписується в концепцію існування «несвідомих постмодерністів». Герменевтик задоволено тре руки: ось він, очікуваний ретранслятор Гри, *невматичний* письменник, зелот XXI століття, парадоксально вмонтований у ситуацію постмодернізму. Безперечно, якщо розглядати «постмодерн» як напрям чи стиль (що і роблять часто-густо наші ентузіасти модних термінів), то його у «світі Пашковського» можна віднести радше до інфернальних кресів *Ворога-школи-клініки*. Але ж постмодернізм – це саме ситуація, топос поразки. І автор «Щоденного жезла», попри всю відразу до списку авторитетів ПМ-дискурсу, вийти за його всеохопні кордони не може. Ситуація постмодернізму оточує його своїми вимогами, викликами, а на них треба відповідати. На те, перепрошуємо, і *топос відповідальності*. Якби Пашковський спирався не на примарні дискурсивні конструкції криптиотелуричного зелотства, а хоча б на той самий генонівський неотра-

191

ЛЕВКО ГАВЛАСА
«ЩОДЕННИЙ
ЖЕЗЛ»:
ПОСТМОДЕРНІЗМ
ЯК НЕВМА

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

треба дбати про своє поле, щоб бур'ян не заглушив корисної рослини, яка має стати нашим насущним хлібом. Піднімеш голову – ось уже й заходить сонечко твого життя. От і добре. Можна відпочити.

Діти не люблять довго залишатися самотніми. Вони бояться незнайомих людей, речей, що ніби оживають у сутінках. Вони тоді такі вразливі, що хапаються за соломинку. Тоді з ними може трапитися що завгодно: їх гвалтують у темних під'їздах, парках, викрадають, щоб отримати викуп, а тоді убивають, щоб позбутися свідків. Використовують органи для трансплантації. Дитина є товаром, якщо вона чогось вартує, а не є хворим недорозвинутим дитям з сиротинця. «Державними» дітьми не поторгують. Торгують дитячою безпосередністю, чистотою зі згоди батьків, якщо вони є. Матері мріють про модельний та шоу-бізнес для неповнолітніх дітей, не розуміючи, що будь-які змагання, пов'язані з грошима, травмують дитину, привчають її до жорстокості, заздрости, фальші. Маленькі леді та джентльмени з чіпким цинічним поглядом через кілька років стануть непотрібними, бо втратять ринкову якість. З ними поведуться, як з дорослими, без найменшого співчуття.

У дітей з нещасливих вбогих родин складеться подібна доля. Вони будуть жебракувати, далі красти,

стануть повіями, тобто потраплять у рабство, з якого можуть вирвати лише тяжка хвороба і смерть. Вони теж нікому не потрібні. У них немає навіть доброї бабусі, яка могла б прихистити й приголубити. Жебраки з дітьми на вулицях, діти на тротуарах з виставленими болячками, часом заподіяними зумисне дорослими, циганчата по електричках – звичайне явище, якого ніхто не соромиться. Куди тих дітей подінеш? Удома – голодно, у інтернат – складно, та й чи буде їм там краще, ніж на волі? Ті, що були бідними, стали нині жебраками, ті, що мали колись роботу, стали зовсім бідними. Злидні охоплюють більшу частину суспільства, а колись сягнуть критичної межі, за якою почнеться громадянський хаос, і тоді найперше страждають найслабші.

Але і в ситі часи, у надійно захищених сімейних фортецях з гарно облаштованим побутом, часом відбуваються жакливі речі. Дитина зазнає нечуваної фізичної та психічної наруги. Мати дванадцятирічної дівчинки, котра завагітніла від власного тата, знизує плечима: «А що, я стану розлучатись з чоловіком через таку дрібницю?» Зауважте, це трапилось у цілком пристойній міщанській родині, і ніхто з винних не постраждав. Навіщо судити батька сімейства, який справно приносить гроші додому? А може дочка сама спо-

диціоналізм, йому було б легше. Та він свідомо вибрав долю «останнього з могікан» *локального родового топосу* (який у профанічній літературі зазвичай номінується «малою батьківщиною»).

Перша поразка, що її Пашковський зазнав од ситуації постмодернізму – якраз *родова і топічна*: він змушений виходити на бій із ненависною мертвокнижністю на суверенній території останньої – на теренах *писемности*, де в нього немає жодного шансу на перемогу. Тут – імперія Танатосу, дистрикт мертвих знаків і playground скрипторних некрофагів на кшталт Жака Дерріда. І жоден біблійний контекст не в змозі допомогти Воїнові. Пашковський влучає своїми філіпіками у порожнечу, намагаючись розігнати привидів карнавалу. І зазнає другої поразки: з ним ніхто не воює. Карнавал може дозволити собі вважати Пашковського однією з масок свого всевітнього рушення. *Ворог-школа-клініка* тепер легалізований до рівня складової /глобального культурницького процесу. Дельозівська «машина бажань» поступово перетворює чи не кожен текст на *клініку-в-собі* (одночасно – на кітч). Тому деякі наші сумлінні культурологи та літературознавці, які спеціалізуються на розгляджуванні контрольно-слідової смуги поміж «попсою» і «справ-

жною літературою», можуть тепер вважати себе демобілізованими. Ієрархії літературної цінності подали у відставку в ім'я цінностей загальнолюдських (зокрема, психічного здоров'я реципієнтів)...

Третя поразка: відсутність фронтальної солідарності митців («Нова література» надто нечисельна для *фронту*) і відсутність широкого (загальнодержавного) топосу спільної відповідальності:

«... ти думаєш – рятуєш вітчизну – а рятував насправді чиїсь мерзенні звички; ти позичав на похмілля, тягав упоєних на горбі, слухав нудьгу і заклики на черговому вечорі, просякав несправжнім, як земля отрутою з купи міндобрива, а справжній час неспокутно і незворотно підростав... щоб ти згодом змалів від нікчемства прожитого, до німої розпуки і визнання залятості, бездонної порожнечі, утвореної між справжнім і несправжнім і названої безчассям...»

Назвати свій час – не метаісторичний, а таки історичний, реальний у всій тягlostі позчеплених із власним існуванням хвилин – *безчассям* – це вже маленька капітуляція перед ситуацією постмодернізму. Адже таке визнання (внутрішньо погоджене з почуттям безповоротності лінійного часу) штовхає творця на стежки креативного релятивізму, де у принципі не

кусила татка? Не треба зайвих скандалів. Як писав Іван Франко: задля домашнього вогнища. А нині – задля грошей. Дядько згвалтував шестирічну племінницю, але подарував їй батькам автомашину, і ті відмовились від позову. Чи це не жорстоко? Чи, може, це вияв християнського прощення...

Справді, як кажуть індузи, бувають люди-камені, люди-рослини, люди-тварини, і, звичайно, люди-машини. Вони не народились такими, а самі обрали це існування й ніколи не зможуть усвідомити, що позбавлені найсуттєвішої ознаки людини: знання того, що усі істоти пов'язані між собою кровними зв'язками, недооцінювання яких і руйнування – страшне зло, джерело насильства, жорстокості, байдужості, того, що робить цей світ нестерпним і змушує від нього тікати. Але усі втекти не можуть, особливо, діти, які є заручниками дорослих.

Різниця між «я» і «ти» – це порожнеча, яку кожен заповнює, як уміє, здебільшого всіляким мотлохом, що має в наших очах велику цінність, а насправді єдиною цінністю мало б стати усвідомлення того, що *я є ти*. Тобто єдине, що може постати між нами, це те, що ми називаємо любов'ю. Любов бере і віддає любов. Якщо дитина не навчиться і не пізнає любові, ще довгі віки світ залишатиметься місцем страждань.

Найбільших страждань завдає війна. І найстрашніше у ній – виправдання жорстокості, всездозволеність, оте прадавнє несправедливе й огидне «око за око, зуб за зуб». Завжди на війні гинуть діти. Їх вбивають із двох причин: бо вони є гарантом майбутнього відродження народу, і тому, що дітей не можна використати як рабів. Ще монголи кидали у вогонь немовлят чи наколювали їх на списи, а нині російські найманці вбивають чеченських хлопчиків як у віфлемській різні. Минули тисячі років, але нічого не змінилось. Людське життя так само не вартує нічого, як і не вартувало. Дитяче – ще менше. Особливо, коли йдеться про сучасні види зброї, що роблять убивства безликими і масовими. Але на межі життя і смерті завжди присутній біль. Від ран, завданих рукою ката, від страшного приниження...

У Чернокозово (Чечня), де знаходиться так званий «фільтраційний» табір для чеченців, затриманих чоловіків і жінок систематично катують: гвалтують, б'ють молотками та кийками, тортурують електричним струмом, трують сльозогінним газом, аж доки за них не заплатять викуп. Двадцятиоднорічний «Муса», якого після катувань паралізувало, бачив, як десятеро табірних охоронців гвалтували 14-річну дівчинку у коридорі на очах затриманих. Дівчинка прийшла, щоб

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

існує *топосу відповідальності*, де відповідальність (і *невма* як форма її упроявлення) розпорошена на замкнені естетизовані текстові суб-простори (на кшталт простору «самочинної рекомбінаторики» в повісті Тараса Прохаська «Некрополь») і де, власне, література підпадає під владу законів *літературної транзитології*¹².

5

Порівняльний аналіз текстів Пашковського та Прохаська цікавий у двох аспектах: 1) зруйнування традиційних і набуття нових ієрархій у сучасній українській прозі і 2) трансформації *невми* та її пристосування до поточних вимог писемності. Зазначимо, що обидві пропоновані проблеми існують як пропозиції *літературної транзитології* і втрачають сенс при застосуванні домодерного літературознавчого інструментарію.

Безперечно, і тексти Пашковського, і тексти Прохаська мають у фундаменті одну криптиотелуричну підставу – рефлексію на транзитну ситуацію, означену колись Лешеком Колаковським:

«Руїна села і рухливість нашого життя означає не лише прогресуюче знищення відносно сталого та ква-

зіатурального сусідського середовища, але й розклад того людського простору, котрий в минулому творив систему співвідношень, навколо якої крок за кроком повставав наш світ; раптово занепадають самі поняття родинного дому, рідного міста чи села, родини, в якій співіснують кілька поколінь, а разом з тим саме поняття дитинства; позаяк ми перебуваємо ніде, наш простір є чисто Декартовим, недиференційованим і безконечним, без упривілейованих точок»¹³.

І автор «Щоденного жезла», і автор «Некрополя» шукають посеред швидко холонучого, ентропійного Декартового світу залишкові «упривілейовані точки». Шукають для того, щоби саме там побудувати власні – нехай літературно-віртуальні – топоси опору, персональні фортеці сенсу, диспетчерські пункти операторів від'ємності, за мурами яких можна воювати з ентропією. Сам образ культурної ентропії, ворога faceoff, котрий нищить духовний вертикалі, у цих письменників різний. Прохасько запропонував позасоці-альний, абстрактний символ (але теж із присмаком *клінічності*):

«Млинарські відвідали Северина перед операцією. Вони залишили йому томограму мозку, на якій пухлина була безсумнівною. Северинові томограма

193

ЛЕВКО ГАВЛАСА
«ЩОДЕННИЙ
ЖЕЗЛ»:
ПОСТМОДЕРНІЗМ
ЯК НЕВМА

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

побачитися з матір'ю, і за 5000 рублів їй дозволили 5 хвилин. Цих п'ять хвилин перетворились на чотири дні безперервних катувань. 16-річний хлопець на ім'я Альберт також був згвалтований групою охоронців і жорстко побитий. Йому відрізали одне вухо. Сімнадцятирічному підліткові спіяляли напильником зуби і порізали губи. Як повідомляє «Муса», до табору щоденно привозили 10-15 затриманих, серед них дівчаток 13-14 років. «Солдати часто нам казали: "Навіть, якщо ви вийдете звідси живими, то залишитеся каліками"»¹¹.

Подібні речі відбуваються щодня у цілому світі. Пересічні громадяни мало що знають про ці нелюдські злочини, які до того ж заперечують офіційні джерела. Як свого часу не знали про концентраційні табори фашистської Німеччини. Про війну ніколи не кажуть правди ті, хто у ній винен. А мертві діти мовчать. Так само, як і дорослі. І ті, що загинули у фільтраційних таборах, не дочекавшись викупу, і ті, яких вбили в лоні матері, і ті, хто вмирає без лікування у сиротинцях Румунії, і ті, для кого не знайшлося грошей на операцію в нашій славній Україні... Жорстокість не є вибірковою: вона може просто приховуватись. Інформаційний простір, у якому ми живемо, настільки насичений плітками, вигадками, порожньою балакани-

ною, що людина не вірить навіть самій собі. Комп'ютерні технології дозволяють зробити будь-яку фальшивку. А жахливі випадки насильства майже завжди використовуються з певною політичною метою. Вони служать пропаганді, кар'єрі, сенсації, для того, щоб відвернути увагу від важливих соціальних проблем. По суті, описувати такі речі – справа надзвичайно важка. Не існує слів, окрім давно скомпрометованих, що не залишають сліду у свідомості, а відскакують від неї, як горох від стіни. Це ті ж слова, з яких складаються цілі блоки реклам красивого життя, це ті слова, що йдуть з нечистих уст державних чиновників, це слова, за які платять гроші, це ті неокочирні слова, над якими сміються циніки-інтелектуали з їхньою незрозумілою мовою... Але діти знають, що краще мовчати, коли страшно, бо мова – кепський захист від болю. Ті, хто пережив війну чи тортури, можуть через рік-два навіть посміхнутися, а дуже маленькі – навіть забути, що з ними трапилося. Якщо довкола них знову прекрасний світ.

Слова не в змозі передати прекрасне і жахливе, та це не так уже й важливо, бо ні сльози, ні сміх ніколи не щезають без сліду. Їхній відблиск лягає на усе, що існує довкола нас. Але страшно, коли молитва не долинає до Бога, коли благання допомоги не

нагадувала мапу наплутаного рельєфу, а пухлина виглядала на ній як пляма озера. То могла бути також не мапа, а аерознімок: з висоти видно, що озеро напірає – досить широка смуга попри берег була зовсім мілкою, ледь затопленою...»¹⁴.

Хвилі мертвослівної ентропії накочуються на «людський простір», а останні носії вмираючої телурності мають насипати текстові Дамби Справжності на їхньому шляху. Пашковський робить свою Дамбу з багатослівної пульсуючої *невми*, Прохасько – зі словникових гербаріїв, дбайливо зібраних під час польових досліджень української писемності. Згадується, як Роджер Желязни у своєму останньому передсмертному романі «A Night in the lonesome October» зачитував безіменного середньовічного містика:

«Справжній майстер прагне до обмеження операційного простору».

Але *невма* не піддається обмеженню. Це з гербарію можна вилучити струхлявілі компоненти, а суспільна поліфонія, голосіння ПАМ'ЯТИ владно захоплює своїм безмежжям цілі оберемки текстового сміття, і *топос відповідальності* забороняє вважати це сміттям.

Ігор Бондар-Терещенко зазначає стосовно прози іншого криптотелурика, невматиста (але не зелота) В'ячеслава Медвідя:

«В Україні не було власної філософської традиції... Навзамін... виник специфічний дискурс – філософування, в основі якого – проблеми призначення України, майбутнє українського народу і т.ін. В суті речі, основна методологія малоросійського філософування – від Сковороди до Медвідя – це самопізнання і самоаналіза, ґрунтовані на матеріалі всесвітньої історії... Романний світ сам повинен скластися у цьому первородному хаосі слів, ну й викристалізуватися з нього лише завдяки незначним посередницьким зусиллям письменника... Це не бенкет уяви, а звичайний лексичний обід селяюка, коли жування і мовчанка стають космосом».¹⁵

І автор «Некрополя», і автор «Щоденного жезла» доклались до ритуалів лексичного обіду. Але якщо Прохасько без особливих зусиль (навіть зі специфічною елегантністю ботаніка) дає собі раду з *невматичними* вкрапленнями в наратив, і ритуал таки вичаковується, то у текстах Пашковського простежується нескінченна текстова війна автора-дресирувальника з хижою невпокореністю власного тексту¹⁶. Куди спря-

досягає людських сердець. З різних причин, найганебнішою з яких є глухота. Сучасна людина почуває себе у безпеці лише тоді, коли вона оточена дрібницями життя. Вона віддана їм, найперше цінуючи те, що є її власністю. Діти не мають власності, тому їм так нестерпно бачити чиєсь горе. А хто сказав, що приємно дивитись на сонце? Воно освітлює зло в усій його багатоманітності, безсторонньо і правдиво. Ми повинні так само дивитись на світ, як дивиться на нього сонце. Але для того слід мати в собі потужне й чисте джерело світла, яке ніколи не згасе і не зменшується від світанку до заходу. Вранішнє сонце ще не має повної сили. Воно лише пробуджує від сну, надає блиску речам, лагідно зігріває... Таким бачать сонце діти, перш ніж здобудуть якісь елементарні знання з астрономії. Щось подібне відбувається з кожною людиною. Якби вона була сонцем, то бачила б, як земля рухається, а не навпаки. А так її бачення світу цілком реальне і відповідає людській ролі у Всесвіті. Щоб стати сильною, більшою, людина повинна підняти вище й усвідомити, що людство – це не сума різних людей, потрібних і непотрібних, а одна цілісна людина. Тоді вона побачить і у дитині, і в незнайомцеві – Себе.

Будь-які катаклізми, природні чи соціальні, є перешкодою людяності. Війна особливо деморалізує. Хто

не бажає бути жертвою чи убивцею, має лише один вихід: покинути дім, який зруйнували сьогодні чи зруйнують завтра, залишити землю, яка не родить хліба, бо нема кому її засіяти, або просто не може змиритися з тим, що його працю витопчуть. Сізіфова праця – не для майбутнього. Це – хаос, який вдає з себе порядок, ритм – не життя, а спустошення.

По безплідній пустелі блукають діти, розлучені з батьками смертю чи втечею, діти-біженці. Дитина без дому, без даху над головою – жахливе видовище. Діти ще не встигли пізнати найближчий світ, а вже вирвані зі спокійного життя вибухами бомб, розмовами батьків, змушені пізнавати жорстоку науку втечі. Ховатись, як ховаються діти куріпки, коли мати подасть сигнал небезпеки. Є різні способи. Найменші заплющують очі: «Мене нема». Старші мовчки ховаються у пивницях, ямах, густій траві. Багато дитячих ігор можуть стати їм у пригоді, особливо гра у схованки. Але гра приносить втіху, а схованки під час війни – страх, який ніколи не зітреться з пам'яті. Це не страх смерті, а страх перед болем, розлукою з рідними.

Тисячі малих біженців з Європи, Азії, Африки йдуть і йдуть у невідомість. Вони тулять до себе брудні змучені іграшки, що ділять з ними тривоги і труднощі.

мувати енергію розпруженої *невми*? До чого застосувати це наративне безмежжя? Може, для барикад мовної революції?

Згадуваний В'ячеслав Медвідь допускає саме таке застосування *невматичної* писемности:

«Пашковський змінив орнаментику, семантику, дух і мелодику традиційної української стилістики, принаймні тієї, що століття панувала й творила мовні смаки народу...»¹⁷.

Судження це, м'яко кажучи, ризиковане. Адже така, онтологічна за масштабом, революція вимагає не тільки побудови оригінального знаково-образного текстового (одночасно – інтертекстуального) світу, але й межово помітних актів метатекстового насилля в тому аспекті, котрий постулює Дерріда:

«Іменувати, давати назви, які іноді заборонено буде виголошувати – ось першонасильство мови, або, інакше кажучи, запаковування до розрізнення, до класифікації, призупинення абсолютної окличности»¹⁸. Пашковський не дає натомість жодних «нових назв», себто *не створює ні персональної протограматики (як, до прикладу, Тарас Шевченко або навіть Тарас Прохасько), ні внутрішньої енциклопедії свого метатексту.*

Безперечно, апологети автора «Щоденного жезла» можуть заявити, що він так органічно вписаний у традицію, що не потребує стандартного набору революційного інструментарію. Зокрема, такої думки дотримується Валентин Терлецький, який так поціновує «реаніматорський подвиг» Пашковського:

«Він очолює опікунську раду над осклерозеним століттям – і вже розмірковує про розміри труни, місце поховання, могильний камінь і склад похоронної процесії. Він проводить телесеанси мануальної терапії: стається диво, чомусь раптом кортить підвестися і хором співати погребальних гімнів, тримаючись за руки і виблискуючи білозубістю»¹⁹.

Авторів цих зауважень натомість кортить констатувати, що численні панеїрики Пашковському, подібні на «Слово...» В. Терлецького, на жаль, не підкріплені жодною літературознавчою або герменевтичною аргументацією (ба й навіть претензією на аргументацію). Пашковський, безперечно, в цьому не винен.

Отже, немає переконливих підстав вважати, що в особі автора «Щоденного жезла» ми маємо справу з реформатором української стильовості і писемности. Його стихія – *невма* (або «сновидіння синтакси», за термінологією Бондаря-Терещенка). І Дамба

195

ЛЕВКО ГАВЛАСА
«ЩОДЕННИЙ
ЖЕЗЛ»: ПОСТМОДЕРНІЗМ
ЯК НЕВМА

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Вони нізащо не випустять їх із рук. Це – не власність, а їхні єдині друзі: плюшевий песик чи поламана лялька. Дитині не можна залишатись самій. Це – зовсім не те, що побути на самоті. У дітей-втікачів немає змоги побути на самоті, як і в дітей з сиротинців.

...Хлопці з Судану, віком від 12 до 18 років, пройшли пішки пустелею тисячу кілометрів, щоб дістатись до табору біженців у Ефіопії. Вони йшли кілька місяців. Дехто знімав з себе одяг, бо за неї могли вбити грабіжники. Якби ці хлопчики залишились вдома, їх змусили б воювати. Коли бракне дорослих «хрестосців», у хрестовий похід посилають дітей. Багаторічні війни спустошують Афганістан, Чечню, Судан, Сьєрра-Леоне, Балкани... Зброя, куплена для війни, мусить відпрацювати вкладені гроші. У Сьєрра-Леоне повстанці викрадають дітей і примушують їх воювати. Потім ті опиняються у реабілітаційних центрах, де неповнолітніх убивць намагаються повернути до мирного життя. Ці діти не вміють цінувати ні власного, ні чужого життя.

П'ятнадцятирічний Джонатан був схоплений повстанцями вісім років тому.

«Мене вчили бути партизаном. Вони дали мені зброю».

«Ти вживав наркотики?»

«Вживав».

«Ти вбивав мирних жителів?»

«Багатьох».

«Ти не думав, що чиниш неправильно?»

«Але була війна, і я убивав. Я лише виконував накази. Я знав, що роблю погано. Але я це робив не з власної волі».

«Чим би ти хотів зайнятися, коли закінчиш школу?»

«Хочу повернутися до армії. Я у цьому тямлю»¹².

Однак дитина не стає дорослою, отримавши зброю, вдягнувши дорослий одяг чи, коли стане жертвою згвалтування, опиниться у рабстві... Нещастя нікого не роблять зрілим дотрасно. Дитину робить дорослою вміння віддавати любов. Тому серед нас так мало справді дорослих. Ми навіть називаємо себе Божими дітьми, щоб зняти з себе відповідальність за незрілі вчинки. Здатність чинити насильство не можна виправдати словами: «Я більше не буду!» Людина – це сума вчинків, що змінюють світ. Дитина шукає у зрілості силу, яка діє справедливо. Та, коли тіло її доростає, виявляється, що тієї сили, якою вона володіє, вистачає лише на те, щоб захистити себе будь-якими засобами, ставши заручником дивної спільноти, котра називає себе людством, суспільством, зграєю чи ще якимсь. Утім, вона тепер уже не здається дивною...

Справжності, вибудована з такої стихії, не витримує ентропійної повені в ситуації постмодернізму. Ентропія поглинає *невматичне голосіння* на рівні звичайнісінького коментаря і розчиняє структуру тексту: він стає нечитабельним і (парадокс!) *зовнішньо безвідповідальним*. Цей текст апіорно не спроможний дати відповіді на межові питання буття у домодерному форматі традиційної читацької рецепції. Тільки постмодерністський декодер «зчитує» з цього текста преференції *топосу відповідальності* автора. І це ще одна пастка, наставлена метаманьєристичною епохою на шляхах криптотелуричної текстової настанови.

6

На тлі *топосу поразки* асонансно звучить твердження Лілії Лавринович про специфічність взаємостосунків ПМ-дискурсу й української культури:

«...Національний духовний універсум українців більш цілісний (аніж російський – Л.Г.), а отже, вітчизняна культура потенційно індивідуалістична, антирелятивістська, романтична за своєю природою. Але постмодернізм не руйнує її: *українська романтична ментальність із притаманною їй апологією особистості, метаморфозуючись, асимілює постмодерні-*

стську свідомість... Постмодернізм так асимілюється в постколоніальній культурі (*країн Центральної та Східної Європи. – Л.Г.*), що стає заідеологізованим, – риса, загалом постмодерністським не притаманна»²⁰.

Виносячи за дужки розмови проблему існування у транзитну епоху повноти ознак «національного духовного універсуму» (!?), зазначимо цікаву світоглядну аберацію: в уявленні Л.Лавринович ПМ-дискурс належить до переліку феноменів буття нижчого рівня, ніж національний сегмент світової культури, і при зіткненні з останнім перероджується у «національний» постмодернізм настільки повно, що втрачає при цьому одну з найфундаментальніших своїх ознак – байдужість до ідеологічних настанов, а кажучи точніше, перестає бути дискурсом постмодернізму. Підставою для такого сміливого твердження, згідно з Л.Лавринович, є те, що в актуальній українській літературі залишається сильним етичний струмінь, відчутний у творчості, зокрема, Пашковського, Андруховича та Забужко.

Нагадаємо, що однією з найсуттєвіших ознак ПМ-дискурсу є його феноменальна спроможність залучати до своєї Тотальної Гри всі набутки людської культури, включно з етосом і національними особливостями

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

КОЛО ТРЕТЄ: ВІЙНА ЯК БІЗНЕС

Нарешті, коли обидва королі наказали проспівати «Те Деум», кожен у власному таборі, Кандід вирішив, що краще йому піти й поміркувати над наслідками й причинами до якогось іншого місця. Наступаючи на розкиданих усюди мертвих і вмираючих, він дістався до сусіднього села: воно було перетворене на згарище. Це аварське село болгари спалили згідно з законами суспільного права. Тут скалічені старі дивились, як вмирають їхні поранені дружини, пригортаючи діточок до скривавлених грудей, там дівчата з розпоротими животами, наситивши природні потреби декількох героїв, конали, востаннє зітхнувши, у іншому місці напівспалені люди благали добити їх. Людські мізки були розбризані по землі, всіяній відрубаними руками й ногами.

Кандід швиденько втік до іншого села: то було болгарське село, й герої-авари вчинили з ним точнісінько так само. Увесь час крокуючи поміж тіл, що корчилились, чи пробираючись через руїни, Кандід залишив нарешті театр війни, зберігши трохи провізії у торбі й безперестанку споминаючи Кунігунду.

Вольтер, «Кандід, або Оптимізм» (1758)

16 квітня 1993 року. Боснія. «...Вони увірвались до будинку вранці і вивели усіх чоловіків надвір. Ми спостерігали крізь шпарину у вікні й бачили, як солдати у чорній уніформі виносять речі з палаючих будинків: телевізори, магнітофони... З усіх боків стріляли, діти плакали. Ми вибігли з хати, коли вона запалала. Я побачила сусідів (хорватів за національністю)... і спитала, де мої рідні. Ті відповіли: «Он вони лежать. Усе гаразд». Вони засміялись і пішли. А усі мої рідні лежали на землі, стікаючи кров'ю, вбиті»¹³.

У концтаборі Омарска за кілька місяців загинуло близько двох тисяч осіб. Вони вмирали з голоду, місяцями перебуваючи у камерах, де можна було лише стояти. Білий Дім був для катів місцем особливих розваг. Жінок гвалтували, тих, хто опирався, розпилювали на шматки циркуляркою або спалювали живцем¹⁴.

Чечня. 5 лютого 1999 року велика група російських солдатів, більше сотні, увійшла в Алди (район Грозного) і почала систематично вбивати мирних жителів, грабувати і підпалювати будинки. Вимагали також гроші. Згвалтували двох жінок. А деякі свідки стверджували, що солдати вивалили у жертв золоті зуби. Сорокооднорічна жінка розповідала: «Ми чули, що всі повинні бути надворі або на вулиці з паспор-

тями текстів. При цьому ПМ-дискурс не обтяжує себе угодами з гравцями та предметами Гри. Свідоме сприйняття ситуації постмодернізму надає творцеві й національній культурі статусу гравця, ігнорування означеної ситуації знижує їхній статус до рівня предмету (об'єкта) Гри. Різниця між, скажімо, Забужко та Пашковським *тут тільки статуйна*, хоча інтенсивність і спрямованість їхніх «етичних струменів» очевидні навіть простому читачеві. Забужко використовує етичні стереотипи та символи для вирішення свого креативного (феміністичного, естетичного) надзавдання, Пашковський прикутий до етичних пріоритетів *топосом відповідальності*, але обоє перебувають в межах Тотальної Гри, як, зрештою, і вся актуальна українська культура.

ПМ-дискурс не відкидає і навіть не упосліджує жодної національної традиції. Просто в його межах погляд на непрофанічну (ґенонівську) традиційність змінюється з «внутрішнього» на «зовнішній». Постмодерніст виокремлює ґештальт непрофанічної традиції з безмежжя і зручно розташовує виокремлене на своєму лабораторному столі. Чи гине при цьому непрофанічна традиція? Аж ніяк. Вона загинула завдовго до того, як сокира новітнього маньєриста торк-

нулася всохлих сакральних коренів. Її вбив операційний простір суспільної *школи-клініки* ще в часи зруйнування поганських капищ і появи первісного середовища професійних метафізиків. Що більше того, вона була приречена вже в ту правдну мить, коли Сократ на Атенській аґорі вперше переміг софіста. Писемність (обтяжена метафізикою) і є правдивим цвинтарем традиції.

«Писемність, – стверджує Дерріда, – у її нефонетичній аспектації зраджує саме життя. Вона погрожує одночасно диханню, духу, історії як відношенню духа до себе самого. Вона завершує, паралізує, обмежує їх. Зриваючи дихання, вражаючи яловістю або зв'язуючи звитягу духовної творчості повторенням літери, коментарем, екзегезою, ця писемність, закута у просторі і призначена лише для обраних, презентує собою сам принцип смерті і розрізнення в інсталяції буття»²¹.

Таким чином, постмодернізм із почтом його франкенштайнів приходять вже на терени танатичності, і звинувачувати його в убивстві смішно. Труп *правічного невматичного мовлення* давно охолов. Щодо нього можливі лише профанічні реконструкції (на кшталт неопоганських культів) і вправна постмодер-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

тами, тому ми й повиходили, чекаючи з хвилини на хвилину приходу солдатів. Потім... з іншого боку стали долимати постріли... Коли солдати проходили по Воронезькій вулиці, то стріляли у кожного, хто потрапляв їм на очі, те ж відбувалось на Мазаяєва, Землянській і Брянській (вулицях)...»¹⁵.

Афганістан. 1979 рік. «У селі ховався моджагед (боєць опору), і совєцькі військові його розшукували. Одного з них він застрелив. Тоді військові відкрили вогонь, не розбираючи, хто під нього потрапить, і за один день загинуло більш як 300 осіб». Так було стерте з лиця землі село Розай-Кала у провінції Газлі. Селянин Момін Гул розповідає далі: «У дім мого дядька вцілила ракета. Ми всі хотіли подивитися, що трапилось з будинком і його мешканцями, але старші не дозволили. Тільки мій батько пішов туди, щоб допомогти. Повернувшись, він сів у кутку і став повторювати лише одне слово: «Нічого... нічого...» Вночі я прокинувся і почув, що мої батьки плачуть. Уся сім'я загинула, перетворилась на прах і попіл. Нещасні згоріли живцем»¹⁶.

Існує дві хибні думки щодо війни, які навіть зараз не соромляться висловлювати загалом розумні й авторитетні люди. Перша – ніби війни є санітарами людства і у них, здебільшого, гинуть нежиттєздатні, не-

приспособлені особи. І друга – війни запобігають перенаселенню Землі.

Звичайній людині це не вкладається у голову. Тобто тій, яка не вважає жорстокість однією з рушійних сил цивілізації. Проте більшість з нас переконана, що жорстокість необхідна у певних ситуаціях, як-от на війні, чи з метою самозахисту. Коли нападає ворог, його треба знищувати фізично. Наше лихо у тому, що ми ніколи не знаємо, чи здатні на вбивство, доки не опинимось на землі, охопленій війною. Ми начитались книжок, надивились фільмів, молодше покоління бавиться у комп'ютерні ігри, насолоджуючись перемогою. Словом, ми виглядаємо кумедно. Така наша щаслива доля, і не наша провина, що цієї хвилі хтось гине на війні, у одній з тих країн, куди ми ніколи не потрапимо.

Війни ніколи не були розумною дією і ніколи не стануть чимось гідним захоплення. У ХХ столітті зникають герої, може, їх і раніше не було... Благородство, хоробрість нині успішно замінені міжнародними санкціями, угодами, правом, а об'єктивної історії, наприклад, ніколи не існувало. Об'єктивними є лише цвинтарі, рани і свідчення тих людей, котрі пережили все це, але їм не повірили і не записали з їхніх уст правди. І ще руїни, що символізують чийсь зранену душу...

ністична вівісекція. Вівісектори, як вже було сказано, поділяються при цьому на свідомих циніків і несвідомих зелотів...

Почавши ці зауваги цитатою з книги Ніли Зборовської, завершуємо їх нею ж, сподіваючись, що наведений нижче текст буде адекватно сприйнятий без жодного коментаря:

«Свою творчість Є.Пашковський осмислює в ідеалах жертвності: він є той, хто поклав своє серце, життя і кров «на боротьбу з лібералами, еретиками, реформацією як початком вселюдської зараженості». Азарт мисливця напередодні полювання трансформується в азарт мисливця-письменника, що полює на час, втримуючи в слові ідеали традиції і самодостатності».²²

травень 2001 р.

1 Термін впровадив у дискурсивний обіг Юрій Андрухович у «Хрестоматійному додатку» до МУЕАЛ («Плерома 98'3». – С.215).

2 Зборовська Ніла, Ільницька Марія. Феміністичні роздуми. На карнавалі мертвих поцілунків. – Львів, 1999. – С.145.

3 Eisenstadt S.N. Tradition, Change and Modernite. N.Y. etc., 1973.

4 Зборовська Ніла, Ільницька Марія. Феміністичні роздуми... – С.149.

5 Див.: Дугин Александр. АБСОЛЮТНАЯ РОДИНА. Пути Абсолюта. Метафизика Благой Вести. Мистерии Евразии. – Москва, 1999. – 752 С.

6 Див.: Абушенко В.Л. Традиция // Новейший философский словарь. – Минск, 1998, С.725.

7 Див.: Єшкілев Володимир. Постмодерна «машина вживання» і українська культурна традиція. – «Ї», №19. – С. 155-194.

8 Євген Пашковський «Є дві категорії людей, приречених на схиму...». – Кур'єр Кривбасу, №104 / серпень 1998. – С.7.

9 Порівн.: 4 книга Царств 10:16: «Їдь зо мною, побачиш мою горливість (zelo) до Господа».

10 Див. детальніше про «топос поразки»: Єшкілев В. Постмодерністична «машина вживання» і українська культурна традиція. – «Ї», №19, 2000.

Коли людина вбиває іншу людину, немає значення, якими мотивами вона керується: благородними чи неблагородними. Однаково вона заперечує життя і тому завжди заслуговує осуду. Так само не суттєво, яка мати дала дитині життя. Вона заслуговує лише вдячності. Тим часом, люди поза деталями не прагнуть бачити суті, і з ними доводиться важко, адже усі ми пізнаємо світ, переходячи від конкретного до абстрактного, бо так нам простіше. Але це шлях, задовгий для людини. Манівці, які часом приводять до істини, але, здебільшого, не ведуть нікуди. Шлях біологічної, соціальної, але не духовної істоти, чия свобода вимагає від неї зрілості сумління. Свобода наділяє людину хоробрістю, а так звана доблесть на війні – це безжалісність, підступність, зрадництво. І моральна сліпоту.

Людство здогадується, що війна, убивство – погані, дуже погані речі, достоту як дитина, зробивши шкоду, намагається її приховати. Тільки дитина не осягнула ще мистецтва лицемірства.. Їй важко пояснити, аргументувати власні вчинки, які диктує підсвідомість. Але дорослі люди з допомогою вчених та філософів, залежних від шматка хліба, створюють собі ідеологію, знамено, під яким можна рушати вбивати дітей, жінок, старих. Ці знамена різної барви,

але усі вони облудні. Вони стягають у полки чистих і нечистих, винних і невинних. У перших лавах завжди йдуть воїни, які щиро вірять в ідею, а у останніх – мародери і маркітанти. Перші вмирають першими, і їх славлять як героїв. Їхня смерть служить джерелом і гарантією появи нових камікадзе. Як лайно служить живильним середовищем для всіляких мушок. Час від часу славних мерців витягують з могил, і вони знову йдуть попереду, набальзамовані й підмальовані, але позаду – знову ті самі маркітанти і мародери, та інший маргінесовий люд. Як бачимо, у війні є щось привабливе. Це така собі пригода для людей, яким хочеться досягнути свого якнайшвидшим та найлегшим способом. І ось купка авантюристів при допомозі гарних слів, а часом гаманця, вербує собі прихильників серед тих, кого в душі зневажає, даруючи ілюзію рівності та братерства. Ніщо так не спокушає, як обіцянка рівності, можливість віднайти втрачену гідність під блискучим знаменом. Хай навіть це буде клич боротьби проти невірних, дуже вдалий хід, ідею якого подав іслам. Кожен, хто загине у такій війні, опиниться у раю. Для вбогого кочівника, висотаного пісками, що бачить сади лише здаля, і то невідомо, чи це не марево, – райський сад, де панує прохолода, де вдосталь води, де немає виснажливої бороть-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

11 «КРИПТОТЕЛУРИЧНА ЛІТЕРАТУРА (від грецьк. сурта – накритий, утаємнений, і лат. telluris – ґрунт, край) – специфічний літературний суб-дискурс, список авторитетів якого формується на кордоні модерністського та рустикального світоглядів. Найяскравішими представниками криптиотелуричного субдискурсу в українській літературі є, зокрема, поети *В.Герасим'юк, В.Цибулько, І.Римарук, Т.Мельничук, Т.Григорчук*. Від креативної традиції *ТР-дискурсу* криптиотелуриків відмежовує певний «зсув» їхніх методів текстотворення до дискурсивного терену нео- і *постмодернізму*, зокрема відмова від дидактичної настанови, опосередкованість та емблематичність у випроявлюванні фабульності та принципів намагання вивищити естетично-смакову складову твору понад концептуально-оповідальну. Відчуваючи кардинальні зміни контексту художности у сучасному мистецтві, криптиотелурики, тим не менш, намагаються примирити цю наявність із своїм, вельми радикальним (децю подібним до раннього юнґіанського) розумінням традиційности, пов'язаним із неоязичницьким світоглядом налаштованої на творчість «ландшафтної людини». Художня вартість таких (малодосліджених як літературознавцями так і герменевтами, особливо на рівні «репресованих слідів» фольклорно-декламаційного первня) креативних

гібридів, безперечно, виправдовує ризик марґіналізації». (*МУЕАП-2, Інтернет-версія, www.ji-magazine.lviv.ua*).

12 **ТРАНЗИТОЛОГІЯ ЛІТЕРАТУРНА** (від лат. transitus – проходження, перехід) – галузь літературознавства, дослідницький вектор якої спрямований на вивчення і систематизацію тих літературних і навкололітературних явищ, котрі виникають або набувають ознак трансгресивности у періоди історичних (також метаісторичних) зсувів у культурному гештальті. Епістемологічне визначення дисциплінарного формату Т.Л. забезпечується тим типом уявлення про культуру, при якому її звично розглядати як складно організоване ціле, формоване двома типами різноспрямованих процесів: 1) креативним (творчим, деміургічним), 2) структуруючим (впорядковуючим, нормативуючим, традиціоналізуючим). Основна функція Т.Л. в межах інтерференції цих векторів: визначення переліку і явищного наповнення феноменологічного спектру змін, зміцень і трансгресивних «вибухів» як у фрагментах текстового знання, так і у комунікативних культурницьких практиках літературоцентричного спрямування (зокрема, зміни у способах мистецького висловлювання, комунікативних і знакових кордонах дискурсивних конвенцій). Позаяк ці зміни і зміщення пов'язані із трансформаціями у суспільному середовищі і сфері техносу,

199

ЛЕВКО ГАВЛАСА
«ЩОДЕННИЙ
ЖЕЛ»:
ПОСТМОДЕРНІЗМ
ЯК НЕВМА

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

би за виживання, – це надто велика спокуса. Він йде воювати, звільнюючись від усіх моральних зобов'язань, які досі стримували його. І вбиває, грабує, гвалтує невірних, бо вони в його очах не є людьми.

Те ж саме роблять і хрестоносці. На їхньому прапорі розп'ятий Христос, або що зовсім незрозуміло – Діва Марія. Зрештою, то міг бути секс-символ. Хрестоносцям теж обіцяно рай. Вони грабують, вбивають, гвалтують з не меншою жорстокістю, ревно молячись перед і після. Але не кожен може дозволити собі розкіш піти в далекий похід на Єрусалим. На це потрібні гроші. Їх можна позичити в євреїв-лихварів, нащадків тих, хто розп'яв Ісуса. Церква усе простить. Вона також жадібна до грошей. А чорні залишаються єврейські погромами. Навіть через тисячу років вряди-годи хтось кидає клич: «Бей жидов, спасай Россию!» Немає межі людській глупоті. Гасла, знамена згодом виявляються дешевими, тупими, абсурдними, але причини війни – ні. Вони дуже поважні і завше однакові: влада і гроші, гроші... Найкраще вміє розпалювати пристрасті божевільний, маніяк, параноїк, чия хвороблива уява здатна вплинути на масову свідомість. Люди завжди ставились шанобливо до юридичних, святих з неадекватною поведінкою, чия агресивність діяла ефективніше на низький рівень свідомости пересічного грома-

дянина, ніж нудні повчання праведників. Цей громадянин може не проїнятися войовничістю, бо є мирним порядним чоловіком, якого цілком влаштовує власне упорядковане життя у злагоді з сумлінням, владою і Богом, але він боїтиметься палаючих очей фанатиків, хижих вигуків обірванців, які можуть побачити у ньому ворога, увірватись у дім, згвалтувати дочку, розбити вазонки на вікнах, забрати з любов'ю нажите добро. Як бачимо, не лише бажання опинитись у раю, а й страх втратити земний рай, власність, вербують війни мовчазних прихильників.

Усі європейські війни до ХХ сторіччя мали сміховинну ідеологію: протестанти воювали з католиками, мусульмани проти християн – і навпаки. Але сміховинність причин, дріб'язкові приводи вмикали страшний механізм, що перемелював мільйони людських життів. Далі підігрівались пристрасті з допомогою помсти: око за око, зуб за зуб. Потім ще гірше – вогонь розгорявся, щоб знищити не лише ворога, а й майбутнє цілого народу. Бракувало своїх воїнів – з'явилися найманці з лоботомією моралі, що убивали за гроші, адже найпалкіший ентузіазм кінець-кінцем втомлюється, як кожна людська емоція. А захланність ніколи не відпочиває.

Тому кожна війна є вигідним бізнесом. Навіщося

Т.Л. долучає до предмету своїх досліджень межово широкі терени навкололітературної і культурної рефлексії. Одною із базових проблем Т.Л. є «проблема розуміння», сприйнята як межово плюралістична відкритість коннотацій і запитальності навколо дихотомії «наявне-можливе». Криза відповідності фундаментальних категорій і «ядерних структур» позитивістського усвідомлення буття у філософських доктринах ХХ століття актуалізує Т.Л. в якості «методологічної машини» для вивчення виникнення «нового» у корпусі літературних і літературоцентричних практик. Дискурсивною основою (метакритикою) для функціонування такої методологічної машини може бути застосований «метод деконструкції» в межах ситуації постмодернізму. У цьому аспекті Т.Л. стає конвенціонально опозиційною наративним традиціям західної метафізики і наближеною до номадичного вектору культурології. У світовій літературі кристалізація транзитологічного концепту пов'язана з іменами Жоржа Батая, Анрі Бретона і Жака Дерріда. В українському літературознавстві зацікавлення Т.Л. простежується з середини 90-их. Воно ситуативно пов'язано з «постмодерністським надламом» у сучасній українській літературі і наростаючою ревізією присутніх в ній традиційних і неоромантичних цінностей. (МУЕАЛ-2, Інтернет-версія, www.ji-magazine.lviv.ua).

- 13 Колаковський Лешек. Втрачене село // «І», №19. – С. 125.
14 Прохасько Тарас. Інші дні Анни: Проза. – Київ, 1998, С.27.
15 Бондар-Терещенко Ігор. Впроти ночі до вітру. Про жанровий диморфізм В'ячеслава Медвіда. – «Кур'єр Кривбасу», №136. – С.173.
16 Один із численних прикладів – початок роману «Осінь для ангела», де Пашковський докладає чималих зусиль для естетичного впорядкування «прихованої» структури подвійної монологічності.
17 Медвідь В'ячеслав. На безпечній відстані // «Українські проблеми» №20, 2000. – С.10.
18 Деррида Жак. О граматології. – Москва, 2000. – С.257.
19 Терлецький Валентин. Реаніматор Пашковський. Слово про роман «Щоденний жезл» (Київ, 1999) Євгена Пашковського // «Українські проблеми» №20, 2000. – С. 213.
20 Лавринович Лілія. Сучасний український постмодернізм – напрям? стиль? метод? // «Слово і час», 2001, №1, С.45-46.
21 Деррида Жак. О граматології. – Москва, 2000. – С.142-143.
22 Ніла Зборовська, Марія Ільницька. Феміністичні роздуми... – Львів, 1999. – С.158.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

працюють військові заводи, навіщо вигадують щораз нові види зброї... Чомусь найвигідніше у сучасному світі торгувати зброєю, наркотиками і людьми, тобто усім тим, що веде до знищення людства. Нас лякають третьою світовою війною, зоряними війнами. Кожен громадянин мусить бути переконаний у доцільності виробництва зброї, начебто для захисту святинь держави та народу. Ми живемо у вкрай лицемірному світі з фальшивими вартостями, котрий не вартує навіть мизинчика дитини. Хтось розуміє це, але, якщо його виявлять, то буде лихо, особливо, у часи масової істерії, коли треба виконати свій патріотичний обов'язок.

Існують явища настільки фальшиві, що їх можна прийняти за справжні.

Вони стали повсякденним ритуалом, станом душі, з якого неможливо вибратись інакше, хіба опинившись у екзистенціальній ситуації, або усамітнівшись зі світу людей. Наприклад, перед обличчям смерті, коли починаєш усвідомлювати примарність життя і не можеш нічого змінити...

Війна з її тотальним знеціненням життя не належить до тих величних станів, котрі майже кожному вдається відкрити для себе. Вона є чи не найбільшим приниженням людської гідності, бо викликає триво-

гу, перетворює людину на жалюгідного втікача, пробуджує з метою самозахисту найгірші нахили. Людина більше не є володарем власного майна, життя і, що вкрай небезпечно, не відчуває душі, наче вона випарувалась. Цю порожнечу не можна нічим замовити, лише жакливими снами, у яких повторюється одне і те саме дійство: ти тікаєш, а тебе наздоганяють, і земля не розступається, щоб сховати у собі. Земля приймає лише тих, хто не відає ні страху, ні ненависті, тобто мертвих. Подібні сни бувають навіть у тих, хто не пережив війни. Це не так важливо, і зовсім не бажано – пережити її свідком. Усі ми однієї крові, і тому причетні до того, що було, є і буде з кожною істотою.

Наша душа пам'ятає, їй нагадують щодня, що є війни справедливі, а є несправедливі, і потрібно завжди стояти на чиемусь боці, засуджувати одну і виправдовувати іншу воюючу сторону, бо хто – не з кимось, той – проти всіх. Коли Герман Гессе виступив проти війни взагалі, 1914 року, його перестали приймати у порядних домах, піддали нищівному осудові на сторінках газет. Війна для письменника була лише велетенською бойнею: без води, без їжі, в атмосфері жаху кожен чекає своєї черги. Як це сталося потім у нацистських таборах.

ГАЛИНА ПАГУТЯК
ЖОРСТОКІСТЬ
ІСНУВАННЯ

200

Львів, 27.07.2002

парадокс фермі

Війна не змінила своєї суті, але набула нині інших ознак. Найбільша війна століття, Друга Світова, як пише Станіслав Лем у книзі «Провокація» (1989), була замішана на дарвінівській теорії. Постаріле християнство не знесло б такого ідеологічного тягару. Теорія Дарвіна про боротьбу видів за виживання, в якій слабші приречені на вимирання, враховує лише фізичні параметри і абсолютно не підходить для людини, навіть коли йдеться про біологічний вид, не надто вдало названий *homo sapiens*. Сама людина — неподільна, як особистість вона має бути цілісною, а її поділяють на чоловіків і жінок, розумних та дурнів, багатих-бідних, бородатих-безбородих, рабів-господарів тощо. Фашизм отруїв увесь світ ідеєю біологічної нерівності народів, серед яких найдосконаліші — арійці, слов'яни — їхні раби, а євреїв та циганів слід знищити як неповноцінних. Втім, знищити слід також неповноцінних фізично, розумово відсталих, і тих, хто вмів мислити самостійно. Усе, що діялось в Німеччині у 30-х роках, вихлюпнулось на світ у 1939-му. Народ-обранець мусив покращити власну долю. Отже, і тут була замішана комерція в ім'я розширення *Lebensraum*. Кожна тоталітарна ідеологія призводить державу та народ до духовної та інтелектуальної самокастрації. Німеччина винищила чи вигнала найблагородніші

Багато наших сучасників уже вирішили для себе питання про життя на інших планетах. За підрахунками психологів, лише у Сполучених Штатах упродовж 90-их років минулого століття близько 900 тисяч чоловік виступили зі заявами про те, що вони були викрадені інопланетянами. Інопланетяни, хоч нагадати, почали нам з'являтися у масовому порядку лише з того часу, коли до них виник масовий інтерес, і лише у тих країнах, де цей інтерес мав місце. До відносно недавнього часу вразливим спостерігачам з'являлася переважно Пречиста Діва та інші святі; і вони теж ніколи не помилялися щодо місця, вибираючи головним чином католицькі країни, — немає повідомлень, щоб їх бачили, скажімо, у Кувейті; а інопланетяни, навпаки, рідко трапляються в Судані чи Новій Гвінеї.

Тому-то вчені схильні відкидати подібні свідчення, залишаючи їх на відкуп психологам і психіатрам. Тим не менше, багато вчених і досі переконані, що наш випадок у Всесвіті не унікальний і що розумне життя повинно бути закономірною і типовою фазою його еволюції. Ученими в даному випадку рухає не просто ентузіазм сучасної масової культури, а

особистості, прирікши себе на загибель. Те саме зробили сторіччя інквізиції у Іспанії, через що вона стала третьюрядною державою, а фашистський режим заморозив остаточно паростки духовності, що з'явилися у ХХ сторіччі. Те саме діялось у Совецькому Союзі: сімдесят років тоталітарного режиму зробили з нас недолугих закомплексованих істот, які намагаються нині компенсувати власну недолугість чарами загадкової слов'янської душі. За цей час ми стали емігрантами на нашій планеті, котрі не знають, що їм робити і потрохи звикають до цього статусу. Будь-який режим виключає інакомислячих, а інші суспільства їх терплять, не вдаючись до відкритого терору. Усе, навіть смерть, виглядає фальшиво — з її обрядами, пам'ятниками, некрологами. Чи не дивно, що годі відшукати правду в історичних хроніках, які переглядає кожен покоління...

Але сьогодні ми маємо змогу безпосередньо спостерігати за війнами, вогонь яких підтримують могутні промисловість та торгівля, війнами, спрямованими на знищення людини, хоч те саме давнє лицемірство намагається приховати матеріальну зацікавленість начебто сторонніх осіб та держав. Війна — це лише бізнес. І, як у класичних детективах, варто поставити запитання: кому це вигідно? А коли отримає-

фундаментальний науковий принцип, що отримав назву «принцип Коперника».

Однак, останнім часом стали набирати силу і прямо протилежні погляди: розумне життя у Всесвіті в кращому випадку – виняткова рідкість, і цілком можливо, що ми з вами – взагалі єдині розумні, в міру наших можливостей, істоти в усьому величезному Космосі. Пов'язано це в першу чергу з так званим *silentio universum*, або мовчанням Всесвіту, яке ще не так давно називали по-іншому: мовчання Бога.

«Сам у Всесвіті» – так називається стаття Фреда Гірена, журналіста, що пише про проблеми науки, опублікована в американському журналі «First Things», – назва, котра буквально перекладається як «Першооснови» або, більш вільно, «Вічні питання». Часопис, який я сьогодні презентую, має цілком виразний профіль – католицький, хоча він орієнтований на широку й не обов'язково католицьку аудиторію. Втім, автор згаданої статті не порушує безпосередньо проблем релігії, однак її публікація саме в такому журналі не позбавлена сенсу, як це побачимо далі.

Але повернімося до «принципу Коперника», який лежить в основі впевненості багатьох сучасних учених у широкому розповсюдженні розумного життя у Всесвіті. Ось як він виглядає у викладі Фреда Гірена.

«Ніщо так не окрилює віру в позаземну свідомість, як «принцип Коперника», ідея про те, що ми не займаємо привілейованого становища у Всесвіті. Багато хто вважає його необхідною аксіомою подальшого успіху наукової діяльності. Наука, кажуть нам, починається з припущення, що ми – типові, а не виняткові. Врешті-решт, ми не можемо науково вивчати щось таке, що існує в єдиному екземплярі. До того ж, як дає зрозуміти історія, Коперник започаткував невмолимим послідовністю: найвидатніші мислителі світу припустили, а згодом довели, що Земля не є центром Всесвіту, що Сонце також не є центр, що наша Галактика теж не є центром і, нарешті, що ніякого центру взагалі немає.

Коперник дав нам теорію, необхідну для першого кроку, а Галілео довів її істинність. Айнштайн дав нам теорію, необхідну для останніх кроків, а Едвін Габбл, спостерігаючи далекі галактики, переконав

мо відповідь, війна постане у зовсім іншому освітленні, і тоді не виникатиме проблеми, за кого стискати кулаки. Тут не побачиш героїв, бо переможцями у війні можуть бути лише людська гідність і милосердя. Зброя в руках робить людину потенційним убивцею. Снайпери, підривники напевно пишаються власною професійною майстерністю, як винахідники зброї своєю, а комерсанти вдалою обладункою. Так само різники пишаються виконанням плану. Привернути увагу до абсурдності людських вчинків свого часу намагалися екзистенціалісти, які були зустрінуті обурливим виттям обивательської частини суспільства, а нині філософія більше занурена у тлумачення текстів, хоча філософи завжди були чийось слугами, а яка у слуги відповідальність? Зовсім невелика: служити панові, щоб він був задоволений і не прогнав. Служники і пани війни в сучасному світі перебувають від неї самої ніби на віддалі. Поняття «ворог», як і «герой», зараз настільки розмите, що його майже не вживають. У сучасних війнах найстрашніше те, що ворог не бачить жертви, а жертва – ворога. В Анголі тисячі дітей загинули і стали каліками через протипіхотні міни. Мінні поля там і досі не знешкоджені. У нас безрука чи безнога дитина викликає у перехожих жаль і співчуття, а у цій африканській країні це явище настільки звичне,

що його перестали помічати. Скалічені люди із Сьєрра-Леоне, згвалтовані жінки з Югославії бачили обличчя власних катів, а водночас не бачили: лише маски жорстокості. Вони не знають імен кривдників, а наркотики вкупі зі зброєю роблять з вояк «лицарів без страху і сумління». У чорній масці чи без неї вони нищать усе на своєму шляху в тій війні, де немає переможців, де громадяни однієї країни вбивають співгромадян, аж поки не зостанеться нікого живого. Серби вбивають албанців, албанці – сербів, хоча живуть на одній землі. Обличчя того пілота, що скинув атомну бомбу на Хіросіму, ніхто не побачив у мить власної смерті. Він лише виконував наказ. За відмову – військовий трибунал. Армія існує завдяки тим, хто вміє безвідмовно виконувати накази. У цьому її сила: ніхто не посміє заперечувати. Як можна виховати у людині таку покору? Лише жорстокістю, яку м'яко називають іноді дисципліною. Вона, ніби вода, знаходить слабке місце у кожній людині. Принаймні, страх перед болем змушує бути слухняним. Покора перед силою одних пригнічує, і вони стають жертвами, а у інших породжує вседозволеність. Сила у наш час – це гроші, влада у наш час – також гроші. Будь-які методи – прийнятні. Яке суспільство, така і його армія. Добре, коли вона лише бавиться у війну на маневрах. Але досить

увесь світ». Едвін Габбл, про якого тут мовиться, – видатний американський астроном, який довів, що наша зоряна система, Галактика – одна з багатьох і що Всесвіт розширюється із усіх точок рівномірно й не має центру. Тим самим Габбл неможливо завершив революцію, розпочату Коперником. Коперник, як ми пам'ятаємо, поставив під сумнів споконвічну ідею про те, що наша планета є центром Всесвіту. У Коперника, а слідом за ним і в Габбла, мова йшла, звичайно ж, про геометричний центр, і прихильникам релігійних поглядів ніщо не заважало залишатися при думці, що за нами зберігається роль духовного центру. Але для науки це неприйнятне. Життя – природний етап еволюції Всесвіту, і тому воно не може бути унікальним.

У цьому плані типові погляди Роберта Джастров, провідного американського астронома, який вважає, що саме сьогодні ми, можливо, знаходимося на порозі Контакт. Річ у тім, що приблизно тридцять років тому на Землі розпочалося лавиноподібне зростання електронних комунікацій, передовсім телебачення і радіо. Тридцять років – достатній час для того, щоб ці сигнали були помічені розвиненими

цивілізаціями у наших найближчих зоряних околицях, і щоб до нас дійшла їх відповідь.

Утім, упродовж усіх цих тридцяти років астрономи також не сиділи склавши руки. Пошуками розумного життя у Всесвіті ось уже 17 років займається інститут SETI у Каліфорнійському містечку Маунтин-В'ю. Аббревіатура SETI означає «Пошуки позаземного розуму». За допомогою системи радіотелескопів у всьому світі інститут веде постійне прослуховування найбільш відповідних зоряних кандидатів у радіусі двохсот світлових років. В обробці результатів цього прослуховування каліфорнійським ученим сьогодні допомагають мільйони добровольців у всьому світі, виділяючи для цього певну частину робочого часу своїх персональних комп'ютерів. За кошти, пожертвовані одним із засновників компанії «Microsoft» Полом Алленом і одним з її керівників Найтеном Мірволдом, інститут створює так звану «телескопну систему Аллена», котра дозволить зробити пошук іще більш чутливим і детальним.

Результати цієї багаторічної праці сьогодні можна охарактеризувати коротким і сумним словом: нульові. А якщо повернутися до надій Роберта Джастрову

203

АЛЕКСЕЙ
ЦВЕТКОВ
ПАРАДОКС ФЕРМИ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

спалахнути справжній війні, армія стає знаряддям насильства і буде чинити усе, що наказують, навіть більше. Армія перекреслює особистість: доки ти залишаєшся там, ти лише тіло, одягнене в уніформу.

Війна – це психічний стан, хвороба розуму. Учорашний добропорядний громадянин, не здатний вчинити видимого насильства у мирний час, раптово перетворюється на злу істоту, яка не має жодних сумнівів щодо того, що треба вбивати, руйнувати, гвалтувати. Але ця раптовість є оманливою. Їй передують роки виховання, лицемірство батьків, суспільства, засобів масової інформації. Це – аж ніяк не пробудження тваринних інстинктів печерної людини, а наслідок байдужості, жадібності, бездуховності. У них спільне джерело – відчуження між людьми, між людиною та іншими істотами, між людиною та Всесвітом; розколина, яка весь час ширшає і глибшає. Людина стала для себе самої ціллю і засобом. І за часів миру, і за часів війни, вона не бачить нікого, окрім себе та власної вигоди, звісно, матеріальної, бо лише це служить їй опорою і захистом від усіх катаклізмів та нещастя. Це – як шкаралупа, дім, фортеця. Але, оскільки щось все-таки відбувається з нами, сама природа не може витерпіти закостенілості, то людина намагається зміцнити цю шкаралупу, будуючи її з синтетичних

матеріалів, оточуючи себе таким самим синтетичним простором, намагаючись перетворити його у щось реальне. Війна – це та ілюзорна реальність, якої не повинно існувати, сон, від якого прокидаються не всі. Нормальне, цивілізованіше суспільство зовсім не прагне війни. Щоб знайти вихід з агресивності, яку саме породило, воно кличе на поміч культуру, яка пропагує насильство, секс, наркотики тощо. Інша ж культура, яка шанує вищі інтелектуальні цінності, самообмежується, стаючи культурною елітою, незрозумілою для багатьох. Так було завжди, у всі часи: у певний момент ситуація ставала нестерпною і суспільство вибухало зсередини. На помилках ніхто не вчиться.

Замкнене коло людських страждань, ця єдина справжня проблема нашого існування, не розірветься доти, доки людина не почне жити у злагоді зі світом, і з собою, не протиставлятиме себе, а збагатить Всесвіт любов'ю, якої він так потребує.

Якщо нам пощастило не бачити війни зсередини, то подивімося звіддалік, осторонь, *духовними очима*, як говорив Григорій Сковорода, на всі війни, що тривають цієї миті...

«Іди до президента, пожалійся йому!» – кажуть партизани зі Сьєрра-Леоне жінці, відрубавши їй пальці¹⁷.

і багатьох його колег, то не зовсім зрозуміло, чому наші розумні сусіди по галактиці повинні були чекати виходу в ефір таких шедеврів, як, скажімо, «Поле чудес» або «За склом», щоб визнати нас рівними собі й повідомити про свою присутність. Судячи з усього, Джастров має на увазі космічні цивілізації, що досягли дещо вищого розвитку, ніж ми: вони спроможні вловити наші сигнали загального користування, але ми поки що можемо отримувати від них тільки такі, котрі призначені спеціально для нас.

Донедавна в наукових колах панував недоречний, як на теперішній погляд, ентузіазм з приводу гаданої багаточисельності братів по розуму: в самій лише Галактиці кількість планет з розумним життям оцінювалася на мільйони. За останні роки ряд астрономічних відкриттів змусив поставитися до цієї цифри з різким скептицизмом. Автори книги «Рідкісна земля» Пітер Ворд і Доналд Бравнлі доходять до висновку, що для виникнення життя, не кажучи вже про розум, планета і її Сонячна система повинна виконувати ряд жорстких умов, поєднання яких виглядає практично унікальним. У їх числі: розташування планети в поясі, де вода залишається в рідко-

му стані; і всередині поясу газових гігантів, щоб вони не збивали її з орбіти; наявність у неї велетенського і не знаного ніде за межами Землі супутника на зразок Місяця для стабілізації осі обертання; правильне розташування в Галактиці для наявності всіх потрібних будівельних матеріалів; особливий склад земної кори, правильний температурний цикл зірки і ще низку інших.

Та навіть ці жорсткі умови, різко скорочуючи кількість можливих цивілізацій у Космосі, не вирішують проблеми «мовчання Всесвіту».

Цій споконвічній проблемі вперше надав наукової форми відомий італійський фізик-ядерник Енріко Фермі. 1950 року, сидючи в ідальній лабораторії Лос-Аламос, він накинув на серветці прості підрахунки, згідно з якими цивілізація, що досягла рівня міжзоряних подорожей, обстежує всю Галактику за десятки мільйонів років – термін, котрий може видатися величезним, але у порівнянні з віком самої Галактики – він майже миттєвий. «А якщо це так, – підмітив Фермі з приводу прибульців, – то де ж тоді вони всі?»

У 70-ті роки відразу чотири астрофізики, неза-

«Щоб довести, що ти мужчина, убий спочатку власних батьків», – кажуть вони хлопчику, якого викрали, щоб зробити з нього вбивцю¹⁸.

«Я бачив, як на вулиці вмирало семеро дітей. Вони стікали кров'ю, наче забиті тварини», – розповідає очевидець з Анголи¹⁹.

«Якщо бандити не розуміють нашої моралі, вони повинні бути знищені. Якщо людина захворіла, пацієнту роблять боляче, вирізаючи хвору частину органу», – говорить у інтерв'ю генерал-лейтенант Володимир Шаманов. Нині він командує 58-ю армією, частини якої воюють у Чечні²⁰.

«Люди ніколи не розуміють тих, кого вони ненавидять», – писав Джеймс Рассел Ловелл.

Війна не має законів. Те, що завдає людині шкоди, не може бути законом. Однак, нам дуже серйозно розповідають про суворі закони воєнного часу, хоча йдеться лише про старі методи насильства. Вони не дуже змінилися, як не змінились найуразливіші місця людини та її існування. Це – її тіло, її рідні, дім, свобода. Позбавити дому, скалічити тіло, обмежити свободу, покарати сім'ю – вистачить, аби цілковито знищити людину, відняти у неї майбутнє, її безсмертя. Найгірше, коли з'являється почуття помсти. Гнів, не

забуваймо, вважається одним із смертних гріхів, враховуючи його нищівну руйнівну силу. Але індульгенцією на цей гріх є «особливий» стан війни. Помсту легко виправдати, коли вона зчинена в стані афекту. У судах вона навіть є пом'якшуючою обставиною.

Під час Першої Світової війни з'являються нові методи ведення війни, які не лише вражають найвразливіші місця людини, а й позбавляють її змоги відшукати конкретного винуватця своїх страждань і вилити на нього праведний гнів. Йдеться про бомбардування з повітря, покару неба, Страшний суд, на якому судять усіх тих, хто ходить по землі. Це також хемічна та атомна зброя, що ніби роблять смерть миттєвою, хоча насправді вона безкінечна. Коли вмирає людина, з нею вмирає увесь її майбутній рід, усі дома, тіла, душі. Відбувається те, що і в мирному світі: настає відчуження людини від інших людей та інших істот – та сама дорога до пекла, вимощена добрими намірами (прогрес, добробут). А тут ми маємо відчуження від безпосереднього вбивства, що полегшує убивці його чорну роботу. Дволикий образ сучасності у майбутньому отримає завершення: людська істота без особистості, вічно несити сіра маса, якою легко керувати. Сучасна антиутопія – купка мутантів, що веде між собою партизанську війну поміж руїн тех-

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

лежно один від одного, опублікували праці, в яких надали парадоксові Фермі ще виразнішої форми. Зокрема, один із них, Френк Тіплер, стверджує, що для освоєння Всесвіту навіть не варто вдаватися до пілотованих польотів. Достатньо спорядити кілька експедицій із так званими «автоматами фон Ноймана» – простими роботами, одна з головних функцій яких полягає у самовідтворенні. Прибувши до пункту призначення, вони можуть із підручних матеріалів спорядити звідтіля ще декілька експедицій, і внаслідок цього темпи освоєння космосу з кожним етапом прискорюються, а терміни цього освоєння різко скорочуються навіть у порівнянні з передбаченнями Фермі.

Сформульованій таким чином, парадокс Фермі являє собою невмолимий факт, викрутитися від якого практично неможливо. Це визнає навіть співробітник Інституту SETI Сем Шостак. Припустимо, говорить він, що величезну більшість цивілізацій спіткала катастрофа у ході технологічного розвитку. Але навіть якщо вціліли лише одиниці, вони вже давно мали б стукати до нас у двері, а цього чомусь не відбувається.

У спробі обійти парадокс було висунуто нову низку гіпотез. Перша і найпохмуріша, «гіпотеза судного дня», полягає у тому, що будь-яка цивілізація, що стала на шлях технологічного прогресу, неминуче приречена на загибель від власної руки. Можна також припустити – «гіпотеза зоопарку», – що ми внаслідок якихось невідомих примх нашого розвитку оголошені чимось на зразок всегалактичного заповідника – про наше існування відомо, але в контакти з нами не вступають, оскільки на клітці написано «Годувати звірів заборонено». Останнім часом з'явилися також розрахунки, згідно з якими міжзоряні подорожі просто нездійсненні з певних причин економічного, енергетичного або фізіологічного характеру.

Перша з цих гіпотез, на нещастя, легко доводиться математично, але її чомусь не хочеться брати до уваги, другу просто неможливо перевірити, а щодо третьої, то пригадуються авторитетні заяви вчених XIX століття про неможливість літальних апаратів, важчих за повітря. Всесвіт містить достатню кількість енергії для будь-яких мандрівок, потрібно її лише освоїти, а всі фізіологічні перепони можна обійти за допомо-

205

АЛЕКСЕЙ
ЦВЕТКОВ
ПАРАДОКС ФЕРМІ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

нократичної цивілізації, яку знищила Третя Світова війна без переможців і переможених. Ні антиутопія, ні утопія не виникають на порожньому місці. Навіть без наукових прогнозів можна створити модель майбутнього, тло для фільму легко віднайти у будь-якій країні, а почуття – майже у кожному домі.

Партизанські війни в Анголі, Сьєрра-Леоне, Чечні, Гватемалі, Афганістані скромно називають військовими конфліктами та вогнищами напруженості, але їм не видно кінця. За два десятки років у Афганістані виросло ціле покоління, нездатне до мирного життя. Воно вміє лише руйнувати, убивати, жити за нелюдськими правилами. Увесь світ їм чужий, і вони чужі для нього. Не брак зброї позначає сучасні війни, а брак тих, хто візьме її до рук. Для кожної тривалої війни настає час, коли йдуть воювати діти. Згадаймо казочку Аркадія Гайдара про Кібальчіша. Нині у багатьох країнах діти від іграшкових автоматів переходять до справжніх.

Винищення немовлят чоловічої статі федеральними військами у Чечні (солдати заходили у будинки і вивалили дітей з рук чеченських матерів) належить до тих фактів, які приховуються від загалу. Нелюдські злочини, скоєні під час війни, вдалося поставити перед лицем людства лише один раз: на Нюрнберзько-

му процесі. Сучасні локальні війни тривають десятиліттями, і важко сказати, коли вони будуть засуджені. Замість того, щоб прозорішати, кордони стають усе щільнішими і випускають та впускають лиш тих, кого можна змусити мовчати. Це називається «невтручанням». А тим часом замкнуте, залякане населення, якому не вдалося втекти, або й немає куди, поволі деградує, втративши віру в справедливість. Переслідування за національною чи релігійною приналежністю – типова ознака сучасних воєн. Це двосічний меч, кожне лезо якого несе смерть. У Руанді тривала війна між племенами закінчилась примусовим поселенням переможеного племені у резервацію. Досвід, очевидно, запозичений з американської історії. У Чечні існують фільтраційні табори, реальність яких не заперечують навіть російські федерали. Перед приїздом міжнародних спостерігачів на нари стелять білі простирадла, що робили колись у сталінських та брежнєвських в'язницях. Так поширюється неправдива інформація. Свідчення жертв можуть вважати вигадкою, наклепом. Ще одна прихована зброя ворожої миру пропаганди.

«Охоронці почали бити нас з тієї миті, як ми увійшли до табору. У дворі було приблизно 20-25 чоловіків у масках: вони вишикувались двома рядами,

гою тих самих «автоматів фон Ноймана», не кажучи вже про далеку цілеспрямовану сигналізацію.

Де ж у такому випадку вихід із цього глухого кута? Він, звичайно ж, просто напрошується, але настільки не в'яжеться з духом науки, особливо з революцією Коперника, що більшість учених продовжує наполягати на продовженні пошуків і вірить, що сьогоднішня їх безуспішність буде з часом пояснена. Тому що альтернатива – це наша унікальність і єдиність як розумної форми життя у всьому Всесвіті.

Параметри Всесвіту сьогодні оцінюються в 40 мільярдів світлових років, а його вік – у 15 мільярдів років. Від припущення, що саме ми становимо все мисляче населення цієї величі, переходять до них.

Тим не менше, більш детальний погляд на речі дещо протверезує. Розміри Всесвіту, який виник у результаті так званого «великого вибуху» і постійно розширюється, прямо залежить від його віку. Щодо віку, то яким би гігантським він не здавався, судячи з усього, 15 мільярдів – це мінімальний час, необхідний для виникнення життя, час творення і накопичення в надрах зірок необхідних важких елементів, їх наступного викиду в космос, а пізніше виникнення

з цього пилу нового покоління зірок, подібних до нашого Сонця. Іншими словами, весь цей незліченний час і простір являє собою необхідну умову виникнення життя хоча б на одній планеті.

Але якщо все-таки на одній, то революцію Коперника можна вважати такою, що зазнала поразки, і не від релігії, а саме від науки. У книзі астрофізиків Джона Берров і Френка Тіплера «Антропічний космологічний принцип», на сьогодні вже класичній, сформульовано принцип нашої центральності у Всесвіті. По-перше, Всесвіт є такий, як він є, зі всіма його просторово-часовими параметрами і константами, саме тому, що в ньому є ми і що ми ведемо за ним спостереження. Це положення, яке автори назвали «слабким антропічним принципом», прийнятне для більшості вчених, хоча багатьом і не подобається, позаяк являє собою «антикоперниківську» ересь. Його достовірність легко перевірити простим розумовим експериментом: якщо хоча б один із багатьох відомих сьогодні параметрів Всесвіту мав трохи інше значення, життя в ньому було б просто неможливе, в ньому не було б спостерігачів, і ні в кого не виникало б жодних питань. Не виклю-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

утворюючи живий коридор. Нас штовхали, змушуючи йти через цей коридор, і кожен охоронець бив нас кийком. Потім вони наказали роздягнутись догола і заштовхали до морозильної кімнати. Вони тримали нас там якийсь час, а потім наказали вийти і одягнутись. Ми вийшли і нас знову почали бити. У камері били також. Протягом першої ночі у таборі мене били чотири рази. Коли проганяли через стрій, хтось вдарив мене молотком по спині. Біль був настільки нестерпний, що я не відчув уже наступних ударів кийками», – розповідає «Муса», колишній в'язень Чернокозовського СІЗО²¹.

Фільтраційні табори у Чечні створені не з метою безпеки, а як спосіб тортурами і погрозами виманити викуп. Ціни бувають різні: від кількох сотень доларів до кількох десятків тисяч. В'язнями фільтраційних таборів стають не лише чоловіки, а й жінки, діти. Родичам, у кого вони є, нестерпно усвідомлювати, що кожного дня, поки вони збирають викуп, катують їхніх рідних. Багато хто з в'язнів помирає. Трупі загиблих знаходять у покинутих рефрижераторах, вагонах, у канавах, де вони стають здобиччю здичавілих псів...

Натомість чеченські бойовики тримають полонених у ямах, іноді по кілька місяців. Не дійшовши згоди щодо викупу чи обміну заручниками, відрізують їм голо-

ви. Відомі випадки посмертного глумління над трупами: їх знаходили з відрізаними статевими органами.

При звільненні з фільтраційних таборів колишнім в'язням відбирають довідки на першому ж блокпості, і затримують на другому, як підозрілих осіб. Тих, кому вдалося покинути це пекло й перейти кордон, чекає не співчуття, а байдужість, ксенофобія. Ті, хто залишаються, цілком беззахисні. Будь-який російський офіцер може зайти у дім чеченця і забрати усе, що йому подобається. Колись, у відставці, якщо його, звісно, не вб'ють на війні, напише мемуари про цю ганебну війну, ні словом не обмовившись про те, як наживався на чужому добрі. Правду можуть розповісти лише жертви, які вже втратили все, якщо суспільство дозволить їм говорити. А матері загиблих оплакуватимуть синів, яких ніхто не змушував убивати, просто їм захотілось вирватись з убогого сірого існування, натомість вони потрапили до пекла, де вогонь не очищає золото від крові.

На могили кожного вбитого солдата, на обличчя того, хто повернувся живим, напишуть: він тільки виконував наказ. Для них – це не виправдання, для нас – це ганьба. Людина не повинна убивати. Зброя – це іржа, що роз'їдає душу. Ніхто не буде вже чистим, торкнувшись руками чи помислами зброї.

чено, що наш із вами Всесвіт – всього лише один із багатьох, але ми з нашими проблемами можливі лише у власному.

Що до так званого «сильного антропічного принципу», то він передбачає, що Всесвіт у тому вигляді, в якому він існує сьогодні, виник спеціально для нашої у ньому присутності. У такому формулюванні цей принцип явно виходить за рамки науки і втручається у сферу релігії. Як гіпотеза він нічому не протирічить, але науці з ним робити просто нічого.

Утім, навіть «слабкий антропічний принцип» занадто відгонить релігією на смак багатьох. Ми виростили в науковій традиції, котра раз і назавжди вилучила людину із центру світобудови, і її раптово повернення у цей центр видається чимось на зразок зради заповітів Коперника, хоча сам Коперник був, звичайно ж, людиною віруючою. Фред Гірен брав інтерв'ю з цього приводу у провідних сучасних спеціалістів у галузі природничих наук.

«Багатьом ученим не подобається напрям, котрий вказує їм «антропічний принцип», не просто тому, що він передбачає Бога як легку відповідь, а тому, що він знову обертається ерессю проти Коперни-

кової догми. Мені здається чимось на зразок гордині вважати, що Бог створив Всесвіт виключно для нас, – сказав космолог Джордж Смут. – Я б, здається, створив Всесвіт, сповнений життя».

Фізики-теоретики, як, скажімо, Стивен Гокінг витратили немало енергії на пошуки належного пояснення численних антропічних «збігів», бачачи червону ганчірку в кожному порушенні «принципу Коперника». Але ж, вочевидь, повинні бути більш глибокі причини переваги одного принципу над іншим. Сподіваючись їх пізнати, я спитав самого Стивена Гокінга, що йому найбільше не подобається в «антропічному принципі»? «Людський рід надто незначний, – сказав він мені. – Мені важко повірити, що цілий Всесвіт є необхідною умовою для нашого існування». Можливо, в тім-то й річ – у фундаментальній відсутності у нього віри в нашу значимість. Ця невіра типова для більшості спеціалістів з природничих наук: «Чому це ми такі важливі? Навіщо витратити на нас весь цей простір?»

Фред Гірен – автор книги під назвою «Покажіть мені Бога», із цього, можливо, слід було б почати, хоча це зашкодило б певній детективності сюжету.

207

АЛЕКСЕЙ
ЦВЕТКОВ
ПАРАДОКС ФЕРМІ

*Та гірше голоду, погвалтувань, пожеж
І пошестей – це те, що серця не знайдеш,
Бо наш духовний скарб розкрадений навіки.*
Ось так писав німецький поет Андреас Гріфіус у сонеті «Плач Батьківщини 1636 року»²².

КОЛО ЧЕТВЕРТЕ: ПЛАНЕТА ГОЛОДНИХ

Майдан здавався мертвим, та Андрієві наче причувся якийсь кволий стогін. Роздивившись, він помітив на другому боці купку людей, три-чотири душі, що нерухомо лежали на землі. Він приглянувся до них пильніше, щоб роздивитись, чи то були поснулі, чи померлі, і тієї ж миті наткнувся на щось, що лежало біля його ніг. То було мертве тіло жінки, жидівки: вона була мабуть ще нібито молода, хоч того не видно було з її спотвореного, вимученого обличчя. На голові у неї була червона шовкова хустка; два разки перлів, а чи може намиста, облямовували її навушники, два чи три довгі в кучерях пасма волосся вибилися з-під них на висохлу шию з набряклими жилами. Коло неї лежало немовля, судомно захопившись ручкою за висохлі груди і скрутивши їх пальцями зі злості, що не знайшло в них молока. Воно вже не плакало і не кричало, і лише з поруху його животика, що ледь-ледь то опускався, то підіймався, можна було здо-

гадатися, що воно ще не вмерло чи принаймні от-от мало сконати. Вони звернули на вулицю, і їх раптом зупинив якийсь божевільний, що, побачивши в Андрія коштовну ношу, кинувся на нього, як тигр, учепився в нього й крикнув:
– Хліба!

Та його сила не дорівнювала силі його несамовитості; Андрій відштовхнув його і він полетів на землю. З жалощів Андрій жбурнув йому одну хлібину, і той, немов скажений собака, кинувся його кусати, гризти, і тут таки, на вулиці, в страшних корчах сконав, бо давно вже відвик харчуватися. Майже на кожному кроці вражали їх страшні жертви голоду. Здавалося, наче, не стерпівши муки, багато хто зумисне вибігав на вулицю: чи не послано буде з повітря чогось такого, що підживлює сили. Біля воріт одного будинку сиділа баба, й не можна було збагнути, чи вона заснула чи вмерла, чи просто знепритомніла, вона вже нічого не бачила й не чула і, схиливши голову на груди, сиділа нерухомо, як каліка.

Микола Гоголь, «Тарас Бульба» (1835)

Усіх людей звикли поділяти на розумних чи дурних, багатих чи бідних, ситих або голодних... Кращого завжди мало. Зла більше, ніж добра, злиднів більше, ніж багатства. Однак це ще не означає, що так повин-

Книга являє собою збірник інтерв'ю з провідними вченими з приводу їх ставлення до релігії, і розглянута стаття цілком доречно в релігійному журналі, хоча вона ніде не наштовхує нас на думку про неминучість і необхідність релігії прямо – радше опосередковано.

Ідея релігії, а точніше – абсолютного розуму, який лежить у витоках Всесвіту, і спроектував його до найменших дрібниць заради виникнення розумного життя, викликає у більшості вчених неприязнь. Наука воліє мати справу з гіпотезами, що піддаються перевірці і спростуванню, а гіпотеза Бога такою не є. З погляду ученого, вона заводить нас у порочне коло: якщо Бог створив Усесвіт, то хто створив самого Бога? А якщо Бог існував вічно, то чому б не припустити, що й сам Всесвіт теж існує вічно, від одного «великого вибуху» до іншого, або паралельно з іншими, або один всередині іншого, як бульбашки?

Саме тому багато вчених уникає гіпотез, що наводять на думку про релігію, навіть при їх науковій досконалості. Один із провідних астрофізиків сучасності, недавно спочилий Фред Гойл, все життя не любив теорії «великого вибуху» через наявний у

ній натяк на біблійне створення світу, хоча сам термін «великий вибух» придумав саме він. Гойл віддавав перевагу власній теорії «стійкого стану» вічного Всесвіту, в котрій сьогодні практично не залишилося прихильників. За словами Гірена, автор рецензії на книгу «Рідкісна земля» в газеті «Chicago Tribune» завершив її закляком тим паче піклуватися один про одного і про планету, що ми, судячи з усього, унікальні у Всесвіті, а то й єдині. Але подібна мораль аж ніяк не впливає з наукової книги. Людині, яка раптом внаслідок якихось фантастичних обставин опиниться в цілком обезлюдненому універмазі, навряд чи прийде в голову невсипно про нього піклуватися в силу його унікальності і неповторності. Швидше за все, вона просто пуститься берега.

Автори на зразок Фреда Гірена в кінцевому результаті намагаються хитрістю заманити нас на інший берег, куди з науки, за визначенням, немає мосту. Мовчання Всесвіту і мовчання Бога – це все-таки різні речі: мовчать вони, можливо, й однаково, але для зовсім різних аудиторій.

Переклала Людмила Чопик

но бути. І зовсім не означає, ніби зло та нещастя посилаються нам задля науки, чи задля рівноваги, чи просто ради гостроти відчуттів. Вони є лише наслідками хибних кроків людини, котра сама творить зло і тому глибоко переконала у його незначущості. Більшість людей вважає саме так і нема чого дивуватися. Зло, на відміну від добра, яке завжди легко впізнається і викликає одностайне схвалення, має безліч різних форм і ще більше тлумачень. Мені вже доводилось говорити про аргументи на користь знищення хворих тварин, на користь війни, яка скорочує населення, а також на користь знищення розумово та фізично неповноцінних дітей. У XVIII сторіччі опозиційний французький філософ Ламетрі в'їдливо розповів про людину-машину, котра ненавидить усе, що могло б завадити роботі її механізму. Розум у неї – не для пізнання світу, а для виживання у цьому світі. Замість гармонійного існування людина обирає добробут, прогрес, що гарантує їй це виживання. Заради такої мети можна убивати інших істот. Отруйна думка про недоцільність утримання неповноцінних істот, що поширювалась нацистською пропагандою, досі має таємних прихильників. Такі ідеї мандруватимуть світом, доки людина і, мабуть, усе людство, не усвідомлять, що у Всесвіті немає чужих, тому людей не можна ні

розділяти, ні протиставляти. Злі й добрі люди однаково прагнуть жити. Багатих і бідних тривожить завтрашний день. Розумні й дурні мають почуття гідності. Ситі й голодні – їм не вдається забути про існування власних антиподів...

Голод – це зло, яке і тут не може обійтися без личини. Наприклад, існує міф про те, що голод є причиною воєн. Тобто, війну розпочинають тому, що населенню якоїсь країни загрожує голод, і потрібно розширити життєвий простір коштом іншого народу. Якщо ж війни не вдається влаштувати, тоді тисячі людей емігрують до інших країн.

Голод, кажуть також, є наслідком перенаселення. Отже, потрібні заходи регулювання народжуваності.

Світ поділений на багато різнокольорових квадрантів, які називають державами. Кожна держава має кордон, часом прозорий, часом непроникний, котрий має начебто охороняти національну незалежність, а насправді кордони існують для того, щоб не ділитися з іншими, слабшими державами. Коли у сусідній країні настає голод, ближчі країни відгороджуються від неї стіною. Їм треба дбати про власних громадян. Так, ніби одні люди кращі за інших. Вони ще й пишаються власною відособленістю і міцними кордонами, називаючи це патріотизмом. У багатьох народів є

Львів, площа Міцкевича, січень 1998

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

приказка, сенс якої у тому, що «ситий голодного не розуміє». Люди однієї країни вважають, що жителі іншої голодують через те, що їх забагато, або вони не вміють господарювати. Навіть, якби це було правдою, люди не повинні вмирати й вироджуватись через голод. Потрібно їм допомогти. Однак, побутує думка, ніби деякі народи, особливо африканські, незугарні до будь-яких видів трудової діяльності. Вони ледачі, легковажні, чи ще якісь. Коники-стрибунці, на відміну від мурашок, у яких спільна свідомість і жорстка дисципліна, тому кожен отримує те, що заробив. Одна сім'я не буде годувати іншу сім'ю і замикатиме свою комору. Так само держава не стане утримувати іншу державу, бо це викликало б протести всередині її суспільства. Добре, що у моєму домі все гаразд. Розсудливість та практичність — це вже «цивілізована жорстокість», хоча ніхто її так не називає. Відкритість може призвести до хаосу. Краще локальний хаос, ніж всесвітній. Зазвичай, ті люди, яких так непокоїть відміна смертної кари в багатьох чи власній країні, хворіють на цивілізовану жорстокість.

А що ж діється з голодною людиною? Голод — це несамовитий інстинкт, вгамувати який може лише їжа, будь-яка, навіть зіпсута. Голод — це війна, яка починається у твоєму тілі, а потім виринається назовні,

змушуючи декого чинити страшні речі. Наприклад, красти, вбивати. Недоїдання змушує заздрити. Дехто заздрить, що сусідка купує дитині щодень йогурти, а його власна дитина не має чим помастити хліб. Матері особливо нестерпно бачити свою дитину голодною. Вона гадає, що народила її для кращого життя. Але заздрість породжує ненависть. Вона ніколи не приносить добрих плодів, не вдовольняє бажань. Лише відчужує, переносючи побут у царину моралі. Голод змушує красти у тих, хто має трохи більше; він, як і війна, звільняє від будь-яких моральних табу. А далі — вбивство за шматок хліба. І те, до чого може змусити лише нестерпний голод, — канібалізм. Існує безліч моторошних історій про те, як матері поїдали власних дітей, що не порівняти з найкрутішими фантазіями письменників. Я знаю іншу історію про вагітну жінку, яка у хатині, заваленій снігом, напувала власною кров'ю чотирирічну доньку і так її врятувала. І та мати, й інша мали вибір. Більшість божеволіє. Це ті, хто не зумів зробити вибору, навіть тихого байдужого згасання.

Голод затьмарює свідомість. Немає такої сили, яка б змусила не думати про їжу, хоча є люди, наділені особливою духовною міццю, що до останку залишаються шляхетними. Той, хто пережив голод, ніколи

Львів, площа Міцкевича, січень 1998

(уривки)

mundus melancholicus.

меланхолійний світ у дзеркалі мистецтва

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

вже не стане таким, як був досі. Він завжди відчуватиме страх перед тим, що їжа знову може зникнути. Тому буде обачним: намагатиметься або їсти багато, або тримати щось про запас. Очі цього нещасливця здаватимуться голодними, а серце – неспокійним. Ось як описує Александр Солженіцин поведінку одного в'язня з сталінського концтабору, який створив для себе цілу теорію виживання:

«...людиноподібна істота сидить у видолинку над ямою, в якій зібралась коричнева, торф'яна вода. Довкола ями розкладені оселедцеві голови, риба'ячі кістки, хрящі, шкоринки хліба, грудочки каші, сирі картопляні лушпайки і ще щось таке, що важко навіть назвати. На шматку бляхи розкладене маленьке вогнище, над ним висить солдатський, закопчений до чорноти, казанок з варивом. Здається, готове! Дерев'яною ложкою доходягя починає черпати темну бурду з казанка і по черзі заїдає її то картопляним лушпинням, то хрящем, то оселедцевою головою. Він дуже довго, дуже уважно пережовує (спільне лихо доходяг – ковтати квапливо, не прежовуючи). Його ніс ледве видно серед темно-сірої шерсті, яка покриває шию, підборіддя, щоки. Ніс і чоло – буро-воскового кольору, місцями шкіра облзла і луциться. Очі сльозяться, часто кліпають.

Помітивши стороннього, доходягя швидко збирає все розкладене, чого не встиг з'їсти, припадає до землі, згортається, наче їжак...»²³

Як згадує Солженіцин, той чоловік, колишній інженер-хемік, оперуючи цифрами хемічних сполук, доказує, що усе необхідне для харчування можна одержати і з відходів, треба лише побороти у собі відразу.

Втім, голодний не почуває огиди. Колись у нацистській Німеччині цивільне населення споживало ерзац-продукти, а газети друкували рецепти, як з картопляних лушпайок спекти оладки. Здається, саме Гітлер казав, що для того аби людина слухалась, треба змусити її думати лише про їжу.

Голод – найсильніша зброя війни. Щоб взяти фортецю, досить оточити її і вичекати, доки там не закінчатся запаси їжі та води.

Однак, ситість, переїдання роблять з людини таку ж неповноцінну, здеморалізовану істоту, як і з голодної. Вона хворіє, перестає думати, вона, згорнувшись у клубок, буде люто захищати власний казанок із їжею, щоб хтось не відібрав. І звичайно, така людина байдужа до страждань інших. Уся різниця між голодним і ситим полягає лише у тому, що ситий не знає, чого він хоче. Пересиченість вимагає гострішого смаку, витонченіших розваг. У світі достатку, що існує пара-

Математик і геометрія впорядковують світ, аби потім розпочати: шлях утечі з в'язниці веде виключно в пустку¹.

У метафізичному періоді своєї творчості, а конкретніше — в 1911-1919 роках, Джорджо де Кіріко намалював щонайменше шість картин, тематично пов'язаних із меланхолією. Чотири перші були створені в Парижі, дві останні — в Італії.

Перше з полотен називалося *Меланхолія* і було написане в 1912 або, як твердить Мавріціо Фаджоло дель Арко, лише в 1914 році². Воно зображує велику зеленкаву площу, замкнуту двома будинками. Архітектурний фрагмент, що прилягає до лівого боку картини, тягнеться по всій висоті полотна. Це дуже темна стіна, прорізнана вузькою високою аркою. Сама арка намальована з безглуз-

до збіжної перспективи, бо її дуга, як видається, прорізає наріжник будинку наскрізь, тоді як колона з квадратною основою передбачає існування двох різних дуг, що виходять із двох її взаємно перпендикулярних сторін. Неясність композиції ще додатково підкреслена тим, що фрагмент стіни, який безпосередньо прилягає до лівого бічного краю картини, видається пласкою плямою, не скерованою в перспективі.

Другий будинок, розташований паралельно до горизонтальних країв картини, замикає сильним блакитно-зеленкуватим акордом композицію площі. Його масивна брила, колористичне розшарування поверхів, а також ритм арок, які його розчленовують, скеровують зображений на картині простір ушир. З цим керунком співвідноситься другий план, намічений описаною вище аркою будинку в лівій частині картини. Він дозволяє простору вийти за межі площі до узгір'їв, що видніються між будинками, з боку яких падають низькі сонячні промені. Таким чином, навскісний керунок ще й додатково підкреслено положенням довгих тіней.

Середину площі, яка лежить у смузі світла, що

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

лельно зі світами сірими та непривабливими, кожному запропонують вишукані рецепти, криваві видовища, сексуальні збочення і безліч «перевічених на практиці», патентованих ліків.

Це — складові частини масової культури сучасного суспільства, той фантастичний світ, до якого мріють приєднатися голодні з інших паралельних світів. Вони милуються ним на екранах телевізорів, і той світ здається чудовим. Цей рай створює реклама, яка намагається наповнити шлунки і голови. Втім, багато хто знає, що той світ, створений комп'ютерними технологіями, насправді не існує. Але нас переконують, що, коли ми купимо які-небудь чудові речі, нам вдасться наблизитись до мрії. Навіть жуйка «після пікантної їжі» дасть більше впевненості. Щастя знецінюється: така вже людина дивна істота. Одним махом вона виринає з грузького баговиння буденного існування і опиняється під ілюзорним сонечком вічного достатку і злагоди, де за столом сидить усміхнена родина і споживає суп із концентратів. Людина відчуває власну причетність до свята. Навіщо їй знати, що це усе фантоми, демони з темного царства, у якому тривають безконечні криваві війни задля прибутку, руйнуючи чужі долі й розтліваючи душі...

Тому, хто справді голодний, досить простої їжі,

що піде йому на користь, — тієї, що її називають у молитвах і пам'яті людей *хлібом насущним*.

Реальність, в якій ми перебуваємо нині, викликає підсвідоме бажання захисту. Ізолюватися настільки, аби мати змогу отримувати щось від суспільства, віддаючи йому якнайменше тепла і життєвої енергії. Тому найбільшою цінністю такого життя є дім, у якому вдосталь їжі. Запаси харчів допоможуть вижити тоді, коли всілякі коники-стрибунці вимруть з голоду й холоду. Адаже ви це заслужили. Ви варті найкращого. Ваша ціна — це пральний порошок, що виводить плями від кетчупу, модні парфуми, дезодорант чи пляшка газованого напою... Смішно це чути, але скільки людей пишаються символами достатку у вигляді вміло розрекламованих речей! Це для тих, хто відчуває якийсь неспокій чи невпевненість у собі.

Іншим необхідні сотні банок компотів, салатів та маринадів, мішки цукру, борошна, каністри олії... Біганина, де дешевше, по ринках і гуртівнях. Культ кухні, цього домашнього божка, який потребує величезних затрат грошей і праці. Літні опасисті жінки не знають іншої втіхи, як нагодувати дітей та онуків. Далі все повторюється. Домашнього божка може прогнати лише якийсь жадливий катаклізм. У ефемерній боротьбі з можливим голодом приноситься у жертву

йде від узгір'їв, займає кам'яна фігура, підписана на цоколі як MELANCONIA. Вона являє собою жіночу постать, яка напівлежить, сперши голову на лівій руці, а права опущена вздовж тіла. Жінка одягнена в хітон, зібраний складками, як в античних скульптурах. Ця статуя є поєднанням двох стародавніх зображень Аріадни: положення тіла взяте від Аріадни Капітолійської (римська копія грецького оригіналу, бл. 200 р. до н. е.), а позиція рук — від частково збереженої теракотової фігурки з Міріни (кінець II ст. до н. е., в колекції Лувру)³.

Картина, власне кажучи, є порожньою: архітектурні споруди не носять ознак того, що там живуть, а два людські силуети, які видно в просвітку між будинками, як і тінь, що падає з-за колони, лише підкреслюють це враження пустки.

Наступна з картин, які нас цікавлять, *Меланхолія гарного дня*, була створена в 1912-1913 роках⁴. Тут простора площа зі статуєю Аріадни Капітолійської обрамлена по боках будинками, а віднавіпрост тягнеться аж до горизонту і знову замкнутий узгір'ями. Будинок з лівого боку, як і в описаній вище картині, прорізаний арками. На перед-

ньому плані стоїть, обернена спиною, похилена постать у темному одязі.

Третя картина, *Таємниця і меланхолія вулиці*, належить до 1914 року⁵. Як і в попередніх випадках, картина композиційно визначена архітектурою та світлотінню. З лівого боку по діагоналі у глибину тягнеться жовтогаряча вулиця, біг якої визначає тінь, котру кидає великий будинок, що стоїть з правого боку, а також скупана у світлі біла будівля з арками. Серединою цієї вулиці біжить дівчинка, котра котить обруч. Навпроти неї з-за темного дому падає довга тінь постаті чи скульптури, яка стоїть на заслоненій будинками площі⁶. Поруч видно тінь прута чи посоха. Передній план картини займає перехрестя вулиць з помітними в лівому нижньому куті залізничними чи трамвайними рейками. Біля темного будинку стоїть фургон із відчиненими дверима.

Картина намальована так, що не відомо, чи глядач стоїть вище від рівня вулиці, чи на одному з нею рівні. Дівчинку ми бачимо з високої точки. Зате намальований справа внизу предмет показаний так, наче його видно з перспективи перехожого.

духовність і навіть людяність. Не можна одночасно служити Богові та Мамоні. Колись протестантська віра спробувала їх поєднати, і виникло суспільство, метою якого є лише матеріальний добробут, тобто те, що ближче до тіла. Основні інстинкти завжди ближчі, аніж те, що Кант назвав *моральним законом*.

Люди не живуть, як раніше, племенами, коли харчі ділились порівну. Нині їх об'єднує лише сім'я, хоча це об'єднання відбувається не на соціальному рівні, а на рівні володіння спільним майном та вирощуванні дітей. Саме вирощування, бо виховання швидше нагадує клонування. Батьки прагнуть створити копії себе самих. Якщо у них бракне почуття власної гідності, вони робитимуть усе, щоб заглушити його у дітях. Любов виливається у щось однобічне: це любов, яка дає одяг, ласощі, безліч іграшок, серед яких є й живі. А діти лише беруть цю любов, і їхнє пересичене існування робить їх байдужими до інших, і що дуже прикро, безпорадними. Людина з високорозвинутої країни не здатна знайти для себе їжу десь, окрім супермаркету, не вміє обійтись без різних технічних засобів на кухні. На неї працює уся промисловість, усе йде на задоволення її потреб. Вільям Блейк вклав в уста Диявола слова: «Надмірність веде до палацу мудрості», хоча, можливо, він мав на увазі інше пересичен-

ня. Блага ціль — полегшити людський побут — обертається змушуванням людини до купівлі щораз більшої кількості непотрібних речей. Замість того, щоб дати необхідне тим народам, чиї діти вмирають від голоду, не мають у що вбратися і не ходять до школи, розвинуті суспільства пропонують демократію, суть якої полягає у тому, що всі мають рівні можливості, окрім чужих.

Реклама пропонує викинути старий холодильник і купити нову модель, хоча раніше меблі служили кільком поколінням. Свята давно втратили таємничість і перетворились на бізнес. Бажати стати рівними тоді, коли кожен повинен би мати стільки, скільки він потребує, це та сама дорога, яка веде до пекла. Рівність — це право на гідність, на почуття, на розуміння. Рівність — це коли ніхто нікого не вважає гіршим за себе, а просто іншим.

Соціальну справедливість ми вже бачили: грабуй награвоване, а далі таке собі клонування, однакове для тоталітарного та демократичного суспільства. Звідси починається нетерпимість: релігійна, політична, соціальна. Розум стає безсилим, коли йдеться про вищу правду — природні права людини. Коли відібрати їх у неї, вона перестає бути особистістю, ніколи не почувавши себе у безпеці. Жорстокість, насильство,

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

Четверта картина, *Вокзал Монпарнас, меланхолія Від'їзду*, з'явилась у 1913-1914 роках⁷. На ній зображені будинки, які стоять на певній відстані від глядача. З лівого боку ми бачимо фрагмент будівлі, прорізаної великою аркою, з бічною стіною, яка тягнеться у глибину картини і теж розчленована арками. До цієї будівлі прилягає велика тераса, яка тягнеться спершу паралельно до площини картини, а потім звертає в глибину. Спирається вона на стрункі колони, під них потрапляють сонячні промені, які дещо розсвітлюють пануючий там морок. Втручання світла, однак, незначне, а затемнена частина справляє враження зовсім пласкої, що входить у суперечність із фрагментами, змодельованими *chiaroscuro*⁸.

На найближчому плані глядач бачить невеличкий цегляний мур, на верхівці якого лежить кетяг бананів. У лівому куті картина замкнена кулісою у вигляді муру, помальованого в різнокольорові вертикальні смуги. Між обома мурами біжить жовтогаряча дорога, яка на висоті цегляної стінки по-

* методом світлотіні

вертає у глибину картини й одночасно поєднується з її краєм, що вносить напругу між об'ємністю і площинністю картини. Далі ця дорога іде вздовж тераси до наступної стіни, за якою видно поїзд, що над'їздить; з цією, однак, стіною вона не поєднується. На ній стоять дві людські постаті. За терасою здійсмається прикрашена прапорами цегляна вежа з годинником, який показує, що доходить опів на третю.

П'ята картина, *Меланхолія Від'їзду*, з'явилась у 1916 році у Феррарі⁸. Вона показує корабельну конструкцію, що складається з фрагментів машин, інструментів і предметів, зроблених із дерева та бляхи, яка стоїть на якихось скринях. У глибині за конструкцією видно зоглу з прапором. Нижню частину картини займає трапецієподібна, оправлена в рамку карта, що презентує трасу морської подорожі.

Просторова концепція картини неоднорідна: абсурдна конструкція є повністю тривимірною, тоді як зеленкуваті смуги по боках і у верхній частині картини створюють враження часткової площинності і двовимірності.

213

ВОЙЦЕХ БАЛУС
MUNDUS
MELANCHOLICUS
МЕЛАНХОЛІЙНИЙ
СВІТ У ДЗЕРКАЛІ
МИСТЕЦТВА

війна, голод, каральна машина страт і тортур, божевілья, фанатизм — ось що таке абсурдне існування людини, метою якого є допровадити її до фізичного і духовного знищення.

Сучасна розвинута цивілізація — наче смітник, куди від достатку викидають зайве, тоді як інші їдять кору з дерев і листя. Кажуть, у ресторанах на Заході страву, яку ніхто не замовив протягом двадцяти хвилин, викидають. Турбуються про здоров'я. Шкідливе виробництво переносять до третіх країн, теж турбуючись про здоров'я громадян демократичних держав.

...Тринадцятирічна дівчинка-біженка із Сьєрра-Леоне тричі на день йде за 5 км по воді для двох братів, сестрички та двох стареньких родичів. Щодень вона мусить роздобути в'язанку хмизу, жменьку рису і трішки бананів. Їй легко стати щасливою. Знайти батька, який загубився у хаосі війни, чи сім'ю, що стане ними опікуватись, і, звичайно, змогу заробляти на життя²⁴. На світі безліч таких осиротілих дітей, які ніколи не їли вдосталь. Щастя не може бути для всіх одне. Це — завжди особливий стан душі. Щасливими не зробилять ні релігія, ні ідея, ні суспільство, а саме вони прагнуть нас ошасливити. Щастя — це те, на що ніхто не повинен зазіхати. Іноді воно — просто їжа в твоїх руках, яка продовжить життя сьогодні і завтра.

Людина знає, що потрібно зробити, аби позбавити інших можливості продовжувати життя. Кожен з нас — смертний. Після смерти він не потребуватиме ні їжі, ні дому, ні книг, ні свободи. Коли у нас відбирають усе це за життя, ми ніби перестаємо існувати. Нас викреслюють зі списку живих. Хлібна картка, загублена під час війни, отой жалюгідний шматок паперу, робить людину мертвою, так ніби хтось відібрав у неї усе її збіжжя. Влада над людьми — це можливість їх вбивати миттєво, або повільно. Вбиваючи людину, вбивають її рід, плем'я, народ. Коли вбивства стають помітними, масовими і жорстокими, це означає, що держава використовує можливість влади. Уся історія сучасної цивілізації — розростання ракової пухлини лицемірства. Щоб людина усвідомила необхідність насильства, убивства, жорстокості, її обдурюють, апелюючи до святості нації, релігії чи кордонів. Але ця дорога веде в Нікуди.

Військове мистецтво полягає у тому, щоб не тільки захопити владу, а й зробити людину безпомічною, не дати їй вижити на рідній землі. Коли захопили Картаген, то зруйнували усі будівлі доценту, відтак перорали, а в борозни насипали сіль. А для певності ще й прокляли, щоб місто не відродилось.

Сумнозвісний Чингізхан знищував усе на своєму

У 1918-1919 роках де Кіріко намалював *Меланхолію герметичну*⁹. На сценічному події, збудованому з дощок, розставлені по боках кілька предметів. У середній частині картини, на задньому плані, видно голову статуї Гермеса.

Усі описані картини де Кіріко характеризуються схожими рисами. Внутрішній їхній світ вибудований з подібних елементів, які творяться формами аркової архітектури, площинами площ, витворами техніки (фургон, поїзд, годинник) або їх фрагментами (частини корабля в *Меланхолії Від'їзду*), пласким безхмарним небом і обрисами узгір'їв на горизонті. В цьому порожньому і штучному світі, яким правлять суворий геометричний порядок і схематизація, практично немає місця для людини. Вона з'являється лише як силуетний обрис, або як тень, або, зрештою, як кам'яна скульптура.

Ця відсутність людини — або, у кращому разі, її обмежена присутність — схиляє до роздумів. Адже меланхолія, яка виступає в назві кожної зі згаданих картин, — це слово, що визначає людський психічний чи духовний стан: важку розумову хворобу (психологічно-психічну депресію, за сучасною тер-

мінологією), вроджений темперамент або тимчасовий настрій¹⁰. Такий стан справ усвідомлювала традиційна іконографія меланхолії, орієнтована напрочуд «персоналістично». «Меланхолію на картинах, — писав Максим Прео, — окреслює перш за все позиція фігури, алегоричної або ні, яка найчастіше підпирає голову однією зі своїх рук»¹¹. Така постать найчастіше сидить похилена, наче придушена невидимим тягарем¹². Часом замість підпирання голови трапляється зображення рук, схрещених на грудях (постать *Inamorato*) чи опущених уздовж тіла (буває, що зі сплеченими долонями), рідше зустрічається зображення сплячих людей з головою, покладеною на схрещені руки¹³. Таку постать — як зазначив цитований уже Прео — можна визнати *définition gestuelle* меланхолії¹⁴.

А отже, тільки людська постать видається адекватним зображенням (персоніфікацією) меланхолії чи втіленням меланхолійного темпераменту, сигналом, який окреслює тему витвору мистецтва. Зображене в мистецтві людське тіло впродовж віків було головним носієм духовного та психічного змісту, а також передавачем абстрактних понять¹⁵.

шляху. У квітучій Месопотамії, колиці цивілізації, він зруйнував зрошувальну систему, що створювалась упродовж тисяч років. І земля назавжди втратила родючість.

Вавилонська вежа — це символ того шансу, який мало людство, але втратило. Війни, які супроводжуються знищенням врожаю, тобто джерела існування народу, доволі невинно називаються економічними. Коли старий чоловік садить яблуню, він знає, що, можливо, не їстиме з неї плодів. Але й не збирається забрати дерево з собою до могили. Він — ще не останній на землі. Але політика — це щось зовсім інше. Жодної логіки у тому, щоб знищити врожай і саму землю, не може бути.

Війна американців у В'єтнамі — та ж сама війна Чингізхана. Поливались отрутою і знищувались ліси, бульдозери зрівнювали села з землею. Можливості сучасної техніки значно більші, але бульдозер — той же плуг, а сіль у борознах — токсичні хемікалії. У 1967 році було втрачено 80% врожаю. Потрібно щонайменше 100 років, щоб земля у В'єтнамі стала родити, як це було до тієї ганебної війни. Держава, яка на увесь світ декларує демократію, гуманність, допровадила іншу державу до цілковитого руйнування, а її народ до фізичної та моральної деградації. Голод

завжди позначається на наступному поколінні, яке буде хворобливим, недорозвинутим, слабким, а у наш час внаслідок хемічної інтоксикації ще й із порушеннями генетики. Людина, що пережила велике нещастя, відчуватиме його вплив протягом усього життя.

Інші ж або не бажають вірити, або почувають великий страх перед правдою. Їм здається, що серце не витримає. Але це не так. Потрібно усвідомити, навіщо нам знати про страхіття війни, про голод, про знущання над дітьми, про страждання інших істот. Хоча б для того, аби знайти місце у світі, який не повинен мати кордонів, який є водночас прекрасним і гидким, щасливим і нещасливим, жорстоким і милосердним, а зменшити частку зла власною доброзичливістю і правдивістю ніколи не пізно. Найгірше, що загрожує людині, це зневіра у собі, котра штовхає її до виживання, а не до життя. Той африканець, який продовжує собі дні листям, корінцями, краплями роси чи пригорщею води з калюжі, живе надією, що наступний день буде не згіршим. Натомість, для іншої людини втрата папірця, роботи — це соціальна смерть, зло, перед яким вона падає ниць. Шкода їх обох: того виснаженого недоїданням, що може завтра підірватись на міні чи побачити смерть власних дітей від голоду, і того, який помре на вулиці, бо суспіль-

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

У двох полотнах де Кіріко (*Меланхолія та Меланхолія гарного дня*) таку функцію виконують кам'яні скульптури Аріадни, що містять мотив підпирання голови рукою. Віддавна, зрештою, вважалося, що донька Міноса, покинута Тесеєм, поринула в меланхолійний настрій. Це доводить ілюстрація до *Мармурів* Джованні Франческо Доні (1552), яка показує саме цей момент¹⁶.

Що, однак, робити, коли — як на всіх інших картинах де Кіріко — немає меланхолійної фігури? Найпростіше сказати, що вони є проєкцією стану людського духу на образ зовнішнього світу. Що, отже, смуток і ностальгія розлуки виражені виглядом порожнього (можливо, спорожнілого після чийогось від'їзду) залізничного вокзалу (*Вокзал Монпарнас, меланхолія від'їзду*) чи картою морської подорожі та конструкцією, що породжує асоціації з кораблем (*Меланхолія від'їзду*). Або що *Меланхолія гарного дня* реалізує переконання, яке існує від кінця середньовіччя, що певний тип пейзажу чи якась пора дня чи року налаштовують меланхолійно, внаслідок чого вони самі можуть бути визнані меланхолійними¹⁷. Чи, врешті, що гео-

метричний світ порожніх площ і будинків являє собою фрейдистське вираження меланхолійного *ego*, яке переживає втрату чогось невизначеного, що по суті є нарцисичною втратою самого себе¹⁸.

Усе це, однак, не з'ясовує однієї речі — приналежності картин де Кіріко, які зображують меланхолію, до «метафізичного живопису». Цей останній термін не був вигаданий критикою, а походить від самого художника. Його твори 1911-1919 років часто містять у назвах слово «метафізичний», воно також було ключовим для теоретичних висловлювань де Кіріко тих часів¹⁹. А метафізика — це філософія буття. І навіть якщо ми скажемо, що італійський художник рухався за Отто Вайнінгером, не стільки займаючись концепцією буття, скільки бачачи в речах символи, які відповідають внутрішньому світу людини, то все ж джерелом цього символізму була система ідентичності. Вайнінгер писав: «Кожна форма існування у природі відповідає якійсь властивості людини, кожній можливості людини відповідає щось у природі. Звідси природа, все те, що чуттєве та піддатне у природі

215

ВОЙЦЕХ БАЛУС
MUNDUS
MELANCHOLICUS
МЕЛАНХОЛІЙНИЙ
СВІТ У ДЗЕРКАЛІ
МИСТЕЦТВА

ство ще за життя викреслило його зі своїх списків. Однак у обох є вихід — йти через пустелю власної душі, доки не знайдеться притулок.

Беззахисність кожної істоти спонукає її до пошуків захисту, отже, вона мусить кудись йти. Людина беззахисна перед вітром, водою, вогнем, владою, усім тим, що позбавляє її дому і їжі. Але замість того, щоб збирати сили, концентрувати розум і вміння, піддається страхам, панікує. Їй затишно перебувати під опікою пильного Володаря, віддаючи йому тіло, душу і думки. Перед собою така людина — лише чутливий клубочок болю і примітивних бажань. Вона силкується зберегти у собі іскорку життя, і від того, якими засобами буде користуватись, залежить її сутність.

Голод — найстрашніше випробування, смерть від нього — довга і болісна. Людина ніби проходить усі стадії розкладу. Спочатку опухає від води тіло. Ті, хто вижив, радять якнайменше вживати рідини. Потім опух спадає, тіло висихає і людина перетворюється на скелет. Якщо їй дати багато їжі, організм не прийме її.

У сталінських таборах в'язні вмирили з голоду, проходячи через цингу і пелагру. Цинга — це авітаміноз, а при пелагрі лице темніє, наче від засмаги, шкіра вкривається лускою, з'являється пронос. Настає

слабкість, втрата пам'яті. Іноді тіло покривають чорні нариви, які потім лускають. Чим довше організм бореться, тим жахливіші страждання.

Найпрощими вмирають немовлята, від нестачі материнського молока. Старі вмирають найчастіше від небажання жити, віддаючи їжу дітям. Дорослі люди здатні накласти на себе руки, збожеволіти, часом убити і з'їсти чужих чи власних дітей.

Мільйони людей померли на Землі від голоду. І кожна людська істота невимовно страждала, молилась, проклінала, однак голос її не був почутий. Ніхто їй не допоміг, ні близький, ні далекий. І так триває досі. Може, голод, війни і нещастя мають бути одвічними супутниками людини, санітарями її існування? Звідти бере початок думка, ніби є кращі і гірші люди. Одні варті життя, інші ж на нього не заслуговують. Скажімо, немовлята — ще не люди, бо не вміють мислити і розмовляти, чи каліки, чи розумово відсталі, або старі, яких колись заводили у хащі й там покидали вмирати. Хтось досі вважає, що так само не заслуговують на життя темношкірі люди, які не здатні будувати технократичне суспільство, або євреї. Втім, нехай про це сперечаються інтелектуали, які не знають, що таке залежати від врожаю, плакати від безсилля над витоптаним хлібом, бачити, як згасають від ви-

відчуттям, буде усвідомлюватися людиною у психологічних категоріях і вважатиметься символом»²⁰.

Таким чином, людина як мікрокосм віддзеркалює макрокосм. А тому — згідно з багатовіковою традицією — через призму меланхолійних настроїв чи станів, які переживаються в певній обстановці, якось мусить пробиватися розуміння природи буття²¹.

Де Кіріко не був відособленим у такому підході до меланхолії. Йому в цьому вторував (без жодного, зрештою, безпосереднього впливу) Вальтер Беньямін.

Те, що описує Беньямін, — зазначає С'юзен Зонтаг, — можна би визнати звичайною патологією — схильністю меланхолійного темпераменту проєктувати заціпеніння назовні. [...] Однак теза Беньяміна сміливіша: він помічає, що глибокі угоди між меланхоліком і світом є справжніми угодами, які розкривають зміст. Оскільки меланхолійний характер підшитий смертю, то саме меланхоліки здатні найкраще усвідомити світ. Або інакше кажучи, це *самсвіт* піддається увазі меланхоліка так, як не піддається нікому іншому²².

Існує, отже, меланхолійна правда про світ. Існує такий спосіб розуміння буття, якого інакше, ніж у *дзеркалі меланхолії*, збагнути не можна. Тому стан меланхолії може набувати часом статусу метафізичного переживання. У такий момент увага переноситься з людини та її внутрішніх переживань на зовнішній світ. Водночас цей світ перестає бути виключним вираженням людського стану чи настрою. Меланхолія відкриває в ньому непомітну інакше засаду існування. Це, звичайно, не означає усунення суб'єкта окрий переживає. Навпаки, його присутність необхідна. Адже це *він* усвідомлює буття. Просто не сама людина стає тут героєм, а *предметний вміст її пізнавальних актів*. Саме тому — як припускаємо — людська постать могла поступово зникати з картин де Кіріко. І саме тому картини ці метафізичні.

снаження твої діти... Благо людини вище за всі ідеології, релігії, філософські вчення, за благо людства. Соціалісти пробували побудувати справедливе суспільство без милосердя. Расисти обстоювали благо людей з певними біологічними ознаками. Релігійні фанатики лише обраним готували місце у раю. Але хіба важко зрозуміти, що найвищою справедливістю є оберігати й підтримувати кожне життя, не віддавати його на поталу забуттю та смерті? Не караючи меч у руці, а скибка хліба для кожного, хто її потребує.

«Що в нас було — все знайшли й забрали. Сім пудів ячменю, берегли на насіння, мішечок проса, барболя закопана була, гілляками накрита. Все на підводі і повезли. З мами чоботи зняли, на зиму лишили босу. Собі забрали, це вже вони не Сталінові старалися, а собі... Щодня їздила «червона валка», вишукали вони все до грама. Тоді вже клуню розбирають. Мама каже татові: «Розбирають клуню, встань, Павле, подивися». А він хворий був, устав, подивився: «Діти! Де ж моя корова, де ж мій хліб!» І заломив руки, вправ... Клуню розібрали, хлів, льох. І батька витягли неживого...»

Наша сім'я була невелика: троє дітей, батько і мати. Мати і я лишилися. Я у садок ходила. І брат ходив. Спухлий — очей не видно. Рано приходжу — відда-

ють мені його пайок — молоко, але там сама вода забілена. Він лежить уже неживий, такі пузири по ньому. Кажуть: брат твій помер. Що будеш плакати, як сама не знаєш, чи до вечора доживеш. А сестра померла в хаті, мати на роботі була. Я приходжу, не дивлюся на неї, бо ж нема жалості в мені. Йде мама, я кажу: «Галя вмерла». Ну, що, вмерла — давай в мішок її, та й на цвинтар понесли у мішку...»²⁵, — розповідає про голод в Україні 1933 року Олена Дмитрівна Паликопа.

Існує таке поняття, як штучний голод — безкровна війна проти окремого народу. Спустошення і втрати тут жахливіші, ніж під час звичайної війни. Цей голод спрямований проти тих, хто працює на землі, основи кожної нації. У селян відбирають усе, або не дають їм жодної допомоги. Країна, охоплена штучним голодом, не має жодних шансів отримати допомогу ззовні.

Натомість іншим народам кажуть: «У нас все чудово. Жити стало краще, жити стало веселіше. Це наші вороги вигадують». І демонструють фільми, де колосяється ниви, столи вгинаються від наїдків, а підпили кубанські козаки, свинарки і пастухи виспівують та витанцювують. Нічого дивного у цьому немає: брехня та лицемірство найкраще вдаються акторам та митцям, приручених тиранами. Нерон був сам акто-

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

ГАЛИНА ПАГУТЯК
ЖОРСТОКІСТЬ
ІСНУВАННЯ

1. L. F. Földényi. *Melancholie*. Muenchen, 1988, s. 343.
2. *Catalogo generale Giorgio de Chirico*, t. IV/1. Venezia, 1974, kat. 257; M. Fagiolo dell'Arco. *L'Opera completa di Giorgio de Chirico (1908-1924)*. Milano, 1984, kat. 52. У книжці застосовано принцип, що при описі картин визначення «лівий» — «правий» даються з точки зору сприймача.
3. M.-L. Bernhard, W. A. Daszewski. *Ariadne // Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae*, t. 3. Zuerich-Muenchen, 1986, kat. 118 i 123. — Не пов'язана досі з картиною де Кіріко фігурка з Міріни знаходиться в зібранні Лувру від 1888 року (інв. номер Міріна 668). Походить вона з розкопок Пот'єра і Райнахса, здобуток яких був виставлений невдовзі після купівлі французьким музеєм (S. Mollard-Besques. *Catalogue raisonné des figures et reliefs en terracuite Grecs et Romains*, t. 2: *Myrina*. Paris, 1963, s. 80). Можна, отже, припускати, що художник бачив фігурку Аріадни, коли малював у Парижі згадувану картину (див. також: W. Baius. *Melancholie der Metaphysik bei Giorgio de Chirico. Ein Schicksal der Moderne*. «Ars», 1994, #2, s. 162, il. 2).
4. Fagiolo dell'Arco (прим. 2), kat. 21.

5. Там же, kat. 50; *Catalogo* (прим. 2), t. III/1. Venezia, 1973, kat. 170.
6. J. Thrall Soby. *Giorgio de Chirico*. New York, 1966², s. 70.
7. *Catalogo* (прим. 2), t. I/1. Venezia, 1971, kat. 17; Fagiolo dell'Arco (прим. 2), kat. 46.
8. Fagiolo dell'Arco (прим. 2), kat. 103.
9. Там же, kat. 135.
10. R. Klibansky, E. Panofsky, F. Saxl. *Saturn und Melancholie. Studien zur Geschichte der Naturphilosophie und Medizin, der Religion und der Kunst*. Frankfurt/M, 1990², s. 37; N. Sillany. *Siownik psychologii*. Katowice, 1995, s. 154 (s. v. *Melancholia*).
11. M. Préaud. *Objets de Melancholie*. «Revue de la Bibliothèque Nationale», 22, 1986, s. 25; див. також: його ж, *Mélancolies*. Paris, 1982, s. 24.
12. Ph. Ménard. «Tenir le chief embronc, crozier le chief, tenir la main a la maissele». *Trois attitudes de l'ennui dans les chansons de geste du XIIe siècle // Socié e Renceslavs IVe Congrès International. Actes et Mémoires*. Heidelberg, 1969 (= *Studia Romanica*, t. 14), s. 145-155; Z. Kruszelnicki. *Z dziejów postaci «frasobliwej» w sztuce*. «Teka Komisji Historii Sztuki», 2, 1961, s. 56-57.
13. Про постаті зі схрещеними руками: R. Strong.

217

ВОЙЦЕХ БАЛУС
MUNDUS
MELANCHOLICUS
МЕЛАНХОЛІЙНИЙ
СВІТ У ДЗЕРКАЛІ
МИСТЦТВА

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ром, Гітлер — оратором, а Сталін — вродженим комедіантом. Рано чи пізно кожна брехня зазнає поразки, але тим, хто помер, до того байдуже. Цифри лишаються історією. 1 мільйон померло від голоду в Ірландії 1846-47 рр., 7,5 млн. в Україні протягом 1932-33 років, 43 мільйони у Китаї внаслідок політики комуністичного режиму від 1955 по 1956 роки. Але політики не звикли брати уроки у свідченнях очевидців, бо якось нечасто трапляється, щоб влада свідомо винищувала власний народ, який її годує. Однак на землі періодично повторюються жадливі речі, в які неможливо повірити, настільки вони абсурдні. Це — наче рак, що знищує перероджені ділянки, доки не уб'є всього організму. Очі не бачать, серце не чує. У історії знайдемо повно жадливих аналогій, що означає застосування випробуваного механізму поневолення людиною людиною, і це не випадково.

Колись голод, епідемії, війни сприймалися як Божя кара, яку належить перетерпіти з похилою головою, бо немає на світі жодної людини без гріха. Терпіння — велика річ. Воно допомагає зберегти людську гідність, коли її намагаються викоренити, і воно ж, коли його забагато, змушує цю гідність втратити. Бог, що зійшов на землю в образі абсолютного володаря, не є ні християнським, ні мусульманським, ні єврейсь-

ким. Це — втілення зла, що лицемірно обдурює народи, і, зігнавши овець до купи, розтліває їхні душі. І яке має право розпоряджатись ними лише тому, що привласнило собі неіснуючий образ єдиної досконалої істоти. Коли зло розливається повсюди, потрапляючи у найглухіші закутки, тоді воно починає заперечувати навіть релігійні святині, бо віра у Бога передбачає не лише терпіння, а й милосердя, молитву, шлях, який кожен обирає сам. Тоталітарна держава заперечує усі шляхи, крім одного, спільного для всіх. Уздовж цього шляху стоять шибениці, а на узбіччі лежать трупи замордованих — для постраху. Спробуй відстати, перепочити, і тебе пристрелять конвоїри. Важко сказати, де починається і закінчується цей шлях. Майже так само, як збагнути сенс існування. Людина створена для того, щоб милуватись красою буття, освітлюючи його власним розумом і почуттями. Але розвиток цивілізації, радше колонізації, на Землі свідчить, що людина продовжує залишатись біологічним видом, здатним до самознищення.

Масові убивства найчастіше безкарні і є частиною історії, яку легко переписати. Голод в Україні 30-х років ХХ століття і через 50 років називали «тимчасовими труднощами колективізації». Лише через шістдесят років зникла потреба приховувати правду.

The Elizabethan Malady. Melancholy in Elizabethan and Jacobean Portraiture // R. Strong. *The English Icon: Elizabethan and Jacobean Portraiture*. London, 1969, s. 325. — Про постаті з руками, опущеними вздовж тіла: W. Busch. *Die notwendige Arabeske. Wirklichkeitsaneignung und Stilisierung in der deutschen Kunst des 19. Jahrhunderts*. Berlin, 1985, s. 37, на тему ж картини Вайса та її назв: W. Juszczyk. *Mody Weiss*. Warszawa, 1979, s. 47-52. — Про сплячі постаті: Klibanski et al. (прим. 10), s. 409-412 і 525 n.

14. Préaud, 1982 (прим. 11), s. 24; Préaud, 1986 (прим. 11), s. 25.

15. M. Barasch. *Introduction* // M. Barasch. *Imago Hominis. Studies in the Language of Art*. Vienna, 1991, s. 14-19.

16. M. Buechsel. *Die gescheiterte «Melancholia Generosa»*. *Melencolia, I*. «Stadel-Jahrbuch», N. F. 9, 1983, s. 101.

17. Klibanski et al. (прим. 10), s. 37 і 329 n.

18. A. Jouffray. *La metafisica di Giorgio de Chirico / Cognoscere de Chirico. La vita e l'opera dell'inventore della pittura metafisica*. Milano, 1979, s.80-81; G. Milantoni. *Quale Melanconia?* «Artibus et Historiae», 2, 1980, s. 98-99.

19. Див. G. de Chirico. *Wir Metaphysiker. Gessamelte Schriften*. Berlin, 1973.

20. O. Weininger. *Ueber die letzten Dinge*. Leipzig-Wien, 1912³, s. 113-114. — Ширше стосовно впливу Вайнінгера на художника: W. Schmied. *Die metaphysische Kunst des Giorgio de Chirico vor dem Hintergrund der deutschen Philosophie* // W. Schmied. *De Chirico und sein Schatten. Metaphysische und surrealistische Tendenzen in der Kunst des 20. Jahrhundert*. Muenchen, 1989, s. 46-47.

21. L. Spitzer. *Pod znakiem Saturna*. «Res Publica Nova», 6(69), 1994, s. 27 (курсив автора — B. Б.).

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

Механізм штучного голоду в Україні був таким. Щоб загнати селян до колгоспів, на них наклали величезні податки (за кріпаччини це називалось оброк), а потім вилучили те, що залишилось. «Червона мітла» вимігала з дворів останню зернину. Наставала зима, і не було чого їсти. Заможніших, отже, небезпечних, вивозили у вагонах для худоби до Сибіру і викидали просто у сніг, на вірну смерть. Решта помирала з голоду у себе вдома. Найгірше довелось тим селам, які потрапили у «чорний список». Була навіть постанова ЦК КП(б)У «Про занесення на чорну дошку сіл, які злісно саботують хлібозаготівлі». До окремих селян застосовували щось на кшталт «автодафе».

«Швець Марію привели у штаб і силували, щоб вона перед усіма говорила: «Я враг народу, згноїла хліб». Вона не хотіла, її страшно побили. Або намаляють ці слова на рогах, зроблять ніби прапор і ведуть людей селом колоною під тим прапором», — згадує жителька Одещини²⁶.

Багато сіл оточували військами, щоб люди не втікали. Стріляли у кожного, хто шукав що-небудь їстівне на колгоспних полях. Весною 33-го року у Києві заборонили продавати хліб селянам. Але й цього виявилось замало. Запроваджено Закон про п'ять колосків, як його називали, згідно з яким діти від 12

років, спіймані зі жменюю колосків, карались ув'язненням до десяти років, а дорослі — розстрілом. Опухлі від голоду діти писали негнучкими кволими пальчиками: «Спасибі товаришу Сталіну за щасливе дитинство!»

Не можна сказати, що влада зовсім не цікавилась своїми громадянами. У Харків щотижня приходили зашифровані звіти, які одразу ж знищувались: «За п'ятиденку... місяця по... р-ну заготовлено (закуплено)... голов різного скота. Болееет по району ящуром... голов»²⁷. Розшифровувались вони просто: «заготовленні голови різного скота» — померлі селяни, а «больные ящуром» — випадки канібальства.

Серед тих, хто вижив, залишилось чимало таких, що виривали з дитячої руки жменьку квасолин і влаштували аукціони майна розкуркулених, продаючи їхнім землякам старе лахміття. В одному селі люди склались, аби викупити кожух і повернути його господареві. Так, ті, хто вижив, мовчали усе життя, але з різних причин. За правду могли посадити і через 30 років, і через 40. Нічого дивного, що нині українське село здеморалізоване, темне й ласе до чужого. Ціль Сталіна — знищити націю через основу її моральності, селянство, — досягла свого.

Таке вже було в історії. Голод в Ірландії середини

У вступі до наших міркувань ми поставили питання, як могло статися, що меланхолія з плином часу перетворилася з психічного захворювання та обтяжливого темпераменту на філософське переживання. Яка причина зумовила те, що стан депресії та внутрішньої дифузії почав промовляти мовою метафізики. Відповідь, яка зараз вимальовується, звучить: це світ, буття і людина почали являтися як існування, в основі своєї меланхолійні. Така можливість завжди з'являлася там, де зникав Вищий Сенса, що поєднував універсум у цілість. А точніше, там, де місце того сенса займала нерозв'язність. Отже, там, де з'являлася стагнація в апорії (ні/ні) та задума над сумною природою існування, яка не вела до жодного розв'язання. Там, де все випадало з рук, розсипалося на гетерогенні фрагменти. Де світ, який переживався таким чином, мовчав і пригнічував, породжуючи кволість духу, сум, нудьгу, неспокій і жах — і все це, як правило, ще і присмачене дивною насолодою.

Спершу *mundus melancholicus* давав про себе

знати лише час від часу. Для Дюрера він був вирвою в космосі, зображеному на картині *Святий Ієронім у майстерні* з допомогою *firmitas** і правил геометричної перспективи. Тотальний розпад реальності, який ми бачимо у Рози та Кастільйоне, мав бути трампліном до думки про те, що є тривким і розумним. І лиш атрофія потойбічного світу привела до «анемії буття». Коли небо стало незбагненим, світ почав дрейфувати в енігмі. Коли ж небо спорожніло, залишилася тільки видимість. Видимість — відмінність, яка сама себе творить. Загадкове існування, що символізує брак опори, на яку воно спирається. Буття, яке є лиш шумом, *il y a*. Лінійна перспектива, яка для де Кіріко не є вже гарантом змісту, а виявом відмінності: порядком, зведеним на пустці, тобто порядком удаванним, який нічого не оберігає і нічого не встановлює. Людина та світ стали «виявом того, що без вияву».

Усього цього, однак, мало. Бо залишається питання, *чому* людина ХХ століття саме так почала бачити світ. Чому, отже, *mundus melancholicus* може

* стійкість, міцність, надійність

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

XIX сторіччя, коли померло більше 1 мільйона осіб, а ще 2 мільйони покинули країну. Українські селяни не мали куди втікати. Їхні тіла, закопані як-небудь у бур'янах, балках, звалені в рови, давно стали землею. Але що може вирости на цвинтарі? У 1946-47 роках Ірландія була лише аграрним додатком британської метрополії: 6/7 населення працювало коло землі. То не була їхня земля. За несплату оренди селян виганяли з хати і полишали вмирати з голоду. Вони ставали ніким, тілом без душі. В Україні та Ірландії між собою багато спільного, вони завжди були колоніями, і мали мови, споріднені з мовами гнобителів. І прагнули звільнення, однак свободу кожен обирає сам і не кожному вона вигідна. Після такого нищівного удару, як голод, діти народжуються слабкими, боязкими, неспроможними до рішучих дій. Голод — найкраща зброя проти національного відродження.

Світ знав про їхню біду. На Західній Україні збирали зерно на допомогу голодуючим селянам, але через Збруч ешелон не пропустили. У портах Ірландії стояли баржі з зерном, а селяни пухли з голоду.

Який урок може винести народ, що пережив великий голод? Той, що і кожна людина, яка зазнала нещастя: її голос волає і завжди волатиме у пустелі. Їй немає звідки чекати допомоги. Співчуття не про-

б'ється через море, через гори, через кордони і колючий дріт. Тоді, коли насправді існують лише межі, накреслені самою природою та мирною працею людини: річки, стежки, ліси. Вони не розділяють, а урізноманітнюють світ. Так само почуття урізноманітнюють життя кожної людини. Безсилля — це штучна стіна, створена між людьми та суспільством, між людьми та владою. Безсилля виникає тоді, коли ти лишаєшся наодинці з купкою таких самих переляканих людей у місці, звідки не можна вибратись, хай це навіть ціла країна, така, як наша Україна чи ще більший Китай. Вам не покинути її. Ви не вільні йти, куди завгодно. Наприклад, прийти до іншої країни і заробити там шматок хліба. Вас зразу ж визнають за чужинця, бо ви не так виглядаєте, не так розмовляєте. По цей бік кордону, і по той бік вас вважають за ворога. Нікого не обходить, що ви вмираєте від голоду, особливо, коли таких багато. Голод — це ніби покара за якісь негідні вчинки, це — найгірша розплата, бо вона зачіпає ще й ваших рідних, яких так само повільно убивають. Самотня людина зможе знайти більше їжі, але вона не матиме стільки життєвої снаги, скільки та, котра ділиться з іншими усім тим, що має, тому і заслуговує не лише співчуття, а й поваги. Канібалізм під час голоду — це не завжди божевілья, а цілком свідо-

бути визнаний істинним віддзеркаленням дійсності, яка нас оточує. Чому наше метафізичне мислення, принаймні від часів Ніцше та де Кіріко, сповнене покори, смутку і нерозв'язності. Ми писали про розпад суб'єктивності. Але і вона не пояснює всього. Щоби зрозуміти це, звернімося до двох творів Ансельма Кіфера кінця вісімдесятих років. Ідеться про згадувані вже праці, де використано мотив дюрерівського ромбоєдра. Композиція *Меланхолія*, датована 1988 роком — це фотомонтаж, виконаний на свинцевій плиті¹. У нижній частині показана майстерня художника, у верхній же — палаючий вогонь. Між обома зонами бачимо ромбоєдр. Картина, без сумніву, показує процес перетворення, поданий традиційною алхімічною формулою. Свинець — як пояснював сам художник — це сатурнічний метал, вияв *materiae primae*². Вона у творчому процесі зазнає трансформації, що веде до отримання досконалої субстанції.

Меланхолію в цьому контексті слід інтерпретувати як синонім першої стадії алхімічного процесу, *putrefactio*. Вона полягала в поверненні до пер-

винного хаосу, до «першоматерії», де все втрачало сенс і впорядкованість. Світ поставав тоді як *massa confusa, abyssus*³. Цьому товаришило почуття жалю за давнім порядком, меланхолійна печаль відмирання. Але не тільки. Стан *putrefactio* був необхідний для здійснення трансформації. Алхімічний процес — як неодноразово підкреслювали і дослідники, і самі герметисти — не може бути зведений до спроб витворення золота. Найглибший його сенс — духовний. Сутністю алхімії є спасіння, досягнуте через трансформацію як матерії, так і духу⁴. Тому не дивує факт, що меланхолію, яка товаришить *operi alchemico* вже в середньовіччі, не поєднали ні з чорножовтою комплекцією, ні зі зневірою, а з *tristitia secundum Deum*^{*}. Бо смуток, який переживається у стані алхімічного розкладу, є також тугою за повнотою, прагненням досконалості. Святий Ніл із Анкари поєднував *tristitiam secundum Deum* з пробою вогнем, у якій зазнає знищення те, що погане. Божественний смуток веде до зміни. У «мистецтві королів» діється

* божественний смуток

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

ме вирішення проблеми нестачі їжі. Канібалізм викликає жах і паніку серед людей, його не схвалюють ні церква, ні суспільство, хоча це, по суті, убивство з метою мародерства. Навіть сьогодні у деяких занедбаних цивілізацією куточках Землі люди поїдають людей з іншого племені згідно з ритуалами предків. Як і на війні, під час голоду, існують кати та жертви. Перші виконують обов'язок. Ніхто ніколи не пред'явить їм рахунку, оскільки голод — це зброя тиха. Вона не стріляє і не ранить. Правда, майже завжди відомо, хто спричиняє страждання, але за життя до них не дістатися, а після смерті — кому це потрібно... Людина схильна довго пам'ятати дріб'язкові кривди, гострі слова, приниження, але коли йдеться про велике зло, вона розгублюється. Хіба можна докоряти Богів чи його земному втіленню, коли побутує думка, радше міт, ніби за найвищим злом приховується найбільше благо? Насправді, ті ідеали, за які найкращою платою є мільйони людських життів, нічого не вартують. Справедливість існує у кожному з нас. Вона не повинна комусь служити, не повинна шукати вигоди.

А що можна вдіяти, коли живеш у домі, де повновладний господар цілком розпоряджається тобою, і за непокору загрожує смерть? Незважаючи на те, що накази безглузді. «Великий стрибок» у комуністично-

му Китаї призвів до великого голоду, що забрав на той світ 43 мільйони людей. Великий керманіч Мао Цзедун, наслідуючи «батька» Сталіна, вирішив збудувати комунізм шляхом віддавання наказів. Оскільки вчення марксизму проголосило, що основою економіки має бути важка промисловість, потрібно було спершу збільшити кількість заліза на душу населення. Тому кожна сім'я мала здати власноруч виплавлене залізо. У Китаї селяни перетопили навіть знаряддя праці, аби виконати план. Замість того, щоб працювати на полі, вони плавили брухт у домашніх печах. Коли хліб не вродив, винними виявились горобці, які нібито поїли зерно. Цілий світ здивовано спостерігав за війною китайських комуністів проти птахів. Коли було знищено горобців, розплодилась сила-силенна гусені. Отоді й настав трирічний голод, найбільший за всю історію людства, прикмети якого однакові для кожної тоталітарної держави. Стало звичним поїдання тіл померлих. Цілі села вимерли повністю. Так само, як і в Україні, ніхто не виступив на захист селян, ніхто не допоміг їм. Як і в Україні, було видано свій закон «п'яти колосків»: за об'їдання кори з дерев — 25 років ув'язнення у таборі праці «лягогай». Як і в Україні, після індустріалізації та колективізації настала культурна революція, щоб дощенту знищити найменші прояви

подібно: від *putrefactio* переходять через процедури, що діються в печі атанор (готування, спалювання *etc.*), до якоїсь досконалости, до отримання існування доброго, розумного та необхідного⁵.

Але Кіфер є також автором іншого твору. *Меланхолія* 1989 року — це скульптура, що представляє свинцевий реактивний літак зі становленим на ньому скляним ромбоедром, наповненим фекаліями та покидьками⁶. Сутністю літака є літання. Можна, отже, знову бачити в ньому символ зміни: свинцева машина повинна злетіти у простори, тобто здійснити трансмутацію. Важкий, сатурнічний метал повинен перевтілитись у тіло легке, «одухотворене», здатне покинути свій теперішній стан. Але літак не полетить. Причавлений «брудом світу», *massa confusa* в її найбільш непристойному вигляді, він залишиться на землі. Не буде нічого, крім *putrefactio*.

Скульптура Кіфера дозволяє відповісти на питання, чому світ, позбавлений Сенсу, відкривається сучасній людині у вигляді меланхолії. Реальність, що сприймається як видимість, як буття, зредуковане до абсурдного *il y a* — це *materia prima*.

Зараз кожне існування з'являється як *massa confusa*, як буття омертвіле, бо гетеротопічне і позбавлене вартости. Контакт із такою реальністю викликає журливий настрій, нудьгу, але збуджує також неспокій і жах. На жаль — це і все: *сучасна людина не здатна до змін*. Вона бачить світ як колекцію речей безглуздох, жахливих, що існують остільки, оскільки. Вони оточують її з усіх боків, пригнічують і роблять нездатною до дії. Вони наче меланхолійні фантазми в *Капричос 43* Франсіско Гойї: всеохопні, гнітючі — й лише засипляють⁷.

Таке бачення світу є хронічним станом, із якого немає виходу. Сучасна людина не вміє і не хоче бути алхіміком. Не вірить також у пробу вогнем. Єдина відома їй трансмутація — це фізіологічне перетворення матерії, а вогонь асоціюється виключно з деструкцією. Людина пізнає *il y a*, бо тільки це до неї промовляє. Це тут зароджується меланхолія світу, бо нездатність до змін імплікує розуміння та почування буття в категоріях розпаду, фрагментарности і безглуздости.

Переплетіння безсилости, стагнації, зацькованости, неспокою та розчарованости виявляється та-

221

ВОЙЦЕХ БАЛУС
MUNDUS
MELANCOLIUS
МЕЛАНХОЛІЙНИЙ
СВІТ У ДЗЕРКАЛІ
МИСТЕЦТВА

вільнодумства. Очолила цю акцію дружина Мао Цзедуна — Цян Цин. Червона гвардія, як і сумнозвісна інквізиція, палила книжки, вбивала інтелігенцію чи залишала її конати в таборах праці, що забрали життя щонайменше у 30 мільйонів осіб. У нас були Соловки, Сибір, а у Китаї й досі існують табори ляогай, які є джерелом дешевої робочої сили. Китайська іграшка, яку ваша дитина, можливо, зараз тримає у руках, створена голодними, приниженими людьми, які не мають майбутнього. На місце одного вмерлого від голоду завтра привезуть іншого. Ідея виховання працюючої могла виникнути лише у суспільстві, яке керується принципом: хто не працює, той не їсть. Такі гасла висіли в бараках ГУЛАГу. За невиконання денної норми — розстріл або зменшення пайки хліба. Рабовласники дбали про рабів, бо заплатили за них гроші. Добрий господар старається нагодувати худобу. Натомість у колективних господарствах і донині обкрадають корів та коней, а у голодні зими тварини вмирають. Ким є істога, коли вона не річ, не раб, тобто, коли вона не є товаром? Ким була людина у концтаборах гітлерівської Німеччини, у таборах ГУЛАГу, в китайських таборах ляогай? Найперше, що спадає на думку, — ніким. А її мучителі — усім.

«Через деякий час усі в'язні були такі виснажені,

що заточувалися на кожному кроці, наче п'яні. Ми думали тільки про те, як роздобути щось їстівне. Для роботи у хліві призначили нас чотирьох. Завдяки цьому ми мали більше їжі, але за це довелося дорого заплатити. Кожну з нас неодноразово гвалтували охоронці. І через якийсь час від нас залишилися самі шкіра та кості. Щоденно вмирало близько 15 в'язнів. Тіла померлих складали стосами і притрушували землею. Звідти йшов нестерпний сморід розкладених трупів. За рештки їжі, що часом лишалася на дні казана, зчинялися бійки. Охоронці вигадали розвагу — кидали на землю чайні поденки, на які накидалися знесилені в'язні.

В'язня, що звався Тубтен Дхардье, упіймали, коли він намагався надгризти литку трупа, кинутого в одну з куп. Охоронці тяжко побили його і почали допит. В'язень захищався, кажучи, що «нічого не з'їв», бо на трупі лишилася сама шкіра — а він був такий знесилений, що не міг її навіть прокусити.

Із 100 жінок вижили 4. Решта померли від голоду», — згадує колишня ув'язнена одного з таборів ляогай²⁸.

кож у неефективності традиційних ліків од меланхолії. Від зневіри вчителі чернечого життя радили простий засіб: *ora et labora**⁸. Поржньому небу важко молитись. Але і праця нічого не дає. Творячи візерунки сучасної меланхолії, Гюнтер Грасс поміщав дюрерівську постать у нові контексти. І ми бачимо її біля складального конвеєра. Праця, однак, лише породжує меланхолію, нудьгу та нудоту, ведучи до відчуження.

Меланхолія носить хустку на перманенті. Вісім годин на день чужа сама собі, бо загублена. Щоправда, робить щось, але те, що вона робить, робить не вона. Працює конвеєр. Вона реагує частково. Перебіг її дій виміряний у секундах і частках секунд. Я міг би відділити її працюючі долоні, відняти кукси її рук від Дюрерівської пози. Міг би помістити на конвеєр новий проект: наприклад, *Меланхолію І Альбрехта Дюрера* в натуральну величину, гарненько відлиту зі свинцю. [...] Вона, сьогоднішня Меланхолія, мала би біля конвеєра тільки лиш доточувати крила до розмноженої тогочас-

* молися і працюй

ної Меланхолії, вкладати маленький циркуль у ступену долоню. Дії як перебіг часу. Вигода стає мітом: її неможливо збагнути. [...] Біля конвеєра знаходить своє щоденне вираження меланхолія нормованої праці: стан, гарантований колективним договором⁹.

Якщо праця поглиблює меланхолію — то, може, порядком стане дім? Але і тут не краще.

Здалеку від міста, осівши у смузї зелені, непрацююча дружина кисне у своєму бунгало з пласким дахом. [...] Цілком очевидно, що пізно попудні вона ходить у папільотках. Скільки ж то речей насуваються замість циркуля? Я вирішую на користь предмета з твердої гуми, який доставляють розсильні фірми. Бо мастурбація, увільнена від свого вищого значення, стала виразом усього, що виявилось *позбавленим сенсу*, бо позбавленим контакту¹⁰.

Коли праця та дім відчужують, набридають і засмучують, залишається останній засіб — подорожувати¹¹. Але і тут наша постать — як *«Touristica»* — стає лише персоніфікацією меланхолії.

Закінута чи то Некерманом, чи то Шарновом

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

КОЛО П'ЯТЕ: ОСТРОВИ СМЕРТИ

Хладік гадав, що за дверима — лабіринт переходів, сходів та кімнат. Дійсність виявилась трохи скромнішою: вони зійшли металевими сходами у дворик. Солдати — деякі у розстебнутих мундирах — перемовлялися, розглядаючи мотоцикл. Сержант глянув на годинник — восьма сорок чотири. Треба було чекати до дев'ятої. Хладік, почувачись радше непотрібним, ніж нещасним, присів на ковбицю. Він зауважив, що солдати уникають дивитися на нього. Щоб скоротити очікування, сержант простягнув йому цигарку. Хладік не палив, але взяв — чи то з ввічливості, чи зі смирення. Припалюючи, він побачив, що пальці тремтять. Спohмурніло. Солдати розмовляли тихо, ніби при небіжчику. Хладік марно силкувався пригадати жінку, що стала прообразом Юлії Вайденау (...)

Солдати вишикувались. Хладік, ставши під стіною казарми, чекав залпу. Хтось занепокоївся, що кров може забруднити стіну. Засудженому наказали зробити декілька кроків уперед. Дурниця, але це нагадало Хладіку приготування фотографів. На скроню йому впала важка крапля дощу й повільно сповзла по щоці. Сержант викрикнув слово команди.

Хорхе Луїс Борхес, «Таємне диво» (1944)

Серед людей існує дивний звичай карати інших людей на смерть і вважати це чимось справедливим та необхідним. Деякі народи, відчуваючи якийсь дискомфорт, воліють робити це ім'ям Бога, який може називатись Ягве, Ісус, Аллах, Ваал або ще якийсь. Їм здається, що, позаяк Бог дав людині життя, то хай він його і відбирає. Ця думка не витримує критики. Мати дає людині життя, але її любов така велика, що вона ніщо не завдасть кривди власній дитині. Чому б у Бога любов мала бути меншою? А як бути, коли Бог присутній у кожному з нас? Тоді виходить, що ми засуджуємо самих себе. Справді дивно, коли кілька людей збираються й кажуть одному: ти помреш, бо винний. Не ми караємо тебе, а Бог. Іменем Бога (іменем держави) засуджуємо тебе до страти. Так само дивно, коли збігається юрба, щоб подивитись на чийось смерть. Монтень колись писав про публічність смерті й прихованість народження, бо чомусь нікому не кортить подивитися, як людина з'являється на світ. Публічна страта, навпаки, комусь дає чимало втіхи, а інших просто змушують прийти, щоб довести власну лояльність.

Ритуал узаконеного вбивства є жалюгідним плагіатом жертвопринесення: площа, стадіон, поміст, жертва з табличкою на грудях, у білому балахоні із зав'яз-

за марні гроші на площу св. Марка, будь-куди, де конвеєр *sight-seeing*'у прагне обслуговування, *Touristica* як Меланхолія випштрикує свої плівки, аж раптом або поступово усвідомлює повторюване клік-клак фотоапарата, дурнувату механічність експонування та передсмак сміховинності зібраного врожаю. Присідає тепер серед мотивів. Знуджена, пересичена, здригається тепер від поглинання ще чогось. Спітніла, живе тепер лиш у власних випарах. Маючи досить уже краси в поперечному форматі, почуваючи відразу до такої великої порції пронумерованої історії, знуджена штовханиною конкуруючих між собою витворів мистецтва, вона втратила *почуттясенсу* організованого, уформованого вільного часу¹².

Звідусіль визирає брак сенсу, абсурдне буття, *il y a*. Реальність, яка нас оточує, перестає бути промовистою книгою. Ніщо не промовляє, все пригнічує. Залишається комбінаторика: перекладання останків і зведення мертвих ієрогліфів. Меланхолійний огляд, який веде лише до подальшої меланхолії¹³. Замкнуте коло *putrefactio* як остаточної реальності. Єдина допустима метафізика.

Та стримаймо критичні поривання. Адже перший зі згаданих творів Кіфера *показував* зміну. Меланхолія за природою амбівалентна¹⁴. Буває хворобою духу, але і показником геніальності. Заганяє, щоправда, в нерухомість, але рятує також від розпаду, бо *ubi infortabilitas ibi virtus*¹⁵. Тоталітаризм хотів її елімінувати, бо вона була часом для мислення, смутком, який дозволяв ствердити, що в найдосконалішому з усіх світів щось, однак, негарзд¹⁵. Тільки вона — на думку Грасса — може стримати потяг до утопії некритичного прогресу¹⁶. Нудьга ж не тільки отуманює, але і стишує бездумну поглинутість, бо оголює пустку масової культури та пліткість життя даною хвилиною¹⁷. Нарешті, Кіркегорів *tungsind* веде до Бога, що останніми роками підтвердив Жан-Люк Маріон, пишучи, що меланхолія — це «пейзаж між Буттям і любов'ю [sc. Богом — В. Б.]

Що ж насправді приховує досвід тотальної *putrefactio*, відчутий до самих глибин?

Переклав Віктор Дмитрук

* де безсмертя, там мужність

223

ВОЙЦЕХ БАЛУС
MUNDUS
MELANCOLICUS
МЕЛАНХОЛІЙНИЙ
СВІТ У ДЗЕРКАЛІ
МИСТЕЦТВА

заними очима... Іноді останні миті життя засуджених фіксує фотокамера. Це зовсім не те, що фотокартки милих серцю небіжчиків, які посміхаються, «не знаючи ні дня, ні години». Інша річ — обличчя тих, котрі знають, що через хвилину їх уже не буде. Уявімо себе на їхньому місці — цього досить, щоб відчути безмежний розпач. Це так, наче сон про себе, похованого живцем: ти ще є, тобі боляче, але тебе уже немає поміж живих, і тому допомога не прийде... Здається, подібний сон — свідчення нашого таємного співпереживання, небажання миритись із силоміць обірваним життям. Але прокинувшись, ми бачимо себе у кімнаті з вікном і дверима, через які можна вийти. А повернувшись із публічного перегляду страти, намагаємось поводитись так, ніби прийшли з кіно. Ми відділяємо власні почуття від реальності, яку вважаємо нереальною, бо не хочемо її визнавати. Десь далеко лежить купа кісток і м'яса, яку кинуть до безіменної могили. Закон жорстокий не лише до страчених, а й до їхніх рідних: здебільшого, тіла не віддають родині для поховання. І не тому, щоб приховати сліди попередніх катувань. Це — теж частина ритуалу. Душа і тіло навіть після смерті повинні належати тій караючій істоті, яку слід би назвати Машиною. Як у театрі, коли з-під стелі з'являється *deus ex machina*, щоб навести лад серед

нерозумних людських істот. Така безмежна влада над мертвими, напевно, викликала б у тубільців з нецивілізованих країв думку, що тіла страчених з'їдають їхні вбивці, бо навіщо вони тоді потрібні...

У давнину уздовж доріг, якими ходили люди, стояли стовпи з повішеними, палі з настромленими головами, і це було звичним явищем, як і сморід розкладених тіл, для яких замало було смерті і безчестя за життя, то їх ще й забороняли ховати у землі. Це — теж ритуал, ритуал непоховання. Усе воно викликає жах лише тоді, коли бачиш вперше чи удруге. Із цього джерела, мабуть, виникли натюрморти *vanitas* із анатомічно точно вималюваними черепами, скелетами, «танці Смерти», ціла культура смерті, що мала привчати людей до думки, ніби їхнє життя нічого не варте.

Зрештою, і сучасна медицина знаходить вжиток із тіл страчених. Мертве тіло є товаром, а не поживою для ворон та бездомних псів. Органи щойно страчених у Китаї експортують для трансплантації в країни Європи та Америки. Дисидент Пін Гу згадає страту у 1978 році 21-річної Чун Гайюан:

«Коли ми під'їхали, солдати оточили нас щільним колом. Ми зняли Чун Гайюан з вантажівки. Зазвичай тих, хто зволікав, ми підганяли кількома копняками.

1. P.-K. Schuster. *Saturn, Melancholie und Merkur. Bemerkungen zu Kiefers «Saturnischer Malkunst» // Anselm Kiefer* [каталог виставки в Nationalgalerie в Берліні]. Berlin, 1991, s. 152-157 i kat. 44; P.-K. Schuster. *Melancholia I. Duerers Denkbild*. Berlin, 1991, s. 400-401 i il. 344; *Saturne en Europe*, опр. R. Recht, F. Ducros [каталог виставки в Les Musées de la ville de Strasbourg]. Strasbourg, 1988, s. 155 n.

2. В розмові з Р. Рехтом, див. *Saturne*. . . (прим. 1), с. 118.

3. М. Еліаде. *Kowale i alchemicy*. Warszawa, 1993, s. 150-166; G. Hartlaub. *Arcana artis (Spuren alchemischer Symbolik in der Kunst des 16. Jahrhunderts)*. «Zeitschrift fuer Kunstgeschichte», 6, 1937, s. 302-306; C. G. Jung. *Psychologia przenieśien*. Warszawa, 1993, s. 123-133.

4. C. G. Jung. *Rebis czyli kamień filozofów*. Warszawa, 1989, s. 464 n. ; G. Hartlaub. *Signa hermetis (Zwei alchemistische Bilderhandschriften)*. «Zeitschrift des Deutschen Vereins fuer Kunstwissenschaft», 4, 1937, s. 10.

5. N. L. Brann. *Alchemy and Melancholy in Medieval and Renaissance Thought: A Query into the Mystical Basis of their Relationship*. «Ambix», 32, 1985, s. 127-148.

6. Schuster, 1991a (прим. 1), s. 157 i kat. 58; Schuster, 1991b (прим. 1), s. 400 i il. 347.

7. F. Nordström. *Goya, Saturn and Melancholy. Studies in the Art of Goya*. Gøteborg-Uppsala, 1962 (= Acta Universitatis Uppsaliensis, Figura, N. S. t. 3), s. 120-132; W. Hofmann. *Der Traum der Vernunft, oder: Toter und Opfer // Goya. Das Zeitalter der Revolution 1789-1830* [каталог виставки в гамбурзькій Kunsthalle]. München, 1980, s. 54-59 i kat. 3; M. Préaud. *Mélancolies*. Paris, 1982, s. 11-29; *Francisco Goya. Cztery cykle graficzne* [каталог виставки в Музеї Чарторийських]. Kraków, 1992, *Kaprysy*, poz. 43.

8. J. Starobinsky. *Geschichte der Melancholiebehandlung von den Anfängen bis 1900*. Basel, 1960 (= Documenta Geigy, Acta Psychosomatica, t. 4), s. 34; J. A. Steiger. *Die Geschichts- und Theologie-Vergessenheit der heutigen Seelsorgelehre*. «Kerygma und Dogma. Zeitschrift fuer theologische Forschung und kirchliche Lehre», 39, 1993, s. 84-87.

9. G. Grass. *O bezručiu w postępie. Wariacje na temat miedziorytu Albrechta Dürera «Melancholia I» // G. Grass. Z dziennika ślimaka*. Gdańsk, 1991, s. 217. — Про поняття меланхолії у Грасса: G. Blamberger. *Versuch ueber den deutschen Gegenwartsroman*.

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

Але, оскільки тіло дівчини було млявим, як старий килим, її довелося вести попід руки. Ми мали багато мороки, аби вона уклякла в належній «позиції смерті». Нарешті, після кількох невдалих спроб, нам вдалося встромити її коліна в пісок.

За моїм сигналом заступник командира карного батальйону вистрелив їй у праву скроню. Тіло дівчини полетіло вперед, мов стеблинка, зірвана подмухом вітру. Троє чи четверо військових лікарів негайно забрали тіло до закритого авто. З операційного столу кров спливала потоками. Один з хірургів кричав:

— Швидше, вона вмирає!

Після того, як нирки було вийнято, тіло кинули просто на землю...»²⁹

Під час такої «операції» людина ще жива, і її залишають вмирати з пошматованим тілом. У книзі «Пекло червоних імператорів» Кшиштоф Лозінський наводить ціни 1995 року, за якими продавалися людські органи з Китаю: легені — 38.000 DM, печінка — 225.000 DM³⁰. Уявіть, скільком людям врятували життя китайські комуністи, коли смертна кара у цій країні присуджується навіть за крадіжку худоби чи зберігання крамольних книг. І скільки вони заробили на цьому грошей... І на що були витрачені ці гроші. Звичайно, з такою метою вигідно страчувати найпер-

ше молодих і здорових. Ні для кого не є таємницею, що смерть вигідна матеріально. Власнику похоронного бюро, донощику, катові, навіть тим тихим громадянам, що не здатні й мухи скривдити. Особливо, пересічним громадянам. Їм буде спокійніше спати і плодити майбутніх жертв та їхніх катів. Тому держава мусить сама скасовувати смертну кару, бо жоден референдум не схвалить це скасування. І робітник, і вчитель, і домогосподиня у переважній більшості скажуть: «У деяких випадках смертна кара таки необхідна». Наприклад, для особливо небезпечних злочинців, маніяків (тобто психічно хворих). Тоді давайте убивати неповноцінних людей, як це робили фашисти під час Другої Світової війни, винищуючи цілі лікарні.

Коли Божа заповідь каже «Не убий!», то здійснюється один з найголовніших законів Всесвіту, тому ненависть є настільки небезпечною, що вважається смертним гріхом. Якби люди бодай трохи не боялися порушити ці закони, де були б ми нині?

Монтень наводить факт з хроніки Кромера «*De rebus Poloniae*»: «Розповідають про Вітовта, князя Литовського, що ним колись був виданий закон, згідно з яким засуджені на смерть злочинці повинні були власноручно виконувати над собою вирок, бо він не

Krisenbewusstsein und Neubegründung im Zeichen der Melancholie. Stuttgart, 1985, s. 135-141. — Про віднесеність до Дюрера: J. Białostocki. *Duerer and his Critics 1500-1971. Chapters in the History of Ideas Including a Collection of Texts.* Baden-Baden, 1986 (= Saecula Spiritualia, t. 7).

10. Grass (прим. 9), s. 223 (курсив автора. — В. Б.).

11. Starobinsky (прим. 8), s. 75-76.

12. Grass (прим. 9), s. 218 (курсив автора. — В. Б.).

13. W. von Reijen. *Labirynth und Ruine. Die Widerkehr des Barock in der Postmoderne // Allegorie und Melancholie*, red. W. von Reijen. Frankfurt/M, 1992, s. 270-288; M. Delaperrière. *Arkana modernizmu.* «Teksty Drugie», 5/6 (29/30), 1994, s. 58-59.

14. Th. Ruetten. *Demokrit — lachender Philosoph und sanguinischer Melancholiker. Eine pseudohippokratische Geschichte.* Leiden-New York-Koebenhavn-Koeln, 1992 (= Mnemosyne, Supplementum, t. 118), s. 73-80.

15. W. Lepenies. *Melancholie und Gesellschaft.* Frankfurt/M, 1969, s. 123-128.

16. Blamberger (прим. 9), s. 139-141.

17. L. Kotakowski. *Pochwała nudy // Primum philosophari. Księga pamiątkowa Stefanowi*

Morawskiemu ofiarowana, red. J. Brach-Czaina. Warszawa, 1993, s. 270-274.

18. J.-L. Marion. *Bóg bez bycia.* Kraków, 1996, s. 186.

Перекладено за виданням:

W. Bałus. *Mundus melancholicus.* — Kraków: Universitas, 1996.

Львів, площа Міцкевича, січень 1998

225

ВОЙЦЕХ БАЛУС
MUNDUS
MELANCHOLICUS
МЕЛАНХОЛІЙНИЙ
СВІТ У ДЗЕРКАЛІ
МИСТЕЦТВА

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

розумів, як це невинні треті особи можуть брати участь у людинобвистві чи примушуватись до нього»³².

Трохи дивний закон для п'ятнадцятого століття, правда? Але ще дивнішим видається те, що суддя чомусь сам не виконує вирок, а доручає це третій особі. Мені це теж важко збагнути. Але люди не замислюються над такими простими речами. Їм вистачає дотримуватись закону, який самі люди придумали, а не Вищої справедливості. У таких законах на першому місці завжди філологічна узгодженість. Будь-яка професія — це лише робота, яка повинна підтримувати життя, а не нищити його. Тому у давнину кати вирізнялись серед інших людей одягом, атрибутами, певною ізоляцією від громади. Вони викликали страх, зогидження, хоча були лише виконавцями.

Проте законодавець, суддя, які створюють і застосовують закони, спрямовані на знищення живих істот, виглядають навіть дуже поважно і вважаються майже священними особами, як колись жерці. Так вони захищаються від сумнівів людини, яка відчуває, що її вчинки суперечать самій природі. Єдина святість, що існує у Всесвіті, — це святість життя, зростання, вдосконалення. Наука вважає Всесвіт обмеженим у часі. Це все одно, що повторити: «Оскільки Бога немає, то все дозволено!» Але Всесвіт не один, і ніхто з людей

не став ще свідком його кінця. Наше життя дуже коротке, ми ще не сягнули такої досконалості, аби усвідомити, що самі вигадали смерть і прирекли на неї все існуюче.

Усі люди — смертні.

Кай — людина.

Отже, Кай — смертний.

І мусимо з цим жити. Пам'ятаю свій дитячий відчай, коли дізналась, що колись помру. Мені хотілось безкінечного життя. Смерть абсурдна, коли не мириться з нею. Я щосили чинила їй опір, виокремивши себе з-поміж інших людей, що є смертними. Я шукала виходу лише тому, що не хотіла, аби моїм життям розпоряджався хтось інший. Відколи людина повірила у смерть, відтоді намагається побороти її.

Страти — це глузування над смертю і над життям, спроба принизити велич буття кожної істоти, навіть найнепримітнішої. На ката надягають маску, каптур, поміст застеляють. На нього підіймається священник, щоб востаннє підготувати засудженого до смерті. І священник, і кат, і юрба сприймають це дійство, як щось невідворотне. Втім, вони бачили його не один раз і можуть лише порівнювати з іншими виставами, як затяті театральні. Засуджений для них у кращому випадку — вчинок, адже карають не людину, а вчинок.

смерть у львові

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Тіло засудженого болить після катувань. Упродовж ув'язнення і розслідування людину, яка зараз стоїть на помості, намагаються відмежувати від інших людей, примушують змиритися з думкою, що їй не вдасться змінити власне життя. Однак, надія живе найдовше, аж до останньої миті. Засуджені поведуться по-різному: одні стають нечутливими, інші охоплені тваринним жахом, є такі, що жартують або проклинають. Тому зручніше зав'язувати їм рота і затуляти лице. У Китаї жертву обв'язують мотузкою так, що від найменшого поруху їй стискає шию і перехоплює подих.

Напевно тільки приречений на страту розуміє моторошну глибину вислову «смертна людина». Чим ближче до страти, тим щораз більше звужується коло подій. Іноді таке існування триває роками, часом лише кілька годин. Але навіть миті вистачає, аби переглянути власне життя, яке уже не вдасться змінити.

Ті, хто вважають, що без страт не обійтися, нехай самі пройдуть останньою дорогою разом зі смертником та його катом. На якомусь відтинку тінь стане плоттю, і вони відчують абсурдність і нелюдськість цього дійства. Незалежно від способу, місця і атрибутики самої страти, вона не є покаранням, а людинобивством, у якому бере участь ціле суспільство і ко-

жен зокрема. Суха, філологічно виважена мова карного кодексу, що пролунає у суді, не потребуватиме емоцій, коли дізнаєшся, за що у наш час страчують людей, окрім тих п'яти колосків, про які я вже писала у попередньому розділі.

Отже, за що страчують людей на планеті Земля ім'ям Бога чи держави? Багато людей вважає за необхідне страчувати убивць, що є відгомном кровної помсти: життя за життя. Так вважають ті, хто часом спересердя можуть сказати до когось «я тебе вб'ю», але ніколи цього не роблять. Втім, не вони судять, а закон. Цей закон, який так усі поважають, мав би боронити права людини, а найпершим правом кожного з нас є право на життя. Захищаючи одних, він позбавляє захисту інших. Якщо закон — це Абсолют, то суддя — жрець. Правда він не має божественного походження і йому властиві недоліки, часом дуже прикрі, наприклад, схильність брати хабарі. Водночас, судді, присяжні, адвокати та інші правники не повинні мати людського співчуття. Вони анатомують вчинок обвинуваченого як вівісектори, і чим вправніше роблять це, тим вищий їхній авторитет.

Уявімо, що вчора у країні існувала ще смертна кара, а сьогодні її скасували. І всі суди цієї країни мусять змінити форму покарання за той сам вчинок. Після-

*«в гніві без краю і без жалю але й без гніву»
Юрій Андрухович, Перверзія, (1,136)*

Чи не найбільш знаний і, поза всяким сумнівом, справді талановитий сучасний галицький та дуже, маю надію, львівський (попри те, що інколи мешкає у Станіславі) письменник Юрій Андрухович, вистилізовуючи у своєму останньому і, як на мене, найкращому романі «Перверзія» атмосферу сучасної Галичини та Львово-Франківська, звернувся до міста чи ілюзії, до нього подібної – до Венеції. І то, гадаю, не через те, що і там є свій Святий Юр – Собор Сан-Джорджіо Маджоре.

Не маю сумніву, що шановний метр добре вичув майже невловний, проте визначальний запах, що панує в цьому місті. Запах тонкий, солодкий та інколи млосний. Очевидно, щось більше, ніж тільки спільність центральноєвропейського (не побоюся того слова) походження, поєднало Стаса Перфецького/Юрія Андруховича («Перверзія»), народженого в колись австро-угорській, а тепер українській Галичині, з Густа-

вом фон Ашенбахом / Томасом Манном, уродженцем сусідньої колись німецької, а тепер польської Сілезії / Пруссії («Смерть у Венеції»), а заодно і Густава Малера – уродженця австро-угорської, а тепер чеської Моравії (G. Mahler, Symphonie Nr.4 G-dur) у їхньому потязі до колись австрійської, а тепер італійської Венеції.

Для тонкого знавця ароматів їх не можуть перебити ні терпкі йодовані та солоні запахи моря, що періодично приходять із лагуни, ні парфуми чергової Ади Цитрини, ні розкішне розмаїття відтінків поту в Венеційській опері. Пахощі розлиті в усій тканині колись по-ренесансовому молодого та радісного міста, міста авантюристів, куртизанок і торжищ. Бо ж колись воно мало інший запах – запах східних прянощів, тосканських і грецьких вин, оливок і хіті.

Зрештою, як і молодий Львів – місто, оспіване срібною латиною в XVII столітті Себастьяном Фабіаном Кльоновичем у його «Роксоланії» (2,68). Для нього це Львів, що «багатий на пахощі всякі... калмуса корінь, імбир, зерно кардамону і зілля – те, що в народі його звуть «запашний очерет», перець... і лік на печінку найкращий ребабар, ...і мускатовий цвіт, і червонястий шафран». На початках саме запахи Сходу

227

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

завтра знову відновлять смертну кару, і когось пошлють на ешафот. Невже вони змінилися за одну ніч? Виконавець – це не людина, а знаряддя чиєсь волі, і не відповідає за власні дії, навіть, якщо вони відбирають у когось життя. Відповідає за них абстрактна персона, обличчя якої ніхто не бачив, чи богиня правосуддя із зав'язаними очима. Від такого видовища починають тремтіти ноги, і руки безсило опускаються. Хто нас переконає, що це лише ілюзія?

Є люди, які принципово проти страт, але воліють бачити вбивцю на електричному стільці, щоб він не убив ще когось. Вони по-людськи бояться.

Але страчують і за «державну зраду», або «зраду Батьківщини», хоча це влада уособлює Батьківщину, а влада – щось таке тимчасове, нав'язливе, навіть осоружне. Завтра вона зміниться, і вчорашній злочинець стане мучеником-героєм. Та життя йому уже не повернеш. Отже, страчують за погляди, що не узгоджуються з поглядами більшості.

Страчують за фальшування грошей. Це – класична кара. Колись фальшивомонетників варили живими у казані з олією, бо вони сміли конкурувати з державою... У Совецькому Союзі підробка грошей вважалась смертельним злочином. Убивця заслуговував більше поблажливості, ніж той, хто брав на себе обо-

в'язки Монетного двору. Люди – дивні істоти. Вони воліють втратити життя, аніж маєтність. Вони стають незмірно жорстокими, коли хтось посягне на їхню власність.

Страчують за розтринькування грошей (у великих розмірах), за хабарництво... Якщо кожен з нас у душі не проти мати вдома портативну машинку для друкування грошей, то нині заздрість ладна розтерзати кожного, хто розбагатів. «Заздрість, купівля непотрібних речей, балаканина», як писав ще у 60-і роки російський фантаст Іван Єфремов, є ознаками сучасного суспільства. А тепер ці слова, вимовлені ніби між іншим, засяяли погрозливим червоним світлом на мурах людської цивілізації. Коли хтось має гроші, вони не зникають після його смерті, а перетікають з одних рук в інші. Вони, як матерія, якої не більше і не меншає, бо це призвело б до загибелі Всесвіту. Так само грошей не більше і не меншає, але їхній рух, переливання знищують на своєму шляху людей. Грошові відносини між людьми – це хвороба, яка почалась з ілюзії, ніби багатство здатне зробити людину досконалою істотою. Жертви грошових відносин вигідні державі, бо їхнє майно переходить до неї. Правда, держава – це лише символ, а суть її складають торгівці людьми, чії обличчя покриті маскою лицедіїв.

панували на львівських торжищах, у крамницях і винарнях – не даремно ж бо над містом задомінувала прекрасна вежа Корнякта – дар патриція та чи не найславнішого торговця винами в нашому місті.

Однак уже Кльонович у цьому багатстві запахів і звуків вичуває тривожну сурму, що «засвідчує нам... безповоротність годин, що прудко збігають на безвість». Певний тонкий солодкавий запах.

Якщо Венецію знизу підточують тисячі раз описані й оспівані всюдисуща волога та пліснява – «зелена пам'ять моря» (1,134), саме море, лагуна як її легат, які повільно, але безповоротно її поглинають, – то і Львова «унизу омиває... підвалини Стікс». На жаль, у львівському варіанті Стікс втілює у стару львівську каналізацію. Однак, не тільки.

Нещодавно редакція «Журналу Ї» вирішила на веб-сторінці журналу (www.ji-magazine.lviv.ua/ інформ) подавати візуалізовану актуальну хроніку з життя міста. Вона спробувала перелічити, які ж події сталися у Львові у 2000 році могли би бути знаковими як для міста, так і для такого року. Дистильовати саму квінтесенцію цього року. І наштовхнулася на щось дуже симптоматичне. Отже, які події стали пуантами в Симфонії «Львів 2000»?

Після бурхливої зустрічі нового року 2000 та першої «несправжньої» зустрічі нового тисячоліття хміль вивітрювався з міста в «Andante cantabile» (W.A.Mozart. Symfonie 41 RV 551 C-dur «Jupiter») аж до травня, коли як грім із ясного неба в «Dies Irae» (W.A.Mozart. Requiem KV 626 minor/D-moll, Dies Irae) на місто спало закономірне безглуздя смерті Ігоря Білозора. Закономірне, бо воно мало статися, як не по-блюзнірськи це звучить, саме в цьому місті. На жаль, власне за час незалежності і загального зубожіння й тілом, і духом, у чаді отупіння та самоїдства ми втратили саме почуття реальності і благородного страху перед усім, а найперше – перед самими собою (W.A.Mozart. Requiem KV 626 minor/D-moll, Rex tremendae). Ми дозволили насамперед собі, а не іншим, допустити до того, що трапилося саме так. Безглуздо і бездумно на вулиці було банально вбито людину, котра, напевно, і не усвідомлювала всієї знаковості свого імени.

Для нас не стали пересторогою і тривожно-методичні, як прибій розпачливої «Lacrimosa» (W.A.Mozart. Requiem KV 626 minor/D-moll, Lacrimosa), одна по одній падіння львівських камениць – винна ж бо стара львівська каналізація, Стікс, що монотонними хви-

Мабуть, інквізиція не протривала б від тринадцятого сторіччя аж до вісімнадцятого, якби не була економічно вигідною. Насамперед церкві, що забирала левову частку майна засуджених і страчених, а також донощикам, що отримували певний процент. Без них нелегко було б відшукати достойних єретиків, тобто заможних. Завжди найкраще виживають ті, хто не має нічого, не бажає працювати, живе лише миттю. Для таких навіть шибениці шкода, бо вистава, що називається стратою, потребує коштів.

Смертна кара найбільше лютує в країнах, де відсутня повага до громадян, і розслідування злочинів є лише наперед відомою формальністю. Кількість смертних вироків створює видимість боротьби зі злочинністю для публіки, щоб не ставила зайвих запитань. Ідеал такої держави – контрольована мовчазна маса людей, яка не піддає жодному сумніву усе, що відбувається довкола і всередині неї. Кожен лідер такої держави – новітній Чингізхан (не історичний, а символічний). Гітлер, Сталін, Мао – князі п'їтми, що терором та брехнею зуміли виховати таку масу. Найбільшими ворогами вони вважали тих, хто мислив самостійно, і знищували їх за допомогою легіону донощиків. Їх уже немає, але рабство духу лишилося.

Офіційно відомо, що нині 60% смертних вироків

по всьому світі виконуються у Китаї. Насправді це число значно більше. Широка громадськість із інших країн навіть не уявляє собі, що таке китайський Карний кодекс. Як правило, у Китаї не ведеться розслідування, зізнання вибиваються тортурами, підозрюваний не має жодних прав. Смертна кара присуджується за крадіжку корови, за розповсюдження порнографії, контрабанду цигарок, за порушення правил дорожнього руху, за зберігання маленької дози наркотиків, за навчання певних видів спортивної боротьби, за приналежність до нелегальних таємних організацій... Але й цього мало. Тих, хто перебуває у таборах, іноді примушують підписати документ «Прохання про виконання езекуції у зв'язку з визнанням провини»³³. Таке може лише приснитися: засуджений сам просить себе стратити, оскільки не піддається перевихованню.

При тоталітарних режимах полюбляють страчувати з нагоди державних свят. Давній звичай, що колись називався жертвопринесенням. Десь вбивали тварин, десь людей, обираючи найкращі екземпляри, щоб не підсунути богам непотріб. Втім, релігія у комуністичному суспільстві сама стає жертвою, а проповідання її карається смертю. Бо, як би вона не намагалась мирно співіснувати з владою, основи віри суперечитимуть насильству, фарисейству, політично-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

лями підточує фундаменти наших домівок – на розі вул. Валувої та Сербської, на проспекті Свободи, на пл. Міцкевича, на вул. Зеленій...

Промовистим апотеозом вакханалії руйнувань став безгоспний готель зі символічною назвою «Україна» (пл. Міцкевича), що впав 4 січня 2001 року після святотатського, при непохованому покійному, бурхливо нами відсвяткованого Нового Року 2001.

Ледь відчутними паралелями звучали ближча для Львова тема польських військових поховань на Личаківі (W.A.Mozart. Requiem KV 626 minor/D-moll, Tuba mirum), якій вторувала віддаленіша (але ж яка щемка в перших тактах «Куріє»!) тема українських поховань у Польщі (W.A.Mozart. Requiem KV 626 minor/D-moll, Kurie). Обидві витончені у своїй нелюдськості.

Однак вершиною стала смерть львів'янина й українця з дивним іменем Георгій Гон'гадзе. Новий Рік 2001 уся Україна та Львів зустріли при його непохованому тілі. Чи можна було б уявити таке де-небудь інде? Чи гідно просто людині, навіть не людині публічній, вибрикувати при покійникові в домі? Хто святкує прихід Нового Року та нового щастя при непохованому? До якої межі ницости має ще дійти суспільство? Скільки ганьби воно ще може витримати? Чи цьому і межі

немає? Запитання, які ніколи не отримують відповіді. Або ж отримують відповідь – так, немає.

І вже не докором, а благородним, м'яким, майже лагідним сумом повіяло на місто з відходом кир Мирослава Івана Кардинала Любачівського, відходом тихим і просто людським (W.A.Mozart. Requiem KV 626 minor/D-moll, Hostias), що як на наші реалії виявилось радше винятком, аніж правилом.

То в якому ж місті насправді ми живемо? Напевно, Андрухович, попри його натужні спроби здаватися безтурботним бубабістом-веселуном, таки перший відчув той запах – запах венеційського Острова Смерти, солодково-нудотний сопух помирання, під легкими подмухами якого наша позбавлена весла гондола поволі дрейфує у сферу моторошного спокою.

Звичайно, можна і на цьому будувати своє майбутнє. Зрештою, Венеція власне ним і торгує, продаючи своє неперевершене помирання чужинецьким туристам – від Томаса Манна («Der Tod in Venedig»), Густава Малера (G. Mahler, Symphonie Nr.4 G-dur, Ruhevoll.Poco adagio) до Юрія Андруховича («Перверзії»). Або ж і співвітчизникам, як-от Лючано Вісконті з його чи не найбільш витонченою вершиною – кіноверсією «La morte a Venezia».

229

ТАРАС ВОЗНЯК
СМЕРТЬ У ЛЬВОВІ

му фанатизмові. Коли ж церква намагається стати над державою, вона сама стає неконтрольованою каральною інституцією, бо владу можна змінити, а віру – ні. Іменем Бога вбивати значно легше.

У сучасних ісламських країнах крім державного карного кодексу існує ще й коранічне право, яке не займається такими дрібницями, як адвокатський захист, суд присяжних, розслідування злочину, і годується коштом релігійного фанатизму, який приносить відчутні дивіденди. Ця благородна суворість, піклування про моральність народу має на меті зберегти чистоту релігії та національну самобутність, захистити ці коштовності від розтлінного впливу Європи та Америки. Але чи це часом не дорога до пекла? Жорстокість має один наслідок – самознищення. Вона відкине будь-яке суспільство назад і призведе до фізичної та духовної деградації. Зло не має небесного походження. Його коріння проростає від відчуження. Відчуження є Альфою і Омегою зла. І знову ж таки найбільше вражає не саме існування узаконеного вбивства, а ті злочини, за які нині карають смертю. Деякі з них у Європі навіть не вважаються порушенням закону. До речі, в ісламських країнах до екзекуції запрошують громадян, чого немає навіть у Китаї, де стратами займаються фахівці. Так-от, коранічне пра-

во передбачає смертну кару за позашлюбний зв'язок, некоранічне одруження, відступ від ісламу, гомосексуалізм, який дуже поширений на цих теренах. Найбільше смертників серед жінок. Їх можуть стратити за носіння штанів, публічне оголення волосся, розмову з незнайомим чоловіком, за купування овочів «сексуального вигляду» (наприклад, огірків)... У Саудівській Аравії, Іраку, Ірані навіть іноземця можуть стратити, якщо знайдуть у нього хрест чи Біблію.

У Бангладеш виникли спеціальні ради сіл, які втілюють у життя коранічне право, засуджуючи на смерть і тортури своїх земляків. Їм не потрібно ані адвокатів, ані слідства, щоб закопати обвинувачених у землю по шию і закидати камінням, лише за те, що чийсь шлюб визнали некоранічним. Нам здається, що це все у далекому минулому, а виявляється, – ні. Це як розкопана могила померлих від чуми, що раптом стає небезпечною і знову сіє смерть. Лінчування, самосуди. позасудові страти під час війни, убивства на замовлення – вироки, які не скасуєш, на які не подаси апеляцію. Влада дивиться скоса, але нічого не робить, щоб припинити подібні насильства, бо сама чинить те саме іменем закону. Врешті-решт, держава лінчує власних громадян, бо її правосуддя не є bastionом справедливості. Це – радше утопія. За один, дійсно

Підсумовуючи цю вервицю руйнувань і смертей як наш річний здобуток, який висновок маємо зробити? Очевидно, Місто і те, що воно символізувало для українців останні шістдесят років, уже вкотре зазнало нищівної поразки. Воно витратило свою енергію майже намарно. В Україні будуються якась держава, яке суспільство, до яких плекана Львовом «українська ідея» не має ані жоднісінького відношення. Вони лише викидають на маргінеси, на кшталт Львова, уламки розбитих політичних кораблів чи на 99,6% ідентифіковані обезголовлені тіла.

А з іншого боку – де подіями є похорони? У глибокій і безнадійній провінції, що живе від «празника» до «празника» та від похорону до похорону.

Однак, що нас чекає в цьому, так не по-людськи розпочатому році? Може, остаточне руйнування справді нічийого, опанованого різноманітним набродом готелю з назвою «Україна»? Чи продовження тієї ж теми – теми повільного вмирання міста та його ідеї (W.A.Mozart. Requiem KV 626 minor/D-moll, Kyrie) у Симфонії «Львів 2001»? Але спочатку ми повинні поховати всіх своїх мертвих, аби стати гідними називатися хоча би просто людьми.

Львів 14 січня 2001

1. Андрухович Юрій. Перверзія. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1997.

2. Кльонович Себастьян Фабіан. Роксоланія. – Київ, Дніпро, 1987.

Львів, 22.11.1919

скоєний злочин, можуть присудити смертну кару або виправдати підсудного. Слідчі помилки коштують життя багатьом невинним. Нещодавно у США губернатор штату Іллінойс запровадив у себе мораторій на смертну кару, виявивши, що 13 осіб із 14 засудили помилково³³.

Чого варте покарання, коли воно виглядає на помсту і має на меті принизити людську гідність? А, власне, саме у цьому полягає суть сучасних каральних систем. Наприклад, у багатьох ісламських країнах на суді оголошується не один, а кілька вироків, жорстокість яких зростає поступово: спочатку кілька років в'язниці, потім покарання батогами, а на сам кінець – страта. Смерть – це ще не все. Вона має бути болісною і повільною.

Ми часто розмірковуємо над тим, як згубно впливає цивілізація на довкілля, погоджуючись з тим, що втрати неминучі. Значно рідше нас обходить негативний вплив суспільства на особистість: як воно ламає її вдачу, ліпить з неї потрібну річ, привчаючи до думки, що бути товаром – почесно. Рано чи пізно це мало статись. Протестантизм був реакцією на всевладність інквізиції, звільнивши людину від прокляття нікчемности та приречености, але для гідности – за мало матеріальних статків. І досі людина не знає, для

чого вона існує, куди йде. Ця невизначеність породжує для неї безліч варіантів, і ще більше хибних думок, бо відомі лише ті, хто пройшов половину шляху й повернувся назад. Через оту невизначеність усе піддається сумніву. Адже, якщо ми дожили до сьогоднішнього дня, значить, обрали вірний шлях. Отже, вірною є думка, що смертна кара стримує злочинців, як і будь-яке інше суворе покарання. Слід зупинити злочинність саме збільшенням покарань. Колись за дрібну крадіжку випікали тавро на чолі й відрубували руку. Чому б зараз не розпинати злочинців на пострах іншим, не кидати у них камінням, бо це дуже дієвий спосіб? Справді, таке видовище вражає, але не самих злочинців, а порядних громадян, доки вони не звикнуть до вигляду крові. Але завжди у надрах жорстокого існування існує та сила, яка береже вогник любови, гідности, поваги до життя... Це вона, а не репресії, не технічний прогрес, не історичні реанімації, не дає світові лудей знищити себе. І такий опір існуватиме завжди.

Коли кажуть – шкода, втратили не того, кого треба, – хіба не все одно, у кого відібрали життя? Ні, прихильники узаконених вбивств вважають, що потрібно страчувати винних, а невинних не можна. Карують вчинок, а не людину. Часом за дрібницю, ча-

Львів, площа Міцкевича, січень 1998

всякому городу нрав і права

Напевно, я буду банальним (чому б і ні – інколи сподобляєшся благодати бачити речі такими, якими вони є), та знову і знову доводиться повторювати, що у подорожніх ставлення до нового міста, куди їх приводить доля, формується його атмосферою. А з іншого боку, громада міста чи місцевости формує силует чи атмосферу міста.

З чого складається цей силует чи атмосфера? Це, насамперед, узагальнений вираз обличчя місті. Він може бути похмурим чи безтурботним, фривольним чи хижим, близьким чи далеким. Попіл чи блиск очей. Водночас це й архітектурна мова міста – чи новояз (читай Андрея Платонова) совкового обшарпаного міста хрущоб (прекрасний город Комсомольск), чи нав'язливе шамкотіння літньої пані, котра відчайдушно намагається всім нагадати, якою чарівною вона була у молодості (хоча хто його знає, чи й була) і, грубо накладаючи макіяж/тиньк, імітує свою європейськість (старовинний, княжий?? Львів).

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

сом за дуже поважний злочин. Людей не вельми цікавить, кого саме страчують: підлітка, жінку, психічно хворого, бідного чи багатого. Цю жінку страчують за те, що вона якось не одягнула паранджі, а цього чоловіка за пограбування банку і вбивство поліцейського. Чомусь люди, які доводять необхідність смертної кари, не замислюються, що коли, наприклад, у Саудівській Аравії відмінять страти, обоє цих людей залишаться жити, і ніколи не буде заповідано смерти справді невинному.

Насильство починається непомітно, але, отримуючи поживу від суспільности, на половині шляху через нього раптом починають гинути люди, виникає недовіра серед живих. Мабуть, не слід шукати опертя в минулому, а оновлення у майбутньому, бо те, що ми оберемо сьогодні, значно важливіше. Наші очі – несправжні. Це – вузенька шпаринка, через яку ми дивимося на світ, вигаданий кимось, де навіть жорстокість якась несправжня, відчужена від нашого сумління. Тому нам цікаво спостерігати за жахливими речами, які роблять інші, чужі. Підсвідомо відчуваємо, що перебуваємо на межі, яка розділяє буття від небуття, але реально існуємо в сірих сутінках нашого вузького поля зору, боячись визнати, що ми є частиною величезного океану подій, вражень, настроїв, де

можна почути биття кожного серця, де кожен звук залишає слід на поверхні і глибині перед тим, як сягнути дна і зробити на ньому знак.

Вузьким зором ми бачимо не людину, а певний тип, керуючись поверховими враженнями та всепроникаючою громадською думкою. Людина, засуджена до страти, – це лише засуджений вчинок. А громадська думка підказує: ворог, якого треба позбутись, щоб ти жив спокійно. Але якийсь крайчик, острівець, що міг би стати материком, охоплений жахом, бо ти знаєш, що ота людська істота зараз безмежно самотня, більше мертва, ніж жива. На мить навіть стаєш нею. Страх змушує тебе тікати, але не від того, що це подзвін і по тобі, а перед чорною дірою непізаного, жахливого, нелюдського, яка погрожує всмокати у себе такі звичні, домашні сірі сутінки. Той, хто виконує вирок, уперше, мабуть, відчував те саме, але потім знайшов у собі матеріал, аби збудувати мур задля власного спокою. Власне тому людське життя таке складне, що ми шукаємо захисту, ховаємо душу до мушлі, бо кожна людська істота – наша потенційна загроза, а кожна інша істота – ні, ось чому ми так тужимо за природою. Той, хто живе у ній, відчуває себе нею, поєднаний плоттю і душею, не має страху. Не суттєво, чи живе він серед людей, чи серед звірів.

Львів, як і кожне постсовєцьке (саме так) місто, має в собі й те, й інше. Він є еkleктичним поєднанням безнадійного провінційного совкізму з його блатною попсою та масовим (sic!) відзначенням восьмого марта і щонедільним ритуальним мітингом після служби Божої.

Місто – це не тільки складене до купи каміння, що так чи інакше свідчить про мешканців і народи (не біймося того сказати), які його колись населяли, але й уміст і зміст, яким ми наповнюємо це місто. І чомусь мене не покидає відчуття нашої відчуженості від цього старого міста, цієї втомленості купи прекрасно складеного каміння від орд усе нових і нових мешканців.

Для мене неймовірно важливо те, де люди святкують свої свята, де ховають своїх покійників, куди на літо віддають дітей. Бо це – свідчення того, де ж люди насправді мешкають – усім своїм серцем і душею, куди віддають найдорожче. А де просто тимчасово перебувають – працюють, заробляють гроші. Де вони насправді, а де – провізорично.

На свята Львів вимирає, стає пустищем. І це симптоматично. Він сиротіє, як старий чи стара, котрі не нажили чи втратили дітей. Різдво та

Великдень і для мене – свята карпатські. Та й покійних хотілося би навідувати радше на сонячному погідному цвинтарі довкола церквиці десь у Ямнім, а не на затлумленому Личакові.

Якось нью-йоркський таксист мені сказав: «Тут я заробляю гроші, але моя батьківщина – Ізраїль, там я живу». Це нічого не свідчить про Нью-Йорк – бо там більш ніж доволі нью-йоркерів. Однак це щось свідчить про цього ізраїліта і про перебування й проживання.

Тому я запитую і себе, й інших – а чи насправді ми живемо в цьому місті? Так, ми гордо називаємо себе львів'янами. Часто це дає нам право спогорда поглядати на «зайд» – різного роду совітів зі сходу. Однак, чи відчуваємо ми це місто, чи стали ми його питомою частиною, а чи лише байдужими квартирантами, чи наповнили ми його справжнім змістом? Чому з такою люттю ми до нього ставимосся?

Мовиться про відсутність грошей, часу, води, електроенергії. А тому поступове опускання (як опускається збіднілий старий інтелігент) міста начебто отримує певне виправдання. Однак, здається, справа полягає в іншому. У цьому місті просто треба жити. А не перебувати. Спробува-

Страждання і смерть для нього лише миті існування, які треба перетерпіти. Це зовсім інше, ніж безпорадне отупіння, з яким засуджений йде до місця страти, де його чекають кат і спостерігачі. По суті, вони складають єдине ціле: злочин і покарання, жертва і вбивця, кат і лікар. Раніше любили страчувати на світанку, коли ще не зійшло сонце, щоб не потрапити під його світло, не осквернити божественної суті, адже сонце світить однаково усім, не вважаючи це благом. Добро і зло – вузькі поняття. Обираючи між ними, ми аргументуємо власний вибір якимись тимчасовими явищами. Людина здатна виявляти надзвичайну гнучкість і безпринциповість, коли йдеться про суспільні стосунки. Сьогодні вона каже стратити, а завтра помилувати. Присяжні на суді в одному кінці міста визнають підсудного винним у вбивстві, а в іншому можуть визнати невинним, залежно від складу лави присяжних. У одному випадку засуджений опиняється на електричному стільці, у другому – на волі. Закон, який усі повинні поважати, на практиці виявляється оманною. Скількох невинних було страчено лише тому, що їм не повірили, і вони стали іграшкою політичних амбіцій! І скільки їх ще буде, доки людство не перестане вбивати іменем Бога чи іменем держави. Коли страждає невинний, небо падає на землю і розбивається вдруз-

ки. Коли винний корчиться у передсмертних муках, ніхто не радіє і не плеще у долоні, бо чужі муки – це не сатисфакція, і не розв'язання проблеми. Як пишуть у детективах, кому вигідна чиясь смерть, той і вбивця. Страчують не найгірших, бо тоді б механічно зменшилось число злочинів. Страчують психічно хворих, тих, хто не може себе захистити ні владою, ні грошима, страчують, врешті, тих, хто вирізняється серед інших.

Інквізиція, тоталітарні режими Гітлера, Сталіна, Мао, ісламський фундаменталізм каструють власні народи, яким будуть потрібні століття, щоб відродитись. Масовість жертв не так вражає, як поодинокі страти у країнах, де нібито панує демократія. Смертні вироки, що виконуються там, вважаються наче найвищою мірою соціального захисту, що заспокоїливо діє на громадян середнього достатку, які цінують власне життя і воліють не ризикувати. Дуже мало людей усвідомлює, що гуманних убивств не буває, що за кожне життя потрібно боротися до останньої хвилини. Але з огляду на поодинокі вибухи насильства і жорстокості, спровоковані суспільною фальшю та лицемірством, у суспільстві, де благочинність шита білими нитками, і є лише засобом боротьби за владу, а також чорною масовою індустрією розваг, люди волі-

ти принаймні раз його відчути. І то не в поетичних самонавіюваннях, а руками – відчути вагу старої львівської цегли, шорсткість побіленіх кроків на піддашсях, жар липневої бляхи. Зрештою, вжитись у насправді давно покинуті старі помешкання, людські гнізда. Однак не так люто, як це ми вміємо, розшматувавши на собачі буди комуналок. І не так безглуздо, коли до, скажімо, сецесійного Оперного театру ми пробуємо пригуглити Богу душу винну українську вишивку. З великим хистом перетворюючи дві добрі речі на повний несмак.

Наповнюючи місто своїм змістом, ми свідчи-мо про себе та свою епоху. На початку століття за три роки Львів прикрасили три великі будівлі: сецесійний залізничний двірець, неоготичний костел на Привокзальній та оперний театр. Якоюсь мірою вони репрезентували дух часу та львівську громаду початку століття. Львів розвивав підприємництво, культуру та духовність. Звичайно, були і батяри. Однак вони не домінували – маргінес знав своє місце.

Натомість, які будівлі найрепрезентативніші для десяти років української незалежності? Чи збудували ми новий вокзал, аеропорт, чи хоча

би дотягнули до міста колю європейського зразка? Може, розбудували національну бібліотеку? Чи принаймні відновили в повному обсязі й очистили весь комплекс будівель нашої найбільшої святині – собору Святого Юра? Вже не кажу про будівлю, якою нащадки зможуть пишатися, як справжньою пам'яткою саме нашого часу, а не убогим «чуперадлом», збудованим за СНІПами совецького часу. Ба навіть більше, мені взагалі чомусь здається, що ми не будемо майже нічого.

Та щось таки формує дух нашого міста сьогодні. Щось таки накладає на наші обличчя той незбагнений і неповторний слід, завдяки якому нас упізнають у цілому світі й одразу заговорюють ламаною совецькою. Щось таки застилає наші очі чарівним сірим папером.

Найрепрезентабельнішими будівлями у Львові за десять років української незалежності безсумнівно, стали:

– хмародер Державної Податкової Адміністрації (саме так – із великих літер), що вознісся в небо як добудований обласний комітет КПСС. Зрештою, простих смертних і заздалегідь винних платників податків приймають не у верхніх небесах сього хмародера, а у підземних інфер-

233

ТАРАС ВОЗНЯК
ВСЬКОМУ
ГОРОДУ НРАВ
І ПРАВА

ють бачити злочинців мертвими. Мертвих не треба годувати за ґратами. Це дорого для платників податків. Держава неспроможна захистити громадян, попередити насильство, бо сама вкрай жорстоко поводиться з засудженими.

Майже 77% американців вважали, що Тімоті Маквей повинен померти. Його стратили у в'язниці штату Індіана за організацію вибуху в Оклагома-Сіті 1995 року, внаслідок якого загинуло 168 осіб. Від моменту вибуху до страти минуло шість років. Страту транслювали по локальному телебаченні, безпосередньо за нею спостерігало 30 чоловік. Маквея стратили за допомогою смертельної ін'єкції.

Напередодні страти Маквей сказав одному зі своїх адвокатів, що шкодує за жертвами, до яких призвів вибух, але не вважає власні дії невірними. Він підірвав біля адміністративної будівлі в Оклагомі більш ніж три тонни суміші нітратів із соляркою, щоб провчити федеральні власті за автодафе під техаським містом Вейко, в якому згоріло близько 80 сектантів, а також за інші трагедії, котрі він вважав проявами державної тиранії.

Як розповідають свідки, упродовж усієї процедури страти Тімоті Маквей залишався спокійним. Знаходячись у спеціальному кріслі, він подивився в очі

кожному з присутніх. Не кажучи ні слова, помер з розплющеними очима.

Останні слова, які почув у житті Тімоті Маквей, були: «Ми готові». Після цього невидимі кати відкрили крани у трубах, по яких у тіло потік смертельний коктейль з трьох інгредієнтів. Замість передсмертної заяви був розповсюджений текст поеми Вільяма Генлі «*Invictus*», що закінчувалась словами: «Я – володар своєї долі, я – капітан своєї душі»³⁴.

Тоді, як ціла Європа відмовилась від страт, у США продовжують вбивати людей іменем американського народу. Одні види страт вважаються гуманнішими, інші – ні.

Процедура страти на електричному стільці передбачає репетицію страти, оскільки дуже часто техніка не спрацьовує, чинячи смерть надзвичайно болючою. Іноді засудженого охоплює полум'я, і він горить живцем.

Існують досконалі й недосконалі засоби убивства, дорожчі та дешевші. Електричний стілець, витвір американської цивілізації, належить до священних знарядь помсти у Сполучених Штатах, як гільйотина у Франції. Із наближенням новітніх часів з'являється тенденція до того, щоб зробити страти швидшими і менш урочистими. Однак, людина, яка дедалі більше усві-

нальних поверхах, де і належить перебувати грішникам;

– відпущований комплекс Обласного управління внутрішніх справ разом із нещодавно возведеним помпезним пам'ятником Юрія (очевидно, Теодоровича) Змієборця – чи не єдина підсвітлена будівля міста, куди там навіть Національному університету й сіромасі Франкові;

– та Обласна Прокуратура, що плавно перейняла естафету від міського комітету КПСС, не давши жодного шансу Львівській біржі зайняти її історичне місце. ОП вдало завершила елегантну архітектуру цієї будівлі гігантним синьожовтим щитом «россійського тіпа» з мечами, який цілком очевидно незугарно наслідує таки справді сумлінніше запроєктований символ Камітета Гасударственной Безопасности – щоправда, меч тоді був тільки один, бо і партія одна, а тепер і СДПУ(о), і КПУ. Тому, самі розумієте – проблеми.

Державна податкова адміністрація зустрічає випадкового подорожнього при в'їзді у старовинне місто, Прокуратура домінує, звичайно ж, на проспекті Тараса Шевченка, ну а обласне управління внутрішніх справ вигідно доповнює підупалий Національний університет. Важко не згадати

«Історію одного міста» (читай Міхаїла Євграфовича Салтикова-Щедріна). Чи може, «Всякому городу нрав і права» (читай Григорія Савича Сковороду)?

Отож, яка громада воздвигла ці три стовпи міста? (Всяка имъет свой ум голова). Що мають символізувати для випадкового подорожнього пануючі над містом прокуратура, міліція та Податкова адміністрація? (Всякому сердцу своя есть любовь). Яке ж суспільство ми збудували за десять років? (Всякому горлу свой вкус есть каков). Очевидно, що те, в якому живемо. І те, якого хотіли. Чи може, ні? А тому нема чого й дивуватися, що щось не так. Що не йдуть інвестиції в місто і країну. Бо ж який інвестор не перейметься трепетом перед такими трьома стовпами та не потікає світ за очі? Що місто падає чи опускається (тепер уже читай по-блатному) на очах. А зрештою, чи хочемо ми насправді займатися підприємництвом, розвивати культуру та гартувати дух? Напевно, не врем'я.

Львів, березень 2001

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

домлює себе особистістю, зазнає перед стратою і під час неї щоразу більшого стресу. До останньої миті вона сподівається, що страту відмінять. У випадку з Тімоті Маквеем ФБР напередодні надіслало документи, які могли б пом'якшити вирок, але їх зумисне не передали до суду.

Засуджений може перебувати у камері смертників навіть 10 років, але й тоді не зникає ймовірність судової помилки, особливо, коли адвокат працює безкоштовно. Доля окремої людини не може довго хвилювати сторонніх.

Невідворотність страти робить це покарання ще жорстокішим. Що діється з людиною в очікуванні того дня, коли їй подадуть останній сніданок, а тоді одразу ж вручать тіло машині смерті? Вона пробує не думати про це. Чим більше минає часу, тим далі відходить вона від вчинку, за який мусить заплатити власним життям. Але навіть, якщо вона й досягнула глибини власного падіння, розкаялась, докорінно змінилась, – все одно ніщо не врятує її. Просто тоді стратять уже іншу людину. Прихід нового губернатора, політичні ігри можуть допомогти уникнути страти, чи навпаки – пришвидшити її. Найогидніше, коли людське життя, яке має універсальну цінність, стає залежним від політичних ігор. Страти здійснюють поміж вечірок,

офіційних бенкетів, виборчих кампаній... Смерть тепер виглядає, як кадр із художнього фільму, особливо, коли її транслюють по телебаченні. Кати – це усміхнені дужі хлопці без тавра на чолі. Вони отримують зарплатню, і той, хто краще робить своє діло, не викликаючи зайвих страждань, заслуговує поваги майбутніх жертв. Нехай рука їхня буде твердою, щоб не підсмажила, викликала одразу параліч серця і втрату свідомості. Кат не усвідомлює себе убивцею, засуджений також не бачить у ньому вбивцю. Колись родичі жертв давали катом гроші, щоб задушили нещасних перед тим, як їх палитимуть. Біль ніколи не зникає, ні замолоду, ні у старості. Лише одиниці можуть його терпіти, але це ще не означає, що їм менше болить.

Чому людина мусить покидати цей світ у жахливих муках? У самому покаранні є щось таке, що не має сенсу, адже смерть не може виправити, зупинити чи скасувати вчинок. Покарання – це прокляття людського роду і, якщо вірити Біблії, ми усі є нащадками Каїна, першого людиноубивці. Убивство брата розв'язало йому руки, показавши, що можна знайти найлегший вихід із ситуації, заподіявши смерть істоті однієї з тобою крові. Прихильники смертної кари не хочуть думати; ними володіють страх і помста. Вони

Львів, площа Міцкевича, січень 1998

(17.09.1939 – 17.09.1999)

складний «золотий вересень» тридцять дев'ятого

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

відчужуються від Бога, який не може бути убивцею. Бог не стане їсти тіла власних дітей, не грітиме серце біля багаття, у якому згорають живі. Дуже давня хибна думка, що убивство може бути доблесним вчинком, так вросла у людську ментальність, що виплекала інстинкт самознищення. Людина підсвідомо не хоче жити у світі, який змушує її вбивати, щоб не бути убитою, або весь час ховатися і чинити зло, аби замість неї убили когось іншого. Вона навчила боятися навіть тварин. У деяких випадках воліє убити саму себе, бо смерть, заподіяна власною рукою, не така болісна.

Із таким тягарем ми усвідомлюємо, що йти далі звичайним людським шляхом дедалі важче, а то й неможливо. Жорстокість викликає у нас жах і відчай, тому ми воліємо про неї знати якнайменше. Нам не потрібно знати, що поруч з електричним стільцем, розстрілом існують інші засоби, з допомогою яких держава розправляється з підданими. Доки існує жорстокість закону, доти ми не громадяни, а підданці.

Підлеглими можна назвати солдатів, що служать у армії. У Совецькому Союзі засуджених розстрілювала ціла команда, без спостерігачів. 10-12 чоловік за лічені секунди перетворювали живе тіло у криваве м'ясо. Так роблять і досі у мирний час в мирних країнах. Кожна гвинтівка випускає 10-12 пострілів.

Під час Другої Світової війни обидві воюючі сторони своїх полонених ставили у лаву так, щоб одна куля могла пройти через потилиці кількох осіб, п'ять чи шість. Це робилося з метою економії боєприпасів і часу. Страчували, не знаючи ні імен, ні вчинків. У деяких країнах ісламського світу та у Китаї так поспішають зі стратами, що суд триває лише кілька хвилин, і страчують майже одразу. Немає довгих судових засідань, полеміки у пресі, демонстрацій протесту чи натовпу лінчувальників... Для тоталітарних режимів характерні таємні страти, але у Китаї, окрім таких, існує ще вид публічних страт на стадіонах з нагоди державних свят, як особливий терор населення. Перед езекуцією засуджених тримають у камерах смертників, скованих кайданами по руках і ногах. Це може тривати від кількох днів до кількох місяців. Перед стратою їх провозять або ведуть вулицею з дошкою на грудях, яка містить прізвище і ґатунок злочину. На вічі їх будуть ганьбити і принижувати на очах натовпу. Дітей цілими класами привозять на стадіон подивитись на ворогів народу. Іноді після віча кілька десятків засуджених вбивають просто на стадіоні.

Страта відбувається за принципом конвеєра. Лава приречених стоїть на колінах з руками, зв'язаними за спиною. У мотузку встромлено дошку з прізвищем

Сталося так, що я починаю писати статтю про «золотий вересень тридцять дев'ятого» в останній день літа, а разом з тим і в останній мирний день у Європі тридцять дев'ятого. Для нас, колишніх совєцьких громадян війна неначе б то розпочалася у сорок першому. Однак, це всього лиш маніпуляції сталінської історіографії — Європа вибухнула таки у тридцять дев'ятому, після нападу Гітлера на Польщу. Щоправда, чехи та словаки напевне мають всі підстави запідозрити у такому ж шулерстві і країни «демократичного» Заходу, які, щоб занадто себе не обтяжувати, віддали їх на розтерзання все тому ж Гітлеру ще у тридцять восьмому. Однак, кого це обходить зараз — всі вдають, що цього не було.

Натомість Польщу вже наче ніхто не «здавав». Але й не надто боронив. Підписаний Молотовим і Ріббентропом договір про розподіл сфер впливу, та вже вкотре — поділ міжвоєнної Польщі назагал всім відомий та засуджений. Однак, що з цього випливає? Які політичні висновки чи дії слід було б вчинити? Відно-

вити довоєнний *status quo*? Віддати Західну Україну новій демократичній Речі Посполитій? На рівні політичного футуризму чи сентименту напевно віртуальна надія на це закрадалася чи й закрадається в душу декому з комбатантів польської Армії Крайової. Останній сплеск такого безнадійного донкіхотства стався з розвалом СРСР і остаточно відлетів у віртуальну далечінь.

Напевне, питання Західної України та Львова і далі таємно тривожить польську душу. Суперечки довкола впорядкування польських військових поховань з часу українсько-польської війни 1918-1919 р. на Личаківському кладовищі у Львові свідчать, що польська суспільна свідомість назагал все ж не готова однозначно сприймати післявоєнний стан справ. У всьому, що стосується Львова, постійно витає дух якоїсь недовольності. Хоча на офіційному рівні, звичайно, не може бути й мови ні про який реваншизм, це не реально, однак завжди залишається певне «однак».

А тут ще й Молотов із Ріббентропом із своїм загарбницьким патосом. Та ж Львів і Західна Україна стали «українськими» завдяки Йосипу Сталіну та Адольфу Гітлеру — умовчують опоненти існуючого *status quo*. А тому...

та коротким описом злочину, котра на метр виступає понад головою. Кат забиває пострілом у потилицю. Інші стежать, як наближається їхня черга. Після страсти дошку перекреслюють червоною фарбою. Списки страчених розвішують у людних місцях³⁵. Завтрашніх мертвих ведуть вулицями, і перехожі проводжають їх поглядами, повертаючись до праці, що є не тільки засобом існування, а й свідченням відданості справі комунізму. У пересічного китайця навіть свято викликає понурий страх, бо його примушують радіти, беручи участь у жертвопринесенні людей комуністичною Молохові.

Найбільше вражає те, що в одному місці планети людина є упослідженою істотою, а в іншому почуває себе незалежною і всесильною. Цим людям не лише важко зрозуміти один одного, а й повірити в існування своєї протилежності. Кожна людина може зробити вибір між добром і злом, але бувають випадки, коли вибір робити уже запізно, бо над душею уже настільки познущались, що вона починає сама підтримувати і благословляти нелюдяність. Жорстокість стає частиною її релігії.

...На площі у центрі Тегерану (Іран) двох молодих жінок прив'язують до спеціальних паль. Кат натягує їм на голови мішки з білого полотна. Буденно гурко-

чучи, під'їжджає вантажівка з двома причепами каміння. На землі проведена лінія, за якою стоять люди. Кожен бере камінь у руку і по черзі кидає в жінок. Через дві години із паль звисають шматки закривавленого м'яса³⁶. У християнина, напевно, зривають у пам'яті слова Ісуса, сказані майже дві тисячі років тому: «Хто з вас без гріха, хай кине в неї каменем». Навіть сьогодні людей забивають камінням, закопують живцем у землю, розпинають на хресті. Такими способами страчують у Іраці, Афганістані, Пакистані, Бангладеш, Саудівській Аравії, Ємені, Судані... Згідно з принципами коранічного права, страта є покаранням, яке має перед смертю завдати людині якомога болісніших страждань. Четвертують повільно, без порушень життєво важливих органів. Окремі приписи вказують, на якій відстані повинні стояти езекутори, якого розміру та ваги мають бути камені. У випадку скидання з кручі, страта повинна бути такою, щоб засуджений не помер відразу, але й не вижив.

Сучасний хрест-розп'яття має вигляд стовпа з перекладиною на висоті 130 см. Засудженого прив'язують за руки й тулуб, залишаючи ноги вільними. Смерть настає від задухи, бо довго вистояти на зігнутих ногах людина не може. Агонія триває до кількох днів.

Існує хибна думка, ніби люди зі Сходу мають зовсім

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

ГАЛИНА ПАГУТЯК
ЖОРСТОКІСТЬ
ІСНУВАННЯ

236

Шкода, що ні Сталін, ні Гітлер, ні багато хто у міжвоєнній Польщі так і не добачили, що Західна Україна таки дійсно Україна. А зрештою, навіщо було тоді на це зважати — право сильного цього не передбачало. Території кралялися тоді як заманеться. Кожен уривав, що міг. Доходило до смішного. Перед тим як бути розірваною Гітлером та Сталіним, Польща встигла відхопити на рік у агонізуючої Чехословаччини шматочок Заольжанського Шльонська.

Однак, попри все політиканство тогочасних політиків, Європа дійсно ввійшла у чи не найтрагічнішу смугу своєї історії. Польське військо героїчно і безнадійно, з властивою тільки романтикам самопожертвою опиралося нацистам. Можна зрозуміти їх розпач — тільки два десятиліття тому після тисяч і тисяч жертв і півтори століття поневірянь нарешті здобули таку прагненну свободу, щоб знову її у такий брутальний спосіб втрачати.

Та апотеозом став удар у спину, нанесений совецькими військами 17 вересня. Саме так сприйняли совецьке вторгнення поляки. Ніхто ж бо не знав тоді про пакт Молотова-Ріббентропа. Вони швидко і оперативно зайняли майже всю етнічну територію українців та білорусів. Формальним приводом був за-

хист братів-українців та братів-білорусів. Але насправді саме про них Сталін думав якнайменше. На Західну Україну та Білорусь прийшов кривавий сталінський режим. Сотні тисяч людей були депортовані, незліченні тисячі знищені.

Мало того, колаборуючи з Гітлером, Сталін, а перед ним «демократичний» Захід, не добилися «вічного миру», а дали нацизмові змогу набратися сил, щоб з новою енергією розпалити війну в Європі і зрештою напасти на СРСР. Співпраця та поступки провокували хижака на ще більші зазіхання.

Таким чином, наче розмінна монета, Західна Україна опинилася у складі СРСР разом із своїми єдинокровними братами. Чи про це йшлося західним українцям? Скільки років Україна була розірвана по різних імперіях. І ось нарешті єдність. Але з яким зв'язним лицем.

Чи не кожна сім'я на Західній Україні потерпіла від цього режиму. Оговтавшись, чи не все населення так чи інакше було задіяне в опір режимові, який тривав до п'ятдесятих років. До кінця свого існування комуністичне правління так і не зламало хребта мовчазному неприйняттю. Виростали нові покоління, а неприйняття залишалось.

237

ТАРАС ВОЗНЯК
СКЛАДНИЙ
«ЗОЛОТИЙ
ВЕРЕСЕНЬ»
ТРИДЦЯТЬ
ДЕВ'ЯТОГО
(17.09.1939 —
17.09.1999)

іншу ментальність, ніж люди із Заходу. Що їм добре жити за приписами Корану чи партійного керівництва, бо у них мислення, як у мурашок, колективне, і тому фундаментальні людські права не відповідають їхнім традиціям, а спосіб життя захищає від розтлінного впливу західної цивілізації. І що у них зовсім інший шлях розвитку. Але кожний шлях кудись веде. Якщо він не веде до розквіту людської особистості, зупиняється на якомусь середньовічному рівні, то призводить до загинання. Найортодоксальніші ісламісти чи комуністи ніколи не дотримуються тих правил, які нав'язують іншим. Вони глузують над ними, як боги, і їх можуть засудити лише по смерті, а, буває, не засуджують ніколи. Натомість з'являються романтичні міти про те, що от при Сталіні були порядок та дисципліна, а жертв не можна у такій ситуації уникнути... Десятків мільйонів жертв!

У кожної страти є власний ритуал, бо вона залишається жертвопринесенням. Ритуал таємний чи призначений для глядачів. І метою його є не навіювання страху на непокірних, а гординя — вихід за межі повноважень людини, як біологічної та суспільної істоти. Людина, як духовна істота, має вибір сприяти життю чи знищувати його. Вона так заплуталася між добром і злом, що варто було б позбутися цих хистких

понять. Втім, людські вчинки зумовлені не моральним, а суспільним вибором, коли кожен воліє пожертвувати чужим життям, аби не втратити власного, і називає це необхідністю. Багато хто з нас волів би бути для себе і ще для когось маленьким богом, але не вміє і не знає, як це зробити. Альтруїзм завжди викликає асоціації зі слабкою м'яксердою істотою, яка допомагає ще слабкішим за себе, тому викликає неприємну іронічну посмішку на наших устах. Тим часом завдавати біль при покаранні вважається потрібним і справедливим.

Незалежний суд досі вважається єдиним найкращим способом досягнути справедливості, але жодний суд не здатен досягнути вищої справедливості — допомогти винному усвідомити і виправити власну провину. Суворість — це не жорстокість, яку зупинити так само важко, як зубний біль.

Жорстокість не закінчується і після страти, певно, щоб прогнати привидів замордованих. Убивці не люблять втрачати гроші на похорон і йти за труною в жалобі. У демократичних країнах родичам іноді віддають спалені останки страчених, але роблять це не вельми охоче. Віддають також усякий дріб'язок, що називається особистими речами.

Найчастіше страчених закопують на пустирях без

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Це людський аспект. Але є й інший вимір — політичний, який часом буває цинічним, нелюдським, а іноді просто парадоксальним. Дійсно, силою обставин та злої волі Гітлера і Сталіна Україна чи не вперше опинилася під одним чоботом, досягнувши у такий дивний спосіб своєї єдності. Невдовзі Сталін докрав до ССРСР і решту етнічних українських земель — Буковину та Закарпаття. І тим створив передумови розвалу ССРСР і створення незалежної та соборної Української держави. Включивши в ССРСР такі великі «антисоветські» регіони як Західна Україна й Прибалтика, Сталін створив передумови до виникнення вогнищ опору та каталізаторів розвалу імперії. І зрештою це сталося.

Щоправда, найпершої помилки допустився ще Володимир Ілліч, структуруючи стару Російську імперію на підставі «права нації на самовизначення» і створивши етнічно більш-менш однорідні «республіки» замість старих губерній, з яких годі було б скроїти незалежну Україну.

То ж як з такої перспективи оцінювати так званий «золотий вересень тридцять дев'ятого»? Те, що це не свято, гадаю, майже всім зрозуміло. Для тисяч і тисяч він приніс тільки лихо. Але, разом з тим, може, нам

слід цю дату сприймати і як історичний факт, який у своїх наслідках дуже складний та різнобокий. І напевно не слід впадати у розпач від того, що не всі ми сприйматимемо дату 17 вересня однаково. Поляки мають право бачити у ній ще один акт своєї трагедії. І нам слід це право шанувати. Натомість для українців ця дата набагато багатогранніша, і викликає змішані почуття. Чи вона трагічна? Так. Але... І тут я виходжу за рамки моралі, де починається геополітика.

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

позначення могили, як здохлу худобу. Звісно, родичі не мають жодних шансів колись прийти на місце поховання. У них вистачає власних проблем. Деякі змушені переїжджати, навіть міняти прізвище, вони завжди будуть під підозрою.

Серед тих, хто пливе у човні дурнів, знайдеться і той, хто, накинувши собі петлю, вдає з себе повішеника, чи просто бавиться з гострим ножом. Намагаючись зобразити самогубство, він підсвідомо шукає для себе смерті. Корабель, який не знає, куди пливе, може не допливти до жодного берега.

КОЛО ШОСТЕ: ПОВ'ЯЗАНІ БОЛЕМ

Я глянув догори і побачив шпака у маленькій клітці. — «Не можу вийти, не можу вийти», — повторював він. Я зупинився подивитися на пташка; почувши кроки, він пурхав у той бік, звідки вони наближались, з тією ж скаргою на своє ув'язнення: «Не можу вийти», — говорив шпак. — Нехай допоможе тобі Бог, — сказав я, — а я все-таки тебе випущу, чого б мені це не коштувало. — З цими словами я обійшов довкола клітки, щоб дістатися до дверця, проте вони були так міцно обплетені й обмежані дротом, що їх не можна було відчинити інакше, тільки

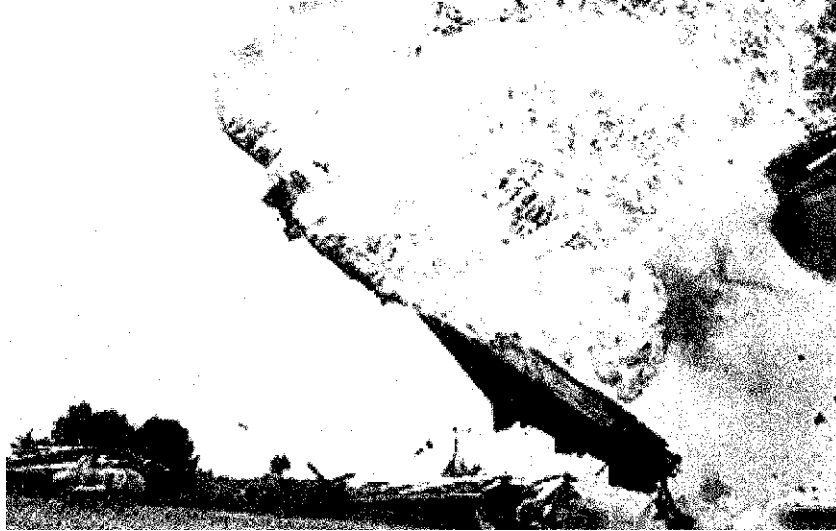
розламавши клітку на шматки. — Я ретельно взявся до справи.

Пташок підлетів до того місця, де я працював на благо його звільнення, і пропхавши голівку між пруття, нетерпляче притиснувся грудьми. — Боюсь, бідолашне створіння, — сказав я, — мені не вдасться випустити тебе на свободу. — «Ні, — відгукнувся шпак, — не можу вийти, — не можу вийти», — повторював шпак.

Клянусь, ніколи ще співчуття не прокидалось у мені з більшою ніжністю, і я не пам'ятаю у моєму житті випадку, щоб розвіяні думки, які глузували над моїм розумом, з такою швидкістю зібрались знов до купи. При всій механічності звуків пісеньки шпака, у мотиві її було стільки внутрішнього болю, що вона миттю перевернула усі мої струнки роздуми над Бастилією, і, похмуро підіймаючись по сходах, я відрікався від кожного слова, сказаного мною, коли я спускався.

— Одягайся у що завгодно, Рабство, а все-таки, — сказав я, — все-таки ти — гірка мікстура! І від того, що тисячі людей усіх часів змушені були випити тебе, гіркоти у тобі не зменшилось.

Лоренс Стерн, «Сентиментальна подорож по Франції та Італії» (1769)

Львів, 27.07.2002

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Лише людина здатна зумисне завдавати біль іншій істоті з певною метою. Наприклад, щоб здобути якісь свідчення, або щоб відчутти насолоду. Останнє видається хворобливим і одностайно засуджується. Існує термін для визначення жорстокості цього типу: садизм. Майже усі знають походження цього слова. Маркіз де Сад жив у Франції у XVIII сторіччі і вперше описав еротичну насолоду від завдання болю партнеру й, безперечно, був сам учасником багатьох описаних ним оргій. У XX сторіччі клініка садизму була досить добре вивчена і визнана психічною хворобою. А за кілька століть до того Монтень мудро зауважив, що сильні почуття витісняють розум, і це є джерелом жорстокості та насолоди. Намагання знову пережити щось подібне вимагає щоразу сильніших подразнень. Врешті, коли насолода сягає критичної межі, настає повне спустошення. Надмірність веде до божевілля і смерті. На таке здатні небагато людей, але надмір гостроти може зіпсувати цілу страву. Цивілізований спосіб життя доволі нудний і потребує розваг, особливо ризикованих. Багатство, влада зміцнюють у людині думку про її обраність, вищість. Їй здається, що вона може досягнути чого завгодно. Це не має нічого спільного з грубими первісними інстинктами, але це — деградація.

Кожна велика релігія ставить перед людиною найголовніше завдання: любити ближнього, як самого себе, чинити з іншими так, як ти хочеш, щоб чинили з тобою, але уже давно це чисте джерело благоговіння перед життям замулене різним сміттям, і навіть приховується самими адептами релігій. Завдавати комусь болю задля власної вигоди вважається цілком прийнятним, бо вигода — це засіб виживання. Чим вище вдалось дійти, тим більше маєш захисту.

«Гарні риси, — писав Монтень, — не виховані в мені ні законом, ні повчанням, ані шляхом якого-небудь іншого навчання. Мені властива природна доброта, в якій небагато сили, але немає нічого штучного. І за природою своєю, і за велінням розуму я жорстоко ненавиджу жорстокість, найгіршу з вад»³⁷.

У XIX сторіччі панувала думка, що провина за всі вчинки особистості лягає на середовище, в якому вона розвивалась, чим ще обурювався Достоевський. Середовище збільшує ризик, проте усі ми маємо вибір, свободу волі — цю таємничу силу, що робить нас або людьми, або нелюдьми. Життя — це школа, навчання в якій ніколи не закінчується. І треба бути готовими до кожного уроку, щоб не повторювати його заново. Перші уроки отримуємо ми ще у дитинстві, і мені знову хотілося б звернутись до слів Монтеня: «Крово-

Львів, 27.07.2002

крах «русского проекту» України

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

жерні нахили стосовно тварин свідчать про природні нахили до жорстокості. Після того, як у Римі звикли до видовища вбивства тварин, перейшли до видовищ з убивствами засуджених і гладіаторів»³⁸.

До вимог римського плебсу «хліба й видовищ» нині залишається додати «...і комфорту». Можна поїхати до Іспанії подивитись на кориду, чи просто на собачі та півнячі бої, чи у себе на ті бійки з правилами і без правил, метою яких є викликати у суперника біль, що дасть іншому змогу отримати за це гроші й славу. Подібні жорстокі видовища змушують байду-же сприймати прояви агресивності.

Існує незаперечна істина — насильство не можна побороти насильством, жорстокість не можна знизити жорстокістю. Людина не має часу заглибитися у власну сутність, та й не уявляє, як це можна зробити. Ми, по суті, усі в клітці, і нам тісно. Іноді квилимо жалібно: «Не можу вийти!» Хтось намагається нас звідти випустити, але не має сили. А, може, думає, що ми робитимемо з волею, якої не знаємо? Потрапимо до лап першого ліпшого кота? Лоренс Стерн у «*Сентиментальній подорожі*» вміщує шпака на власному гербі, як знак того, що людина задихається у тенетах, які сплела своїми ж руками. Іноді знаходиться хтось, який вигукує: «Я знайшов вихід!»

І всі біжать дивитися. Проте минає небагато часу, й ми знову опиняємось в іншій клітці, бо знайдений вихід не зачіпає хибних основ нашого буття, яке так міцно вкоренилося у свідомості, що сягнуло підсвідомого. І виходу справді не існує. Нам заважає «тривога Авраама», каже Кіркегор: чи дійсно ангел, який явився перед патріархом, був ангелом? Адже зло любить вдавати з себе благо, уміє гарно прикидатися. Найлегше сприймати абсолютні істини без жодних сумнівів, не роздумуючи, бо не кожна людина здатна витерпіти ці муки. Але іноді життя змушує до цього, тому усілякі нещастя, стреси вважаються необхідними, бо випробовують стійкість людини. Хоча це невірно — це хибні основи нашого буття розхитуються і тому викликають неспокій або й відчай. Людина більше не відчуває власного «я», не відчужує його від буття, почувавши себе при цьому дуже незатишно. Й раптом стає близькою кожна істота, яка страждає, і чуваю — та, що перебуває у спокої. Залишається лише один крок до того, щоб, пожалівши нещасних, полюбити їх, бо вони є нею, а себе ненавидіти — означає знищувати себе. Відчуження веде до ненависти. Так Стерн намагається уявити людину у клітці: самотню, занедбану, без сім'ї та друзів, шматок плоті, скоцьюблений на гнилій соломі, без променя світла і клаптика

Kak spaliť Maskvu!
Važmi patolšče šnur,
Krepka zažmi v zubax,
Padfej benzina boľše,
Dve spički padnesi.
Ej! Maskva sgarela, zapaluxala!
Гурт «Ва-Банкь»

Зазвичай при висвітленні українсько-російських стосунків починають із взаємних порухунків і образ. Акценти залежать від національно-світоглядної парадигми дослідника. Ми спробуємо акцентувати на досить слабо реклямованому напрямі – культурно-цивілізаційному та політико-економічному розвитку Rassijskaj Federacii (самоназва) як земель, цілеспрямовано окультурюваних українцями за українськими ж взірцями. Почнемо з банальної, проте щирої тези: Росія профукала величезні українські вкладення в неї. Усі. Абсолютний дефолт. Питання кількох мільярдиків, що вона їх заборгувала було міжнародним банкам і фондам, для нас не

принципове. Надто жалюгідні (порівняно з нашим внеском) суми фігурують.

Навіть незаангажованого дослідника приголомшує метафізичне провалля, в якому опинились українські потуги кількох сотень років. Росія – країна та держава, які виникли завдяки нашому пориву та буяли завдяки нашій поблажливості, – виявилася невиситомою безоднею, що ледь не поглинула своїх рятівників. Було змарновано все, крім виробництва балалайок і самих рускіх (хоча навіть останніх нестача очевидна). Й ошуканими, на жаль, стали незліченні українські кредитори цього величезного історичного консорціуму. Ми пропонуємо можливість оцінити факти та відстежити деякі на позір неочевидні зв'язки між ними, і поглянути на Росію як на тотальну поразку українського мегапроєкту.

Нас зацікавив аспект, який іноді може породжувати спекуляції, – аспект цивілізаційний. Поразка проєкту Росії в цивілізаційних змагах була зумовлена, з одного боку, нездатністю його до саморозвитку та до кореляції зі світом. Друга причина криється в особливостях національної ментальності рускіх. Поза участю України і насамперед Галичини, проєкт

241

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

неба. Його підхоплює величезний вихор почуттів жалю, співчуття, безвиході, бо, коли він не може навіть розламати клітку шпака, то хіба вдасться звільнити в'язня? Врешті, він сам ніби опиняється по той бік ґрат. Подібного потрясіння зазнає кожна людина бодай раз у житті. Питає себе: який сенс у такому приниженні людини? Чи можна це виправдати?

Справді, якби суворість покарання стримувала злочинців, їх би майже не було. По суті, покарання – це помста, що має на меті повільне або швидко знищення людини. Здійснення покарань бере на себе держава і, залежно від того, як вона це робить, її називають демократичною чи тоталітарною, або вона сама себе якось називає. Буває і таке, що покарання здійснюється для того, аби людина більше не чинила злочинів, однак, здебільшого, після покарання вона знову їх повторює, ще і ще. Щоб остаточно це припинити, існують такі крайні форми покарання, як смертна кара та довічне ув'язнення. Усе це називають боюратою зі злочинністю.

В очах більшості злочинець не є людиною, тому, чим суворіша кара, тим краще. Зрештою, до рук правосуддя найчастіше потрапляють особи, які перебувають на марґінесі суспільства: бідні, безробітні, розумово відсталі, нелегальні емігранти, тобто ті, які нічого

не вартують, бо не є товаром. Вони – офірні цапи, які не відчувають ні душевного, ні фізичного болю, як тварини, призначені для їжі чи заклання. *Не повинні відчувати.* Ці люди порушують закон. Якби законів не існувало, їх би не порушували. Оскільки закони порушують, значить є підстави це робити. Немає жодної країни, де б не існувало порушень закону. На світанку людства винних виганяли з племені. То було найгірше – позбавити людину роду. Нині злочинців ізолюють, що є формою державного рабства. А рабство, примушування, насильство не дає змогу відчути себе вільною людиною, яка згодом повернеться до нормального життя, якщо матиме куди повернутись.

У нашій свідомості міцно вкоренилась думка, що робити добро тому, хто вчинив зло – неприродно. Добре поводитись із в'язнями можуть лише багаті диваки та духовні особи, приносячи дрібні подарунки і читаючи проповіді про гріх та милосердя. Ці заклади називають виправними, але ніхто уже не приховує, що в'язниці карають, а не виправляють. Окрім ізоляції, ґрат, кайданів, що обмежують свободу, слід іще поводитись з по суті беззахисною людиною якомога жорстокіше. Отже, єдиний сенс існування у тому забутому людсьми та Богом світі – це вижити. Цей світ називають коротко і вичерпно – Зона. Місце, де

«Росія» втрачав рухливість і, якщо й міг розвиватись, то дуже обмежений час. Одразу після ухваленого у Львові стратегічного рішення про дистанціювання від Росії у зв'язку з подальшою недоцільністю розвивати «російський проект» Союзів Союз полетів шкереберть. Прибалти також усвідомлювали, що виведення українських потужностей означало системну кризу федерації, тому радо підтримали сепараційну ідею. Зрештою, проектом «Росія» та «руськіє» ми пожертвували не лише у зв'язку з економічною збитковістю й ідейною застарілістю, а насамперед тому, що необережно перенесли центральні важелі з України до колонізованого простору. Непомітні українські акціонери, котрі з певних причин прагли не декларувати світовій спільноті власної діяльності, зробили такі вагомні внески, що дочірній проект почав репрезентуватись у світі як величина, більша за саму Неньку. Це було однією з причин незворотного згортання наших інтересів. Безперечно, було ще кілька важливих обставин, якими ми не могли знехтувати. У зв'язку з пертурбаціями останніх років (аморальна позиція російського офіційного уряду щодо будь-яких фінансових зобов-

язань, геноцид чеченського народу, неспортивність проекту «Усама», дзенівське ставлення до потопленого «Курска») ми поспішно відмовилися від участі в так званій «золотій добі російської європеїзації та атлантизації 2002-2012», або «десятилітті європейської культури», та від планування завтрашнього російського дня. Надзвичайно потужний опір перероблюваного матеріалу та його ірраціональність не дозволяв прогнозувати його подальшу поведінку.

Ми починаємо стратегічні рекогносцировки на наших східних кресах і виведення основних інтелектуальних і фінансових потужностей. Україна повертає Росії почесну незалежність – із невідомих причин рускіє прагнуть якомога більшої обтяженості всілякими помпезними титулами й водночас вороже відкидають правдиво продуктивну самоактуалізацію. Рівень геостратегічних маніпуляцій «російським проектом» був такий високий, що в зіставленні з ними торгові операції Вест-Індської компанії в розквіті діяльності видаватимуться витівками, гідними колгоспного ринку. Отже, сталося: ми відпускаємо свої колишні колонії в автономне плавання. Не лише відпускаємо, а ще маємо добряче підштовхну-

правлять нелюдські закони і де найліпше триматись середини. Переляканий стає об'єктом глузування та сексуального насильства з боку інших в'язнів. Надто сміливий може загинути від рук сильніших та в'язничних охоронців. У вільному світі відбувається приблизно те саме, але сім'я, коло друзів пом'якшують удари, та й вибір ширший. Хоча й до регламентованого в'язничного життя можна звикнути, бо ти не мушиш бути там кимось іншим, і не доведеться надягати різні маски. Кожна виправна система із тих, що коли-небудь існували чи існують, покликана завдавати нескінченних страждань засудженим, відбираючи у них будь-які шанси на повернення до звичайного життя. Причетність до скоєння злочину часто буває не доведена. Судовий розгляд кримінальної справи може тривати усього 30-50 хвилин, а обвинувачений часто не має захисника. Невинну людину легко можуть відправити на страту чи ув'язнити на багато років. Що є мірилом справедливості, якою вона має бути, повинні б визначати закони, але, проголошуючи рівність між громадянами, вони насправді трактують особистість як безлике уособлення вчинку. Несуттєво, чи до крадіжки тебе спонукав голод, чи ти неповнолітній, чи дорослий. Звичайно, подекуди це береться до уваги як пом'якшуюча обставина, але й

нині, через століття нелюдських тортур, безглуздої жорстокості, потрапити до рук правоохоронців Західної та Східної півкуль – означає зазнати приниження, образ, фізичного насильства, навіть коли причетність до злочину ще не доведена. З цього боку перебування у в'язниці видається більш стерпним.

Існує три стадії загрози катувань: затримання, слідство і відбування виправного терміну. Жодні міжнародні угоди, жоден закон не втримає державного чиновника чи службовця, який прагне якнайкраще виконати власний обов'язок, що забезпечить йому успішну кар'єру. Жоден злочин не дає права знущатися над людиною, що його скоїла. Це – аморально, бо лежачого не б'ють. Не важливо, чи це буде актом правосуддя, чи декомпенсацією чисіє агресивності, чи просто садизмом.

Побутує хибна думка, ніби покарання має бути болісним, і що це Бог карає за гріхи, а карати він мусить особливо суворо. Так, батько лупцює сина за збитки чи брехню, вважаючи необхідним елементом виховання пострах. Патерналізмом пройнята вся виправна система, навіть у демократичній державі, бо демократія не для паріїв. Катування ніби й засуджуються офіційно, однак це найпростіший спосіб витягти свідчення, навіть неправдиві. Біль – це те, чого не

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ти, бо вони прагнуть тривалої узалеженості від нашої метрополійної еліти.

Але, напевно, варто навести кілька ілюстративних епізодів задля прояснення читачеві генези та морфології великого дійства, досі не афішованої української геополітичної містерії.

У свій «русій проект» ми завжди вкладали максимум зусиль і засобів – від передарованих назв «Русь, рускіє» аж до подальшого заселення українцями та, наголосимо, їхньою примусовою асиміляцією, – задля збереження рускої ідентичності та дотримання ритуалів геополітики. Ми віддавали своїх родаків задля розвою ведмежого краю, знову й знову готуючи їх, зваживши на слабкість культурно-цивілізаційних традицій. Ми витрачали колосальні людські ресурси задля формування рускої національної парадигми.

Метрополійна Україна завдяки своїй ментальній скромності, була вимушена залишатись під гнітом свого топоніма «окраїни-околиці». Під час реалізації «русого проекту» Україна не переобтяжувала свою історичну генезу монополією на ті чи інші скаралії. Все було щиро вкладено у мегапроект. Ми

ніде не зустрічаємо висловів на кшталт того, що «Матушка-Україна» стала на чолі відродження чи порятунку слов'янщини. Наша скромність не потребувала претензійних гасел. Не зустрінемо і натяків, що завдяки провидючим давньоукраїнським шаманам, чия християнська діяльність (1) оракулувалася з київської скарбниці, Росія (у стадії «Московія») могла пізніше претендувати на *третьоримство*. Це детально відстежив у фундаментальній аналітичній праці «*Фінал Третього Риму*» (2) відомий львівський геополітик Роман Кісь.

Ми безперервно офірували нашим східним маргіналам усі найкращі мітологічні приводи до самозвеличення. Україна творила перманентну культурну революцію для Росії, віддаючи останній усі лаври націогенези, та була єдиним рятівним протиставленням рускій духовній неспроможності й неподоланному аутизму. Україна створила рускім силусиленну можливостей постати зрілими богообранцями. Принаймні початково актуалізуватись у перемозі над кочовиками-монголами. Коли галичани потроху визискували завіслянський світ, із реверансами беручи символ визнання – скаральну корону

243

АНТОН
БОРКОВСЬКИЙ
КРАХ «РУСКОГО
ПРОЕКТУ»
УКРАЇНИ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

може уникнути жодна істота, наділена нервовою системою. Кішка, граючись з мишею, гіпнотизує її, і та не відчуває болю. Людина, свідомо завдаючи болю, радіє, коли це приносить результати. Старший поліцейський передає неофітам власний досвід, з якого випливає, що побоями, залякуваннями можна не лише витягти зізнання, а й здобути владу над кимось. Найжорстокіші кати виростають з тих, кого принижували у дитинстві, назавжди позбавивши довіри до людей. Жертви катувань іноді розповідають про пережите, дещо навіть потрапляє у пресу. Але більшість воліють мовчати про те, що відбувається у підвалах слідчих ізоляторів. Тому у громадськості складається враження, ніби зло – абсолютне, прокляття первородного гріха, яке супроводжуватиме людський рід аж до Страшного суду. Людина безсила зупинити це потворне явище і каже своїм дітям: не треба туди потрапляти і залишитися живими і неушкодженими.

Туреччина. 1997 рік. Трьох підлітків 10-12 років затримують за підозрою у крадіжці. У поліційному відділку на них мочаться, примушують лежати на людських екскрементах, гвалтують. Щоб вирвати зізнання, їх б'ють, застосовують електрошок³⁹.

Індія. 1998 рік. Поліція допитує подружжя. Чоловік та жінку підвішують до стелі і б'ють. Дружину роз-

дягають і погрожують згвалтувати. Офіцери поліції кусають її груди і б'ють по геніталіях. У очі голівкові сиплять червоний перець, пронизують голками нігті та язик. Внаслідок катувань він помирає⁴⁰.

Судан. 1999 рік. 11-літня дівчинка заблукала неподалік від Хартума. Її забрали до поліцейського відділення, де один з поліцейських зірвав з неї одяг і згвалтував у присутності трьох інших⁴¹.

Чечня. 2000 рік. «Під час допиту я двічі втрачав свідомість. Коли отямився, вони знову стали прикладати до мого тіла два електричні дроти. Охоронці знайшли у мене в кишені коробочку з таблетками. Я сказав, що це ліки від хвороби серця. Тоді вони почали бити мене по ділянці серця. Вони вдарили туди 'п'ять чи шість разів», – розповідає «Магомет», колишній в'язень Чернокозовського СІЗО⁴².

Чи варто нагадувати, що біль змушує людину сказати усе, що від неї вимагають. Музеї пишаються колекціями старовинних знарядь тортур: щипцями для виривання нігтів, лійками, через які вливали у горло жертви воду, «спанськими чоботами», скриньками, зсередини нашпигованими цвяхами... Кати охоче послуговуються нині підручними засобами: виделками, прасками, обценьками дантиста, бейсбольними битами, паяльними лампами, голками, звичайними

від Святого Отця, – наші достойники на крайньому сході українських земель натхненно здавали все, що могли. Після впровадження Руского проекту (стадія «Московське князівство»), під який були віддані унікальні території, українці наївно відволіклися на впровадження своєї системи цінностей у франко-німецькому керунку. Треба тільки було відвести погляд від розвою московитів, як ті натхненно віддали родичам із просвіченої Монголії всі матеріальні ознаки тодішнього добробуту. Крім стратегічно спаленого при захисті Козельська (назва його багато про що свідчить, наприклад, про його вартість).

Ми дали можливість перемагати, а вони обрали ханський бакшиш. Ми жертовно дозволили олігофренічному піроманові спалити Київ лише задля того, щоби дати змогу розвинути райцентру на гнилих берегах Язуи. І що? – Москву ганебно не захистили перед інспекторським рейдом кількох ескадронів ординських рейтарів.

А всі наші спроби зміцнити серце новопосталої держави, розбудувати інституції відкритого суспільства зустрічались з нерозумінням та небажанням тубільців. Ми всіляко розвивали та підтримували

Новгородський форпост демократії, навіть запросили німецьких консультантів із католицької місії. А замість вдячності – кінний гокей на Чудському озері.

Те саме повторилося в історії з корсиканським романтиком, який ідеально надавався на окультурення. Навіть французьку засвоїв. Ми намагаємося сприяти руським досягнути довгоочікуваної вестернізації, прокладаємо рятівні мости, робимо через австрійків підставний програш під Австерліцем, підмаємо Наполеона ближче, а вони чергового разу здають Москву. Робимо все, щоби підготувати протори російського мислення до Європейського дискурсу, а російські послідовники тактики азійської війни палять своє сакральне серце. І, як зазвичай повелося, тікають до «раніше підготованих укреспрайонів», які, щоправда, міняють довільним чином. Безперечно, вони мали запасний варіант, який нам, на щастя, вдалося заблокувати – спалити всі основні міста перед Уральськими горами, імператорську юрту розкинути за Волгою, розпочати черговий відлік рускомонгольської дружби й активізувати визвольну партизанку під Архангельськом. Коли постала загроза сього, ми мусили терміново зривати постачання

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

дверима для прищемлювання пальців... Цим речам не місце у музеї, але подвійне їх використання свідчить про те, що катування давно вже перестало бути «мистецтвом», втративши урочистість для втаємничених у вміння зумисне завдавати біль.

По суті, людина – вразлива істота. Вона воліє завдати біль сама собі, ніж терпіти його від когось. Їй дуже самотньо на шляху, що веде від затримання до відбуття покарання. Той шлях може бути дуже довгим і дуже коротким. Суспільство, якого не обходить чужий біль, нарікає, що утримування в'язнів обходиться дорого, і ставиться до них, як до людей третього сорту. Але навіть у цьому випадку йому хочеться вдячності і гарантії, що на волі колишні в'язні поводитимуться тихо й покірно. Натомість, цим людям просто немає куди піти, і вони змушені знову й знову чинити нові злочини, щоб бодай грошима повернути собі гідність. Як влучно висловився один фахівець із вправної реабілітації, «будувати більше в'язниці, аби покласти край злочинності, – це ніби створювати більше цвинтарів, щоб подолати смертельну хворобу».

Останніми роками уряди деяких країн з метою зменшення видатків передають в'язниці приватним підприємцям, які зацікавлені у збільшенні кількості в'язнів і тривалості термінів ув'язнення. У США групи

в'язнів під час роботи сковують одним ланцюгом, і так вони перебувають 10-12 годин, часто під палючим сонцем. Іноді їх зупиняють, аби напились води. Туалетом для цілої групи служить відро, але й тоді їх не розковують.

Серед в'язнів найбільша кількість представників різних національних меншин: циганів, африканців, китайців, мексиканців та інших. У стінах приватизованих чи неprivатизованих в'язниць їх чекає справжнє пекло – переповнені камери. Найбільша бразильська тюрма у Сан-Пауло розрахована на 500 в'язнів, тим часом, коли там перебуває 6000. У Росії камери на 28 чоловік вміщують близько сотні. Щоденно у в'язницях в'язні гинуть від рук інших в'язнів та охоронців. За найменший непослух людей жорстоко б'ють, але вони не можуть нікому пожалітися. Досі існує абсолютно дике правило – перечитувати приватні листи ув'язнених, щоб ті, напевно, не спробували розповісти про нелюдське ставлення до себе. Як повідомляє газета «*Нью-Йорк Таймс*», щороку за ґратами ґвалтують понад 290000 осіб. Підраховано, що у в'язницях США на день трапляється близько 6000 випадків статевої наруги. Нічого дивного, зґвалтування – це найпринизливіша помста. Здорові молоді чоловіки повинні перебувати за ґратами багато років.

харчів і теплого одягу Бонапартіві, щоби не відігнати переляканого «непереможного руского стратега і тактика», славного кривого фельдмаршала, аж до Аляски. Себто ми пропонували рускім очолювати процеси, а нам їх замість цього завертали невдячно збоченим чином. Ми фінансуємо ідеальний проект упровадження автентичних європейських цінностей «Наполеон», заощаджуємо гроші імперського уряду колонії, а потім іще за свої кривні маємо фундувати Варшавський конгрес. Ми Росії – повну європеїзацію задурно, апріорно виграшну війну в кишеню, провід над усіма можливими ідеологемами, а хитромудрий кацапський «рятівник», геніяльний Місько Кутузофф здає Москву. Замість створення французьких поселень у Середньому Нечорнозем'ї вимерзлими галлами гатять Березину. І потім то оспівують як феєричний геній рускої зброї. Наші геополітичні ходи підвисають через руйнування продуктивної комбінації. Мало того, скільки було втрачено грошей українських акціонерів на ті всі гопси, скільки ґрантів розкрадено, та ще й якої колосальної шкоди було заподіяно нами ж таки формованій мітологічній свідомості руських. Ми всіляко підтримуємо

руську національну гордість (яких би абсурдно ксенофобських рис вона не набувала), боремося з їхньою меншовартістю, а вони мазохістично самозаперечуються. Ми даємо можливість експлуатувати міт про неможливість захоплення Москви, а її радо або здають або палять.

Україна подарувала можливість підкорити священний Константинополь. Олег протоптав шлях, на пальцях продемонстрував, що до чого і як, розробив усю необхідну методологію, а князі московські ганебно віддали цю нагоду хрестоносним прочанам і, врешті-решт, туркам. Ми постійно пропонували можливості увічнити російську славу, а їх бездарно розбазарювали. І так на кожному кроці – всю свою історію українці дарували сусідам то чорноземі (замість їхньої обробки рускіє починали окупацію Сибірських земель), то європейський вибір (тоді вони починали прорубувати вікно до Європи крізь Китайську браму), то елементарний слов'янський провід (тому побратимів прагли якнайстаранніше винищити). На кожному кроці спостерігається неспроможність використати нашу щедрість і скромність. Ми запрошуємо зі Шкотії консультантів-миротворців

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Подібне відбувається і у жіночих в'язницях. Дітей забирають у матерів і ті, вийшовши на волю, як правило не можуть їх повернути. Особливо, у таких розвинутих країнах, як США, де батьків дуже легко позбавити прав на дитину і де існує справжня манія усунування, радше торгівля дітьми.

Мета будь-якого ув'язнення – зробити усе для того, щоб зламати людину обмеженнями та заборонами, зробити її беззахисною, як дощового черв'яка, якого лопата разом із землею вивертає на денне світло. Якщо людину не можна знищити одразу, її вбивають повільно. На особливо шкідливих виробництвах працюють в'язні, бо інститут рабства офіційно скасований у менш-більш цивілізованих країнах. Такі в'язні помирають упродовж кількох місяців. Людське життя не варте нічого. Суспільство вважає, що хтось мусить працювати на розробці уранових руд і що так дешевше, ніж автоматизувати виробництво.

Держава завжди б'є себе у груди і плаче, яка вона бідна, і тому не має грошей ні для безпритульних, ні для хворих сиріт, ні для нормального харчування ув'язнених. Преса майже не пише про туберкульоз в українських та російських в'язницях. Звичайно, те, що когось катують у міліції, відбиваючи йому нирки, прикладають до тіла розпечений метал, топлять у воді,

позбавляють сну і таке інше, більше вражає, ніж виснажені недоїданням діти у сиротинцях чи хворі на туберкульоз в'язні, яких ніхто не збирається лікувати. Хоча це ті самі тортури і страждання, які є їхнім наслідком, і які неможливо нічим виправдати. Саме існування тих чи інших тортур означає, що у людському суспільстві немає ні ладу, ні любови, ні співчуття, що воно дуже хворе. Спокута провини – це не терпіння, не біль, а дія, за яку можна отримати прощення. Достоевський писав колись про ставлення простого люду до в'язнів, що називав їх «нешасними», подавав копійчки, хліб, на свята ділився їжею зі свого столу. У колонії каторжників селяни та міщани бачили таких самих, як вони, тільки вартих більшого співчуття, людей. Тому не судили нещасних, вважаючи, що лише Бог – єдиний справедливий суддя. Вони тоді не кричали, бо ніхто не змушував їх кричати: «Розіпни Його!» Вони знали, що втрата свободи, дому, рідних уже є достатньою покарою, бо відчували це самі...

Тоталітарна держава унеможливила відкрите співчуття, зводить нанівець довіру людини до людини, а зізнання від болю стає у ній основним методом розкриття злочину. Голод і біль – найпотужніші сили поневолення людини людиною. Через них віддають себе у рабство, зраджують, принижуються, бо пере-

(а-ля Кривоніс) – нам ганебні інтриги. Ми відриваємо від серця царевича Дмитра, який міг врятувати загальний стан справ Московської стадії «Руского проєкту», а на дяку вивертають Сусаніна і несповна розуму Мініна з Пожарським. Ми жертвуємо цвітом козацтва для перемоги ліберальних цінностей шведських гуманістів – нам облудні звинувачення у зраді. Це все одно, що звинувачувати Францію у зраді інтересів Камеруну. Сеньйор апіорі не може зрадити васала, останній лише може неправильно витлумачити дії свого ідейного провідника. Щонайсмішніше, Мазепа з Петром обидва були реалізаторами нашого проєкту вестернізації російських земель, і все йшло добре, доки в Романова не почали проявлятися наслідки в молоді роки почеплених пранців (Luis). Лікування було, на жаль, мало результативним, а останні п'ятнадцять років його правління були позначені важкими наслідками як для руських, так і для всіх їхніх сусідів. Бо на останніх стадіях колишній генеральний менеджер став надто непередбачуваним і тому швидко помер.

Усі намагання прикластися до витворення національного генія на східних кресах України сходи-

ли на пси, бо чудь-меря-весь обирала кумис-гашиш і пельмені. Ми засилаємо місіонерів, а у відповідь метушня старообрядців. Ми бароко, реформацію та унію, а відповіддю – Разін, Пугачов і Аввакум. Ми, напружуючи сили для порятунку Росії, духовно настановляємо хасидів, а вони їм – межу осілости. Ми всляко сприяємо відродженню і розвитку братніх турко-татарів (віддаємо дівчат у сераль, а хлопів у яничари), а нам засилають сербських колоністів-окупантів. Ми позичаємо пророка Шевченка для формування російської духовності, а його невдячно засилають стерегти солончаки дідько-знає-де. Ми – Скворороду, а виявляється, що російський геній потребує актуалізованого втілення в етіопському іммігранті. Ми старанно обробляємо та розбудовуємо Холмщину та Підляшшя, а руські їх роздають як виграші в казино. Ми в критичний постзаколотний момент рятуємо ідеї федералізму, а нам – більшовиків. Ми створюємо заповідну ЗУНР, перехідний варіант до центральноєвропейської демократії, а її віддають під пацифікаційне вдосконалення, згідно з приписами «братньої» любови за Пілсудським. Тобто в усіх починаннях, коли ми бра-

конані, що іншого виходу не існує. Той, хто пройшов через публічний осуд, як би гідно не поведився, як би стійко не терпів моральні та фізичні муки, не зможе бути героєм в очах народу, бо це, власне, не народ, а юрба, паралізована страхом. Співучасниця злочину – що, крім сорому вона може відчувати? Та й то потай, бо уста її кричать: «Розіпни Його!»

Доки у світі існують страти і тортури, ми маємо відчувати сором, але не приховувати його і не повторювати чужі слова. Лише гідність та сумління зможуть врятувати нас і інших від рабства. Колись нереальними вважались основні людські права, а нині нереальною вважається лише їх повна реалізація. Коли уважно глянеш в очі дитини, змушеної жити у вбогому сиротинці, чи очі в'язня, який вмирає від туберкульозу, у них ще жевріє надія, що хтось допоможе їм, всупереч законам і дійсності. Чи ми питали себе, чому вони повинні страждати, а якщо й питаємо, то чим можемо допомогти? Нас не пускають туди за ґрати. Ні винному, ні невинному не можна завдавати болю. Наше безсилля змушує здригатись і відвертати очі від страшної правди. У нас немає надії. Коли ми станемо зовсім слабкими, безпомічними, беззахисними, як вони, надія з'явиться, і ми більше не будемо співучасниками приниження і насильства.

Кожен з нас може стати жертвою. Будь-де – удома, на вулиці, у відділку поліції, під час війни... Усе залежить від нашої поведінки, окрім тих випадків, коли ми маємо справу з бездушною машиною. Коли людина мириться з електрошоком у психічних лікарнях і у руках катів, з електричним стільцем і розстрільною командою, яка за лічені секунди перетворює живе тіло у криваве місиво, що не тримається купи, коли людям відрубують руки і ноги, закопують живцем, скидають з кручі і розпинають на хресті, – чомусь кожен думає, що саме його це обмине. Але настає день, коли твоє похололо від страху тіло замикають за неприступними глухими дверима, і ти стаєш перед вибором – зламатись зараз чи потім. Коли ви потрапляєте до рук ката, який палко любить людство і діє задля загального блага, ваші благання не пом'якшать його серця. Свідомий святости своєї справи, він намагатиметься очистити боєм вашу грішну душу. І щоб його любов не згасала, не притрушувалась попелом буденности, він вигадуватиме щось особливе, консультуючись з лікарями, психіатрами, винахідниками, які допоможуть відшукати для найвишуканіших катувань найвразливіші місця.

«...Так, якщо суддя хоче довідатись, чи наділена відьма чаклунською впертістю щодо приховування

ли на себе найважчий тягар, рускіє псували все, що могли, а може, навіть і більше.

Під час десяти років перехідного періоду Росії 1991-2001 ми пішли для неї на колосальні поступки в усіх галузях суспільно-економічного буття. Усвідомлюючи, що після виведення наших управлінських ресурсів зникне тринітарна взаємна опозиція ідеологічних конкурентів – США, Совецького Союзу та Китаю, а мешканці так званої «Rassijskaj Federacii» опиняться в колапсі повної розгубленості через умови нового економіко-політичного ладу (3). Тому для запобігання зникнення нашої ресурсної потуги (якою є Росія) з неминучим повним дефолтом за нашими ж векселями, очевидними чи неафішованими, ми пішли на свідомі жертви. Ми віддали більше, ніж усе, для сприяння стабільності російського соціуму, потрошки скеровуючи культурологів-добровольців на Кавказ (4).

Ми створили всі умови задля російського економічного дива за український рахунок, а вони розкуйовджують рештки системи. Ми всіляко плакаємо абшепонятне есперанто, а нам дорікають вивченням нашого «етнічного суржикю». Ми знімаємо серіа-

ли та роздаємо грошенята московським безробітним політтехнологам, які не можуть відпрацювати і квитків додому. Ми навіть у свої Президенти обираємо хлопа з етнічно рускою дружиною. На кожному кроці ми йдемо на жертви і поступки в надії витягнути заповідану сізифову каменюку на гору. І що? Вона, триклята, паде нам на голови.

Отже, мало того, що ми дали життя й усіляко підтримували міт про наявність такої окремої величини, як Росія, то ми його ще мусили підтримувати за свій рахунок. Не лише несли хворобливого карлика на раменах своєї історії, та ще й годували його своєю печінкою. Складається враження, що історична місія українців – дбати про розвиток північних народів шляхом угноєння їхніх пасовиськ своїми тілами. Ми створюємо киевомогилянські академії, щоби потім гичка від ягелю на костях студіозусів виростала вищою за Святу Софію. Ми плакаємо Кирила та Методія і вчимо грамоти сусідів, аби нам потім удосконаливали правопис шляхом спрощення.

І потроху в Українській Раді директорів і генеральних регіональних керуючих визрівало розуміння, що прийшла пора дати волю вічно лаптеносному

247

АНТОН
БОРКОВСЬКИЙ
КРАХ «РУСКОГО
ПРОЕКТУ»
УКРАЇНИ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

правди, нехай дослідить, чи може вона плакати, коли перебуває на допиті чи тортурах. На думку знаючих людей і на основі особистого досвіду, відсутність сліз безпосередньо вказує на чаклунські властивості.

... Вона буде видавати плаксиві звуки, намагатиметься намастити щоки і очі слиною, вдаючи, ніби плаче. Оточуючі повинні уважно спостерігати за нею. Щоб викликати у неї правдиві сльози, якщо вона невинна, суддя або пресвітер повинен покласти руку й промовити: «Я заклинаю тебе найгіршими сльозами, пролитими нашим Спасителем і Господом Ісусом Христом на хресті задля врятування світу. Я закликаю тебе найгарячішими сльозами преславної Діви, Його Матері, пролитими нею над Його ранами вечірньою годиною, а також і всіма слізьми, пролитими тут, на Землі, всіма святими і обранцями божими, очі яких Бог витер тепер від кожної сльози для того, щоб ти, наскільки ти невинна, пролила сльози. Якщо ж ти винна, то сліз не лий. Во ім'я Отця і Сина, і Святого Духа. Амінь»⁴³.

У цій знаменитій книзі середньовіччя, що зветься «Молот відьом», даються рекомендації судді-катові. Той повинен переконати жертву, що її зізнання допоможуть уникнути страти, і що тортури – не що інше, як боротьба з дияволом, намагання вигнати його з

тіла відьми, чаклуна чи еретика. Суд з його протоколами тортур, які проводяться у присутності свідків та священників, виглядає, як щось справедливе й необхідне. Кожен з нас віддав би перевагу смерті перед тортурами, якби у нього відібрали останню надію. Втім, бувають люди, яких колись називали закоренілими грішниками, а нині затятими злочинцями, які не дають себе надурити. Вони нізачо не зізнаються і витерплять будь-який біль, байдуже, чи до цього їх спонукає віра, кодекс чести, патріотизм чи власна невинність. Хитросплетіння слів, до яких вдавались кати, завше мали на меті або добро, або свідому облуду, під якими криється зневага до людини. *То чи дійсно ангел був ангелом?*

У «120 днях Содому» маркіз де Сад устами князя обіцяє гурту жінок та дітлахів, що вони не помруть, хоча насправді їм усім доведеться загинути в кривавих сексуальних оргіях. Така брехня застосовується до беззахисних. Жінка мусить свідчити проти чоловіка, щоб врятувати дітей. Чоловік зізнається, щоб дружину не згвалтували на його очах. Зізнання під тортурами не рятує. Особа, що вижила, рано чи пізно буде свідчити проти ката. Від смерті її може врятувати лише потьмарений розум. Тоді їй ніхто не повірить.

Нацисти вели єврейських жінок та дітей у газові

народові. Ми ніц не в змозі сприяти місії його окультурення. Ми його тягнемо до Європи, а він мусть неодмінно туди входити разом із півтора мільярдною громадою китайських поступовців. Ми програли з чистим сумлінням, бо зробили все, і навіть більше. «Рускій проєкт» Україні постає суцільним способом поразки. Треба визнати, що всі колосальні спроби порятувати цей проєкт слугували лише звеличенню харитативного подвигу українців. Себто ми себе закарбували у віках як найжертвовніша потуга, що шляхом самозаперечення просувала свій артефакт – Росію. Наша безкорисливість була би гідна наслідування і самарянами. Ми навіть витіснили свою національну ідентичність на манівці новопосталої «рускої соборности і софійности».

Після проведення десятилітнього експерименту, своєрідного випробувального терміну на зрілість, стало зрозумілим, що без допомоги з боку України становлення Росії неможливе. Ані виграти жодної воєнної кампанії, ані створити конкурентноспроможного майнезу чи авта. Але, дослідивши суспільні настрої в Україні, стало зрозуміло, що момент лікування російського тіла коштом українських платників

податків давно минув. Усе, що змогла вициганити російська влада, то це відіслати до Києва по консультації та вказівки колишнього російського прем'єра гаспадіна Черномирдіна. Ця людина, якій планували доручити керівництво (президентуру) Росією, виявилася багатомовною здібношою. Тому їй було запропоновано піти на підвищення – очолити архіважливий консультативний центр (для прикриття – дипломатичне уповноважене представництво) в Україні. Внаслідок того, що у світі точиться боротьба за ринки російських копалин, було вирішено перенести резиденцію російського керівництва до Києва для надання порад та роз'яснень з приводу наріжних питань. Оскільки довіряти системам навіть кодового зв'язку небезпечно, до того ж Американські Штати виявились мстивими, – згадаймо, що їхньою відповіддю на веселу атракцію з пані Левінські були трагічні події зі зниклим журналістом. До того ж безпосереднє спілкування з чільними представниками Української Ради директорів, членами Римського Клубу, надзвичайно підвищувало продуктивність діяльності російської місії. Безперечним досягненням російської дипломатії було отримання дозволу на

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

камери, наче до лазні. Ті до останньої хвили не знали, що їх обдурено. Як пише Станіслав Лем у есе «Провокація», ніхто особливо не замислювався, чому гітлерівці змушували роздягатись безпомічних в'язнів навіть із паперових мішків, тоді як партизанів і полонених розстрілювали в одязі. Письменник порівнює цей акт з кічовим Страшним Судом, перед яким усі постануть нагими, такими, якими прийшли на цей світ. Геноцид – це була наче екзекуція Бога, хоча самі виконавці не могли цього усвідомити. Кривавий кіч мав заповнити пустку, що утворилася від убивства тисяч невинних.

Розповідають, що у концтаборах матері відрікалися від власних дітей, бо лише бездітні жінки могли вижити. Убивали і тих, і тих. Матерів карали за відступ від материнства, що є найбільшим злочином в очах Всесвіту.

У сталінській імперії діти мали зректися батьків привселюдно, щоб уникнути їхньої долі й не стати мертвими за життя. Ці моральні тортури навечно калічили душу: людина не могла більше бути нейтральною, бо відрікалась від роду і поставала перед суспільством нагою, якою з'явилась уперше на світ, перекотиполем, рослиною, яку жене вітер по степу. Таким чином здійснювався ще один акт вбивства особисто-

сти, яка втрачала рід, віру, вимовивши слова, що були ретельно занесені до протоколу. У сучасному світі усі ритуали мають за мету зняття напруги. Автоапологія, ризикує це Станіслав Лем. Ніхто, ні Сталін, ні Мао, ні Гітлер, ні Піночет, ніколи не говорили, що ненавидять власні народи. Вони намагались зробити їх гідними примарних ідеалів, у які самі не вірили. Як людство житиме далі, чи поступово відмовиться від усіх ідей, крім ідеї особистого добробуту, чим дорікають західній цивілізації ісламські фундаменталісти? Чи спадуть врешті покрови лицемірства і на сцені людського існування замість перекрученої й постарілої християнської церкви з'являться фанати чистого Зла, слуги Сатани? Усе це колись було і нічого не навчило. Школа, де вчителі, щоб не нудитись самим і не знуджувати учнів, вдаються до різних трюків, а поза стінами школи ніщо їх не обходить, – це теж було.

«Очима серця», як назвав книгу про те, як вижити у концтаборі, Бруно Беттельгайм, а не «очима згори», мабути, слід дивитися на наш світ, у якому існує найбільша невіршена проблема – проблема страждань. Її можна вирішити дуже просто, що не означає – легко: не завдавати страждань близьким і далеким. Зупинити ситуацію, в якій по черзі стаєш то ка- том, то жертвою, бо тортури – це крайній вияв на-

ГАЛИНА ПАГУТЯК
ЖОРСТОКІСТЬ
ІСНУВАННЯ

проголошення 2002-го роком України, щоправда, на цій підставі просили дозволу впровадити другу державною мовою федерації українську (це питання поки що розглядає Національна Консалтингова Рада Всесвітнього Українства). Завдяки проявленій лояльності в комплексі перемовин було ухвалено підвищити статус посланника – врученням йому козацьких регалій (5). Що й відбулося на Хортиці.

Ми не створили Росії найголовнішого – національної ідеї. Головним моментом убезпечення нашого проєкту в разі можливих форс-мажорних обставин якраз і була наявна поліетнічність Росії та неможливість нав'язувати решті народів-членів федерації лише російського взірця культури. Бо Росія вирізнялася позірною культурною слабкістю і послабленим псевдослов'янським етносом, кращі людські кадри якого ми перекидали для окультурення та підготовки до сприйняття європейських цінностей на схід і південь Української республіки (в совєцькій стадії). Водночас ми накопичували резерви європеїдного населення. А спекатись надлишку дешевої робочої сили з економічно нерозвинутих країн, від якого потерпає Європа, ми вирішили од-

ним геніальним і тому простим ходом. Тямущі економісти підтверджують, що період із кінця вісімдесятих до початку нового тисячоліття, позначений економічними лихами та загальною нестабільністю в пост-совєцькому просторі, утримувався таки штучними методами. Справді, ми витратили масу зусиль задля гальмування налагодження соціо-економічної ситуації. Проте ми зберегли території та громадянський спокій. Ми штучно дозволили збуритись хвилі злочинності й експортували її на Захід. Наші маніпульовані бандити були найкращою антирекламою українських земель, і дозволили дотримуватись необхідної політики щодо різного штибу емігрантів, поселенців та заробітчан. Ми зуміли так перестрашити пересічних європейців, що могли б у цьому позмагатись з албанцями. Європа, з острахом сприймаючи наших у себе, дуже обережненько інтегрувалась сюди. Ми, не вживаючи жодних адміністративних заборон, не постали драконівською державою і водночас змогли налякати армаду безробітних і тих, що прагнули легкої наживи в зоні нашого впливу.

Після завершення російського проєкту настала пора оголосити новий курс, спрямований на удос-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

сильства. Їх помічають лише тоді, коли вони є самоціллю, і тоді ж засуджують. Але вогонь, призначений для спалення, спочатку гріє. Кажуть, що цей світ не може бути нічим іншим, аніж світом страждань. Однак серце ніколи не змириться з кривдою, і це допомагає жити. Хай це буде навіть маленьке серце дитини.

КОЛО СЬОМЕ: СЕРЕД ЧУЖИХ

Година була сіра, сутінки. Матвій погано бачив обличчя незнайомця. Пізніше йому здалось, що обличчя було блідим, а великі очі дивились страдницьки і сумно (...) Можливо, це також був нічний волоцюга, який-небудь нещасливцев, котрому, певно, не пощастило цього дня, або не щастило уже багато днів, і тепер не було й кількох центів, аби заплатити за нічліг. Можливо, це був теж чоловік без язика, який-небудь бідолаха італієць, із тих, що йдуть сюди цілими отарами зі своєї благословенної країни, бідні, темні, як і наші, і з такою ж тугою за покинутою батьківщиною, за ріднею з бідною, під рідним небом... Один з безробітних, викинутих цим величезним потоком, який лише не-надовго затих, там, на тому боці, де поставали ці кам'яні вавилонські вежі, і заграва вогнів тихо жев-

ріла, наче й вона засинала перед світанком. Можливо, і цього чоловіка гризла туга; може бути, його уже не носили ноги; може бути, серце його уже переповнилось тугою самотності; може бути, його просто мучив голод, і він був би радий шматку хліба, яким міг би поділитися з ним Лозинський. Може бути, він міг би вказати лозищанину який-небудь вихід...

Може бути... Мало що може бути! Може бути, ці двоє людей знайшли би один в одному брата до кінця життя, якби обмінялись кількома братськими словами цієї теплої, похмурої, тихої і печальної ночі на чужині...

Але чоловік без язика ворухнувся на землі так, як недавно ворухнувся йому назустріч вовк у своїй клітці... Він підняв голову з ворожнечею в душі, і четверо людських очей зустрілись з виразом недовіри й переляку...

Володимир Короленко, «Без язика» (1895)

Найуніверсальніший поділ, який вигадали люди щодо себе самих, – це поділ на своїх та чужих, що, власне, й породило явище, назване дуже поважно – дискримінація. Той філософ, котрий запевнив, ніби ніщо людське йому не чуже, певно, теж когось лю-

коналення Європейської спільноти, яка, безперечно, досягла значних успіхів, що, однак, не вражають при порівнянні з державами Північної Америки. Європа, що завжди болюче ставилась до національної самоідентифікації, зараз потерпає від загрози перетворення на афро-азійський субкультуральний полігон. Європейські країни потребують термінового поповнення ресурсів працездатного населення, оскільки демографічна ситуація насправді загрозлива. При нараді з представниками українського консорціуму була висунута пропозиція дозволити українським робітникам працювати на Європейському ринку праці без обмежень. Ця пропозиція поки що нами заморожена через явну загрозу відтоку дбайливо збираного людського ресурсу. Статус першокласного тягла при розбудові європейської співдружності – це не може влаштувати тих, хто дбайливо зберігав те, що в Європі якраз відсутнє. Ми будемо торгуватись. Чомусь виникає хибне враження, що Україна про те лише і мріє, щоби розвинути підстаркувату цивілізацію. Ми вестимемо паритетні домовленості, наприклад, нам сприяють перевести наші активи та пасиви зі стадії заморожено-

недіючих до рівня повноцінного європейського еквіваленту. Увести українську економіку з пільговим режимом до співдружності за рахунок останньої. Працьовитість африканських хлопців відома в усіх країнах, де вони зараз байдикують на соціалі, час від часу відстрілюючи одне одного через наркотогровельні непорозуміння. Тому Європі необхідне влиття тих, хто протягом сотень років плекав генетичний потяг до праці. Залучення східноєвропейських (читай центральноєвропейських) держав лише частково вирішує стратегічне питання про людський резерв.

Можна нашвидкуруч нагодувати м'ясом лише голландських корів усю Азію чи Росію, та це не порятує від сказу. В Європі назріває системна криза, яка вже не вирішується в межах однієї технологічної парадигми. Азія чи Північні Штати розвиваються набагато швидшими темпами, ніж спільноєвропейська альтернатива. Нарощування технологічного темпу не означає якіснішого націотворчого прогресу. Можна продукувати кубічні кілометри недозрілого м'яса вирощених на штучних гормонах курчаток, а потім дивуватись з причин сракатости ожирілих американок (б). Себто якісна їжа дуже

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

бив, а когось – ні. Християнство вчить, що усі люди рівні й рідні між собою, але знайти тих, хто б дотримувався цього на практиці, надзвичайно важко, бо принцип рівності погано узгоджується з відразою до гріха. Коли людей щось зближує, вони стають уважнішими й терпимішими одне до одного. Але уся відчутна людська маса на нашій планеті давно виокремилася з-поміж інших живих істот, відмовивши їм у праві відчувати й мислити. Мені здається, що ця одноманітність, по суті, породила поділ людей на більш і менш вартісних, поставила між ними такі стіни, яких ніхто не годен розвалити. Хоча, для того, щоб цих стін не було, досить увянути, що вони просто ілюзія. Але хіба ми знаємо, що робитимемо без цих стін?

Найстрашнішим сном людства залишаються дві символічні постаті – Каїн та Агасфер, що у безмежній самотності мандрують світом, іноді повертаючись знову на те саме місце. Так їх покарано за те, що вони вчинили: зраду звичаїв людського племені. Врешті, кожна людина прагне до нас, зупинитись і прийняти з рук Смерти чашу з напоєм, який обіцяє спокійний сон, в оточенні *своїх*. І зупинившись там, де їй до вподоби, у землі обітованій, не там, звідки її може зірвати вітер, а врісши в неї корінням, вона прищипить себе до дому, до близьких, до майна і буде ними дорожити.

Праведник Йов – це теж жадливий сон людства, бо, втративши майно, рідну і дім, людина ніби губить усі людські якості. Випадає зі свого племені і стає чужою; не знає, чи прийме її хтось до себе з тих, кого вона раніше зневажала, або просто не помічала у власних турботах. Коли Бог зникає, не вмирає, бо смерть змушує ще довго оплакувати того, хто відійшов назавжди, тоді устократ важче. Бог, дітьми якого ми себе вважаємо, все-таки об'єднує і є гарантом нашої безпеки. Тих, хто ще чимось володіє, опановує страх опинитися на місці тих, хто усе втратив, і вони зачиняють двері на засув, вмикають голосно музику, щоб не чути благання. Це для їхнього захисту існують закони, які прив'язують людей до певного простору. Це – ті стіни, які не існують насправді. Перейти через них важко, але ще важче вижити серед чужих.

... Під час Другої Світової війни теплохід з євреями-втікачами із фашистської Німеччини плавав уздовж північних берегів Європи, але жодна країна не надала їм притулку. Коли нарешті одна дозволила зійти на берег, то, побоюючись за власну безпеку, згодом видала утікачів німецьким властям. 800 людей було замучено до смерті.

Ця історія нагадує притчу і, мабуть, є нею, бо людське сумління і співчуття завжди з'являються чомусь

дорога, а прохарчуватись ерзац-продуктами – справа нехитра, проте небезпечна. І це вже не є питанням виключно технологічним. Ми створили єдину прийнятну для порятунку в умовах глобалізації екосистему та систему суспільного регулювання. Було зроблено все, щоби зробити українців найздоровішою нацією у світі. Аж тут на тобі – Чорнобильська катастрофа (7).

Українська модель демократії вже повністю запозичена Ізраїлем, яким успішно впроваджується на території Палестини, її впроваджують на практиці Американські науковці зі Збройних сил в Афганістані й Іраку. Українське громадянське суспільство має всі підстави ввійти до анналів світової політології як взірць суспільства з формуванням підсвідомого розуміння юридичних наслідків у всіх без винятку своїх громадян (перевірка, арешт, конфіскація, тюрма чи підозріла смерть). І це за умови незнання законодавчої конкретики як представниками всіх ланок влади, так і пересічними громадянами. Чуття закону піднеслося до *інстинктивного* щабля. Але не будемо надто вихвалити себе та перебільшувати заслуги нашої ментальності.

Сучасна ситуація взаємин Росії та України характерна черговим, дещо комічним наповненням. Тоді як український капітал спрямовано на розвиток технологій (літакобудування, танкобудування, електронно-обчислювальних систем тощо), відповідно, звільнилося місце на вітчизняних менш перспективних ділянках. На їхній розвиток і йдуть російські гроші. На перший погляд, це виглядає як до певної міри викуповування галузевих секторів української економіки. Але навіть при поверховій аналізі стає зрозумілим, що це йде останній лише на користь. Оскільки вивільняє українські фінанси для вливання в систему західного господарювання. Водночас ми заробляємо на цьому та ще й маємо можливість давати кваліфіковану освіту українському персоналові.

Отже, поки ми переорієнтуємо свої потужності на проєкт «посилення Європи» колишній проєкт продовжує лапати нашу тінь. Ми прагнемо пристосувати його до умов нового світу, а він повторює майже один до одного свої помилки 1914 року (8). Але є надія, що колись він, подолавши свій комплекс меншовартості, стане гідним вкладених у його розвиток українських зусиль.

251

АНТОН
БОРКОВСЬКИЙ
КРАХ «РУСКОГО
ПРОЄКТУ»
УКРАЇНИ

запізно. Ця історія повторюватиметься знову і знову, доки людина не перестане розділяти інших людей на своїх та чужих. Теперішні німецькі громадяни допомагають владі ловити нелегальних мігрантів, вважаючи це своїм священним обов'язком, бо Німеччина – тільки для німців, Англія – для англійців, а Франція – для французів. Коли одна країна процвітає, а поруч інша країна конає у злиднях, багатий сусід боїтиметься бідного. У давні часи були люди, які усе своє добро роздавали бідним, щоб звільнитись від докорів сумління. Зараз, коли людство нарешті зрозуміло, що без гуманності йому не вижити, таких осіб вважають божевільними. Зрештою, їх просто більше не існує. Душа не бажає вслухатися в себе і прислухатися до потреб інших людей. Соціалізм і капіталізм замінили поняттям справедливості любов до ближнього і милосердя. Те, що можна продати, – продається, те, що можна купити, – купується. Усі інші речі не мають жодної вартості. Найлегше обкрадати бідних, бо вони беззахисні. Щораз більше розумних людей вважають гроші єдиною силою, яка може змінити світ. Гроші є тим богом, від якого застерігали ще у Біблії, мовляв, треба поклонятися Богові, а не Мамоні (символ грошей). Кожна релігія, по суті, починає з прагнення розкрити духовну потенцію людини, а закінчує ідолопо-

клонством. Ідоли завжди багато обіцяють, тому приватна вигода ставиться вище за страждання тих, хто не зумів набути статків, чи не вберіг, тому їх можна лише купити як дешеву робочу силу, тобто, як річ, відкинувши малих дітей, калік та старих. Вирішити проблему страждань можна, лише відмовившись від стереотипів поведінки, зійшовши з хибного, чорного шляху, на який людство ступило ще на зорі цивілізації, що її створило, власне, для захисту власного майна.

Численні програми допомоги «чужим» не порятовують світ від голоду, війни та насильства, вони є радше запізним виявом сумління. Правда, краще вчасна допомога, яка врятує бодай одне життя, ніж тотальна байдужість. Сумління не владиві, не запрограмоване у ній. Державні структури заражені вірусом самознищення, який у разі розвитку хвороби виявляється в обмеженні свободи окремого громадянина та геноциді власного народу. Вилучаються люди, які потенційно загрожують владі: злочинці, неповносправні, етнічні меншини, втікачі з інших країн... Усе робиться згідно до закону, або близько того. Громадян намагаються переконати, що гроші з їхніх кишень йдуть на утримання ледарів та нероб, а кому це до вподоби? Держава влізть у найінтимніший світ

Посилання та зауваження:

1. Треба зазначити, що ліберальні українці відхилили перспективну пропозицію хозарів (підключись про передбачуваний ксенофобський стрижень національної гордості планованих «руських») сакралізувати схід крізь призму юдейського ножа для обрізання. Уявіть собі обрізаних руских борців із жидами та масонами в чорних сорочках і бородатих московитів у ярмулках в обстоюванні ідеї соборного єднання всіх обрізаних слов'ян. Чи погроми з радісними вересками: «Бей попов, спасай Расею». Щоправда, це мало місце при переході проєкту Росія до стадії «Советський Союз». Проте не з нашої вини. Отже, хозарські подарунки відхилили, підключись виключно про амбіції аборигенів-реалізаторів проєкту. Замість пейсів – бороди, нам не шкода.
2. Кісь Р. Фінал Третього Риму: Російська месіянська ідея на зламі тисячоліть. Львів: Місіонер. – 1998.
3. Ось що пише з приводу планів включення залишків постсовєцької системи до світових структур такий авторитетний німецький дослідник Ана-

- літичного центру Шиллер-Інституту, як Міхель Лібіг: «у 1989 році з'явився новий історичний шанс політичного співробітництва й економічного розвитку в континентальній Європі та Євразії. Ліндон Ляруш розробив концепцію «загальноєвропейського економічного будівництва від Атлантики до Уралу» з використанням промислового потенціалу виробничого трикутника: Париж, Берлін, Відень. Зосередившись здебільшого на великих проєктах розвитку інфраструктури і високих технологій Третьої промислової революції, східноєвропейський економічний простір треба було широко модернізувати. Цей економіко-стратегічний пакет у період між 1989 і 1992 переріг у концепцію моста між євразійськими країнами, тобто у програму економічного й інфраструктурного розвитку всієї Євразії». Цит. за: Лібіг М. Стратегічний контекст сучасного іррегулярного ведення воєн // І. – Ч. 25.
4. Участь УНА-УНСО в Кавказьких подіях була спершу спрямована на дотримання стабільності в регіоні, оскільки завдяки недолугій політиці свого уряду Росія могла перетворитися на па-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

почуттів, апелюючи до розсудливості й поміркованості. Ксенофобія – це найкраще зняряддя нищення людини. Внаслідок її дії повинна залишитися певна частина людей, яку згодом теж можна буде розділити. Цілісність нації – це її розвиток, відкритість усьому новому, а не ксенофобське вихваляння своєю винятковістю і страх перед іншими народами. Любов до рідного краю – це любов *освіченого серця*, яке воліє бачити у власній господі друзів, а не ворогів.

Нині у світі 50 мільйонів людей втратили батьківщину. Більшість серед них – діти та молодь. Додаймо сюди ув'язнених, репресованих, безпритульних, жебраків, переслідуваних, покинутих батьками дітей, психічно хворих... Це все – чужі. У них немає захисту, дому, засобів для існування. Багато хто тішився б, якби вони щезли в один день, знявши проблему сумління. Але через певний час з'явилися би інші, такі самі, бо усе людство хворе на смертельну хворобу самознищення. Доки воно діятиме за законами механіки, доти його існування буде позначене жорстокістю.

Із одного боку існують потужні організації, які рятують мільйонні маси втікачів від голодної смерті, а з іншого – не робиться нічого, аби залагодити конфлікти, що викликають рух біженців. У Сомалі, Анголі, Афганістані, Сьєрра-Леоне та багатьох інших країнах

упродовж десятиріч тривають громадянські війни, а зняряддя для вбивств та тортур їм постачають країни, котрі хочуть покращити своє економічне становище. В Афганістані за двадцять з лишком років знищено зрошувальні системи, мости, а земля нашпигована мінами. Щоб вижити, селяни вирощують наркотичну сировину. Ніхто не певен, чи посіяне вдасться зібрати і продати, щоб нагодувати родину. Як, зрештою, у давні часи... Немає такої країни, де б за всю історію коні не витолочували збіжжя, а вояки не виносили усе добро з хати. Цьому, здається, не буде кінця: зброя, що має поставити невинних людей на коліна.

Хтось сказав: біженці – це такі самі люди, як ми, тільки вони бояться. Не за майно, бо у них його немає, а за майбутнє. Безконечні потоки людей з нехитрим скарбом бредуть світовими дорогами у пошуках притулку. Чимало залишається, не витримавши, на узбіччі. Це, здебільшого, жінки та діти. Ми вмикаємо телевізор і бачимо ситих діточок з типової американської родини, які вирішують, йти їм на вечірку, чи ні, підлітків, що не можуть дочекатися, коли їм подарують на 16-річчя машину, кімнати, до стелі завалені іграшками, якими ніхто не бавиться... Ситість призводить до байдужості. Десь у пустелі мати заборнує у пісок висхле

лаючи палату божевільних у туберкульозному диспансері, де хворі, розбігаючись містом, розносять смертельні бацили. Тому хлопці з УНСО, загостривши, мали локалізувати критичну ситуацію.

На Кавказі мала вибухнути війна, яку рускіє мали вигравати. Були докладені титанічні зусилля, спрямовані на збереження територіальної цілісності ресурсної бази України. Пророблявся варіант із Татарстаном, але радше за все ту війну геніяльні рускі полкофлотоводці прогоцали би. Тому зупинилися на маленькій Ічкерії. Завдяки лобюванню інтересів генерала Дудаєва в Республіці залишилася величезна колекція різноманітної зброї, навіть літаки. Водночас вигідно розташована Ічкерія була надто ласим шматком для початківців-олігархів оточення Єльцина. Війна була неминуча. Усім відомі особливості ведення рускіми війни – нагромаджувати трупи виключно власних солдатів і погвалтованих ними ж дівчат. А виграшної битви подарувати для мас-медіа не могли. Роздмухування слави захоплення Бамута смішить людей тямущих. Ось як це оцінив прогресивний ук-

раїнський культуролог, етнограф, екс-провідник УНА-УНСО Д.Корчинський у бесіді з О.Чаленком, журналістом Part.org.ua: «Кількість сил із російського боку, задіяна у війні, абсолютно неадекватна їхнім успіхам. Необхідно уявляти географію Чечні. Пересічне середнє місто Грозний менше, ніж обласне місто в Україні, менше, аніж Біла Церква. Уявіть собі, що Білу Церкву оточують тиждень, два тижні, місяць, два, всією цією масою військ. Тобто вся ця руска неефективність, невдачі подаються всім як друга Куликівська битва. З цього можна зробити висновок, якщо до того ж екстраполювати нинішні події в Чечні на ті історичні, що, радше всього під час Куликівської битви руским протистояло всього 15 татар. І до того ж, уся ця війна йде з перемінним успіхом. Вона настільки неефективна і так жалюгідна з російського боку, що це може лише мене надихати. Тому, що рускій мобілізаційний ресурс уже майже вичерпано. 2 млн. збройних сил Росії та менш ніж 500 тис. населення Чечні. Тобто рускіє воюють нездало, публіка жалюгідна, кількість жертв усьє час збільшується з їхнього боку, і це свідчить,

253

АНТОН
БОРКОВСЬКИЙ
КРАХ «РУСКОГО
ПРОЕКТУ»
УКРАЇНИ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

тіло померлої від виснаження дитини, й поспішає далі, щоб не відстати від колони. Голод призводить до отупіння.

Однак ті, хто чимось володіє, бояться з ним розлучитись. Є діти, котрі ніколи не мали іграшок. Але ми не побачимо їх ні по телевізору, ні в кіно, бо голодні діти, сироти, згвалтовані матері не є товаром. Вони чужі комерції, бо можуть злякати потенційних клієнтів, для більшості яких шальки терезів схиляються на бік власного самопочуття, а не чужих страждань

Можна відбудувати дім і засіяти поле, коли закінчиться війна. Це – велике щастя. Але ось уже виросло нове покоління, яке не вміє ні читати, ні писати, але знає, як розібрати і скласти гвинтівку. Тому не питайте, чому люди покидають свою батьківщину. Подумайте, що б ви вчинили на їхньому місці. Заплющіть очі й уявіть, що ви кілька років живете у наметі, в таборі біженців, цілком залежні від гуманітарної допомоги, через що почуваете себе нікчемним, бо не можете працювати на себе. Це – місце, де не можна побути наодинці, де від надмірного скупчення людей вибухають хвороби і насильство. Для того, хто пережив жахіття війни, спочатку це життя здається раєм, бо у нього відмерли всі потреби, окрім основних. Але притулок – це не Дім. Тут вам при кожній

нагоді дають зрозуміти, що ви не можете вимагати нічого більшого: ні щирости, ні співчуття... Бо ви живе-те на утриманні.

Або уявіть собі, що ви опиняєтесь у чужій країні, не знаючи мови. Вам хочеться розповісти про себе, і щоб вам повірили, але ніхто не розуміє вашої мови. Чиновники змушують чекати роками на рішення: вигнати вас (депортувати), чи залишити тут, де ніхто вам не радий. Вас можуть побити, зганьбити, навіть убити, бо ви – чужинець.

Колись на світі існували місця, куди можна було схватись і перебути лихі часи, де ніхто не влаштовував допитів, а просто ставилася їжа на стіл. Це був священний звичай, а нині гостинність у нас розуміють як двосторонню угоду: ти – мені, я – тобі. Лише найзнедоленіші виявляють безкорисливу гостинність. Мандрівники ніколи не просились на нічліг до багатих хоромів, йшли просто до хатини на краю села. Право недоторканности житла нині дає змогу викликати поліцію. Нас привчають до думки, що усі нормальні люди працюють з дев'ятої до шостої, а не вештаються поночі, і що кожен незнайомиць – потенційний ворог. Коли ми увімкнемо телевізор, то обов'язково побачимо сюжет, як через підвальне вікно у респектабельний будинок прокрадається убивця, а без-

що насправді можна ефективно протистояти бюрократичній машині і в війні, і в мирний час. А генерал Шаманов? Я прочитав у журналі «Медведь», що це видатний полководець. Він узяв Бамут практично безкровно... Він – ніхто. Де він проявив ці свої таланти полководця? Нема жодного істотного успіху. Розумієте, що таке Бамут? 15 дворів. І це за такої необмеженості ресурсів. До того ж, вони використовують набої, які за потужністю вже можна зіставляти з ядерними. Вакуумна бомба – це дійсно страшно. Зрештою, найнеприємніші пережиття, можливі для людини – це авіабомбардування. Все, що може бути найгіршого у житті – це авіабомбардування. А коли це роблять вакуумними бомбами об'ємного вибуху, то це взагалі треба піднести у квадраті. Так ось, не обмежуючись в ресурсах, найлегше захопити там 15 будинків і за це отримати героя Росії та вважати це свідченням якогось там військового таланту. У таланта це не може викликати нічого, крім сміху. Сучасні війни виграють не гарматами, а телекамерами. І насправді заслуга тут не Шаманова. Насправді героїми Росії

треба було би зробити тих людей, які опікуються зараз інформаційною підтримкою операції федеральних сил у Росії. Вони є справжніми полководцями.

І от, замість вирашної війни роскїє розвезли ганебну криваву м'ясорубку. На українських спостерігачів, які з неофіційною місією перебували у складі корпусу «Прометей», довелося впливати адміністративно, аби не розпочати переможний план «Дельта Украніка», що полягав у повітряному перекиданню їх і Залізної дивізії Підкарпатського воєнного округу на Кубань. Але це би означало фактичне зникнення Росії як суб'єкта політичної шахівниці через очевидне повстання членів федерації, яке готував Конгрес Поневолених Народів, очолюваний пані Ярославою Стецько. Та громадянська війна, ще раз наголосимо, не входила в українські плани у зв'язку з неможливістю одномоментного повернення витрачених на проект Росія українських ресурсів.

5. Щонайкумедніше, залучатись подібною підтримкою-визнанням практикувалось віддавна, наприклад, у 1773 році під час українсько-турецької війни

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

захисна жінка бігає з кімнати до кімнати, намагаючись схватись. Дуже часто цей напасник втік з тюрми, або є нелегальним іммігрантом. Злочини породжує саме суспільство, розділяючи людей на касту. Найпримітивніший поділ – багаті та бідні. У суспільстві «рівних можливостей» він означає поділ на тих, хто хоче працювати, і тих, хто не хоче. Але це стосується лише своїх. Чужим доводиться долати шалений опір, аби здобути собі право на працю, яка допоможе жити.

Часом біженці нагадують сліпих кошенят, опинившись у країні з зовсім іншою культурою, в якій, чим вищий рівень життя, тим менша схильність до милосердя. Політика проникає на всі шаблі суспільства. Її метою є зробити усіх повноцінних громадян політизованими, тобто такими, що уявляють себе політиками і тішаються з того. Мак'явеллі уперше публічно розмежував політику та мораль, але це стосувалось лише володарів, а не підданців. Нині кожен громадянин високорозвинutoї держави вважає себе політиком, і мораль для нього існує лише в обмеженій сфері побуту, або й ні. Стандартна процвітаюча сім'я середнього класу – це теж політика, піднята наче стяг попереду тріумфальних, зрештою, бойових походів. Усі пільги – лімітовані; існують лише для тих, хто дотримується

жорстких зобов'язань. Машина насильства, держава, ніби перетворюється на машину добробуту з нав'язливо пропагованим рівнем життя, який дуже ускладнює вільний вибір кожної людини.

Не менш політизовані й комуністичні держави, де нібито не існує приватної власності. Там розподіл привілеїв здійснюється також за певних, часом дуже обтяжливих, умов. І тут, і там, і всюди така невидима сутність, як незалежне мислення, може позбавити права на гідне існування. Віриш чи не віриш, співчуваєш чи не співчуваєш, ти повинен чинити так, щоб утриматися на плаву. Війни, нещастя, злидні женуть мільйони людей туди, де панують мир, лад, добробут. Але вони нікому там не потрібні. Земля – поділена. Коли стане нестерпно, її знову почнуть краяти і почнеться світова війна. «Неодноразово й уважно спозируючи на процвітаючі нині країни, можу поклястися, що вони уявляються мені (...) змовою багатіїв, які під іменем і вивіскою держави дбають про свої власні вигоди. Вони вигадують і винаходять всілякі способи та хитрощі, по-перше, для того, щоб утримати без страху втрати те, що здобули різними шахрайствами, потім задля того, щоб відкупити собі якомога дешевше роботу і працю всіх бідних і експлуатувати їх як худобу. Оскільки багатії постановили іменем

трапилась майже така сама історія, – Запорозький Кіш видав атестат на імя М.І.Кутузова: «За його бажанням (підполковника М.І. Кутузова), війська Запорізького Низового в курінь Криловський прийнят і для всегдашнього його при сьому війську ісчєслєнія до компутів військових вписаний, а для вірності в тому і сей атестат йому №127 ... при підпису нашому і військовій печатці видати повеліли... З Кошу 1773 р., січня 30 дня» – ЦДІА України ф. КЗС, с. 232, а.18.

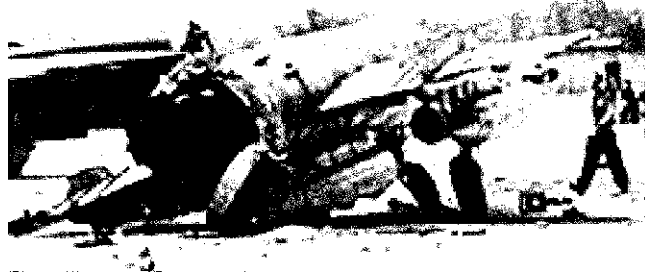
6. Це не є ожирінням в українському сенсі, а є радше свідченням порушеного гормонального обміну, бо штучні гормони при вживанні відповідної продукції мають властивість робити мікрозаколот в організмі та витіснити природні.

7. Виникнення аварії на Чорнобильській АЕС було безпосередньо пов'язане з конкурентною боротьбою на енергетичних ринках і було дбайливо підготовленою піар-диверсією з залученням надпотужних засобів її розкрутки.

8. М.Лібіг вважає, що «усі ці промови про «небезпеку четвертого райху» Лондон і Париж використовували з метою, щоби спочатку розв'язати,

а потім виправдати криваву агресивну війну Сербії проти Словенії, Хорватії та Боснії-Герцєговини і, таким чином, водночас загнати впливові кола Росії в просербську «панславистську» пастку, яка вже одного разу обернулася для Росії катастрофою в 1914 р.».

Львів, 27.07.2002

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

держави, значить, також й іменем бідних, дотримуватись цих хитрощів, то вони стають уже законами...»⁴⁴

Ці слова були написані англійцем Томасом Мором у 1516 році, приблизно тоді, коли Мак'явеллі написав свого «*Володаря*», книгу, яка ставила перед собою реальніші завдання. Мор поплатився за власні погляди життям, хоча нині того, хто написав би «*Утопію*», просто висміяли б, бо людство заблукало у темряві і не бачить жодного просвітку попереду, хіба що колонізацію інших планет. Але й там, як похмуро запевняють фантасти (єдині люди, яким дозволяють робити з майбутнім, що заманеться), ми житимемо за суто земними законами. Правда, дуже сумнівно, щоб люди піднялись у космос із таким моральним багажем і таким непереборним потягом до самознищення. У маленьких світах, де нам так тепло й затишно, панує космічний холод у стосунках. Люди пов'язані не почуттями, а обов'язком. Таке поняття, як правова держава, незрозуміле чужим. Що може вдяти іноземець без адвоката, без знання мови, чи людина, на якій уже лежить печать кримінального минулого? Ще Григорій Сковорода визнавав, що люди з різних суспільних станів не повинні довіряти одне одному, бо їхні мови різні.

Так, колись принц Гаутама не дізнався б про злидні,

хвороби і смерть, якби не втік з розкішного палацу батька. Багато довелось йому пережити, перш ніж він усвідомив, як вирватися з кола страждань... Ми всі – у цьому колі. І ті, хто страждає, і ті, хто це бачить, – ніхто не вільний. Газети розважають нас скандальною хронікою з життя «зірок», а чоловік із далекої африканської країни, не маючи паперу, на листку з дерева пише до Женєви прохання про допомогу. Чомусь вважають, що проблема багатих і бідних – предмет вивчення соціалістичної теорії, і вона набила вже оскому своїм «вирішенням» на практиці у совєцькому суспільстві. Але яка величезна прірва пролягла між «людиною з човна», ледь живим китайцем, який дивом доплив до Америки, і полісменом, що заарештовує його на березі... Стати біженцем у очах влади – це довести, що ти відповідаєш усім статтям Закону про біженців. Тобі доведеться розповісти в найменших деталях про усі страхіїття, які ти пережив, а це дуже важко зробити затурканій жінці з африканського села, чи мусульманці, яка ніколи не виходила на люди, чи просто дитині... Із ними поведяться вкрай суворо, їхня доля залежить від настрою міграційних чиновників, іноді нечистих на руку, врешті, від політичного курсу держави, у них бачать потенційну загрозу суспільству рівних можливостей.

Львів, площа Міцкевича, січень 1998

Ohološeno na konferenciji
«L'viv: misto – suspištvo – kul'tura»
(L'viv – Krakiv: dialoh mist v istoričnij
retrospektyvi)»
25 kvitńa 2002 r.
u L'vivskomu
nacional'nomu universyteti

кназь александр I баттенберг і л'вівяни у 1886 р.

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

Коли у людини горе, вона прагне співчуття і підтримки, і чекає, щонайгірше, байдужости, але аж ніяк не агресії й жорстокости, гаслами якої нині є: *виявляти, затримувати, не допускати, депортувати.*

«Нарешті я потрапила до Америки, задля того, щоб опинитися в тюремній камері... Мене били, катували сльозогінним газом, тримали в карцері, поки я ледве не збожеволіла, скували ланцюгами, як небезпечно-го звіра, неодноразово роздягали і обшукували з ніг до голови, змушували перебувати разом з кримінальними злочинцями, навіть убивцями... Як я можу пояснити щоденні образи й приниження в'язничного життя тим, хто ніколи цього не зазнав? Як я зможу пояснити, що відчуває людина, потрапивши до тих, кого щоденно перелічують по головах, як худобу, хто їсть тільки коли накажуть їсти, і спить, тільки коли велять спати? Як мені пояснити відчуття отупіння і духовного заціпеніння, день за днем, тиждень за тижнем, місяць за місяцем?»⁴⁵

Це уривок з книги «*Чи чує хто-небудь твої ридання?*», написаної тогочасною жінкою, шукачкою притулку Фазіє Касінджа.

Жорстокість – це часом плата за кар'єру, а часом помста тим, хто може стати рівним у правах з тобою, як громадянином. Мабуть, це на руку катам, які по-

при отриманні ними таємні інструкції, вносять у свою роботу елементи творчости, або довільно тлумачать ситуацію.

Не менш дивно поведуться і судді. Шестирічну дівчинку з Нігерії, без сім'ї, опікуна, адвоката, викликають повісткою до імміграційного суду (Кроум, штат Маямі). Обвинувачення – нелегальний в'їзд до США. Оскільки вона не може себе захистити, її радше за все депортують. Біля сотні дітей щороку отак депортують, тому, що немає кому захищати їхні інтереси. Народ США проти шестирічної дитини, яку хтось привіз і покинув у аеропорту⁴⁶.

На початку 2001 року іржаве вантажне судно провралось на фешенебельну Рив'єру. Франція не знала, що робити з тисячею знесилених курдів. Половина з них були діти.

Існує хибна думка, яка широко пропагується пресою, ніби біженці та нелегальні іммігранти загрожують економічній стабільності держав, викликають безробіття серед громадян, яким не пощастить найнятися мити посуд, чистити вікна і прибирати туалети. А ще лякають терористами, котрі вмילו прикидаються біженцями. Спрацьовує предковичний страх, що кожен чужинець може виявитися ворогом. Тому ті, кому вдалося залишитись і отримати працю, трима-

U serpni 1886 r. Lviv žvavo obhovofovuval perevorot u Bolhariji ta zahadkove znyknennja kňaza Aleksandra I Battenberga. A 28 serpna 1886 r. «*Діло*» pysalo: «Львів два дні на очах Европи» – сміло можна сказати про Львів у вчорашнім і нинішнім дні. Львів в своїх мурах гостит князя сполученої Болгарії. Очі цілої Европи звернені через тії два дні на Львів, бо тут так нежданно сконцентрувалася на короткий час справа болгарська. Львів, або як болгари його називають «Лавов», знайде видне місце в історії болгарського народу, бо у Львові через той короткий час побиту князя має порішитися важне для історії Болгарії і взагалі для справи слов'янської питання: чи князь поверне до Болгарії, куда його звиває народ і войско, чи не поверне».

U nič z 20 na 21 serpna bolharški moskvofily vderlyša v rezydenciju svoho monarxa i prymsyly joho, napivod'ahnutoho, zrektyša prestolu, pisla čoho zazdalehid' pidhotovana zmovnykamy jaxta perepravyla Aleksandra I Battenberga razom iz bratom Francom-Jozefom na terytoriju pidrosijskoji Ukrajinu. Tut nym zaopikuvalaša rosijska žandarmerija. 26 serpna o piv na dešatu,

poznavlenyj bud'-jakoho majna ta koštiv, u suprovodi žandarmskoho polkovnyka ta «čynovnyka dla okremyx poručennj» kňaz distavša do Pidvoločyška, zvidky vyslav telehramu do holovnokomanduvača l'vivškoho harnizonu kňaza Vilhelma Vjirtemberga z proxanňam pro dopomohu.

Stosunky Aleksandra I Battenberga z carem Afeksandrom III rozladnalyša šče 1884 r. pid čas koronaciji ostanňoho. Todi na banketi Battenberga posadyly ne sered carškoji rodyny (vin buv plemynnykom materi cafa kňahyni fon Hessen), a sered prydvornyx. Očevyдно, honorovyj dvadčatysemyltnij nimečkyj kňaz ne znau, ščo v rosijskomu sviti isnuje zvyčaj pryzyženňu molodyx, i pokynuv koronaciju. A 1885 r., koly Aleksandr I Battenberg vidibrav u Tureččynu pıvdennu Bolhariju (tak zvanu Sxidnu Rumeliju) ta ne menš blyskavyčno rozhromyv serbsku armiju (u porozuminni z Romanovym monarx Serbiji Milan Obrenovič namahavs'a pokaraty «naxabnoho» Battenberga), Aleksandr III skazav svojim prydvornym: «Принц Болгарский – враг России, и покуда он будет там царствовать, его влияние будет для нас враждебно. Его прогонят непременно рано или поздно».

Zvistka pro perebuvanňu Aleksandra I Battenberga

ються одне одного і не вступають в жоден контакт із громадянами цієї країни.

Часом захоплюються США, де існують китайські, російські, українські, єврейські квартали зі звичною національною аурою. Там кожен може жити, не міняючи мови, культури, звичок. Можливо, у декого це тамує ностальгію, але це сурогат Батьківщини. Подібні місця нагадують кадри з фільму «*Соляріс*», коли на чужій планеті з'являються острови земного щастя, чи «*Марсіанські хроніки*» Бредбері. Побіжне око потішить цей рай, але той, хто поживе у ньому, зрозуміє, що за декораціями сховані жорсткі конструкції ксенофобії, боротьби за виживання. Батьківщина стане для нього тісною й маленькою. Той, хто покине її, муситиме за це розплачуватись самотністю, а часом і агресією. Дім, з якого виходимо, вулиця, школа, робота, інша країна вимагають від нас підкорятися встановленим правилам. Чим ширше коло, тим більше агресії щодо нас і тим жорсткіші вимоги. Втім, десь нас цінують, і тоді ми боїмося втратити це поцінування, з неприязню позираючи на кожного, хто може нас не зрозуміти...

Вигнання – найстрашніша кара, смерть за життя. Вигнати можна із дому, з кожного з тих життєвих кіл. Навіть, коли ми тікаємо самі, це все одно вигнання. Тим, хто пройшов через це, легко зрозуміти собі под-

ібних, останню ніч у Лісабоні, описану Ремарком, чи не єдиним письменником, якому вдалося передати трагічне світовідчуття втікачів, оцю непевність, страх, переходи через кордон, арешти, в'язниці, зради близьких...

Тут варто сказати про єврейський народ, ненависть до якого і досі спалахує то тут, то там на теренах Європи. Чому повинен бути такий народ, який можна звинуватити у всіх негараздах, народ, завжди готовий зібрати свій нехитрий скарб і вирушити у безпечне місце, який навіть у свято Пасхи сідає за стіл в одержі подорожнього? Обивателю здається, що влада погана, бо усі посади позаймали «жиди», у яких є потаємна мета – знищити християн. Євреї – теж чужі. Націсти вважали почесною місією убивати євреїв. Може дехто лише виконував накази. Але п'яні, знавіснілі польські та російські міщани теж спалювали вбогі єврейські халупи, вбивали навіть дітей, що росли поруч з їхніми дітьми. На кого вкаже палець... Єврейські погроми провокувала сама влада, щоб відвести від себе звинувачення у нездарності, і тоді дрібні образи, заздрість вибухали полум'ям люті. Бідні, жалюгідні люди. Чому вони так поспішають відвести від себе підозру і не опинитись на узбіччі? Ненависть спотворює риси душі, переслідування викликають у

v Pidvoločyjsku rozijšlaša blyskavyčno. Toho ž dňa holovnyj l'vivskyj vokzal perepovnyly miščany, kotri mali namir pryvityty bolharškoho monarxa, ta policija. Osoblyvo zacikavleni kupuvaly kvytky na pojizd, jakym mav by jixaty kňaz, abo sidaly u vahony na stanciji Pidzamče. Prote kňaz prybuv lyše nastupnoho dňa. L'vivjany hařače vityly joho, buly kvity i patriotyčni promovy. Manifestacija povtorylaša biřa Francužkocho hotelu (zhodom – hotel Źorža), de zameřkav Battenberg. «Діло» pysalo: «Князь Александр есть дуже симпатичною особою. Його лице, постава, голос мають в собі дійсно щось імпонуючого. Він числит тепер якраз 29 літ, есть високого росту і сильної будови тіла, шатен, з лица дуже подібний. Лице його набрало вже смаглявої краски, яка властива типам полудневих народів. Висівши з вагону, виглядав дуже збіджений і змучений, і не диво, бо через 6 днів був безнастанно в дорозі і все під ескорто без жодної вигоди і кождої хвилі непевний не то о свободу личну, але і о життя. Через 26 годин по виданю його російським жандармам не дали йому ані їсти ані пити. Одїж на собі у Львові мав дуже убогу».

U hoteli kňaza vidvidav polkovnyk kn. V.Vjurtemberg. Natomist' vlada joho proignorovala: u misti ne bulo ni

namisnyka Halyčyny Pylypa Zaleškoho, ni krajovoho maršalka, ne vidvidaly bolharškoho monarxa navit' predstavnyky L'vivskoj miškoji rady. Rič u tomu, ščo v toj čas avstrijskyj imperator šče buv povjazanyj z rosijським putamy «Sojuzu třox cisariv». Same tomu l'vivskyj namisnyk otrymav instrukciji z Vidňa unykaty Aleksandra I Battenberga. Ščo ž, inodi vypadok v istoriji vidihraje vyznačajnu roľ. Nevdovzi vyjavyt'ša, ščo bolharška kryza 1886-1887 rr. poxovaje «Sojuz třox cisariv». I koly b Aleksandr I Battenberg prybuv do L'vova ne 1886, a 1887 r., to joho dořa bula b inšoju.

Zate šlaxetške kazyno zibralo na potreby Aleksandra I Battenberga 10 tyšač guldeniv, a osoblyvo teplo vityly kňaza prosti miščany. Vvečeri Marijsku plošču (teper – plošča A.Mickevyča) zapovnyla bahatotyšačna publika, kotra skanduvala imja Aleksandra, a vlasnyky navkolyšnix budynkiv podbaly pro iřuminaciju. Kňaz dekiřka raziv vyxodyv na balkon i dviči zvertavša do manifestantiv pobolharšky. Zajavyv, ščo obovjazok řudyny i monarxa vykonav, tomu maje čyste sumlinňa, a takož řakuvav za hostynnist'. Na počatku devjatoji hodyny do Marijskoji plošči nablyzyvša poxid zi smoloskypamy. Policija sprobuvala rozihnaty poxid, ale joho učasnyky taky proderlyša i staly pered hotelem. Okrim toho, dyrektor

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

жертви комплекс вини. Цілі нації закомплексовані й хворі, що тільки поглиблює їхні ксенофобські почуття. Ні релігія, яка не має сили, бо сама скомпрометувала себе нетерпимістю, ні моральні принципи, якими так легко поступитися заради дрібної вигоди, не зарадять тут нічому.

Найблагородніші особистості вмирають ніким не зрозумілі. Вони прокладають лише стежки до світла, надто вузькі для натовпу, і вже не вертаються назад. Ці стежки через багато років розчищають інші мудреці, для яких не існує кордонів, ні державних, ні мовних, ні часових, не існує відчуження, немає поділу на багатих і бідних, євреїв і гоїв, мусульман і невірних... «Духовній людині», як називав її Сковорода, вдається побачити світ, який міг би бути, і вдається не побільшувати океану зла ні з примусу, ні задля власної вигоди. Таких людей завжди небагато, і вони впізнають одне одного у натовпі очима серця, коли решті світу сниться жахливий сон, від якого ніяк не можна прокинутись.

І ніхто не змусить їх повірити, що цей сон – реальність, хоча будь-яке суспільство мріє володіти могутніми засобами впливу на громадян майже з коліски, бо самі батьки намагаються навчити дитину тому, чого навчали їх. Якщо людині говорити тисячу

разів, що вона повинна остерігатись інших людей, то у неї ніколи не виникне сумнівів у правильності цієї сентенції. А тим часом, єдиний шлях до незалежності пролягає через сумніви. Ми віримо, що земля кругла, не питаючи чому, бо вже не є дїтьми. Зрештою, нам від цього ні холодно, ні гаряче. Цей факт не зачіпає наших почуттів. Таким чином, у нас виховують байдужість до багатьох явищ, які ми нібито не можемо змінити. Наприклад, що життя – це бруд, тому не можна не забруднитись. Що гроші правлять світом і вони належать якимось таємничим особам, які ділять цей світ на власний розсуд. Що без жорстокости не було б поступу...

Власні погляди на феномен людини – рідкісна й небезпечна розкіш, доступна лише тим, хто не потребує від людей жодної допомоги, але й не відмовляє у ній. Тільки незалежна внутрішньо і зовнішньо людина здатна витримати тиск у вигляді покарання, байдужости, підкупу. На жаль, цього ніде не вчать. Ніхто з близьких не бажає вам опинитися на узбіччі. Ніхто з відповідальних не прагнутиме вашого звільнення, хоч би й обіцяв. Врешті, легше дрімати у теплій затишній стайні, захищеній від негоди, не думаючи про те, що діється за стінами, чи пастимешся ти завтра на пасовищі, чи тебе продадуть, чи просто відвезуть на бойню...

поліції Кшацьковски зaboronyv tovarystvu «Harmonija» vlaštvaty kňazevi serenadu. Čerez hodynu kňaz vyrušyv viddaty vizyt vvičlyvosti polkovnykovi kn. V.Vjutemborgovi, a koly povernuvša, to natovp znovu hučo joho pryvitav. Polіciji ledve vdaloša vmovyty l'vivjan rozijtyša.

Bolharški zmovnyky utrymuvaly vladu lyše dva dni. Vže 23 serpnja vidbuvša kontrperevorot, i joho orhanizatory zvernulyša do Aleksandra I Battenberga z proxanňam pro povernenňa. Otož, 28 serpnja bolharškiy monarx vyrušyv domodu. I čoho razu ne objišloša bez vtručanňa polіciji. Bulo vidomo, ščo Aleksandr I Battenberg vidjizdžatyme z osnovnoho l'vivskoho vokzalu Karoľa L'udvika, prote vin vidjixav z Černivečkoho dvirča, ščo vyklykalo burxlyvi protesty administraciji dvirča Karoľa L'udvika i nevdovolenňa čyssennoho natovpu l'vivjan, kotri pryjšly proščatysa z bolharškim monarxom same tudy. Kňaz povernuvša dodomu z velykym triumfom. Prote Aleksandr III vperša i napolih na joho usunenni, ne pomohlo j osobyste pyšmove zvernennja bolharškoho monarxa.

Zavdani pryžženňa Aleksandr I Battenberg perežyvv važko i navit' zminyv imja: pisla odruženňa z opernoju spivačkoju z Darmštadtu L'ojzinger joho batko, kňaz

Aleksandr fon Hessen, nadav jomu tytul hrafa Hartenau. Cisar Franc Josyf I pryznačyv joho komandyrom vjškovoji bryhady v Graci. Tam general-major Aleksandr Hartenau pomer 18 lystopada 1893 r. Na poxoron prybula tytulovana bolharška deputacija, i navit' davnij superynk, serbskiy monarx Milan Obrenovič, pryslav udovi pokijnyka telehramu iz spivčuttamy. Zhidno zi zapovitom kňaza Aleksandra I Battenberga, joho poxovano u Bolharii.

A ščo ž l'vivjany? Slid zaznačyty, ščo do 1886 r. u l'vovi ne bulo manifestacij vže blyžko dvox desatyliť. Demonstraciji buly styxijni, do nyx ne malo vidnošenňa žodne polityčne uhrupovanňa. Dyrektor polіciji Kšaцьkovski namahavša zvyuvatyty v jix orhanizaciji redaktoriv kiľkox l'vivskyx hazet, kotri nibyto stvoryly specialnyj komitet. Taki zvyuvačenňa buly bezpidstavni j vyklykaly dodatkovu porciju oburenňa. U dijsnosti halyčka presa, za vyňatkom «*Dziennika Polskiego*», ščo vidverto i hostro kartav administraciju kraju za ignorovanňa bolharškoho monarxa, namahalaša buty strymanuju, a najradykaľnišy na toj čas časopys «*Kurjer Lwowski*» navit' dozvolyv sobi ironizuvaty z aktyvnosti l'vivjan. «Koly nadijšla perša informacija pro detronizaciju kňaza Aleksandra, – pysala hazeta, – to jak zavždy sxyľnyj do optymizmu polski narod vidrazu ž počav snuvaty cilu nyzku pyšnyx mrij na

259

IHOR ČORNOVOL
KŇAZ ALEKSANDR
I BATTENBERG
I L'VIVJANY
U 1886 R.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Але, навіть коли так, ліпше вибирати самому. Людина, яка робить вибір, хай навіть невдалий, завжди заслуговує на повагу. Коли вона заповнює свою порожню сутність серцем, то більше не бачить чужого. Увесь світ стає її домом. Так воно є: ми належимо світові, а він належить нам, але це світ реальний, який ми бачимо очима серця, а не очима розсудливості. У ньому є багато страждань, бруду, та сама наша присутність робить його трохи кращим. Тим, хто творить зло, лише здається, що вони чинять його усвідомлено. Тільки несвідомо істота може провадити себе до самознищення. Несвідомість буття досягається страхом, невпевненістю, підкупом, фальшуванням цінностей... Несвідомість буття – це хаос, яким починаються і завершуються періоди історії.

У стосунках з іншими ми хотіли би бачити людей на своєму боці, навіть не намагаючись подивитись на них з їхнього. Нам здається, що бути щасливим – означає забезпечити себе від усіх злигоднів існування, замкнути у в'язниці потреб, яких ніколи не вдасться втримати від зростання. І тому щастя – як птах, що не дається до рук, бо хоче літати. Спійманий, він або деградує, або вмирає. Тож нехай собі літає, а ми, давайте, краще подивимось, як наші бажання прямо суперечать бажанням інших, і, позбувшись таких ба-

жань, ті, що залишились, приведемо до спільного знаменника усіх людей – це буде прагнення жити у власному домі серед інших істот і підтримувати вогонь життя там, де усі різні, але немає чужих.

Жорстокість – це вже наслідок, дія. Їй передують такі стани, яких вона могла би позбутися, а не тлумити в собі, чекаючи, доки вони не виллються в агресію. Йдеться про байдужість, відразу, ненависть, гнів. Часом вони просто переходять з одного стану в інший. Ними люди відгороджуються від інших істот через страх, що самі можуть стати такими, наприклад, хворими на «аморальну» хворобу, п'яницями, наркомаїнами, повіями, божевільними, безпритульними...

То правда, наші життя несумісні. Ми не хочемо бачити цих людей поруч себе: їхні тіла нечисті. Культ пієні, який пропагує реклама, має не лише на меті турботу про здоров'я, але й комерційний успіх, і вимагає повного відсторонення від зовнішнього бруду життя. Нікого не обходить, чи біла твоя душа: одяг засвідчує кастову приналежність, а здорове тіло автоматично передбачає здоровий дух. Тим часом мільйони людей не мають за що купити шматок мила. Вони сплять на долівці цілими сім'ями і врешті звикають до життя, де важливіше наїстися бодай раз на два дні. Але туди не ступає нога цивілізованої людини, не

видому temu «вїйна з Росїєю». Як і ранише, так і зараз sangvinistyčni nadїji dekocho povnistiu rozčarувалы». Kрим toho, manifestacїji vidбувалыса по vsix mistax i mistečkax, de projїzdžav počah z kňazem, počynajučy iz Pidvo-лочыска.

Otož, ščo vyklykalo manifestacїji? Nasampered – styxijne spivčutt'a do znevaženoji osoby. I poľaky, j ukr-rajnci vbačaly u Battenbergovi šče odnu žertvu rosїjskoho despotyzmu, provodylyса paraleli z vlasnymy porazkamy. Tak, 29 serpnя 1886 r. «*Dziennik Polski*» pysav: «Včo-рашnij deň stanovytyme v istoriji našoho mista odnu z najkrašчyx storinok. My pryvitaly monarxa, jakyj zaznav velykoho ta nezasluženoho neščast'a, jakoho zradnyčka рука usunula z tronu tomu, ščo prysvjatyv себе dľa ščas'a svoho narodu. Joho sprava je spravojу vsix šlaxetnyx ľudej. Vin predstavnyk cyvilizacїji v borni z despotyzmom, tomu majemo nadїju, ščo ne tilky dľa dobra svoho kraju, ale vzahali všocho cyvilizovanoho svitu provydin'a dozvolyt' jomu znovu vžaty vladu u svoji ruky». Do toho ž, matirju Aleksandra I Battenberga bula doňka vijskovoho ministra uřadu poľsчyx povstanciv 1831 r. hrafa Jana Hauke-Bossaka. Z čoho pryvodu korespondent «*Wiener Allgemeine Zeitung*» zaznačyv: «Pryjňatt'a podvijno serdečne, oskilky poľaky šanujut' molodoho Battenberga,

maty jakoho bula za poxodženňam poľka, častkovo jak vlasnoho rodyča. Vin movby symvolizuje vtilenňa nimečko-poľsko-bolharškoho sojuzu proty vorohiv». Slid vraxovувaty takož rangu bolharškoho host'a, rezonans mav pryjzd do Lvova bud'-koho z monarxiv. Interes vyklykav navit' hotelnyj raxunok Aleksandra I Battenberga z meňu j usima inšymy vytratamy, jakyj opublikuvav «*Kurjer Lwowski*». Prostežu takož honor ľvivjan, hordyx, ščo jixňe misto na jakuš myt' opynyloš u centri evropejskohoї polityky, jak i vlasnoju postavojу. «Dїlo» pysalo: «...nihto na perшу viсть pro detronizacїю kňazя v Bolgarїї ne miř umom zbaгнути, що наш Львів, столиця Галицької Руси, може стати місцем, де відограєся важна роля в исторїї болгарського народу, – Львову такі рїчи лучаються раз на 50 або на 100 літ».

Zacikavlenym rekomendujet'sja: Grzegorzewski J. Rok przewrotów (Bulgaria 1885/6). – Lwów, 1900; Rosco-Bogdanowicz M. Wspomnienia. – T.1. – Kraków, 1959; Дневник государственного секретаря А.А.Половцова. – Т.1. – Москва, 1966.

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

заглядає телекамера. Відсутність інформації означає, що проблеми не існує. У цих людей немає вибору. Вони – заручники власної долі і власної вбогої країни. Вони приходять нагими у цей світ, і такими ж відходять. Однак, на цьому відтинку, що зветься життям, у них бувають щасливі дні, бо щастя може зазирнути всюди. Але людина повинна жити достойно. Сїрі змучені обличчя, згорблені спина, погаслі очі, уста, що втомилась повторювати «Нема надїї... не могу вийти...» – це загублений світ, який далеко і водночас поруч, а тому небезпечний.

Кожен з нас може опинитись серед потонулих душ, які деградували морально і соціально, і, як вважають вдаліші співвітчизники, заслуговують, якщо не знищення, то забуття. Багато хто волів би прокинутись одного ранку й дізнатись, що увесь цей людський непотріб вивезли на якусь планету, або передушили у газових камерах. Однак, будьте певні, через деякий час цей непотріб знову з'явиться на Землі, бо разом з ним не зникнуть відроза, ненависть, байдужість, жорстокість, заздрість. Тому зникнення чи зменшення Зла здається на перший погляд неможливим, а відчуження стає ледве не соціальною нормою. Суспільству вигідна помірнa ненависть до тих, кому воно не хоче допомогти, бо на всіх не вистачить ні в'язниць, ні ліків.

Коли з'явився СНІД, особливо наголошувалося на тому, що його переносять наркомани і гомосексуалісти, і що проблема вирішиться, якщо боротися з цими явищами.

Хворобу не можна лікувати соціальними методами, бо це провокує насильство. На хворого дивляться, як на морально розбещену істоту. Від нього відмовляються друзі, його звільняють з роботи, у очах лікарів він бачить відрозу. Така сама гидливість з'являється на обличчях перехожих, які бачать жебраків, циганів, алкоголіків, а тим часом, це одна з найбільших помилок – бачити у людині певний соціальний тип чи професію. Свідомість одразу спрацьовує автоматично: ця людина не з мого кола, вона не сміє мене чіпати. Куди дивиться поліція: її обов'язок мене захищати.

Суспільство, якому потрібні посередники, що за плату захищали б одних людей від інших і виконували каральну функцію, не може бути здоровим. Рано чи пізно каральність охоплює дві сторони. Жорстокість породжує лише жорстокість, так, як голод не може породити ситості, а війна – миру.

Людина не схильна до ізоляції. Вона шукає собі подібних у щасті чи нещасті, у цьому схожі усі об'єднання людей – чи терористична організація, чи клуб мільйонерів, чи група наркоманів. Рїзниця лише у

Львів, площа Міцкевича, січень 1998

фрагмент з роману
імператор повені

доступі, посвяченні у члени цієї групи, ступені її захищеності. Поза своїм об'єднанням вони бачать лише певні типи, але всередині намагаються розгледіти кожну особистість, бо людина може, наприклад, зрадити.

Усі ми якимось чином об'єднані, але підсвідомо прагнемо до внутрішньої свободи, що є єдиним джерелом сили, здатної змінити світ. Вийти за межі свого клану — все одно, що стати біженцем у чужому краї, де тобі скажуть: це твої проблеми, кожен рятується сам. Як сліпий не може бачити, кульгавий бігати, а глухий співати, то як же може людина, вийшовши з одного середовища, стати своєю у іншому? Яку ціну доведеться їй за це заплатити? Коли для неї не вистачає навіть щирої посмішки, то як вона повинна жити, поранена зневагою та обридливістю? Скривджений або замикається у собі, або починає мститись, опинившись у геть глухому куті. Завжди у гурті знайдеться хтось, хто скаже: «Розіпнімо його! Убиймо його!» Пролиття крові стає навіть справою чести, святим обов'язком. За часів Великої Французької революції страчували кожного, хто мав білі руки. Недаремно говорять, що пекло вимощене добрими намірами. Коли розгоряється багаття терору, легко звести особисті порахунки. Наприклад, донести на сусіда, у якого хата біла і жінка мила.

Ларі та Германові — найнесподіванішим дослідникам лікувальних щурів — присвячується

261

...Року 7156¹-го за великі гріхи, беззаконія й небадьства наші Господь Всемогутній Вразив межиріччя Уборті і Хирлиці повинню, що знесла безліч маєтності і доцентуселище Зміївку разом із кам'яницею Святих Угодників Божих Маманта і Лукіліяна та дзвонарнею... Люди підскарбія Сокольського врятували у той час біснுவатого, котрий, стоячи посеред водопілля на камені за Прокопівським перелазом, провіщав армагедон. Біснуватий мав біляс ебе великесвічадо, німу дівку і називавсебе «пророком і кесарем Анемподестом»...

(витяг з «Літопису пресмиреного брата Микифора, у мирянах Івана Жаби з роду Леонтовичів»)

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

У гурті завжди є лідер, донощик і парія. Такий його хемічний склад. Усі засоби досягнення рівності, тобто однаковості, зазнаватимуть краху, доки протиставлятимуться свої й чужі. Хай навіть у сім'ї панують гармонійні стосунки, любов, співчуття, щодо інших вона закрита й егоїстична. Якщо двоє закоханих демонструють власні почуття, то вони не вважають, що пригнічують самотність інших людей. Це — теж вияв жорстокості. Що вже казати про зневагу до «немитих» селян, чи зневагу селян до «панів»... Згадаймо вічний сюжет про Мураха і Коника-Стрибунця. Здається, люди самі створили закон боротьби протилежностей. А чи дійсно це так? Нищити щось, аби створити нове, ізолюватись, щоб зберегти самотність... Думки Піфагора і Конфуція про гармонію Всесвіту, музику сфер сприйняли лише поети і філософи-самітники. Усього в цьому світі вдосталь, щоб розділити його між усіма, тому людство виглядає принаймні дивно, вимагаючи чогось більшого. А дістати його можна, лише відібравши у когось. Так порушується гармонія, мелодія збивається з ритму. З'являється Зло, людина глухне, пристосовуючись до сумного подзвіння. Єдине, що робить її чуливою, це власний біль, власні потреби, які заковують у кайдани.

Вперше Анемподеста побачили у Зміївці на Зелені Свята, одразу після перемоги козаків отамана Приблуди над хоругвою Гржимуцького. Анемподест йшов з півночі і ніс загорнуте у шмату палацове бра². Селянам про дзеркало він розповів, що йде паломником до Єрусалима, аби поставити у Храмі Гробу Господнього ікону Чорної Богородиці. Цей образ, казав зміївчанам зайда, намалював божевільний відлюдник, чернець Свято-Єфимівського монастиря. Простому людові, натякав Анемподест, заборонено дивитися на ікону аж до виповнення часів, тобто до скорого Суду Божого. Він вимагав від селян хліба й сметани, погрожуючи прочанськими пристрітами, а ті зачиналися по хатах і ховали від нього худобу, дітей, куткові та коліскові обереги. Сільські драби хотіли його побити, але старші жінки їх відмовили, боячись таємничого образу. Двійко кіз таки поздихало, і Анемподестові насипали у торбу коржів. Гідно прийнявши цю данину, він веломовно, з греко-латинським цитуванням, благословив Зміївку на довічне благобуяння.

Уникнувши таким чином голоду, Анемподест знайшов у Хирлицькому лісі покинуту дігтярами халабуду й тимчасово відмовився від подальших мандрів. Він був упевненим, що силою незборимих обставин (котрі уявляв абстрактно) встигне до Святої Землі на Покрову. Боявся Анемподест не стільки зими, що очікувалась, за всіма прикметами, морозною та людоморною, скільки гніву котроїсь з вищих Сил. Але, на щастя для легковажного паломника, небесні кари затримувались, певно, через нестачу кур'єрних янголів. Навколо тупцювала війна. Палали зібрані століттями маєтності, верещали витребенькувато гвалтовані шляхтянки, і найясніший король з Варшави скликав коронне лицарство і всіх християнських зухів рятувати захитану Хмельниччиною Річ Посполиту.

Тож Силам було не до ледачого прочанина, й тиша спочила серед грабів і дубів Хирлицького лісу. Його хащі і проліски переситно спухали й спалахували різновидним квітним духом, смерділи неприбраними кінськими й людськими трупами, і все це утворювало рівновагу життєвої та смертної сторін нюхового космосу.

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

КОЛО ВОСЬМЕ: РАБСТВО ДУХУ

У зоопарку Біллі показували в штучному земному антуражі. Більшість умеблювання було поцуплено з універсального магазину в Айова-ситі, штат Айова. Стояв тут кольоровий телевізор і диван-ліжка. Біля дивана — столики з лампами і попільничками. Був домашній бар і дві табуретки. І ще невеличкий більярд. Всю підлогу, за винятком кухні й туалету, а також залізного люка посеред приміщення, вкривав золотистий килим. На столику перед диваном лежали розкладені в'язлом журнали. Був тут і стереофонічний програвач. Він працював. Телевізор — ні. На екрані телевізора був приклеєний малюнок: ковбой убиває іншого ковбоя. Бува й таке. Стін під ковпаком не було. Біллі не мав жодного затишного закутка, всюди він лишався на видноті. Пофарбована у салатове ванна теж була відкрита звідусіль. Біллі підвівся з канапи, пройшов до туалету й помочився. Натопл аж заревів від захвату.

Курт Воннегут, «Бойня номер п'ять, або Хрестовий похід дітей» (1969)

сом їй сниться вільний політ над землею, дивовижне почуття легкості, розкутості, незалежності від будь-яких технічних засобів. Щойно прокинувшись, вона ще перебуває в полоні сну, рухи її зберігають плавність крил. А потім її охоплює безмежний жаль, що не вдалось залишитись там назавжди, діти навіть плачуть, здогадуючись, що у світі, котрий з'являється кожного ранку, не літають.

Але це неправда. «Розбийте думки, що сковують вашу душу, і ви розіб'єте кайдани, які сковують ваше тіло», — писав Річард Бах у незабутній «Чайці на ймення Джонатан Лівінгстон». То були 60-ті роки ХХ століття, коли людство наче замислилось над самою суттю свободи, вирішуючи, куди йому йти далі. Через це те десятиліття стали не без іронії називати «наївні шістдесяті», бо дуже швидко людство вирішило рухатися у напрямі загального добробуту. Десь попереду — той щасливий світ, у якому кожен отримує свій великий шмат пирога. Але для цього потрібно працювати і працювати.

У 80-ті роки люди зрозуміли, що вирватись за межі планети можуть лише фантасти, і що порятунок цього затруеного, знищеного світу — у кожному зокрема. Це зрозуміли хибно, як те, що кожен мусить дбати за себе сам, не довіряючи нікому. Людство звільнилось

Перші два дні лісового життя Анемподест провів на соняшних галявинах, підставляючи променям перехоже тіло. Він лежав там посеред календули, псоралеї та парасольних, дивлячись на метеликів й стрибаючи комахами, всмоктував тепло і скорочував думки настільки, що вони ставали простішими за сверблячку.

Потім він заходився збирати ягоди й так набрів на незвичайні місця. Вони були мертві особливим змертвінням, укрите кількома шарами зотлілости, наче чорно-зеленою шкірою, котрою гидували кроти, крізь яку виступали велетенські ребра зогнилих колод, де отруйна гнилизна ряхтіла на ґрунті. У цих фортецах погібелі чотиритижневий розповзлий труп здавався пікантною свіжиною, вибриком молодію напруженої смерті, що випадково потрапила у володіння Смерти іншої — древньої, ненаголошеної, впевненої. Щось тягло прочанина до цих анклавів, оточених гарячковою млостю липня. Він приходив туди з бра, знімав з нього шмату і дивився на відображення лісового цвинтаря, на янгеляток-путі золоченої рами. Вони трималися сирітською хваткою за огіркові потовщення багету, ніби

нажахані тліном, посеред котрого несподівано опинилися.

Обрідні проблиски сонця малювали на дзеркалі знаки, білі зранку і жовтуваті пообідньої пори. Анемподест відокремлював від заялужених надр свого одягу ще більш заялужену хартію і ретельно заносив до неї ці письмена. Він сподівався, що перед святинями Єрусалима лісові знаки скинуть німоту і об'являть якесь пророцтво народам Півночі.

Вранці п'ятого лісового дня дзеркало відбило щось яскраво-червоне. З трухлявих надр колоди, яку не охопило б й восьмеро драбів, виповз цілий клан пурпурових жукив-велетнів.

Розміром зо дві чоловічі долоні, тверді, неквапні, вони почвалали до найближчої галявини. Анемподест пішов услід за комахами, намагаючись не привертати їхньої уваги. Зблизька вони нагадували самокатні ярмаркові іграшки. Прочанин зрадив жукам. Йому забажалося, щоби саме такі переконливі жуки коли-небудь прогризли хідники у його могилі. Він вирішив: коли минуть всі заповідані йому паломництва та мандри, він оселиться

263

ВОЛОДИМИР
ЕШКІЛЄВ
ІМПЕРАТОР
ПОВЕНІ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

від Бога та умовностей, бо все, що обмежує, мусить зникнути. Щоб з'явилися нові обмеження свободи: гроші і мода. Релігійні та моральні принципи, якими б закостенілими вони не були, все-таки якось стримували поширення зла. Сьогодні у пошані той, хто володіє інформацією і зброєю, призначеною для самознищення.

Людина, якій відомо, що вона не створена для польоту, легко погоджується з тим, що вона, як інші люди, є товаром. Натомість тварина не усвідомлює себе товаром, дитина так само, хоча їх продають і купують. Усе, що не можна продати, не є товаром. Це — старці, волоцюги, каліки, психічно хворі. Вони не захищені від холоду, голоду, вітру, недобрих людей, але вільні, бо їхнє життя мають цінність лише для них і Всесвіту. Саме до таких людей горнувся Христос, і саме з цієї причини.

Нас вчили, що тільки людська праця є товаром, однак ми теж, зі своїм тілом, думками, почуттями залежимо від того, за скільки можемо себе продати. Ми охоче чіпляємо на себе цінник, де наша вартість подана у грошовому еквіваленті. Певно, що так було і раніше, але сказати про це вголос вважалося бурливим цинізмом.

Коли я думаю про те, чого я варта, то маю на

увазі те, що вже зробила, чи можу зробити, і моя самооцінка може не відповідати реальній, але мене це не хвилює. Адже людина змінюється ціле життя, аби виправити помилки й забути про них. Як кінець року, новорічна ніч, є порогом щасливих змін, так кожен день має бути сповненим надій на краще.

Тим часом, оцінка мене іншими людьми, суспільством є грубою, прагматичною й консервативною. Мене сприймають, як річ на продаж: одновимірно, безапеляційно, лише у теперішньому часі. І звісно, ганять цей товар, аби дешевше виторгувати. Як же це принизливо, навіть коли я не маю намірів стати товаром, уникаю торгівців людьми, обмежуючи до мінімуму власні потреби. Лише десь у лісі, в пустелі я цілком сама і незалежна, бо починаю відчувати себе особистістю, а не річчю. Втім, усе робиться для того, щоб я призвичаїлася бути товаром, вважаючи себе при цьому особистістю. Але так не буває. Що товстішає мушля, яка перетворює на камінь живу чутливу плоть, тим більше з'являється шансів продати себе і більше від цього радості. Існує хибна думка, ніби примітна особистість мусить себе обов'язково проявити у тому чи іншому виді діяльності, зробити те, чого не вміє решта людей. Щоправда, ця думка при- таманна західному способу мислення. Гадаю, кожен

тут, у Хирлицькому лісі. Й сам спантеличився від такої думки.

Аби відновити душевну рівновагу, він ліг на черево, а жуки пройшли перед його очима капітальним парадом.

В їхньому пломеніючому офарбленні, здавалось прочанинови, розкрилилась химерність повстанського століття, все його безвідповідальне товсто-стебле бароко, вся розжиріла степова пародія на візантійство... Тим часом спинами шестиногих капітанів сновигали значно менші потворки — чорні, товктіяві, подібні до нетверезих покрівельників Печерської лаври. Вони часто-густо падали з блискучих надкрилків, але, не розгублюючись, швидко відновлювали життєву позицію, знов застрибуючи на спину бадьорого носія.

Жуки вперто долали всі перешкоди. Їхня мета не була таємницею для Анемподеста — вітерець приносив з галявини шматки трупного запаху. Прочанин випередив комах і першим побачив залишки воїна. Судячи з важкої саксонської броні, покійник був найманцем. Посріблені бляхи, нашиті на шкіру панцира, ворушилися: хробачня доробля-

ла свою справу. Кінцівки та голова трупа були до того відгризені поважнішою істотою. Як зрозумів Анемподест, мудрі жуки вичекали, доки хробаки-трупоїди потовстішають та помножаться й тепер збиралися ними поснідати. При наближенні пурпурових гігантів дрібна комашня кинулася навсміч, хмарою злетіли мухи. Жуки переможно заклацали і посунули до трупа. Раптом один з велетнів зупинився і вийняв з трави срібну монету. Він тримав її наче дзеркало перед серпатими щелепами, а прочанин, дивлячись на цей знак, зрозумів його потаємний сенс, вкрився вологою. Він відібрав у жука срібляк й побіг назад, до свого скарбу.

Знак був правдивим: біля дзеркала стояли жуки.

2

Чужих було двійко.

Найближче до дзеркала розташувалося якесь довготелесе костоголове чуперадло, одягнене у лахмітний кабцанський³ халат. Воно зазірало у глибини свічада і щось мугикало, одночасно чухаючи коліно лакованим ціпком. На землі поряд з

з нас може щось робити по-своєму, і не робити також по-своєму, зрештою, хіба це так важливо — обов'язково щось робити? Набагато краще не заважати іншим жити і оте щось робити. Дитина не почуває себе товаром, бо увесь світ належить їй. І ті живі створіння, яких ми називаємо нерозумними, зовсім не переймаються тим, який внесок вони зроблять у одну з багатьох вавилонських веж, і що за це отримують навізамін.

«Люди — такі дивні істоти», — сказав Маленький принц, помандрувавши по різних планетах. Набагато важливіше полити троянду, чи нагодувати пташок узимку, аніж створювати власний імідж, аби привабити солідних покупців. Наші дипломи — цінник на товари, який зветься людиною, бо купують не лише вміння, а й тіло з душею. Солідний покупець мусить ретельно перевірити якість товару, навіть заглянути в зуби, якщо цього побажає. Усе це врешті нудно — підняти неповторність серійністю, штампуванням, та й смішно, коли дивисься очима Маленького принца. Певно є різниця у тому, яким чином ми потрапляємо до сіті, яку чомусь називають життям, ніби машина живе: свідомо, з готовністю, чи нас заманюють туди лестощами, підкупом, терором. Якщо ви досягли успіху, то хіба не все одно? А коли ви невдаха, то відчуєте,

як сіть пригинає вас до землі, впинаючись у тіло. Ви бачите ту сіть, розіпнуту над землею людей, і цього досить, щоб змиритись з несправедливістю, злом, жорстокістю, і повірити в милосердного Бога, який роздає гроші й маєтки кожному, хто зуміє догодити молитвою.

Шкода, але такого Бога не існує.

Бажання «жити, як усі» мало б означати самореалізацію людини серед інших людей, а натомість скрізь панує хибне уявлення: володіти матеріальними благами, перебуваючи на певному суспільному щаблі. Бажання *жити, як усі* — це приховане прагнення жити краще за інших, це хитрість, котру називають *умінням жити*, саме те, що змусило Маленького принца так дивуватись. Ми дивимося на себе збоку і раптом помічаємо нашу убогість. Наша боротьба за виживання — це якісь дрібниці, а наші страждання тим примітивніші, чим примітивніші бажання. Людство хворе у своїй більшості, бо не може досягнути своїх прагнень негайно. Найгірше, коли це відбувається на рівні масового психозу.

Звичайний громадянин дивується релігійному чи політичному фанатизмові, але ці явища ніколи не тривають довго: доки залишаються вигідними лідерам цих рухів. І певно ті, хто перебував під гіпнотичною

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

почварою стояла велика скриня, оббита почорнілою міддю, з широкими шкіряними ременями для носіння. У накривці, притягнутій до скрині двома замками, були пророблені отвори. За два кроки від скрині розплітала волосся й посміхалася своєму віддзеркаленню волоока дівчина.

Неможливо було визначити колір її широко розставлених очей. Спочатку прочанинові здалося, що вони тиховодно-сірі, подібні до відображень підхмарків на гладіні ставків або ж до луски коропів-перестарків. Потім йому ввижалося, що в тих очах просвічується то розбіг бузкових заштрихів, то відблиск помаранчевого сяйва... Губи дівчини були напрочуд рельєфними. Вони хтиво-безвідповідально — на межі підліткової негармонійності — сполучалися з чітким, майже хлопчачим, окресленням підборіддя.

Анемподест ковтнув слину.

Дівчина повільно повернула до нього обличчя і посміхнулася. Прочанин помітив, як сполохано ворухнулися ніздрі її різьбленого носика. У цьому порусі він відчув заклик плоті. Не той, звичайний, що від часів Єви випромінює кожне дозріле тіло, а

гострий, раптовий, ушкоджуючий і отруйний, подібний до бджолиного укусу.

У цю мить чупераadlo підстрибнуло, пересмикнуло вижовклою мармизою й прорекло:

— У відображень багато родичів, але дзеркало — найсправжнісінька сирота!

Анемподест підібрав із землі гілку, подібну до палиці, і сказав, повільно розставляючи слова на бойові позиції:

— Мир вам, добрі люди. Це — *моє дзеркало*. Воно зовсім не сирота. Аж ніяк.

— Авжеж, — легко погодився зайда, у якому Анемподест нарешті розпізнав стертого п'ятиками, мандрівками й цинковими гримуваннями комедіанта, — це безумовно й безсумнівно *ваше* дзеркало, пане-кумплю. Ви ж його теперішній володар, сповідник, брат і вуйко. Я ж мав на увазі, скажімо так, суто метафізичне сирітство сього предмету... А чи не помітили ви, високошанований Господаре Дзеркала, що взуттю, зробленому у Кракуві, притаманна таємнича властивість вужчати й тіснішати при повному місяці? Останніми ночами місяць круглий, немов би та сра... Я хотів, перепрошую сказа-

265

ВОЛОДИМИР
ЕШКІЛЕВ
ІМПЕРАТОР
ПОВЕНІ

владою, колись усвідомлять з жахом, якими вони були...

Але лише поодинокі люди помічають лихоманку, яка трусить усе людство. Ніхто не наслідиться назвати її хворобою, хоч нею заражені навіть діти, які вже не уявляють власного майбутнього без капіталу, щодень чуючи про владу грошей, яка не оминає жодного смертного. Ця, безперечно смішна, дика і помилкова думка веде до руйнації, бо досягти успіху можна лише чийось коштом, або ще гірше — коштом власної гідності. Ця хвороба виявляється у неприродній поведінці, яку називають *іміджем*: основи такої поведінки так гарно викладає нам Дейл Карнегі у книгах на теми, як досягнути успіху в житті та як завести друзів. Кожна ідея невинна лише доти, доки не втрачає цноти. Тоді вона стає фальшивою продажною дівкою. Приклеєна посмішка, питання про здоров'я родини, стандартний одяг, зачіска повинні полегшити просування по службовій драбині. Але це лише маленька видима частина айсберга, про який попереджав ще багато років тому послідовник Фройда Еріх Фромм. Вивчаючи невротичні сучасників, він окреслив *формулу успіху* людини-товару. Це — вміння продавати себе, ламаючи власну особистість, а також здоровий глузд, амбіції. Не менш важливими є походження та зв'язки

з потрібними людьми. Людина, яка прагне досягнути успіху, повинна зштовхувати усіх зі свого шляху. Як ти не з'їси, то тебе з'їдять, недаремно мегаполіси асоціюються з кам'яними джунглями. Вершина успіху — почуття власної гідності, еквівалентне тому, скільки ти коштуєш.

Коли це чуєш щодня, то думаєш, що краще — цинізм чи фальшива суспільна мораль, хоча вони тепер починають зближуватися. Мабуть, такі моралі, бо завдяки їй іноді з'являються лицарі на зразок Дон-Кіхота, чи люди, які вірять в ідеали добра й справедливості. Ця ілюзія допомагає прожити з чистим сумлінням, не приймаючи участі в хижацькому розподілі благ.

Високооплачувані психоаналітики вишукують комплекси Едіпа, Електри, Клітемнестри, Попелюшки, щоб не потривожити грізнішої істоти — Успіху. Тим часом кожен може стати вільним від цього прокляття цивілізованого світу, вийшовши з моторошної гри, де переможці виявляються переможеними. Лікар не може зцілити себе сам, то як же йому вилікувати когось іншого? Людина свідомо того, що не заслуговує любові та дружби, і через те страждає.

Стандартна сім'я, стандартний дім, стандартна компанія — це сім'я без любові, дім без тепла, робота

ти: «як срібляк»... І я ось, повірте, не можу ступити жоднісінького кроку без того, щоб не спізнати знівільного й шкірощемного кінцівкового страждання...

Співчуваю вам, достойний пане, — відповів на те прочанин. — А співчував би вам ще глибше, якби ви були, пане, такі добрі, аби щиросердо звідомити ваше ім'я й ту мету, на шляху до котрої ви завітали у ці небезпечні для мирних подорожніх місця.

«Охоче, охоче! — вишкірівся рідкозубою пащею чужий. — Хоча ми й не належимо до князів світу сього, чії гучні імена змушують вклякати або ж розбігатися від жаху ординарну сірому, але з радістю повідомимо вам свої назвиська, не обтяжені, до речі, жодним злочиним із перелічених у Литовських Статутах. Освічені й тямущі люди зовуть мене Нірростанем, себто Кінським Каштаном. А мою доньку я наважився — не без відома Святої Церкви — наректи Ніктаменою, а в ужитку Ніктою, й це сигніфікантне⁴ ім'я пішло малій на користь. Ми, отже, є мандрівниками буремних часів. Завітали ж сюди ми, певно, волею Божою... Що ви ще хочете знати про нас, о Господаре Дзеркала?

Анемподест подумки відбив напад жорстокого

сумніву щодо тісних родинних зв'язків потвори і красуні, але вирішив бути чемним із несподіваними прибульцями. Він перехопив гілляку надійнішим робом й сказав:

— А мене тямущі люди зовуть братом Анемподестом. Три роки я був послушником у Сіверському скиті у предивного молільника авви Макарія, а тепер став прочанином і з благословення авви мандрую з молитвами до Гробу Господнього. Позаяк цей ліс є оточеним зо всіх боків знівільними людьми, що прагнуть пролиття крові, я не раджу вам, Гіппокастанію, робити з нього ексопус⁵ найближчим часом, особливо враховуючи ваш нетушній вигляд та вроду вашої доньки. Отримуючи на певний час у сусіді (нехай діється воля Господня!) вас двох, людей з чудернацькими іменами, я вважаю за необхідне, dignor illud fasere⁶ хоча б знанням про ваше минуле убезпечити себе від прикрих несподіванок.

— Aliquid ad exodium ducere, — процитував Вергілія костоголовий. — Хіба ж цей ліс є настільки вузьким, що трійко мандрівників у ньому одразу ж приречене на сусідство?

без втіхи. Чомусь суспільство вважає ці жалюгідні осередки людського існування такими ж святинями, як, наприклад, національний прапор, і шанобливо охороняє власні цвинтарі.

Тисячі юнаків та дівчат виходять з цих цвинтарів, щоб ступити на стежину війни за успіх. Усі вони потенційні переможці, але до вершини доходять лише одиниці. Решта, вичавлені як цитрина, після тридцяти років уже не потрібні нікому. На їхнє місце приходять інші, молоді, зухвалі й вродливі, чия юність мине на роботі. Чи є у цьому сенс? Задля чого треба йти на компроміси, плести інтриги проти конкурентів, догоджати босові, шукати потрібних людей на вечірках та приййомах, вважаючи це єдиним шляхом, хоча існує безліч інших доріг, по яких можна йти, відчуваючи биття власного серця і сердець тих, хто йде поруч? Хіба конче продавати себе дорого або дешево, коли можна взагалі не продаватись?

Колись для митця вважалось ганебним робити з власної творчості бізнес, а тепер вони муть рекламувати себе не менш активно, ніж нову марку шампуню. Талант — це теж товар, і його власник повинен користуватися набором стандартних прийомів, щоб обігнати конкурентів. Усе це так нудно... Мавпа теж зуміє досягти успіху, якщо її навчити, але шкода тварини.

Єдина справедливість — це час. Він не потягне з собою несправжнього та неживого. Ось втіха для самітників, яких ніхто не пробував купити. Нужденні, постарілі, вони помруть невизнаними у підвалах та мансардах з пензлем чи пером у руці, згорівши у вогні одержимости. Хоча ніхто не гарантує, що якогось дня їх можуть спокусити, і вони, наївно гадаючи, що відкривають людям очі, стануть черговою сенсацією, на якійсь хтось наживатиме гроші. Бо насправді суспільству не потрібні ні мудрі, ні сильні духом, ні незвичайні особистості. У тому світі, де ми жили й живемо, навіть талановиті люди визнають, що задля успіху їм слід опуститися до середнього рівня і танцювати під музику, яку замовляють для них продюсери, менеджери, чи просто державні урядовці або преса. Дуже помиляється той, хто, йдучи на компроміс сьогоденні, вважає, що завтра зможе уникнути іншого компромісу.

Ні у політиці, ні в журналістиці не можна не торгувати собою. Якось один з ісламістських лідерів спитав іноземних журналістів, чому вони пишуть про нього всілякі дурниці, де немає ні слова правди. Ті відповіли щиро: «Бо ми мусимо заробляти собі на життя». «Так, але для цього не треба бути журналістами!»

Ніхто не змушує нас брехати, слугувати комусь. Ні держава, ні суспільство, ні родина, ні друзі, хоча

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

ГАЛИНА ПАГУТЯК
ЖОРСТОКІСТЬ
ІСНУВАННЯ

266

— Отож бо й воно.

Кінський Каштан тяжко зітхнув, почухав коліно ціпком й протягло подивився на Нікту, немов говорячи: «Знов те саме, мала!». Дівчина тим часом неквапно розчісувалась черепаховим гребінцем. Крізь дірки і розповзлості у камкалафті⁷ її колись панського одягу бронзовіло молоде тіло. Лахміття не спромоглося приховати ні напруженої вигином талії, ні розвинутих стегон, ні соковитих сідниць. Щось уривчисто-дитяче й зіпсуте вередливою звабою було присутнє в її рухах, вигинах і гримасках.

«Звідки ж узялось таке диво?» — подумав він, відчуваючи, як розгортається зачасний нижче черева причинний змій.

Кінський Каштан тим часом, пожувавши прищаті губи, зважився на розповідь:

— Ми, пане-кумплю, є мандрованими акторами, учнями незрівнянного Тадея Сімпліціуса, котрий ще за короля Жигмонта Третього отримав тисячу дукатів від ністрианського князя Радула за сценаріум «Саломеї». Ви ж як людина освічена, напевно, пам'ятаєте знаменитий монолог нечестивого ко-

роля Ірода звідти, котрий (тобто Ірод) звертається, плачучи, до Господа Адоная, а хор відповідає йому таким низьким і зловісним співом: *stagna sicca verunt!* Два роки тому моя Нікта грала у цій славетній виставі принцесу Саломею й танцювала так звабливо, що коронний мечник Мантшиковський, нині вже покійний, готовий був кинути до її ніг (ви ж бачите які в неї струнки ніжки!) всі свої маєтності... Так-от, у Тульчині три тижні тому ми ставили для весільних гостей тамтешнього підскарбія костюмовану інтермедію «Мнемозавр», що її автором був наш командор Лицедійної фіри, незрівняний пупенмейстер (себто лялькар) Бубоній Карпіус Пелех. Його, невдачу, якісь тубільні інсургенти⁸ прийняли за людину жидівської віри і при хрещенні ненавмисно втопили. Але він, прости Господи, сам був винен, адже моя Ніктамена йому напрокувала за тиждень до того проклятого дня: *deberi morti fatis*⁹... Інсургенти розігнали нещасливе Тульчинське весілля, посадили на палю самого пана підскарбія, багаторазово скривдили в усі передбачені й непередбачені отвори його горепашну наречену, а проти ночі спалили й нашу фіру,

267

ВОЛОДИМИР
ЕШКІЛЕВ
ІМПЕРАТОР
ПОВЕНІ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

більшість людей вважає винним саме середовище. Люди бояться покарання, але не бояться ганьби. Вони спершу віддадуть душу, батьківщину, а тоді вже розлучаться з власністю. За нею вони тужитимуть найдовше. Але хіба гроші роблять людину вільною? Так, кажуть люди, гроші дають незалежність, і чим більше їх, тим краще. Та, коли володієш чимось, то скося позираєш на тих, хто не має цього, а, отже, може відібрати. Тому потрібно спілкуватись з собі подібними, а від решти відгородитись зневагою чи байдужістю. Нічого дивного у цьому немає: до багатства звикаєш так само, як і до злиднів, бо злидні — це теж власність, хоча й маленька. І ті, й інші прагнуть жити ще краще, примноживши свою власність.

Якими кумедними видавались американським та австралійським аборигенам білі люди, яких палила золота лихоманка! Хіба золото можна їсти, вдягнути, піти з ним на полювання? У шістнадцятому сторіччі Томас Мор, канцлер англійського короля, пише слова, які навіть нині здаються надзвичайно сміливими:

«Хто не знає, що із зникненням грошей зовсім відіміруть усі ті злочини, котрі щодень караються, але не стримуються, а саме: обмани, крадіжки, грабунки, сварки, повстання, чвари, заколоти, убивства, зради, отруєння; окрім того, разом з грощима моментально

щезнуть страх, тривога, турботи, втома від праці, безсоння. Навіть сама бідність, котра, здається, єдина потребує грошей, негайно зникла б разом з повним зникненням грошей»⁴⁷.

Що ж, мусимо жити в іншому світі, де існує багато шляхів, проте жоден з тих, які ведуть на вершину кар'єри, не обходиться без злочинів, деякі з них уже навіть не вважаються злочинами. Наприклад, звільнити з роботи за переконання, чи з причин віку. Наприклад, зайняти місце талановитішої людини. Підлабузництво, інтриги, нечесність, лицемірство, амбіційність — ця метушня така кумедна... Але не менш смішним і жалюгідним видається розпач жертви, котра, буди спритнішою, напевно вчинила б так само з іншими.

Світ переповнений скривдженими. Їм немає до кого апелювати, бо вони згубили десь навіть Бога, цього захисника й жалісливця. Вони надто далеко відійшли від любови та милосердя. «Не чіпайте мене», — кажуть і переможці, і переможені.

Однак, не треба вірити й тим, які говорять, що життя прекрасне, бо кажуть вони це тільки нині, а завтра — уже інше. Щоб людина не замислювалась над причинами зла, тирани й можновладці мають рецепт: хліба та видовищ. Тому й мав рацію Сковорода, коли казав, що світ спить, бо тільки уві сні можна

забрали оксамитову завісу та конячку Зосю. От цього вже не витримав і помер наш старий товариш Фуць-з-пуделем. Аж вуха у нього предивно посиніли. І всі були здивовані, коли наступного дня посеред майдану здох його пудель, і в той собацюри так само посиніли вуха. Певно, астральні тіла цих двох були надто тісно переплетені в Аштатоті... Акробатку ж нашу, бідолашну Сапфіру, яка у «Мнемосаврі» грала царицю Савську, ми тоді сховали серед лахміття й ляльок, але вночі вона кудись щезла. Може, подалась до циганського табору в Умань, бо мати у неї була з того непосидючого народу, а може, тільки вилізла до вітру й втрапила у смертельну пригоду... Адже тепер такі настали часи, пане-кумплю, що куди б не виліз, усюди чигає на тебе ворог, торборіз або ж яка-небудь згіршуюча пригода... А вже у місті Старокостянтинові, якраз перед днем святих порфіроносних Костянтина і Олени, від отруйного пива нагло віддав Богові душу мій однокровний брат і неперевершений ярмарковий маг Бальтасар (саме він, до речі, людолячно грав короля Ірода у «Саломеї» і так ревів зі сцени, що кракувські шляхтянки млоїлися

і втрачали свідомість). От ми з малою і залишилися удвох сиротами посеред усього цього вселенського зрушення та зніяковіння. Як писав Тацит, *hic fratrem, propinquum ille, alius parentes lamentari...*¹⁰

— А що у тій скрині? — перервав розповідь Анемподест. Йому здалося, що у надрах коробка щось пищить і шурхоє.

— Пацюки.

Кінський Каштан нахилився, відімкнув скриню і витяг з неї конструкцію. На чотирьох паличках кріпилася самшитова дошка з отворами. В отвори були встромлені сплетені з тонкого дроту циліндри. У кожному сиділо (а точніше — стояло) превелике щурисько. Центральне розташований пацюк був найбільшим, графітового кольору, з довгими вусами. Праве щурисько мало потовщення на тупі, червоні очиська альбіноса, плямистий хвіст і постійно шкірило жовті гаки зубів. Ліва тварючка, найменша, була пофарбована у яскраво-синій колір і одягнута у щось на штиб закаляної спіднички. Пацюки дрібно совалися й гризли дротяні криївки.

— Це — Жигмонт, Володислав і Казимір, ліку-

перейматися такими дурницями, як нагромадження багатства, вдовolenня забаганок. Чомусь у цьому світі потрібно рухатися вперед, обов'язково щось робити, підкорятись сильнішому, мовляв, така людська природа — реалізувати себе в речах видимих і грубих, хоча існує ще інша, тонка матерія почуттів, і чим більше її в людській істоті, тим вразливіша вона до всього, що може затьмарити й затупити сприйняття світу. Не конче народжувати синів, садити дерева і будувати вілли, не менш важливо просто не зашкодити, не бруднити, не ламати, не залишати слідів.

Не думаю, що є сенс завойовувати цей світ, щоб зробити його кращим, тобто своїм. Коли ми приходимо у нього малесенькими дітьми, то потребуємо лише любови й ніжності. Ми сповнені довіри до того, що нас оточує. У нас немає агресії й жорстокости, і ми могли б залишитися такими назавжди. Життя — це не боротьба, не важкий сон, а гармонія зі світом. Єдине, чого треба досягнути у нашому житті, — це бути завжди і всюди собою, обережно ступаючи по землі, щоб не зашкодити жодній істоті, яка теж відчуває. Біль відчуває усе, навіть поламана іграшка.

Ми не пам'ятаємо, відколи почали змінюватись. Можливо відтоді, коли вперше відчули байдужість до себе. Байдужість викликає бажання привернути до

себе увагу. Подивіться, ким ми стали через те, що стали чужими комусь! Заздрісними, втомленими, чужими для інших. Перед нами весь час постають ситуації, які мають перевірити нашу людяність, змушуючи робити якісь вчинки. Це дуже важко, маючи безліч бажань і великі потреби. Але вже саме усвідомлення нашого буття нелюдським, примітивним означає, що ми ступили на шлях пошуку виходу. Сучасне суспільство обмежує, колонізує, заперечує особистість, як і будь-яке інше, хоча на словах ніби дотримується прав цієї особистости. Воно щораз більше ставить її у залежність на такому ж примітивному рівні: щоб зробити з людини раба, досить відібрати у неї засоби існування.

Рабство завжди має матеріальне підґрунтя. Воно виникло так давно, що вже ніхто не пам'ятає коли. Раб — це той, кого змушують виконувати найважчу й найбруднішу роботу. Це — істота, якій відмовляють у гідності і свободі вибору, та ж поневолена тварина, якій підтримують життя, доки вона має силу й здоров'я. Той, хто володіє такою твариною, сповнений зверхности й гордині. Ця особлива власність ніколи ним не заволодіє. Автомашина, яхта, дім спроможні поневолити власника, бо вони не провокують страху відчуття співчуття. Поневолену істоту від її пана відділяє дуже тонка перегородка: підсвідомо в обох виникає запи-

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

вальні пацюки, — відрекомендував населенців скрині Кінський Каштан.

Анемподестові подумалося, що перед яким-небудь підкоморієм або коронним мечником пацюки називалися б, відповідно, Богданом, Максимом і Петром. Він бридливо оглянув марнотних гризунів і спитав Каштана:

— То ви, перепрошую, знаєтесь на тваринах?

— Трохи того, пане-кумплю, адже коли під час вистави поміж ганчір'яними ляльками вистромлюється щось живе, до того ж, навчене, ярмаркові люди охочіше дякують грошиками...

— Тоді ходімо, щось вам покажу.

Кінський Каштан запитально скосив очі на Нікту.

— Нехай дитина йде з нами, — погодився прочанин.

Він привів чужих до галявини, де жуки якраз закінчували свою трапезу. Але жодного натяку на гидливість у Каштана й Нікти Анемподест не побачив. Вони з цікавістю спостерігали за велетнями, що на дрібне клаптя дерли кубло хробаків.

— Ці жуки дивовижні, — сказав Анемподест.

— Ми таких десь вже бачили, правда ж, тату? — повідомила дівчина, і зайди по-змовницьки пере-зирнулися.

— Жуки, себто Colepteris, — не диво, — доклав свого міркування актор. — *Адже справжнє диво*, повірте мені, пане-кумплю, *завше у однині*. А таких ось ветхих звірят-хробакожерів, за попущенням Божим, вже бачимо кілька.

Анемподест замислився над цими словами, а потім запитав:

— А у вашої... доньки є ще сестри?

Ні, — відповів Каштан, потім вишкірився, присів, заглянув прочанинові в очі й раптом зареготав. Робив він це *показово*, ретельно розсуваючи щелепи. Нікта незворушно спостерігала за ними.

Прочанин почервонів, вихопив загостреного тесака і грізно утупився у костоголового. Якби він спромігся подивитися на себе збоку, то здивувався б із рішучості, що накреслилась на його обличчі.

Костоголовий замурмотів:

— Я ж не хтів вас образити, пане-кумплю-брате, аж ніяк, перепрошую...

269

ВОЛОДИМИР
ЕШКІЛЕВ
ІМПЕРАТОР
ПОВЕНІ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

тання — чому між ними саме такі стосунки? Людина як товар і як річ — особлива. Було б дивним жорстоко ненавидіти праску чи шматок мила, або вимагати від них шаноби і субординації. Щодо раба і служника, то тавром власности на їхньому тілі й душі є зумисне приниження. У широкому сенсі рабом є той, хто не має вибору. Ним може бути державний службовець, домогосподарка, повія, журналіст чи полонений. Рабові завжди загрожує небезпека позбутись життя або засобів для підтримання цього життя. Людина надзвичайно вразлива з цього боку, бо знає про існування вибору.

Рабство породжує жорстокість, а жорстокість — рабство. Це — наче змія, що кусає власний хвіст. Коло не є символом досконалости людського суспільства. Просто, якийсь необачний геометр вирішив стати філософом. І зараз буває, що актори й поети стають політиками, а лікарі — пророками.

Поруч з вимушеним рабством усе більше поширюється рабство добровільне, часом навіть неусвідомлене до кінця. Плантатор Едвард Лонг, що написав «Історію Ямайки», цілком серйозно запитував: «Коли ми роздумуємо над природою цих осіб і їхньою несхожістю з рештою людей, то чи не доходимо до висновку, що вони належать до іншого роду?» Ці слова

поза історичним контекстом можна тлумачити й позитивно (мова про рабів): хіба не здаються дивними люди, які торгують собою чи іншими людьми? Навіть, коли плата дуже висока.

І знову ж, у сучасному контексті подібне питання викликало б чимало аргументів на захист людини-товару, що сама себе рекламує, виставляє напоказ не лише своє вміння, а й ті моральні якості, що цінються нині на ринку. Якби любов, гідність, дружба могли стати товаром, їх би теж виставили на продаж. Але цього з ними ніколи не трапиться. Що ж робить їх непридатними до купівлі-продажу? Лише те, що вони засвідчують неповторність і справжність людини. Той, хто вміє щось робити з любов'ю і самоповагою, хто не зраджує друзів, хто безкорисливий з голови до п'ят, не братиме участі в ганебному ярмарку. Торгують лише фальшивками або відвертим злом, за яке, до речі, найкраще платять. Це помітив американський письменник Генрі Торо, написавши 1862 року в статті «Життя без принципу»: «Ті послуги, які суспільство найохочіше оплачує, найнеприємніше надавати. Вам платять за те, щоб ви були величиною меншою, ніж людина».

Часто я з гіркотою думаю над тим, скільки часу йде на заробляння якогось прожиткового мінімуму.

Нікта хвилястим кроком, що змушував тріскотіти тканину на її стегнах, підійшла до Анемподеста, торкнулася гостряка вузькою щеченою долонею і спитала:

— Ви ж не скривдите *мого* батька, правда ж, достойний брате?

Голос в неї був низький, переливчастий. Анемподест перевів погляд з Каштана на її долоню, на видовжені нігті із залишками кармінової фарби й набрів на думку, що ця дівчина, певно, все своє куце життя прожила як шляхетна пані. «Невже ті пияцюги-актори ніколи не примушували її прати майтки?» — здивувався він і сказав:

— Я йду до Гробу Господнього. З мене не можна сміятися.

— З кого не сміються, над тим плачуть, — відповіла донька костоголового.

Анемподест міг би запрягтися, що її зіниці вибухнули раптовим розширенням, а обличчя помудрішало. Причинний змій прочанина відповів на ці перетворення остаточним розгорненням: затверділий прутень знайшов у штанах дірку, розсунув борти під'ясника і вистромився назовні у всій своїй

безпосередності. Нікта подивилась на пурпуровий авангард своєї перемоги, посміхнулась і сказала:

— Отже, нас вибачено...

Анемподест відчув: шкіра на його настовбурченому обличчі от-от спалахне. Він кинув зброю і побіг до лісу.

1 1648 р.

2 У XVII столітті бра виглядало як коштовне настінне дзеркало з підсвічником. Останній іноді був елементом металевої рами бра.

3 Кабцан — гебрейський жебрак.

4 Від латинського *signifikantia*. Кінський Каштан використовує це слово у тому ж значенні, що й св. Гієронім у перекладі Еклезіяста — «знаменне».

5 *Exodus* (лат.) — вихід. Це слово св. Гієронім застосовує у «Вульгаті» для перекладу назви другої книги Мойсеевого П'ятикнижжя.

6 Вважати пристойним (лат.). Цитуючи Сенеку, Анемподест невиправдано використовує невизначену форму латинського дієслова.

7 Узагальнююча назва дорогих тканин XVII ст.

8 *Insurgentis* (лізн. лат.) — повстанці.

9 Був приреченим на загибель... (лат.)

10 Хто оплакував брата, хто — родича, хто — батьків (лат.).

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

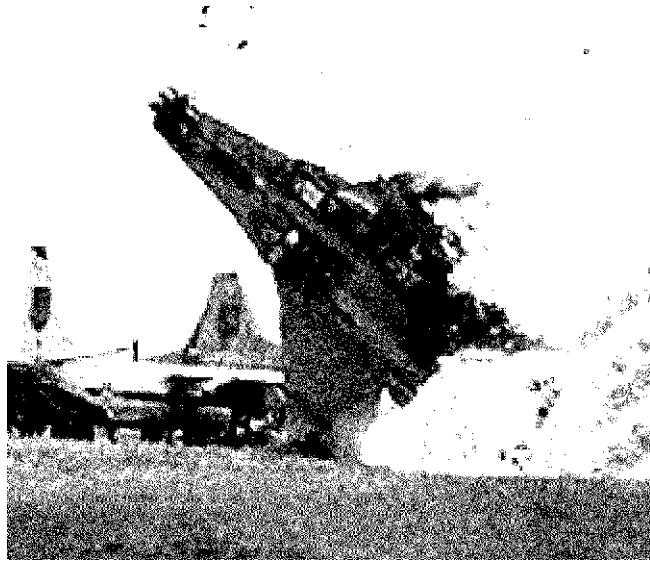
Страх опинитись у злиднях, коли ти зовсім безпомічний, дуже сильний. Багато хто, частіше чи рідше, змушує себе йти всупереч сумлінню, заповнюючи душу непотрібним баластом — попелом з нашого земного пекла, що витісняє усе людське. Певно, що ми інші, ніж ті нещасні, яких побоями змушують день і ніч гарувати на чужих полях. Але не кращі, а гірші, бо знищили у собі найкоштовніші дари Всесвіту.

Людина воліє обмежувати себе сама, ніж би її обмежував хтось інший. Вона не квапитиметься покидати любий її серцю куточок, якщо знатиме, що може вільно блукати по інших світах. Але кордони, почуття незахищеності примусять її якимось компенсувати ці обмеження, здебільшого коштом інших людей. Голод та обмеження творять рабів та їхній рабський рід добровільно або примусово.

Високі гонорари кінозірок дають їм змогу вдовольняти найбезглуздіші забаганки, але вони прикуті угодами чи іншими зобов'язаннями, і продають себе на ринку так само, як ті нужденні чоловіки та жінки, що стоять з табличкою на грудях «*Шукаю праці*». Їх викинуть з роботи, якщо вони не даватимуть прибутку. Сусід на цьому ринку — конкурент, якого треба перемагати. Тому заздрість, цей забутий християнський смертний гріх, так буйно розквітає на румовищі лю-

дяности. У демократичному американському суспільстві сусід негайно донесе податковій поліції на сусіда, якщо тому вдасться виграти в лотерею. У цивілізованій Німеччині громадянин без найменших докорів сумління викаже нелегального іммігранта. Тисячі в'єтнамців, українців, індусів з цієї причини сидять по підвалах за швейними машинками, місяцями не виходячи на денне світло, як раби-галерники. Не краще становище в'язнів чи солдатів у постсовецьких країнах, що безкоштовно працюють на заможних співгромадян, які купують їх у начальства. Ніхто з них не сміє протестувати, бо за непокору можуть покалічити чи навіть убити. Їхня смерть не завдасть такої відчутної матеріальної втрати, як смерть кінозірки чи футболіста. Дивно звучать слова «такого-то футболіста купив такий-то клуб». Вважається честю для країни продавати власних громадян. Це підвищує її престиж. Як сказав польський письменник Ян Котт: «Немає значення те, що з нами зробили, важливим є лише те, що ми зробили з тим, що з нами зробили».

Гасло «суспільство рівних можливостей» по суті хибне й шкідливе, бо призводить до спустошення, як кожне змагання за місце під сонцем, тільки замість сеньйора, що наділяє маєтками, володарюють гроші, безлика, беземоційна субстанція, молитись на яку

Львів, 27.07.2002

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

змушують дітей з коліски. Так їм легше буде себе продати, або продавати когось. Шпигунство, шахрайство, замовлені вбивства, самогубства, психічні розлади супроводжують як великий, так малий бізнес, але це ще нікого не зупинило. Кожне твоє слово буде свідчити проти тебе, тільки-но ступиш на цю стежку війни. Правосуддя теж хворе на цю лихоманку. Воно охоче засуджує дрібних злочинців, ламаючи їм назавжди життя, але відступає перед великими злочинцями, найкращим захистом для яких є статус політика.

У всьому цьому абсурді доводиться жити на колінах, щиро вірячи, ніби держави, кордони, гроші, війни є чимось вічним і неминучим. Але це неправда. Беззахисність людини перед іншими людьми — не біологічний закон, а наслідок хибного шляху, на який колись ступило людство, не зумівши побудувати Вавилонську вежу.

...Це трапилось на Закарпатті у 2000-му році. Двоє місцевих випадково стали свідками, як у кар'єр, наповнений водою, скинули автобус. Одного свідка вбили, але інший розповів про це. В автобусі були 40 нелегальних мігрантів з Азії, які заплатили гроші за перевіз до Західної Європи. Перевізники взяли гроші і потопили усіх разом із автобусом.

Ця трагедія не набула жодного розголосу, хоча

подібне «вирішення проблеми» траплялося уже не раз⁴⁸.

Є історії з трохи щасливішим закінченням. Усі вони нагадують мені іншого Перевізника з черепом замість обличчя, мітичного Харона, який за плату перевозив душі померлих через Стікс у царство тіней, де немає ні любови, ні дружби, ні щастя, лише жалюгідна їх імітація у присмерковому світі. *Живим туди не можна.*

КОЛО ДЕВ'ЯТЕ: КУЛЬТУРА САМОЗНИЩЕННЯ

... На остаток сила ввела в храм обширный очень и красивый, каков у богатых мѣщан бывает, прихожан, гдѣ вѣд-то в день зеленый святаго дѣха отпраляял я с дьяконом литургію и помню точно сія, что говорила: Яко свят еси, аждо во вѣки вѣков, и по оных хорах пѣто Святый Боже пространно. Сам же я с дьяконом пред престолом до земли кланяясь, чувствовал внутри сладость, которой изобразить не могу. Однак и там человеческими пороками посквернено. Сребролюбіе с карнавою вродит и, самого ієрея не мняая, почти вривает складки.

От мясницѣ овѣдов, которіе в союзних почти храму комнатах торжествовались, к самой святой трапезѣ дѣх шивался во время литургіи. Там престрашное дѣло слѣдующее видел. Некоторым птичих и звериних не доставало мяс к

Львів, площа Міцкевича, січень 1998

подорож уздовж межі

яствію, то оны одетого в черну свитку до колѣн челоуѣка с голыми голенами и в убогих сандаліях, будуча уже убитого, в руках держа при огнѣ, колѣна і литкы жарнии и, с истекающим жиром мясо отрѣзую, то огризая, жрали. Коего сираду и свирѣпства я не терпя, с ужасом отвращая очи, отшол. И сіе дѣлали, будто служители некоторых.

Сон, який наснився Григорію Сковороді
24 листопада 1758 року

Із найхитромудрішої пастки завжди існує вихід. Доки б'ється наше серце, ми можемо виправити помилки. Лише смерть позбавляє усіх шансів тут, на землі. Тому звуть її жорстокою, невблаганною, абсурдною. У середні віки Бог не мав стосунку до смерті: вона була породженням диявола і вважалась дуже непривабливим видовищем. Єдиним полегшенням для людини в її безсиллі був сміх. Вона тішилася, коли в макабричному танці перед нею проходили папи, королі, знать, злодюги та вбивці, бо отримувала від того сатисфакцію. Але й пам'ятала про власну смерть. Жити поруч із цвинтарями, пити вино на надгробках, злягатись у цвинтарній траві — цю близькість до смерті прості люди розуміли трохи по-іншому, ніж ченці, але досить подібно. Розважатись видовищем публічних страт, агонією засуджених вчило її суспільство, яке

перестаралось: замість страху з'явилась байдужість. Опорочувати красу земного світу, зневажати його плинність, минуність, незавершеність вчило її тодішнє християнське мистецтво, але замість величних почуттів викликало байдужість не лише до зовнішнього світу, а й до внутрішнього світу почуттів. Філософія, ця служниця богослов'я, вчила шукати Бога з ліхтаркою в руках серед зірок, замість того, щоб бачити безсмертя у кожній травинці чи камінці, у кожному серці. І хоча завжди жили люди, що мислили по-іншому, вони мали вплив лише на майбутнє. Масова культура. Що тут вдієш...

Уся цивілізація західного світу упродовж багатьох сторіч намагалася прищепити людині комплекс провини, і настільки втомила її приниженням, що породила щось цілком протилежне — гординю та відчуження. Вони теж не здатні були привести до спасіння. До технічного прогресу — так, до звільнення від табу — так, до беззахисності — так... «Хворобою до смерти» назвав відчай данський філософ Серен Кіркегор. Проте, незважаючи на тотальність зла, що загрожувє самому існуванню людства, рано ще говорити про пришествя Князя темряви, Сатани чи Антихриста. Тільки те, що здається слабким і ніжним, є живим, а міцне й тверде — мертве. Так вважали даоські мудреці за

I
То була далека подорож. В країну на Сході. Проминаючи знайомі краєвиди, він дивувався, як мало потрібно, щоб наважитися вирушити в дорогу. Його донька, заплющивши очі, дрімала поруч на сидженні їхнього автомобіля. Вона слухала музику. Над її довгим руським волоссям можна було розрізнити дугу навушників. Не чуючи жодного звуку, він знав, що це попса. «Завивання» – так зневажливо називав він улюблену музику доньки.

Але повернімося до подорожі. Якось він запитав, чи не хотіла б вона поїхати з ним, адже зараз зимові канікули. Він не сподівався, що відразу отримає згоду. Очевидно, не тільки цікавість керувала нею, коли вона сказала «так» і не поставила жодного запитання. Йому самому вже доводилося бувати в країні П. Прикипівши поглядом до асфальту, він думав про першу по-

дорож. Тоді він насилу впорався з лавиною вражень. Багато чого так і не зміг збагнути, багатьох речей не зміг розкласти на полиці. Здавалося, все було іншим: паволока чужинності огорнула села, міста, людей.

Він намагався ніколи не робити легковажних висновків. Все, що знав про країну, походило з уст інших. Було побачено чужими очима. Картина, насмикана з чужих фрагментів, з роками міцніла. Обмаль знань, катма симпатії. Одного дня він зрозумів, що ніколи не відчував туги за тією країною. Незбагненої туги, яку прокидали спогади про південь. Йому дуже хотілося бодай тепер, під час другої подорожі, проникнути у внутрішній світ тієї землі і її людей. Нездоланне бажання, жага пізнання примушували продиратися крізь знаки питання до тієї межі, де зовнішній світ переходить у внутрішній, відкриваючи простір осяжною ясноти. Усвідомити поклик вдавалося однак не завжди. Чіткість і розуміння виникали, як правило, на відстані. Досвід дистанції покликав його у подорож.

Багато годин були вони вже в дорозі. Покинули свою країну, проминули іншу, яка не запро-

кілька століть перед Різдом Христовим. Існує притча, яку приписують Чжуанцзи:

«Височезний Лякливий спитав Лаоцзи:

– Якщо не навести ладу в Піднебесній, то як виправити людські серця?

– Обережно! – відповів йому Лаоцзи. – Не турбуй людського серця! Якщо його скинути, ти принизиш людину, якщо піднести – людину охопить гордіня. Так вона перетвориться на раба, а так – на вбивцю».

Таким чином, мудрець радить дати можливість самій людині зробити власний вибір. Жодна масова культура, жодна офіційна ідеологія з тих, що існували й існують, не зацікавлені у тому, щоб людина мислила й діяла незалежно, побоюючись, що це зруйнує підвалини усіх інституцій, які живляться людською кров'ю та духом. Цілісність людства не у юрбі, яка піддається масовому гіпнозу, а в усвідомленні того, що усі люди, вільно роблячи свою справу, сприятимуть усі разом розквіту й вдосконаленню життєвого середовища.

Людина з чистим сумлінням не боїться смерті. Така головна думка найвідомішої з пісень Григорія Сковороди «Всякому городу нрав и права», де він демонструє перед нами божевільну сесту цивілізованого суспільства, котре рухається назустріч смерті лише завдяки протиріччям: багатство – бідність, слава –

безчестя. Єдиним порятунком у боротьбі цих стихій лишається внутрішня злагода людського серця, де не існує жодних суперечностей: смерть не суперечить життю, любов ненависті, жорстокість милосерддю. Внутрішній космос людини – це частина вселенського космосу. Поєднання вогню і води призводить до руйнування обох, і в той же час вогонь живе завдяки мертвому сухому паливу, а вода пробуджує малесенькі ембріони життя в насінні, що чекають терплице, доки надійде їхній час. Зруйнувавши щось, ми зазнаємо величезних втрат, якщо не узгодимо свій вчинок з минулим і майбутнім, які теж воліємо протиставляти, а не об'єднувати.

У самому протиставленні є щось неприродне й нездорове. Це наче діагноз, поставлений недбалим ескулапом. Одвічна проблема – недосконалість мовлення, яке з допоміжного засобу спілкування людина перетворила на могутній засіб поневолення іншої людини. Напевно, нашу мову врятує те, що є слабким і ніжним: людське серце, яке дає почуттям здатність змінюватись, а очам бачити не три виміри, а безколічне їх число. Справжнє мистецтво завжди намагається виразити більше, ніж обрані ним засоби. Відображає словами те, що ніби не можна виразити словами, а пензлем те, що не можна зобразити фарба-

шувала на перепочинок. Чергове упередження, подумалося йому. Проте червоні прапори і гучномовці на кожному стовпі у селах, через які вони їхали, викликали неунічне відчуження, з якого народилося переконливе бажання якнайшвидше добутися до наступного кордону. Дівчина скинула навушники і мовчки дивилася на навколишні краєвиди, яких, здавалося, так і не торкнулася зима. Проте насправді була середина лютого. Кілька питань про країну. Кілька коротких відповідей, адже він сам мало що знав. Газетні повідомлення, телесюжети – йому не хотілося переповідати, а зараз поготів. Він знову подумав про упередження – те, що його часто непокоїло. Проте він не хотів його озвучувати. У тривалій мовчанці доньки він бачив нові і нові питання, поглинені сумнівом, він знав про них з власного дитинства, вони не покидали навіть тоді, коли уже дорослим спостерігав, як сумнів сточує їх ще перед тим, як вони мали б зазвучати.

Переважно чужі навколишні краєвиди заторкнули в ньому незбагненну внутрішню струну. Відчуття, досвід, в якому світлі і темні ландшафти перетворювалися на послання, ба навіть на

множинну дійсність, що залишалася. Це його заспокоювало. Йому здавалося, що може відчитати минання часу: літо, зима або весна або прозорість осени – всі ці віхи природи, весь цей «зримий перебіг життя». Картини пір року, в яких можна було впізнати постійне минання часу; іноді вони дарували почуття таємничого «душевного ритму». Хіба не перегукувалися вони з давніми переказами, хіба не давали стійкості, оманливої певності, на якій покоїлася віра пращурів? Були моменти, коли його раптом захоплювала ідея «нового зачарування світу». Проте він швидко прокидався зі свого солодкого забуття: для незвичайного, для загадкового час не залишив місця. Дивно, думалося йому не раз, що письменники так завзято сприяли розчаруванню світу. Без жодної винагороди. Жахливе непорозуміння! Він крадькома глянув на свою тиху супутницю: чи, бува, не переслідують її схожі думки. Запитати він однак не наважився. Надто міцно переплелися його думки з його особистим «світовідчуттям», з його способом перетинання меж дійсності. Як зрозуміти іншій людині цю невідповідність думання і дійсності, мови і

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

ми, – і ось так відкриває перед нами дверці клітки, щоб ми могли вийти. Мистецтво – це теж космос, і коли воно не імітація й не служка сильних світу цього, у ньому немає суперечностей і панують злагода й гармонія. Там немає місця заздрості, ідолопоклонству, насильству, тобто вони можуть стати лише суб'єктом зображення.

Наші часи чимось нагадують середньовіччя. Час сутінків цивілізації, що завела в нікуди. Намертво встановлено істини, яким ніхто не сміє суперечити, навіть з позицій здорового глузду. Свобода вибору прихована десь на дні свідомості, і всі розмови про неї – лише порожня балаканина. А зовні – повна залежність від речей, без яких людина почуває себе голою й незахищеною. Кожен присмерк історичної епохи – «хвороба до смерти», коли людина не шукає виходу, а забуття, і може дозволити собі цинічно зірвати покривало з найзагадковішого – Смерти. Її вбогий, завислий над суетними думками розум не бачить перервності буття, а ожиріле серце заледве б'ється, не чуючи інших сердець. Тіло облутане безліччю мотузочок, за які смикають гроші, кар'єра, втіхи. Потай людина навіть радіє, що не доживе до майбутнього, цієї жахливої, іржавої, zdegradovanoї антиутопії, віртуальні привиди якої блукають її помешканням.

Кожна така присмеркова культура – це культура самознищення, цивілізація смерти, а нинішня епоха ще й торгує смертю, оскільки на неї є попит.

Культура смерти – це не лише некрофілія, виявляючи якої є як усілякі сексуальні збочення, так і потяг до стерильності. Культура смерти – це все, що веде до деградації й припинення існування людського роду: війни, убивства, самогубства, торгівля зброєю, наркотиками і людьми, ритуали дияволопоклонників і сатаністів... Існує міт, що кінець-кінцем на руїнах старого почнеться відродження світу, яке очолить Антихрист, і що основна причина занепаду західної цивілізації – це християнство, котре необхідно викоренити, знявши усі табу і позбувшись комплексів. Однак кожна ідеологія має ту ваду, що кожен повинен знайти істину в собі, а не шукати її в книгах та галасливих пророцтвах. Люди соромляться мислити інакше, ніж авторитети, а тим паче зважитися на спосіб життя, гідний незалежного мислення. Ідеологія об'єднує, щоб убити. Дух конформізму найперше знищує сумління, а різні форми протесту є, здебільшого, саморекламою і теж виявом загальної хвороби.

У тоталітарному суспільстві культура смерти проявляється дещо простіше: у масовому знищенні лишніх ротів, які є нібито головною причиною економічної

«світу»? Хіба існує тут спільний знаменник, спільний образ, спільна назва, яка б вичерпувала все?

Дівчинка спала, і через багато мовчазних годин вони досягли жаданого прикордоння країни П. Кілька автомобілів завмерли перед закритим масивним шлагбаумом. Жодного руху. Він вимкнув мотор. Знову межа, мовив сам до себе, не сподіваючись жодної відповіді. Минула добра хвиля, доки прикордонник жестом не звелів зайти з паспортами на митницю, в барак. Там, в обдертій чекальні, довелося знову мовчки стовбичити в короткій черзі. Яка нудьга на обличчі прикордонника за пультом, подумалося йому. Жодного привітання, побіжний погляд на незнайомця. Гортання паспортів нітрохи не розвіяло незворушности. Постава свідчила про цілковиту неприсутність, про незбагненну зневагу, викликану вимушеною зустріччю з подорожніми. І це все посеред Європи, пробурмотів чоловік, так і не знаючи, чи зрозуміла його донька. Вона байдуже стояла поруч і дивилася в нікуди. Про що думала? Хіба не почувала приниження? Йому насилу вдалося погамувати спалах гніву. Втім,

він знав, що тут слід мовчати. Він знав, що колючу лінію цієї нелюдяної, фіктивної межі, цього безоднього провалля можна подолати тільки демонстративним награтим спокоєм. Єдиний метод подальшого просування. Він розумів, що перетинання кордону щойно починається.

Після перевірки паспортів знову чекання в салоні автомобіля. Було надто холодно, щоб стояти на вулиці, вузьким видолинком вияв крижаний вітер. Чоловік намагався пояснити охопленій раптовим неспокоєм дівчинці, що тут так завжди і нічого особливого не сталося. Він відчув невпевнене звучання власного голосу, тож замовк. Вони безпомічно спостерігали, як за годину тільки три автомобілі проїхали шлагбаум. Повільно до їхніх тіл добирався холод. Кілька ворон, вкритих густим чорним пір'ям шукало на узбіччі потойбіч шлагбауму, в «іншій країні», поживу. Гарні птахи, подумалося йому, і його знову огорнув спокій. Він полегшено зітхнув.

Через якийсь час, сонце вже давно повернуло за полудень, до автомобіля підійшли два прикордонники, жестом звеліли вийти і, не промовивши жодного слова, заходилися нишпорити у

275

МАРКУС ЯРОШКА
ПОДОРОЖ
УЗДОВЖ МЕЖІ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

відсталости. Розвинуті суспільства так само зацікавлені у тому, щоб знищити побільше голодних, продаючи їм зброю для братовбивчої війни. Громадянські війни — це боротьба за переділ влади, від якої мільйони простих людей змушені втікати туди, де вони нікому не потрібні. Для цього, власне, й існують кордони між державами. Людей вбивають ще за життя, позбавивши води, землі, мови і Вітчизни.

Усе, що безплідне, так само приречене на смерть. Затруєне довілля, вбиті задля розваги чи наживи тварини, добровільна стерилізація жінок, які хочуть зробити кар'єру, культ спорту, спрямованого на те, щоб витримати боротьбу за успіх... Залежність породжує беззахисність, яка переходить у агресію.

Машина, що діє всередині сучасної людини, потребує догляду і живлення, щоб виконувати функції, закладені в ній. Вона служить босові, який керує нею доти, доки на його місце не прийде інший. Решта її не обходить. До Бога теж треба прислухатись, бо він, хоч і не є уособленням батька, який прощає, але будучи босом, недосяжним начальником корпорації, може теж вплинути на долю. Безпосередній бос має набагато більші повноваження: він володіє життям підлеглого, тобто його добробутом. Інфантильність дорослого — це щось зовсім інше, бо дитина прагне

самостійности, а дорослий тяжіє до мертвотного скам'янілого буття, зате без ризику.

Звісно, це неприємно чути. Щоб уникнути морального дискомфорту і змусити людську істоту змиритися із залежністю, їй пропонують певні наукові теорії, видаючи їх за універсальні. Від економістів походить теорія про те, що людині властивий непереборний потяг до наживи. (І нічого з цим не вдієш!) Від біологів-дарвіністів — що боротьба за виживання — єдиний шанс еволюціонувати. (Як тут не обійтися без жертв!) Від фрейдистів узято думку, ніби секс приховує у собі одвічне прагнення влади, і будь-які стримування, моральні табу призводять до непоправних ушкоджень особистости. Тож кожен мусить мати власного психоаналітика. Нас переконують, що секс — це ознака духовного здоров'я людини, тобто *homo sapiens*, хоча йдеться радше про істоту, яка виживає. Реальне протиставляється духовному, знання — мудрості, і цей принцип незмішування панує всюди. Бодай крихітка людськості присутня у кожній людині, але вона дуже часто не дає їй проростити, бо не знає, що це їй дасть. Тому не варто зневажати людей. До них потрібно ставитися, як до істот, що мали б усвідомлювати власні вчинки, але ще не доросли до цього.

Наше ставлення до смерті — віддеркалення на-

валізах. Нарешті вони вигорнули вміст на довгий стіл поруч і взяли перекидати знову. Невдовзі вони помітили, що найбільшу увагу прикордонників привертають календарі, нотатки, щоденникові записи. Сум'яття охопило дівчинку, коли вона побачила, як один прикордонник, згрібши папери з її делікатної торбинки – можливо, там був її найдорожчий лист, – зник за дверима митниці. Її приголомшений погляд. Батько обережно відвів доньку вбік і посадив у авто. Потім, за владним помахом іншого прикордонника, пішов складати розкидані речі. З почуттям досі незнаної пригніченості зачинив дверцята. Обидвоє мовчали. Через переднє скло він бездумно дивився на чужу дорогу. Цієї зими сніг падав рідко. Він дивився на сіро-брунатні поля і пагорби, що тяглися в темну далеч.

Пізніше, коли вони вже втратили лік часу, з'явився прикордонник із нотатниками і, не промовивши жодного слова, махнув, щоб їхали. Годі було увити собі усміх на такому обличчі. Як такий чоловік дивиться на свою жінку, на свою дитину, питав він себе. Шлагбаум піднявся, і питання зависло в повітрі, а погляд прикипів до

незнаної дороги попереду. Досить швидко, однак, він відчув, що вільна дорога не означає сподіваної звільненості. Щойно пережите важким тягарем лежало на них. Він, дорослий, безпорадно сидів біля дівчинки. Вона теж мовчала, з дивним виразом заціпеніння, не повертаючи погляду. Темрява поволі вкривала країну. Він мовчки увімкнув фари. Обидвоє їхали назустріч пітьми. Він знав, що їхня подорож привела їх до першої, незримої межі...

II

Темної ночі вони прибули у місто В., столицю країни. То було навдивовижу похмуре місто. Йому пригадався океан світла в аеропорту іншого міста Н., далеко над морем. Цей теплий спогад відганяв утому, що підкрадалася. Він усміхнувся. Потім пригадалося це темне місто рік тому, люди, які, виявляючи гостинність, тривожно озиралися. Постійне озирання, напружене вслуховування в їхні стишені голоси. Страх говорити голосно. Іноді відвертий розпач. Він поклав собі цього разу придивлятися уважно. До цієї тихої межі. Варто попередити доньку, звернути її ува-

шого ставлення до життя. Ми мали б відчувати смуток і надію, що ніщо не минуло марно. Рано чи пізно кожне страждання закінчується. Наші почуття дають змогу вийти; коли ми відчуваємо не тільки себе, а й інших, перед нами відкривається безмежність.

Натомість, продовжує існувати безліч офіційних інституцій, які контролюють людину значно суворіше, ніж це робила колись релігія, визнаючи завжди найбільшою цінністю людське серце. Ними випущено на волю демонів, метою яких є звільнити людську істоту від усіх втомливих суспільних комплексів, і насамперед від традиції, що передавалась від покоління до покоління. Найбільш руйнівним стало зняття табу на повагу до старості. На зорі існування людство сприймало старих як зайвих ротів, убиваючи ослаблених чи залишаючи напризволяще. Але, усвідомивши цінність досвіду, пройнялося повагою до батьків, адже від поведження з ними залежить майбутня старість кожної людини. В основі цієї поваги, любови, відданості лежить повага до життя у всіх його формах, те, що робить людину істотою, гідною Всесвіту. Руйнування традиції завдає величезної шкоди не лише моралі чи мистецтву, а й законам Всесвіту.

Заборона на старість – це ще один вияв культури самознищення. Скільки, власне, живе сучасна цивілі-

зована людина? Десь до 30-35 років. У намаганнях нагромадити якомога більше речей, сягнути вищих щаблів кар'єри криється страх перед старістю, яку нині зневажають і висміюють. Існує величезний ринок товарів і послуг для тих, хто прагне якнайдовше зберегти зовнішню привабливість молодості. На старість людина зменшує власні потреби, отже, завдає шкоди комерції. Та й сама молодість є вигідним товаром.

Дискримінація за віком, власне, не вважається таким серйозним порушенням прав людини, як расова, етнічна чи дискримінація за статтю. Фальшивий культ сім'ї не має нічого спільного зі справжньою сім'єю. Сім'я зовні – це лише вигідний ринок збуту надміру речей, а всередині – ситуація притулку і співробітництва, як зауважив американський вчений Х.Салліван. Особливість сучасної епохи полягає в тому, що суспільство здатне утримувати старих людей, лише терплячи їх, через те кожна молода людина панічно боїться старості, а старі, подібно до Фауста, понад усе прагнуть повернути молодість, ніби це таке вже щастя – боротися за кожний день свого існування, виставляти себе на торг заради втіх, котрі за нинішнього стану культури ведуть до спустошення і духовної деградації.

Літня людина, що багато бачила на своєму життєвому шляху, помалу звільнюється від тягаря плоті,

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

гу на цю непомітність, подумав він. Вона спала поруч, світло ліхтарів ковзало її обличчям. Знову і знову він ловив її вихоплені на мить з темряви риси; він любив її.

Згодом, в іще темнішому передмісті, щирі вітання ще незнайомих господарів, чоловік середніх років з дуже коротким волоссям, тендітна, ще молода жінка, з шельмуватим, велемовним поглядом. Давно минула північ. Обидвоє терпляче чекали на них. Щедро накритий стіл, відтак мертвий сон у кімнаті, обставленій старими химерними меблями. Наступного ранку, за сніданком, відкриття невибагливості помешкання. Погляд через кухонне вікно на подвір'я, завалене бозна яким лахміттям, переляк, коли очі вихопили перехняблений гараж із прогнилих балок. Вчора серед ночі його наполегливо просили поставити машину в гараж. Він нічого не сказав. Господар, високопосадовий клерк міністра, підійшов до нього і теж подивився на купу дерева, металу, каміння, старої поклоеної цегли, металобрухту і стертих шин. Обережним голо- сом він зазначив – мовою гостей він володів добре, – що П. стоїть на порозі великих реформ,

важливих змін. Наразі існують значні проблеми щодо забезпечення людей товарами першої необхідності. Але в його Міністерстві планування вже розроблено плани, спрямовані на повне забезпечення всіх людей країни. На противагу великим жестам, його голос звучав радше невпевнено. Гість уважно слухав, пригадуючи торішній візит. Він, знай, махав головою, не дивлячись оповідачеві в обличчя. Він відчував невблаганність межі між несправданими надіями, бажаннями, дійсністю. Позаяк йому було неприємно бачити злидні й хаос, що панували на подвір'ї, він поквапки відійшов від вікна. Жінка з блискучими очима саме пеленала на столику дитину. Поруч стояла сусідська дівчина, яка випадково зайшла в гості і зараз жартувала з немовлям. Малеча радісно квічала. Два світи, думалося гостеві, і йому спало на гадку слово «межа світу»; нічого немає само собою зрозумілого, нічого, бо дійсність завжди інша, цілком інша, додав він про себе.

Після сніданку виправа на екскурсію столицю. Вийшовши на вулицю, в сірій лютневий ранок, гість зміг роздивитися розцяцьковану

277

МАРКУС ЯРОШКА
ПОДРОЖ
УЗДОВЖ МЕЖИ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

суспільних умовностей, від набридливої суєти, і цей відпочинок не може її не тишити. Але старість має й інші, непривабливі, сторони: хвороби, згасання пам'яті, відчуження з боку близьких, самотність. Людина раптом усвідомлює, що її нема кому вислухати. Ліжко чи кімната в притулку для старих, дрібні кривди, на які так вразливе старече серце, а часом – зневага, знущання. Усім вигідна її смерть, навіть самій людині, яка розуміє, що надто пізно зробити щось таке, що могло б змінити світ. Дехто просто перетворюється на рослину, хтось кличе смерть, щоб не бути для родини тягарем. Сільські жінки в'януть у тяжкій праці, і коли вони не годні бавити уже правнуків, їхня смерть є полегшенням для усіх, бо безпорадність дратує. Село не любить ні старих тварин, ні старих безпомічних людей, і з дикунською відвертістю та безпосередністю дає їм це відчуття. Ці старі чинили колись так само з іншими старими. Коло замикається, і утворюється ланцюг, розірвати який може лише мудра любов, бо тільки диявол міг сказати: «Дорога надмірностей веде до палацу мудрости».

Життя і смерть часто порівнюють зі сном. Сон передбачає пробудження до якоїсь реальності, яка може виявитися прекрасною або жахливою. Культура самознищення намагається вмістити у собі сон і

дійсність, переконуючи людину, ніби світ настільки складний, що будь-який вчинок можна виправдати і обґрунтувати.

Ми прийшли у XXI сторіччя з індустрією масової культури, яка пронизує усе наше буття і врешті приведе людину до духовного самознищення, в чому їй допоможуть нечувано розвинуті засоби комунікації. Синдром втоми, перший вісник старости, змушує обезвладнений мозок віддаватись хвилі забуття на безоконечних карнавалах, замість того, щоб людина шукала відповіді на основні питання буття. Культурі, яка торгує духовними вартостями, не слід довіряти.

Масова культура з низів (раніше її так і звали – низовою), дійшовши до середини, починає витісняти справжню культуру. Процитуємо німецького філософа XIX сторіччя Шлегеля:

«Поруч існують (...) дві різні літератури, кожна з яких має свою публіку, і, не звертаючи уваги на іншу, йде власним шляхом. Вони не виявляють ні найменшої цікавості одна до одної, хіба що, висловивши презирство та насмішку при випадковій зустрічі, але не без таємної заздрості до популярності однієї і благородства іншої»⁴⁹.

Благородство не може стати більшим, щоб не перетворитись у гординю, натомість популярність може

вбогість будинку, вілли п'ятдесятих років. Вночі, коли прибули сюди, вона так не впадала у вічі. Очевидно, господар перехопив розгублений погляд гостя, бо відразу поквапився запевнити, мовляв, будинок давно б відремонтували, проте його брат, який мешкає з родиною на другому поверсі, палець об палець не вдарить. Крім того, вже кілька місяців годі знайти потрібні будматеріали. Гість здогадався, що господар мав на увазі «кілька років». Помовчавши хвилю, господар збентежено зізнався, що посварився з братом. Гість засоромлено мовчав.

Два наступні дні було присвячено огляданню визначних місць цього все ще чужого міста. Проминаючи «палац культури і науки», гість пригадав слова професора, почуті під час першого візиту, що це місто «всього-на-всього провінція» всюдисущої імперії. Ця помпезна споруда, збудована після великої визвольної війни, була «дарунком свободи», який підніс другий кровожерний диктатор цього сторіччя народові П., «дар данайців», міркував гість, дивлячись на велетенську вежу, загрозливий фалос, що настовбурчився в самому серці міста, впершись у блідо-сіре лют-

неве небо. Нагадування про нескінченний терор, символ безмежної аморальності влади, думалося йому.

Потім їзда через територію колись найбільшого гето світу. Коротка зупинка, перебування біля двох старих будівель, які колись утворювали межу єврейського кварталу. Відвідувач, котрий непомітно відлучився від групки, думав про того відомого педагога і директора притулку єврейських дітей-сиріт, який вирушив звідси разом зі своїми двомастами голодних і хворих дітей в концтабір, повернення з якого не було. Це була «подорож», так записав він у свій щоденник, до «останньої межі». Завмерлому прибульцеві пригадалися слова іншого єврейського мислителя, який писав: «Смерть – не подія життя. Смерть годі пережити». Що сказав би на це старий друг дітей з міста В.? Він, «нарративний» педагог і філософ, намагався відволікти малечу вигадкою про «поїзду на село, на природу»... Який біль, яка темрява вела його? Прибульця, перед очима якого стояли фрагменти зниклих кварталів, жажали брудно-сучасні багатопверхові коробки, гнітила їхня чорна сірість. З яких планів виростили ці

розростись до безмежності, доки не набридне. Щодо заздности, то решта шість смертних гріхів не полишать її у самотності. Світ, у якому не виконуються десять заповідей, існує лише завдяки смітникам, на який викинув старі цінності.

Існує хибна думка, ніби без масової культури неможливо створити елітарну, хоча у цьому випадку обидві культури, протиставляючись, насправді поступово переходять одна в одну. Отже, обидві не мають сенсу, бо є товарами, розрахованими на певний соціальний гаманець. Обидві прагнуть поширення серед якомога більшої кількості людей. Зрештою, принизливо поділяти культуру на культури для менш розвинених людей і для інтелектуалів, проголошуючи у принципі рівність між людьми. Коли мудрість підмінюють штучним розумом, іншого, на жаль, трапитись не може.

Нема чого тішитись, коли на сотню бульварних видань припадає одна вартісна книга, яку будуть читати і через сто років, те ж саме стосується фільмів. Митець без рекламної кампанії не матиме успіху. Він зобов'язаний час від часу виставляти на публіку те, чого вона чекає від нього. Його приватне життя мусить бути або дуже скандальним, або дуже зразковим.

Григорій Сковорода не дозволяв публікувати власних творів, просто надсилав їх друзям. Бо не хотів, щоб їх читали вороже налаштовані до нього люди, чи ті, які могли образитися. Це порушило б душевний спокій самого автора. Ставити метою свого життя успіх – просто безглуздо. Але й не меншою дурницею є ідея жертвності чи служіння, через те, що у ній немає справжніх почуттів, лише гординя. Справжній героїзм завжди щирий і імпульсивний. Усе, що має статися, станеться і без мене. Поквапившись, можна збитись на манівці. Треба зробити стільки, скільки можеш, щоб не втратити власної неповторності.

Творчість – це дуже особиста і дуже самотня справа. Єдиним джерелом її є багатоманітність світу, що проходить через мою свідомість. Якщо мені не потрібен пам'ятник за життя, то після смерті – тим паче, бо все це мертве і не зможе прорости.

Культура не повинна бути масовою чи елітарною. Це все одно, що принижувати і возвеличувати людину. Усе існуюче підкоряється єдиному Законові благоговіння перед життям, у якому об'єднуються почуття і розум. Треба лише вміти розпізнавати тепло життя і холод смерті, щоб не помилитись у виборі. Суспільство нічим не зобов'язане мені, а я – йому. Не так уже й важко заробити чесний шматок хліба. Тому,

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

потвори? Можливо, щоб сіяти злочинне забуття? Дивна порожнеча і тиша огортали глядача-слухача. Поруч стояли господарі і донька. Їхні погляди, здавалося, блукали, не зупиняючись ні на чому конкретному. Коти, пси, голуби населяли порослі чагарниками галявини перед високими молохами.

Наступного дня, вже в іншій частині міста, перші відвідини, і водночас нова зустріч, в літньої жінки, колись славетної акторки. Гість познайомився з нею ще на своїй батьківщині. Її очі випромінювали радість, коли вона їх зустрічала на порозі. Інтенсивний, досі не відомий неприємний запах кішок вдарив у ніздрі відвідувачам. Справді, в дупалому будиночку жінки мешкала гурма цих тваринок і два старі та німічні песики. Звірі сиділи або лежали навколо, здавалося, кожна істота має своє улюблене місце, на столі, на дивані, на ослоні, на підвіконні, на книжках. Насилу він перемкнув увагу від огидного запаху кицьок на сповнене тепла обличчя акторки. Поволі запах свіжої кави, перебивши неприємний дух, запанував у помешканні. Дівчинка, донька гостя, знайшла тим часом кицьку, яка давалася

гладити. За розмовою двох дорослих – акторка добре знала мову відвідувача – гість намагався непомітно роздивитися численні вицвілі світлинки з зображенням акторки. Кілька олійних картин також давно втратили свіжість, кольори поблякли. Книжки, розставлені на довгих полицях, очевидно, давно вже не були в руках. Вони мовчали, вони не мали жодного стосунку до сучасності, не кажучи про майбутнє. Він знав, що її чоловіка, директора театру, звільнили з політичних мотивів, а її з тих самих мотивів відіслали на пенсію. Нараз він збагнув, що позірне перебування в минулому означало ні що інше, як наполегливе чекання, чекання і сподівання на майбутній світанок. Хоч, можливо, світанок, думалося йому, так ніколи і не настане потойбіч ще не відомої межі. Навіть це було написано на її обличчі. Білі і сірі голуби стукали знадвору дзьобами у шибку, вимагаючи їсти. Вона раз по раз підводилася, щоб, не перериваючи розмови, насипати у привідчинюване вікно нову порцію зерна. Голуби терпляче чекали й анітрохи не боялися її руки. Кімнату заповонило їхнє туркотання. Її сумний усміх, думав він прощаючись, йому

279

МАРКУС ЯРОШКА
ПОДороЖ
УЗДОВЖ МЕЖИ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

хто не продає і не купує, врешті дадуть спокій, а якщо від нього раптом вимагатимуть вчинків, які б суперечили його принципам, він зуміє вистояти. Найважче опиратися не тортурам, а спокусі. Якось неспокійно стає на душі, коли стоїш на березі річки й дивишся, як біжить вода. Вона тектиме і після тебе, й ти завжди можеш попливти з нею. Дивитись на щось збоку – це зовсім інше, ніж бути його частиною. Люди – не мурахи, не бджоли; у них не може бути спільної свідомості, того живого кровного зв'язку, що ним поєднані крихітні істоти. Люди дивляться на світ, чекаючи, що ж він їм дасть, яку забавку.

Пишучи про фейлетонну добу, а це було у 1943 році, Герман Гессе не видає гніву, не вдається до нищівної іронії. Він лише констатує ситуацію інфантильності, яку породила культура самознищення:

«Ті люди, які гралися в дитячі загадки й читали статті про все і ні про що, аж ніяк не були наївними дітьми чи жадібними до розваг феаками – вічно охоплені страхом, вони жили серед політичних, економічних і моральних струсів та заворушень, перебули кілька страхітливих воєн, у тому числі й громадянських, і їхні нехитрі освітні ігри були не просто милою беззмістовною дитинністю, а відповідали глибокій потребі заплушити очі і втекти від нерозв'язних про-

блем та моторошних передчуттів загибелі в якомога безневинніший уявний світ»⁵⁰.

Десятиліття, які минули від часу написання цих рядків, показали, що той уявний світ не такий уже й безневинний, як і постмодернізм, що звільнив демонів для масової культури, поєднавши живе з мертвим, а діаманти з пластиком. Що, власне, й призвело до неоригінальності мистецтва, приправленого апокаліптичними настроями з трупним запахом. Масова культура нав'язує певний стиль життя, не зважаючи на кордони, мову, традиції. Але хіба такого звільнення ми хотіли? Ще за Конфуція люди знали, що не боротьба веде до досконалості, а гармонія, що рівновага виникає зі справедливості, а справедливість постає із сенсу Всесвіту. Ми беремо зі світу купу мотлоху, не залишаючи у собі порожнечі, яка, власне, й творить форму нашої сутності. Ми міцно тримаємося це цей світ, бо усі альтернативи здаються нам нездійсненними.

Фентезі, якими завалені книжкові прилавки впереміж із кримінальними та любовними романами, зображають безконечні двобої з тінями. Це – банальні наслідування наших снів, у яких ми інстинктивно намагаємось врятувати власні душі від тління і розкладу. Фальш і лицемірство наче кислота роз'їдають

ніколи не забути. Надворі було тихо. Сутеніло.

Наступного ранку, за прощальним сніданком, накритим з великою дбайливістю, зненацька сильне клацання автомобільних дверцят перед будинком. Господар блискавично зіскочив на ноги, щоб подивитися, що діється за вікном, за слоненим білою фіранкою. Приклавши палець до вуст, він дав знак мовчати. В коридорі почулося клацання чобіт, застогнали дерев'яні сходи, що вели на другий поверх, де мешкала братова сім'я. Знову тиша. Гість теж підвівся, щоб подивитися через вікно надвір. Синій поліцейний бобик стояв перед будинком. За кермом сидів чоловік в уніформі. Зберігайте мовчання, прошепотів господар, високий урядовий чиновник, це контроль, додав він. Молода жінка, господиня, її погляд втратив звичний шельмуватий блиск, взяла з візочка дитину і притисла до грудей. Донька гостя сиділа за столом з широко відкритими очима, в яких застиг знак питання. Дивна червіль вкрила її обличчя. Було ясно, що вона не розуміє, що діється. Однак мовчала.

Господар, який встиг прошепотіти гостеві, що він, незважаючи на суворий закон, не реєстру-

вав їх, вислизнув з кухні в коридор і припав вухом до вхідних дверей. Його вказівний палець наче прилип до губ. Заціпеніле чекання. Невдовзі знову гупання чобіт. Голоси. Траскання дверей. Жінка злякано затулила долонею рот дитини. Господар інстинктивно відсахнувся від дверей. Дивно виглядав він отак зігнувшись. Гупання в коридорі. Перед дверима. Голоси знадвору. Дверцята автомобіля. Гуркіт заведеного мотору. Його повільне згасання в далечині. Тиша. Полегкість. Тепер гість знав напевне: якщо б поліція постукала, вони вдали б, що нікого немає вдома. Аж зараз він зрозумів, чому не можна було паркуватися на порожній вулиці перед будинком. Господар неодмінно наполягав, і доводилося в'їжджати через масивні старі ворота, оббиті волокнистими плитами. Верхня завеса обірвалася, і ворота волочилися по землі. Їх належало проте негайно зачиняти. Господар пильнував. Відтак важке влавлювання в перехняблений гараж, халабуду з дерев'яними дверима, які годі замкнути. За ними автомобіль опинявся в безпечному місці. Для високого чиновника це було вкрай важливо. Водночас вражали щирість,

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

людське суспільство, чи воно комуністичне, чи капіталістичне. Однаково, у його основу покладено ті ж добрі наміри, якими вистелено дорогу до пекла. З окремою людиною відбувається те саме: вона прагне дійти до вершини, і вже звідти посилати благодать на інших, невдах і безпомічних. Хоча, звісно, про це забуває, або робить усе не так. Одна людина не здатна щасливити усіх людей, але може, не зашкодивши нікому, прожити життя з чистим сумлінням і сказати, як у давньоєгипетській «Сповіді відречення»: Я — чистий, я — чистий...

Треба заплющити очі й затулити вуха, щоб не потрапити до тенет тих утіх, за які доведеться платити власною душою. Це — демони, які вирвалися на волю, проти яких безсилі навіть сміх. Злослів'я, цинізм — непоганий товар, бо виглядає оригінальним. Досить увімкнути телевізор, щоб почути поради цілком у дусі «Прислів'їв пекла» Вільяма Блейка.

Реклама вихваляє ліки, які не перевірені часом, миючі засоби, які завдають шкоди здоров'ю, побутову техніку, яка не більше, й не менше, а здатна змінити світ, жувальну гумку, що врятує від карієсу, косметику для пань, які прагнуть вічної молодости, словом, те, без чого цілком можна обійтися. Товари рекламують актори, яким платять за це гроші. Нам повторю-

ють без кінця: купи, і ти станеш таким, як вони, таким, як усі, і будеш щасливий!

Нам пропонують шоу, в яких після довгих репетицій ми радимось із незнайомими людьми з найінтимніших питань, власне займаємось експліцитіонізмом, чи даємо інтерв'ю, яке немає нічого спільного з правдою, хоч нам здається, ніби ми правдиві, але це куплена у нас правда. Нам нашіптують: «Кожна людина має право публічно висловити власні думки. Який же ти сміливий і особливий!»

Реальне телебачення виставляє напоказ інтимне життя, голосом Старшого Брата (о передбачливий Орвелл!) наказує робити начебто невинні речі: подивитись у дзеркало, натягнути жіночий одяг... Якщо ти сподобаєшся публіці, тобі за це заплатять гроші.

Або відправляють людей на безлюдний острів, щоб вони не давали жити один одному, доки не залишиться останній герой, який теж одержить гроші. «Життя — це боротьба, і слабких не варто жаліти. Те, що приречене, повинно загинути...»

Бойовики з горами трупів і морями брусничного варення запевняють: «Людині притаманна агресивність. Якщо ти не уб'єш, то тебе уб'ють». (Комусь же треба продати зброю!) Еротичні забави на весь екран повчають: «Без сексу людина неповноцінна,

невиблякна цікавість цієї людини, мужність у погляді. Міцні, тривалі обійми на прощання. Тепло для подальшої подорожі вздовж межі...

III

Зворотна їзда країною, в якій затрималась осінь. Години на автотрасі, минаючи чорні незорані поля, брунотно-багряні ліси, скільки сягало око. Поодинокі пагорби навювали спокій. Подекуди снігові змійки на їхніх затінених схилах. Дівчинка, вмовившись на задньому сидженні, слухала музику. Новий провідник, земляк, підсів у В.; він бездоганно володів мовою країни й натхненно оповідав про її велику історію. Він знав назви всіх місцевостей, всіх міст, які проминали, всіх велетенських промислових комплексів, які зустрічалися і над якими клубочилися сіро-білі, іноді жовті стовпи диму. Першою метою цього дня була Ч., найбільший паломницький центр країни. Здалеку погляд упіймав церковний ансамбль на узвишші. Позаяк був будень і лютий, подумав подорожній, в церкві, очевидно, мало людей. Вони повільно перетнули містечко з дорогою алеєю, що вела на узвишшя. У певні дні року

алеєю тяглася нескінченна процесія до славетної Чорної Богоматері. Дорогою, однак, трапилися тільки поодинокі перехожі. Далі пішли пішки. Сувенірні крамниці, неunikненне лихо таких місць, були замкнені. Проте на вітринах красувалося досить кічу. Він усміхнувся, бачачи незліченну кількість статуеток Ісуса й Марії, а на гадку спала фраза «Мужність сприймати кічу». Його колись неабияк цікавило питання, де завершується кіч і починається мистецтво, однак він так і не зміг відшукати надійного критерію. Бракувало знань. Він знав хіба те, що в цьому ховається якесь загадкове, архаїчне значення, спільне для всіх людей.

Ожеледь на шляху до церкви. Дорогу ніхто не посипав. З висоти узвишшя, мети паломництва, їм несподівано відкрилася розкішна панорама навколишньої рівнинної місцевости. У височині сяло сонце. Аж далеко на обрії безпардонно стриміли фабричні труби. Клуби диму над ними прокинули спогад про ліси, річки, усміхнених дітей, море. Калейдоскоп, який останніми роками дедалі частіше зринав у його уяві. Він більше не слухав проводиря, місцевої людини,

281

МАРКУС ЯРОШКА
ПОДОРОЖ
УЗДОВЖ МЕЖІ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Вона може навіть захворіти. Усі ваші проблеми мають сексуальне підґрунтя. Займайтесь сексом де завгодно, з ким завгодно і скільки завгодно!» (Сексіндустрія у цьому зацікавлена).

Новини і політичні огляди люблять змішувати до купи передвиборні кампанії й подробиці з життя зірок, масові убивства і благодійні акції. «Життя – таке різноманітне! Воно прекрасне, воно жахливе! Сприймайте його таким, яким воно є! Отримуйте вітху сьогодні, бо завтра можете потрапити під сліпу кулю!»

Годі, треба вимкнути телевизор... Є люди, які переконані, ніби існує якась всесвітня змова, в якій навіть президенти і королі є лише покірними виконавцями чужої волі. Це – теж міт, нас намагаються переконати в існуванні Абсолютного Зла, яке, вийшовши з підпілля, без жодної фальші та лицемірства виплекає расу сильних людей, для яких не існуватиме добра й зла, і відпаде необхідність боротися з тіннями сумління. Добро – слабке і тендітне, але й зло – хоч міцне, та мертве. Зло допроваджує до знищення світу як звні, так і всередині людини. Якщо зникне людина, з нею зникне зло. Вважаючи це найбільшою трагедією, людина прагне вчинити самогубство у найрізноманітніші способи, але здебільшого починає не з себе, а з інших.

Кожна жива істота буде прагнути смерті, коли

відчує, що її життєві сили вичерпалися. Вона шукати-ме тихої темної місцини, що солодково пахне тліном – печери, глибокого яру, хащів... Але тільки людина здатна усвідомити беззмістовність власного існування, і у розпачі або намагатиметься накласти на себе руки, або робитиме це повільно, вдаючись до наркотиків, алкоголю, розпусти.

Кожна жива істота, людина чи звір, підсвідомо сприймає смерть як повернення до лона матері, де тепло, темно і куди не проникають небезпеки буття. Коли життя стає нестерпним, людина опиняється на решті перед вибором, якого не unikнути. Цій ситуації свого часу багато приділили уваги екзистенціалісти, і навіть масова культура приваблює тим, що теж використовує подібні пограничні ситуації, іноді прориваючись крізь туман фальші, умовностей і хибних суджень, де людина раптом постає безмежно самотньою, але вільною. Усе інше – затемнення розуму.

Однак, зумисне затьмарення свідомости – це певною мірою бунт, який знаходить вияв у жорстокості людини щодо себе. Оця ненависть є спробою убити в собі розумну істоту, залишивши лише імпульсивну, хоча часто це лише машина, якою ніхто не керує. М'ясо крайній прояв самознищення, яке вже ніщо не може повернути до надії, навіть Бог. Еріх Фромм

який саме, озброївшись таким уже звичним для нього терпцем, перелічував назви «промислових об'єктів» – так у цій східній країні називають великі заводи. Подорожній, поринувши в спогад, прихилився до оборонного муру, шукаючи опори супроти загрозливих штучних хмар промислового неба.

Через хвилю вони ввійшли в церкву. В каплиці правилося. Батько з донькою здивовано перезирнулися, адже капличка завбільшки з нормальну церкву була вщерть заповнена людьми. Щоб краще роздивитися Марію, вони поволі пішли до вітара. Однак годі було проступитися крізь щільне півколо. Вони зупинилися, затиснені між прочанами, які співали й молилися. Чоловік вслухався в мелодію чужої мови. Його погляд кружляв по надміру прикрашеній іконі. Знову архаїчний образ? – мовив про себе, сповнений внутрішньої напруги. Відтак зазначив, що ікона залишилася йому чужою. Вона випромінювала якусь глибинну сутність, невідому дистанцію, темноту схованість. Знаючи, що йому, не прочанинові, годі стояти тут, він все-таки залишився. Він не розумів історії, мови, бажання і прагнення, що

пов'язували, ба навіть єднали паломників. Навпаки, з'явилось почуття порожнечі. Легке розчарування. Так і не зазнавши преображення, він вийшов надвір. Патица церковного даху, вихоплена надвечірнім сонцем, змусила підвести погляд.

Швидка їзда – сонце саме сідає за обрій – веде їх у місто О. Вранці він перепитав доньку, чи їм справді слід здійснити мету подорожі і відвідати Освенцім, як він називається мовою цієї країни. Дівчинка, не роздумуючи, сказала «так». Отож, Освенцім. З розмов удома і в школі вона знала, про що каже ця назва. Перш ніж вирушити в подорож, він перечитав томик вже померлої поетки, у віршах якої згадуються концтабори. Перед очима постали численні повідомлення, фільми, картини про те, що там коїлося і що він не міг до кінця збагнути. Єврейська поетка – він часто про це думав – не промовляє жодного слова ненависти й звинувачень, навіть тоді, коли, переповнена болем, говорить про могили, «написані в повітрі». Про дим, який в'ється у небо і на який перетворилися тіла мільйонів беззахисних в Освенцімі й Бжезинці. Два міста, споріднені незбагненно жорстокістю. Він пригадав

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

вважав метою релігії не правильну віру, а правильну дію, спосіб життя. Автоматизмом вчинків керує не Бог, а Бос, земний авторитет. У техногенному суспільстві люди, маючи дуже вузьку спеціалізацію, дуже залежні від місця праці і постійно переживають, щоб його не втратити. Між босом і підлеглим не може існувати дружби, так само і між колегами. Ворожість обезвладнює, змушує до покори, бо, хоча кожен з нас вірить в існування Любови, однак, виносить цю чудову країну за межі земного існування, настільки потужним і закам'янілим видається нами ж сконструйований світ.

Людині час відкинути інфантильність і зробити вибір, як і належить свідомо вільній істоті. Ця істота з її думками, що з'явилися ще на зорі людства і пережили усі часи, не має нічого спільного з історією воєн, зрад, будівництвом замків на піску. І з історією хибних думок, що змушують блукати у п'ятні, тепер уже віртуальній, яка теж є лоном, але лоном смерті. Якщо вже не можна нічого вдяти зі світом, то треба банитися із часом і простором, може, якась з мільйонних комбінацій якраз нам підійде, тільки шкода, що життя таке коротке...

Праведний умирає, і немає нікого, хто б узяв *це* до серця,

і мужі побожні беруться *зо світу*,
і немає такого, хто б *те* зрозумів, –
що від зла забирається праведний *з світу!*
Він відходить із миром;
на ложах своїх спочивають,
хто ходить прямою дорогою.
Та наблизьтесь сюди, ви сини чарівниці.
насіння чужоложникове та блудниці, –
над ким розкошуєте ви,
над ким розкриваєте рота,
висовуєте язика?
Хіба ви не діти переступу,
насіння брехні,
ви, що палитесь *пристрастю* серед дубів,
під деревом кожним зеленим,
що дітей над потоками ріжете,
під скельними щілинами?

Ісаїя 57:1-5

ТЕ, ШО НЕ ПЕРЕСТАЄ ВРАЖАТИ

Як люди відвертають очі від хворої, скаліченої тварини, квапляться у своїх дрібних справах. Вони сподіваються, що серце того, хто йтиме слідом, виявиться милосерднішим.

ГАЛИНА ПАГУТЯК
ЖОРСТОКІСТЬ
ІСНУВАННЯ

282

рядки: «О димарі / Над вигадливими оселями смерти, / Коли плоть Ізраїлева стала димом / В повітрі...»

Ще декілька кілометрів через навдивовижу низькорослі змішані ліси, розмова в салоні автомобіля завмирає. Після прибуття на місце здивування, наскільки густо заселена територія навколо колишнього концтабору. Він десь вчитав, що табір побудували тут п'ятдесят років тому саме через відлюдність місцевості. В'їждження на малій швидкості вздовж злочинної колії, яка для мільйонів людей, запертих у товарні вагони, стала останньою, металевою дорогою смерти. Перед очима вкотре зринули старі фотографії. По цей бік колії Освенцім, по інший бік – сьогодні майже неможливо побачити за новими житловими кварталами і фабриками – Бжезинка. А ось і вхід до меморіалу. Наш моторний проводатар заговорює раптом із жінкою, яка йде нам назустріч. Вона працює в дирекції меморіалу. Незважаючи на те, що взимку «музей» зачинений, вона готова зробити для нас виняток. Ми квапилися, позаяк невблаганно темніло. Підходячи до званої на цілий світ брами, на якій досі

красується неперевершений за своїм цинізмом напис «Робота робить вільним!», чоловік відчув, як підкошуються ноги. Він думає про колони приречених, про дітей і жінок, яких брутально загнали в цю браму. Відразу обабіч подвійний електричний колючий дріт. В його голові калейдоскопом неслися обличчя в'язнів, бездиханно повислих на загорожі. Дивним чином йому вчувається командний гаркіт табірних охоронців і валування їхніх натренованих собак. Він умлівіч озиряється, охоплений невимовною панікою. Підсвідомо пришвидшує крок. Сутінкова тиша дихає жахом. Згодом, заціпенівши перед довгим струнким рядом навдивовижу сірих, понурих бараків, він немовби чує їхнє мовчання, і йому пригадуються рядки: «О димарі! / Стелений попелом шлях Єремії і Йова / Хто вигадав і камінь на камінь поклав / Шлях втікачів із диму?»

Він йде дещо осторонь від групи. Жінка без угаву розповідає, мабуть, вона пишається своїми знаннями, а проводир, не затиноючись, перекладає. Відставши, він вже не чув, про що вона каже, він почував нездоланне бажання побути на самоті. Адже це місце, де відбувається зустріч із

283

МАРКУС ЯРОШКА
ПОДРОЖ
УЗДОВЖ МЕЖІ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Спокій, з яким диктор на телебаченні говорить сьогодні одне, а завтра інше, але в кутиках уст ховається страх людини, що бреше.

Погляд дитини, яку відірвали від комп'ютерної гри, де потрібно багато вбивати.

Історія дитини, що померла на очах лікарів, які не зробили операції через те, що у батьків не було грошей.

Безробітні чоловіки середнього віку: їхні згорблені спини, сірі обличчя, їхнє приниження, сором перед власними дітьми.

Свято, котре роблять собі, купивши омріяну річ. Свято, яке не можна розділити з кимось, – це не свято.

Скорчене тіло старого, який помер через байдужість власних дітей. Він уже давно відмовився від їжі.

Дівчатка з родин алкоголиків, які стануть пов'язями, як тільки підروстуть.

Жінка, яка не має куди подітися від п'яного чоловіка. Він забрав уже останні копійки від неї та дітей.

Реклама косметики, що супроводжується словами: «Адже ви цього варті!»

Собака, який сховався у куточку крамниці, бо дуже мерз. Будь-якої хвилини його можуть помітити.

Ледь помітна глузливість у очах торговців, коли заходиш до дорогої крамниці, щоб перечекаати зливу.

Біль матері, яка не має чим нагодувати дітей. Слова дітей: «Ми не хочемо жити так, як ви».

Неприкаяні підлітки з бідних родин, які блукають вулицями великого міста.

Обличчя тих, хто бере дрібні хабарі: хитрість і страх. Гидливість до брудних і божевільних. Намагаються навіть не дихати тим повітрям: чого вони сюди пхаються?!

Глузлива посмішка інтелектуала, що слухає щире уривчасте сповідь, і його ж запобігливість перед тими, хто може виявитись корисним.

Чистота немовляти, якого ще не навчили мавпувати дорослих.

Непроникне обличчя кілера, для якого убивство – робота.

Персонал дитячих інтернатів, який щовечора виносить повні торби продуктів, вкрадених у дітей.

Людська безкорисливість.

Львів, 2001 – початок 2002

картинами, які нагромаджувалися в його пам'яті упродовж років, які в'їдалися в нього. Невже це жажіття, доведене до вбивчого абсурду, стало всього-на-всього історією? Чи не волає воно, бува, досі з табірної бруківки, з моторошно-сірих барачних стін, з крематорію, з прадавніх велетенських дерев вздовж алеї? Де криваві стигми на обличчях убивць, які живуть собі, либонь, сьогодні десь у сховку і затишку? Лавина хаотичних думок викликала в ньому старе питання про різницю між тим, що сталося і що збереглося переважно в картинах пам'яті, і теперішньою дійсністю. Чи важить минуле бодай щось у сьогодні? В камері священика, проголошеного тепер святим, він довго й уважно прислухається. Він довго і тупо стоїть перед наглядацькими будама посеред площі, на яку, чи дощ чи холод, чи день чи ніч, виганяли в'язнів у блаженському табірному руб'ї. Наглядач сидів тим часом у своїй буді, чекаючи на зміну. Тільки на самій цій площі загинуло невідомо скільки людей. Чому не чути волань кам'яної бруківки? Не чути сьогодні? Чи бодай колись було її чути?

В окремих бараках, перетворених на музей,

лежать купи волосся, окуляр, взуття, валіз, – все, що залишилося після жертв. Дивно, подумав він, як багато ці пошарпані валізи чи будь-які інші особисті речі здатні розповісти про дріб'язковість, обмеженість, вразливість їхнього власника. До нього вернувся давній спогад про особисті речі його вітчима – окуляри, обручку, перстень, потріпану поштарську торбу; після смерті їхнього власника вони лежали, геть утративши сенс, наче голі тіла, на столі. А зараз ось спогади про мільйони незнайомих людей. Він лякається, що не відчуває ще гіршої пригніченості. Невже це тільки мертві речі? Відповіді він не мав. З іншого боку, як могли виявитися його сум'яття і страх, привезені сюди? В пам'яті вкотре зринають рядки далекої єврейської письменниці, зачіпаючи і даруючи прихисток: «Ми, що врятовані, / Тиснемо вашу руку, / Прощання мов порох / Єднає нас з вами...» Які слова! Хіба не говорять вони нам, котрі чуємо їх через багато років, про неможливість всеохопності співчуття? Людини замало, щоб її відчути. Замало. Співчуття прокидається лише на нових полях жажів, у новому, цілком іншому часі болю, страждання. Кожна

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

1. Монтень М. Опыты. – Книга вторая. – М., 1979. – С. 377.
2. Этическая мысль. Научно-публицистические чтения. – М., 1990. – С. 261.
3. Катарі – єретичний рух XI-XIV століття у Західній Європі, що заперечував світську владу й закони, проповідував аскетизм, безшлюбність, непротивлення злу. Катарі настільки були ненависні церкві та державній владі, що для боротьби з ними папа Інокентій (1198-1216) запровадив інквізицію.
4. Российский вестник «Международной Амнистии». – № 18 – декабрь 2000 года. – С. 18.
5. Там само. – С. 15.
6. Там само. – С. 16.
7. Там само. – С. 9.
8. Там само. – С. 9.
9. Там само. – С. 10.
10. Там само. – С. 11.
11. Российский вестник «Международной Амнистии». – № 17 – июль 2000 года. – С. 1, 4.
12. Беженцы. – Т. I, № 118. – 2000. – С. 13.
13. Дульнева Н. Справедливість супроти міфології, або Трибунал задля майбутнього. – «І». – Ч. 15. – 1999. – С. 173.
14. Там само.

15. Российский вестник «Международной Амнистии». – № 17 – июль 2000 года. – С. 16.
16. Беженцы. – Т. II. – 1997. – С. 3.
17. Беженцы. – Т. I, № 118. – 2000. – С. 15.
18. Там само. – С. 10.
19. Беженцы. – Т. II, № 115. – 1999. – С. 31.
20. Российский вестник «Международной Амнистии». – № 17 – июль 2000 года. – С. 7.
21. Там само. – С. 1.
22. Переклад Дмитра Павличка.
23. Солженицын А. Архипелаг ГУЛАГ. – Т. 3. – М., 1989. – С. 193.
24. Беженцы. – Т. II, № 115. – 1999. – С. 25.
25. Голод – 33-й. Народна книга-меморіал. – К., 1991. – С. 70.
26. Там само. – С. 80.
27. Там само. – С. 580.
28. Лозінський К. Пекло червоних імператорів. – Львів, 1997. – С. 50.
29. Там само. – С. 23.
30. Там само. – С. 25.
31. Там само. – С. 50.
32. Монтень М. Опыты. – Книга третья. – М., 1979. – С. 14.
33. Российский вестник «Международной Амнистии». – № 20 – август 2001 года. – С. 32.

епоха має власне страждання. Враз рятівні сльози скочуються на обличчя. Погляд мандрує в незглибні простори неба.

В темряві вони досягають північної межі концтабору. За високою подвійною огорожею з колючого дроту стоїть будиночок, у вікні горить світло. Проводир перекладає, що це монастир кармеліток, в якому черниці з цілого світу день у день і ніч у ніч складають молитву за страждання, заподіяні тут колись. Чоловік ловить себе на іронічному і навіть цинічному питанні, як можна зважити молитвами цей невичерпний океан страждань. Потрібно воістину міцної віри, мовив він до себе, думаючи про сестер за стінами поглиненого пільмою будиночка. Згодом він подумав про Бога. Потайки про свого Бога. Але його годі було уявити. Проте він вірив у необхідність безперервного пошуку його образу, образу того, хто страждає стражданням людини. Як близько він був до відданих на поталу дітей і жінок, старців, мрущих в'язнів Освенціма? Який незбагненно великий мусить бути цей Бог, щоб мовчазно нести страждання усіх у собі? Невже це не форма існування Бога? Несподівана, цілком нова дум-

ка! Відомий єврейський філософ писав, мабуть, без сумнівів: «Яким є світ, Всевишньому байдуже. Немає об'явлення Бога у світі». Відвідувач збентежено хитає головою і на якусь мить зупиняється. Дивиться на віддалені контури концтабору. Коли він, такий далекий, нарешті заволає, переповнений стражданнями світу? Можливо, коли настане кінець світу?

Цим питанням – і він знав це – межу світу було остаточно перейдено. «Межу світу», – мовив він ще, але так і не встиг продовжити цієї думки, бо група вже кликала його здалеку. Раптом йому стало холодно. Повернувшись, він лагідно поклав долоню доньці на плече. Він весь тремтів. Отак мовчки йшли до виходу, і листя шелестіло їм під ногами. Колись доведеться їй усе пояснити, вирішив він. Озираючись наостанок назад, на охоплений темрявою концтабір, він побачив світло у шибці кармеліток, яке, здавалося, здатне освітити ціле небо.

Переклав Тимофій Гаврилів

285

МАРКУС ЯРОШКА
ПОДОРОЖ
УЗДОВЖ МЕЖИ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

34. Матеріали «Міжнародної Амністії».
35. Лозінський К. Пекло червоних імператорів. – С. 17.
36. Матеріали по ісламських країнах спираються на публікації К.Лозінського у польській періодиці та факти, підтвержені Міжнародною Амністією.
37. Монтень М. Опыты. – Книга вторая. – М., 1979. – С. 374.
38. Там само. – С. 377.
- 39-41. Міжнародна Амністія. – Листопад 2000. – Вип. 30. – № 6.
42. Российский вестник «Международной Амнистии». – № 17 – июль 2000 года. – С. 1.
43. Шпренгер Я., Инститорис Г. Молот ведьм. – М., 1992. – С. 330.
44. Утопический роман XVI-XVII веков. – М., 1971. – С. 138.
45. Беженцы. – Т. II, № 119. – 2000. – С. 14.
46. Беженцы. – Т. I, № 122. – С. 18.
47. Утопический роман XVI-XVII веков. – С. 139.
48. Матеріали «Міжнародної Амністії».
49. Шлегель Ф. Об изучении греческой поэзии // Эстетика. Философия. Критика. – В 2 т. – Т. 1. – С. 99.
50. Гессе Г. Гра в бісер. – К., 1983. – С. 13.

Львів, 27.07.2002

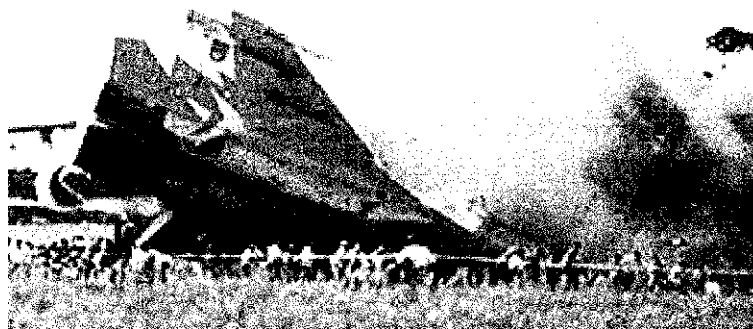

(фрагмент моїх «мимуарів»)

станіслав: знаки великої батьківщини

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Львів, 27.07.2002

Ми стояли посеред міста з двома паралельними іменами. Івано-Франківськ/Станіслав. Або так: Івано-Франківськ фон Станіслав, або де ля Станіслав. Так чи інак, ця багатоскладність імени у мене асоціювалася з титулами забутої знаті, з чиймось довгим і заплутаним родоводом. Було літо-2000. І ми – безквартирні й безробітні мешканці Києва. Такі собі стрингери від «культурки». (Саме «культурки» як розділу журналістського ремесла, що спрямований на «висвітлення подій і явищ сучасної культури».) Ми збиралися трохи послухати, як старіє світ, як псується час. І ще я хотів діткнути Феномена. У Полтаві, звідкіля я родом, Феномена не було, а у Франківську був. Я заздрив. Моя супутниця була з цих країв.

На головній пішохідній вулиці влаштовували якийсь конкурс із вуличного баскетболу (на один кошик). Було багато хлопців у широких штанах. Раптом у натовп вривався Володимир Єшкілев. Живих Деміургів у цьому місті не треба шукати – вони з'являються самі. Центр міста тісний, і вони змушені рухатись одними і тими самими траєкторіями. Во-

лодимир Єшкілев серйозно махав полами плаща повз дещо бутафорський баскетбольний щит. На обличчі була повна зосередженість. А можливо, цей ефект був спричинений окулярами. На голові у Володимира Єшкілева куйовдилося багато різних волосин, кожна з яких, я переконаний, продовжувалася такою самою бурхливою концептуальною нарацією або дискурсивною практикою.

Я подумав: відомі люди приречені не впізнавати тих, хто впізнає їх. Це робить відомих мешканцями набоковської камери обскура. Отак поспівчувавши Великому Деміургові, я відмовився наближатися до нього. Метою наближення, зрештою, було склепати якийсь інтерв'ю для київських газет. А в такому вуличному оточенні Екзегетові ще й могло би здатися, що я звертаюсь, аби загітувати його до баскетболу.

Ми залишилися стояти. У цих чужих містах завжди з'являється потяг до порівнянь. Тоді я часто згадував знакового Дедандрея, двірника за світоглядом, за фахом, за покликанням. Пам'ятаю його розпачливий зойк, коли він побачив, як у центрі Полтави, у дворі санепідемстанції сусідка випасала курей.

И в нашей жизни случаются маленькие радости: вот прочел, будто «Сибирский цирюльник» коммерчески прогорает за рубежом.

Так ли? А ежели так, хорошо ли злорадствовать? Неужто я такой антипатриот, ликующий, что ухнули денежки из казны, щедро потраченные на михалковский суперкитч? Полагаю, однако, что моя робкая радость, напротив, патриотична донельзя. Как учила нас советская власть, есть вещи дороже денег. Например, идеология.

Я уже как-то писал, отчего для меня оскорбителен кинообраз России, словно бы сервированной для заморского потребителя («все на продажу!»), — с той же лакейской предупредительностью, с какой алкаш-генерал демонстрирует родину американской кокотке. Тут и псевдокустодиевская Масленица, и кулачный бой, и цыгане с медведями, и море икры, и цирковая сноровка самого генерала жрать водку, закусывая стаканами... Как невинная Наташа Ростова видела в опере вместо

искусно писанных декораций крашенные картоны, вместо великой Нимфодоры Семеновой — толстую девицу, так здесь все ориентировано на уровень заезжей авантюристки, воспринимающей Россию как экзотический аттракцион. «Остранение» на сей раз задумано ради успеха у них — как раньше Михалков распатронил русского классика, дабы приспособить его к стареющему Матростяни.

И вот в это вялое, будто пребывающее в похмельной прострации тело михалковской России вкатывается искусственно взбадривающий допинг, лошадиная доза имперской спеси! Небезобидной, в сущности угрожающей, ибо идеалом государственности избран Александр III, над которым, как помним, «совиные крыла» Победоносцева и за которым — всеилие охранки, государственный антисемитизм, утеснение католиков и староверов... Да многое из того, что предрекло характер правления его слабого сына и дало возможность России упасть перезрелым яблоком к ногам Ульянова-Ленина.

Так худо ли, если на этот раз за граница обошла своим интересом такой образ России?

«Кури серут!» – вигукував Дедандрей, і його ветха постать вгрузала в осінь.

Пам'ятаю рукавичний цех, так само обкладений по всьому периметру будівлі рудим послідом, але вже антропогенним. Пам'ятаю завод, який виробляв залізну стружку, скрегоучи прямо у вікно спальні. Ми лазили красти ту стружку, наче то і справді був шедевр виробництва. Пам'ятаю червону цеглу. Багато червоної цегли, нагромадженої в кубічні форми. У цих формах мешкали люди, багато людей. І я серед них. Світ складався з цеглин. Світ ділився на цеглини...

Тут, у Галичині, все не зовсім так. Серед її середмість я почувуюся носієм анти-породи, якоїсь специфічної сірости, яка і становить мою самотність. Я бачу, яке крихке це галицьке шляхетство крові на тлі прибудної живучости решти наших Україн. Бо кожна порода декоративна. Вона – плід селекції, плекання. Галичина – це блакитний бедлінгтон-тер'єр із ангельськими кучерями. Тирлування з нашим центральньо-східним виводком йому протипоказане. Неотесані середньоукраїнські блохи можуть загризти його до смерті. Божі кінологи, бережіть Галичину...

Не знати чому, ми вирішили шукати для інтерв'ю Тараса Прохаська. Можливо, він здавався нам досяжнішим від решти фігур станіславської феноменології. Методи пошуку були варварські, любові, позбавлені будь-якої етики. (Загалом, журналіст має бути людиною брутальною. Без такої риси він фахово не придатний.) Ми просто порпалися у телефонному довіднику поблизу Головопшти. Надібали там прізвище «Прохасько». Жіночий голос зі слухавки повідомив, що Тарас – у редакції газети. Звідти прозаїк і дав нам згоду.

Грошей на те, щоби забезпечити розмові мінімальний алкогольний супровід, у нас не було. Прохасько, як проникливий письменник і бармен, швидко це зрозумів. Він роздобув десь пластикову літрову пляшку і наповнив її вином у якомусь барі. Мене заспокоїв цей демократизм вибору. Та ще більше полегшення настало тоді, коли Прохасько звернув між якісь гаражі, й нам відкрилася панорама зупиненого будівництва з фундаментом, бур'янами і стосом прекрасних бетонних блоків, на яких можна було розсістися. До блоків ми йшли втоптанною стежиною, і Тарас просив не ступати за її краї,

Не приняв в свое время михалковской экранизации «Обломова», я среди вполне уважительных оговорок сделал такую: дескать, патриотически радуюсь ее успеху за рубежом. Каюсь: зря радовался. Мало хорошего было в том, что иностранцы снисходительно любовались докапиталистической идиллией, где «сонное царство» Обломовки (которое сам Гончаров назвал «истинным подобием смерти») есть тридевятое царство с зачарованными героями, такими прелестными в своей принципиальной никчемности. И хотя смешно подозревать прямую причинную связь, все же: не подобное ли представление о «загадочной русской душе» породило отношение Запада к нам, как к неразумным детям? Каковых надо спасать, посылая нам какого-нибудь Джеффри Сакса с нагрузкой в виде товарного неликвида.

«Русская вялость, косность, лень... привычка ожидать всего от других, а ничего от себя», – определит обломовщину (гончаровское, вспомним, словцо-приговор) словарь Даля, а Владимир Набоков подытожит: «Россию погубили два Ильича». То бишь, понятно, помимо Владимира Ильича

еще и Илья Ильич Обломов. Ибо обломовщина, по сравнению с чем хлестаковщина – безобидная беспардонность, а маниловщина – невиннейшая мечтательность, есть паралич воли. Тяга к общественному анабиозу. То, отчего все попытки перестроить Россию – от Екатерины II до Горбачева – оказывались короткими рывками и оборачивались (как вышло с Екатериной еще при жизни перестройщицы) выдыханием энергии в пустоту. В застой.

«Век шестувет путем своим железным», – написал Баратынский. «Век девятнадцатый, железный, воистину жестокий век!» – откликнулся Блок. И далее: «Двадцатый век... Еще бездомней, еще страшнее жизни мгла...» Значит ли это, что двойное «еще» утверждает: наше столетие оказалось и более «железным», чем девятнадцатое?

Как сказать... Для Баратынского железо – сталь плуга и прочих орудий цивилизации, внедряющей прагматизм. У Блока оно запахло смертностью. Но оба имели в виду первым делом нравственные превращения времени и людей, а в этом смысле – какое уж там в нашем веке желе-

де у траві ховалися цілком відчутні на запах «міни». Я часто ходив такими стежинами в дитинстві й почувався тут уже майже по-домашньому.

Тарас Прохасько сприймав запитання якось альтернативно, та відповідав завжди цікаво. Ідеальний об'єкт для інтерв'ю – це той, хто і на дурне запитання розумно відповідає. Прохасько говорив про «казан культур», про своїх прадідів, про ландшафти, про літературу станіславську і взагалі. Ми пили вина-на-розлив. Цілком народне і цілком приємне. Моя супутниця фотографувала письменника побутовою «мільницею»...

Аж поки, шукаючи ракурс, не порушила просторо-ве табу. Її нога у високому напівматер'яному черевичку вгрузла по кісточки в дебету купу саме того антропогенного, рудого, про яке вже було згадано. Якби я вмів так повільно й уважно писати, як Тарас Прохасько, я би присвятив цьому Феноменові кілька сторінок транквілізованої візії. Наразі ж доведеться обмежитися тим, що воно було руде й антропогенне.

Дамі було прикро. Обличчям Тараса пробіг легкий екзистенційний сум. Моя душа весело воруши-

лася десь у кишках. Я мав би зізнатися, що страшенно люблю такі скатологічні ситуації. Саме в них буття оголює свою трагікомічну суть. Я мав би сказати, що буття і є розмовою про високе, яку ведемо, стоячи однією ногою в лайні. Я мав би сказати, що це була влучна крапка в діалозі, точніше, не крапка, а ціла купа, але менше з тим. Я мав би сказати, що ця «міна» теж є знаком, включеним у ландшафт. Вона теж один із проявів біологічної пульсації, які так вдало фіксує у прозі Тарас Прохасько. Та я нічого не сказав. Система людської комунікаційності завжди нав'язує цю ніяковість, попри наші справжні стани. Ми ніяковіємо від самої думки про ніяковість. Це наслідок диктатури культури.

Прохасько зберігав розважливості і зумів нам іще раз полегшити існування, провівши в туалет франківської редакції «Експресу». Там ми попрощались і скористались умивальником, додавши цій корисній жовтій газеті трохи рудого. Кольору поменшало, але запаху – ні. Тому на вулиці я здурю запитав у перехожої німфи, чи немає в неї часом дезодоранту. Вона вирішила, що я в такий спосіб натакаю на її неапетитні запахи, і перейшла на інший

289

ТАРАСІЙ
АНТИПОВИЧ
СТАНІСЛАВ:
ЗНАКИ ВЕЛИКОЇ
БАТЬКІВЩИНИ
(ФРАГМЕНТ МОЇХ
«МИМУАРІВ»)

зо? Вата... Кисель... Или – что еще наглядно символизирует безвольную податливость и отсутствие сопротивляемости?

Самое характерное, что отличает российский двадцатый век (о том, что вне нас, не берусь говорить), – тоталитарность сознания, то есть его индивидуальная беспомощность. «Жестокий век»? Еще бы, но ведь особенно, изощренно жестокой и презрительной по отношению к «массе» обычно бывает слабость, болезненно нуждающаяся в компенсации за счет других. И кто знает (хотя велика ли хитрость?), какую роль в несчастьях России сыграла закомплексованность незадачливого стихотворца из города Гори, недоучки-семинариста? Или несомненные же комплексы рыжего симбирского гимназиста, ушибленного казнью террориста-брата?.. Продолжать перечень?

Так странно ли, что мы в государственном строительстве, в каждодневном быту и даже (или тем паче) в искусстве являем наследственные черты как тоталитарной власти, коей холопски завидуем, так и толпы, объятай тоталитарной психологией? Безволие плюс жестокость или в лучшем случае

агрессивное самоутверждение – вот формула, общая для многих и многих, включая тех, кто считает себя антиподами.

Потому, вероятно, удивлю режиссера-державника: фильм про вечных обломовцев, крикливо отвоевывающих свое экзотическое право быть таковыми, в сущности, весьма схожей породы, допустим, с доморощенным «авангардом». Уже с его безволием (пусть в узкопрофессиональном масштабе – как эстетическое иждивенчество под видом пародии). С его жестокостью (слава богу, бескровной, не страшней, чем памятное пояснение одного «авангардиста», зачем, к примеру, Сорокину в «Голубом сале» непременно понадобилось обгадить Ахматову и Пастернака: «Выхода нет. Очень тесен мир. Только за счет других»). И всюду недостает – да вот именно воли, которой мы исторически обделены и которую пугливо ассоциируем только с «железом», с «железной рукой». Воли как «творческой деятельности разума», по определению блистательного славянофила Хомякова.

Как сказано!..

бік. Я був у захваті від себе. Потім ми добрели до якоїсь ятки, придбали слік «Тройного одеколону» і радісно виплюснули його на черевик. Це пом'якшило гостроту міазмів і водночас збагатило їхню структуру. «Натхненні», ми полишали місто переможцями...

Інтерв'ю з Прохаськом вийшло у двох газетах. Моя супутниця стала моєю дружиною. Будівництво на місці наших франківських посиденьок, напевно, вже завершене. Я став більше цінувати знаки, в яких до нас приходить велика Батьківщина. Їх треба навчитися розпізнавати. Яюсь, іще раніше, приїхавши до Києва на практику, я відразу ж на вокзалі обома ногами вліз у лайно. І усвідомив, що вже не зовсім чужий у цій столиці. Знаки приходять у потрібний момент, аби підтримати нас.

Воно, таке руде, антропогенне, явилось мені й там, у Станіславі, щоби зробити мене причетним, присутнім, включеним у ландшафт. Воно завжди з нами. З нього ми постали й у нього перейдемо. І даремно я кажу про регіональну неоднорідність. Батьківщина – сюди, де воно є. Власне, воно і є топосом Батьківщини.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

а н д р і й п а в л и ш и н

мур

© А.Павлишин, 2002

Львів, 22.11.1919

поразка, вірна сестра перемоги

Невтомно і несхибно ступає слідами Перемоги її вічна сестра Поразка. І в той час, як перша, заслухана у звуки фанфар, часто забуває про присутність своєї тіні, друга тихо йде за нею, свідомо нерозривності їх доль. Вона знає: Перемога, славлена й оспівувана, бажана й жадана, не є самодостатньою. Для того, щоби заіснувати, вона має бути *перемогою над кимось* або *чимось*, отже, неминуче привести за собою чийось поразку. Ця нерозлучна супутниця блискучої Диви у лавровому вінку виявляє, на відміну від неї, значно більшу самостійність та життєспроможність.

Минуле століття залишило у спадок прийдешнім поколінням чимало літературних свідчень універсальної поразки: від літератури «втраченого покоління» до творів, позначених екзистенційною безнадією.

Сербська література, твори якої дали імпульс цим «роздумам на маргіналіях», не є винятком із загального європейського правила. Вона радше слугує його підтвердженням, національно-автентичним і вмоти-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

У травні 2002 року в польсько-українських стосунках виникла болюча криза, давні пристрасті знову далися взнаки, блокувавши на невизначений термін цілу низку культурних, громадських, транскордонних ініціатив. Причина виглядає дуже дивною в Європі початку ХХІ століття. Предметом конфлікту стало одне слово на гранітній плиті – означення «героїчно», яким не захотіли поступитися ані одна, ані друга сторона.

...Після того, як I Світова війна закінчилася поразкою Австро-Угорщини, а цісар Карл зрікся престолу, поляки та українці, як і решту народів імперії, спробували облаштувати власне державне життя. Львів був центром політичного, культурного, наукового, релігійного життя обох народів. Щоправда, більшість львів'ян вважали себе поляками (окрім того, тут мешкало чимало євреїв, українців, німців, вірмен), але місто залишалось анклавом на заселених переважно українцями теренах. 1 листопада 1918 року українські військові підрозділи колишньої австрійської армії під командуванням сотника Д.Вітовського встановили

контроль над головними стратегічними об'єктами Львова та передали владу українській адміністрації, невдовзі за їхнім прикладом вчинили решту міст Східної Галичини.

Польське населення Львова, насамперед фахові військові та старшокласники-бойскаути, зі зброєю в руках вирішили відстоювати приналежність міста до Польської держави. Упродовж кількох днів були створені загони міських партизанів, куди входили також жінки й діти (більш ніж 20% бойовиків мали менше 17 років, а наймолодшому полеглому Янекові Дуфратові [Duftrat] було 12 років), покликани відбити стратегічні об'єкти в українських військових, насамперед залізничний вокзал, де очікувалося підкріплення з Польщі. Польськими партизанами командував поручник Ч.Мончинський.

Професор Я.Грицак, посилаючись на С.Кеневича, стверджує, що «насправді польсько-українська війна у Львові не була масовим зривом з обидвох сторін. Це було заняття групки національно свідомих та патріотично заангажованих людей, які боролися за місто. Більшість населення була байдужою та тихо вичікувала на результат цієї війни» [Високий Замок. – 2002. – 21.05]. У своєму відомому «Нарисі історії України.

вованим непростим історичним шляхом, який її народу довелося подолати. Культури, які виростили в тіні страшної поразки, зустрічаються, напевно, не рідше, аніж ті, яких вигодувала перемога, однак існує не так багато народів, які свій головний національний міт побудували на найбільшій національній катастрофі. Нещаслива битва на Косовому полі, що сталася 28 червня 1389 року, зробила день святого Вида (Видовдан) найзначущішим в історії сербів – як день загибелі сербського царства, як день найважливішого вибору. Саме момент свідомого вибору, більшою мірою, аніж момент жертвості, може вважатися зерном Видовданського культу. Без нього оспівування власної загибелі перетворилося би на вічний трен, здатний викликати зачудування незвичних до величання програних битв істориків.

Звернімося спочатку до давніх епічних свідчень. Пісня «Загибель царства сербського», яка є розповіддю про знаменну битву і одним із центральних творів фольклорного Косовського циклу, починається такою експозицією: сивий сокіл-вісник (святий Ілля) прилітає з Єрусалиму із листом, який шле сербському цареві Лазару сама Богородиця. У божественній звістці – питанні, на яке той мусить відповісти: чи воліє він

земне царство, чи царство небесне? Якщо до душі йому земне царювання, має Лазар вдарити на турків і заскочити їх нападом, якщо ж вище царство – побудувати на Косовому полі церкву і вирушити назустріч своїй загибелі і загибелі свого війська. Знаючи, що втрачає, сербський правитель обирає царство небесне. Рішення, яке він приймає, стає рішенням цілого народу, війська, яке гине на полі бою, не відступивши перед ворогом.

Свідомий вибір загибелі надає не просто нового звучання традиційній темі вирішального бою – він перетворює військову поразку на духовну перемогу. Отже, неоднозначність трактування «двох П» (у сербській мові у згаданих ключових словах – «Победа» та «Пораз» – співпадають навіть дві перші літери) з'являється у літературі сербів ще на етапі фольклорного осмислення історії і характеризує позбавлене шаблонності розуміння цієї примарно антиномії в культурі сербського народу.

Поряд із Косовським циклом епічних пісень існує не менш відомий, спільний для кількох народів регіону, цикл про Марка Короленка (Королевича Марка). У фольклорному герої – славному переможці, який дозволяє собі зверхньо спілкуватися із самим султа-

Формування модерної української нації XIX-XX ст.» він пише: «Непримиренність обидвох сторін впливала із різниці їх психологічних постав. Для українців це була боротьба за власну свободу проти національного поневолення. Вони з розумінням і повагою поставилися до визвольних змагань поляків, але лише при умові, що ці змагання не будуть вестися на українській етнічній території. Абсолютно протилежною була польська позиція. Поляки відчували себе історично, державною нацією, якій належить право на Галичину. Українське збройне повстання вони сприймали як пряме продовження «варварських бунтів», «гайдамацької різни» XVII-XVIII ст. А українське війсьсько було для них лише «бандою», яка не заслуговувала ні на пощаду, ні на людське відношення. Іншим важливим психологічним моментом було те, що поляки почували себе на стороні переможної Антанти, тоді як українцям здавалося, що весь світ повстав проти них. Це надавало боротьбі особливо відчайдушного характеру» [http://history.franko.lviv.ua/monogrus_r3.htm#5].

Вуличні бої тривали три тижні, 22 листопада українські солдати залишили місто і упродовж пів року тримали його в облозі, аж поки долю боїв за Львів

не вирішив польський експедиційний корпус, сформований та озброєний у Франції (до речі, для боротьби виключно з більшовиками).

Мати 14-річного гімназиста Юрека Бітшана [Bit-schan], котрий загинув у бою 21 листопада 1918 року власне на Личаківському кладовищі, виступила з ініціативою створення тут польського військового меморіалу, який почав формуватися в 1919 році на стрімких схилах поруч із старовинними гробівцями шляхом перенесення праху загиблих із усього міста. Пізніше тут також були поховані учасники боїв з Червоною Армією, зупиненою під Львовом у 1920 році.

Загалом останній спочинок на Личаківі знайшли близько 1200 польських патріотів, частина з них – невідомі солдати. Товариші по зброї заповіли поховати себе поруч, отож до 1939 року на меморіалі з'явилася ще близько 900 могил. Неподалік, на іншому боці цвинтаря, де ховали загиблих у боях I Світової війни, спочили близько 170 українських стрільців, полеглих у листопаді 1918 року – колишні противники знайшли мир у Бозі [докладніше про військові могили можна дізнатися на сторінці <http://www.ji-magazine.lviv.ua/inform/orlata/orlata-links.htm>].

Польські націоналістичні групи одразу ж почали

ном, прискіпливий історик навряд чи впізнає реальну історичну особу – турецького васала, що неодноразово бився на боці османів проти християн, і, за свідченнями епохи, був далеким від омріяного народного ідеалу. Компенсаторна функція створення іміджу Королевича Марка зрозуміла – поневолею балканським слов'янам дуже хотілося хоча б у пісні бути переможцями. Намагання ж піднятися над власною поразкою, створивши її культ і забарвивши трагічними тонами пам'яті культуру, зустрічається у фольклорі значно рідше (цікаво, що головним об'єктом прокльонів виступає в косовських піснях не звичний чужинець-супостат, а представник власного народу – Вук Бранкович, який єдиний не послухався Лазара і відвів своє військо з поля битви).

Топос поразки, якщо оминати увагою вже згадуваний косовський міт, з'являється на сербській літературній сцені особливо часто у ХХ сторіччі, що пов'язано як із загальним для культури інтересом до цієї проблеми, так і з драматичними подіями епохи – постійною грою у переможців та переможених. Дефетизм сербських експресіоністів був лише однією з форм маніфестації проблеми, яка для них, громадян двох ворогуючих держав – Сербії та Австро-Угорщини

– була далекою від однозначності. Так, воєводинський серб Мілош Црнянський у своїй поетичній збірці «Лірика Ітаки» проклинає «перемогу й захоплення» («Наша елегія»), закликає до мовчання голося, що кричать «про справедливості і перемогу» («Пам'яті Принципа»), присвячує перемозі вірш, повний гірких звинувачень («Перемозі»). Поразницькими настроями просякнутий його щоденник з галицького фронту («Записи про Чарноєвича»), оповідання з циклу «Розповіді про чоловіка». Чи не є, однак, у цього дефетизмі, цілком щирому і молодечо-бунтівному, прикликання перемоги Поразки? Енергія заперечення традиційних ідеалів, відчутна у творах молодого серба в однострочі австро-угорського воєнки, дозволяє говорити про відсутність резигнації та згоду бути переможеним. Поразка, про яку він пише – чужа поразка, з якою він, змушений воювати за чужі йому інтереси проти представників власного народу, не ідентифікує себе. Це поразка, в якій письменник бачить власну перемогу, перемогу ідеалів свого далекого від ідеалізації покоління.

Амбівалентність стосунків «двох П» знаходить цікаве художнє відображення в оповіданнях Іво Андрича. Доля героя його новели «Шлях Алії Джерзеле-

293

АЛЛА ТАТАРЕНКО
ПОРАЗКА,
ВІРНА СЕСТРА
ПЕРЕМОГИ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

використовувати військовий меморіал із пропагандистською метою. Його назвали «цвинтарем орлят» (білий орел – державний герб Польщі, ото ж орлята мали б символізувати відданість дітей Польській державі), зробивши центром патетичного возвеличення смерть у боях близько 200 запальних підлітків (відомий польський публіцист доби «Солідарності» К.Подляські писав, що цей факт не надто добре свідчить про дорослих повстанців, які допустили подібні втрати, а з іншого боку – полеглі українські стрільці теж іще вчора були дітьми, а для їхніх батьків такими навіки й залишились). Упродовж 1921-1939 років постав пам'язний пантеон величі польської зброї – з колонадою, тріумфальною аркою, пілонами, катакомбами, монументами та скульптурними символами польської домінації у Галичині, споруджений за проектом молодого архітектора, учасника боїв за Львів, словака за походженням Рудольфа Індруха. «Проект одразу породив суперечності. Українці вважали його публічним ляпасом, особливо напис: «Героїчним Захисникам Львова та Південно-Східних Околиць» [Польської держави] [Gazeta Wyborcza. – 2002. – 16.05.]. Одним із центральних символів довічного панування стала церемонія перенесення у 1925 році зі Львова до Вар-

шави тіла невідомого солдата, похованого у центральному національному пантеоні.

Поляки у Східній Галичині були змушені допінгувати себе патріотичними мітмами, бо перебували у постійному конфлікті зі своїми переможеними земляками – українцями, які не змирилися з поразкою і творили власний націоналістичний культ загиблих, облаштовуючи невеликі військові меморіали, насамперед у містечках і селах.

Після II Світової війни совєцька адміністрація насамперед знищила українські військові та цивільні єврейські цвинтарі, – надгробками викладали автошляхи, закладали їх у підмурівки пам'ятників Леніну тощо. Польський військовий меморіал поступово занепадав (хоча його в міру сил і дуже скромних коштів доглядала жменька місцевих поляків, яким вдалося врятуватися від тотальних сталінських репресій і масової етнічної чистки, яку влаштував комуністичний режим у 1945-1946 роках). 25 серпня 1971 року совєцькі танки дощенту зруйнували усі могили, пострілами знищили колонаду і написи на пілонах. Територію перетворили на майданчик для будівельного сміття. Могили XVII – першої половини ХХ століття, розташовані поруч, поступово руйнувалися, потерпали від

за» демонструє неможливість функціонування сучасного образу ідеального переможця, який створила література попередніх століть і, передовсім, народна уява. Оспіваний у піснях Алія Джерзелез виявляється анти-героєм, посміховиськом для багатьох гірших і слабших від себе – варто лише йому залишити мітичний простір епосу, зійти з коня на землю і ... закохатися. Три оповіді про поразки славного переможця знаменують його шлях до усвідомлення релятивності перемоги, неможливості її осягнення в абсолютній універсальній повноті. Переможець на полі бою виявляється переможеним у мирному, звичайному житті. В І.Андрича ми знайдемо чимало варіацій на теми перемоги та її сестри. Його відомі романи «Міст на Дрині» та «Травницька хроніка» несуть потужний «П»-код, адже історія Боснії під чужоземним пануванням є безперервною грою переможених із переможцями, які нерідко виступають в одній статі. Так, сербський хлопчик, пройшовши яничарський шлях, стає могутнім пашою. Міст на Дрині, який, сильніший від волі людської та природних стихій, віками переможно протистояв бурям та негодам, гине з приходом нової епохи. Свідок докорінних історичних змін, падіння старих імперій і створення нових дер-

жав, Андрич залишив свої роздуми про приховану перемогу поразки: «Всі завойовники сподіваються, що пишуть палімпсести, але мало кому вдається, удаючи Творця, почати світ від Альфи та Омеги. На зіскобленому пергаменті успадкованого життя завжди щось залишається. Переможені народи йдуть у майбутнє у вигляді криптограми. Серед того, що є видимим, глибоко під обрисами і знаками видимої історії, тектиме невидима історія вимерлих рас та зниклих племен, і кінця їй немає». В часи, коли у моді був оптимізм і віра в світле майбутнє, письменник застерігав: «Старою є істина, яку всі ми знаємо, але якій ніколи не приділяємо достатньої уваги, що народи після перемоги часто важче страждають, ніж після поразки. Це не тільки тому, що після підйому легше падіння, але й тому, що люди й народи, як правило, не вивчають справжніх причин своїх перемог, легко забувають обставини та умови, за яких вони перемогли, і в результаті припускаються доленосної помилки, коли своє відчуття перемоги поширюють і на нові події, і на нові небезпеки, які вимагають нових зусиль. Отже, можна сказати, що найбільша небезпека загрожує народові тоді, коли він увесь просякнутий усвідомленням власної перемоги».

вандалів. У середині 70-х років уперек військового цвинтаря проклали шосе, поруч з ним спорудили мур, який служить огорожею кладовища.

Лібералізація комуністичного режиму, а відтак виникнення незалежної України дозволили ліквідувати ідеологічну цензуру самовиразу громадян. Одразу ж виникла група, яка опікувалася польськими могилами. матеріальними засобами, ані з робочою силою – щедру допомогу надавала Польська держава через польське державне підприємство, розташоване у Львові. Міські органи влади не перешкождали реконструкції власне поховань (розпочалися 19 травня 1989 року), вимагаючи, однак, від польських офіційних осіб цілісного проекту. Спершу дипломати віджартувалися, що проект постав ще у 20-х, то треба його і виконувати, але у 1994 році таки довелося укласти новий документ, оскільки після війни частина кладовища була незворотно зруйнована шосе (рештки похованих там польських солдатів ексгумували у 1998 і перенесли на основне кладовище), водночас адміністрація музею-заповідника «Личаківський цвинтар» категорично заборонила проведення будівельних робіт для відновлення мілітаристського пантеону та облаштування могил без єдиного плану.

Час від часу навколо кладовища спалахують різні скандали, основними дійовими особами яких є львівські депутати і мер, які затято протистоять поверненню будь-яких елементів ґлорифікації польських воїнів; голова Ради з питань увічнення пам'яті польського мучеництва Анджей Пшевезнік, котрий під впливом радикальних польських середовищ завжди ставив максимальне завдання – повне відновлення цвинтаря у вигляді станом на 1939 рік – і намагався досягнути його часто інтригами, закулісними переговорами, тиском на межі шантажу та кулуарними угодами з київськими чиновниками; представники адміністрації Президента Кучми, яким було байдуже, як виглядатиме цвинтар, бо це не була «їхня війна»; радикальні націоналістичні угруповання в Україні та Польщі, які висували гострі та безкомпромісні вимоги; певні групи впливу, діяльність яких можна було вирахувати лише за принципом *cui prodest* – іманентно не вмотивовані провокації (пікети, вандалізм, голосні заяви у пресі, блокади) відбувалися у моменти покращення україно-польських і погіршення україно-російських стосунків, діючи на користь політичній лінії дистанціювання від Європи.

16 травня 2002 року щойно обрана Львівська мі-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

АНДРІЙ
ПАВЛИШИН
МУР

294

Варіації на тему перемоги і поразки знаходимо також на сторінках прози Милорада Павича, зокрема в його романах «Хозарський словник» та «Остання любов у Царгороді», а також у численних інтерв'ю письменника, що свідчить про її місце в його світосприйнятті. Відносячи себе до покоління синів переможців (у даному випадку, у Другій Світовій війні), автор вкладає у уста своїх героїв сентенції: «Важко бути сином переможця! Світ ніколи не належатиме тобі» («Найгірше, що з Вами може статися, це коли ваш батько переможе у війні. У цьому випадку світ ніколи не буде вашим» – повторює вслід за персонажем сам письменник в одному з інтерв'ю), або роздуми про дочок та дружин переможених і переможців. У романі «Остання любов у Царгороді» читаємо: «У перемоги багато батьків, а поразка – завжди сирота». «Перемога не має дітей, має тільки батька. А поразка має сотню дітей. От і подумай, хто сильніший?» – пропонує замислитись М.Павич.

Неоднозначність конкретної перемоги, коли після Другої Світової війни до влади прийшов Йосип Броз Тіто, з ідеями якого ідентифікувала себе лише частина сербського суспільства, породила нові колізії, повернула проблему «двох П» під несподіваним кутом

зору. У сербській літературі з'являється тема чужої перемоги, яка одночасно не є безпосереднім результатом поразки. Ілюстрацію до мотиву обманутих сподівань і життя у гето серед власного народу знайдемо, наприклад, у оповіданні Б.Пекича «Музикант Золотих часів» (зб. «Новий Єрусалим»), у якому молоді герої прирікають себе на суспільну ізоляцію, відмовляючись ототожнити себе із духовно чужими для них переможцями. У романі М.Данойловича «Визволителі та зрадники» змальовано дилему повоєнного хлопчика з родини четників, який розіп'ятий між бажанням відчувати себе переможцем (як вчать його в школі, як пишуть про це книжки), бути активним учасником життя, і почуттям провини перед рідними, які живуть з тягарем поразки. Не бажаючи зрадити людей, яких він любить, хлопчик страждає від неможливості поєднати два світи, два кола людей, з якими він тісно пов'язаний. Переможено німецьких загарбників, з якими його рідні теж воювали. Але перемога над ворогом потягнула за собою їхню поразку...

У прозі Момо Капора Переможений і Переможець часто йдуть поруч. Нерідко це найкращі друзі, як, наприклад, Алей та Режисер у романі «Облудники», або герої оповідання «З Любим другом трапилося диво».

295

АЛЛА ТАТАРЕНКО
ПОРАЗКА,
ВІРНА СЕСТРА
ПЕРЕМОГИ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ська Рада підтвердила попереднє рішення щодо елементів польських військових поховань на Личаківському цвинтарі у Львові: урочисто відкрити цвинтар у тому вигляді, в якому він відремонтований на сьогодні, заборонити спорудження пам'ятників американо-французьким військовослужбовцям і встановлення кам'яних левів із написами на щитах: «Тобі, Польще», на гранітній плиті на могилі 5 невідомих солдатів написати: «Невідомим воякам, які полягли у боротьбі за Польщу» без слова «героїчно» (полягли), як на цьому наполягає польська сторона, послаючись на підписаний представником України у грудні 2001 року міжурядовий протокол. Дізнавшись про це рішення, польський Президент Александр Квасневські відмовився від візиту в Україну 21 травня 2002 року та участі в офіційному відкритті.

Львівський скандал показав усю крихкість вбудованого упродовж останнього десятиліття нового конструкту україно-польських стосунків. Коли йдеться про польську сторону, то основним завданням національної зовнішньої політики є вступ до ЄС. Уряд Польщі потребує підтримки громадян, тому готовий їти назустріч гіперпатріотам і шанувальникам мілітаристських мітів. Українському лобі в Польщі практично не-

має, отож не виключено, що спритно маніпулюючи глибоко укоріненими шовіністичними стереотипами та користуючись тим, що величезна більшість поляків ніколи не бували у сучасному Львові й не бачили на власні очі стану польських військових поховань, суспільству спритно накидують моральне виправдання побудови нового Берлінського муру, створення на україно-польському кордоні безглузлого і безсенсового візового бар'єру – дітища модерного європейського расизму і ксенофобії.

Рішення львівських депутатів стало також зручною нагодою для Президента Л.Кучми махнути рукою на європейський вектор української політики та зайнятися переговорами з російським Президентом. Упродовж усіх років перебування при владі наш Президент робив усе можливе, аби не вирішити існуючої у Львові «цвинтарної» проблеми: не проводилися регулярні консультації з органами місцевого самоуправління, ніхто не вивчав громадської думки і не впливав на неї, рішення приймалися нездарно, а фінансування української частини меморіалу і близько не можна порівняти із обсягом і темпами фінансування потворних споруд на майдані Незалежності у Києві. Водночас, питання, яке зачіпало зовнішньополітичні

Переможець наділений усім, про що потай мріє Переможений: Алей гарний, сильний, здоровий, у нього закохується найкраща дівчина. І Режисер, який визнає закономірність подібного вибору, мириться з таким порядком речей, захищаючись від заздрости почуттям дружби до улюбленця долі. Капор у всіх своїх творах обирає позицію оповідача-невдахи, отого негарного, інтелігентного, приреченого на програш у змаганні за увагу дівчат героя. Симпатії автора до Переможеного виявляються і у трагічних для Переможців перипетіях сюжету: безглуздо гине Алей – Режисер залишається, щоби розповісти нам цю історію. Природженим Переможеним, Осману-паші та Зуку Джумхуру, присвятив М.Капор роман «Зелене сукно Монтеґро» – історію військової поразки, яка зробила переможеного Осман-пашу Сархоша завойовником почуттів не тільки прекрасної англійки, але й читачів роману.

Правда, слід пам'ятати, що симпатії до переможених не завжди є справою безпечною. У співчутті до них влада, що чується у небезпеці, вбачає загрозу для себе – свідчить роман І.Андрича «Проклятий двір». Герой твору Чаміл платить свободою, а потім, можливо, і життям за захоплення особою переможе-

ного султана Джема. Письменник попереджає: ідентифікація з сильним правителем, з переможцем може бути розцінена як хворобливий стан душі. Натомість той, хто уявляє себе жертвою сваволі правителів, є небезпечним для влади шаленцем.

У І. Андрича знаходимо також одну з можливих відповідей на питання фатальної привабливості Поразки. Поет Морі Іно, герой оповідання «Оповідь з Японії», після смерті страшної цариці Ау-Унг і перемоги своїх товаришів-змовників, несподівано відмовляється розділити з ними перемогу і владу так, як ділив колись труднощі боротьби. У листі, який він передає своїм колишнім соратникам, Морі Іно пише: «... Ми, поети, на відміну від інших людей, вірні лише у нещасті, а тих, кому добре, ми залишаємо. Ми, поети, народжені для боротьби; ми – пристрасні ловці, але здобичі не їмо...» Заколісані власним успіхом, нові правителі не захотіли читати листа до кінця, перейшовши до важливішого питання про експорт та мито...

Отже, чи потрібні переможцям поети і письменники? Потрібні, ясна річ – здивується дехто. Адже мусять хтось оспівувати їхню велич! Але яким він буде з часом, той портрет Переможців? Чи не почнуть не-

стосунки України, стало заручником внутрішньополітичного зведення поррахунків – між владою і опозицією, між центром і регіонами, між різними рівнями адміністративних структур.

Я цілком погоджуюся з Яцеком Куроном [див. його статтю у: Високий Замок. – 2002. – 24.05] – Польський військовий меморіал необхідно відтворити з максимальним урахуванням первісного проекту і побажань наших польських сусідів, якими б надмірними і позірно образливими надміру перечуленим на пункті язичницької гордині українців вони б не здавалися.

Той, хто побачить у цій фразі суперечність, нехай ще і ще раз перечитає Євангелію, звернеться з молитвою до Пречистої і замислиться над вищими метафізичними сутностями, до яких людина їде важким шляхом сумнівів, поразок і розпачу, щоб раз у раз відроджуватися для добра і любові до ближнього. Для особливо нетямучих нагадаю прості й величні слова Розп'ятого, які лише на кільканадцять рядків попереджують, а отже, до певної міри закладають підмурівок найпронизливішого і найчистішого волання «Отче наш...»: «А Я вам кажу: Любіть ворогів своїх, благословляйте тих, хто вас проклинає, творіть добротим, хто ненавидить вас, і моліться за тих, хто вас

переслідує, щоб вам бути синами Отця вашого, що на небі, що наказує сходити сонцю Своєму над злими й над добрими, і дощ посилає на праведних і неправедних. Коли бо ви любите тих, хто вас любить, то яку нагороду ви маєте? Хіба не те саме й митники роблять? І коли ви вітаєте тільки братів своїх, то що ж особливого робите? Чи й погани не чинять отак?» [Мт 5.44-47].

Про мене, хай поляки напишуть на могилах усе, що вважають за стосовне. І на пілонах теж. І скульптури нехай поставлять, які захочуть. Їм належить з кількох простих причин.

По-перше, тільки Господь воскресить із мертвих тих, хто лежить у землі. Вони лише в незнаній нам іпостасі поєднуються зі своїми друзями, родичами, нащадками. Для тих, кому дорого були покійники, єдина земна втіха – прикрасити могили, промовити до них крізь вічність словами епітафій. І не наша, сторонніх, справа радити щось друзям, родичам і нащадкам тих, кого ми ніколи не воскресимо з мертвих. Як християнина мене не разить ніякий, навіть найвойовничіший, напис на гробівці – мертве воїнство перед Ликом Господнім стоїть, і Йому належить суд у всіх довічних справах, а не нам, грішним.

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

АЛЛА ТАТАРЕНКО
ПОРАЗКА,
ВІРНА СЕСТРА
ПЕРЕМОГИ

помітно зникати з нього обличчя колишніх соратників-теперішніх іншодумців, а з часом несподівано з'являтися нові? Яким він буде, портрет Перемоги? Чи не повторить його автор долю вайлдівського Безіла Голворда, небажаного і наділеного чутливим сумлінням свідка? З часом молода, квітуча Перемога з картини вже не буде нагадувати своїх творців, які подарували їй колись своє обличчя. Можливо, драгуватиме своєю вічною, незмінною молодістю. Або просто почне видаватися чужою. А якщо художнику вдасться новий «портрет Доріана Грея», чи не помітять із жахом вічно молоді переможці, що досконалі риси Вікторії дедалі більше нагадують загострені сумом риси її вічної сестри? Бо портрет кожної епохи складається з цих двох облич – обличчя Перемоги й Поразки.

Львів, 22.11.1919

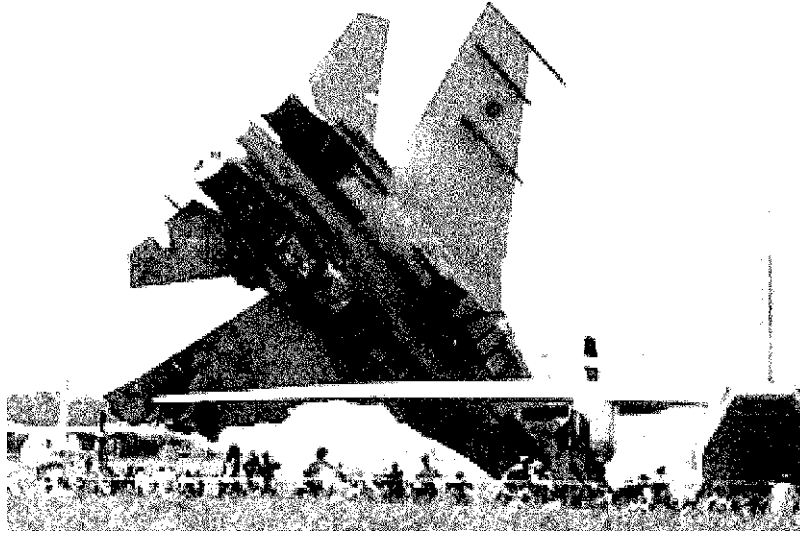
<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Друга рація також заснована на християнській етиці. Полякам як нації та державі належить на колишніх ґрунтах вірменських сестер бенедиктинок свобода вшанування покійних, бо для наших сучасних західних сусідів – це топас поразки, місце, в якому наче у сочевиці сфокусована уся їхня кривава і скорботна, сповнена втрат і катастроф історія ХХ століття. Наша не менш трагічна, але з цього висновується лише той простий висновок, що її треба вивчати і шанувати у всій повноті та складності, не оминаючи ані слави, ані ганьби, і експонувати задля науки наступним поколінням гідно й смиренно. Без визнання наших помилок, гріхів і злочинів колоди у власному оці й далі тьмаритимуть туманом наші національні горизонти. Християнське розкаяння лише зміцнить наше моральне здоров'я. Рівно ж, як не воскресить ані правих, ані винуватих.

Стоятиме, чи ні, у Львові пантеон польської перемоги у 1918 році (він же – нестерпно болісне нагадування про вигнання з батьківщини у 1945-46 роках), шовіністично налаштовані угруповання колишніх львів'ян усе одно вимагатимуть ревізії післявоєнних кордонів, як це вони робили і 50, і 30, і пів року тому. Але так само однозначним буде становище тверезо-

мислячої більшості – однодумців Гедройця, Стемповського і Мерошевського, які рівно п'ятдесят років тому, у 1952 році сказали, що польські національні інтереси полягають у тому, що Львів повинен залишитися українським, а Вільнюс – литовським, бо інакше ми ніколи не встановимо конструктивної рівноваги у цій частині Європи, виснажуючи усі життєві сили на безглузді взаємні кровопускання. Вищі цінності живуть у серцях людських, їм не страшні жодні ідоли матеріального світу, до яких сучасна секуляризована людина прив'язує надміру багато ваги.

Той, хто не відчуває милосердного співчуття до переможеного і убитого, друга чи ворога – байдуже, – той страждає тяжкою атрофією морального інстинкту віруючої людини. Ми живемо у важкі й підлі часи, коли іменем України нас втягують у дикунські танки, спроваджуючи на місце Господа фантом нації, перетворюючи благородний порив людської спільноти до колективного чину на ідеологічну маніпуляцію, інструмент досягнення загально мізерних, як на міру запрограмованої у кожному з нас душевної досконалості, цілей. Сильними і вільними ми станемо лише тоді, коли нас єднатиме позитивна програма, а не чергова хвиля боротьби з кимось, чи з чимось.

Львів, 27.07.2002

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Війна з мертвими, політика на могилах — останній притулок мерзотника. Якщо хто на словах відхрещується від «совкової» моралі войовничих ігнорантів, то мусить і своїми діями засвідчити категоричну відмову від мовчазної солідарності з окупантом. Тоді, в 1971 році, коли червонозоряні танки «розстрілювали» некрополь у Львові, українці здебільшого мовчали. Невже сьогоднішньою агресивністю ми хочемо компенсувати той гріх невтручання, браку співчуття? Та навіть якщо весь світ підніметься проти мене, я все одно не пристану на поставу хитруватого і недалекого селянина, який радіє з сусідського лиха. Він бо не читав Джона Донна. А от нам, сучасним українцям, час би вже й дізнатися, що не варто питати по кому подзвін!

I, наостанку, — про мур.

Усяка тоталітарна структура найохочіше споруджує мур, розгороджуючи ними створений волею Господа неподільний і цілісний світ. Ці мурі (і ті, що відчутні на дотик, і ті, що лиш ділять нашу уяву на «своє» і «чуже») не захищають нікого, окрім тих, хто їх наказав збудувати. Підлеглим державців-муротворців мурі не дають вийти поза межі — у цьому справжнє призначення мурів. У світі чимало нереалізованих Наполеонів і Салтичих, для яких мурі стали мало не особ-

ленням сенсу буття. Вони намагаються сублімувати своє прагнення до природної та метафізичної влади у плекання та спорудження реальних і віртуальних мурів. В епоху літаків та Інтернету їхні перверсії виглядають похмурим анахронізмом.

Польські та українські військові поховання на Личаківському цвинтарі розмежовані муром. Я не знаю достеменно, коли цей мур постав, але його символічне навантаження надто безнадійне і розпачливе. Колись, сподіваюся, ми доживемо часів, коли останній притулок колишніх супротивників не ділитиме цегляний рубець, а єднатице фігура Скорботної Матері, втілена у мармурі чи бронзі П'єта. Покрова Богородиці потрібна і тим, хто знайшов тут свій останній спочинок. Але ще потрібніша вона нам — аби нарешті попрощатися з минулим і почати жити тут і сьогодні, і повсякчас.

АНДРІЙ
ПАВЛИШИН
МУР

АВТОРИ ЧИСЛА:

Айдин Алі-заде (Абдулла Алі), мережевий мусульманський публіцист, модератор сайту *Іслам яким він є*, alizadeh@mail.ru

Тарасій Антипович, український журналіст і літератор, мешкає у Києві
Войцех Балух (Baiuch), польський історик мистецтва, доктор філософії, співробітник Інституту історії мистецтва Ягайлонського університету, мешкає у Кракові

Гойко Беріч (Berić), сербський журналіст, заступник головного редактора часопису *Oslobodjenje*, мешкає в Сараєво

Владімір Бібіхін (Бибихин), російський філософ, перекладач, кандидат філологічних наук, провідний науковий співробітник Інституту філософії РАН, мешкає у Москві

Жан Бодріяр (Baudrillard), французький філософ і соціолог, германіст, перекладач, викладач Нантерського університету; учасник подій 1968; автор відомої концепції симулякрів

Сергій Борис, український літературознавець, аспірант Прикарпатського державного університету, мешкає в Калуші

Антон Борковський, аспірант катедри філософії Національного університету Львівська Політехніка, спеціалізується у середньовічній філософії, мешкає у Львові

Тарас Возняк, український філософ, культуролог і політолог, головний редактор журналу *Ї*, мешкає у Львові

Жан-Носль Вуарне (Vuarnet, 1945-1996), французький філософ і письменник, професор естетики Венсенського університету (Париж VIII), автор повістей, оповідань та есеїв про містику, лібертизм та малярство

Левко Гавласа, український культуролог, фахівець у галузі сучасних мистецьких дискурсів, мешкає в Івано-Франківську та у Львові

Збігнєв Герберт (Herbert, 1924-1998), видатний польський поет, драматург і

есеїст, родом зі Львова, автор численних збірок віршів та текстів есеїв про мистецтво й історію

Сергій Грабовський, кандидат філософських наук, співробітник Інституту філософії НАНУ, заступник головного редактора журналу *Сучасність*, мешкає у Києві

Ярослав Грицак, доктор історичних наук, директор Інституту історичних досліджень Львівського національного університету, автор фундаментальних досліджень з модерної української історії, мешкає у Львові

Олег Гуцуляк, український поет, прозаїк і есеїст, розробляє проблеми реставрації знакових комплексів язичницької України, філософії прагматичної антропології, герменевтичного аналізу минувшини української нації, мешкає в Івано-Франківську

Володимир Єшкілев, відомий український письменник та есеїст, літературний критик, укладач енциклопедії сучасного письменства *Плерома*, мешкає в Івано-Франківську

Лшек Колаковскі (Koiakowski), польський філософ і есеїст, професор Оксфордського університету, мешкає у Британії та Польщі

Григорій Комський, перекладач і есеїст, митець-вітражист, мешкає у Гайдельбергу

Діана Коштич, літературний критик, есеїстка, мешкає на Житомирщині

Здзіслав Краснодембскі (Krasnodembski), видатний польський соціолог, історик політичної думки, викладач Бременського університету, мешкає у Бремені

Ян Лерман, ізраїльський журналіст і есеїст, пише івритом і російською мовою, мешкає у Львові

Мирослав Маринович, професор Львівського католицького університету, директор Інституту релігії та суспільства при Львівській Богословській Академії, відомий дисидент совецької доби, мешкає у Львові

Галина Пагутяк, українська письменниця, авторка низки філософських романів, активістка правозахисного руху, мешкає у Львові

Влодзімеж Пазьнєвскі (Paźniewski), польський письменник і есеїст, дослідник процесів розвитку цивілізації, родом з Волині, мешкає у Вроцлаві

Светлана Прожогіна (Прожогина), доктор філології, професор, співробітниця Інституту сходознавства РАН, фахівець з арабської культури і літератури, мешкає у Москві

Микола Рябчук, поет, письменник, публіцист, автор книг і статей про громадянське суспільство, національну ідентичність і націоналізм, мешкає у Києві

Бертран Сен-Сернен (Saint Sernin), французький філософ, професор-пенсіонер Сорбоннського університету (Париж IV), де посідав катедру історії та філософії науки, автор численних праць з історії наукової та політичної думки, мешкає у Парижі

Дмитро Сепетий, український есеїст, культуролог, мешкає у Запоріжжі

Алла Татаренко, українська перекладачка із слов'янських мов, сербістка, мешкає у Львові

Назар Федорак, український поет, редактор, мешкає у Львові

Анатолій Цветков, американський російськомовний журналіст і письменник, родом з України, ведучий програм радіо *Свобода*, мешкає у Нью-Йорку

Ігор Чорновол, кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту українознавства ім. І.Крип'якевича НАНУ, мешкає у Львові

Андрій Шкраб'юк, письменник, перекладач (зокрема творів Б.Шульца, Ч.Мілоша), регент церковних хорів (у Вірменському кафедральному соборі м.Львова), мешкає у Львові

Володимир Яворський, український письменник і есеїст, мешкає у Києві

Маркус Ярошка (Jaroschka), австрійський математик і філософ, поет і письменник, видавець журналу *Lichtungen*, мешкає у Граці